

Α. ΛΑΖΑΡΟΥ - Λ. ΧΑΤΖΗ
ΕΛΕΝΗΣ ΒΟΥΡΑΖΕΛΗ - ΜΑΡΙΝΑΚΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΗ - ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗΣ

146 π.Χ. - 1453 μ.Χ.

Β' και Ε' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΑΘΗΝΑΙ 1969

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Α. ΛΑΖΑΡΟΥ - Δ. ΧΑΤΖΗ - Ε. ΒΟΥΡΑΖΕΛΗ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΟΥ ΔΑΔ. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΙΣ ΤΟΥΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΣ

Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΣΤΑΘΕΡΩΝ ΤΟΥ Ι. Μ. Η. Κ. ΜΟΥΣΕΙΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΡΡΩΜΑΪΚΗ - ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗΣ

146 π.Χ. - 1453 μ.Χ.

Β' και Ε' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

21 ΑΠΡΙΛΙΟΥ

ΔΩΡΕΑ

ΕΘΝΙΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Ψηφιοποιήθηκε από το Εθνικό Κέντρο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

18833

ΜΕΡΟΣ Α'

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛ. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ

Η ΡΩΜΗ ΚΑΤΑ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 2ου Π. Χ. ΑΙΩΝΟΣ

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος ἡ Ρώμη ἔχει κυριαρχήσει ὀριστικῶς εἰς τὴν Μεσόγειον θάλασσαν καὶ ἔχει ἀναπτυχθῆ εἰς παγκόσμιον δύναμιν.

Τὴν ὑπεροχὴν αὐτὴν ἐξησφάλισε κατόπιν μακρῶν ἀγώνων, οἱ ὅποιοι διήρκεσαν ἑκατονταετηρίδας καὶ παρουσίασαν τρεῖς φάσεις :

Οἱ Ρωμαῖοι ἐξεκίνησαν ἀπὸ τὸ μικρὸν Λάτιον καί, διὰ νὰ ἐπεκτείνουν τὴν ἐξουσίαν των, ἐχρειάσθη νὰ πολεμήσουν πρῶτον μὲ τοὺς τραχεῖς καὶ πολεμικοὺς ὄρεινους κατοίκους τῆς Μέσης Ἰταλίας καὶ κατόπιν μὲ τοὺς Ἑλληνας τῆς Κάτω Ἰταλίας. Εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτὸν ἐπεκράτησαν οἱ Ρωμαῖοι καὶ ἐστερέωσαν τὴν ἐξουσίαν των ἐπὶ τῆς Ἰταλίας (272 π.Χ.).

Σημαντικὴ δύναμις εἰς τὴν ξηρὰν ἡ Ρώμη στρέφει τὴν προσοχὴν τῆς τώρα πρὸς τὴν θάλασσαν καὶ ἔρχεται μοιραίως εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς Καρχηδονίους, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τοῦ 4ου αἰῶνος ἐξουσίαζον τὴν Δυτικὴν Μεσόγειον. Ἀπὸ τὴν πάλιν αὐτὴν — ἡ ὅποια διήρκεσε περισσότερον ἀπὸ ἑκατὸν ἔτη (264 - 146) — ἐξῆλθε νικητρία ἡ Ρώμη, ἐνῶ ἡ περίφημος φοινικικὴ ἀποικία Καρχηδῶν ἐξηφανίσθη.

Ἀπὸ τότε ἡ Ρώμη ἔλαβε θέσιν μεταξὺ τῶν μεγάλων δυνάμεων τῶν χρόνων αὐτῶν τῆς Μακεδονίας, τῆς Συρίας, τῆς Αἰγύπτου, καὶ (αἰσθανομένη τὴν ὑπεροχὴν τῆς) ζητεῖ νὰ κανονίσῃ τὴν πολιτικὴν τῶν κρατῶν αὐτῶν συμφώνως πρὸς τὰ συμφέροντά της. Τοῦτο τὴν ἔφερεν εἰς σύγκρουσιν μὲ τὰς δυνάμεις τῆς Ἀνατολῆς. Εἰς τὴν σύγκρουσιν αὐτὴν ἡ Ρώμη βλέπει τὴν ἀδυναμίαν των καὶ συλλαμβάνει σχέδια κατακτητικὰ. Αὐτὸς εἶναι ὁ λεγόμενος ρωμαϊκὸς ἰμπεριαλισμὸς.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος ἡ Ρώμη ἔγινε κυρία τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐταπεινώσε τὸν βασιλέα τῆς Συρίας. Εἰς τὴν Δύσιν ἐξουσίασε τὴν Ἰσπανίαν, ἐκυρίευσεν τὴν ἐντεῦθεν τῶν Ἀλπεων Γαλατίαν, δηλαδὴ τὴν σημερινὴν Ἄνω Ἰταλίαν, καὶ ὑπέταξε τὴν Νότιον Γα-

λατίαν, ἡ ὁποία ἐξησφάλισε τὴν συγκοινωνίαν μὲ τὴν Ἰσπανίαν. Αὐ-
ταὶ εἶναι αἱ Μεγάλαι κατακτήσεις.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Ρώμη ἰδρυσεν ἐκτεταμένον κράτος, ἓνα
μέγα imperium ὅπως ἔλεγον οἱ ἴδιοι οἱ Ρωμαῖοι. Αἱ κατακτήσεις
ὅμως αὐταὶ εἶχον σοβαρωτάτας συνεπείας διὰ τὴν Ρώμην. Ἐφερον
βαθεῖαν μεταβολὴν εἰς τὴν ζωὴν τῶν Ρωμαίων καὶ ἔθεσαν μεγάλα
κοινωνικὰ προβλήματα.

Ἡ ΡΩΜΗ ΚΑΙ Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

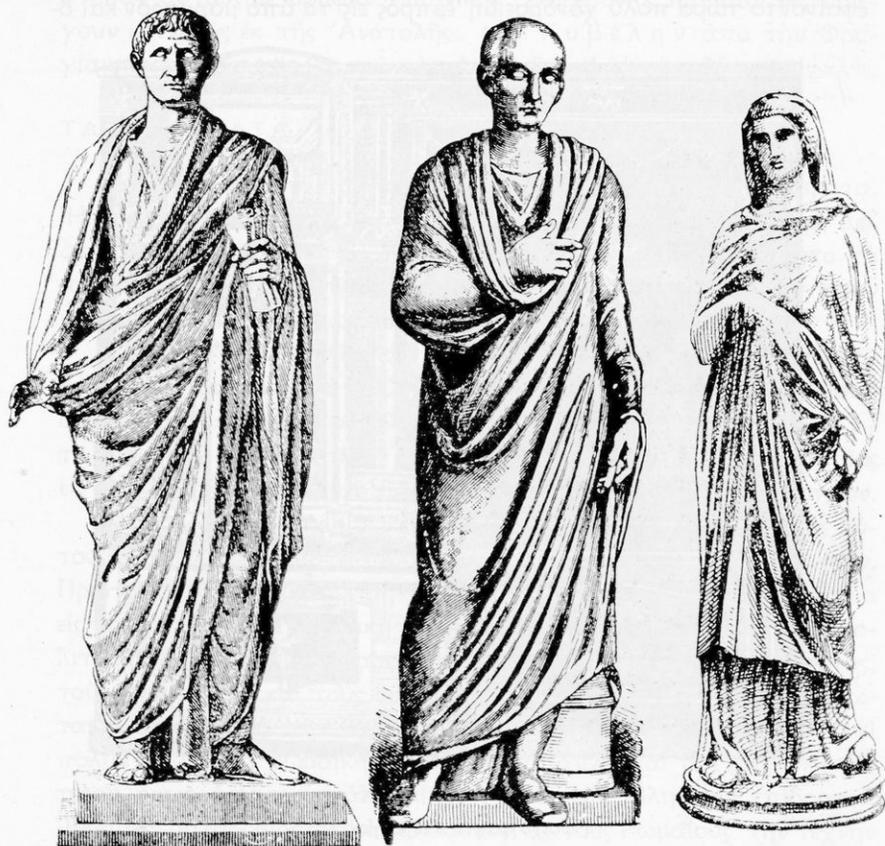
Αἱ μεγάλαι κατακτήσεις εἶχον πολὺ σοβαρὰς συνεπείας διὰ τὴν
Ρώμην. Εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς οἱ Ρωμαῖοι
ἐγνώρισαν ἀπὸ πλησίον τὸν ἑλληνοανατολικὸν πολιτισμὸν, ἐγοητεύ-
θησαν ἀπ' αὐτὸν καὶ ἐμιμήθησαν τὰ καλὰ καὶ τὰ τρωπὰ του. Ἄλλ' ἢ
ἀπὸτομος εἰσροὴ ξένων συνηθειῶν καὶ ἐθίμων ἄλλαξε τὸν χαρακτῆρα
τῆς ρωμαϊκῆς ζωῆς. Αὐτὸ ἦτο ἡ ἐκδίκησις τῆς Ἑλλάδος, ὅπως εἶπον.
Ὁ Ρωμαῖος ποιητὴς Ὀράτιος ἔγραψεν ἀργότερον: Ἡ ἡττημένη
Ἑλλὰς ὑπέταξε τὸν τραχὺν κατακτητὴν καὶ
εἰσήγαγε τὰς τέχνας εἰς τὸ Λάτιον.

Ὁ ἑλληνισμὸς εἶχεν ἀρχίσει νὰ εἰσέρχεται εἰς τὴν Ρώμην ἤδη ἀπὸ
τοὺς χρόνους τῶν Τυρρηνῶν. Ἀργότερον αἱ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι τῆς
Μεγάλης Ἑλλάδος καὶ τῆς Σικελίας ἐμύησαν τοὺς Ρωμαῖους εἰς τὰ
γράμματα καὶ τὰς τέχνας. Ἄλλ' ὁ ἑλληνισμὸς κυρίως εἰσέδυσεν εἰς τὴν
Ρώμην ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος. Πλήθος Ἑλλήνων κατέ-
κλυσε τότε τὴν Ἰταλίαν. Ἄλλοι μετεφέρθησαν ὑπὸ τὴν βίαν τοῦ πολέ-
μου ὡς αἰχμάλωτοι, ἄλλοι πάλιν μὲ τὴν ἐλπίδα καλυτέρας τύχης ἐγκα-
τεστάθησαν ἰδίως εἰς τὴν Ρώμην ὡς ὑπηρέται, μάγειροι, ἡθοποιοί,
μάντιες, ἱατροί, διδάσκαλοι, γραμματικοί, ρήτορες κλπ. Αἱ ρωμαϊκαὶ
οἰκογένειαι ἀπέκτησαν τὴν συνήθειαν νὰ μεταχειρίζονται Ἑλληνας
γραμματεῖς διὰ τὰς ὑποθέσεις των. Οἱ Ἑλληνες ἐξέπληττον τοὺς νικη-
τὰς μὲ τὴν εὐστροφίαν τοῦ πνεύματος καὶ τὰς μεγάλας δεξιότητας,
πράγματα ἀγνωστοὰ εἰς τοὺς τραχεῖς Ρωμαῖους.

Πολυάριθμοι ἐξ ἄλλου ἦσαν οἱ Ρωμαῖοι, οἱ ὁποῖοι εἶτε ὡς ἔμποροι
εἶτε ὡς στρατιῶται ἐπήγαιναν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Ἀργότε-
ρον οἱ ἐπιφανεῖς Ρωμαῖοι ἀπέκτησαν τὴν συνήθειαν νὰ ἐπισκέπτονται
τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀνατολήν. Ἡ διαμονὴ ἐπὶ τινα καιρὸν εἰς τὰς

Ἀθήνας, τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν Ρόδον ἐθεωρεῖτο ὡς ἀναγκαῖον συμπλήρωμα πάσης ἐλευθέρου μορφώσεως.

Ἡ μεγάλη αὐτὴ κίνησις, ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ

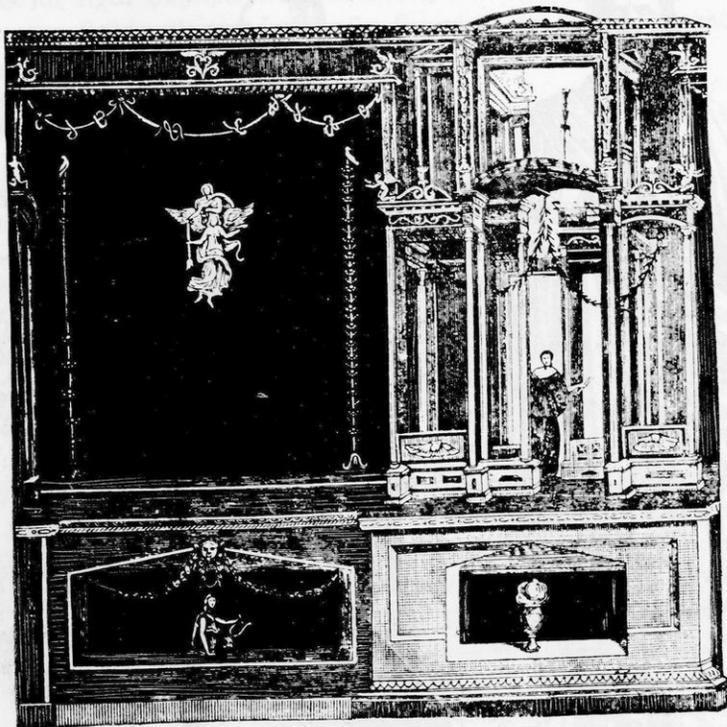
Ἡ Ῥωμαϊκὴ ἐνδυμασία

Οἱ Ῥωμαῖοι περιποιοῦνται πολὺ τὴν ἐμφάνισίν των. Ἡ ἐνδυμασία των ἀποτελεῖται ἀπὸ χιτῶνα (tunica) καὶ ἐπανωφόριον (toga). Αἱ γυναῖκες ἐπίσης φοροῦν χιτῶνα καὶ τυλίσσουν ἐπάνω του ὡς ἐπανωφόριον τετράγωνον ὕφασμα (palla).

ἀντιστρόφως, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν βαθεῖαν μεταβολὴν εἰς τὰς σκέψεις καὶ τὸν βίον τῶν Ῥωμαίων. Ἀληθὴς ἐπανάστασις ἐγίνε τότε εἰς τὴν θρησκείαν, τὴν λογοτεχνίαν, τὴν τέχνην, τὰ ἥθη κλπ.

Η ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

Οί Ρωμαῖοι ἔθαμβώθησαν ἀπὸ τὸ κάλλος καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας. Τὰ ἐξ ἀργίλου εἰδώλια τῶν θεῶν τοῦ Λατίου ἐφαίνοντο τώρα πολὺ χονδροειδῆ ἐμπρὸς εἰς τὰ ἀπὸ μάρμαρον καὶ ὀ-

Ἐσωτερικὸν οἰκίας

(Τοιχογραφία Πομπηίας).

Αἱ τοιχογραφίαι τῆς Πομπηίας εἶναι ἀπὸ τὰ κομψοτεχνήματα τῆς ἀρχαιότητος καὶ δίδουν ἰδέαν τῆς ἑλληνικῆς ζωγραφικῆς. Παριστάνουν οἰκοδομήματα καὶ μυθολογικὰς σκηνὰς καὶ προσπαθοῦν νὰ δώσουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι βλέπομεν αὐτὰ ἀπὸ παράθυρα ἢ ἄνοιγμα τοῦ τοίχου ἔξω εἰς τὸ ὑπαίθριον.

μείχαλκον ἀγάλματα τῶν ἑλληνικῶν θεῶν. Ἡ ρωμαϊκὴ μυθολογία ἦτο πολὺ πτωχὴ καὶ νηπιώδης παραβαλλομένη πρὸς τοὺς πλήρεις ζωῆς καὶ κάλλους μύθους τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ρωμαῖοι ἤρχισαν νὰ στενοχω-

ροῦνται διὰ τοὺς ταπεινοὺς θεοὺς των καὶ ἠθέλησαν νὰ τοὺς ἐξυψώσουν καὶ νὰ τοὺς ταυτίσουν μὲ τοὺς ἑλληνικοὺς. Διηγήθησαν κατόπιν τὰς περιπετείας τῶν θεῶν των κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς μύθους καὶ παρέστησαν αὐτοὺς μὲ μορφήν ἑλληνικήν. Συγχρόνως ἤρχισαν νὰ εἰσάγουν καὶ θεοὺς ἐκ τῆς Ἀνατολῆς: τὴν Κυβέλην ἀπὸ τὴν Φρυγίαν, τὸν Σέραπιν καὶ τὴν Ἴσιδα ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον κλπ.

ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ἐπὶ πολὺν χρόνον οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἐκαλλιέργησαν τὰ γράμματα. Ἡ πραγματικὴ λογοτεχνία ἤρχισε νὰ γεννᾶται εἰς τὴν Ρώμην, ἀφ' ὅτου οἱ Ρωμαῖοι ἦλθον εἰς ἐπαφήν μὲ τοὺς Ἕλληνας. Διὰ τοῦτο τὰ πρῶτα ἔργα τῆς λατινικῆς ποιήσεως καὶ τοῦ πεζοῦ λόγου ἦσαν μιμήσεις ἑλληνικῶν ἔργων καὶ πολλάκις μεταφράσεις αὐτῶν.

Ὁ Λίβιος Ἀνδρόνικος, Ἕλλην ἐκ Τάραντος, μετέφρασεν εἰς τὴν λατινικὴν τὴν Ὀδύσειαν. Οἱ πρῶτοι συγγραφεῖς ἦσαν δύο κωμικοὶ ποιηταί: ὁ Πλαῦτος (245 - 184) καὶ ὁ Τερέντιος (194 - 159). ἐπίσης ὁ ἐπικός Ἔννιος (253 - 169), ὁ ὁποῖος εἰς μίαν ἔμμετρον ἱστορίαν τῆς Ρώμης φιλοδοξεῖ νὰ φθάσῃ τὸν Ὀμηρον.

Ὁ πεζὸς λόγος ἀκόμη δὲν εἶχεν ἀναπτυχθῆ κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦς. Τὰ πρῶτα μάλιστα πεζὰ δοκίμια ἐγράφοντο εἰς τὴν ἑλληνικήν. Πρῶτος ὁ Κάτων ὁ τιμητῆς ἔγραψε τὸ ἱστορικόν του σύγγραμμα εἰς τὴν λατινικήν. Σημαντικὴ ἦτο ἡ πρόοδος εἰς τὴν ρητορικὴν. Ὁ πολιτικὸς βίος τῆς Ρώμης παρεῖχε πολλὰς εὐκαιρίας εἰς τοὺς ἄρχοντας, τοὺς ὑποψηφίους καὶ τοὺς δικηγόρους νὰ ὀμιλοῦν καὶ ἦσαν εὐνοϊκώτατοι οἱ ὄροι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ρητορικῆς τέχνης. Ἄλλ' ἐπὶ πολὺν χρόνον ἡ ρωμαϊκὴ ρητορεία ἦτο ἀπλῆ καὶ ἄτεχνος. Ἀργότερον ὅμως ἤρχισε μεγάλη κίνησις ὑπὸ τὴν ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν. Ἕλληνες ρητοροδιδάσκαλοι ἐδίδασκον εἰς τοὺς Ρωμαίους τὴν τέχνην καὶ μετ' ὀλίγον ἀνεδείχθησαν εἰς τὴν Ρώμην ἀξιόλογοι ρήτορες.

ΑΙ ΤΕΧΝΑΙ

Οἱ Ρωμαῖοι ἠγάπησαν περισσότερο τὴν ἑλληνικὴν τέχνην. Πολλοὶ στρατηγοί, οἱ ὁποῖοι ἐξεστράτευσαν εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐσύλησαν τοὺς ναοὺς καὶ τὰς οἰκίας τῶν ἰδιωτῶν καὶ μετεκόμισαν εἰς τὴν Ρώμην πολλὰ ἔργα τῆς ἑλληνικῆς γλυπτικῆς καὶ ζωγραφικῆς, μὲ τὰ

όποια ἐκόσμησαν τὰς οἰκίας των. Τοῦτο ἐντὸς ὀλίγου ἔγινε συρμός καὶ οἱ πλούσιοι Ρωμαῖοι ἠμιλλῶντο νὰ ἔχουν συλλογὴν ἀπὸ ἔργα τέχνης εἰς τὰς οἰκίας των.

Οἱ Ρωμαῖοι ἐθαύμασαν καὶ ἠγάπησαν τὴν τέχνην τῆς ἐποχῆς των, δηλαδὴ τὴν ἑλληνιστικὴν τέχνην μὲ τὴν προσπάθειάν της νὰ ἀπομιμηθῇ τὴν φύσιν μὲ τὸ πάθος, τὰς πολυτελεῖς καὶ περιτέχνους διακοσμήσεις, τὰ μωσαϊκὰ καὶ τὰ ἀνάγλυφα.

Ἐκ τούτου δὲν εὐχαριστοῦνται πλέον μὲ τοὺς ξυλίνους ναοὺς των, κτίζουν ναοὺς κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς ρυθμοὺς καὶ κοσμοῦν τὰ κτίριά των μὲ μωσαϊκὰ. Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν κατεσκευάσθησαν πολλὰ ἔργα, ἰδίως εἰς τὴν ἀγοράν, τῶν ὁποίων οἱ ἀρχιτέκτονες ἦσαν Ἕλληνες. Ἡ πρώτη ρωμαϊκὴ τέχνη ἦτο κυρίως ἑλληνικὴ μεταφυτευθεῖσα εἰς τὴν Ρώμην.

Δημοσία κρήνη εἰς τὴν Πομπηίαν.

Ο ΣΚΙΠΙΩΝ ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΣ

Μεγάλην ὄθησιν εἰς τὴν νεωτεριστικὴν αὐτὴν κίνησιν ἔδωσαν μερικοὶ ἄνδρες ἐξαιρετικῆς μορφώσεως καὶ μεγάλου ἐνθουσιασμοῦ πρὸς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα. Μεταξὺ αὐτῶν τὴν πρώτην θέσιν κατέχει ὁ Σκιπίων Αἰμιλιανός. Ὁ Σκιπίων ἠγάπα τοὺς λογίους καὶ τοὺς καλλιτέχνους καὶ ἐσχημάτισε κύκλον φιλολογικὸν καὶ καλλιτεχνικόν, εἰς τὸν ὁποῖον διεκρίνοντο ὁ στωικὸς φιλόσοφος Παναίτιος ὁ Ρόδιος, ὁ Πολύβιος (βαθὺς ἱστορικὸς μὲ ἀξιοθαύμαστον πλοῦτον στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν γνώσεων), ὁ κωμικὸς Τερέντιος, ὁ νομομαθὴς Μανίλιος κ.ἄ.

Ἄλλ' ἡ μεγάλη μᾶζα τοῦ λαοῦ ἔμενεν ἀσυγκίνητος ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν ὠραιότητα καὶ εὗρισκε τέρψιν εἰς τὰ χονδροειδῆ θεάματα. Διη-

γούνται ὅτι μίαν ἡμέραν, ἐνῶ ἐπαίζετο κωμωδία τοῦ Τερεντίου, οἱ θεαταὶ ἐγκατέλειψαν τὸ θέατρον, διότι ἤκουσαν ἔξω νὰ διαλαλοῦν ὅτι ἔφθασε περίφημος σχοινοβάτης.

Η ΠΟΛΥΤΕΛΕΙΑ

Οἱ τραχεῖς καὶ πτωχοὶ Ρωμαῖοι ἔμειναν κατάπληκτοι ἀπὸ τὸν πλοῦτον τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὸν ἀνετον καὶ πολυτελεῖ βίον. Τὸν πλοῦτον καὶ τὰς συνηθείας αὐτὰς ἐφρόντισαν νὰ μεταφέρουν εἰς τὴν Ρώμην. Ἄλλ' οἱ Ρωμαῖοι ἔδειξαν διαγωγὴν νεοπλούτου, διότι ὁ νέος τρόπος τῆς ζωῆς ἦτο μᾶλλον ἐπίδειξις καὶ σπατάλη παρά βαθυτέρα κατανόησις τῆς τέχνης καὶ τῆς ἀξίας τῆς λεπτοτέρας ζωῆς.

Τὰς παλαιὰς ἀπλᾶς οἰκίας ἀντικατέστησαν μὲ νέας πολυτελεστεράς ἀπὸ μάρμαρον κατὰ τὸ σχέδιον τῶν ἀθηναϊκῶν καὶ κορινθιακῶν οἰκῶν.

Ἡ ἐνδυμασία τῶν Ρωμαίων δὲν μετεβλήθη, ἀλλὰ τὸ χονδροειδὲς μάλλινον ὕφασμα ἀντικατέστησαν μὲ λεπτοῦφानτα ἐνδύματα καὶ ἐφρόντισαν νὰ πτυχῶνουν τὸ ἱμάτιον κατὰ τὸν ἑλληνικὸν συρμόν. Μεγαλυτέρα ἦτο ἢ πολυτέλεια εἰς τὸν ἱματισμὸν τῶν γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι ἀνεζήτησαν τὰ λεπτότερα καὶ διαφανέστερα ὑφάσματα. Ἐφόρουν πλῆθος κοσμημάτων, δακτυλῖδια, βραχιόλια, περιδέρια, ἐνώτια κτλ.

Ἄλλὰ περίφημος ἔγινεν ἡ πολυτέλεια τοῦ φαγητοῦ. Οἱ τόσον λιτοδαίτιοι Ρωμαῖοι κατήντησαν μανιώδεις γαστρίμαργοι καὶ τὸ ἐλάττωμα αὐτὸ παρέμεινε μέχρι τέλους τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνωτέρας κοινωνίας. Ἐπεζήτησαν τὰ πλέον σπάνια καὶ παλυδάπανα φαγητὰ καὶ τοὺς πλέον ἀρωματώδεις καὶ σπανιωτέρους οἶνους τοῦ κόσμου. Τὰ δὲ ποσά, τὰ ὁποῖα ἐξώδευον διὰ τὰ συμπόσια, ἦσαν μυθώδη. «Ὁ μάγειρος, ὁ ὁποῖος ἔθεωρεῖτο ὁ ἔσχατος τῶν δούλων», λέγει ὁ Τίτος Λίβιος, «ἀπέβη προσωπικότης καὶ τὸ ἐπάγγελμά του ἔφθασεν εἰς μεγάλην περιωπὴν!»

Η ΑΝΤΙΔΡΑΣΙΣ

Ἄλλ' ἡ μεγάλη πολυτέλεια ἔφερεν ὄχι μόνον καταστρεπτικὴν μαλθακότητα, ἀλλὰ καὶ πλῆθος ἀπὸ ἄλλα ἐλαττώματα. Αἱ παλαιαὶ ρωμαϊκαὶ ἀρεταὶ ἐθεωρήθησαν χονδροειδεῖς καὶ γελοῖαι. Ὅλοι ἐφρόντιζον νὰ πλουτήσουν, διὰ νὰ ἐπαρκοῦν εἰς τὰς δαπάνας τοῦ νέου βίου, καὶ πρὸς τοῦτο κανὲν μέσον δὲν ἐθεώρουν ἀθέμιτον. Αἱ οἰκογενειακαὶ ἀρεταὶ

τῶν Ρωμαίων ἐξηφανίσθησαν εἰς τὴν νέαν ἀριστοκρατίαν καὶ τὰ διαζύγια ἐπληθύνθησαν. Ἐπίσης ἤρχισαν νὰ φαίνωνται τὰ πρῶτα συμπτώματα τῆς *πολιτικῆς διαφθορᾶς*. Οἱ πολῖται ἐπώλουν τὴν ψῆφον των καὶ ἡ ἐκλογικὴ διαφθορὰ ἐγενικεύθη.

Ἐναντίον τῆς καταστάσεως ταύτης ἤρχισαν νὰ ἐξεγείρωνται πολλοὶ Ρωμαῖοι καὶ ἐδημιουργήθη *ζωηρὰ ἀντίδρασις* κατὰ τῶν νεωτερισμῶν. Ἀρχηγὸς τῆς ἀντιδράσεως καὶ συγχρόνως ἀντιπρόσωπος τοῦ συντηρητισμοῦ τῆς Ρώμης εἶναι ὁ περίφημος Κάτων ὁ τιμητῆς.

Ὁ Κάτων ἦτο μικρὸς ἰδιοκτῆτης ἀπὸ τὴν Σαβίνην ἐγκατασταθεὶς εἰς Ρώμην. Ἐλαβε μέρος εἰς πολλοὺς πολέμους καὶ διεκρίθη ἀνελθὼν εἰς ὅλα τὰ ἀξιώματα. Ὁ Κάτων ὑπῆρξε λάτρης τῶν προγονικῶν ἀρετῶν καὶ ἐγένεν ἀρχηγὸς μερίδος τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ, ἡ ὁποία ἤθελε νὰ ἀντιδράσῃ εἰς τὰ νέα ἥθη τῆς ἀριστοκρατίας. Ὡς τιμητῆς ἐπέδωξε μὲ μέτρα αὐτηρὰ νὰ πατάξῃ τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν διαφθοράν.

Ἄλλ' οἱ ἀγῶνες τοῦ Κάτωνος ἔμειναν χωρὶς ἀποτέλεσμα. Ὁ ἐλληνισμὸς ἀπὸ ὅλα τὰ σημεῖα εἰσῆρχετο εἰς τὴν Ρώμην καὶ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος ἡ μεταβολὴ ἦτο πλήρης. Οἱ Ρωμαῖοι ἐδέχθησαν τὸν ἐλληνικὸν πολιτισμὸν, ἀλλ' ὅπως ἦτο φυσικὸν τὸν προσήρμοσαν εἰς τὰς ἀνάγκας καὶ τὰς συνθεσίας των. Τοιοῦτοτρόπως ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς παρουσιάζεται μὲ νέαν μορφήν καὶ ἐγένεν, ὅπως λέγουσιν, ἔ λ λ η ν ο ρ ω μ α ῖ κ ὁ ς. Ὑπὸ τὴν μορφήν αὐτήν, αἱ ρωμαϊκαὶ λεγεῶνες τὸν μετέφεραν εἰς τὴν ἀπολίτιστον Δύσιν.

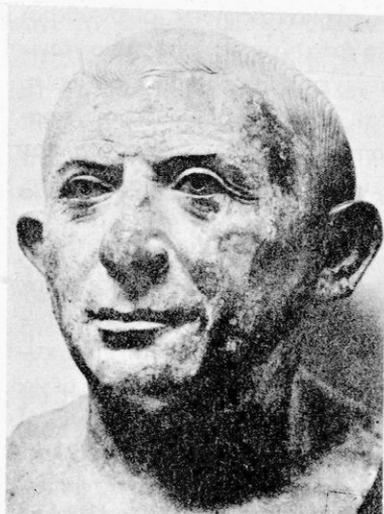
20X

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ. — ΟΙ ΓΡΑΧΧΟΙ

Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΑΣ ΤΑΞΕΩΣ

Αί μεγάλοι κατακτήσεις είχαν ακόμη σαβαρωτέρας συνεπείας, δηλαδή βαθείαν οικονομικήν, κοινωνικήν και πολιτικήν μεταβολήν.

Ρωμαίος τοκογλύφος
(Ὁρειχαλκίνη προτομή ἀπὸ τὴν
Πομπηίαν. Νεάπολις)

Ὁ ὄνομαστός τραπεζίτης καὶ τοκογλύφος Caecilius Jucundus, τοῦ ὁποίου ἡ οἰκία ἀνεκαλύφθη εἰς τὴν Πομπηίαν. Ἡ εἰκὼν παριστάνει μὲ ζωηρὰν ἐκφραστικότητά τὸν πονηρὸν χρηματιστὴν.

Οἱ μακροχρόνιοι πόλεμοι κατέστρεψαν τὴν μεσαίαν τάξιν, δηλαδή τοὺς ἰδιοκτῆτας μικρῶν κτημάτων εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν. Τοὺς μεγάλους πολέμους διεξήγαγε κυρίως ἡ μεσαία τάξις. Πολλοὶ ἐχάθησαν εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν ἢ ἀπὸ τὰς κακουχίας καὶ ὅσοι ἐπανῆλθον εὐρέθησαν εἰς πολὺ δύσκολον θέσιν. Ὁ ἀγρός των εἶχε μείνει ἀκαλλιέργητος, ἡ οἰκογένειά των εἶχε χρεωθῆ διὰ τὰ συντηρηθῆ, καὶ οἱ ἴδιοι ἐξηκολούθουν νὰ δανείζωνται. Ἀλλὰ τότε τοὺς κατέστρεψεν ἡ τοκογλυφία. Συγχρόνως εἶχε καταντήσει ἀδύνατος ἡ καλλιέργεια καὶ ἡ συντήρησις μικρῶν κτημάτων, ἀφ' ὅτου ἤνοιξαν αἱ μεγάλοι σιταγοραὶ τῆς Σικελίας, τῆς Σαρδηνίας καὶ πρὸ πάντων τῆς Ἀφρικῆς. Ὁ εἰσαγόμενος ἀπ' αὐτὰς σῖτος ἦτο τόσον εὐθηνός, ὥστε ἡ παραγωγή τῆς Ἰταλίας ἦτο ἀδύνατον νὰ συναγωνισθῆ τοὺς σιτεμπόρους. Οἱ μικροκαλλιεργηταὶ ἤναγκάσθησαν τότε νὰ πωλήσουν τοὺς

ἀγρούς των, ἐγκατέλειψαν τὴν ὑπαιθρον χώραν καὶ μετηνάστευσαν εἰς τὴν Ρώμην. Οἱ πλούσιοι ἠγόρασαν τὰ μικρὰ κτήματα, ἤνωσαν

πολλά ἀπ' αὐτὰ καὶ ἐσχημάτισαν τὰς μεγάλας ἰδιοκτησίας, τὰ λεγόμενα latifundia. Εἰς τὰ κτήματα αὐτὰ ἐγκατέστησαν δούλους, ἔπαυσαν νὰ καλλιεργοῦν δημητριακὰ, ἐφύτευσαν ἀμπέλους καὶ ἐλαίας, ὡς περισσότερον προσοδοφόρα, ἔτρεφον ζῶα ἢ ἄφηνον μεγάλας ἐκτάσεις ἀκαλλιεργήτους διὰ τὸ κυνήγιον. Τοιοῦτοτρόπως ἡ παραγωγή τῆς Ἰταλίας ἠλαττώθη σημαντικῶς καὶ ἡ ὕπαιθρος χώρα ἄλλαξε κατοίκους, διότι τὴν θέσιν τῶν γνησίων Ρωμαίων ἔλαβον δοῦλοι Ἀσιᾶται. Διὰ τοῦτο δικαίως εἶπον ὅτι τὰ μεγάλα κτήματα κατέστρεψαν τὴν Ρώμην.

Κάτι παρόμοιον ἔγινε καὶ εἰς τὰς πόλεις. Ἐνῶ τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία ἀνεπτύχθησαν τεραστίως μὲ τὰς κατακτήσεις, οἱ ἐλεύθεροι μικροτεχνῖται κατεστράφησαν, διότι δὲν ἀντείχον εἰς τὸν συναγωνισμόν τῶν ἐργοστασίων, εἰς τὰ ὅποια μετεχειρίζοντο κυρίως δούλους. Τοιοῦτοτρόπως οἱ ἐλεύθεροι μικροτεχνῖται, ὅπως καὶ οἱ ἐλεύθεροι γεωργοί, δηλαδὴ ἡ μεσαία τάξις, κατεστράφησαν καὶ περιῆλθον εἰς μεγάλην ἔνδειαν. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶχε σοβαρωτάτας συνεπείας.

Αἱ ΝΕΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ ΤΑΞΕΙΣ

Ἡ κοινωνικὴ ἰσότης, τὴν ὁποίαν εἶχον ἐπιτύχει οἱ Ρωμαῖοι μετὰ τὸσους ἀγῶνας, διατεράχθη καὶ ἐδημιουργήθη διάκρισις τάξεων περισσότερο ἐπικίνδυνος. Κατὰ τὸν 2ον π.Χ. αἰῶνα ἡ Ρώμη εἶχε κυρίως δύο κοινωνικὰς τάξεις, μίαν μειοψηφίαν πλουσίων καὶ τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἀκτημόνων καὶ πτωχῶν. Εἰς τὴν πρώτην ἀνήκουν οἱ συγκλητικοὶ καὶ οἱ ἵππεις, εἰς τὴν δευτέραν ὁ λεγόμενος ἀστικός ὄχλος.

Ἡ συγκλητικὴ τάξις, τῆς ὁποίας ὁ πλοῦτος συνίσταται κυρίως εἰς κτηματικὴν περιουσίαν, ἔχει ἀποκλειστικὸν ἔργον τὴν κυβέρνησιν τῆς πολιτείας. Ἀπ' αὐτὴν ἐκλέγουν οἱ Ρωμαῖοι σχεδὸν κατὰ κανόνα τοὺς ἄρχοντας, οἱ ὅποιοι πολλὰκις εἶναι ἀνίκανοι ἢ κάμνουν κακὴν χρῆσιν τῆς δυνάμεώς των, περιφρονοῦν τοὺς νόμους, διαφθείρουν τὴν συνείδησιν τοῦ λαοῦ κατὰ τὰς ἐκλογὰς καὶ κυβερνοῦν κακῶς τὰς ἐπαρχίας.

Ἡ τάξις τῶν ἵππέων εἶναι οἱ πλούσιοι τοῦ χρήματος. Ἀπὸ τῶν πολιτικῶν ἀξιομάτων, οἱ ἵππεις προτιμοῦν τὸ ἐμπόριον, τὰς τραπεζιτικὰς ἐργασίας καὶ τὰς προμηθείας τοῦ δημοσίου. Ἐμπορεύονται κυρίως τὸν σῖτον (τὸν ὅποιον εἰσάγουν εἰς μεγάλας ποσότητας ἀπὸ τὴν Σικελίαν, τὴν Ἀφρικὴν καὶ τὴν Αἴγυπτον) καὶ συγ-

χρόνως είναι σπουδαίοι τοκογλύφοι. Ίδίως όμως πλουτοῦν ἀπὸ τὰ προμηθείας τοῦ δημοσίου καὶ ἀπὸ τὴν ἐνοικίαισιν τῶν φόρων, εἶναι δηλαδή **δημοσιῶναι**. Οἱ ἵππεις καταρτίζουν μεγάλας ἐταιρείας, αἱ ὁποῖαι ἀναλαμβάνουν τὴν κατασκευὴν δημοσίων ἔργων ἢ τὴν προμήθειαν στρατιωτικῶν ειδῶν εἴτε ἐνοικιάζουν τοὺς φόρους. Ἀγοράζουν δηλαδή ἀπὸ τὴν πολιτείαν τοὺς φόρους μεγάλων περιφερειῶν, προκαταβάλλουν τὸ ἀντίτιμον εἰς τὸ δημόσιον καὶ μετὰ τοὺς πωλοῦν τμηματικῶς εἰς μικροτέρους ἐπιχειρηματίας τῶν ἐπαρχιῶν, οἱ ὁποῖοι εἰσπράττουν αὐτοὺς μὲ σκληρὰ καὶ ἀπάνθρωπα μέσα. Αὐτοὶ εἶναι οἱ **τελώναι**, περὶ τῶν ὁποίων ὁ Χριστὸς εἶπεν ὅτι δὲν θὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Οἱ συγκλητικοὶ ὡς διοικηταὶ καὶ οἱ ἵππεις ὡς ἐπιχειρηματῆαι, καὶ ἰδίως ὡς δημοσιῶναι, ἐξεμεταλλεύθησαν μὲ ἀπλησίαν τὰς ἐπαρχίας καὶ κατήντησαν ἀληθινὴ πλῆγη.

Τὸν **ἀστικὸν ὄχλον** ἀποτελοῦν ὅλοι οἱ ἄλλοι πολῖται, παλαιοὶ μικροκτηματῆαι ἢ μικροτεχνῆται κατεστραμμένοι καὶ ἄλλοι ὅμοιοι. Ἡ θέσις ὄλων αὐτῶν εἶναι τραγικὴ. Δὲν εὐρίσκουν ἐργασίαν, διότι εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ εἰς τὰ ἐργοστάσια προτιμῶνται οἱ δοῦλοι, ζοῦν εἰς μικρὰς καὶ ἀνθυγιεινὰς κατοικίας πτωχοί, ταπεινοὶ καὶ ἐγκαταλειμμένοι εἰς τὸν οἶκτον τῆς πολιτείας καὶ τῶν πλουσίων, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν μοιράζουν τροφὰς καὶ ἐνδύματα. Ἄλλ' ἀντὶ αὐτοῦ οἱ πτωχοὶ πωλοῦν τὴν ψῆφον των κατὰ τὰς ἐκλογάς. Μόνη παρηγορία των ἔμεινεν ὁ τίτλος τοῦ Ρωμαίου πολίτου, τὰ μεγάλα θεάματα, αἱ ἐορταί, οἱ θρίαμβοι, αἱ ἐκλογαὶ καὶ ἡ κίνησις τῆς ἀγορᾶς.

ΟΙ ΔΟΥΛΟΙ

Ἐνα ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου καὶ τῶν κατακτήσεων ἦτο ἡ καταπληκτικὴ αὐξήσις τῶν δούλων.

Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς ἦσαν ἢ αἰχμάλωτοι πολέμου πωληθέντες ἢ Ἀσιᾶται τοὺς ὁποίους εἶχον μεταφέρει οἱ νικηταὶ στρατηγοί.

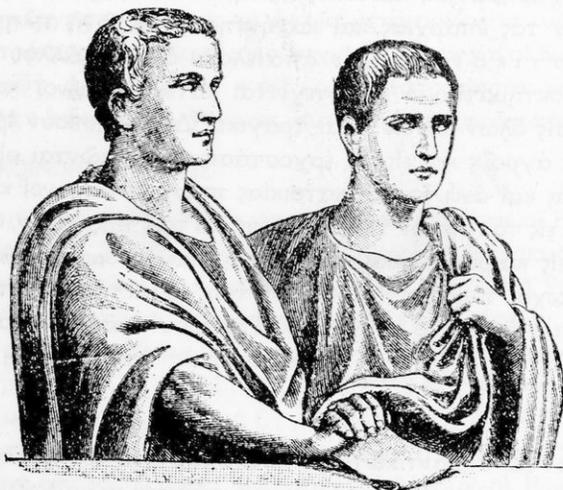
Ὁ δοῦλος κατὰ τὸν νόμον δὲν ἦτο **πρόσωπον**, ἀλλὰ **πρᾶγμα**. Ἡ ζωὴ τῶν δούλων ἦτο ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν οἰκτρά. Ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐργάζωνται διαρκῶς. Ὁ ὀκνηρὸς ἢ πονηρὸς δοῦλος ἐτιμωρεῖτο σκληρότατα. Αἱ τιμωρίαι ἦσαν φρικώδεις: ραβδισμοί, μαστιγώσεις, ἀλύσεις, ἢ ἐργασία τοῦ χειρομύλου, ἢ ἐργασία εἰς τὰ λατομεῖα καὶ τέλος ὁ θάνατος ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. Διὰ τοῦτο πολλὰκις οἱ δοῦλοι ἐπανεστάτησαν καὶ ἠπείλησαν σοβαρῶς τὸ κράτος.

ΟΙ ΓΡΑΧΧΟΙ

Εἰς τὴν Ρώμην δὲν ἔλειψαν οἱ ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι ἐβλεπον τὴν σοβαρότητα τῆς καταστάσεως καὶ ἤθελον νὰ θέσουν τέρμα εἰς αὐτήν. Ὁ Κάτων εἶχε κατανοήσει τὴν ἀνάγκην αὐτήν, ἀλλὰ δὲν ἐκτύπησε τὴν ρίζαν τοῦ κακοῦ. Τὸ ἔργον αὐτὸ ἀνέλαβον οἱ δύο ἀδελφοὶ Τιβέριος καὶ Γάιος Γράκχος.

Ο ΤΙΒΕΡΙΟΣ ΓΡΑΧΧΟΣ

Ὁ μεγαλύτερος ἀπὸ τοὺς δύο, ὁ Τιβέριος, ἦτο φύσις εὐγενικὴ καὶ θερμὴ καὶ ρήτωρ καλός. Μὲ ἐξαιρετικὴν διορατικότη-

Οἱ ἀδελφοὶ Γράκχοι.

τὰ ἀντελήφθη ὅτι ἡ διόρθωσις τῆς καταστάσεως ἦτο δυνατὴ μόνον, ἂν κατώρθωνε νὰ ἀναδημιουργήσῃ τὴν μικρὰν ἰδιοκτησίαν καὶ μαζί μὲ αὐτήν τὴν μεσαίαν τάξιν ἀποκαθιστῶν πάλιν εἰς τὴν ὑπαιθρον χώραν τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀνέργους τῆς Ρώμης.

Τὸ 133 π.Χ. ἐκλέγεται δήμαρχος καὶ προτείνει ἀμέσως τὸν περίφημον ἀγροτικὸν νόμον, κατὰ τὸν ὅποιον κανεὶς δὲν ἐδικαιοῦτο νὰ κατέχῃ γῆν τοῦ δημοσίου μεγαλυτέρας ἐκτάσεως ἀπὸ 500 πλῆθρα καὶ 260 δι' ἕκαστον ἄρρεν τέκνον (τὸ πλῆθρον = 25,18 μ.). Οἱ

πλούσιοι όμως είχαν σφετερισθῆ, με τὸ πρόσχημα τοῦ ἐνοικίου, ἐκτά-

Ἐπίκουρος ἀγορεύων
(Μουσεῖον Φλωρεντίας).

σεις πολὺ μεγαλυτέ-
ρας. Ἐπρεπε λοιπὸν
μέρος αὐτῶν νὰ ἀ-
φαιρεθῆ ἀπ' αὐτούς,
νὰ διαιρεθῆ εἰς ἴσους
κλήρους καὶ νὰ μοι-
ρασθῆ εἰς τοὺς ἀκτῆ-
μονας πολίτας. Ὁ Τι-
βέριος ὑπεστήριξε μὲ
θέρμην τὸν νόμον.

Ὅπως ἦτο φυσι-
κόν, τὸν ἐπολέμησαν
μὲ μανίαν. Ἄλλ' ὁ Τι-
βέριος κατώρθωσε νὰ
ψηφισθῆ ὁ νόμος ὑπὸ
τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀ-
μέσως προέβη εἰς τὴν
μεταρρύθμισιν. Ἄλλὰ
διὰ νὰ στερεωθῆ τὸ
ἔργον του, ἐνόμισεν
ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐκλεγῆ
δήμαρχος καὶ διὰ τὸ
ἐπόμενον ἔτος. Κατὰ
τὴν ἡμέραν τῶν ἐκλο-
γῶν ὁ Τιβέριος εὐρέ-
θη μὲ ὀλίγους ὄπα-
δούς, διότι οἱ ἀγρό-
ται εὐρίσκοντο εἰς τὸν
θερισμὸν ἔξω ἀπὸ τὴν
πόλιν. Οἱ συγκλητικοὶ
καὶ οἱ πλούσιοι ἐδημι-
οὔργησαν ταραχάς, ἐ-
φόνευσαν τὸν Τιβέ-
ριον μὲ 300 ἀπὸ τοὺς

ὄπαδούς του καὶ ἔρριψαν τὸ σῶμα του εἰς τὸν Τίβεριν.

Οι πλούσιοι κατ' ἀρχάς δὲν ἐτόλμησαν νὰ καταργήσουν τὸν ἀγροτικὸν νόμον τοῦ Τιβερίου. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὁμως περιήλθεν εἰς ἀχρησίαν καὶ οἱ πλούσιοι ἐπεκράτησαν πάλιν.

Ἄλλὰ τὸ 123 ἐξελέγη δήμαρχος ὁ Γάιος Γράκχος. Ὁρμητικώτερος καὶ πλέον ἐπαναστατικὸς ἀπὸ τὸν ἀδελφὸν του, εἶχεν εὐρύτερα σχέδια. ἤθελε νὰ κάμῃ πολιτικὴν μεταρρύθμισιν, ἢ ὁποῖα θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ συντρίψῃ τὴν δύναμιν τῶν εὐγενῶν ἐπίσης κοινωνικήν, ἢ ὁποῖα θὰ συνεπλήρωνε τὸν ἀγροτικὸν νόμον τοῦ ἀδελφοῦ του. Διὰ νὰ συντρίψῃ τοὺς συγκλητικούς, ἐστηρίχθη ὄχι μόνον εἰς τὸν λαόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν ἰππέων καὶ εἰς τὰς συμμάχους πόλεις τῆς Ἰταλίας. Εἰσήγαγε λοιπὸν σειρὰν νόμων, διὰ τῶν ὁποίων ἐκέρδισε τὴν ὑποστήριξιν τοῦ λαοῦ καὶ τῆς τάξεως τῶν ἰππέων.

Ὁ Γάιος ἀπέκτησε δύναμιν σχεδὸν μοναρχικὴν καὶ ἐξελέγη δήμαρχος καὶ τὸ ἐπόμενον ἔτος (122). Οἱ συγκλητικοὶ διὰ νὰ καταστρέψουν τὴν δημοτικότητά του, ἐπρότειναν διὰ τοῦ δημάρχου Λιβίου Δρούσου νόμους εὐνοϊκωτέρους διὰ τοὺς ἀκτήμονας. Ὁ λαὸς ἔπεσεν εἰς τὴν παγίδα. Ἄλλ' ὁ Γάιος ἐστράφη τότε πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς συμμάχους καὶ διὰ νὰ προσελκύσῃ τὴν ὑποστήριξιν αὐτῶν, ἐπρότεινε νὰ δοθῇ εἰς αὐτοὺς τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτου. Ἡ Σύγκλητος εὐρῆκεν εὐκαιρίαν πάλιν νὰ δημοκοπήσῃ. Παρέστησεν εἰς τὸν ρωμαϊκὸν λαὸν τὸν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον διέτρεχεν ἂν οἱ Ἰταλοὶ ἀπέκτων ἴσα δικαιώματα. Ὁ νόμος ἀπεκρούσθη καὶ τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ πρώτη σοβαρὰ ἀποτυχία τοῦ Γαίου, ἢ ὁποῖα ἐκλόνισε τὴν δημοτικότητά του. Ὅταν λοιπὸν ἐζήτησε νὰ ἐκλεγῇ δήμαρχος καὶ διὰ τὸ 121, ἀπέτυχεν. Ἡ σύγκρουσις ἐπῆλθε τὸ θέρος τοῦ 121. Τρεῖς χιλιάδες ἐκ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Γαίου ἐφρονεύθησαν καὶ ὁ ἴδιος κινδυνεύων νὰ συλληφθῇ διέταξεν ἕνα ἐκ τῶν δούλων του νὰ τὸν φονεύσῃ.

Ἡ προσπάθεια τῶν Γράκχων ἀπέτυχε καὶ ἡ ἀποτυχία αὐτὴ ὀφείλεται εἰς τὴν ἐχθρότητα τῶν πλουσίων καὶ εἰς τὴν μοιρολατρικὴν ἀδράνειαν τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ. Οἱ πλούσιοι ἐξῆλθον ἰσχυρότεροι καὶ ὁ λαὸς περιέπεσεν εἰς μεγαλυτέραν δυστυχίαν. Ἀπὸ τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἡ Ρώμη παραδίδεται εἰς τὴν διάκρισιν τῶν φιλοδόξων στρατηγῶν καὶ εἰς τὴν μανίαν τῶν ἐμφυλίων πολέμων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΟΙ ΕΜΦΥΛΙΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ. - ΚΑΤΑΛΥΣΙΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΡΙΣΙΣ ΜΕΤΑ ΤΟΥΣ ΓΡΑΚΧΟΥΣ

Αί μεγάλοι κατακτήσεις, ἐκτός τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς, ἐδημιούργησαν σοβαρωτάτην πολιτικὴν κρίσιν. Μετὰ τοὺς Γράκχους ἡ τάξις τῶν συγκλητικῶν ἐκυβέρνησε πανίσχυρος τὴν πολιτείαν ἀπὸ τὸ 121 - 107. Ἄλλ' ἡ διοικήσις των ἦτο πολὺ κακῆ. Τὰ ἀνώτερα ἀξιώματα ἔγιναν σχεδὸν κληρονομικά εἰς ὠρισμένας οἰκογενείας καὶ διὰ τοῦτο διαχειρίζονται αὐτὰ ἀνθρωποὶ ἀνίκανοὶ καὶ διεφθαρμένοι, οἱ ὑπάλληλοι χρηματίζονται σκανδαλωδῶς καὶ ὁ στρατὸς παραμελεῖται.

Τῆς καταστάσεως ἐπωφελοῦνται φιλόδοξοι στρατηγοί, οἱ ὅποιοι προσελκύουν τὸν στρατὸν, περιφρονοῦν τὴν Σύγκλητον καὶ τοὺς νόμους καὶ θέλουν νὰ κυριαρχήσουν εἰς τὴν Ρώμην. Ἐπειδὴ ὅμως εὐρίσκονται πάντοτε περισσότεροὶ τοῦ ἑνός, περιέρχονται εἰς σύγκρουσιν καὶ ταράττουν τὸ κράτος μὲ πολιτικὰς ἀναστατώσεις καὶ αἱματηροὺς πολέμους. Τοιοῦτοι ἀντίπαλοι εἶναι κατὰ σειρὰν ὁ Μάριος καὶ ὁ Σύλλας, ὁ Καῖσαρ καὶ ὁ Πομπήϊος, ὁ Ὀκταβιανὸς καὶ ὁ Ἀυτώνιος.

Τοιοιούτῳ ἐπὶ ἕνα περίπου αἰῶνα (107 - 31) ἡ Ρώμη γίνετα θέατρον ἐμφυλίων πολέμων, οἱ ὅποιοι κλονίζουν τὸ παλαιὸν δημοκρατικὸν πολίτευμα καὶ προετοιμάζουν τὸ ἔδαφος εἰς τὴν μοναρχίαν.

Ο ΜΑΡΙΟΣ ΚΑΙ Ο ΣΥΛΛΑΣ

Ο ΜΑΡΙΟΣ (156 - 86)

Ἐποστηρικτῆς τῆς δημοκρατικῆς μερίδος καὶ ἀντίπαλος τῆς Συγκλήτου παρουσιάσθη κατ' ἀρχὰς ὁ Μάριος. Κατήγετο ἀπὸ πλουσίαν ἀγροτικὴν οἰκογένειαν τῆς λατινικῆς πόλεως Ἀρπίνου. Ἐμεῖνε καθ' ὅλην τὴν ζωὴν του ἀμόρφωτος καὶ διὰ τοῦτο οἱ ευγενεῖς τὸν ἐχλεύαζον. Πράγματι ἡ μορφή του εἶχε κάτι τὸ τραχὺ καὶ ὁ Κικέρων ἔλεγε : « ἦτο ἀνὴρ ἀγροῖκος, ἀλλὰ πραγματικὸς ἀνὴρ ». Εἶχεν ὅμως ἐξαιρετὰ στρατιωτικὰ προσόντα : ἐγνώριζε νὰ συγκρατῆ τὴν πειθαρχίαν τοῦ στρατοῦ καὶ νὰ εἶναι συγχρόνως ἀγαπητὸς εἰς τοὺς στρατιώτας.

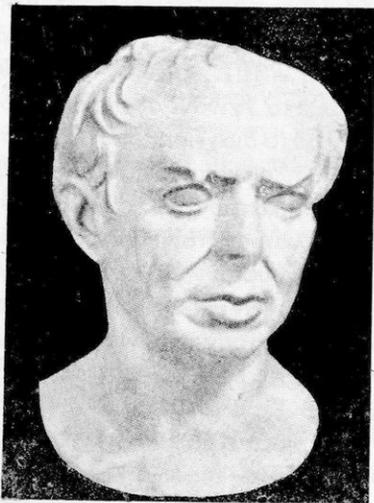
Ὁ Μάριος διέπρεπεν εἰς δύο πολέμους: εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Ἰουγούρθα (112 - 105) καὶ κατὰ τῶν Κίμβρων καὶ Τευτόνων (113 - 101), οἱ ὅποιοι ἀκριβῶς ἀπέδειξαν τὴν διαφθορὰν καὶ ἀνικανότητα τῶν εὐγενῶν καὶ τὴν ἀποσύνησιν τοῦ στρατοῦ.

Ὁ πονηρὸς βασιλεὺς τῆς Νουμιδίας Ἰουγούρθας, ἕγγονος τοῦ Μασσανάση, εἶχεν ἐξαφανίσει διὰ δολοφονίας τοὺς συνάρχοντάς του ἐξαδέλφους. Ἐπίσης εἶχε κατορθώσει νὰ ἐμπαίξῃ τοὺς Ρωμαίους, ἀφοῦ διέφθειρε μὲ χρήματα τὴν ρωμαϊκὴν πρεσβείαν, ἢ ὅποια ἐστάλη διὰ νὰ κανονίσῃ τὰ πράγματα τῆς Νουμιδίας. Προσκληθεὶς κατόπιν εἰς τὴν Ρώμην διὰ νὰ ἀπολογηθῇ, ἐξηγόρασε καὶ ἐντὸς τῆς πρωτεύουσας θερμούς ὑποστηρικτάς. Ὅταν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἀφρικὴν, ἐνίκησε τὸν ρωμαϊκὸν στρατὸν καὶ τὸν ὑπεχρέωσε νὰ διέλθῃ ὑπὸ τὸν ζυγὸν (109). Εἰς τὸν πόλεμον ἔδωσε τέλος ὁ Μάριος, ὁ ὅποιος συνέλαβεν αἰχμάλωτον τὸν Ἰουγούρθαν (105) καὶ τὸν ᾠδήγησεν εἰς τὴν Ρώμην ὅπου ἀπέθανεν εἰς τὰς φυλακάς.

Οἱ Κίμβροι καὶ οἱ Τεῦτονες, γερμανικοὶ λαοὶ κατοικοῦντες εἰς τὰ παράλια τῆς Βαλτικῆς, εἶχον εἰσβάλει εἰς τὴν Γαλατίαν καὶ ἔφθασαν λεηλατοῦντες εἰς τὴν Ναρβωνίτιδα, τὴν ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν τῆς Γαλατίας. Τέσσαρες ρωμαῖκοι στρατοὶ κατεστράφησαν ὁ εἰς κατόπιν τοῦ ἄλλου. Εἰς τὴν κρίσιμον στιγμὴν ἔφθασεν ὁ Μάριος ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴν καὶ ἐνίκησεν εἰς δύο ἀποφασιστικὰς μάχας τοὺς δύο γερμανικοὺς λαούς, οἱ ὅποιοι ἐν τῷ μεταξύ εἶχον χωρισθῇ.

Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΙΣ

Ὁ Μάριος ἔκαμε σπουδαιότατην στρατιωτικὴν μεταρρύθμισιν. Ἐδέχθη εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ ἀπόρους πολίτας, ὅσοι ᾔθελον νὰ

Ὁ λεγόμενος Γάιος Μάριος.
(Μαρμαρινὴ κεφαλή. Ρώμη, Βατικανόν)

ὑπηρετήσουν μὲ μισθόν. Ἡ μεταρρύθμισις αὐτὴ εἶχε σοβαρωτάτας πολιτικὰς συνεπειάς. Οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος στρατιῶται εἰργάζοντο κυρίως διὰ τὸν μισθὸν καὶ ἐφρόντιζον νὰ πλουτήσουν διὰ τοῦ πολέμου. Ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος ἐξησθένησε τοιοῦτοτρόπως, διότι ὁ στρατὸς ἀφωσιώθη εἰς τὸν ἀρχηγὸν καὶ φιλόδοξοι στρατηγοὶ δύνανται, στηριζόμενοι εἰς τὸν στρατὸν, νὰ περιφρονοῦν τοὺς νόμους διὰ νὰ κυριαρχήσουν εἰς τὴν Ρώμην.

ΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΑΙ ΤΑΡΑΧΑΙ.—Ο ΣΥΜΜΑΧΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Μετὰ τὰς λαμπρὰς νίκας τοῦ ὁ Μάριος ἔγινε δεκτὸς μὲ ἐνθουσιασμὸν εἰς τὴν Ρώμην. Ἐστράφη τότε ἀποφασιστικῶς πρὸς τοὺς δημο-

Νόμισμα τοῦ Ἰουγούρθα
(Παρίσιον, Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη).

Ἐπὶ τῆς μιᾶς ὄψεως εἰκονίζεται ὁ ἐπικίνδυνος Νομηθὸς ἀρχηγός· ἐπὶ τῆς ἄλλης ὁ πολὺ διαδεδομένος ἐκεῖνον τὸν καιρὸν εἰς Ἀφρικὴν ἐλέφας.

κρατικούς. Ἄλλ' εἰς τὴν περίστασιν αὐτὴν ἐφάνη ἡ ἀπειρία τοῦ στρατηγοῦ εἰς τὰ πολιτικά. Οἱ δημαγωγοὶ ὄπαδοί του ἐξεμεταλλεύθησαν τὴν δημοτικότητά του δι' ἰδιοτελεῖς σκοποὺς καὶ ἐπροκάλεσαν ταραχάς, ὥστε ὁ Μάριος ἠναγκάσθη νὰ στραφῆ ἑναντίον των καὶ νὰ ὑποστηρίξη τὴν Σύγκλητον. Ἄλλ' οἱ δημοκρατικοὶ ἐθεώρησαν τοῦτο ὡς προδοσίαν καὶ ἐγκατέλειψαν τὸν Μάριον, ὁ ὅποιος ἠναγκάσθη νὰ φύγη ἀπὸ τὴν Ρώμην διὰ νὰ ἐπισκεφθῆ δῆθεν τὴν Ἀνατολήν. Μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του ἐκυριάρχησαν πάλιν οἱ ἀριστοκρατικοὶ καὶ ἡ Σύγκλητος.

Κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη ἡ Ἰταλία ἐταράχθη ἀπὸ τὸν λεγόμενον

Συμμαχικόν πόλεμον. Οί Ἴταλοι δηλαδή ἔλαβον τὰ ὄπλα, διὰ νὰ ἀποκτήσουν τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτου, καὶ ἔφεραν εἰς δύσκολον θέσιν τὴν Ρώμην. Οἱ Ρωμαῖοι ὅμως ἐπεκράτησαν εἰς τὸ τέλος (88), ἀλλ' ἡ Σύγκλητος μετὰ τὴν νίκην ἐχορήγησεν εἰς ὅλους τοὺς Ἴταλιώτας τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτου.

Τοιοιουτρόπως ἡ Ρώμη ἔπαυσε νὰ εἶναι κυρίαρχος πόλις καὶ ἔγινεν ἡ πρωτεύουσα, ἡ ὁποία κυβερνᾷ κατοίκους μὲ ἴσα δικαιώματα.

Ο ΣΥΛΛΑΣ (136 - 78 π. Χ.)

Ὁ συμμαχικὸς πόλεμος ἀνέδειξε νέον ἄνδρα, τὸν Σύλλαν. Ὁ Λεύκιος Κορνήλιος Σύλλας κατήγετο ἀπὸ τὴν μεγάλην οἰκογένειαν τῶν Κορηθίων. Εἶχε διακριθῆ ὡς ὑποστράτηγος τοῦ Μάριου εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ βραδύτερον ἔδειξε μεγάλην στρατηγικὴν καὶ διπλωματικὴν ἰκανότητα. Ἦτο ἀγαπητὸς εἰς τοὺς στρατιώτας, διότι ἄφηνεν εἰς αὐτοὺς μεγάλην ἐλευθερίαν καὶ ἐπέτρεπε νὰ λαφυραγωγῶν τὰς χώρας ποὺ κατακοῦσαν. Εἰς ὅλην τὴν ζωὴν του ἔμεινεν ὑποστηρικτὴς τῶν ἀριστοκρατικῶν καὶ ἄσπονδος ἐχθρὸς τῆς δημοκρατίας.

Η ΑΝΤΙΖΗΛΙΑ ΤΟΥ ΜΑΡΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΛΛΑ

Οἱ δύο ἄνδρες Μάριος καὶ Σύλλας δὲν ἄργησαν νὰ ἔλθουν εἰς ρῆξιν. Ἡ Σύγκλητος εἶχεν ἀναθέσει εἰς τὸν Σύλλαν τὴν ἀρχηγίαν τοῦ πολέμου κατὰ τοῦ ἐπικινδύνου βασιλέως τοῦ Πόντου Μιθριδάτου. Ἀλλ' ὁ Μάριος ἐξήγειρε τὸν λαὸν καὶ κατώρθωσε νὰ λάβῃ αὐτὸς τὴν ἀρχηγίαν. Ὁ Σύλλας, ὁ ὁποῖος εὐρίσκετο εἰς τὴν κάτω Ἴταλίαν, ἔτοιμος νὰ διαπεραιωθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὠδήγησε τὸν στρατὸν του κατὰ τῆς Ρώμης καὶ ἠκύρωσε τὴν ἀπόφασιν. Ὄταν ὅμως ἀνεχώρησε διὰ τὴν Ἑλλάδα (87), ὁ Μάριος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ρώμην, ἔσφαξε τοὺς ὄπαδους τοῦ Σύλλας, ἐληλάτησε τὴν πόλιν, προέγραψε τὸν Σύλλαν καὶ ἐδήμεισε τὴν περιουσίαν του. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγους μῆνας ἀπέθανεν ὁ Μάριος (86).

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΜΙΘΡΙΔΑΤΟΥ (88 - 84)

Μεταξὺ τῶν κρατῶν, τὰ ὁποῖα ἐδημιουργήθησαν μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ βασιλείου τῶν Σελευκιδῶν, ἦτο τὸ μικρὸν βασίλειον τοῦ Πόντου μὲ πρωτεύουσαν τὴν Σινώπην, τὸ ὁποῖον ἐπεξέτεινε τὴν ἐξουσίαν

του εἰς τὰς πέριξ χώρας καὶ ἔγινε μὲ τὸν καιρὸν ἄρκετὰ ἰσχυρὸν μὲ στρατὸν ὠργανωμένον κατὰ τὸ μακεδονικὸν σύστημα, μὲ στόλον καὶ πολλοὺς θησαυροὺς.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν βασιλεὺς τοῦ Πόντου ἦτο ὁ περίφημος Μιθριδάτης ΣΤ' ὁ Εὐπάτωρ (123—63). Κατὰ τὸ ἥμισυ Ἕλλην, διότι εἶχεν ἑλληνίδα μητέρα, ἦτο ἄνθρωπος μὲ ἀνάστημα κολλοσιαῖον καὶ τεραστίας σωματικὰς δυνάμεις. Ὁμίλει 22 γλώσσας, ἠγάπα τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ εἰργάσθη πολὺ ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ Μιθριδάτης ὠνειρεύετο νὰ ἰδρῦση μέγα κράτος. Ἐνῶ λοιπὸν οἱ Ρωμαῖοι ἦσαν ἀπησχολημένοι μὲ

Ὁ Μιθριδάτης

Ἐπὶ νομισματός (τετραδράχμου).

τὸν Συμμαχικὸν πόλεμον, ὁ Μιθριδάτης ἐκυρίευσεν τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ κατῆλθεν εἰς τὰς παραλίους ἑλληνικὰς πόλεις, κηρύττων ἑαυτὸν ἐλευθερωτὴν. Οἱ κάτοικοι, πιεζόμενοι ἀπὸ τὴν κακὴν διοίκησιν καὶ τὴν ἀπληστίαν τῶν δημοσιωνῶν, ἐδέχθησαν μὲ ἀνακούφισιν τὸν Μιθριδάτην. Ὁ βασιλεὺς τοῦ Πόντου μετέφερε τὴν πρωτεύουσάν του εἰς τὴν Περγαμον καὶ τὸ 88 διέταξεν ἀπὸ τὴν Ἔφεσον γενικὴν σφαγὴν τῶν Ἰταλῶν τῆς Μ. Ἀσίας. Περισσότεροι ἀπὸ 80 χιλιάδες ἄνθρωποι ἐσφάγησαν. Κατόπιν ὁ στόλος του ἐκυρίευσεν τὴν Δῆλον, ἡ ὁποία ἦτο γέφυρα τῶν Ρωμαίων πρὸς τὴν Ἀσίαν, καὶ ἐπλευσεν εἰς τὸν Πειραιᾶ. Πολλὰ πόλεις τῆς Ἑλλάδος, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Πειραιεὺς καὶ αἱ Ἀθῆναι, τὸν ἐδέχθησαν ὡς ἐλευθερωτὴν. Ἄλλος στρατὸς τοῦ Μιθριδάτου διὰ τῆς Θράκης εἰσέβαλεν εἰς τὴν Μακεδονίαν (87).

Τοιοιουτρόπως ἡ Ἀνατολὴ ὀλόκληρος ἦτο ἀνάστατος καὶ ὁ Μιθριδάτης ἔγινεν ὁ μεγαλύτερος ἐχθρὸς τῆς Ρώμης, μετὰ τὸν Ἀννίβαν. Τὰ πράγματα ὅμως ἄλλαξαν, ὅταν ἔφθασαν αἱ ρωμαϊκὰ λεγεῶνες. Εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 87 ὁ Σύλλας ἐμφανίζεται εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀρχίζει τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς. Τότε ἐσυλήθησαν πολλοὶ ναοί, διὰ νὰ ἐξευρεθῆ χρῆμα, καὶ κατεστράφησαν τὰ ὠραῖα δάση τοῦ Λυκείου καὶ τῆς Ἀκαδημίας, διὰ νὰ κατασκευασθοῦν πολιορκητικαὶ μηχαναί. Τὸν Μάρτιον τοῦ 86 ὁ Σύλλας ἐκυρίευσεν τὰς Ἀθή-

νας, τὰς ὁποίας ἐπνιξε κυριολεκτικῶς εἰς τὸ αἷμα. Ἐφοῦ δὲ ἐνίκησε δύο μεγάλους στρατοὺς τοῦ Μιθριδάτου, τὸν ἕνα εἰς τὴν Χαίρωνειαν καὶ τὸν ἄλλον εἰς τὸν Ὀρχομενὸν τῆς Βοιωτίας, ἐπλευσεν εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἄλλ' αἱ ἐσωτερικαὶ ἀνωμαλίαι τῆς Ρώμης ὑπεχρέωσαν αὐτὸν νὰ κλείσῃ τὴν συνθήκην τῆς Δαρδάνου, διὰ τῆς ὁποίας ὁ Μιθριδάτης παρητήθη ἀπὸ τὰς κτήσεις τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἐπλήρωσε μεγάλην χρηματικὴν ἀποζημίωσιν (84).

ΑΙ ΠΡΟΓΡΑΦΑΙ ΚΑΙ ΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΜΕΤΑΒΟΛΑΙ ΤΟΥ ΣΥΛΛΑ

Ὁ Σύλλας ἐφθασεν εἰς τὴν Ἰταλίαν μὲ 40 χιλ. στρατόν, ἐγίνε κύριος τῆς Ρώμης καὶ προέβη εἰς τρομερὰν ἀντεκδίκησιν κατὰ τῶν δημοκρατικῶν. Κάθε ἡμέραν ἀνηρτᾶτο εἰς τὴν ἀγορὰν κατάλογος ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ἠδύνατο νὰ φονεύσῃ κανεὶς καὶ ἐλάμβανε μάλιστα ἀμοιβήν. Περισσότεροι ἀπὸ 90 συγκλητικοὶ καὶ 2.600 ἵππεις ἐξηφανίσθησαν. Αὐταὶ εἶναι αἱ περίφημοι προγραφαὶ τοῦ Σύλλα (82).

Ὁ Σύλλας εἶχε κατ' οὐσίαν ἀπόλυτον ἐξουσίαν εἰς τὴν Ρώμην. Ἐλαβε τὸν τίτλον τοῦ δικτάτορος μὲ ἀπεριόριστον νομοθετικὴν καὶ συντακτικὴν ἐξουσίαν καὶ ἄλλαξε ριζικῶς τὸ πολίτευμα. Συνεκέντρωσεν ὅλην τὴν ἐξουσίαν εἰς τὴν Σύγκλητον καὶ περιώρισε τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων ἀρχόντων. Οἱ δήμαρχοι ἔχασαν τὸ δικαίωμα τοῦ νεο, τὰ δὲ δικαιώματα τοῦ λαοῦ περιωρίσθησαν σημαντικῶς.

Ὁ Σύλλας παρητήθη μετὰ τέσσαρα ἔτη (79) καὶ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἀπέθανεν (78).

Β' Ο ΠΟΜΠΗΙΟΣ ΚΑΙ Ο ΚΑΙΣΑΡ

Ο ΠΟΜΠΗΙΟΣ

Τὸ ἔργον τοῦ Σύλλα ἀνέτρεψεν ὁ Πομπήιος. Ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς, πλούσιος, μὲ ὠραίαν φυσιογνωμίαν, ἦτο φιλόδοξος ἀλλ' ἄτολμος· εὐτυχῆς στρατηγός, χωρὶς ὅμως ἐξαιρετικὰ προσόντα στρατηγοῦ. Ἐφερην εἰς πέρασ μὲ εὐκολίαν τοὺς πολέμους κατὰ τοῦ Σερτωρίου εἰς τὴν Ἰσπανίαν, κατὰ τῶν δούλων εἰς τὴν Ἰταλίαν κατὰ τῶν πεπρατῶν εἰς τὴν Μεσόγειον καὶ κατὰ τοῦ Μιθριδάτου εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Πλάτος - διότι υπήρξε ο πρώτος ναυαγιστής των Αχαιών Τροζανών

Ὁ Σερτώριος, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀρίστους ἀξιωματικοὺς τοῦ Μαρίου, προσεβλήθη ἀπὸ τὸν Σύλλαν καὶ κατέφυγεν εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ὅπου ὠργάνωσε στρατὸν καὶ ἀπειλοῦσε νὰ ἀνατρέψῃ τὸ καθεστῶς. Ἡ Σύγκλητος ἀνέθεσεν εἰς τὸν Πομπήιον τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Σερτωρίου (77) καὶ ὁ νεαρὸς στρατηγὸς κατώρθωσε νὰ καταβάλλῃ τὸν περίφημον στασιαστὴν μὲ δόλον καὶ πανουργίαν (72). Ἐνήργησε νὰ δολοφονηθῇ ὁ Σερτώριος καὶ κατόπιν εὐκόλως ἐνίκησε τὸν στρατὸν του.

Κατὰ τὰ ἔτη 73 – 71 ἡ Ἰταλία ἐταράχθη ἀπὸ μίαν ἐπικίνδυνον ἐξέγερσιν τῶν δούλων. Οὗτοι εἶχον ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Σπάρτακον, δούλον ἀπὸ τὴν Θράκην, ἄνθρωπον μὲ ἐξαιρετικὴν εὐφυΐαν καὶ ὀργανωτικὴν ἱκανότητα. Ἡ Σύγκλητος ἀνέθεσεν εἰς τὸν Κράσσον, τὸν πλουσιώτερον ἄνθρωπον τῆς Ρώμης, τὸν πόλεμον κατὰ τῶν δούλων. Ὁ Κράσσος ἀπέκλεισε τοὺς δούλους εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ἰταλίαν, ὅπου ὁ Σπάρτακος ἠγωνίσθη μὲ αὐταπάρησιν ἀλλ' ἐφονεύθη. Λείψανα τῶν δούλων διηθύνθησαν εἰς τὴν Ἄνω Ἰταλίαν, ὅπου τὰ κατέστρεψεν ὁ Πομπήιος, ὁ ὁποῖος τότε ἐπέστρεφεν ἀπὸ τὴν Ἰσπανίαν. Διὰ τοῦτο διεκήρυξεν ὅτι αὐτὸς ἀπέσπασε τὰς ρίζας τοῦ δουλικοῦ πολέμου.

Οἱ δύο στρατηγοὶ ἐφθασαν πρὸ τῆς Ρώμης καὶ ὀλίγον ἔλειψε νὰ συγκρουσθοῦν. Ἐπροτίμησαν ὅμως νὰ συνεννοηθοῦν καὶ ἐξελέγησαν καὶ οἱ δύο ὑπατοί. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ Σύγκλητος δὲν ἔδωσεν εἰς αὐτοὺς τὴν ἄδειαν θριάμβου, ἐστράφησαν πρὸς τὸ δημοκρατικὸν κόμμα καὶ κατήργησαν ὅλους σχεδὸν τοὺς νόμους τοῦ Σύλλα (70).

Ο ΠΕΙΡΑΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (68 - 67)

Οἱ Ρωμαῖοι, ἀφοῦ κατέκτησαν τὴν Ἀνατολήν, παρημέλησαν τὸν στόλον. Αὐτὸ ὅμως ἐγένετο αἰτία νὰ ἀναπτυχθῇ ἡ πειρατεία εἰς βαθμὸν ἐπικίνδυνον. Εἰς ὅλην τὴν παραλίαν τῆς Κιλικίας εἶχον ἐγκατασταθῆ πειραταί, οἱ ὁποῖοι ἐξουσίαζον τοὺς θαλασσίους δρόμους καὶ ἐλήστευον τὰ πλοῖα καὶ τὰ παράλια τῆς Μεσογείου. Οἱ κάτοικοι τῆς Ρώμης ἤρχισαν νὰ αισθάνωνται τὴν ἔλλειψιν σίτου καὶ τροφίμων, τὰ ὁποῖα ἐπωλοῦντο εἰς ὑπερόγκους τιμὰς.

Τὸ ἔτος 67 ἐδόθη σχεδὸν αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία εἰς τὸν Πομπήιον πρὸς ἐξόντωσιν τῶν πειρατῶν. Εἰς χρονικὸν διάστημα ὀλιγώτερον τοῦ ἔτους οἱ πειραταὶ ὑπετάχθησαν. Ὁ Πομπήιος ὑπεχρέωσεν αὐ-

τούς νὰ κατοικήσουν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Κιλικίας. Ἡ ἀγορὰ τῆς Ρώμης ἐγένισεν ἀπὸ τρόφιμα καὶ ἡ δημοτικότης τοῦ Πομπηίου ἔγινε μεγάλη. Πρὶν ἀκόμη ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν, οἱ Ρωμαῖοι του ἀνέθεσαν ἔργον σπουδαιότερον, τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Μιθριδάτου.

Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΜΙΘΡΙΔΑΤΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ (74 - 64)

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σύλλα ἐξηγέρθη πάλιν ὁ Μιθριδάτης. Ἔχει τῶρα σύμμαχόν του τὸν ἰσχυρὸν βασιλέα τῆς Ἀρμενίας καὶ γαμβρόν του Τιγράνην, ὁ ὁποῖος πρὸ ὀλίγου εἶχε καταλύσει τὸ κράτος τῶν Σελευκιδῶν.

Ὁ διοικητὴς τῆς Κιλικίας Λούκουλλος προσέβαλε τὸν βασιλέα τοῦ Πόντου καὶ τὸν κατεδίωξεν εἰς τὴν Ἀρμενίαν, ἐπροχώρησε νικηφόρως ἕως τὸν Εὐφράτην, ἐνίκησεν τὸν Τιγράνην καὶ ἐκυρίευσεν τὰ *Τιγροάνοξεστα*, τὴν πρωτεύουσάν του (69). Ἀλλ' ἡ μεγάλη του αὐστηρότης ἐδημιούργησεν εἰς τὸν στρατὸν δυσαρρεσκείας, αἱ ὁποῖαι κατέληξαν εἰς στάσιν. Ὁ Λούκουλλος ἠναγκάσθη νὰ ἀποχωρήσῃ καὶ ἔχασεν ὅλα τὰ κέρδη ἀπὸ τὰς νίκας του.

Τὸ 66 ἡ Σύγκλητος ἀνέθεσε τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου εἰς τὸν Πομπήιον, ὁ ὁποῖος ἐνίκησεν τὸν Μιθριδάτην καὶ ὑπεχρέωσε τὸν Τιγράνην νὰ ὑποταχθῇ. Ὁ Μιθριδάτης ἔφυγεν εἰς τὴν Κριμαίαν, ὅπου καὶ ἠτύκτόνησεν. Ὁ Πομπήιος ἔπειτα ὑπέταξε τὴν Συρίαν καὶ ἐδημιούργησεν ἀπὸ τὰς κατακτήσεις του τρεῖς ἐπαρχίας: τὸν Πόντον, τὴν Συρίαν καὶ τὴν Κιλικίαν.

Ο ΚΙΚΕΡΩΝ. — Η ΣΥΝΩΜΟΣΙΑ ΤΟΥ ΚΑΤΙΛΙΝΑ (66 - 63)

Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν Ρώμην εἶχε δημιουργηθῆ κατάστασις χεῶδης. Ὁ εὐγενὴς Σέργιος Κατιλίνας, ὁ ὁποῖος ἐσπατάλησε τὴν

Ὁ Τιγράνης
(ἐπὶ νομίσματος)

Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀρμενίας φορεῖ τὴν ἀνατολικὴν τιάραν, ὅπως ἄλλοτε οἱ βασιλεῖς τῆς Περσίας. Ἡ νωθρὰ φυσιογνωμία του ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ζωηρὰν καὶ ἐνεργητικὴν μορφήν τοῦ Μιθριδάτου.

περιουσίαν του εἰς βίον ἄσωτον, συνήνωσεν ὅλους τοὺς δυσηρεστημένους καὶ τοὺς κακοποιούς καὶ ἐσκέπτετο νὰ καταλάβῃ διὰ τῆς βίας τὴν ἀρχήν, νὰ φονεύσῃ τοὺς ἄρχοντας καὶ νὰ διαρπάσῃ τὰς περιουσίας τῶν πλουσίων. Τοὺς σκοποὺς του ὅμως ἐματαιώσεν ὁ ρήτωρ Κικέρων,

Ὁ Κικέρων
(Μουσεῖον Μαδρίτης).

τέραν οἰκογένειαν τῆς Ρώμης, τὴν *Ἰουλιαν γενεάν*. Ἡ ἀμετρος ὅμως φιλοδοξία του καὶ νεώτεροι συγγενικοὶ δεσμοὶ τὸν ἔρριψαν εἰς τὴν δημοκρατικὴν μερίδα. Εἶχε σπαταλήσῃ τὴν περιουσίαν του καὶ ἠναγκάζετο νὰ δανείζεται ἀπὸ τὸν Κράσσον, ὁ ὅποιος ἔβλεπε τὰ προ-

ὑπατος τοῦ ἔτους 65, ὁ ὁποῖος ἀνεκάλυψεν ἐγκαίρως τὰ σχέδιά του. Τὸ ἐπίσῳδιον τοῦτο ὀνομάζεται *συνωμοσία τοῦ Καπιλίνα*.

Ὁ *Κικέρων* (106-43), ἦτο ὁ ἐξοχώτερος ἀπὸ τοὺς ρήτορας τῆς Ρώμης, συμπατριώτης τοῦ Μαρίου. Εἶχε συμπαιθείας πρὸς τοὺς δημοκρατικούς, ἀλλὰ δὲν εἶχε πολλὴν σταθερότητα εἰς τὴν πολιτικὴν του. Δὲν ἔπαυσε νὰ κολλακεύῃ τὸν Πομπήιον καὶ δὲν κατώρθωσε νὰ ἐκμεταλλεuthῇ τὴν ἐπιτυχίαν του εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς συνωμοσίας.

Ο ΚΑΙΣΑΡ. — Η ΠΡΩΤΗ ΤΡΙΑΝΔΡΙΑ (60 π. Χ.)

Εἰς τὴν πολιτικὴν σκηνὴν ἐφάνη ἐν τῷ μεταξὺ νέος ἀνὴρ, ὁ Καίσαρ.

Ὁ *Γάιος Ἰούλιος Καίσαρ* (101 - 44), ὁ ὁποῖος ἀπὸ καιρὸν εἶχεν ἀρχίσει νὰ γίνεταί γνωστός, κατήγετο ἀπὸ τὴν μεγαλυ-

σόντα τοῦ νέου και ἤθελε νὰ τὸν μεταχειρισθῆ διὰ τοὺς πολιτικούς του σκοπούς. Ἀργότερον ἐξεδηλώθησαν αἱ ἀρεταὶ τοῦ Καίσαρος : ἡ ὀργανωτικὴ ἱκανότης, ἡ στρατηγικὴ του ἰδιοφυΐα καὶ ἡ ἀπαράμιλλος δραστηριότης.

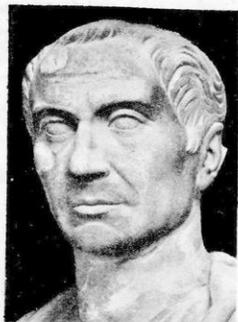
Ὁ Πομπήιος ἐπέστρεψε τὸ 61 εἰς τὴν Ρώμην, ἀλλὰ διέπραξε τὸ σφάλμα νὰ διαλύσῃ τὸν στρατὸν του. Ἡ Σύγκλητος ἠρνήθη νὰ ἐπικυρώσῃ τὰς πράξεις του εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ ἐφαίνετο πάλιν πανίσχυρος. Τότε ὁ Πομπήιος, ὁ Κράσσος καὶ ὁ Καῖσαρ ὑπέγραψαν εἶδος πολιτικῆς συμφωνίας καὶ ἐμοίρασαν τὴν ἐξουσίαν. Ἡ συμφωνία αὕτη ὠνομάσθη Π ρ ὶ τ η Τ ρ ι α ν δ ρ ί α (60).

Ὁ Καῖσαρ ἐξελέγη ὕπατος διὰ τὸ 59. Ἐπικυρώθησαν αἱ πράξεις τοῦ Πομπηίου εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐμοιράσθησαν ἀγροὶ εἰς στρατιώτας τοῦ Πομπηίου καὶ ὁ Καῖσαρ μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχῆς του διωρίζετο διοικητὴς διὰ μίαν πενταετίαν τῆς Ἐντεῦθεν τῶν Ἀλπεων Γαλατίας καὶ τῆς Ναρβωνίτιδος. Πρὸς ἀσφάλειαν οἱ τρεῖς ἄνδρες ἀνεβίβασαν εἰς τὰς ἀρχὰς ἀνθρώπους ἰδικούς των καὶ ἐξώρισαν τὸν Κικέρωνα.

Ὁ Καῖσαρ ἀνεχώρησε διὰ τὴν ἐπαρχίαν του. Ἐκεῖ μετὰ μακροῦς ἀγῶνας (58 - 50), εἰς τοὺς ὁποίους ἐφάνησαν τὰ στρατηγικά του προσόντα, κατώρθωσε νὰ ὑποτάξῃ τὴν Πέραν τῶν Ἀλπεων Γαλατίαν, δηλ. τὴν χώραν μεταξύ τῶν Ἀλπεων, τῶν Πυρηναιῶν, τοῦ Ρήνου καὶ τοῦ Ἀτλαντικοῦ. Αὕτη ἐκτὸς τῆς σημερινῆς Γαλλίας περιελάμβανε καὶ τὴν Ἑλβετίαν, τὸ Βέλγιον καὶ μέγα μέρος τῆς Ὁλλανδίας. Ἡ ὑποταγὴ τῆς Γαλατίας ἔχει πολὺ μεγάλην σημασίαν διὰ τὸν πολιτισμὸν. Διὰ τῆς κατακτήσεως τοῦ Καίσαρος ἤρχισε νὰ μεταδίδεται ὁ πολιτισμὸς εἰς τὴν Δυτικὴν καὶ Κεντρικὴν Εὐρώπην

Η ΡΗΕΙΣ ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΚΑΙ ΠΟΜΠΗΙΟΥ (49 - 45)

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Κράσσος ἐφονεύθη πολεμῶν εἰς τὴν Συρίαν κατὰ τῶν Πάρθων (53). Κύριος τῆς καταστάσεως εἰς τὴν Ρώμην ἔμεινεν ὁ Πομπήιος, ὁ ὁποῖος ἐφρόντισε νὰ ἐκμηδενίσῃ τὸν Καῖσαρα καὶ ἐπέβαλεν

Ὁ Καῖσαρ
Μαρμαρινὴ κεφαλὴ.
(Μουσεῖον Νεαπόλεως).

εις τὴν Σύγκλητον νὰ τὸν ἀνακαλέσῃ. Ὁ Καῖσαρ μὲ τὸν ἀφωσιωμένον στρατόν του ἐβάδισε κατὰ τῆς Ρώμης (49).

Ὁ Πομπήιος μὲ πέντε λεγεῶνας ἠναγκάσθη νὰ διαπεραιωθῆ εἰς τὴν Ἡπειρον, ὅπου τὸν ἠκολούθησε καὶ ὁ Καῖσαρ. Εἰς τὴν μάχην παρὰ τὰ Φάρσαλα (48) ὁ Πομπήιος ἠττήθη καὶ κατέφυγεν εἰς τὴν Αἴγυπτον, ὅπου ἐφονεύθη κατὰ διαταγὴν τοῦ βασιλέως Πτολεμαίου. Μετ' ὀλίγον ἐφθασεν ἐκεῖ ὁ Καῖσαρ, ὁ ὁποῖος ἐγοητεύθη ἀπὸ τὰς ὠραιότητας καὶ τὰ πλούτη τῆς χώρας τῶν Φαραῶ καὶ ἀπὸ τὰ θέλητρα τῆς Κλεοπάτρας, τῆς ἀδελφῆς τοῦ Πτολεμαίου, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξε νὰ λάβῃ τὸν θρόνον.

Ἄφου δὲ ὁ Καῖσαρ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 47 - 45 συνέτριψε τὰ λείψανα τῶν ὀπαδῶν τοῦ Πομπηίου εἰς τὴν Ἀσίαν, τὴν Ἀφρικὴν καὶ τὴν Ἰσπανίαν, ἔμεινε μόνος κύριος τοῦ κράτους.

Η ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΚΑΙ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΚΑΙΣΑΡΟΣ

Ὁ Καῖσαρ ἐκηρύχθη ἰσόβιος δικτάτωρ καὶ συνεκέντρωσεν ὅλας τὰς ἐξουσίας εἰς χεῖρας του. Δὲν ἐμιμήθη ὁμως τὸν Σύλλαν καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔκαμε προγραφάς. Ἔλεγεν ὅτι θέλει νὰ ὑπερισχύσῃ μὲ τὴν ἐπιείκειαν καὶ τὴν πραότητα.

Ἡ κυβέρνησις τοῦ Καίσαρος ὑπῆρξεν ἐξαιρετος. Περιώρισε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν διοικητῶν τῶν ἐπαρχιῶν καὶ κατήργησε παντοῦ τὴν βίαν. Κατεσκεύασε πλῆθος κοινωφελῶν ἔργων καὶ ἵδρυσεν ἀποικίας πολλάς, εἰς τὰς ὁποίας ἐγκατέστησεν ἀπόρους πολίτας. Ἡ Κόρινθος καὶ ἡ Καρχηδῶν ἐκτίσθησαν πάλιν καὶ ἤκμασαν ταχέως. Τέλος διώρθωσε μὲ τὴν συνεργασίαν πολλῶν σοφῶν τὸ ἡμερολόγιον καὶ τὸ νέον, τὸ διωρθωμένον, ὠνομάσθη πρὸς τιμὴν του Ἰουλιανὸν ἀπὸ τὸ ὄνομά του. Ἄλλ' εἰς τὴν Ρώμην ἤρχισαν νὰ φοβοῦνται ὅτι ὁ Καῖσαρ ἐπεθύμει νὰ γίνῃ βασιλεὺς. Οἱ ἄκροι δημοκρατικοὶ καὶ οἱ ταραχοποιοὶ συνηνώθησαν εἰς συνωμοσίαν, τὴν ὁποίαν διηύθυνον ὁ Κάσσιος καὶ ὁ Βρούτος, φίλος τοῦ Καίσαρος. Τὴν 15 Μαρτίου τοῦ 44 οἱ συνωμόται ἐδολοφόνησαν τὸν Καῖσαρ, ἐνῶ εὕρισκετο εἰς τὴν Σύγκλητον. Ἦτο τότε ὁ Καῖσαρ 55 ἐτῶν. ✓

Γ' Ο ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΑΙ Ο ΟΚΤΑΒΙΑΝΟΣ

Ο ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Μετά την δολοφονίαν τοῦ Καίσαρος κύριος τῆς καταστάσεως εἰς τὴν Ρώμην ἔγινεν ὁ ὑπάτος Ἀντώνιος, στενὸς φίλος του. Ὁ Ἀντώνιος συνεννοήθη μὲ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἰππικοῦ Λέπιδον καὶ ἐξήγειρε τὸν λαὸν κατὰ τῶν δολοφόνων.

Ὁ Μάρκος Ἀντώνιος κατήγετο ἀπὸ ἀρχαίαν οἰκογένειαν καὶ διεκρίθη εἰς πολλοὺς πολέμους. Ἦτο πνιγμένος διαρκῶς εἰς τὰ χρέη καὶ ἠγάπα τὸν οἶνον καὶ τὰς διασκεδάσεις. Ἦτο τολμηρὸς καὶ φιλόδοξος, ἀλλὰ δὲν εἶχε πολιτικὰς ἀρετάς. Προσεκολλήθη εἰς τὸν Καίσαρα, ὁ ὁποῖος τὸν ἀνύψωσεν εἰς τὰ ἀνώτερα ἀξιώματα

Ο ΟΚΤΑΒΙΑΝΟΣ

Μετά τὴν ἐξέγερσιν τοῦ λαοῦ οἱ ἀρχηγοὶ τῆς συνωμοσίας ἐγκατέλειψαν τὴν Ρώμην καὶ ὁ Ἀντώνιος ἦτο πραγματικὸς κύριος τῆς καταστάσεως. Ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἔφθασεν εἰς τὴν Ρώμην ὁ ἀνεψιὸς καὶ θετὸς υἱὸς τοῦ Καίσαρος, ὁ νεαρὸς Ὀκταβιανός.

Ὁ Ὀκταβιανός, νέος μόλις 19 ἐτῶν καχεκτικὸς καὶ ἀδύνατος, εἶχε φυσιογνωμίαν ἄλκυστικὴν. Ἦτο φιλόδοξος, δραστήριος καὶ ἐπιτηδειότατος νὰ προσελκύη φίλους. Ἔδειξε μεγάλην πολιτικὴν δεξιότητα καὶ ὑπεκρίνετο τὸν μετριοπαθῆ καὶ ἀνεξίκακον. Εἰς τὰς ἀρχὰς ἐκολάκευσε τὸν ἰσχυρὸν Ἀντώνιον καὶ ὑπεκρίθη ὅτι πείθεται εἰς τὰς συμβουλάς τοῦ Κικέρωνος.

Η ΔΕΥΤΕΡΑ ΤΡΙΑΝΔΡΙΑ (43). — ΑΙ ΠΡΟΓΡΑΦΑΙ

Ὄταν ὁ Ἀντώνιος ἐξεστράτευσεν εἰς τὴν βόρειον Ἰταλίαν διὰ νὰ ἐκδιώξη τοὺς δολοφόνους, ὁ Ὀκταβιανὸς ἐδέχθη νὰ ὑποστηρίξη τὴν Σύγκλητον καὶ τὸν Κικέρωνα καὶ — ἐνῶ ὁ περίφημος ρήτωρ ἐξεφώνει εἰς τὴν ἀγορὰν τοὺς δριμυτάτους κατὰ τοῦ Ἀντωνίου λόγους, τοὺς φιλιππικοὺς (44 - 43) — αὐτὸς ἐβάδισε κατὰ τοῦ Ἀντωνίου. Ἄλλ' ἐπροτίμησε νὰ συνεννοηθῆ μαζί του καὶ μὲ τὴν μεσολάβησιν τοῦ Λεπίδου οἱ τρεῖς ἄνδρες ἐσχημάτισαν τὴν Δευτέραν Τριανδρίαν (Ὀκτώβριος τοῦ 43).

Μετ' ὀλίγον εἰσῆλθον εἰς τὴν Ρώμην καὶ διεκήρυσαν ὅτι σκο-

πός των ἦτο νὰ τιμωρήσουν τοὺς δολοφόνους τοῦ Καίσαρος. Εὐθύς κατόπιν ἤρχισαν αἱ προγραφαὶ μὲ τὴν ἐξῆς τρομερὰν προκήρυξιν:

Ὀκταβιανὸς
(Ρώμη, Βαυικανόν).

Ἐδιδάχθημεν ἀπὸ τὸ παράδειγμα τοῦ Καίσαρος καὶ θὰ προλάβωμεν τοὺς ἐχθροὺς μας. . . Ἔτοιμοι νὰ ἐπιχειρήσωμεν μακρινὴν ἐστρατείαν κατὰ τῶν δολοφόνων, δὲν θέλωμεν νὰ ἀφήσωμεν ὀπίσω ἐχθροὺς. Ὅποιος θὰ βοηθήσῃ τὴν φυγὴν προγραφέντων, θὰ προγραφῆ ὁ ἴδιος. Νὰ παρουσιάζονται αἱ κεφαλαὶ τῶν προγραφέντων ἐνώπιον ἡμῶν. Ὁ ἐλεύθερος θὰ λαμβάνῃ ὡς ἀμοιβὴν δραχμὰς 25 χιλ. κατὰ κεφαλὴν, ὁ δοῦλος 10 χιλ. τὴν ἐλευθερίαν του καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ πολίτου. Τὰ ὀνόματα τῶν φονέων καὶ καταδοτῶν θὰ τηροῦνται μυστικά.

Ἡ σκληρότης τῶν ἀρχηγῶν δὲν εἶχεν ὄρια. Ἐφονεύθησαν ὁ πατὴρ τοῦ Λεπίδου, ὁ κηδεμὼν τοῦ Ὀκταβιανοῦ καὶ ὁ θεῖος τοῦ Ἀντωνίου. Θῦμα τῶν προγραφῶν ἦτο καὶ ὁ Κικέρων, ὁ ὁποῖος συνελήφθη εἰς τὴν ἔπαυλιν του τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπρόκειτο νὰ ἀναχωρήσῃ διὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἐφονεύθησαν 130 συγκλητικοὶ καὶ 2 χιλ. ἵππεις.

Η ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΦΙΛΙΠΠΩΝ (42)

Οἱ δύο σπουδαιότεροι ἀπὸ τοὺς δολοφόνους, ὁ Βρούτος καὶ ὁ Κάσσιος, εἶχον καταφύγει εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἐστρατολόγησαν σημαντικὰς δυνάμεις. Ὁ Ἀντώνιος καὶ ὁ Ὀκταβιανὸς ἀπεβίβασαν τὰ στρατεύματά των εἰς τὴν Ἠπειρὸν καὶ ἐβάδισαν κατ' αὐτῶν. Ἡ σύγκρουσις ἐγένετο εἰς τὴν πεδιάδα τῶν Φιλίππων (42). Ὁ Βρούτος καὶ ὁ Κάσσιος ἐνίκηθησαν καὶ ἠτύοκτόνησαν. Μὲ τὸν θάνατον τῶν δύο ἀνδρῶν ἡ δημοκρατία ἔχασε τοὺς τελευταίους προμάχους της.

Ο ΟΚΤΑΒΙΑΝΟΣ ΚΑΙ Ο ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Μετὰ τὴν νίκην ὁ Ὀκταβιανὸς καὶ ὁ Ἀντώνιος, ἀφοῦ παρηγκω-νίσθη ὁ Λέπιδος, διεμοίρασαν τὸν ρωμαϊκὸν κόσμον. Ὁ Ὀκταβιανὸς ἔλαβε τὴν Δύσιν καὶ ὁ Ἀντώνιος τὴν Ἀνατολήν. Πρὸς στερέωσιν

τῆς φιλίας ὁ Ἀντώνιος ἐνυμφεύθη τὴν ἀδελφὴν τοῦ Ὀκταβιανοῦ. Καὶ ὁ μὲν Ὀκταβιανὸς ἀνέπτυξεν ἐξαίρετα κυβερνητικὰ προσόντα καὶ οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως, καὶ ἰδίως τῆς Ἰταλίας, ἀνέπνεον ἀπὸ τὰ δεινὰ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Ἀντίθετος ἦτο ἡ πολιτικὴ τοῦ Ἀντωνίου εἰς τὴν Ἀνατολήν. Θέλων νὰ τιμωρήσῃ τὴν βασίλισσαν τῆς Αἰγύπτου Κλεοπάτραν, διότι εἶχε βοηθήσῃ τὸν Κάσσιον, ἐδελεάσθη ἀπὸ τὰ θέληγρά της καὶ ἔζη πλησίον της εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἡ ἐκστρατεία, τὴν ὁποίαν ἔκαμε κατὰ τῶν Πάρθων διὰ νὰ ἐκδικηθῇ τὸν θάνατον τοῦ Κράσσου, ἀπέτυχεν. Ἐκυρίευσεν ὁμως τὴν Ἀρμενίαν καὶ ἐτέλεσε δι' αὐτὸ μεγαλοπρεπῆ θρίαμβον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ἄλλ' ἀπὸ τότε ὑπεδουλώθη ἀκόμη περισσότερο εἰς τὴν πονηρὰν βασίλισσαν. Ἐχάρισεν εἰς αὐτὴν καὶ τὰ τέκνα της σχεδὸν ὅλας τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους, διεζεύχθη τὴν Ὀκταβίαν καὶ εἶχε τὸ θάρρος νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὴν Σύγκλητον νὰ ἐπικυρώσῃ τὰς πράξεις του.

Ὀκταβία

(Πικρίσιοι, Λουβρον)

Εἶναι ἀδελφὴ τοῦ Αὐγούστου καὶ συζυγὸς τοῦ Ἀντωνίου.

Ἀντώνιος καὶ Ὀκταβία.

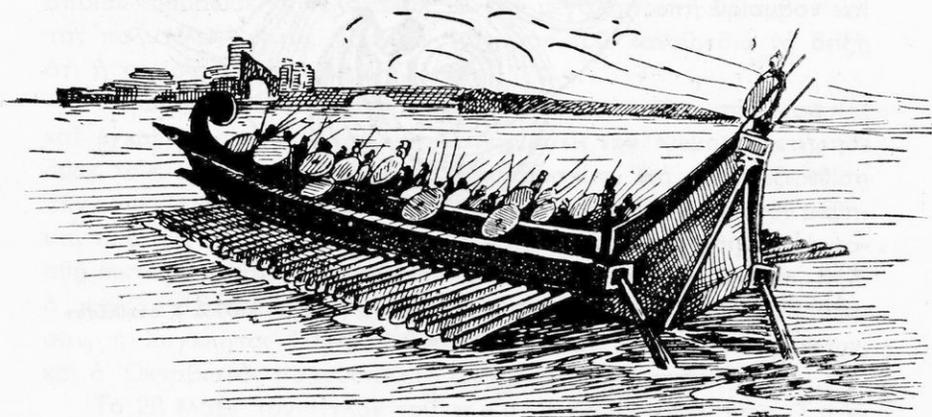
(Χρυσῶν νόμισμα περὶ το 40 π.Χ.)

Ἡ διαγωγὴ τοῦ Ἀντωνίου ἐκίνησεν ἀγανάκτησιν εἰς τὴν Ρώμην καὶ ὁ Ὀκταβιανὸς ἐξεμεταλλεύθη μὲ ἐπιτηδειότητα τὴν εὐκαιρίαν. Ἡ

Η ΡΗΕΙΣ. — ΤΟ ΑΚΤΙΟΝ (31)

Σύγκλητος ἀπεφάσισεν ἐναντίον τοῦ Ἀντωνίου τὸν πόλεμον, ἀλλὰ κατ' εἰσήγησιν τοῦ Ὀκταβιανοῦ ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τῆς βασιλείσσης, ἡ ὁποία εἶχε φιλοδοξήσει νὰ ὑποτάξῃ τὸ Καπιτώλιον (θέρος 32).

Ὁ ἀγὼν ἐκρίθη κατὰ θάλασσαν παρὰ τὸ ἀκρωτήριον Ἀκτιον, εἰς τὴν εἰσοδὸν τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Ἀλλὰ κατὰ τὴν κρισιμωτέραν στιγμὴν τῆς ναυμαχίας τὰ αἰγυπτιακὰ πλοῖα ἤρχισαν νὰ ἀπομακρύνωνται πρὸς νότον. Ὁ Ἀντώνιος δὲν ἐσκέφθη τί-

Ρωμαϊκὸν πλοῖον.

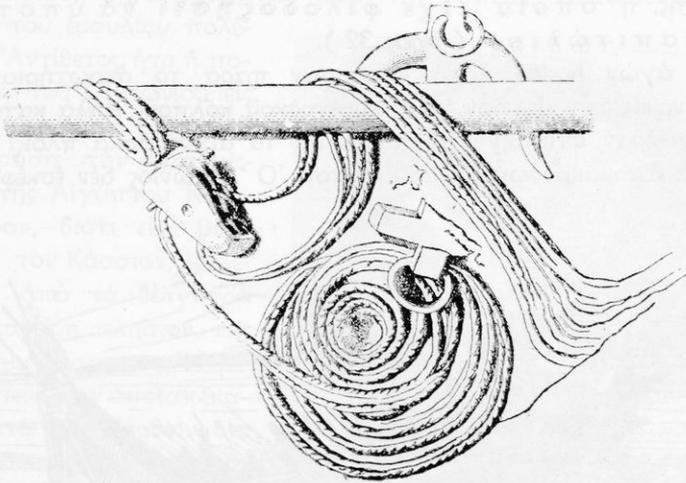
(Τοιχογραφία Πομπηίας).

Τὰ πολεμικὰ τῶν Ρωμαίων εἶναι χαμηλότερα ἀπὸ τὰ ἑλληνικά. Κινεῦνται μὲ κώπας καὶ ἰστία καὶ εἶναι ἱκανὰ νὰ φέρουν ἀρκετὴν δύναμιν ὀπλιτῶν. Εἰς τὴν τοιχογραφίαν εἰκονίζεται ναυμαχία.

ποτε, ἐγκατέλειπε στρατὸν καὶ στόλον καὶ ἠκολούθησε τὴν βασιλίσαν (31).

Τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ Ὀκταβιανὸς ἐφθασεν εἰς τὴν Αἴγυπτον. Τότε ὁ Ἀντώνιος νῆτοκτόνησεν, ἡ δὲ Κλεοπάτρα ἐδοκίμασε νὰ σαγηνεύσῃ τὸν Ὀκταβιανόν, ὅπως ἄλλοτε τὸν Καίσαρα καὶ τὸν Ἀντώνιον. Ἀλλ' ὁ νικητὴς τὴν ἐδέχθη ψυχρότατα καὶ ἡ ὑπερήφανος βασίλισσα, ἐπειδὴ ἐμάντευσεν ὅτι ὁ Ὀκταβιανὸς εἶχε σκοπὸν νὰ κο-

σμήση δι' αὐτῆς τὸν θρίαμβόν του, ἐπροτίμησε νὰ αὐτοκτονήσῃ.
Ἡ Αἴγυπτος προσηρτήθη ὡς ἐπαρχία εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος.

Ἄγκυρα καὶ σχοινία

Ἀπὸ τὴν θριαμβικὴν ἀψίδα τῆς σημερινῆς πόλεως Orange (Γαλλία), στηθεῖσαν
πρὸς τιμὴν τοῦ Αὐγούστου

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ. - Ο ΑΙΩΝ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

Τὸ θέρος τοῦ 29 ὁ Ὀκταβιανὸς ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ρώμην, τὴν ὁποίαν ἐθάμβωσε κυριολεκτικῶς μὲ τὸν μεγαλοπρεπεῖ ἠρίαμβον καὶ τὰς πολυτελεῖς ἐορτάς. Ἐκλείσει τὸν ναὸν τοῦ Ἰανουῦ, διὰ νὰ δείξῃ ὅτι ἡ περίοδος τῶν πολέμων ἔληξεν.

Ὁ Ὀκταβιανὸς συνεκέντρωσε μὲ τὸν καιρὸν ὅλας τὰς ἐξουσίας καὶ ἐγκαθίδρυσε τὸ *μοναρχικὸν πολίτευμα* εἰς τὴν Ρώμην· διετήρησε ὅμως τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς δημοκρατίας, διὰ νὰ μὴ ἐξερεθίσῃ τὴν κοινὴν γνώμην. Ἡ δολοφονία τοῦ Καίσαρος ἦτο δι' αὐτὸν μάθημα, τὸ ὁποῖον δὲν ἐλησμόνησε ποτέ, καὶ διὰ τοῦτο ἠρνήθη νὰ ὀνομασθῇ δικτάτωρ. Ἐδέχθη μόνον τὴν ὀνομασίαν *princeps civium*, δηλ. ὁ π ρ ὠ τ ο ς π ο λ ί τ η ς. Αἱ ἐκκλησίαι καὶ οἱ ἄρχοντες διετηρήθησαν, ἡ Σύγκλητος ἐλειτουροῦσε, ὅπως ἐπὶ τῶν καλῶν χρόνων, καὶ ὁ Ὀκταβιανὸς παρουσιάζετο ὡς ἄρχων δημοκρατικός.

Τὸ 28 ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ προῖσταμένου τῆς Συγκλήτου καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον συνεκέντρωσεν εἰς τὸ πρόσωπόν του τὰς ἐξουσίας καὶ τοῦ ἀνθυπάτου, τοῦ δημάρχου, τοῦ ὑπάτου καὶ τοῦ μεγίστου ἀρχιερέως, αἱ ὁποῖαι ἔπρεπε κανονικῶς νὰ ἀσκοῦνται ἀπὸ ἰδιαιτέρους ἄρχοντας.

Ὡς ἀνθύπατος εἶχε τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν, τὸ *imperium* ὅπως ἔλεγον οἱ Ρωμαῖοι, εἰς τὰς ἐπαρχίας· δηλαδὴ ἦτο ὁ ἀνώτατος ἄρχων τοῦ στρατοῦ καὶ ἀνώτατος δικαστής, ἔχων τὸ δικαίωμα νὰ δικάζῃ ὅλους τοὺς κατοίκους (ἀκόμη καὶ τοὺς Ρωμαίους πολίτας). Τὸ ἀξίωμα αὐτὸ ἔδιδεν εἰς τὸν Ὀκταβιανὸν ἐξαιρετικὴν δύναμιν καὶ διὰ τοῦτο ἔφερε διαρκῶς τὸν τίτλον *imperator*, δηλαδὴ αὐτοκράτωρ, τὸν ὁποῖον ἔφερον καὶ οἱ διάδοχοί του, καὶ ἀπ' αὐτὸν τὸ νέον πολίτευμα ὠνομάσθη αὐτοκρατορία.

Ὡς δὴμαρχος εἶναι ἀπαραβίαστος, συγκαλεῖ τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν Σύγκλητον, προτείνει νόμους καὶ ἐμποδίζει τὰς πράξεις τῶν

ἄλλων ἀρχόντων. Ὡς ὑπατικός κυβερνᾷ τὴν Ρώμην καὶ τὴν Ἰταλίαν καὶ ἐκδίδει διατάγματα, τὰ ὅποια ἔχουν ἰσχὺν νόμου δι' ὅλον τὸ κράτος. Τέλος, τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγίστου ἀρχιερέως δίδει εἰς τὴν ἐξουσίαν του θρησκευτικὸν χρῆσμα.

Ὁ Ὀκταβιανὸς λοιπόν, ὅπως ἄλλοτε οἱ βασιλεῖς, ἦτο ἀνώτατος ἀρχῶν τοῦ στρατοῦ, ἀνώτατος δικαστῆς καὶ νομοθέτης καὶ ἡ ἐξουσία του περιεβάλλετο μὲ θρησκευτικὸν κύρος. Τὴν ἐντύπωσιν αὐτῆς τῆς ἱερότητος τῆς ἐξουσίας του ἐνίσχυσεν ἡ Σύγκλητος, ἡ ὅποια ἀπένειμεν εἰς τὸν Ὀκταβιανὸν τὸν τίτλον Αὐγουστος (= σεβαστός), ὁ ὅποιος ἐδίδετο μόνον εἰς τοὺς θεοὺς, καὶ μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ εἶναι γνωστὸς εἰς τὴν Ἱστορίαν.

Ἡ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

Ὁ Αὐγουστος ἐδημιούργησε κατ' οὐσίαν νέον διοικητικὸν σύστημα. Τὸ κράτος ἐκυβέρνα κυρίως τὸ ἰδιαιτέρον Συμβούλιον τοῦ αὐτοκράτορος, τὸ ὅποιον ἀπετέλεσαν ἔμπιστοι ὀπαδοί του. Οὗτοι εἶναι: ὁ παιδικὸς του φίλος Ἀγρίππας, ἐξαι-

Αὐγουστος
(Ρώμη, Βατικανόν).

ρετος στρατηγός, ό όποίος είχε προσφέρει μεγάλας ύπηρεσίας κατά τούς έμφυλίους πολέμους· ό Μ α κ ή ν α ς, από άρχαίαν βασιλικήν οίκογένειαν τής Τυρρηνίας, ό όποίος διεκρίθη κυρίως ώς διπλωμάτης· τέλος μερικοί συγκλητικοί και άλλοι άνώτεροι ύπάλληλοι.

Διά τήν διοίκησιν τών πολλών και ποικίλων ύποθέσεων τών έπαρχιών έδημιουργήθησαν ιδιαίτεροι ύπηρεσίαί και τοιουτοτρόπως έσχηματίστη ή γραφειοκρατία του Αύγουστου, ή όποία άπετελείτο από ύπάλληλους έξησκημένους και έξαρτωμένους άμέσως από τόν αυτοκράτορα.

‘Η Λιβία, σύζυγος Αύγουστου
Μαρμαρίνη κεφαλή.
(Κοπεγχάγη, Γλυπτοθήκη).

Έκτός του δημοσίου θησαυροφυλακίου, τό όποίον διεχειρίζετο ή Σύγκλητος, έσχημάτισε τό αυτοκρατορικόν θησαυροφυλάκιον, εις τό όποίον εισήρχοντο οί φόροι τών έπαρχιών. Οί άνώτατοι άξιωματικοί και ύπάλληλοι πληρώνονται από τό ταμείον αυτό και είναι άφωσισμένοι εις τό πρόσωπον του αυτοκράτορος.

‘Ο Αύγουστος κατέβαλε μεγάλην προσπάθειαν να δώση εις τήν Ρώμην όψιν μεγαλουπόλεως, όπως ήσαν αι πόλεις τής Έλλάδος και τής Άνατολής (ιδίως ή Άλεξάνδρεια) εκτίσεν, έπεσκεύασε και κατώρθωσε να καυχηθῆ ότι πα-

ρέδωκε μαρμαρόκτιστον τήν πόλιν, τήν όποίαν παρέλαβε πλινθόκτιστον.

‘Ιδίως άπησχόλησαν αυτόν δύο προβλήματα: να αναγεννήση τήν γεωργίαν και να περιορίση τήν θρησκευτικήν και ήθικήν παραλυσίαν τής έποχής του. Έγκατέστησε παλαιμάχους και άπόρους πολίτας εις τās έρημωθείσας από τούς έμφυλίους πολέμους εκτάσεις τής ‘Ιταλίας, αι όποίαι εκαλλιεργήθησαν έπιμελώς. ‘Η άξία τής γῆς ηύξήθη, ή ληστεία κατεστάλη και τό έμπόριον και ή βιομηχανία έλαβον νέαν ζωήν. Διά να πολεμήση τήν άθείαν, τήν εκλυσιν τών ήθών, τήν περιφρόνησιν τής οίκογενείας, τήν πολυτέλειαν εις τὰ δείπνα και τόν ίματισμόν έλαβε διάφορα νομοθετικά μέτρα. ‘Επέβαλε τόν γάμον, περιώρισε τό διαζύγιον, προσεπάθησε να άνανεώση τās παλαιάς τελε-

τάς καί νά ἀφυπνίσῃ τήν θρησκευτικὴν παράδοσιν τῶν Ρωμαίων. Ἄλλ' ἡ ἐπιτυχία του περιωρίσθη εἰς ἐξωτερικούς τύπους μόνον, διότι ἡ προσπάθειά του συνήντησε μεγάλην ἀντίδρασιν τῆς ἀνωτέρας κοινωνικῆς τάξεως. Αὐτὴ ἡ κόρη του Ἰουλία ἔδιδε τὸ παράδειγμα ἐκλύτου καὶ ἀτάκτου βίου, ὥστε ὁ Αὐγουστος ἠναγκάσθη νὰ τὴν ἐξορίσῃ.

Ἐπίσης ἐφρόντισε πολὺ νὰ βελτιώσῃ τὴν κυβέρνησιν τῶν ἐπαρχιῶν. Ὁ ἴδιος ἐπεσκέφθη πολλὰ μέρη, προσεπάθησε νὰ παύσῃ τὴν ἀργυρολογίαν καὶ τὴν κακοδιοίκησιν καὶ ἐπέβλεπε τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης.

ΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

Ὁ Αὐγουστος δὲν ἐπεδίωξε κατακτήσεις, ἀλλ' ἤθελεν ἀπλῶς νὰ ἐξασφαλίσῃ μὲ ἰσχυρὸν στρατὸν τὰ σύνορα. Ὁ στρατός, ὅπως καὶ ἡ διοικήσις, ἔγινεν αὐτοκρατορικός. Χωρὶς νὰ καταργήσῃ τὴν στρατιωτικὴν θητείαν στρατολογεῖ ἀπὸ Ρωμαίους πολίτας καὶ ἀπὸ κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν ἔθελοντὰς μισθοφόρους, οἱ ὅποιοι κατατάσσονται δι' 20 — 25 ἔτη. Οὗτοι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ νυμφεύωνται καὶ ἀπολυόμενοι λαμβάνουν χρηματικὴν ἀποζημίωσιν ἢ γαίας. Τοιοῦτοτρόπως κατήρτισε στρατὸν ἀπὸ 300 χιλιάδας.

Ἐν τούτοις διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν εἰρήνην εἰς τὰς συνοριακὰς ἐπαρχίας, ὑπεχρεώθη νὰ διεξαγάγῃ πολλοὺς πολέμους. Ὁ ἴδιος συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν τῆς Ἰσπανίας, ἐταπεινώσεν εἰς τὴν Ἀσίαν τοὺς Πάρθους καὶ προσήρτησε τὰ μικρὰ ἀνεξάρτητα κράτη τῆς Γαλατίας καὶ τῆς Ἰουδαίας. Οἱ στρατηγοὶ του Δροῦσος καὶ Τιβέριος, υἱοὶ τῆς συζύγου του Λιβίας ἀπὸ πρῶτον γάμον, ὑπέταξαν πολλοὺς παραδουναβίους λαοὺς καὶ κατέστησαν τὸν Δούναβιν εἰς ὅλον τὸ μῆκος τοῦ σύνορον τοῦ κράτους.

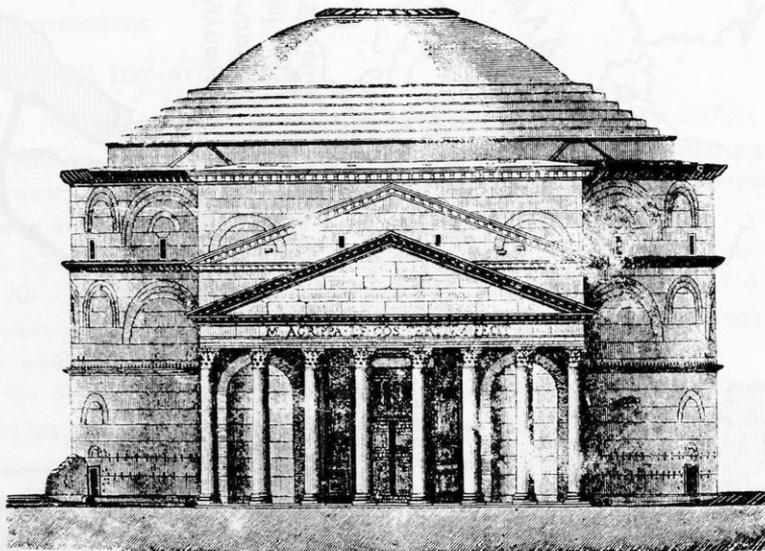
Ἄλλ' ὁ δραματικώτερος ἀπὸ τοὺς πολέμους τοῦ Αὐγούστου εἶναι ὁ κατὰ τῶν *Γερμανῶν*. Διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰς ἐπαρχίας τοῦ Ρήνου ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν γερμανικῶν φυλῶν, ὁ Δροῦσος ἀνέλαβε νὰ μεταφέρῃ τὰ σύνορα εἰς τὸν Ἑλβαν καὶ τὴν προσπάθειάν του ἐσυνέχισεν ὁ Τιβέριος (12 - 7 π.Χ.). Ἡ ἐπιχείρησις εἰς τὴν ἀδιάβατον ἀπὸ δάση καὶ ἔλη χώραν ἦτο ἐπίπονος. Ἐν τούτοις ἡ μεταξὺ Ρήνου καὶ Ἑλβα χώρα ἐφάνη ὅτι ὑπέκυψε καὶ ρωμαϊκαὶ λεγεῶνες ἐγκατεστάθησαν εἰς αὐτήν. Ἀλλὰ τὸ ἔτος 9 μ. Χ. ἕνεκα τῆς κακῆς διοικήσεως τοῦ Βάρου ἐξερράγη τρομερὰ ἐπανάστασις τῶν Γερμανῶν. Ὁ Βάρος,

παρασυρθείς με τρεις λεγεῶνας εἰς τὸ Τευτοβούργιον δάσος, κατεσφάγη καὶ ὁ Αὐγουστος, γέρων ἤδη δὲν ἠθέλησε νὰ ἀρχίσῃ νέον ἀγῶνα." Ὅριον τοῦ κράτους εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἔμεινεν ὁ Ρῆνος.

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

Ὁ Αὐγουστος ἐξηκολούθει νὰ ζῆ εἰς τὴν οἰκίαν του ἐπὶ τοῦ Παλατίνου ὡς ἀπλοῦς ἰδιώτης καὶ ἀπέφευγε συστηματικῶς νὰ ἐξερε-

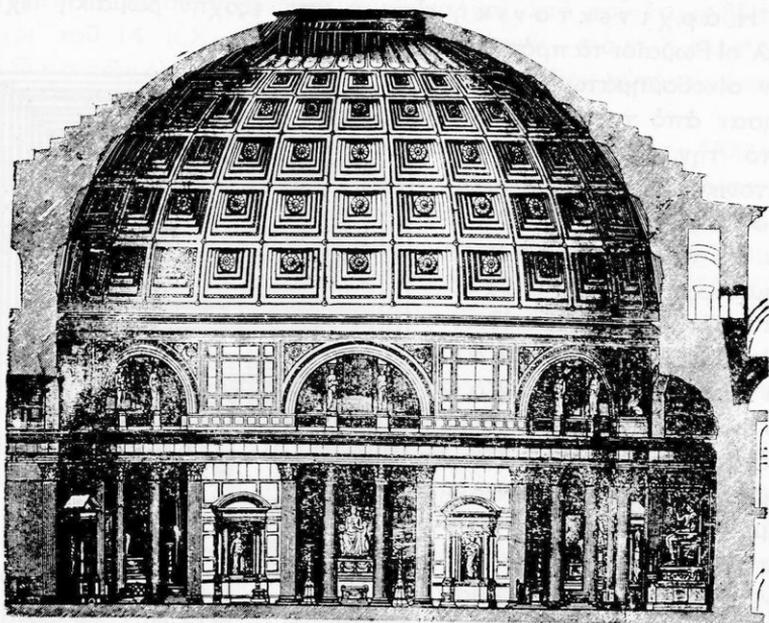
Τὸ Πάνθεον. (Ἐξωτερικὴ ὄψις).

Ἐκτίσθη τὸ 27 π.Χ. εἰς τὸ μέσον τῆς Πλατείας τοῦ Ἄρεως. Ὑπέστη πολλὰς μεταβολὰς. Τὴν σημερινὴν μορφήν ἔλαβεν ἐπὶ Ἀδριανοῦ. Ἀφιερῶθη εἰς τὴν λατρείαν ὄλων τῶν θεῶν, δεῖγμα ἀνεξίθρησκίας τῶν αὐτοκρατόρων. Εἶναι τὸ μόνον σῶον διατηρούμενον ἀπὸ τὰ μεγάλα μνημεῖα τῆς αὐτοκρατορικῆς Ρώμης. Ὀλόκληρον ἀπὸ πλίνθους με ἐπένδυσιν μαρμάρου. Ἐμπρὸς ὁ πρόναος, στοὰ με 16 κίονας, οἱ ὁποῖοι βασιτάζουν τριγωνικὸν ἀέτωμα, πλάτους 33,50 μ., βάθους 13. Ὅπισθεν μεγάλη κυκλικὴ αἴθουσα, στεγαζομένη ὑπὸ γιγαντιαίου ἡμισφαιρικοῦ θόλου. Διάμετρος 43,40 μ., ὕψος 41 μ.

θίζη τοὺς πολίτας με ἐπιδείξεις καὶ αὐταρχικοὺς τρόπους. Τὸν αὐτοκράτορα ὅμως ἀπασχολοῦσε διαρκῶς τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς. Αἱ ἐξουσίαι εἶχον δοθῆ ἰσοβίως μόνον εἰς αὐτὸν καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του ἦτο δυνατόν νὰ ἀποκατασταθῇ τὸ δημοκρατικὸν καθεστῶς. Ὁ

Αύγουστος ἔλαβεν ὡς συνάρχοντά του τὸν Τιβέριον, υἱὸν ὅπως γνωρίζομεν, τῆς δευτέρας συζύγου του Λιβίας, τὸν ὁποῖον εἶχεν υἰοθετήσει καὶ ὠρίσεν αὐτὸν διάδοχον.

Ὁ Αὐγούστος μετὰ κυβέρνησιν 46 ἐτῶν ἀπέθανε τὸ 14 μ. Χ. εἰς ἡλικίαν 76 ἐτῶν. Οἱ Ρωμαῖοι ἔθαψαν αὐτὸν εἰς τὸ περίφημον μαυ-

Τὸ Πάνθεον τῆς Ρώμης. (Ἐσωτερικόν).

Ἡ κυκλοτερὴς αἴθουσα φωτίζεται ἀπὸ μέγα ἄνοιγμα εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ θόλου, πλάτους 8 μέτρων. Διαιρεῖται εἰς 7 κόγχας, ἐκάστη τῶν ὁποίων περιεῖχεν ἓν ἄγαλμα τῶν κυριωτέρων θεοτήτων. Ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς ὁ ναὸς ἦτο πλουσιώτατα διακοσμημένος μὲ μαρμαρώσεις, ἀγάλματα, διακοσμήσεις καὶ ἐπιστρώσεις ἐκ γρανίτου, ὀρειγάλου κλπ.

σωλεῖον, τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος εἶχε κτίσει εἰς τὸ πεδῖον τοῦ Ἄρεως, καὶ ἡ Σύγκλητος κατέταξεν αὐτὸν μεταξὺ τῶν θεῶν.

ΑΙ ΤΕΧΝΑΙ

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου αἱ τέχναι ἤκμασαν εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος. Ἄλλ' οἱ Ρωμαῖοι δὲν διεκρίθησαν οὔτε εἰς τὴν γλυπτι-

κήν οὔτε εἰς τὴν ζωγραφικὴν. Τὰ γλυπτὰ ἔργα ἢ κατεσκεύαζον Ἕλληνες τεχνῖται εἰς τὴν Ρώμην ἢ παρηγγέλλοντο εἰς τὰ ἑλληνικὰ ἔργαστήρια. Ἐπίσης τὰ μέγαρα ἐκόσμησαν Ἕλληνες ζωγράφοι.

Ἀντιθέτως οἱ Ρωμαῖοι διέπρεψαν εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ κατεσκεύασαν μνημεῖα ἀντάξια τοῦ μεγαλείου τῆς Ρώμης.

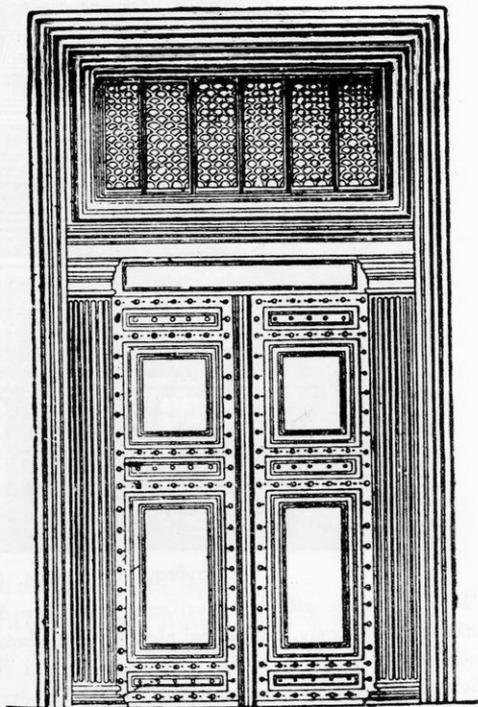
Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν ρωμαϊκὴ τέχνη.

Ἄλλ' οἱ Ρωμαῖοι τὰ πρότυπα τῶν οἰκοδομημάτων ἐδανείσθησαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας.

Ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχιτεκτονικὴν παρέλαβον τοὺς κίονας, τὴν στοᾶν καὶ τὰ ἀετώματα. Οἱ ἴδιοι ἐδημιούργησαν τὰ τόξα, διὰ τῶν ὁποίων συνέδεον τοὺς κίονας, τὰς ἀψίδας καὶ τὸν στρογγύλον θόλον, μὲ τὸν ὁποῖον ἐστέγαζον συνήθως τὰ οἰκοδομήματα. Τοιοῦτοτρόπως ἐδημιουργήθη ὁ ρωμαϊκὸς ρυθμός.

Ὁ Αὐγουστος ἐκόσμησε τὴν Ρώμην μὲ πλῆθος μνημείων. Κατεσκεύασε νέαν ἀγορὰν καὶ συνεπλήρωσε τὸ θέατρον τοῦ Μαρκέλλου. Ὁ Ἀγρίππας κατεσκεύασε μεγάλας θέρμας, ἤτοι λουτρά, εἰς τὸ πεδῖον τοῦ Ἄρεως· κολοσσιαῖον ναόν, τὸ Πάνθειον (σχήματος κυκλικοῦ), ὅπου ἐλατρεύοντο οἱ προστάται τῆς οἰκογενείας τοῦ Αὐγού-

στου θεοί· δύο θέατρα: τὸ ἀμφιθέατρον καὶ μεγάλην στοᾶν μὲ 300 κίονας. Ἐξαιρετον ἐπίσης ἔργον ἦτο ὁ βωμὸς τῆς εἰρήνης, διακοσμημένος μὲ ὠραιότατα ἀνάγλυφα Ἑλλήνων γλυπτῶν.

Ἡ πύλη τοῦ Πανθίου.

✓ Η περίοδος από τοῦ θανάτου τοῦ Σύλλα μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Αὐγούστου ὑπῆρξεν ἡ ταραχωδεστέρα τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καί ἡ ἐνδοξότερα καί ἡ μᾶλλον δημιουργική. Ὁ *κολοσσιαῖος πλοῦτος* καί ἡ *ἐλληνικὴ ἐπίδοσις* ἐλέπτυναν τὸ πνεῦμα τῶν Ρωμαίων καί ἀνέπτυξαν τὸ καλαισθητικὸν συναίσθημα καί ἀπὸ τοῦ ἔτους 80 π.Χ. μέχρι τοῦ 14 μ.Χ. ἔχομεν περίοδον ἀκμῆς, τὸν Χρυσοῦν αἰῶνα τῶν ρωμαϊκῶν γραμμάτων. Τὴν περίοδον αὐτὴν ὠνόμασαν αἰῶνα τοῦ Αὐγούστου.

Οἱ Ρωμαῖοι συγγραφεῖς εἶναι μαθηταὶ τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν τῆς ἀκμῆς ἔχουν αὐτοτέλειαν καί ἰδιάζοντα χαρακτηριστῆρα καί ἐδημιούργησαν ἔργα ἀξιόλογα. Ἡ Ρώμη εἶχε μεγάλους συγγραφεῖς ἤδη ἐπὶ τῆς δημοκρατίας. Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἐμφυλίων πολέμων ὁ ἱστοριογράφος Σαλλούστιος (85-35 π.Χ.), τὸν ὁποῖον παραβάλλουν πρὸς τὸν Θουκυδίδην, συνέγραψε τὴν Ἱστορίαν τῆς συνωμοσίας τοῦ Κατιλίνα καί τοῦ πολέμου κατὰ τοῦ Ἰουγούρθα. Ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ συνέγραψε τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Γαλατικοῦ πολέμου, τὸν ὁποῖον αὐτὸς διεξήγαγεν. Ὁ ἴδιος συνέγραψε καί τὰ Ὑπομνήματα τοῦ ἐμφυλίου πολέμου κατὰ τοῦ Πομπηίου. Ὁ μεγαλύτερος ὅμως συγγραφεὺς τῶν χρόνων τῆς δημοκρατίας εἶναι ὁ περίφημος ρήτωρ Κικέρων (106-43), τοῦ ὁποῖου σώζονται πολλοὶ ρητορικοὶ λόγοι, φιλοσοφικαὶ πραγματεῖαι καί ἐπιστολαί, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται ὡς πρότυπον τοῦ λατινικοῦ λόγου.

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἤκμασαν ἐπίσης δύο μεγάλοι ποιηταὶ ὁ Κάτουλλος (87-54) καί ὁ Λουκρήτιος (97-55). Ὁ πρῶτος ἦτο λεπτότατος καί παθητικώτατος λυρικός ποιητής. Ὁ Λουκρήτιος ἔφαλλε μὲ ἀσυνήριστον εἰς τοὺς Ρωμαίους πρωτοτυπίαν καί δύναμιν τὰς φιλοσοφικὰς του θεωρίας περὶ τοῦ κόσμου, περὶ τῶν θεῶν καί τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς εἰς τὸ ποίημά του *Περὶ τῆς φύσεως τῶν ὄντων*. Πολλοὶ θεωροῦν αὐτὸν ὡς τὸν μέγιστον τῶν ποιητῶν τῆς Ρώμης.

Κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους ἀκμάζει ἡ *ἱστοριογραφία*. Ὁ μεγαλύτερος πεζογράφος τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου εἶναι ὁ

ιστορικὸς Τίτος Λίβιος (59 π. Χ. - 17 μ. Χ.), ὁ ὁποῖος μὲ σεμνὴν ὑπερηφάνειαν ἔγραψε τὰς συνεχεῖς προόδους τῆς Ρώμης ἀπὸ τῆς κτίσεώς της μέχρι τοῦ Αὐγούστου.

Ὁ αἰὼν τοῦ Αὐγούστου σημειώνει κυρίως τὴν μεγίστην ἀκμὴν τῆς ρωμαϊκῆς ποιήσεως. Πέντε μεγάλοι ποιηταὶ ἔζησαν τότε : ὁ Βιργίλιος, ὁ Ὅρατιος, ὁ Ὀβίδιος, ὁ Τίβουλος καὶ ὁ Πρόπερτιος.

Ὁ Βιργίλιος (70 - 19 π. Χ.), ὁ πολυῦμητος ποιητὴς τῶν Ρωμαίων (τὸν ὁποῖον παραβάλλουν μὲ τὸν Ὅμηρον), ἔγραψεν εἰς τὴν νεότητά του τὰ Βουκολικά, εἰς τὰ ὅποια μιμεῖται τὸν Θεόκριτον. Ἀργότερα συνέγραψε τὰ Γεωργικά, εἰς τὰ ὅποια περιγράφει τὴν ζωὴν τῶν γεωργῶν καὶ τὰς ἀπολαύσεις τοῦ βίου τῶν ἀγροτῶν. Ἀλλὰ τὸ κύριον ἔργον τοῦ Βιργιλίου εἶναι ἡ Αἰνείας, εἰς τὴν ὁποίαν προσεπάθησε νὰ φθάσῃ τὸν Ὅμηρον. Διηγεῖται τὴν ἐγκατάστασιν εἰς τὴν Ἰταλίαν τοῦ Αἰνείου, γενάρχου τῆς Ἰουλίας γενεᾶς, καὶ τοὺς ἐκεῖ ἀγῶνας του. Εἰς τὸ ποίημά του αὐτὸ ὑμνεῖται ἡ Ρώμη καὶ ὁ Αὐγουστος.

Ὁ Ὅρατιος (65 - 8 π.Χ.) διεκρίθη κυρίως ὡς λυρικός ποιητής. Ἐγραψεν Ὠδαίς, Ἐπιστολάς καὶ Σατίρας. Ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ὀρατίου ἐξέχουν κυρίως αἱ εὐτράπελοι Ὠδαί, εἰς τὰς ὁποίας ἐκφράζει τὰ ἀτομικά του συναισθήματα, τὴν χαρὰν τῆς ζωῆς καὶ τῶν διασκεδάσεων.

Ὁ Ὀβίδιος (43 π.Χ. - 17 μ. Χ.), ὁ Τίβουλλος (54 - 16 π.Χ.) καὶ ὁ Πρόπερτιος (48 π.Χ. - 17 μ. Χ.) εἶναι ποιηταὶ μὲ λεπτὴν ἔμπνευσιν.

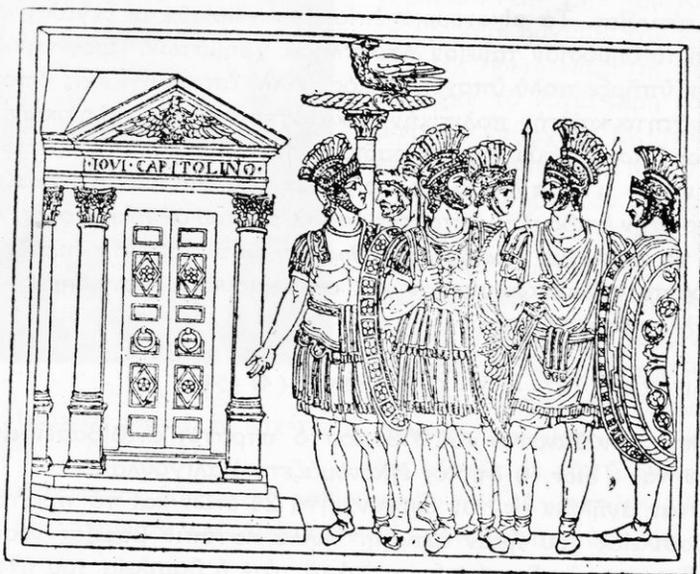
οι αυτοκρατορες του πρωτου αιωνος 7 530x

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

ΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Αὐγούστου μέχρι τοῦ 78 μ.Χ. ἐβασίλευσαν τέσσαρες αὐτοκράτορες καταγόμενοι ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν τοῦ Αὐγούστου : ὁ Τιβέριος, ὁ Καλιγούλας, ὁ Κλαύδιος καὶ ὁ Νέρων.

Πραιτοριανοί. (Ἀνάγλυφον. Παρίσιοι, Λουβρον).

Φέρουν πλήρη ἐξάρτησιν. Ὅπισω ὁ ρωμαϊκὸς ἀετός. Πρὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς τοῦ Καπιτωλίου: (Joni Capitolino).

Τὸν Αὐγουστον διεδέχθη ὁ Τιβέριος, τὸν ὁποῖον εἶχεν υἱοθετήσει καὶ λάβει ὡς συνάρχοντα. Μετὰ τὸν Τιβέριον ἐβασίλευσεν ὁ Γάιος Καλιγούλας, ἐγγονὸς τοῦ ἀδελφοῦ του Δρούσου. Τοῦτον διαδέχεται ὁ υἱὸς τοῦ Δρούσου Κλαύδιος. Τέλος ἡ Ἀγριππίνα,

ἢ σύζυγος τοῦ Κλαυδίου, κατορθώνει νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν θρόνον τὸν υἱὸν τῆς ἀπὸ τὸν πρῶτον γάμον, τὸν περίφημον Νέρωνα.

Ο ΤΙΒΕΡΙΟΣ (14 - 37 μ. Χ.)

Ὁ Τιβέριος ὅταν ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, ἦτο ἤδη 56 ἐτῶν. Ἦτο ἄνθρωπος μὲ σπάνια προσόντα, ἀλλὰ μελαγχολικὸς ἐκ φύσεως καὶ — ἐπειδὴ περιέπεσε εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ Αὐγούστου καὶ ἔμεινε πολὺν καιρὸν ἐξόριστος — κρυψίνους, καχύποπτος καὶ μνησικάκος.

Ὁ Τιβέριος ὑπῆρξε καλὸς κυβερνήτης. Ἐπέβλεπεν ἀγρύπνως τοὺς διοικητὰς τῶν ἐπαρχιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του εἶδον ἡμέρας εὐτυχίας. Τὰ οἰκονομικὰ ἐπίσης διεχειρίσθη μὲ μεγάλην σύνεσιν καὶ τὸ δημόσιον ταμεῖον ἦτο πλῆρες χρημάτων. Πρὸς τὴν Σύγκλητον ὑπῆρξε πολὺ ὑποχωρητικὸς. Ἄλλ' ἀπογοητευθεὶς ἀπὸ τὴν ταπεινότητα καὶ τὴν πολιτικὴν ἀνικανότητα τῶν συγκλητικῶν, πρὸ πάντων ὁμῶς φοβούμενος τὰς ραδιουργίας των, ἔθεσε τὸν περίφημον νόμον τῆς μεγαλειότητος, διὰ τοῦ ὁποῦ κατεδίκασεν εἰς θάνατον τὴν ἐπιβουλὴν κατὰ τῆς ἀσφαλείας τοῦ αὐτοκράτορος. Αὐτὰ ἦσαν τὰ λεγόμενα *ἐγκλήματα καθοσιώσεως* ἢ ἐσχάτης προδοσίας. Πλήθος πολιτῶν ἐξωρίσθησαν καὶ αἱ περιουσίαι των ἐδημεύθησαν, ἐνῶ ἄλλοι ἐφονεύθησαν.

Ο ΚΑΛΙΓΟΥΛΑΣ (37 - 41). — Ο ΚΛΑΥΔΙΟΣ (41 - 54)

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τιβερίου ὁ στρατὸς ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον τὸν *Γάιον*, ὁ ὁποῖος ἐπωνομάζετο Καλιγούλας.

Ὅταν ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, ἦτο 24 ἐτῶν καὶ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του ἦσαν εὐτυχῆ. Ἄλλὰ κατόπιν βαρείας νόσου ἔπαθε διανοητικὴν διατάρραξιν καὶ ἀπὸ τότε ἡ βασιλεία του ἦτο σειρὰ ὤμων καὶ ἀνισορρόπων πράξεων.

Τέλος οἱ πραιτοριανοὶ ἐφόνευσαν τὸν φρενοβλαβῆ αὐτοκράτορα (41) καὶ ἀνεβίβασαν εἰς τὸν θρόνον τὸν *Κλαύδιον*, ὁ ὁποῖος τοὺς ἀντήμειψε γενναίως φιλοδωρήσας εἰς ἕκαστον 15 χιλ. σηστερίου, δηλ. 3 χιλ. δραχμάς. Ἐκτοτε καθιερώνεται τὸ φιλοδώρημα, τὸ περίφημον *donativum* τῶν αὐτοκρατόρων πρὸς τοὺς πραιτοριανούς κατὰ τὴν ἄνοδον εἰς τὸν θρόνον.

Ὁ νέος αὐτοκράτωρ ἦτο ἤδη 50ούτης. Μορφωμένος καὶ προ-

οδευτικός, δὲν εἶχεν ὅμως θέλησιν καὶ παρεσύρετο ἀπὸ τὰς γυναῖ-
κὰς του, τὴν Μεσσαλίαν καὶ τὴν Ἀγριππίαν, καὶ ἀπὸ τοὺς ἀπε-
λευθέρους. Μεγάλην ἰσχὺν κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς εἶχον ἀποκτή-
σει οἱ γραφεῖς τοῦ αὐτοκράτορος, Ἕλληνες ἀπελεύθεροι, ἄνδρες εὐ-
φρέστατοι καὶ ἐπιτηδεϊότατοι, ἀλλὰ ραδιοὔργοι καὶ ἀλαζονικοί, ὅπως
ὁ Νάρκισσος, ὁ Πάλλας, ὁ Κάλλιστος κ.ἄ.

Ἡ Κυβέρνησις τοῦ Κλαυδίου ὑπῆρξε καλὴ ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεως.

Καλιγούλας
(Μαρμαρινὴ κεφαλὴ. Κοπεγχάγη,
Γλυπτοθήκη).

Ἐπὶ τοῦ Ρήνου ἵδρυσεν ἀποικίαν ἀπομάχων, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀνε-
πτύχθη ἡ σημερινὴ μεγαλοῦπολις
Κολωνία. Ἐπὶ τοῦ Κλαυδίου
οἱ Ρωμαῖοι ἤρχισαν τὴν κατάκτη-
σιν τῆς Βρετανίας, τῆς ὁποίας ὑ-
πέταξαν τὰ νότια μέρη καὶ ἐσχη-
μάτισαν ἐπαρχίαν. Εἰς τὴν Ἀφρι-
κὴν κατέκτησαν τὴν Μαυριτανί-
αν, τὸ σημερινὸν Ἀλγέριον καὶ
Μαρόκον. Ἐσωτερικῶς ὁ Κλαύ-
διος ἔφερε τὴν τάξιν εἰς τὰ οἰκονο-
μικὰ καὶ ἀνέλαβε τὴν ἐκτέλεσιν με-
γάλων κοινωφελῶν ἔργων. Ἐχο-
ρήγησε τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου
πολίτου εἰς πολλοὺς ξένους, ἰδίως
Γαλάτας, καὶ εἰσήγαγεν ἄρκετοὺς
ἀπ' αὐτοὺς εἰς τὴν Σύγκλητον. Ὁ

Κλαύδιος ἔπεσε θῦμα τῶν ραδιοουργιῶν τῆς Ἀγριππίνης, ἡ ὁποία
τὸν ἐδηλητηρίασε καὶ ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον τὸν υἱὸν τῆς Νέ-
ρωνα (54). ✓

Ο ΝΕΡΩΝ (54 - 68)

✓ Ὁ Νέρων ἦτο 17ετής, ὅταν ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, μὲ ὀφθαλμοὺς
πρασινωποὺς καὶ χωρὶς ἔκφρασιν, ἀρκετὰ παχὺς ἤδη. Φύσει μοχθη-
ρὸς καὶ θηριώδης, συνεκρατεῖτο κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη ὑπὸ τοῦ δι-
δασκάλου του φιλοσόφου Σενέκα. Δὲν ἤργησεν ὅμως νὰ ἀποκαλύψῃ
τὴν πονηρὰν του φύσιν. Ἐφόνευσε τὸν ἀδελφόν του Βρεταννιζόν, τὸν
ὅποιον ἐφοβεῖτο, ἐστραγγάλισε τὴν μητέρα του Ἀγριππίαν καὶ

βραδύτερον ἐφόνευσε τὴν σύζυγόν του Ὁκταβίαν καθὼς καὶ τὸν Σενέκαν.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἡ ζωὴ τοῦ Νέρωνος εἶναι ἀτελείωτος σειρὰ ἀπὸ μεγάλας ἀνοησίας καὶ κακουργήματα. Ἐπίστευεν ὅτι ἦτο μέγας καλλιτέχνης, μουσικός, ποιητής, ζωγράφος, ἀθλητής, ἰδίως ἔξοχος ἀρματηλάτης. Ἐνεφανίζετο εἰς τὴν σκηνὴν καὶ εἰς τὸν στίβον τοῦ ἵπποδρομίου, ἐνῶ οἱ πραιτοριανοὶ ὑπεχρέωναν τὸν λαὸν νὰ χειροκροτῇ καὶ νὰ ἐπευφημῇ. Εἰς τὴν Ἑλλάδα—ὅπου μετέβη, διὰ νὰ δεῖξῃ τὸ καλλιτεχνικὸν του τάλαντον περισυνέλεξεν 180 στεφάνους εἰς τὰ θέατρα καὶ τὸ στάδιον! Τὸ ἔτος 64 μεγάλη πυρκαϊὰ ἀπετέφρωσεν εἰς τὴν Ρώμην 7 συνοικίας ἐκ τῶν 14 τῆς πόλεως. Ὁ λαὸς εἶχε τόσῃν πείραν τῆς κακίας καὶ τῆς παραφροσύνης τοῦ αὐτοκράτορος, ὥστε ἀπέδωκε τὴν καταστροφὴν εἰς ἀκαταλόγιστον ἔμπνευσίν του νὰ λάβῃ μίαν εἰκόνα τῆς πυρπολήσεως τῆς Τροίας. Ἄλλ' ὁ ἐφευρετικὸς Νέρων ἐπέριψε τὴν πυρκαϊὰν εἰς τοὺς Χριστιανούς, τῶν ὁποίων διέταξεν ἄγριον καὶ σκληρὸν διωγμὸν. Διὰ νὰ ἐπαρκῇ εἰς τὴν σπατάλην, ἤρχισε καταδιώσεις καὶ φόνους καὶ ἐνόθευσε τὸ νόμισμα.

Ὁ Νέρων ἐγίνε μισητὸς καὶ ὁ στρατός, ὁ ὁποῖος δὲν ἐπληρῶνετο τακτικά, ἤρχισε νὰ μὴ ἀνέχεται τὸν αἰοιδὸν αὐτοκράτορα. Τὰ στρατεύματα τῆς Γαλατίας καὶ τῆς Ἰσπανίας ἐξηγέρθησαν καὶ οἱ πραιτοριανοὶ ἐγκατέλειψαν τὸν Νέρωνα, τὸν ὁποῖον ἡ Σύγκλητος κατεδίκασεν εἰς θάνατον. Ἐξαλλος ὁ αὐτοκράτωρ ἔφυγεν ἀπὸ τὴν Ρώμην καί, κινδυνεύων νὰ συλληφθῇ, διέταξεν ἕνα δοῦλον του νὰ τὸν φονεύσῃ (Ἰούλιος 68). Ὅταν ἐπιπτεν, ἐφώνασε: « *Τί καλλιτέχνην χάνει ὁ κόσμος!* »

Ὁ Νέρων
Μὲ τὸ ἀκτινοβόλον στέμμα.
(Φλωρεντία).

Με τὸν θάνατον τοῦ Νέρωνος ἐξέλιπεν ὁ οἶκος τοῦ Αὐγούστου. Οἱ τελευταῖοι αὐτοκράτορες εἶχον ἀφήσει τραγικὴν ἀνάμνησιν καὶ ἐπὶ 18 μῆνας τὸ κράτος ἐταράχθη ἀπὸ τὰς συγκρούσεις τῶν ἀπαιτητῶν τοῦ θρόνου καὶ ἀπὸ τὴν ἀναρχίαν. Ἡ Σύγκλητος, οἱ πραιτοριανοὶ καὶ οἱ στρατοὶ τῶν ἐπαρχιῶν ἀνεκήρυξαν μὲ τὴν σειρὰν εἰς διάστημα ἑνὸς ἔτους τρεῖς αὐτοκράτορας: τὸν *Γάλβαν* (διοικητὴν τῆς Ἰσπανίας), τὸν *᾽Οθωνα* (παλαιὸν φίλον τοῦ Νέρωνος) καὶ τὸν *Βιτέλλιον*, στρατηγὸν τῶν στρατευμάτων τοῦ Ρήνου. Ἀλλὰ σχεδὸν συγχρόνως αἱ λεγεῶνες τῆς Ἀνατολῆς ἀνεκήρυξαν αὐτοκράτορα τὸν στρατηγὸν τῶν Βεσπασιανόν. Μεγάλῃ μερὶς τῆς Ρώμης ἐτάχθη μὲ τὸ μέρος του καὶ ἡ Σύγκλητος ἀνηγόρευσε αὐτοκράτορα τὸν ἀπόντα Βεσπασιανόν.

Νόμισμα Νέρωνος

ΟΙ ΦΛΑΒΙΟΙ. – Ο ΒΕΣΠΑΣΙΑΝΟΣ (69 - 79)

Ὁ Βεσπασιανὸς εἶναι ἀρχηγὸς νέας δυναστείας, τῶν Φλαβίων. Ἦτο υἱὸς δημοσιῶνου ἀπὸ μικρὰν σαβινικὴν πόλιν καὶ ἔλαβε πολλὰ ἀξιώματα. Ἀλλ' ὀλίγον ἔλειψε νὰ φονευθῆ ὑπὸ τοῦ Νέρωνος, διότι ἀπεκοιμήθη ἔνῳ ὁ αὐτοκράτωρ ἔψαλλεν! Ἦτο πολὺ ἀπλοῦς εἰς τοὺς τρόπους, εὐθύμος, ἐνεργητικὸς καὶ ἀκούραστος.

Ὅταν ἐξελέγη αὐτοκράτωρ, κατεγίνετο νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐπαναστασιν τῆς Ἰουδαίας. Οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ ὅποιοι ἔφερον βαρέως τὴν ὑποδουλώσιν τῶν εἰς τοὺς εἰδωλολάτρας, εἶχον ἐπαναστατήσῃ ἤδη ἐπὶ Νέρωνος (66). Ὁ Βεσπασιανὸς ἀνέλαβε πόλεμον μακρὸν κατὰ τῶν Ἰουδαίων καὶ περιώρισεν αὐτοὺς εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, τὴν ὅποιαν ἠτοιμάζετο νὰ πολιορκήσῃ. Ἀλλὰ τότε ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ καὶ ἀνέθεσεν εἰς τὸν υἱὸν του Τίτον νὰ συνεχίσῃ τὸν πόλεμον. Ἡ ἱερὰ πόλις μετὰ πεντάμηνον πολιορκίαν ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ. Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 70 αἱ ρωμαϊκαὶ λεγεῶνες εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν, ὅπου ἐπηκολούθησεν ἀγρία σφαγή. Ὁ ναὸς τοῦ Σολομῶντος ἐκάη καὶ ὁ Τίτος μετέφερεν εἰς τὴν Ρώμην ὅλα τὰ κειμήλιά του, τὰ ὅποια ἐκόσμησαν τὸν θρίαμβόν του. Ἡ πόλις ὀλόκληρος κατεστράφη.

Σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ ἐσωτερικὴ κυβέρνησις τοῦ Βεσπασιανοῦ. Ἔθεσε τάξιν εἰς τὴν διοίκησιν καὶ διεχειρίσθη τόσον καλῶς τὰ οἰκονο-

μικά, ὥστε κατώρθωσε νὰ ἀναλάβῃ τὴν κατασκευὴν μεγάλων δημοσίων ἔργων, ἐκ τῶν ὁποίων σπουδαιότερα ἦσαν τὸ μέγα ἀμφιθέατρον (τὸ γνωστὸν μὲ τὸ ὄνομα Κολοσσαῖον) καὶ ὁ ναὸς τῆς Εἰρήνης. Ὁ Βεσπασιανὸς ἀπέθανε τὸ 79 ἐργαζόμενος καὶ τὰς τελευταίας του στιγμᾶς.

Ο ΤΙΤΟΣ (79-81). – Ο ΔΟΜΙΤΙΑΝΟΣ (81-96)

Τὸν Βεσπασιανὸν διεδέχθη ὁ υἱὸς του Τίτος, ὁ ὁποῖος ἐθεωρεῖτο ὡς διεφθαρμένος καὶ σκληρὸς καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἐφοβοῦντο εἰς τὸ πρόσωπόν του νέον Νέρωνα. Ἀλλ' ἐκυβέρνησε μὲ τὴν σὴν γλυκύτητα καὶ φιλανθρωπίαν, ὥστε δικαίως ἔλαβε τὴν προσωνομίαν ἀγάπῃ καὶ χάριμα τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Ὁ Τίτος εἶναι ὑπόδειγμα ἀγαθοῦ ἡγεμόνος καὶ ἔγινε παροιμιώδης εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἐλυπεῖτο, ἐὰν παρήρχετο ἡμέρα χωρὶς νὰ κάμῃ καμίαν ἀγαθὴν πρᾶξιν. Ἡ βασιλεία του ὁμῶς συνεδέθη εἰς τὴν ἱστορίαν μὲ μεγάλας συμφορὰς τῶν ὑπηκόων του. Φοβερὰ πυρκαϊὰ καὶ κατόπιν λοιμὸς ἠρῆμωσαν τὴν Ρώμην καὶ τὸ 79 συνέβη τρομερὰ ἔκρηξις τοῦ Βεζουβίου, ἐκ τῆς ὁποίας τρεῖς πόλεις – τὸ Ἡράκλειον, ἡ Πομπηία καὶ αἱ Στὰβίαι – ἐτάφησαν ὑπὸ τὴν τέφραν καὶ τὴν λάβαν.

Ὁ Τίτος
Κεφαλὴ μαρμαρίνου ἀγάλματος.
(Βατικανόν).

Ἐντελῶς ἀντίθετος τοῦ Τίτου ἦτο ὁ ἀδελφὸς του Δομιτιανός, ὁ ὁποῖος τὸν διεδέχθη εἰς τὸν θρόνον. Σκληρὸς καὶ ἀπάνθρωπος ἀνένευσε τὴν τρομοκρατίαν τῶν χρόνων τοῦ Νέρωνος. Ἐπὶ τοῦ Δομι-

τιανοῦ τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἠὺξήθη μὲ νέας κατακτήσεις. Εἰς τὴν Βρεταννίαν αἱ ρωμαϊκαὶ λεγεῶνες ὑπὸ τὸν ἐξαιρετὸν στρατηγὸν Ἀγκοιόλαν, ἔφθασαν μέχρι τῶν ὄρέων τῆς Σκωτίας καὶ ἐστερέωσαν τὴν ρωμαϊκὴν κατοχὴν. Εἰς τὴν Γερμανίαν οἱ Ρωμαῖοι συνεπλήρωσαν

Ἡ θριαμβικὴ ἀψὶς τοῦ Τίτου.

Ἀπεπερατώθη μετὰ τὸν θάνατόν του, τὸ 81 μ.Χ. Εἰς τὸ μέσον τοῦ θόλου παριστάνεται ὁ αὐτοκράτωρ φερόμενος εἰς τὸν οὐρανὸν ὑπὸ ἀετοῦ. Τὰ γλυπτὰ παριστάνουν τὸν ἐν Ρώμῃ θρίαμβον τοῦ Τίτου μετὰ τὴν νίκην του εἰς τὸν Ἰουδαϊκὸν πόλεμον. Ὑπεράνω τοῦ τόξου ἐπιγραφὴ: Senatus populusque Romanus divo Tito divi Vespasiani filio Vespasiano Augusto.

τὴν κατάκτησιν τῆς χώρας μεταξὺ τοῦ Ρήνου καὶ τοῦ Δουνάβειος, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀρχίσει ὁ Βεσπασιανός. Τὰ τελευταῖα ἔτη ὁ Δομιτιανὸς ἐγίνε σκληρότατος. Τέλος ἐδολοφονήθη τὸ 96.

ΟΙ ΑΝΤΩΝΙΝΟΙ

ΟΙ ΑΝΤΩΝΙΝΟΙ (96 - 192)

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Δομιτιανοῦ ἡ Σύγκλητος ἔδωσε τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα εἰς τὸν γέροντα συγκλητικὸν *Νέρβαν*. Ἀπ’ αὐτὸν ἀρχίζει ἡ Δυναστεία τῶν Ἀντωνίνων (96—192), σειρά δηλαδὴ αὐτοκρατόρων ἡ ὁποία κυβερνᾷ ἐπὶ 100 περίπου ἔτη. Ἐνῶ οἱ πρῶτοι αὐτοκράτορες ἦσαν Ρωμαῖοι καὶ οἱ Φλάβιοι, καθὼς εἶδομεν, Ἴταλοί, ἡ νέα δυναστεία προέρχεται ἀπὸ τὴν μεσημβρινὴν Ἰσπανίαν καὶ Γαλατίαν, αἱ ὁποῖαι περισσότερον ἀπὸ τὰς ἄλλας ἐπαρχίας εἶχον ἐκλατινισθῆ. Οἱ αὐτοκράτορες αὐτοὶ ἦσαν Ὁ Τραϊανός, Ὁ Ἀδριανός, Ὁ Ἀντωνῖνος, Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος καὶ Ὁ Κόμμοδος. Οἱ νέοι αὐτοκράτορες ἐξησφάλισαν τὴν εἰρηνικὴν διαδοχὴν τῆς βασιλείας, διότι υἰοθέτουν ἀνθρώπους ἱκανοὺς εἰς τοὺς ὁποίους μετεβίβαζον τὴν ἀρχήν. Ὅλοι ἦσαν μεγάλοι κυβερνηταί, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐξαιρετοὶ στρατηγοὶ καὶ ἐκτὸς τοῦ Κομμόδου ἐφρόντισαν διὰ τὴν εὐημερίαν τοῦ λαοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ 2ος αἰὼν δικαίως θεωρεῖται ὁ λαμπρότερος, ὁ χρυσοῦς αἰὼν τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

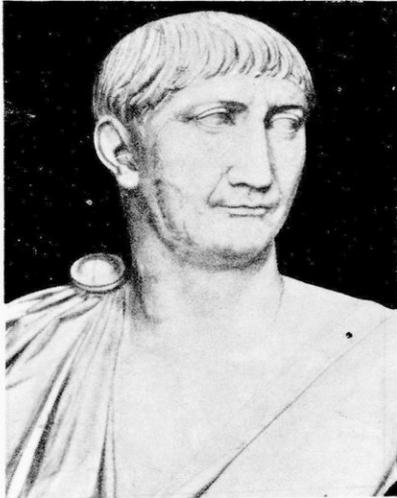
Ο ΝΕΡΒΑΣ (96 - 98). — Ο ΤΡΑΙΑΝΟΣ (98 - 117)

Ὁ Νέρβας ἦτο ἤδη γέρον, ὅταν ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, καὶ ἐκυβέρνησε καλῶς. Πρὸ τοῦ θανάτου του υἰοθέτησε τὸν στρατηγὸν τῶν στρατευμάτων τοῦ ἄνω Ρήνου Τραϊανόν, εἰς τὸν ὁποῖον περιῆλθεν ὁ θρόνος.

Ὁ Τραϊανός εἶχεν ἤδη φήμην ἐξόχου στρατηγοῦ, ὅταν ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον. Κατήγετο ἀπὸ τὴν Ἰσπανίαν καὶ εἶναι ὁ πρῶτος ἐπαρχιώτης αὐτοκράτωρ. Εἶχε τρόπους ἀπλοῦς, ἀπεστρέφετο τὴν πολυτέλειαν καὶ προσεῖλκε τὴν ἀγάπην μὲ τὴν γλυκύτητά του. Ἰδίως ὁμως ἐπεβλήθη μὲ τὴν δικαιοσύνην. Ἡ κυβέρνησις τοῦ Τραϊανοῦ ὑπῆρξεν ἐξαιρετος. Ἦτο αὐστηρὸς τηρητὴς τῶν νόμων καὶ ηὔ-

χαριστεῖτο νὰ ἀνακουφίζη τὸν λαόν. Ἐμοίραζε σῖτον, παρεῖχεν ἀγῶνας καὶ θεάματα καὶ διωργάνωσεν ἰδιαιτέραν ὑπηρεσίαν διὰ τὴν ἀνακούφισιν τῶν πτωχῶν. Ἐδάνειζε χρήματα εἰς τοὺς γαιοκτῆμονας καὶ τοὺς τόκους ἐχρησιμοποίει διὰ τὴν διατροφήν πτωχῶν παιδιῶν. Τοιοῦτοτρόπως καὶ τὴν γεωργίαν ἐφοηθοῦσε καὶ τὴν περιθαλψιν τῶν ἀπόρων ἐξησφάλιζεν.

Ὁ Τραϊανὸς ἐδοξάσθη διὰ τὰ μεγάλα ἔργα, τὰ ὅποια κατεσκευάσθησαν ἐπὶ τῆς βασιλείας του. Τὸ λαμπρότερον σύμπλεγμα

Τραϊανός.

οἰκοδομημάτων, τὰ ὅποια εἶχε νὰ παρουσιάσῃ ἡ ἀρχαία Ρώμη, δηλαδὴ ἡ ἀγορὰ τοῦ Τραϊανοῦ, ἐκτίσθη ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἦτο ἔργον τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἄπολλοδωρου ἀπὸ τὴν Δαμασκόν. Δύο βιβλιοθήκαι, μεγάλη βασιλικὴ στοά, θοιαμβικὴ ἀψὶς καὶ εἰς τὸ κέντρον ἡ περίφημος *στήλη τοῦ Τραϊανοῦ*, ὕψους 43 μ., ὅλα ἀπὸ λευκὸν μάρμαρον, ἀπετέλουν τὸ περίφημον σύμπλεγμα. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐξετελέσθησαν μεγάλα ἔργα: ὁδοί, γέφυραι, διώρυγες, λιμένες κλπ.

Ὁ Τραϊανὸς ἠγάπα τοὺς πολέμους καὶ διεκρίθη ὡς ἐξαιρετος στρατηλάτης. Ὄνομαστοὶ εἶναι οἱ

πόλεμοί του κατὰ τῶν Δακῶν καὶ τῶν Πάρθων. Οἱ Δάκες εἶχον σχηματίσει κράτος ἰσχυρὸν πέραν τοῦ Δουνάβεως εἰς τὰς χώρας τῆς σημερινῆς Ρουμανίας. Ὁ Τραϊανὸς ἐπεχείρησε κατ' αὐτῶν δύο ἐκστρατείας (101 - 102 καὶ 105 - 107). Κατεσκεύασε μεγάλην *λιθίνην γέφυραν* ἐπὶ τοῦ Δουνάβεως (πλησίον τῆς Ὀρσοβας), *στρατιωτικὴν ὁδόν*, ἡ ὅποια σώζεται μέχρι σήμερον, καὶ ὑπέταξε τὸν πολεμικὸν λαὸν τῶν Δακῶν. Ἡ χώρα μετεβλήθη εἰς ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν καὶ ὁ Τραϊανὸς ἐγκατέστησεν εἰς ἐπικαίρους θέσεις *ἀποικίας ἀπομάχων* τόσον συστηματικῶς, ὥστε ἡ λατινικὴ γλῶσσα μετεφυτεύθη εἰς τὴν Δακίαν καὶ ἔγινεν ἡ μητρικὴ τῶν κατοίκων, ἡ σημερινὴ *ρουμανικὴ*.

Ὀλίγον ἀργότερον ὁ Τραϊανὸς ἤρχισε φοβερὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Πάρθων εἰς τὴν Ἀνατολήν (114 - 117), ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἀφήρεσε πολλὰς χώρας. Ἀλλὰ τὸ 117 ἀπέθανεν εἰς τὴν Κιλικίαν. Τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἐπὶ τῆς βασιλείας του ἐφθασεν εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς δυνάμεώς του. Διὰ τοῦτο ἡ Σύγκλητος ἔδωκεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὴν ἐπωνυμίαν ἄριστος ἡγεμῶν καὶ ἤχουτο ἀπὸ τότε εἰς τοὺς νέους αὐτοκράτορας νὰ εἶναι εὐτυχέστεροι τοῦ Αὐγούστου καὶ ἰσχυρότεροι τοῦ Τραϊανοῦ.

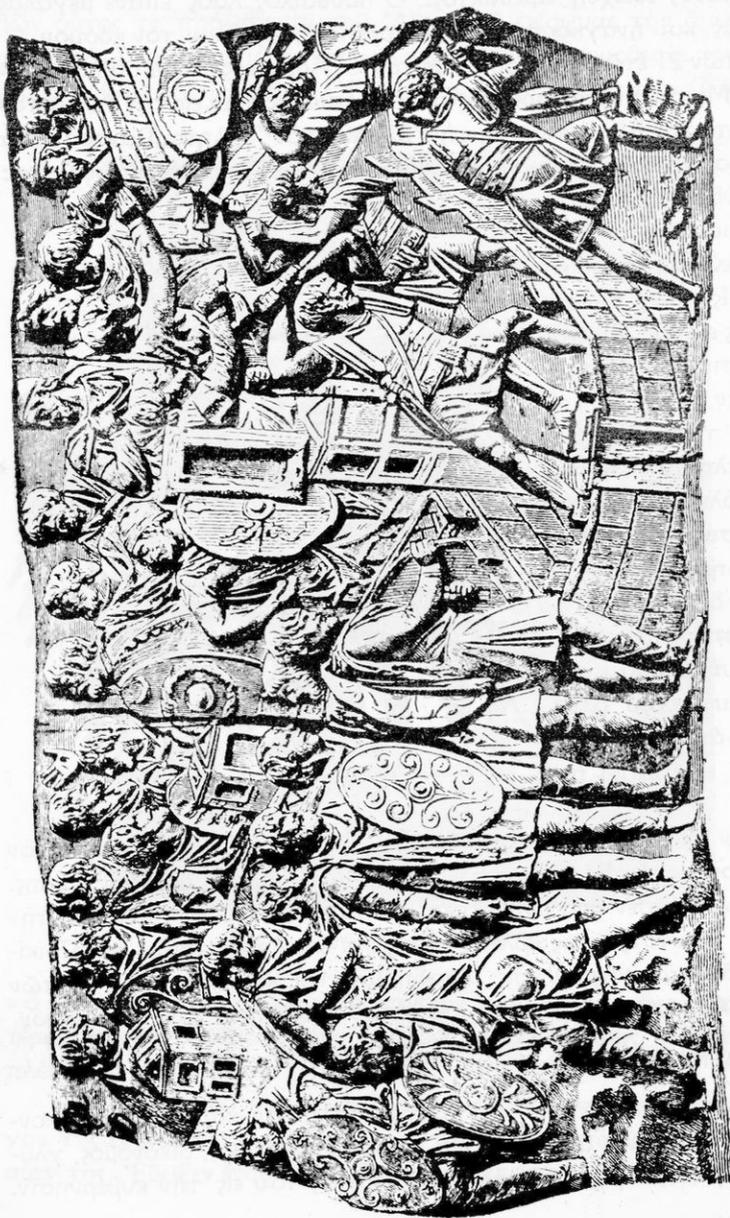
Ο ΑΔΡΙΑΝΟΣ (117-138)

Ὁ Τραϊανὸς εἶχεν υἱοθετήσῃ πρὸ τοῦ θανάτου του τὸν ἐξάδελφόν του Ἀδριανόν, στρατηγὸν τῶν λεγεῶνων τῆς Συρίας. Ὁ Ἀδριανὸς ἦτο ἄνθρωπος ὠραῖος μὲ εὐμορφα καὶ κανονικὰ χαρακτηριστικά, κατεγίνετο εἰς τὰς καλὰς τέχνας, ἐγνώριζε μουσικὴν, ἰατρικὴν, γεωμετρίαν καὶ εἶχε μεγάλην ἐκτίμησιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν μὀρφωσιν. Ἡ ἀνοδὸς του εἰς τὸν θρόνον ἐνέβαλεν εἰς ἀνησυχίας τοὺς Ρωμαίους, οἱ ὁποῖοι διέβλεπον εἰς τὸν γραικύλον αὐτὸν ἕνα νέον Νέρωνα. Ἦτο δραστήριος, ἐργατικὸς, περιέργος καὶ συνεδύαζε τὴν ἑλληνικὴν λεπτότητα μὲ τὴν ρωμαϊκὴν σταθερότητα.

Ὁ Ἀδριανὸς δὲν ἠγάπα τοὺς πολέμους καὶ διὰ τοῦτο ἐγκατέλειπε τὰς κατακτήσεις τοῦ Τραϊανοῦ εἰς τὴν Παρθίαν. Τοιοῦτοτρόπως ὁ Εὐφράτης ἔγινε τὸ ἀνατολικὸν σύνορον τοῦ κράτους. Ἀλλὰ κανεὶς αὐτοκράτωρ δὲν ἐφρόντισεν ὅσον αὐτὸς διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν συνόρων καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ στρατοῦ. Τὸ μόνον ἐξωτερικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον ἐτάραξε τὴν βασιλείαν του, ἦτο ἡ ἐπανάστασις τῆς Ἰουδαίας.

Ρωμαῖοι ἵππεις
(Ἀπὸ τὴν στήλην τοῦ Τραϊανοῦ, Ρώμη).

Ὁ Δακικός πόλεμος. Ἐνάγλυφον ἀπὸ τὴν στήλην τοῦ Τραϊανοῦ, Ρώμη).
Εἰς ἀνάμνησιν τῆς νίκης κατὰ τῶν Δακίων, ὁ Τραϊανὸς ἔστησεν εἰς τὴν γειωστῆν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἀγορᾶν (Forum Traianum) στήλην, τῆς ὁποίας τὰ ἀνάγλυφα παριστάνουσι σκηνὰς τοῦ πολέμου. Εἰς τὸ ἀνάγλυφον εἰκονίζεται ἡ κλιθεὶς Δακικῆς πόλεως

Ὁ Ἀδριανὸς ἐδείχθη ἀμείλικτος. Ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς ἔπαθε μεγάλας συμφορὰς καὶ ἠναγκάσθη νὰ διασκορπισθῆ εἰς ὅλον τὸν κόσμον.

Ἐκ τῶν 21 ἐτῶν τῆς βασιλείας του ὁ Ἀδριανὸς τὰ 14 διῆλθε περιοδεύων. Μὲ τὴν χαρακτηρίζουσιν αὐτὸν εὐστροφίαν εἰς τὴν Αἴγυπτον ὑπεκρίνετο τὸν Αἰγύπτιον, εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸν Ἕλληνα. Πιαντοῦ κατὰ τὴν διάβασίν του κατεσκεύαζεν οἰκοδομήματα καὶ ἔργα κοινῆς ὠφελείας :

ναοὺς, ὑδραγωγεῖα, γεφύρας, διώρυγας. Μὲ ἰδιαιτέραν εὐχαρίστησιν διέμενεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδίως εἰς τὰς Ἀθήνας.

Ἐδῶ ἔκτισεν ὀλόκληρον συνοικίαν, τὴν νέα ν πόλιν τοῦ Ἀδριανοῦ, πλησίον τῆς παλαιᾶς πόλεως τοῦ Θησέως. Ἐπίσης κατεσκεύασε τὸ περίφημον Ἀδριάνειον ὑδραγωγεῖον καὶ ἀποπεράτωσε τὴν κατασκευὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τοῦ Πεισιστράτου εἶχε μείνει ἡμιτελής.

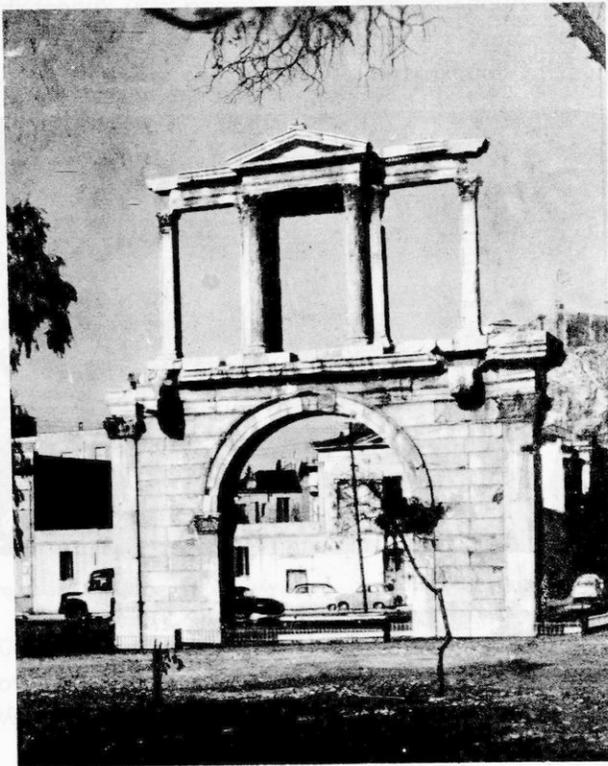
Ἀδριανός.

Ὅταν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀπεσύρθη εἰς τὸ μαγευτικὸν ἀνάκτορον εἰς τὰ Τίβουρα (σημ. *Τρίβολι*) πλησίον τῆς Ρώμης. Ἐκεῖ κατεσκεύασεν ὅσα μνημεῖα καὶ τοπία εἶχε θαυμάσει, ἰδίως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τουτοτρόπως ἔβλεπε κανεὶς ἐκεῖ ἀναπαράστασιν τῆς Ποικίλης στοᾶς, τῶν κήπων τῆς Ἀκαδημίας, τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν κλπ. Ὁ Ἀδριανὸς ἀπέθανε τὸ 138, ἀφοῦ υἱοθέτησε τὸν Ἀντωνῖνον.

Ο ΑΝΤΩΝΙΝΟΣ (138 - 161)

Ὁ Ἀντωνῖνος κατήγετο ἀπὸ τὴν Γαλατίαν καὶ ἦτο πεντηκοντούτης, ὅταν ἐγένετο αὐτοκράτωρ. Ἀνθρωπος ἔντιμος, οἰκονόμος, γλυκὺς καὶ ἀγαθός, ἐφήρμοσεν ὅλας τὰς ἀρετὰς του εἰς τὴν κυβέρνησιν.

Ἡ βασιλεία του δὲν ἐγνώρισε σοβαρὸν πόλεμον, ἀλλ' ἀκολουθῶν οὗτος τὸ πρόγραμμα τοῦ Ἀδριανοῦ ἐνίσχυσε τὴν ἄμυναν τῶν συνόρων. Περιστοιχίζετο ἀπὸ νομομαθεῖς καὶ ἡ νομοθεσία του ἐνεπνέετο ἀπὸ βαθεῖαν εὐσέβειαν. Οἱ περίφημοι νομοδιδάσκαλοι Οὐλπιαν

Ἡ ἐν Ἀθήναις πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ

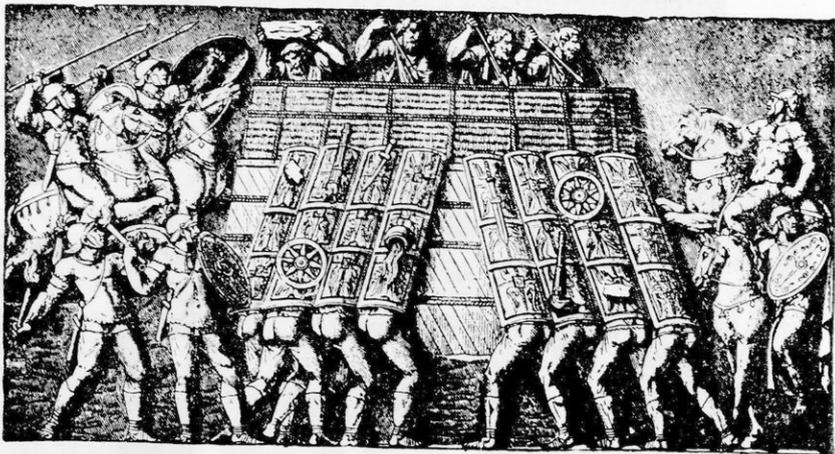
νὸς καὶ Γάιος ἔθεσαν νόμους μὲ πνεῦμα φιλανθρωπίας. Ἰδιαιτέρως ἐπροστάτευσαν τοὺς δούλους, τοὺς ὁποίους δὲν ἐπετρέπετο πλέον νὰ βασανίζουν.

Ἡ σύζυγός του Φανστίνη ἐβοήθησε τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὸ ἔργον τῆς δημοσίας περιθάλψεως καὶ ἀνέλαβεν αὐτὸ ὑπὸ τὴν προστασίαν της. Ἔδειξεν ἐνδιαφέρον διὰ τὰ γράμματα καὶ διὰ τὴν ἀποκατά

στασιν τῆς ἀρχαίας εὐσεβείας. Διὰ τοῦτο ἡ Σύγκλητος τοῦ ἀπέ-
νειμε τὴν προσωνομίαν εὐσεβῆς καὶ ὄλη ἡ δυναστεία ἔλαβε τὸ
ὄνομά του (Ἀντωνῖοι).

Ο Μ. ΑΥΡΗΛΙΟΣ (161- 180). — Ο ΚΟΜΜΟΔΟΣ (180 - 192)

Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἀπὸ τὴν νεότητά του ἐμορφώθη μὲ τὴν
στωικὴν φιλοσοφίαν, τὴν ὁποίαν ἐφήρμοσεν εἰς ὄλην του τὴν ζωὴν
μὲ αὐστηρότητα θρησκευτικὴν. Ὁ Αὐρήλιος ἐφαίνετο προωρισμένος

Ἐπίθεσις κατὰ γερμανικῆς πόλεως. (Ἀνάγλυφον τῆς στήλης Μ. Αὐρηλίου).

νὰ συνεχίσῃ τὴν φιλάνθρωπον καὶ εἰρηνικὴν βασιλείαν τοῦ Ἀντων-
νίου, διότι ἀπεστρέφετο τὸν πόλεμον καὶ ἠγάπα τὰ ἔργα τῆς εἰ-
ρήνης. Ἄλλ' ὁ εὐγενὴς αὐτὸς ἄνθρωπος κατεδικάσθη νὰ διέλθῃ ὄλην
σχεδὸν τὴν ζωὴν του εἰς πολέμους.

Τὸ 161 ἔγινε μεγάλη ἐπιδρομὴ τῶν Πάρθων εἰς τὴν Συρίαν, τὴν
ὁποίαν ἀπέκρουσε μετὰ τετραετεῖς ἐπιπόνους ἀγῶνας. Ἄλλὰ σοβα-
ρώτερος ἦτο ὁ κίνδυνος εἰς τὴν Εὐρώπην. Οἱ Κουάδοι καὶ Μαρ-
κομάνοι (κάτοικοι τῆς σημερινῆς Μοραβίας καὶ Βοημίας) διέβη-
σαν τὸν Δούναβιν καὶ ἐξεχύθησαν ἄλλοι εἰς τὴν Βαλκανικὴν χερσό-
νησον καὶ ἄλλοι πρὸς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ἐπολιόρκησαν τὴν Ἀκυ-
ληίαν (Βενετίαν). Ὁ αὐτοκράτωρ εὐρέθη εἰς δυσχερεστάτην θέσει.
Λοιμικὴ νόσος ἠρήμωσε τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ του. Σεισμοί, πλημ-

μύραι και άφορία τής γής κατέστρεψαν τὰ οίκονομικά τοῦ κράτους. Ὁ Αὐρήλιος ἦλθεν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ πωλήσῃ αὐτοκρατορικοὺς θησαυροὺς και νὰ στρατολογήσῃ δούλους και μονομάχους, διὰ νὰ πληρώσῃ τὰ κενὰ τοῦ στρατοῦ. Μετὰ ἐπιπόνους ἐκστρατείας ἀπέκρουσε τοὺς ἐπιδρομείς. Ἐσχεδίαζε νὰ καταλάβῃ ὅλην τὴν χώραν μέχρι τοῦ Ἑλβα και τοῦ Καυκάσου ὡς προτείχισμα κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν. Τὸ ἔργον αὐτὸ θὰ ἀπήλλασεν ἴσως τὸν ἀρχαῖον κόσμον ἀπὸ τὰς βαρβαρικὰς ἐπιδρομὰς. Ἄλλ' ὁ Αὐρήλιος ἀπέθανεν εἰς τὴν Βιέννην (180) προσβληθεὶς ἀπὸ τὸν λοιμόν.

Τὸν Αὐρήλιον διεδέχθη ὁ υἱὸς του *Κόμμοδος*, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ θλιβεράν παραφωνίαν εἰς τὴν σειράν τῶν μεγάλων αὐτῶν αὐτοκρατόρων. Ἡ παραφροσύνη και ἡ σκληρότης του μόνον μὲ τὴν τοῦ Νέρωνος δύναται νὰ παραβληθῇ. Ὁ Κόμμοδος εἶχε τεράστιον σῶμα και δύναμιν ἐξαιρετικὴν. Ἠγάπα μέχρι μανίας τὰς μονομαχίας, ἠρέσκετο νὰ ὀνομάζεται Ἡρακλῆς και ἔφερε τὴν κορύνην και τὴν λεοντήν. Κατήρχετο εἰς τὸν στίβον και ἐφόνευε θηρία και ἀνθρώπους, ἐνῶ οἱ συγκλητικοὶ και ὁ λαὸς τὸν ἐπευφήμουν. Τέλος ἀξιωματικὸς τῆς αὐλῆς, τοῦ ὁποῖου ἠπειλεῖτο ἡ ζωὴ, τὸν ἐστραγγάλισεν (192).

Ἡ παλαιὰ σφραγισματικὴ κριτική, εἰς τὴν παραδοσιακὴν ἕξιν

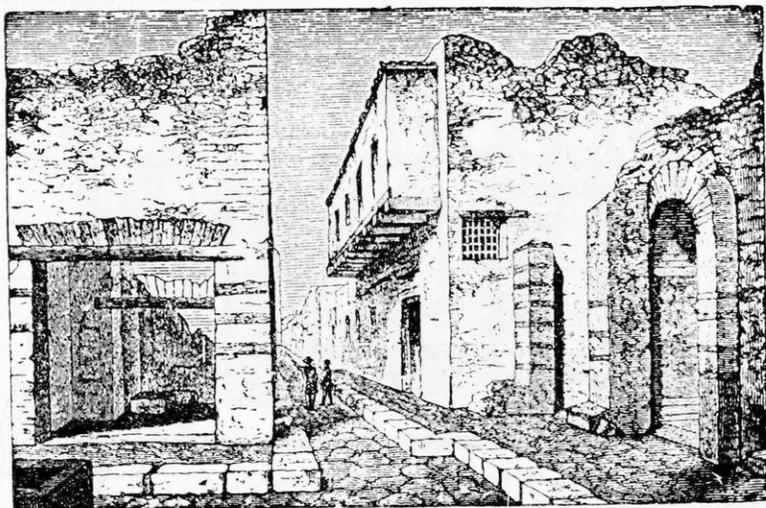

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ

Η ΑΚΜΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ. - Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΙΡΗΝ.

Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ. - Η ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία περιλαμβάνει τὸ ἥμισυ τῆς Εὐρώπης: δηλαδὴ τὴν Ἰταλίαν, τὴν Ἰσπανίαν, τὴν Γαλατίαν, τὴν νότιον Βρετανίαν, τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ρήνου Γερμανίαν, τὰς χώρας τῆς σημερινῆς Αὐστρίας καὶ Οὐγγαρίας, τὴν

Ὁ δρόμος μετὰ τὸν ἐξώστην. (Πομπηία).

Βαλκανικὴν μετὰ τῆς Δαλματίας καὶ Δακίας, τὴν Μ. Ἀσίαν, τὴν Συρίαν καὶ ὅλην τὴν Βόρειον Ἀφρικὴν. Σύνορα ἔχει τὸν Ρήνον καὶ τὸν Δούναβιν, τὴν ἔρημον τῆς Ἀφρικῆς, τὸν Ἀτλαντικὸν ὠκεανόν, τὸν Εὐφράτην καὶ τὴν ἔρημον τῆς Συρίας.

Τὸν 2ον αἰῶνα ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία παρουσιάζει ὄψιν αὐστηρῶς συγκεντρωμένον κράτους. Εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐδημιουργεῖται

γήθη κεντρική διοίκησης, ή όποια έπιβλέπει και παρακολουθεί όλας τας ύποθέσεις τής αυτοκρατορίας. Η κεντρική διοίκησης άποτελείται από τά γραφεία και τó συμβούλιον τού αυτοκράτορος.

Τά Γραφεία ήσαν είδος ύπουργείων, εις τά όποία έμοιράζοντο αί ύποθέσεις.

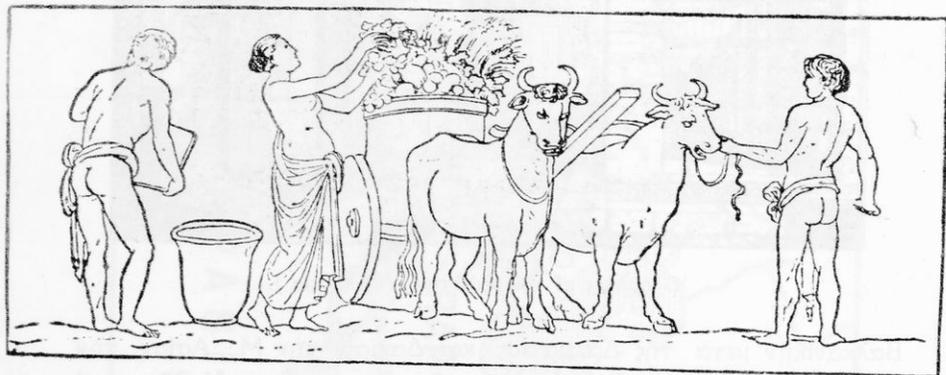
Τό Συμβούλιον τού αυτοκράτορος άπετελείτο από άνωτάτους ύπαλλήλους, από τούς προϊσταμένους τών γραφείων και από νομομαθείς και συνεζητούντο εις αυτό διοικητικά και πολιτικά ζητήματα.

Τοιοτοτρόπως ή δημοκρατική μοναρχία — όπως τήν είχεν όνειρευθή ό Αύγουστος — άπεδείχθη ανεφάρμοστος και ή αυτοκρατορική κυβέρνησις έλαβεν, όπως ήτο φυσικόν, τόν χαρακτήρα άπολύτου μοναρχίας. Οί παλαιοί όμως τύποι τής δημοκρατίας έξακολουθούν νά διατηρούνται.

Φυλάξου από τόν σκύλου
(Cave canem)

(Ψηφιδωτόν τής Πομπηίας).
Εις τó δάπεδον τής αυλής μιās οικίας, όνομασθείσης «οικία τού ποιητού».

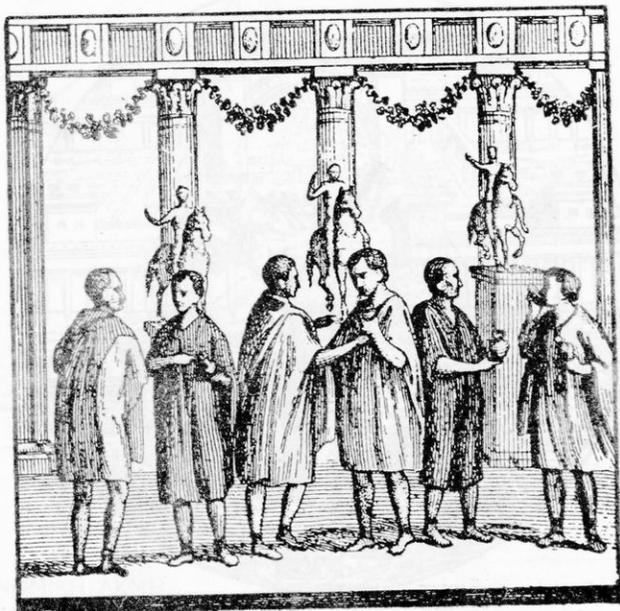

“Αμαξα συγκομιδής

(Τοιχογραφία εις τας θέρμας τού Τίτου, Ρώμη).

“Όλη ή παράστασις, άνθρωποι και ζώα, άποπνέουν ευχαρίστησιν διά τήν άφθονίαν τής συγκομιδής.

Τὴν μεγάλην τοῦ δύναμιν χρεωστεῖ ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τὸν ἰσχυρὸν καὶ πολυάριθμον στρατόν. Ἡ στρατολογία ἀπέβη σχεδὸν κατὰ κανόνα ἐθελοντική. Ἡ λεγεὼν περιελάμβανεν 6 χιλιάδας ἄνδρας, Ρωμαίους πολίτας. Εἰς αὐτὴν ἦτο προσηρτημένον σῶμα βοηθητικὸν ἀπὸ 6 χιλ. ἄνδρας, ὑπηκόους ἢ καὶ βαρβάρους. Ἐπομένως ἡ ρωμαϊκὴ λεγεὼν τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων περιεῖχε 12 χιλ. ἄνδρας καὶ

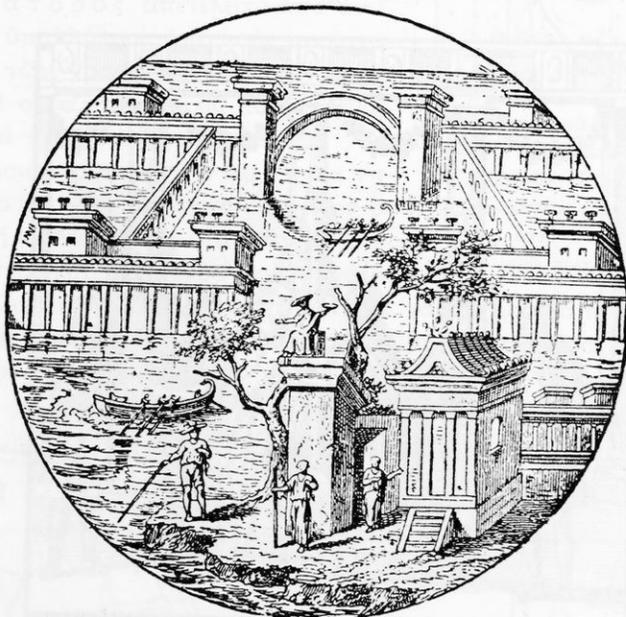
Ἀπὸ τὴν ζωὴν τῆς ἀγορᾶς

(Τοιχογραφία τῆς Πομπηίας).

Πρὸ τῆς στοᾶς μετὰ τοὺς κορινθιακοὺς κίονας καὶ τὰ ἀγάλματα ἐφίππων, οἱ ἔμποροι ἢ τεχνῖται προσφέρουν πολὺτιμα ἀγγεῖα πρὸς πώλησιν.

ἀπετέλει αὐτοτελῆ ὄργανισμὸν μετὰ τὸ ἵππικόν, τὰς μηχανάς τῆς κλπ., ὅπως ἡ σημερινὴ μεραρχία. Ὁλος ὁ ρωμαϊκὸς στρατὸς ἀπετελεῖτο ἀπὸ 33 λεγεῶνας, ἧτοι 360 - 400 χιλ., δύναμιν σχετικῶς μικρὰν διὰ τὴν φύλαξιν τόσον ἐκτεταμένου κράτους. Ὁ στρατὸς δὲν ἦτο διεσκορπισμένος εἰς ὅλον τὸ κράτος, ἀλλὰ παρέμενεν εἰς τὰ σύνορα ἐντὸς

μονίμων στρατοπέδων, από τα όποια πολλά απέβησαν αξιόλογοι πόλεις. Όταν δέν είχαν στρατιωτικές άσκήσεις, οί στρατιώται έχρησιμοποιούντο διά τήν κατασκευήν οδών, γεφυρών, έσκαπτον διώρυγας και άπεξήραινον έλη. Τά σπουδαιότερα σύνορα του κράτους ήσαν τρεις μεγάλοι ποταμοί: εις τήν Εύρώπην ο *Ρήνος* και ο *Δούναβις*, εις τήν Άνατολήν ο *Ευφράτης*.

*Αποψις λιμένος. (Τοιχογραφία Πομπηίας)

Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΙΡΗΝΗ

Έπί μακρόν ή ρωμαϊκή αυτοκρατορία δέν ειχεν επιφόβους έχθρούς. Έξω από τά σύνορα έζούσαν λαοί βάρβαροι, οί όποιοι δέν ήσαν άκόμη ισχυροί. Οί πλέον επικίνδυνοι από αυτούς ήσαν οί *Γερμανοί* επί του Ρήνου, οί *Πάρθοι* επί του Ευφράτου και βραδύτερον οί *Γότθοι* επί του Δουνάβεως. Έπίσης οί αίματηροί άγώνες μεταξύ των αυτοκρατόρων περιωρίζοντο συνήθως εις τήν Ρώμην και τήν Ιταλίαν και δέν έτάραττον τήν ήσυχίαν των έπαρχιών. Έκτός τούτου οί Ρωμαίοι διά

τῶν κατακτήσεών των ἔπαυσαν τοὺς πολέμους μεταξύ τῶν λαῶν. Τοιοῦτοτρόπως εἰς τὸ ἀχανές ρωμαϊκὸν κράτος ἐπεκράτησεν εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια, οἱ αὐτοκράτορες ἐκυβέρνησαν μὲ δικαιοσύνην τὰς ἐπαρχίας καὶ κατέπαυσαν τὴν σκληρὰν ἐκμετάλλευσιν αὐτῶν. Τὸ κράτος λοιπὸν ἐπὶ μακρὸν ἐγνωρίσεν εἰρήνην καὶ εὐνομίαν. Αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη ρωμαϊκὴ εἰρήνη (Pax Romana).

Ἄλιεῖς. (Τοιχογραφία Πομπηίας).

Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΚΜΗ

Ἡ διαρκὴς εἰρήνη, ἡ καταστροφὴ τῆς πειρατείας καὶ τῆς ληστείας, τὸ ἐξαιρετικὸν δίκτυον τῶν δημοσίων ὁδῶν καὶ ἡ ἀσφάλεια εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα εὐημερίαν καὶ οἰκονομικὴν ἀκμὴν τῶν κατοίκων, ὅσων δὲν εἶχε γνωρίσει ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἕως τότε. Οἱ γεωργοὶ ἐπεδόθησαν μὲ ζήλον εἰς τὰ κτήματά των, παρατηρήθη σημαντικὴ αὐξησης πληθυσμοῦ καὶ χῶραι σχεδὸν ἔρημοι ἐγένεσαν ἀπὸ ἀνηθρὰς πόλεις καὶ κωμοπόλεις. Μεγάλην ἐπίσης ἀκμὴν ἐσημείωσαν ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον.

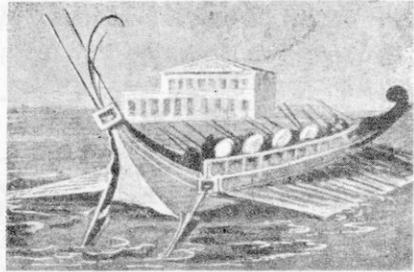
Τοιοῦτοτρόπως ἡ Ρώμη κατάρθωσε νὰ ἐξημερώσῃ διὰ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς χώρας καὶ λαοὺς διαφορωτάτους. Διὰ τοῦτο Ἕλληνας ῥήτωρ δικαίως ἔλεγε :

« Καθείς δύναται νά υπάγη όπου θέλει. Τά ὄρη εἶναι ἀσφαλῆ διὰ τοὺς ταξι-
διώτας, ὅπως αἱ πόλεις διὰ τοὺς κατοίκους. Ὁ φόβος ἔλειψε παντοῦ. Ἡ
γῆ ἀφήκε τὴν παλαιάν της πολεμικὴν στολὴν καὶ περιεβλήθη τὰ ἐορτά-
σιμα ἐνδύματα ».

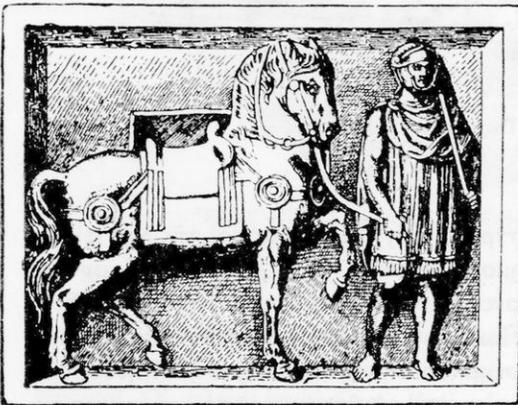
Ο ΕΚΛΑΤΙΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΠΑΡΧΙΩΝ

Τὰ ἀγαθὰ τοῦ αὐτοκρα-
τορικοῦ καθεστῶτος ἦσαν πε-
ρισσότερον αἰσθητὰ εἰς τὰς ἐ-
παρχίας, διότι οἱ αὐτοκράτο-
ρες ἔπαυσαν τὸν *χορηματισμόν*,
ἐπέβλεπον ἀγρύπτως τοὺς δι-
οικητὰς καὶ ἤκουον μὲ προσο-
χὴν τὰ παράπονα τῶν ἐπαρ-
χιωτῶν.

Ἡ ρωμαϊκὴ διοίκησις ἔγινε τοιουτοτρόπως ἀγαπητὴ εἰς τὰς ἐπαρ-
χίας, οἱ κάτοικοι εἰς πολλὰ μέρη ἀπεμιμήθησαν τὰ ἥθη τῶν Ρωμαίων
καὶ ἔμαθον τὴν γλῶσσαν των. Τοιουτοτρόπως ἤρχισεν ὁ ἐ κ λ α τ ι

Πλοῖον
(Τοιχογραφία Πομπηίας).

Ἐπίλεκτος ἵππεύς (eques singularis).
(Ἐπιτύμβιος στήλη, Μαγεντία).

Ἐκατόνταρχος παρασημο-
φορηθεὶς.

νισμὸς τῶν ἐπαρχιῶν. Αὐτὸ ἦτο βεβαίως δύσκολον διὰ τὰς μεγά-
λας χώρας τῆς Ἀνατολῆς — Ἑλλάδα, Συρίαν, Αἴγυπτον — διότι αἱ

χῶραι αὐταὶ διετήρουν τὴν παράδοσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἔγραφον τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ περιεφρόνουν τοὺς Ῥωμαίους καὶ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Εἰς τὴν Δύσιν ὅμως τὸ πρᾶγμα ἦτο ἐντελῶς διαφορετικόν. Ἐκεῖ οἱ κατακτηθέντες λαοὶ εὐρίσκοντο εἰς ἡμιβάρβαρον κατάστασιν, ἐθαύμαζον τὸν Ῥωμαϊκὸν πολιτισμὸν καὶ ὑπέστησαν βαθύτατα τὴν ἐπίδρασίν του. Οἱ κάτοικοι τῆς Γαλατίας, τῆς Ἰσπανίας, τῆς Δακίας καὶ τῆς Β' Ἀφρικῆς ἐλησμόνησαν τὴν μητρικὴν τῶν γλῶσσαν καὶ ὠμίλησαν τὴν λατινικὴν.

Τὴν προσέγγισιν αὐτὴν τῶν λαῶν ἐβοήθησαν πολὺ αἱ ἀποικίαι καὶ συνεπλήρωσεν ἡ ἀπονομὴ τοῦ δικαίωματος

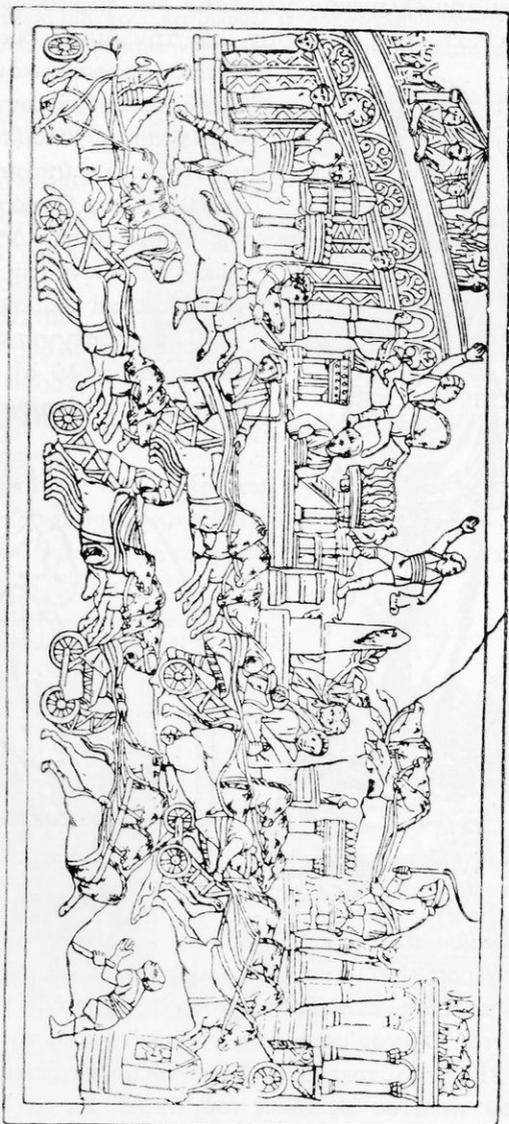

Ἄρματηλάτης (auriga)
(Ἄγαλμα. Ρώμη, Βατικανόν).

Ἀρχιτέκτων
Ἐπιτύμβιον ἄγαλμα τῆς Via Appia.

τοῦ Ῥωμαίου πολίτου εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ αὐτοκράτορες εἶχον τιμῆσει πολυαριθμοὺς ἐπαρχιώτας μὲ τὸ δικαίωμα τοῦ πολίτου καὶ πόλεις ὀλόκληροι εἶχον ἤδη ἀποκτήσει τὸ δικαίωμα αὐτό. Ὀλίγον μετὰ τοὺς Ἀντωνίνους εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ 3ου αἰῶνος (212) ὁ αὐτοκράτωρ Καρακάλλας ἐπέξετέινε τὸ δικαίωμα τοῦ Ῥωμαίου πολίτου εἰς ὅλους τοὺς ἐλευθέρους κατοίκους τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ Ρώμη δὲν εἶναι πλέον ἡ κυρίαρχος πόλις τῶν κατακτη-

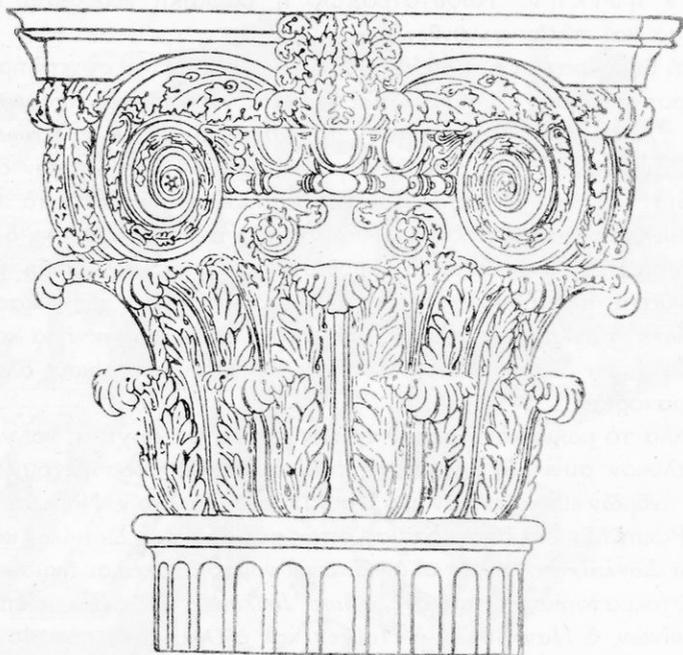

Αι μεγάλοι ἵπποδρομιοὶ (Ludi circenses).

Ἐπιδίδοντο εἰς τὸ μέγα ἵπποδρόμιον τῆς Ρώμης καὶ ἀπετέλιον τὴν κατ' ἑσχάτην διασκέδασι τοῦ λαοῦ.

θέντων ἀλλὰ πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ὀνομάζονται Ρωμαῖοι καὶ ἔχουν ἴσα δικαιώματα.

Τοιουτοτρόπως ἡ Ρώμη ἐδημιούργησε κυβερνητικὸν σύστημα μο-

Κιονόκρανον τῆς ἀμίδος τοῦ Τίτου εἰς τὴν Ρώμην.

Τὸ διακρίνει πολυτέλεια, ἀλλὰ ψυχρὰ ἑκφρασις.

ναδικὸν διὰ τὴν ἀρχαιότητα πρὸς διοικήσιν ἐκτεταμένου κράτους, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευσεν ὡς ὑπόδειγμα εἰς τοὺς μεταγενεστέρους λαούς. ✓

ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ

Τὸ τελειότερον δημιούργημα τοῦ ρωμαϊκοῦ πνεύματος εἶναι ἡ νομοθεσία. Ἡ παλαιότερα πηγὴ τῆς ρωμαϊκῆς νομοθεσίας, ἡ ὅπως λέγουν τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, εἶναι ἡ Δ ω δ ε κ ἄ δ ε λ τ ο ς. Ἡ νομοθεσία αὐτὴ ἦτο ἀτελής, αὐστηρὰ καὶ προωρισμένη διὰ μικρὰν πόλιν. Ἀλλὰ τὸ πρακτικὸν καὶ γόνιμον πνεῦμα τῶν Ρωμαίων κατῴρθωσε νὰ τὴν συμπληρώσῃ ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ νὰ τὴν ἐπεκτείνῃ εἰς

όλους τούς κατακτηθέντας λαούς. Οί Ρωμαῖοι εἰς τήν σημαντικωτάτην αὐτήν ἐργασίαν ἔλαβον ὑπ' ὄψιν τὰς σ υ ν η θ ε ῖ ας τῶν ὑπηκόων, τήν ἑ λ λ η ν ι κ ῆ ν φ ι λ ο σ ο φ ῖ α ν καί ἀργότερα τήν χριστιανικὴν ἠθικὴν. Τοιουτοτρόπως ἡ ρωμαϊκὴ νομοθεσία ἐγένετο εὐρυτέρα καί πλέον φιλόφρων.

Ἐπὶ δημοκρατίας τὰς διατάξεις τῆς Δωδεκαδέλτου συνεπλήρωσαν καί ἐτροποποίησαν τὰ *συγκλητικὰ δόγματα, οἱ νόμοι καὶ τὰ δημοψηφίσματα*. Ἄλλη πηγὴ νόμων ἦσαν τὰ *διατάγματα τῶν πραιτόρων*, οἱ ὅποιοι ἀναλαμβάνοντες τὴν ἀρχὴν ἐδημοσίεον ἕνα βασικὸν διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποίου καθώριζον τὰς θεμελιώδεις ἀρχάς, κατὰ τὰς ὁποίας ἐμελλον νὰ κυβερνήσουν. Τὸ διάταγμα αὐτὸ ὠνομάζετο *δικαρκές διάταγμα*. Τέλος ἡ νομοθεσία αὐτὴ συνεπληρώθη μὲ τὰ διατάγματα, τὰς ὁδηγίας πρὸς τοὺς διοικητὰς καὶ τὰς δικαστικὰς ἀποφάσεις τῶν αὐτοκρατόρων, τὰ ὅποια εἶχον χαρακτηῖρα καθολικώτερον, διότι ὁ αὐτοκράτωρ εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοὺς κατοικοὺς ὅλης τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἄλλὰ τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον ἐνωρὶς ἤδη εἶχεν ἀρχίσει νὰ γίνεταί πολύπλοκον· συνεπῶς ἐχρειάζετο πολὺ συχνὰ νὰ προστρέχουν εἰς τὰ φῶτα ἀνδρῶν εἰδικῶν, τῶν *νομοδιδασκάλων*. Νομομαθεῖς εἶχεν ἡ Ρώμη ἤδη ἐπὶ δημοκρατίας, ὅπως τὸν *Μούζιον Σκαιοῖαν* καὶ τὸν *Σέργιον Σουλπίκιον*. Ἄλλὰ οἱ ὀνομαστοὶ νομοδιδάσκαλοι ἤκμασαν ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως ὁ *Σάλβιος Ἰουλιανὸς* καὶ ὁ *Γάιος* ἐπὶ τῶν Ἀντωνίνων, ὁ *Παπινανὸς*, ὁ *Παῦλος* καὶ ὁ *Οὐλλιανὸς* τὸν 4ον μ.Χ. αἰῶνα. Αἱ ἐρμηνεῖαι αὐτῶν ἦσαν τόσον ἀμερόληπτοι, δίκαιαι καὶ ὀρθαί, ὥστε οἱ ἄρχοντες θεώρουν αὐτὰς ὡς νέους νόμους καὶ τὰς περιλαμβάνοντες εἰς τὸ σῶμα τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου. Ἡ τεραστία αὐτῆς ἐργασία, ἡ ὁποία κατέστησε τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον πράγματι διεθνές, ἐσυστηματοποιήθη καὶ ἐκωδικοποιήθη μόνον τὸν 6ον μ. Χ. αἰῶνα ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Ἰουστινιανοῦ καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς βᾶσις τῆς νομοθεσίας τῶν νεωτέρων λαῶν.

Η ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

Κατὰ τὸν αἰῶνα τῶν Ἀντωνίνων ἀρχίζει ἡ ἐπίδρασις τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν. Αἰγυπτιακοί, ἀσσυριακοὶ καὶ περσικοὶ θεοὶ—ὁ Ἄπτις, ἡ Ἴσις, ὁ Ὅσιρις καὶ ἰδίως ὁ Μίθρας—ἐλάτρευθησαν εἰς τὴν Ρώμην ἀπὸ πλῆθος ἀνθρώπων καὶ ἀντικατέστησαν

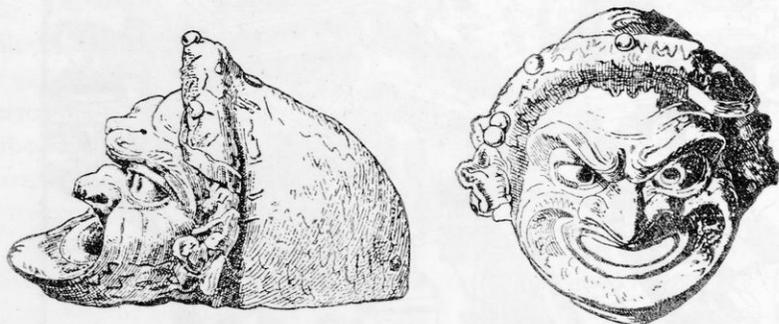

Ἡ Ρωμαϊκὴ ἀγορὰ. (Ἀναπαράστασις).

Διὰ σειρᾶς κτισμάτων τῶν αὐτοκρατόρων ἡ ρωμαϊκὴ ἀγορὰ, τὸ Forum Romanum, ἀπέβη σύμπλεκμα ἀπὸ περίλαμπρα μνημεῖα. Ὡς καθαυτὸ ἀγορὰ ἔμεινεν ὁ χώρος ὁ σημειούμενος μὲ τὸ γράμμα Ζ. Τὰ οἰκοδομήματα τὰ ὅποια φέρουν γράμματα εἶναι ναοὶ καὶ ἄλλα δημόσια καταστήματα ἐκ τῶν σπουδαιότερων.

τὰς ἀρχαίας θεότητας. Οἱ κάτοικοι ἠγάπησαν τὰς θρησκείας αὐτὰς διὰ τὴν ὑπόσχεσιν περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ μελλούσης ζωῆς.

Τοιουτοτρόπως αἱ θρησκείαι ὅλου τοῦ κόσμου εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Ρώμην. Οἱ αὐτοκράτορες ἐφάνησαν πολὺ ἀνεξίθρησκοι καὶ δὲν ἀντέταξαν ἀντίστασιν εἰς τὴν ἐπιδρομὴν αὐτὴν τῶν ξένων θεοτήτων. Γενικῶς ὅμως ἐπεκράτει τότε μεγάλη ἀθεΐα, ἰδίως εἰς τὴν τάξιν τῶν μορφωμένων, οἱ ὅποιοι δὲν ἐπίστευον εἰς τίποτε καὶ ἐζήτουν ἀνακούφισιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Πολὺ διεδόθη τότε ἡ στωικὴ φιλοσοφία, ἡ ὁποία διὰ πολλοὺς ἦτο ἀληθινὴ θρησκεία.

Προσωπίδες ἐκ τερακόττας
(Vulci, Ρώμη)

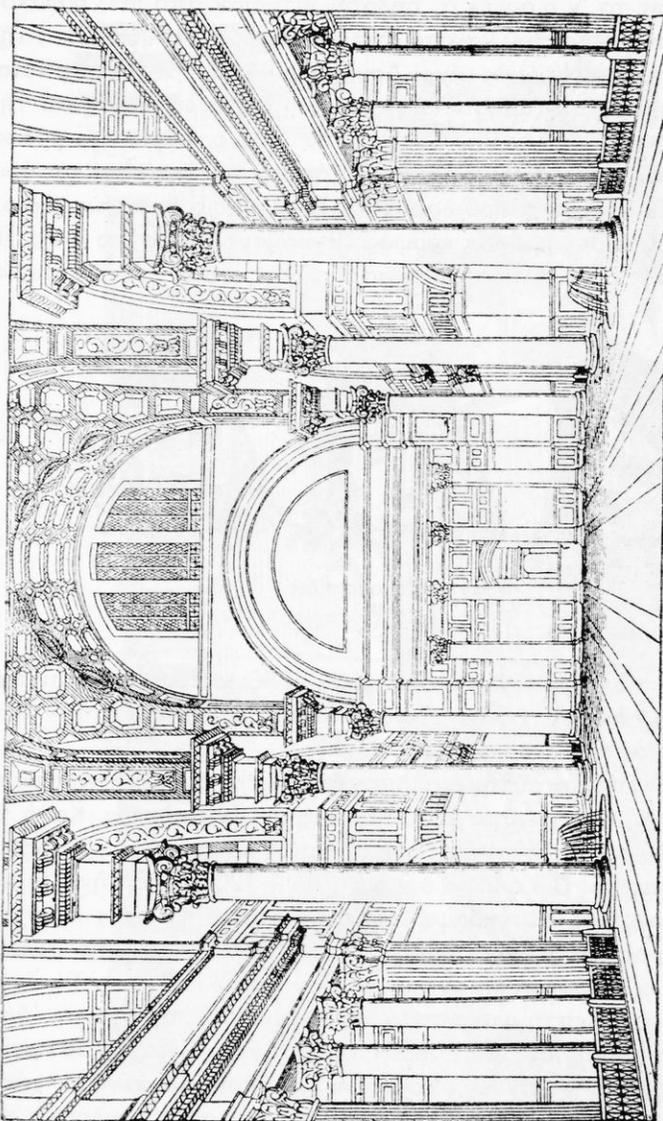
Ἡ terracotta (= ὀπτή γῆ) ἀπὸ τὸ λατινικὸν terra = γῆ καὶ colla = ὀπτή) κυριολεκτεῖται διὰ τὰ πῆλινα εἰδώλια (ἀγάλματα καὶ ἀνάγλυφα).

ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ—ΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ

Ἡ ἀκμὴ τῶν ρωμαϊκῶν γραμμάτων ἐξηκολούθησε καὶ τὸν 2ον καὶ 3ον αἰῶνα μ.Χ. Ἀλλὰ κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἡ ποίησις ὑπεχώρησε καὶ ἀκμάζει κυρίως ὁ πεζὸς λόγος.

Ὁ περίφημος διδάσκαλος καὶ σύμβουλος τοῦ Νέρωνος Σε νέ κ α ς (4—65) εἰς τὰς Φιλοσοφικὰς διατριβὰς καὶ τὰς Ἡθικὰς ἐπιστολάς, μᾶς δίδει πιστὴν εἰκόνα τῆς Ρωμαϊκῆς κοινωνίας τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος. Ὁ ἀνεπίος του Λουκανὸς (39—65) ἔγραψε τὸ ἔπος Φάρσαλος, εἰς τὸ ὁποῖον περιέγραψε τὸν ἐμφύλιον πόλεμον Καίσαρος καὶ Πομπηίου. Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ συγγραφεῖς ἔπεσαν θύματα τῆς θηριωδίας τοῦ Νέρωνος.

Ἡ ἐπομένη γενεὰ εἶδε συγγραφεῖς ἀξιολογωτάτους. Ὁ Τάκι-

Θέρμαι τοῦ Καρκαλάλλα. (Ρώμη).
Ἡ κεντρικὴ αἴθουσα. (Ἀναπαράσταση).

Αἱ θέρμαι (τὰ λουτρά) εἶχον σημαντικὴν θέσιν εἰς τὴν ζωὴν τῶν Ρωμαίων. Διήρχοντο εἰς αὐτὰς μέρος τῆς ἡμέρας καὶ ἀνεγίνωσκον ἢ συνεζήτουν πολιτικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ θέματα.

τος (55 – 120) είναι από τους μεγαλύτερους ιστορικούς της αρχαιότητας. Είς τὰ χρονικά, δηλαδή ιστορίαν από τοῦ θανάτου τοῦ Αὐγούστου μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Νέρωνος (14 – 68), καὶ τὴν Ἱστορίαν ἀπὸ Νέρωνος μέχρι Δομιτιανοῦ (68 – 96) διακρίνεται διὰ τὴν βαθεῖαν παρατήρησιν, διὰ τὰς ζωηρὰς περιγραφὰς καὶ τὴν πρωτοτυπίαν τοῦ ὕφους. Εἰς τὸ ἔργον του Γερμανία περιγράφει τοὺς Γερμανοὺς, ὅπως ἦσαν εἰς τὴν ἐποχὴν του καὶ διακρίνει τὰς ἀρετὰς τοῦ ἡμιβαρβάρου αὐτοῦ λαοῦ. Ὁ Πλίνιος ὁ νεώτερος (62 – 113) ἦτο συγγραφεὺς κομψός. Ἐγραψεν Ἐπιστολάς, εἰς τὰς ὁποίας μᾶς δίδει πληροφορίας περὶ τῆς κοσμικῆς καὶ λογοτεχνι-

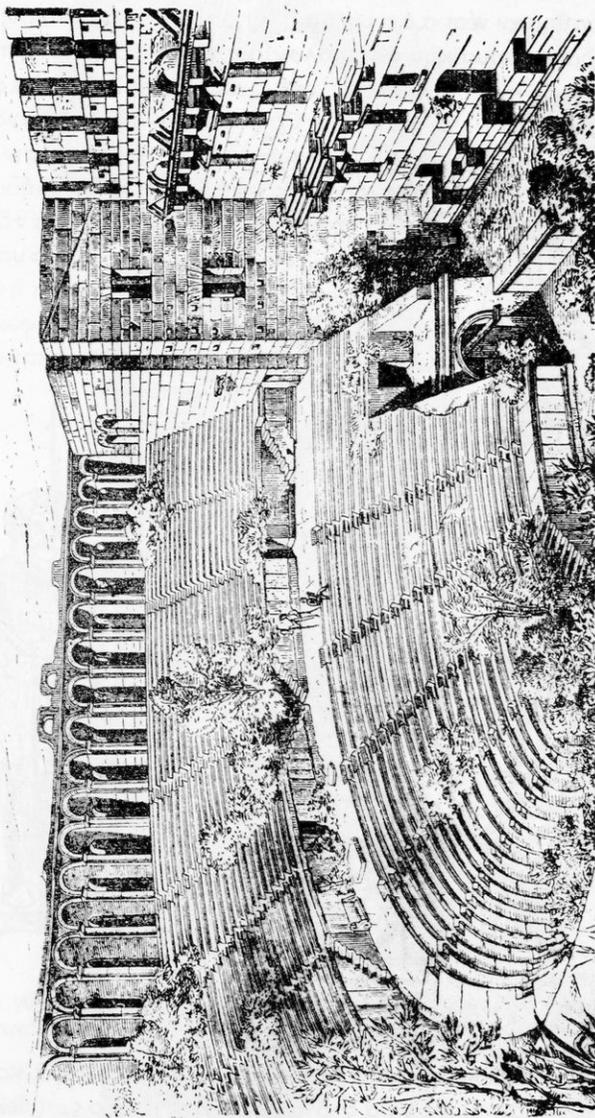

Τραγικαὶ προσωπίδες
(Τοιχογραφία Πομπηίας).

κῆς κινήσεως τῶν χρόνων του. Σατιρικός μὲ ἐξαιρετικὴν δύναμιν ἦτο ὁ Γίουβενάλης (50 – 130), ὁ ὁποῖος ἐκαυτηρίασε τὴν διαφθορὰν τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐκαλλιεργήθησαν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἴτε ὑπὸ Ἑλλήνων εἴτε ὑπὸ ἐξελληνισθέντων ἀνατολικῶν. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος ἤκμασεν ὁ σεμνὸς καὶ πράγματι φιλοσοφικὸς συγγραφεὺς Πλούταρχος (46 – 120) ἀπὸ τὴν Χαίρωνειαν τῆς Βοιωτίας. Συνέγραψε τοὺς Παράλληλους Βίους, δηλαδή βιογραφίας ἐξόχων ἀνδρῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ρώμης, καὶ πολλὰς φιλοσοφικὰς πραγματείας, ὅπως τὰ Ἡθικά. Τὰ ἔργα του τὰ διακρίνει λεπτὴ ψυχολογία καὶ δραματικὴ περιγραφή. Ἀπὸ τὰ Σαμόσατα, πλησίον τοῦ Εὐφράτου, κατήγετο ὁ ἐξοχος σατιρικός λογογράφος Λουκιανὸς (2ος αἰὼν), ὁ ὁποῖος μὲ ἀττικὴν χάριν καὶ ἀπαραμίλλον εὐφύϊαν ἐκαυτηρίασε τὰς παλαιὰς προλήψεις καὶ τὰ ἐλαττώματα τῶν συγχρόνων του

Νεοπλουτάρχου

Θέατρον Ἀσπένδου (πόλις τῆς Παμφυλίας, Μ. Ἀσία).

Τύπος ρωμαϊκοῦ θεάτρον, μονοδικῶ διὰ τὸ κάλλος καὶ τὴν καλὴν διατήρησιν. Ἡ πρόσῳψις ἔχει ὕψος 24 μέτρον. Διακρίνονται 21 σειραὶ βαθμίδων εἰς τὸ πρόσῳτον διάζωμα, 18 εἰς τὸ δεύτερον.

Ἡ ἐπάνω στοὰ ἔχει 43 ἀψίδας.

Οί λόγιοι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς προσέχουν πολὺ τὴν ἔκφρασιν καὶ προσπαθοῦν νὰ μιμηθοῦν τὸ ἀττικὸν ὕφος. Οἱ ἀττικίζοντες αὐτοὶ συγγραφεῖς ὠνομάσθησαν νέοι σοφισταί. Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς ἔγραψε Ῥωμαϊκὴν ἀρχαιολογίαν· ὁ Στράβων ἀπὸ τὴν

Ἀμάσειαν τὴν ὀνομαστὴν Γεωγραφίαν· ὁ Ἀππιανὸς ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ ὁ Δίων Κάσσιος τὴν Ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν· ὁ Ἀρριανὸς ἀπὸ τὴν Νικομήδειαν ἔγραψε τὴν Ἀνάβασιν Ἀλεξάνδρου, μιμούμενος τὸν Ξενοφῶντα. Ὁ Παυσανίας ἔγραψε τὴν Περιήγησιν τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ τὰ ἔργα τῶν συγγραφέων αὐτῶν δὲν ἔχουν μεγάλην λογοτεχνικὴν ἀξίαν.

Τραγωδὸς
(Ἐλεφαντοστοῦν)

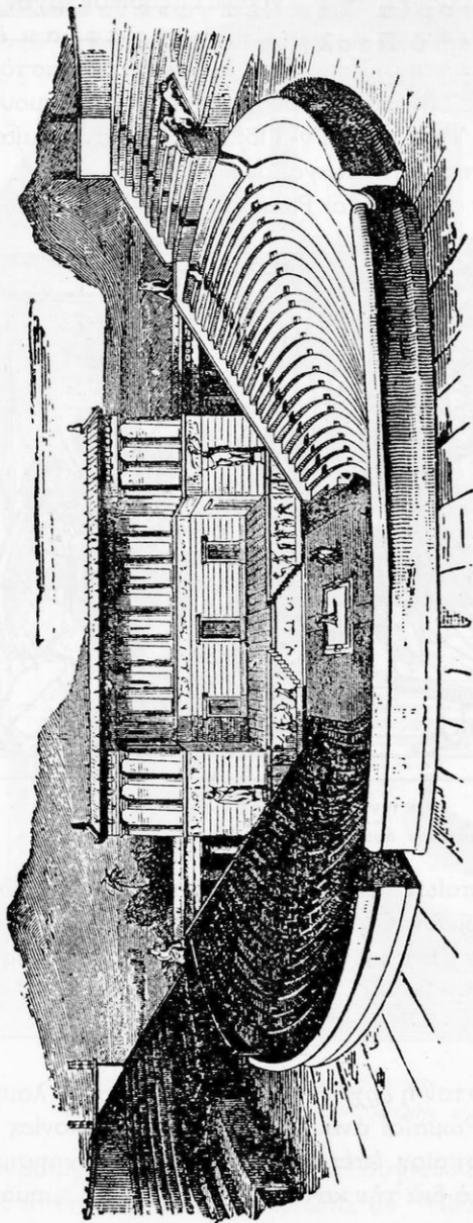

Τραγικὸς
(Ἄγαλμα, Βερολίνον)

Κωμικὸς
(Ῥώμη, Βατικανόν)

Κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους ἐξακολουθοῦν νὰ καλλιεργοῦνται αἱ ἐπιστήμαι. Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος, (θεῖος τοῦ νεωτέρου), ὁ ὁποῖος ἔπεσε θύμα τῆς φιλομαθείας του κατὰ τὴν περί-

Θέατρον Ἐπίδαυρον. (Ἀναπαράστασις).

Τύπος κλασσικῶς ρωμαϊκοῦ θεάτρου μὲ τὸ λογεῖον, με γλυπτὰς παραστάσεις εἰς τὴν πρόσωπον τῆς βράσειός του, μὲ τὰ ἀγάλματα καὶ τὸν λοιπὸν διάκοσμον. Τὰ λείψανά του εἰς τὴν θέσιν τῆς παλαιᾶς σικελικῆς πόλεως Ἐπίδαυρος ἢ Σαγέστης (βυζαντινικῶς τῆς νήσου).

φημον ἔκρηξιν τοῦ Βεζουβίου τὸ 79, ἔγραψε διεξοδικὸν ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον Φυσικὴ ἱστορία. Τὴν Γεωγραφίαν ἐκαλλιέργησαν ὁ Στράβων καὶ ὁ Πτολεμαῖος, ὁ ὀνομαστὸς ἀστρονόμος, ὁ ὁποῖος ἔδωσε τὴν γεωκεντρικὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου. Σημαντικὴν ὥθησιν εἰς τὴν Ἰατρικὴν (ιδίως εἰς τὴν ἀνατομίαν), ἔδωσεν ὁ Γαληνὸς ἀπὸ τὴν Πέργαμον.

Εἰς τὴν Φιλοσοφίαν οἱ Ρωμαῖοι ἠκολούθησαν τὰ ἑλληνικὰ

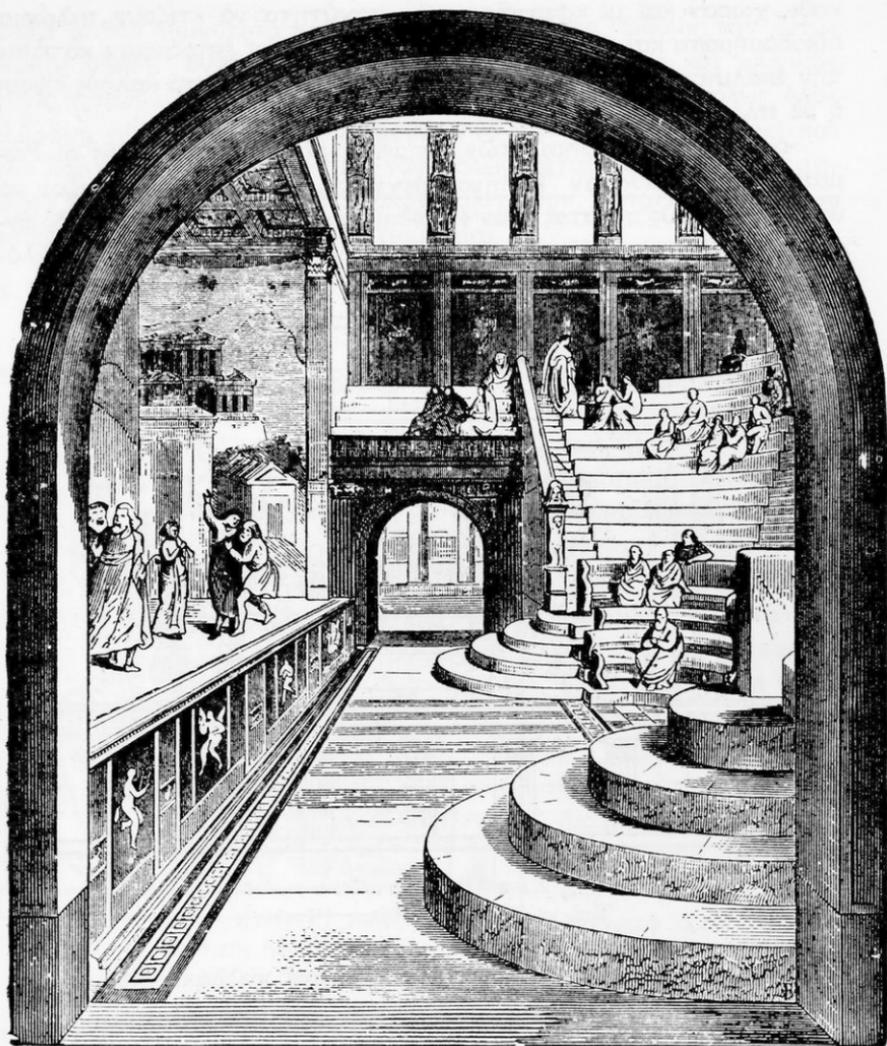

Σκηνὴ κωμῳδίας
(Μαρμάρινον ἀνάγλυφον τῆς Νεαπόλεως).

συστήματα, ἐκ τῶν ὁποίων μᾶλλον διαδεδομένον εἰς τὴν Ρώμην ἦτο τὸ σύστημα τῶν στωικῶν. Οἱ σημαντικώτεροι στωικοὶ τῶν χρόνων αὐτῶν ἦσαν ὁ Ἕλλην Ἐπίκτητος καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Μάρκος Αὐρήλιος.

ΑΙ ΤΕΧΝΑΙ

Μετὰ τὸν Αὐγουστον ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν Ρωμαίων λαμβάνει τεραστίαν ἐξέλιξιν. Οἱ Ρωμαῖοι ἀνεκάλυψαν εἶδος ἀμμοκονίας (τσιμέντου σημερινοῦ), τὸ ὁποῖον ἐπέτρεπεν εἰς αὐτοὺς νὰ χρησιμοποιοῦν καὶ τὰ χειρότερα ὑλικά διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν οἰκοδομημάτων. Λί-

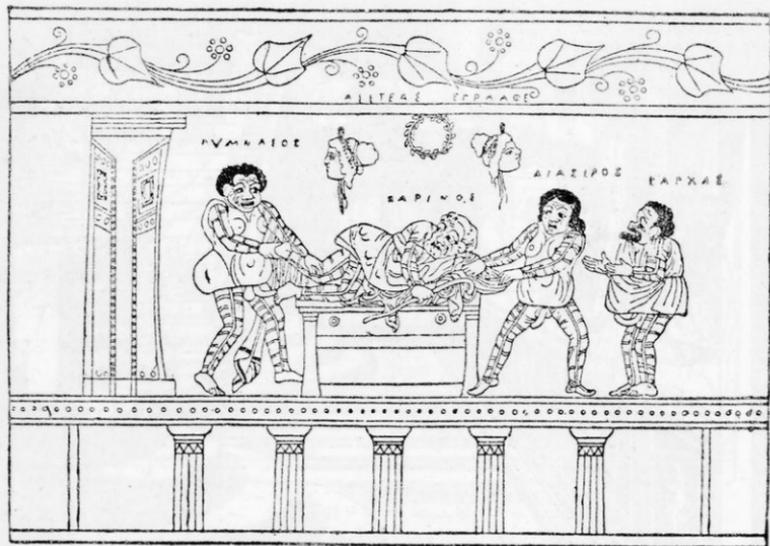

Μικρὸν θέατρον εἰς τὴν Πομπηίαν. (Ἀναπαράστασις).
Ρωμαϊκὸν θέατρον μὲ τὴν ὑψηλὴν σκηνὴν (λογεῖον).

θοι μικροί, χαλίκια, κεραμίδια κλπ. συγκολλώμενα διὰ τῆς ἀμμοκονίας αὐτῆς ἀπετέλουν σῶμα στερεώτατον. Ἡδύναντο τοιοιυτοτρόπως εἰς

κάθε χώραν καὶ μὲ καταπληκτικὴν ταχύτητα νὰ κτίζουν πελώρια οἰκοδομήματα καὶ στερεώτατα. Τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν κατόπι τὴν ἐκάλυπτον πρὸς καλλωπισμὸν μὲ ἐπίστρωμα ἀπὸ καλοὺς λίθους ἢ μὲ πλάκας ἀπὸ μάρμαρα.

Διὰ τὴν διακόσμησιν τῶν μνημείων μὲ ἔργα γλυπτικῆς οἱ Ῥωμαῖοι μετεχειρίσθησαν Ἕλληνας τεχνίτας, οἱ ὅποιοι ἐγνώριζον νὰ ὑπηρετοῦν τοὺς πελάτας των καὶ ἐδημιούργησαν ἔργα ρωμαϊκῆς ἀντιλήψεως. Μὲ τὰ ἀγάλματα καὶ τὰ ἀνάγλυφα προσπαθοῦν οἱ γλύ-

Σκηνὴ κωμωδίας
Ἐπὶ κρατῆρος τῆς Νόλας (Ἰταλία).

πται νὰ παραστήσουν τὸ φυσικὸν κάλλος καὶ πολλάκις δίδουν κίνησιν εἰς τὸ σύνολον καὶ ἀκρίβειαν εἰς τὰς λεπτομερείας των.

Ἡ μεγάλη εὐημερία ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Ῥωμαῖους νὰ κατασκευάσουν ἀναρίθμητα ἔργα εἰς ὅλον τὸ κράτος. Τὰ ἔργα αὐτὰ συμφώνως πρὸς τὸ πρακτικὸν πνεῦμα τῶν Ῥωμαίων εἶναι πρωτίστως ἔργα κοινῆς ὠφελείας: ὁδοί, γέφυραι, ὑδραγωγεῖα, ναοί, θριαμβικαὶ ἀψίδες, θέρμαι, ἵπποδρομοὶ, θέατρα καὶ ἀμφιθέατρα. Τὰ ρωμαϊκὰ ὅμως οἰκοδομήματα ἐπιβάλλονται περισσότερον μὲ τὸν ὄγκον καὶ τὴν βαρύτητα,

παρά με τὴν κομψότητα καὶ τὴν εὐγένειαν. Ἔτσι δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ὑλικῆς δυνάμεως παρά βαθυτέρου πνεύματος καὶ ψυχικῆς συγκινήσεως. Ἡ σκαπάνη τῶν ἀρχαιολόγων ἐξέθαψε πόλεις ὀλοκλήρους, αἱ ὁποῖαι εἶχον σκεπασθῆ ἀπὸ τὴν ἄμμον τῆς ἐρήμου καὶ τὴν λάβαν τῶν ἠφαιστείων. Εἰς τὰς πόλεις αὐτὰς δυνάμεθα ἡμεῖς σήμερον νὰ μελετήσωμεν τὸν ρωμαϊκὸν πολιτισμὸν. Μεταξὺ τῶν πόλεων αὐτῶν ἡ σπουδαιότερα εἶναι ἡ Πομπηία.

Η ΠΟΜΠΗΙΑ

Πλησίον τοῦ Βεζουβίου καὶ εἰς ἀπόστασιν ἐνὸς χιλιομέτρου ἀ-

Νικητὴς ἠθοποιός.
Φορεῖ στολὴν βασιλέως.

πὸ τὴν θάλασσαν ἦτο ἓνα ἀπὸ τὰ κομψὰ κέντρα διασκεδάσεως τῆς Καμπανίας, ἡ Πομπηία. Τὸ γραφικὸν ὄρος, τοῦ ὁποῖου τὰς πλαγιάς ἐκάλυπτον ἄγροὶ καὶ ἀμπελῶνες, ἀπὸ πολλῶν αἰῶνων δὲν ἔδιδε σημεῖα ζωῆς, ὅτε αἰφνης τὸ 79 τὸ ἠφαιστειὸν ἐξερράγη καὶ ἔθαψεν ὑπὸ τὴν τέφραν καὶ τὴν λάβαν τὴν ὠραίαν πόλιν. Οἱ κάτοικοι, ἐκτὸς ὀλίγων οἱ ὁποῖοι κατέφυγον εἰς τὰ ὑπόγεια ἢ εἰς τὰ ὑπερῶα, ἐσώθησαν· αἱ οἰκοδομαὶ ὅμως δὲν κα-

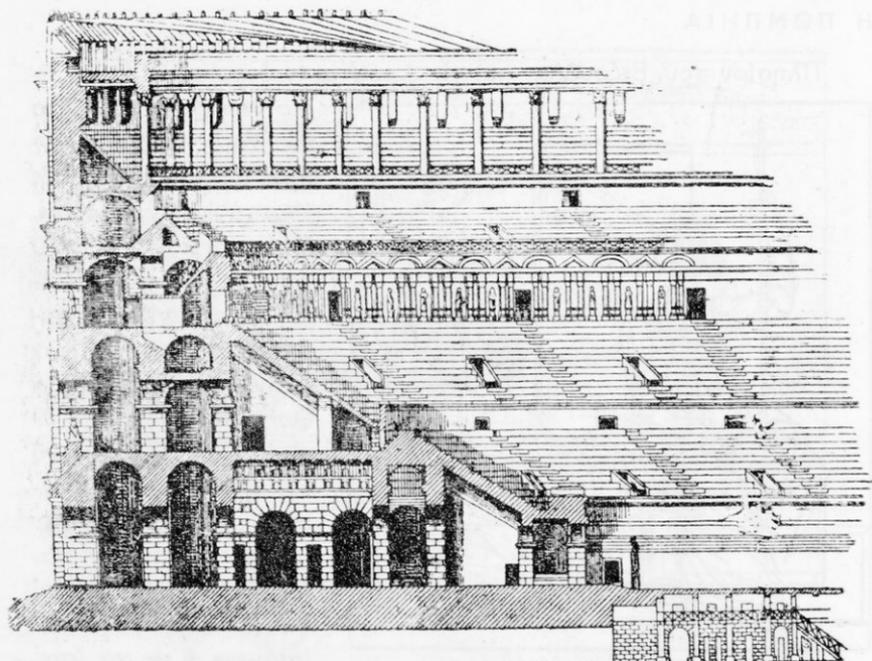
τέρρευσαν καὶ ἡ ἐπίπλωσις καὶ τὰ σκευὴ ἔμειναν εἰς τὴν θέσιν των, ὅπως ἦσαν.

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνος ἤρχισαν ἀνασκαφάς, αἱ ὁποῖαι ἐξηκολούθησαν μεθοδικώτατα μέχρι σήμερον. Τοιοῦτοτρόπως ἀπεκαλύφθη ὀλόκληρος ἡ πόλις, ὅπως ἦτο κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς καταστροφῆς. Διακρίνονται οἱ πλακόστρωτοι δρόμοι, αἱ πλούσιαι ἐπαυλεις μετὰ τὴν ἐπίπλωσιν καὶ τὴν διακόσμησιν, τὰ καταστήματα, οἱ τοῖχοι με-

τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ τοιχοκολλήματα, ἀκόμη καὶ τὰ πτώματα τῶν ἀτυχῶν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἐπνίγησαν ἀπὸ ἀσφυξίαν. Τὰ λείψανα τῆς Πομπηίας μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ σχηματίσωμεν ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς ρωμαϊκῆς πόλεως τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνος.

Ἡ ΡΩΜΗ ΕΠΙ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ

Ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου μέχρι τῶν Ἀντωνίνων ἡ Ρώμη εἶχε λάβει

Τὸ Κόλοσσαϊον. (Κάθετος τομῆ)

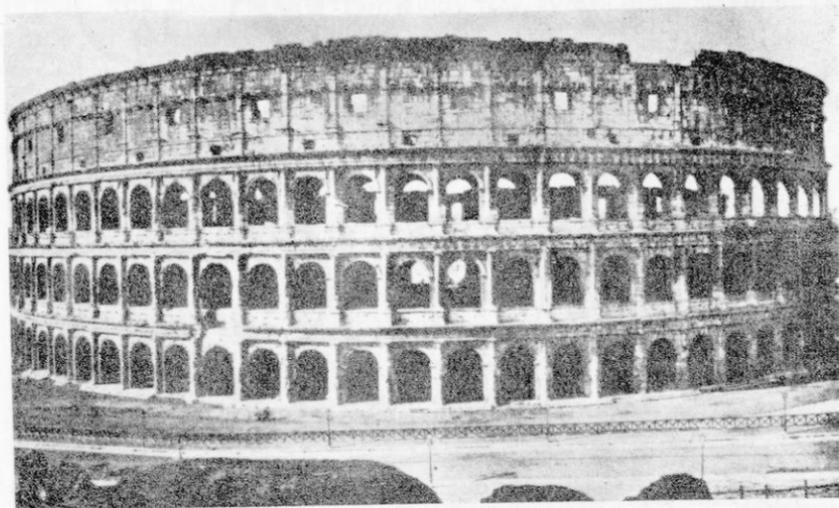
Τὸ πολυτελὲς ἐσωτερικὸν κοσμεῖται ἀπὸ ἀψίδας, στοᾶς, κίονας κλπ. Τέσσαρες θολωταὶ εἰσοδοὶ ὀδηγοῦν εἰς τὸν κυρίως χώρον τῶν θεατῶν. Διαθέτει θέσεις δι' 87.000 θεατᾶς. Αἱ καλύτεραι θέσεις εἶναι εἰς τὸ κέντρον, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἡ μία τοῦ αὐτοκράτορος λέγεται cubiculum.

τεραστίαν ἐξέλιξιν. Ὁ πληθυσμὸς τῆς ἀνῆλθεν εἰς 1 ἑκατομμύριον καὶ εἶχε καλλωπισθῆ μετὰ πλῆθος οἰκοδομημάτων.

Κατὰ τὴν στατιστικὴν, τὴν ὁποίαν μᾶς ἔδωκαν οἱ ἀρχαῖοι, εἰς τὴν Ρώμην ὑπῆρχον 11 ἀγοραὶ, 2 ἀμφιθέατρα, 2 ἵππόδρομοι, 3 θέατρα. 11

θήρμαι, 10 βασιλικαί, 19 ύδραγωγεία, 856 λουτρά, 36 θριαμβικαί ἀψίδες, 1352 πηγαί, 22 ἀδριάντες παριστάνοντες ἵππεις, 80 ἀγάλματα θεῶν ἐπίχρυσα, 77 ἔξ ἑλέφαντος. Εἰς αὐτὰ δὲν ὑπελογίζοντο τὰ ἀνάκτορα, αἱ στοαί, οἱ ναοί, τὰ δημόσια μνημεῖα κτλ., τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς εἶναι ἀπερίοριστος.

Ἐκ τῆς ἀγορᾶς μεγαλοπρεπεστέρα ἦτο ἡ ἀγορὰ τοῦ Τραϊανοῦ, ἡ ὁποία ἔθεωρεῖτο ὡς ἓν ἀπὸ τὰ θαύματα τοῦ κόσμου. Ἀνατολικῶς τῆς ἀγορᾶς ὁ Βεσπασιανὸς εἶχε κατασκευάσει τὸ μέγα ἀμφι-

Τὸ Κολοσσαῖον

Τὸ τεράστιον οἰκοδόμημα ἤρχισε νὰ κτίζεται ἐπὶ Βεσπασιανοῦ (69-79 μ.Χ.) καὶ ὠνόμασθη Amphitheatrum Flavianum. Τὸ ὄνομα Κολοσσαῖον ἔλαβε τὸν μεσαίωνα, πιθανῶς λόγῳ τῶν κολοσσαίων διαστάσεών του. Ἦτο τὸ μέγιστον τῶν ἐν Ρώμῃ ἀμφιθεάτρων, ἥτοι θέατρον διὰ μονομαχίας καὶ θηριομαχίας. Ἐχει σχῆμα ἑλλειψοειδές καὶ κατέχει ἔκτασιν 524 τ.μ. Ὁ παμμέγιστος χῶρος περιβάλλεται ὑπὸ τετραωρόφου οἰκοδομῆς. Ἡ μέγιστη διάμετρος τῆς κονίστρας εἶναι 77 μέτρα, ἡ ἐλαχίστη 48,50. Εἰς τὸ ἀπαίσιον αὐτὸ οἰκοδόμημα συνέρρεον χιλιάδες ἄνθρωποι, διὰ νὰ ἴδουν τοὺς ὁμοίους των νὰ σπαράσσονται ἀπὸ τὰ θηρία. Πολλοὶ χριστιανοὶ εὗρον τὸν θάνατον ἐντὸς τοῦ φοβεροῦ αὐτοῦ χῶρου.

θέατρον Κ ο λ ο σ σ α ῖ ο ν. Μέχρι σήμερον κινοῦν τὸν θαυμασμόν μας τὰ μεγάλα καὶ πολυπληθῆ ὕ δ ρ α γ ω γ ε ῖ α, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἡ Ρώμη ἐλάμβανε τὸ ὕδωρ. Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ ἔχουν μῆκος ἕως 90 χιλιόμετρα καὶ εἶναι κατασκευασμένα μετὰ πελώρια τόξα ὕψους πολλάκις 32 μέτρων.

Αἱ θέρμαι ἦσαν ἰδιόρρυθμα καὶ πολλακίς πελώρια οἰκοδομήματα, κυρίως λουτρά· περιεῖχον ὅμως καὶ γυμναστήριον, βιβλιοθήκας, αἰθούσας διαλέξεων διακοσμημένας μὲ ὥραιας τοιχογραφίας, μωσαϊκὰ καὶ ἀγάλματα. Οἱ Ῥωμαῖοι διήρχοντο πολλὰς ὥρας εἰς τὰς

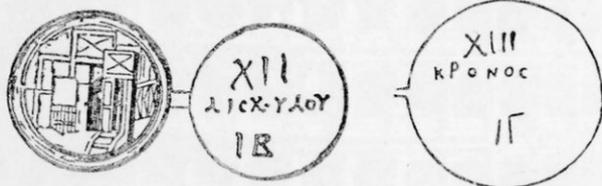
Σῆμα θεάτρου

Ἐκ τῆς ἐλεφαντοστοῦν (Σμύρνη).

Σῆμα θεάτρου

Ἐκ τῆς κόκκιλλου εὐρέθεν εἰς τὴν Πομπηζίαν.

Σήματα θεάτρου

Εὐρέθησαν εἰς τὴν Πομπηζίαν.

θήρμας συζητοῦντες καὶ ἀναπαυόμενοι. Τὴν πρώτην θέσιν κατέχουν αἱ θέρμαι τοῦ Καρκαλάλλα (3ος αἰών).

ΤΑ ΘΕΑΜΑΤΑ

Οἱ Ῥωμαῖοι δὲν εἶχον πολλὴν συμπάθειαν εἰς τὸ θέατρον. Αἱ παραστάσεις τῶν ἦσαν φάρσαι ἢ παντομίμαι, δηλαδὴ παραστάσεις μὲ χειρονομίας καὶ κινήσεις χωρὶς ὁμιλίαν.

Ἀντιθέτως μὲ πολὺ πάθος παρηκολούθουν τοὺς ἀγῶνας τῶν μονομάχων εἰς τὸ Ἀμφιθέατρον. Οἱ μονομάχοι ἦσαν κυρίως κατάδικοι εἰς θάνατον, δοῦλοι ἢ βάρβαροι αἰχμάλωτοι. Κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν ἀγῶνων παρήλυνον εἰς τὸν στίβον τοῦ Ἀμφιθέατρου καί, ὅταν ἔφθανον πρὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θεωρείου, ἀπὴνθον τὸν τραγικὸν χαιρετισμόν: χαῖρε, Καῖσαρ, οἱ μελλοθάνατοι σέ χαίρετοῦν. Κατόπιν ἤρχιζον οἱ ἀγῶνες ὑπὸ τοὺς ἤχους τῶν

σαλπίγγων. Οί Ρωμαίοι εὔρισκον ἐπίσης πολλήν εὐχαρίστησιν εἰς τοὺς ἀγῶνας τῶν μονομάχων καὶ θηρίων ἢ μόνον θηρίων.

Τὸ πλῆθος μὲ τὴν αὐτὴν μανίαν συνέρρεεν εἰς τὸν Ἴπποδρόμον, ὅπου ἐτελοῦντο ἀρματοδρομίαι. Τὸ μέγα Ἴπποδρόμιον τῆς Ρώμης περιελάμβανε 250 χιλ. θεατάς, εἶχε μήκος 600 καὶ πλάτος 100 μ. Ἦγωνίζοντο συγχρόνως 4 ἄρματα, τὰ ὅποια διεκρίνοντο ἀπὸ τὴν ἐνδυμασίαν τοῦ ἡνιόχου (πράσινον, λευκόν, κυανοῦν, ἐρυθρόν). Ὁ λαὸς παρακολουθοῦσε τοὺς ἀγῶνας μὲ πάθος, ἐγνώριζε τὰ ὀνόματα τῶν ἵππων, τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν γενεάν των, ἐχώριζετο εἰς φατρίας καὶ ἐτάσσετο μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον ἀγωνιστὴν.

Οἱ ἀγῶνες καὶ τὰ θεάματα ἦσαν τόσον ἀγαπητὰ εἰς τοὺς Ρωμαίους, ὥστε ὁ Γιουβενάλης ἔγραψεν : « Οἱ Ρωμαῖοι τίποτε ἄλλο δὲν ζητοῦν σήμερον παρὰ ἄστον καὶ θεάματα ».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'

Ο ΤΡΙΤΟΣ ΑΙΩΝ. - Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

Ο ΣΕΠΤΙΜΙΟΣ ΣΕΒΗΡΟΣ (193 - 211)

Τὸ 193, ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κομμόδου, ἐδημιουργήθη ὀξεία κρίσις. Οἱ πραιτοριανοὶ καὶ τὰ ἐπαρχιακὰ στρατεύματα ἐξέλεξαν διαφόρους αὐτοκράτορας καὶ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος ἐπανελήφθη. Τέλος ἐπεκράτησεν ὁ στρατηγὸς τῶν λεγεῶνων τῆς Παννονίας Σεπτίμιος Σεβήρος.

Ὁ Σεβήρος κατήγετο ἀπὸ τὴν Τρίπολιν τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἦτο ἐξαίρετος στρατιωτικὸς. Ἐστήριξε τὸ κυβερνητικὸν τοῦ συστήμα εἰς τὸν στρατόν. Ἡὔξησε τὸν μισθὸν καὶ ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς στρατιώτας νὰ νυμφεύωνται καὶ εἰς τοὺς ἀξιωματικούς ἔδιδεν ἀνωτέρους βαθμούς. Διέλυσε τοὺς πραιτοριανοὺς καὶ ἀνασυνέστησε τὴν φρουράν του ἀπὸ τοὺς καλυτέρους στρατιώτας τῶν ἐπαρχιακῶν στρατευμάτων. Τὴν Σύγκλητον τελείως ἐξεμηδένισε καὶ ἔδωκε μεγάλην δύναμιν εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν συμβούλιον.

Ὁ Σεβήρος ὑπῆρξεν ἀπὸ τοὺς μεγάλους αὐτοκράτορας τῆς Ρώμης: ἔσοχος κυβερνήτης, ἐλευθέριος πρὸς τὸν λαὸν καὶ ἄγρυπνος φύλαξ τῆς καλῆς διοικήσεως τῶν ἐπαρχιῶν. Διὰ τοῦτο δικαίως θεωρεῖται ὅτι συνεχίζει τὴν δυναστείαν τῶν Ἀντωνίνων. Ἐνίκησε τοὺς Πάρθους καὶ ἔκυριευσεν τὴν Μεσοποταμίαν. Τὸ 208 ἐξεστράτευσεν ὁ ἴδιος εἰς τὴν Βρετανίαν, ἀλλὰ τὸ 211 ἀπέθανεν εἰς τὸ Ἐβόρακον (Ἰόρκην).

Ο ΚΑΡΑΚΑΛΛΑΣ (211 - 217)

Τὸν Σεβήρον διεδέχθη ὁ υἱὸς τοῦ Καρακάλλας, ἕνας ἄγριος καὶ σκληρὸς ἡγεμὼν. Διεσκεδάζε τὸν ρωμαϊκὸν λαὸν μὲ δαπανηρὰ θεάματα καὶ κατεσκεύασε τὰς περιφήμους θέρμας. Τὸ 212 διὰ νόμου ἐχορήγησε τὸ δικαίωμα τοῦ *Ρωμαίου πολίτου* εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς αὐτοκρατορίας, ἐκτὸς τῶν δούλων καὶ τῶν νομάδων. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐκινεῖτο ἰδίως ἀπὸ λόγους οἰκονομικούς, διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ κάτοικοι τῶν ἐπαρχιῶν θὰ ἐπλήρωνον διπλοῦν φόρον, τοῦ ὑπὲρ τοῦ Ρωμαίου πολίτου. Ἄλλ' ἢ πρᾶξις εἶχε βαθυτέρας συνεπειάς, διότι ἔφερε τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους.

Ὁ Καρακάλλας ἔκαμε πολλές ἐπιτυχεῖς ἐκστρατείας εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν Ἀσίαν. Τὸ 217, ἐνῶ ἐβάδιζε κατὰ τῶν Πάρθων, ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν πραιτοριανῶν *Μακρίνου*, ὁ ὁποῖος ἔγινεν αὐτοκράτωρ. Ὁ Μακρίνος ἐβασίλευσε μόνον ἓν ἔτος.

Ο ΕΛΑΓΑΒΑΛΟΣ. — Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΣΕΒΗΡΟΣ (217 - 235)

Εἰς τὴν περίστασιν αὐτὴν παρατηροῦμεν τὴν μεταβολήν, ἣ ὅποια εἶχε γίνει εἰς τὴν Ρώμην, καὶ τὴν ἐξασθένεισιν τῶν ρωμαϊκῶν παραδόσεων. Ἡ ἐξουσία περιέρχεται κατ' οὐσίαν εἰς τὴν γυναικαδέλφην τοῦ

Μονομάχοι

(Τοιχογραφία ἀμφιθεάτρου Πομπηίας).

Δύο δοῦλοι, ὁ πρῶτος Σαμνίτης καὶ ὁ δεύτερος Θραξ

Σεπτιμίου Σεβήρου Ἰουλίαν, ἣ ὅποια κατήγετο ἀπὸ μεγάλην ἱερατικὴν οἰκογένειαν τῆς Συρίας. Δι' ἐνεργειῶν τῆς Ἰουλίας ἀνυψώθη εἰς τὸν θρόνον ὁ ἐγγονός της Βάδιος Ἀβίτος Βασιανός (218), ἐπονομασθεὶς *Ἐλαγάβαλος* ἢ *Ἡλιογάβαλος*, διότι ἐγένετο ἀρχιερεὺς τῆς ταυτιζομένης μετὸν Ἡλίον συριακῆς θεότητος Ἐλαγαβάλ. Κατέστη περιβόητος διὰ τὴν πολυτέλειαν, τὴν ἀκολασίαν καὶ τὴν ὀκηνηρίαν του. Μετ' αὐτόν, δολοφονηθέντα τὸ 222, ἀνέβη εἰς τὸν θρόνον ὁ *Ἀλέξανδρος Σεβήρος* μόλις 13 ἐτῶν, μετὰ καλὴν ἀνατροφὴν καὶ μὲν ὀρφωσιν καὶ μετὰ καλὰς διαθέσεις. Καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν βασιλείαν του ἐκυβέρνα ἡ μήτηρ του μετὰ τοὺς περιφήμους νομοδιδασκάλους Οὐλπιανόν, Παῦλον

καὶ Μοδεστίνον. Ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ἡ σύγκλητος, ἐξ ἴσου ἀπειλούμενοι ἀπὸ τοὺς στρατιωτικούς, συνειργάσθησαν νὰ περιορίσουν τὴν ἐπέμβασιν τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν πολιτικὴν. Ἄλλ' ὁ στρατὸς δὲν ὑπήκουσε καὶ τέλος ἐφόνευσε τὸν Ἀλέξανδρον (235).

Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΑΝΑΡΧΙΑ (235 - 284)

Τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου ἠκολούθησε μεγάλη κρίσις, ἡ ὁποία ὀλίγον ἔλειψε νὰ ἔχῃ σοβαρωτάτας συνεπειάς δι' αὐτὴν τὴν ὑπόστασιν τοῦ κράτους. Ἐπὶ ἡμισυ αἰῶνα (235 - 284) οἱ στρα-

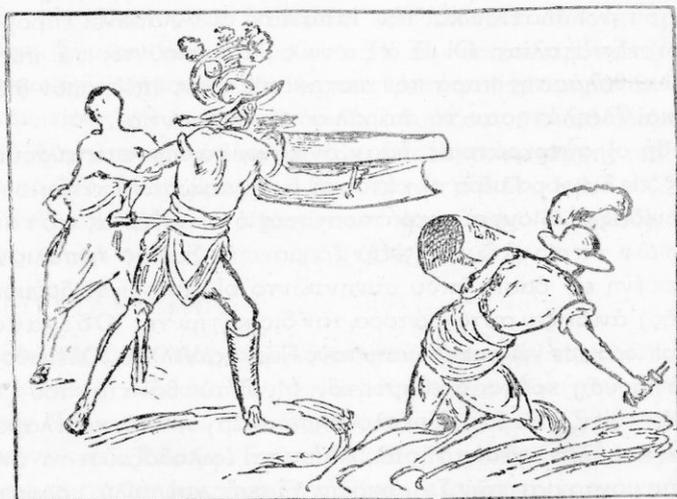

Μονομάχοι. (Ζωγραφική).

τιῶται ἀναγορεύουν αὐτοκράτορας τῆς ἐκλογῆς των. Ἡ περίοδος αὐτὴ ὀνομάζεται εἰς τὴν ἱστορίαν **στρατιωτικὴ ἀναρχία**. Μέχρι τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Διοκλητιανοῦ 26 αὐτοκράτορες ἀνεκηρύχθησαν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ ἀνεγνωρίσθησαν ὑπὸ τῆς Συγκλήτου καὶ ὅλοι σχεδὸν ἀπέθανον μὲ βίαιον θάνατον. Οἱ ἱστορικοὶ παρωμοίωσαν αὐτοὺς μὲ τοὺς τριάκοντα τυράννους τῶν Ἀθηῶν.

Κατὰ τὸ διάστημα τῆς στρατιωτικῆς ἀναρχίας τὸ ρωμαϊκὸν κράτος διέτρεξε σοβαρώτατον κίνδυνον. Εἰς ὅλην τὴν ἑκτασιν τῶν συνόρων—εἰς τὸν Ῥῆνον, τὸν Δούναβιν, τὸν Εὐφράτην καὶ τὴν Ἀφρικὴν—βάρβαροι λαοὶ εἰσῆλθον εἰς τὸ κράτος.

Εἰς τὴν Ἀσίαν διελύθη τὸ κράτος τῶν Πάρθων, τὸ ὁποῖον ἐκυβερνοῦσαν οἱ Ἀρσακίδαι, καὶ ἐδημιουργήθη τὸ Νέον Περσικὸν

Μονομάχοι. (Τουχογραφία Πομπηίας)

κράτος ὑπὸ τὴν δυναστείαν τῶν Σασσανιδῶν (226 - 651) μὲ πρωτεύουσαν τὴν Κτησιφῶντα ἐπὶ τοῦ Τίγρητος. Οἱ Σασσανίδαι διεξεδίκουν ὅλας τὰς χώρας, αἱ ὁποῖαι ἄλλοτε ἀνήκον εἰς τὸ Περσικὸν βασίλειον. Τὸ 260 ὁ βασιλεὺς Σαπὸρ εἰσέδυσε μέχρι τῆς Συρίας καὶ τῆς Μ. Ἀσίας. Ὁ αὐτοκράτωρ Βαλεριανός, ὁ ὁποῖος ἐπεχείρησε νὰ ἀναχαιτίσῃ τοὺς Πέρσας, συνελήφθη αἰχμάλωτος.

Εἰς τὴν Εὐρώπῃν οἱ βάρβαροι προσέβαλον τὰ σύνορα τοῦ Ῥῆνου καὶ τοῦ Δουναβέως. Οἱ Γότθοι, γερμανικῆς καταγωγῆς προερχόμενοι ἀπὸ τὴν Σκανδιναβίαν, κατῆλθον βραδέως πρὸς νότον καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Δακίαν μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Ἐκεῖ ἐγίναν ναυτικοί, κατεσκεύασαν μικρὰ πλοῖα καὶ ἀπέβησαν τολμηρότατοι πειραταί. Δελεασθέντες ἀπὸ τὰ πλοῦτῃ τῆς αὐτοκρατορίας ἔκαμαν

πολλὰς ἐπιδρομὰς εἰς αὐτήν. Διέβησαν τὸν Δούναβιν καὶ ἐληλάτησαν τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν. Μὲ τὰ πειρατικά των πλοία προσέβαλον τὸ Βυζάντιον, τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τὸ 267 τμήματα αὐτῶν ἔφθασαν μέχρι τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ἐληλάτησαν τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Κόρινθον.

Εἰς τὸν Ρῆνον ἐμφανίζονται δύο πολεμικοὶ λαοὶ γερμανικῆς καταγωγῆς, οἱ Φράγκοι καὶ οἱ Ἀλαμανοί. Οἱ Φράγκοι ἐπέδραμον εἰς τὴν Γαλατίαν καὶ τὴν Ἰσπανίαν, οἱ Ἀλαμανοὶ ἐπροχώρησαν μέχρι τῆς Ἰταλίας. Οἱ Σάξονες, κατοικοῦντες τὰ παράλια τῆς βορείου θαλάσσης παρὰ τὸν ποταμὸν Ἐλβαν, ἐπέδραμον διὰ θαλάσσης καὶ ἐληλάτησαν τὰ παράλια τῆς Βρεταννίας.

Ἐπειδὴ οἱ αὐτοκράτορες ἦσαν ἀνίκανοὶ νὰ προστατεύσουν τὰς ἐπαρχίας, εἰς διάφορα μέρη οἱ κάτοικοι διωργάνωσαν ἐπιτόπιον ἄμυναν καὶ ἀνέδειξαν ἰδίους αὐτοκράτορας τοὺς ὀνομασθέντας αὐτοκράτορας τῶν ἐπαρχιῶν. Εἰς τὴν ἔρημον τῆς Συρίας ἡ πόλις *Παλμύρα* (κειμένη εἰς ὄασιν ὅπου συνηντῶντο οἱ ἐμπορικοὶ δρόμοι τῆς Ἀνατολῆς) ἀνέδειξεν αὐτοκράτορα τὸν διοικητὴν τῆς Ὀδέναθον, ὁ ὁποῖος κατώρθωσε νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς Πέρσας. Ἄλλ' ὁ Ὀδέναθος διενόηθη νὰ ἰδρῦσῃ κράτος ἀνεξάρτητον. Μετὰ τὸν θάνατόν του (627) ἡ σύζυγός του Ζηνοβία ἐξηκολούθησε τὸ ἔργον του, κατέλαβε τὴν Αἴγυπτον καὶ ὄλην σχεδὸν τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἐφιλοδοξοῦσε νὰ ἀνασυστήσῃ τὴν μοναρχίαν τῶν Σελευκιδῶν. Εὐφυῆς καὶ πολὺ μορφωμένη, ἔδειξε μεγάλην ἀγάπην εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὴν ἑλληνικὴν τέχνην καὶ εἰς τὴν αὐλήν τῆς διέμενον ἀξιόλογοι σοφοὶ τῆς ἐποχῆς.

ΟΙ ΙΛΛΥΡΙΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ

Τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους ἀποκατέστησαν μερικοὶ δραστήριοι αὐτοκράτορες καταγόμενοι ἀπὸ τὰς ἰλλυρικὰς ἐπαρχίας, καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν Παννονίαν, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐστρατολογοῦντο τώρα οἱ καλύτεροὶ στρατιῶται. Οἱ αὐτοκράτορες αὐτοὶ ἦσαν ἀξιωματικοὶ σκληραγωγημένοι καὶ ἀνδρεῖοι καὶ ὤφειλον τὴν προαγωγὴν εἰς τὴν προσωπικὴν των ἀξίαν. Ἀπ' αὐτοὺς ὁ Κλαύδιος Β' (268-270) ἐβασίλευσε μόνον δύο ἔτη, ἀλλ' ἡ βασιλεία του ὑπῆρξεν ἔνδοξος. Παρὰ τὴν Ναϊσσὸν (σημερινὸν Νις) τῆς Σερβίας συνέτριψε τοὺς Γότθους καὶ ἔλαβε τὴν προσωνομίαν γοτθικός.

Τὸν Κλαύδιον διεδέχθη ὁ Αὐρηλιανὸς (270 - 275), ὁ ὁποῖος

ήτο δραστηριώτατος αυτοκράτωρ. Έκλεισεν ειρήνην με τους Γόθους, παραχωρήσας εις αυτούς την Δακίαν, και από τότε σύνορον του κράτους είναι ο Δούναβις. Κατέστρεψε τους Άλαμανούς, οι οποίοι είχαν εισβάλλει εις την Ίταλιαν, και περιέζωσε την Ρώμην με πελώριον τείχος 19 χιλιομ., δια να προστατεύση αυτήν από τας αϊφνιδίας επιθέσεις των βαρβάρων. Κατόπιν απέδωκεν εις το κράτος την ενότητα. Ένίκησε την Ζηνοβίαν και έκυρίευσεν την Παλμύραν. Η βασίλισσα συνελήφθη αιχμάλωτος και ή άκμαία και πλουσία άλλοτε πόλις κατεστράφη. Σήμερον ακόμη ύψούνται εις την απόκεντρον εκείνην άκραν της συριακής έρήμου τα επιβλητικά έρείπια οικοδομημάτων έληνορωμαϊκών, κίονες και άψιδες, τα όποια ένθυμίζουν παλαιάν λαμπρότητα.

Ο Αύρηλιανός έκυβέρνησεν ως απόλυτος μονάρχης και έδολοφονήθη το 275. Μετά βραχείαν βασιλείαν το ο υ Π ρ ό β ο υ (275-282) ήλθεν εις τον θρόνον ο έξοχώτερος από τους Ίλλυριούς αυτοκράτορας, ο Διοκλητιανός (284).

Ο Χ Ρ Ι Σ Τ Ι Α Ν Ι Σ Μ Ο Σ

Έπι της βασιλείας του Αύγουστου έγεννήθη εις την Ίουδαίαν ο Χριστός και ή διδασκαλία του διεδόθη ταχέως δια των μαθητών του εις την Παλαιστίνην, την Συρίαν, την Μ. Άσίαν, την Έλλάδα και έφθασεν εις την Ρώμην. Ένω οι Ρωμαίοι είχαν δείξει έως τότε μεγάλην άνοχήν εις τα θρησκευτικά ζητήματα, αυτοκράτορες και κοινή γνώμη έδέχθησαν με δυσμένειαν και κατεδίωξαν σκληρότατα τους όπαδούς της νέας θρησκείας.

Η κοινή γνώμη έσκανδαλιζετο από την απομόνωσιν, εις την όποιαν έζούσαν οι χριστιανοί, και έπλασαν διαφόρους διαδόσεις: ότι οι χριστιανοί εις τας μυστικές συγκεντρώσεις των, τας λεγομένας χ ρ ι σ τ ι α ν ι κ ά ς ά γ ά π α ς, έπεδίδοντο εις παντός είδους όργια. Οί αυτοκράτορες και ή άνωτέρα κοινωνία έφαντάζοντο ότι ο Χριστιανισμός θα ένωση τους άπόρους και τους δυστυχείς κατά του αυτοκράτορος και των λοιπών πλουσίων και θα καταρρίψη το πολιτικόν και κοινωνικόν καθεστώς. Δια τουτο πολλοί αυτοκράτορες έθεώρησαν την νέαν θρησκείαν επικίνδυνον και κατεδίωξαν αυτήν.

Ο Ι Δ Ι Ω Γ Μ Ο Ι

Όνομάζουν διωγμούς τας βιαιότητες, τας όποιās διέπραξαν οι

είδωλολάτραι κατά τῶν χριστιανῶν. Ὁ λαὸς μὲ τὸν φανατισμὸν τοῦ ἀπέδιδεν ὅλας τὰς δυστυχίας (πυρκαϊάς, πανῶλη, κακὴν ἐσοδείαν, ἀτυχήματα στρατιωτικὰ εἰς τὰ σύνορα) εἰς τὴν ὄργην τῶν θεῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ἄλλ' ἡ πολιτεία ἦτο διστακτικὴ καὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰῶνος δὲν ἔγινε συστηματικὸς διωγμὸς τῶν χριστιανῶν.

Οἱ πρῶτοι διωγμοὶ ἔγιναν ἐπὶ τοῦ Νέρωνος, τοῦ Δομιτιανοῦ καὶ βραδύτερον ἐπὶ τοῦ Τραϊανοῦ καὶ τοῦ Μ. Αὐρηλίου. Ἄλλ' οἱ διωγμοὶ αὐτοὶ ἦσαν τοπικοὶ καὶ διήρκεσαν ὀλίγον. Κατὰ τὸ πρῶτον ὅμως ἡμῖς τοῦ 3ου αἰῶνος ἡ πολιτεία ἤρχισε νὰ ἀνησυχῇ, διότι οἱ χριστιανοὶ εἶχον πληθυνθῆ καὶ εἶχον εἰσχωρήσει εἰς ὅλας τὰς κοινωνικὰς τάξεις. Περιφρονοῦσαν τοὺς ἐπιστήμους θεοὺς καὶ δὲν ἀπέδιδον εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ αὐτοκράτορος τὴν ὀφειλομένην τιμὴν. Διὰ τοῦτο πολλοὶ κατὰ τὰ ἄλλα καλοὶ αὐτοκράτορες κατεδίωξαν τοὺς χριστιανούς.

Ὁ πρῶτος γενικὸς διωγμὸς ἔγινεν ἐπὶ αὐτοκράτορος Δεκίου τὸ 250 μ.Χ. Ὁ μεγαλύτερος ὅμως κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμὸς ἔγινεν ἐπὶ Διοκκλητιανοῦ (303), τὸν ὅποιον ἡ ἐκκλησία ὀνομάζει μέγαν διωγμὸν. Οἱ χριστιανοὶ ὑπέστησαν μὲ θαυμαστὴν καρτερίαν τὰς φρικώδεις ποινὰς καὶ ἡ ἐκκλησία ὀνόμασε μάρτυρας ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἐδέχθησαν τὰ βασανιστήρια καὶ τὸν θάνατον χάριν τῆς πίστεως. Παρ' ὅλους ὅμως τοὺς διωγμοὺς καὶ τὰς πιέσεις, ὁ ἀριθμὸς τῶν χριστιανῶν ἐπληθύνετο καὶ ἡριθμοῦντο ἤδη πιστοὶ καὶ μεταξὺ τῆς ἀνωτάτης κοινωνίας.

Η ΔΙΑΔΟΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

Ἡ ταχεῖα διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ εἰς τὴν ρωμαϊκὴν εἰρήνην. Ἐπίσης πολὺ ἐβοήθησε τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ κοινωνικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου. Οἱ ἀπόκληροὶ τῆς κοινωνίας, οἱ ὅποιοι ἀπετέλουν τὴν μεγαλυτέραν μᾶζαν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς αὐτοκρατορίας, ἐζήτουν παρηγορίαν καὶ ἐλπίδα ἔξω τῆς γηίνης ζωῆς, ἡ ὅποια δὲν ἦτο πολὺ εὐχάριστος δι' αὐτοὺς.

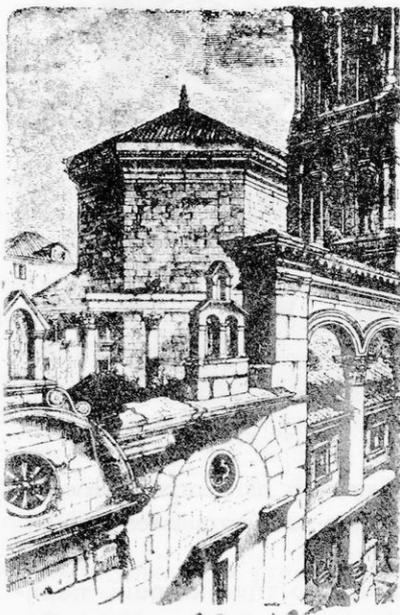
Μεταξὺ αὐτῶν ὁ χριστιανισμὸς ἐστρατολόγησε τοὺς περισσοτέρους καὶ πλείον φανατικοὺς ὀπαδοὺς. Ἄλλὰ καὶ ἡ αὐτοθυσία τῶν μαρτύρων προσεῖλκυσε πολλοὺς ὀπαδοὺς καὶ ἐνίσχυσε τοὺς δειλοὺς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'

Η ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Ο ΔΙΟΚΛΗΤΙΑΝΟΣ (284 - 305) — Η ΤΕΤΡΑΡΧΙΑ

✓ Ἡ βαθεῖα μεταβολή, ἡ ὁποία εἶχε γίνει εἰς τὴν σύστασιν τοῦ κράτους, ἐπέβαλε νέαν διαρρύθμισιν τῆς διοικήσεως. Τοῦτο ἔκαμεν ὁ Διοκλητιανὸς καὶ τὸ ἔργον του συνεπλήρωσεν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος.

Ἄνακτορον τοῦ Διοκλητιανοῦ.
Εἰς τὸ Σπαλάτον τῆς Δαλματίας.

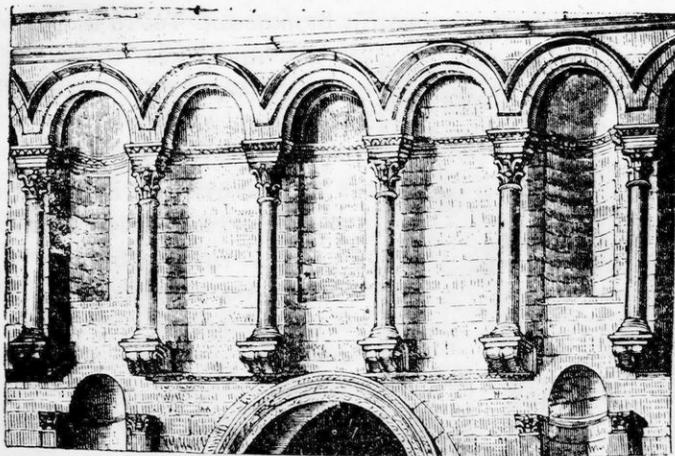
Ἡ βαθεῖα μεταβολή, ἡ ὁποία εἶχε γίνει εἰς τὴν σύστασιν τοῦ κράτους, ἐπέβαλε νέαν διαρρύθμισιν τῆς διοικήσεως. Τοῦτο ἔκαμεν ὁ Διοκλητιανὸς καὶ τὸ ἔργον του συνεπλήρωσεν ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος.

Ὁ Διοκλητιανὸς κατήγετο ἀπὸ τὴν Δαλματίαν. Εἰσήλθεν ἔνωρις εἰς τὸν στρατὸν καὶ μετὰ τὴν σύνεσιν καὶ τὸ θάρρος του κατώρθωσε νὰ φθάσῃ εἰς τὰ ὑψίστα ἀξιώματα. Ἐκλεγείς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πρόβου αὐτοκράτωρ (284) κατώρθωσε νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν τάξιν καὶ ἐπεχείρησε ριζικὴν μεταρρύθμισιν τῆς διοικήσεως καὶ τοῦ στρατοῦ.

Ἐπειδὴ εἶχεν ἀποδειχθῆ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν ὅτι εἰς ἀνώτερος ἄρχων διοικῶν τὸ κράτος ἀπὸ τὴν Ρώμην δὲν ἐπαρκοῦσε διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς διοικήσεως τῆς ἀχανοῦς αὐτοκρατορίας — ἰδίως

διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν συνόρων — ὁ Διοκλητιανὸς προσέλαβεν ὡς συνάρχοντα τὸν Μαξιμιανόν, ἄνθρωπον ἀμόρφωτον ἀπὸ τὴν Παννονίαν, ἀλλὰ γενναῖον στρατηγόν, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνέθεσε τὴν διοίκησιν τῆς Δύσεως, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἐκυβέρνηεν τὴν Ἀνατολήν. Οἱ δύο αὐτοκράτορες, οἱ ὁποῖοι ἔφερον τὸν τίτλον τοῦ Αὐγούστου, προσέ-

λαβον ἀργότερον δύο βοηθούς καὶ συνάρχοντας μὲ τὸν τίτλον τοῦ Καίσαρος: ὁ Διοκλητιανὸς τὸν Γαλέριον καὶ ὁ Μαξιμιανὸς τὸν Κωνσταντίον τὸν Χλωρόν. Ὁ Κωνσταντῖος ἐκυβέρνα τὴν Γαλατίαν, Ἰσπανίαν καὶ Βρεταννίαν μὲ πρωτεύουσαν τὴν γαλατικὴν πόλιν Τρεβήρους (σημ. Τρίρ), ὁ Μαξιμιανὸς τὰς λοιπὰς χώρας τῆς Δύσεως μὲ πρωτεύουσαν τὸ Μιλάνον, ὁ Γαλέριος τὴν Βαλκανικὴν χερσόνησον μὲ ἔδραν τὸ Σίρμιον τῆς Σερβίας καὶ ὁ

Ἐνάκτορον τοῦ Διοκλητιανοῦ. (Σπαλάτων, πρόσοψις).

Διοκλητιανὸς τὰς λοιπὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς μὲ πρωτεύουσαν τὴν Νικομήδειαν τῆς Βιθυνίας. Αὐτὸ ἦτο τὸ σύστημα τοῦ Διοκλητιανοῦ, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη *τετραρχία*.

Τὸ 305 ὁ Διοκλητιανὸς, κουρασμένος ἀπὸ τὴν διοίκησιν, παρητήθη ἀπὸ τὴν ἀρχὴν καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὸ ἀνάκτορόν του εἰς τὰ Σάλωνα (σημ. Σπαλάτο) τῆς Δαλματίας, ὅπου ἐξῆσεν ἀκόμη 8 ἔτη. Ἐπεισε μάλιστα καὶ τὸν Μαξιμιανὸν νὰ κάμῃ τὸ ἴδιον. Μετὰ τὴν παραίτησιν τῶν δύο αὐτοκρατόρων, αὐγουστοὶ ἐγίναν ὁ Κωνσταντῖος καὶ ὁ Γαλέριος, οἱ ὁποῖοι προσέλαβον δύο καίσαρας, τὸν Μαξιμῖνον καὶ τὸν Σεβήρον.

Η ΝΕΑ ΜΟΝΑΡΧΙΑ

Ἡδη ἀπὸ τοῦ 3ου μ. Χ. αἰῶνος εἶχεν ἀρχίσει διοικητικὴ μετα-

βολή, ἀλλὰ συνετελέσθη κυρίως ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ τοῦ Κωνσταντίνου. Τὸ νέον καθεστῶς δύναται νὰ συνοψισθῇ εἰς τὰ ἑξῆς :

1) Τὸ πολίτευμα ἔγινεν ἀπόλυτος μοναρχία κατὰ τὸ σύστημα τῶν κρατῶν τῆς Ἀνατολῆς.

2) Ἡ διοίκησις ἔγινε περισσότερο πολυπλοκος καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑπαλλήλων ηὔξηθη ὑπερμέτρως.

3) Οἱ βάρβαροι κατέλαβον θέσιν πολὺ σημαντικὴν εἰς τὸν στρατὸν καὶ εἰς τὴν πολιτείαν.

Ὁ Διοκλητιανὸς περιστοιχίσθη ἀπὸ μεγαλοπρεπῆ αὐλὴν καὶ καθιέρωσεν ἔθιμοτυπίαν ὁμοίαν μὲ τὴν τῶν βασιλέων τῆς Ἀνατολῆς. Τὸ πρόσωπόν του ἔθεωρεῖτο ἱερὸν καὶ οἱ πλησιάζοντες αὐτὸν ἔπρεπε νὰ τὸν προσκυνοῦν.

Τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους εἶχεν ὁ αὐτοκράτωρ μὲ τοὺς πολυαριθμοὺς ὑπαλλήλους, οἱ ὅποιοι κατενέμοντο εἰς τέσσαρας μεγάλας ὑπηρεσίας, τὰ σημερινὰ ὑπουργεῖα. Οἱ ὑπάλληλοι ηὔξηθησαν ὑπερμέτρως. Ἡ Σύγκλητος κατήντησεν ἀπλῶς συμβούλιον, τὸ ὅποιον ἐφρόντιζε διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς πόλεως. Οἱ ὕπατοι εἶχον μόνον τὴν φροντίδα τῶν θεαμάτων.

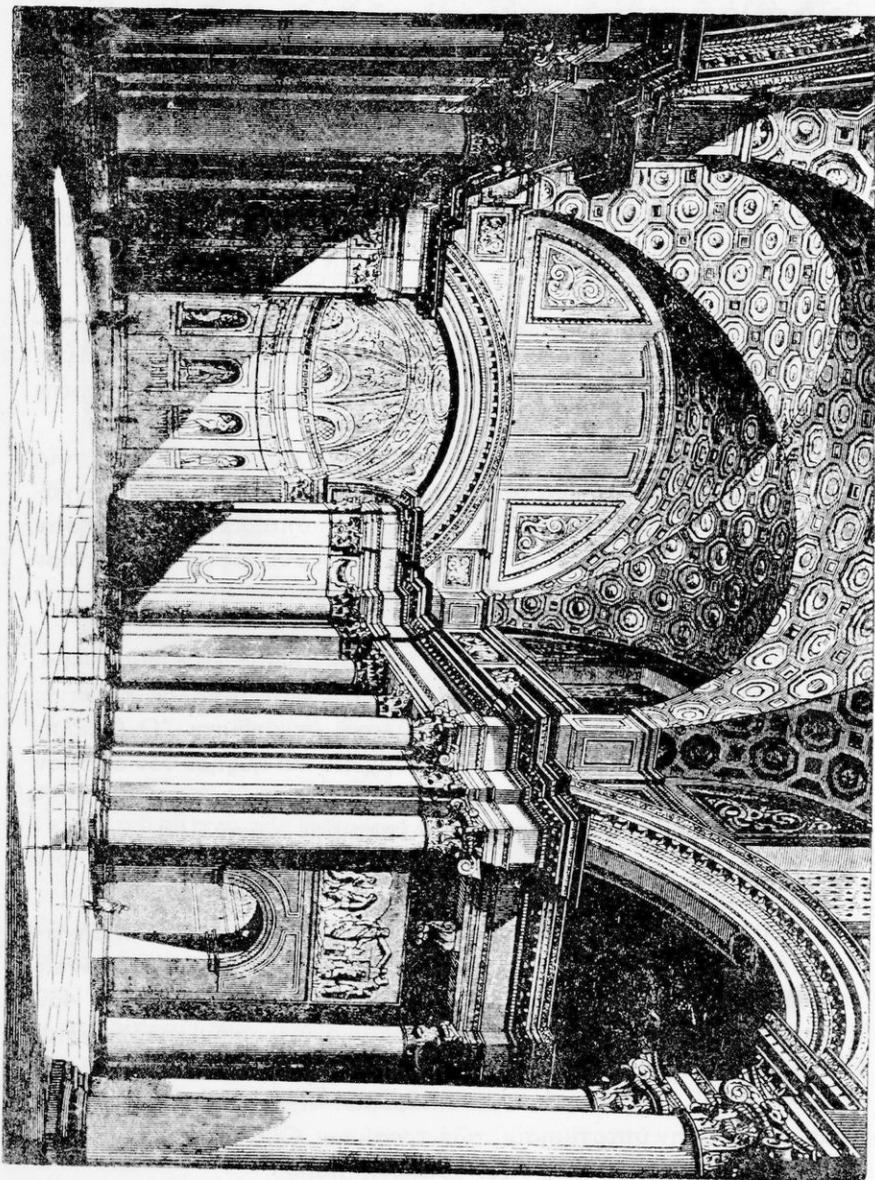
Καὶ ἡ διοίκησις τῶν ἐπαρχιῶν ὑπέστη σημαντικὴν μεταβολήν. Οἱ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν, ἐπειδὴ ἐκυβερνοῦσαν μεγάλας στρατιάς καὶ ἐκτεταμένας χώρας, ἀπέβαινον πολλάκις ἐπικίνδυνοι. Ὁ Διοκλητιανὸς περιώρισε τὴν ἑκτασιν τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ηὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰς 90 καὶ ἀπὸ τοὺς διοικητὰς ἀφῆρσε τὴν στρατιωτικὴν διοίκησιν. Εἰς τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνος αἱ ἐπαρχίαι ἔγιναν 120.

ΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ. — ΤΑ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ

Τὸ πλῆθος τῶν ὑπαλλήλων καθὼς καὶ ἡ νέα στρατιωτικὴ ὀργανωσις ἀπαιτοῦσαν μεγάλας δαπάνας. Οἱ αὐτοκράτορες κατέφευγον εἰς τοὺς φόρους, οἱ ὅποιοι ἐγίνοντο διαρκῶς βαρύτεροι. Ἀπὸ τὸν 4ον αἰῶνα τὸ κράτος δὲν εὐρίσκετο εἰς ἀνθηρὰν οἰκονομικὴν κατάστασιν. Οἱ διαρκεῖς πόλεμοι εἶχον δημιουργήσει σοβαρὰν οἰκονομικὴν κρίσιν. Ἀφ' ἑτέρου αἱ ἐρημώσεις ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν εἶχον προκαλέσει σιτοδείας καὶ μεγάλην ὑπερτίμησιν τῶν τροφίμων. Οἱ ἀγροὶ ἔμεναν ἀκαλλιέργητοι καὶ ὁ πληθυσμὸς εἶχεν ἀραιωθῆ πολὺ.

Εἰς τὸν στρατὸν καὶ τὴν ἄμυναν τῶν συνόρων ἔγινεν ἡ ἑξῆς μετα-

Θέρμαι Διοκλιτιανού εις τὴν Ρώμην. Κεντρικὴ αἴθουσα. (Ἀναπαράστασις.)

βολή. Ἐγκατέστησαν εἰς τὰ σύνορα στρατιώτας εἰς τοὺς ὁποίους διεμοίρασαν γαίας πρὸς καλλιέργειαν μὲ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ κινητοποιοῦνται εἰς τὸν πρῶτον κίνδυνον. Ὁ κυρίως στρατὸς κατενεμήθη εἰς μικρότερα σώματα, διέμενε πλέον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἐκινεῖτο ἑκάστοτε εἰς τὸ σημεῖον τὸ ὁποῖον ἐκινδύνευε.

Τὸ νέον ἀμυντικὸν σύστημα ἀπήτησε στρατὸν 450 χιλιάδων. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἔθελοντική στρατολογία ἀπὸ τοὺς λαοὺς τῆς αὐτοκρατορίας δὲν ἐπαρκοῦσε, οἱ αὐτοκράτορες ἐσχημάτισαν σώματα ἀπὸ βαρβάρους τῶν συνόρων, τοὺς ὁποίους ὠνόμασαν *συμμαχοὺς*. Τοιοῦτοτρόπως ὁ στρατὸς ἔγινε καθαρὸς μισθοφορικὸς καὶ οἱ βάρβαροι (ἰδίως οἱ Γερμανοὶ) ἔλαβον σπουδαίαν θέσιν εἰς αὐτόν. Αὐτὴ εἶναι ἡ λεγομένη *εἰρηνικὴ διείσδυσις τῶν βαρβάρων* εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν, ἡ ὁποία εἶχε σοβαρωτάτας συνεπείας.

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Ἡ βαθυτάτη αὐτὴ ἀλλαγὴ εἰς τὴν σύνθεσιν τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὴν πολιτικὴν της ὀργάνωσιν διὰ τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ τῶν διαδόχων του σημειώνει τὸ τέλος μιᾶς μεγάλης περιόδου, τῆς παλαιότερας ἀκμαζούσης ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, τοῦ *Haut Empire*, ὅπως εἶπον οἱ νεώτεροι ἱστορικοί. Ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ νέα αὐτοκρατορία ἢ καταρέουσα, τὸ *Bas Empire*. Οἱ ὅροι *haut* καὶ *bas Empire* ἔχουν ἀπλῶς χρονικὴν ἔννοιαν καὶ ὄχι ἀξιολογικὴν, ὅπως συνηθίζουν νὰ ἐννοοῦν πολλοὶ ἱστορικοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'

Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ. — ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΜΗΣ

Τὸν 4ον αἰῶνα ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία παρουσιάζει καταφανῆ συμπτώματα μαρασμοῦ καὶ καταπτώσεως. Μετ' ὀλίγον θὰ καταρρεύσῃ ἡ κραταιὰ αὐτοκρατορία, καὶ ὁ κόσμος ὀλόκληρος θὰ πάθῃ βαθεῖαν ἀλλοίωσιν ὥστε νὰ λάβῃ νέαν μορφήν. Αὐτὸ ὀνομάζουσι εἰς τὴν ἱστορίαν καταστροφὴν τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

Οἱ βαθύτεροι λόγοι τῆς καταστροφῆς εἶναι: 1) ἡ ἐξαφάνισις τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ καὶ γενικῶς ἡ ἐξασθένησις τῶν λαῶν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι εἶχον δημιουργήσῃ τὸν ἀρχαῖον πολιτισμόν, 2) ἡ ἀλλαγὴ εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς γῆς καὶ 3) ἡ ἀποχέρσωσις τῶν ἀγρῶν.

Η ΕΞΑΦΑΝΙΣΙΣ ΤΟΥ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΛΑΟΥ

Ὁ Ρωμαϊκὸς λαὸς μὲ τὴν παλαιὰν ἔννοιαν δὲν ὑπάρχει πλέον. Ἡ ἰσχυρὰ φυλὴ, ἡ ὁποία κατέκτησε τὸν κόσμον, ἐξέλιπεν. Οἱ ἀνταγωνισμοὶ μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν καὶ οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι εἶχον ἐξαφανίσει τὰ ἀκμαιότερα καὶ τὰ ζωτικώτερα γένη τῶν Ρωμαίων. Συγχρόνως διὰ λόγους γνωστούς οἱ μικροκτηματῖαι καὶ ἀγρόται ἐγκατέλειψαν τὰ κτήματά των καὶ ἐγίναν κάτοικοι τῶν πόλεων, ἔμποροι ἢ τεχνῖται ὥστε ἡ ὑπαιθρος ἐγένισεν ἀπὸ δούλους Ἀσιάτας. Ἀφοῦ δὲ οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως (Ἰταλοὶ, Γαλάται, Ἰσπανοί, Βορειοαφρικανοί), ὠμίλησαν τὴν λατινικὴν καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ Ρωμαίου πολίτου ἐδόθη εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους, ἔλειπεν ἡ διάκρισις μεταξὺ ὑπηκόων καὶ ρωμαϊκοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος συνεχωνεύθη καὶ ἐξηφανίσθη μέσα εἰς τοὺς λαοὺς, τοὺς ὁποῖους εἶχε κατακτήσει.

Ὁ ἑλληνορωμαϊκὸς κόσμος δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ἔχασεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἄλλοτε νὰ ἀπορροφᾷ καὶ νὰ ἀφομοιώνῃ ξένα στοιχεῖα, καὶ ὑπέκυψε τέλος εἰς

τὸ ἰσχυρὸν ρεῦμα τῶν βαρβάρων λαῶν, τὸ ὁποῖον ἐπλημμύρησε τὰς χώρας τῆς αὐτοκρατορίας.

ΤΑ ΜΕΓΑΛΑ ΚΤΗΜΑΤΑ

Ἡ καταστροφή τῆς μικρᾶς ἰδιοκτησίας, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τοὺς Γράκχους, ἐξηκολούθησε καὶ ἡ γῆ τῆς αὐτοκρατορίας ἐμοιράσθη εἰς μεγάλα κτήματα. Κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα τὰ μεγάλα κτήματα εἶναι ὀλόκληροι πόλεις. Περιέχουν ἐλαιῶνας, βοσκάς, δάση καὶ ἀγρούς. Ὁ κύριος κατοικεῖ εἰς πολυτελῆ ἔπαυλιν, ἡ ὁποία ἔχει κήπους, λουτρά, βιβλιοθήκην καὶ κοσμεῖται ἀπὸ ἀγάλματα καὶ ἄλλα ἔργα τέχνης.

Ἡ ἔπαυλις περιβάλλεται πολλάκις ἀπὸ τεῖχος. Τοιοιτοτρόπως ὁ Ρωμαῖος μεγαλοκτηματίας προετοιμάζει τὸν αὐτὸν ἐν τῇ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων καὶ ἡ ἔπαυλις τὸν μεσαιωνικὸν πύργον.

Οἱ μεγαλοκτηματῆες εἶναι τώρα τὰ στηρίγματα τῆς αὐτοκρατορίας καὶ αὐτοὶ μαζὶ μετὰ τὸν αὐτοκράτορα κυβερνοῦν τὸ κράτος.

Οἱ ΔΟΥΛΟΠΑΡΟΙΚΟΙ

Οἱ ἰδιοκτῆται καλλιεργοῦν τὰ κτήματά των μετὰ δούλους; οἱ ὁποῖοι εἶναι πολυάριθμοι ὅπως κατὰ τοὺς προηγουμένους αἰῶνας. Ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ δούλου τῶν πόλεων καὶ τοῦ δούλου τῶν ἀγρῶν ἐπῆλθε μία διαφορά. Οἱ δοῦλοι τῶν μεγάλων κτημάτων θεωροῦνται ὡς ἀποτελοῦντες μέρος τοῦ κτήματος, καλλιεργοῦν ἀπὸ πατέρα εἰς υἱὸν καὶ ἐγγονὸν τὴν γῆν, εἶναι οἱ δοῦλοι τῆς γῆς ἡ δ ο υ λ ο π ἄ ρ ο ι κ ο ι καὶ ὁ νόμος ἀπαγορεύει νὰ τοὺς ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὸ κτῆμα.

Εἰς τὰ μεγάλα κτήματα οἱ ἰδιοκτῆται προτιμοῦν πολλάκις ἐλευθέρους γεωργούς ἢ βαρβάρους, εἰς τοὺς ὁποίους παραχωροῦν τμήματα γῆς μετὰ τὸν ὄρον νὰ τοὺς δίδουν μέρος ἀπὸ τὰ εἰσοδήματα. Μετὰ τὸν καιρὸν δοῦλοι καὶ ἐλεύθεροι γεωργοὶ ἐταυτίστησαν καὶ ἀπετέλεσαν τὴν μεγάλην μᾶζαν τῶν δουλοπαροίκων, ὅπως παρουσιάζεται κατὰ τὸν μεσαίωνα.

Ἡ ΑΠΟΧΕΡΣΩΣΙΣ

Σοβαρὰ πληγὴ διὰ τὸν ἀρχαῖον κόσμον ἦτο ἡ ἀποχέρσωσις. Εἰς τὰς χώρας τῆς Μεσογείου οἱ ἄνεμοι καὶ αἱ ραγδαῖαι βροχαὶ ἀπογυμνῶνουν εὐκόλως τὸ ἔδαφος ἀπὸ τὸ χῶμα, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ παχὺ

καὶ καλλιεργήσιμον ἐπίστρωμα, ἐνῶ ἀντιθέτως ἔνεκα κλιματικῶν λόγων ἡ γῆ εἰς τὰ μέρη αὐτὰ δὲν ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἀνανεώσῃ τὸ ἐπίστρωμα αὐτό. Ἡ καταστροφή αὐτὴ γίνεται ἰδίως κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἀναστατάσεων, ὅποτε οἱ ἀγροὶ μένουσιν ἀκαλλιέργητοι καὶ παραμελημένοι. Εἰς τὰς χώρας αὐτὰς παραμέλησις ἀγροῦ σημαίνει ἀνεπανόρθωτον καταστροφήν.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀρχαίων χρόνων ἡ ἀποχέρωσις ἔλαβε μεγάλας διαστάσεις, ἰδίως εἰς τὰς χώρας αἱ ὅποια εἶχον κατοικηθῆ πυκνῶς. Ἐκεῖ τὰ δάση κατεστράφησαν, αἱ πηγαὶ ἐστείρευσαν, ὀλιγόστευσαν τὰ ὕδατα τῶν ποταμῶν καὶ ἀνθηροὶ ἀγροὶ ἔχασαν τὸ γόνιμον χῶμα των καὶ μετεβλήθησαν εἰς βραχώδεις ἐρήμους. Παρὰλλήλως ἐξηπλώθησαν πολὺ τὰ ἔλη καὶ ὁ πυρετὸς ἔγινε φοβερὰ μάστιξ. Διὰ τοῦτο εἶπον κάπως ὑπερβολικῶς ὅτι οἱ ἑλῶδεις πυρετοὶ ἔφαγον τὸν ἀρχαῖον κόσμον. Ἡ ἐρήμωσις αὐτὴ ἔγινεν εἰς τὰς ἐστίας τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν Ἰταλίαν, εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ εἰς ἄλλας χώρας τῆς Ἀνατολῆς.

Ο ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΜΑΡΑΣΜΟΣ

Ἡ ἐπιστροφή εἰς τὸ σύστημα τῶν μεγάλων κτημάτων ἄλλαξε τοὺς ὅρους τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Οἱ ἄνθρωποι εἰς τὰ ἀγροκτήματα αὐτὰ ζοῦν ἀπλούστατα καὶ κατασκευάζουσιν μόνοι των ὅσα χρειάζονται διὰ τὰς ἀνάγκας των. Αὐτὸ ἔχει ὡς συνέπειαν τὴν παρακμὴν τῆς βιομηχανίας καὶ συγχρόνως τοῦ ἐμπορίου, τὸ ὅποῖον συναντᾷ τῶρα πολλὰς δυσκολίας ἔνεκα ἐλλείψεως ἀσφαλείας.

Συνέπεια τῆς καταστάσεως αὐτῆς ἦτο ὁ μαρασμὸς τῶν πόλεων. Κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας τῆς αὐτοκρατορίας εἶχε παρατηρηθῆ μεγάλη αὐξησις τῶν πόλεων. Ἐνεκα τῆς μακρᾶς εἰρήνης τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία προώδευσαν σημαντικῶς εἰς αὐτάς, οἱ κάτοικοι ἐπλούτησαν καὶ ἐφρόντιζον νὰ καλλωπίζουσιν τὰς πόλεις μὲ ὠραῖα κτίρια καὶ ἡ ἀσφάλεια ἐπέτρεπεν εἰς αὐτοὺς νὰ μὴ τὰς τειχίζουσιν. Ἀπὸ τὸν 3ον αἰῶνα ὅμως ἄλλαξαν τὰ πράγματα. Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς στρατιωτικῆς ἀναρχίας οἱ βάρβαροι εἰσῆρχοντο εἰς τὰς ἐπαρχίας τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἔκαμνον αἰφνιδιαστικὰς ἐπιθέσεις κατὰ τῶν πόλεων. Οἱ κάτοικοι εὐρέθησαν τότε εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐξασφαλίσουν αὐτὰς μὲ τείχη. Εἰς τὸν στενὸν περιτειχισμένον χῶρον συνεσωρεύθησαν αἱ οἰκίαι, οἱ δρόμοι ἔγιναν πολὺ στενοὶ καὶ οἱ κά-

τοικοι δὲν ἐφρόντιζον πλέον διὰ τὸν καλλωπισμὸν, ἀλλὰ μόνον διὰ τὴν ἀσφάλειαν. Αἱ πόλεις ἔπαθον μαρασμὸν, ὁ πληθυσμὸς τῶν ἡλαττώθη σημαντικῶς καὶ ἤρχισαν νὰ λαμβάνουν τὴν ὄψιν τὴν ὁποίαν θὰ παρουσιάσουν κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους.

Οἱ τεχνῖται τῶν πόλεων εἶχον ὀλίγην ἐργασίαν καὶ εἶχον συμφέρον νὰ περιορίσουν εἰς ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγωτέρους τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματός των. Διὰ τοῦτο οἱ ἐξασκοῦντες τὴν ἰδίαν τέχνην συνηνώθησαν εἰς σωματεῖα, τὰς λεγομένας σ υ ν τ ε χ ν ῖ α ς. Ἡ ἔνωσις αὐτῆ τῶν ἐπαγγελματιῶν εἰς σωματεῖα εἶχεν ἀρχίσει ἤδη ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς δημοκρατίας καὶ ἔλαβεν ὀριστικὴν μορφήν ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων. Οἱ ἐργάται τῶν μεταλλείων, τῶν νομισματοκοπειῶν καὶ τῶν ὀπλοποιείων τοῦ κράτους ἀπετέλεσαν συντεχνίας ἀποκλειστικὰς, ἀπὸ τὰς ὁποίας δὲν εἶχον δικαίωμα νὰ ἐξέλθουν οὔτε νὰ νυμφεῦνται γυναῖκα ἀπὸ ἄλλην συντεχνίαν. Τὸ ἐπάγγελμά των ἐθεωρεῖτο κληρονομικὸν καὶ τὰ τέκνα ἦσαν ὑποχρεωμένα νὰ ἀκολουθοῦν τὴν τέχνην τοῦ πατρός των. Τὸ παράδειγμά των ἐμιμήθησαν διάφοροι ἐπαγγελματίαι τῶν πόλεων (ἀρτοποιοί, κρεοπιῶλαι, λεμβοῦχοι κλπ.) καὶ ὠργανώθησαν εἰς ὁμοίας συντεχνίας μὲ αὐστηροὺς κανονισμοὺς. Ξένος δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ ἐξασκῆ τὸ ἐπάγγελμά του, τὸ ὁποῖον κατήντησε κληρονομικόν. Τοιοῦτοτρόπως αἱ πόλεις καὶ ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ λαμβάνουν κατὰ τοὺς τελευταίους αὐτοκρατορικοὺς χρόνους τῆς Ρώμης τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν θὰ συναντήσωμεν περισσότερον ὀριστικὴν τὸν μεσαίωνα. Ἡ ρωμαϊκὴ λοιπὸν αὐτοκρατορία παρουσιάζει κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα ὄλα τὰ συμπτώματα τῆς παρακμῆς. Εἶναι, ὅπως εἶπομεν, ἡ κ α τ α ρ έ ο υ ς σ α α ὐ τ ο κ ρ α τ ο ρ ῖ α (Bas Empire).

ΟΙ ΒΑΡΒΑΡΟΙ ΕΙΣΕΡΧΟΝΤΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΝ

Τοιοῦτοτρόπως ἐξησθενημένον ἐσωτερικῶς τὸ κράτος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀνθῆξῃ εἰς τὴν ἔξωθεν πίεσιν. Οἱ γερμανικοὶ λαοί, καθὼς γνωρίζομεν, δὲν ἔπαυσαν νὰ εἶναι διαρκῆς ἀπειλὴ διὰ τὴν αὐτοκρατορίαν. Ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνος ἀρχίζει περίοδος ἐπιδρομῶν καὶ ἀναστατώσεων, τὰς ὁποίας ὀνομάζουν εἰς τὴν ἱστορίαν με γ ἄ λ η ν μ ε τ α ν ἄ σ τ ε υ σ ι ν τ ῶ ν λ α ῶ ν.

Ἡ κυριωτέρα αἰτία τῆς μετακινήσεως αὐτῆς τῶν γερμανικῶν λαῶν εἶναι ἡ ἐμφάνισις εἰς τὴν Εὐρώπην τῶν Οὐννων. Οἱ Οὐννοι,

ἀνήκοντες εἰς τὴν κιτρινήν φυλὴν, ἐζοῦσαν εἰς τὰς πεδιάδας, αἱ ὁποῖαι ἐκτείνονται ἀνατολικῶς τῆς Κασπίας, εἰς τὸ λεγόμενον σήμερον Τουρκεστάν. Εἶχον κάμει πολλὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Κίναν· τελευταίως ὅμως εἶχον στραφῆ πρὸς δυσμὰς καὶ προχωροῦντες ἔφθασαν περὶ τὸ 350 εἰς τὴν νότιον Ρωσίαν καὶ ὀλίγον βραδύτερον ἦλθον εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸς Γότθους. Μέρος τῶν Γόθων, οἱ Ὅστρογότθοι (δηλαδὴ οἱ ἀνατολικοὶ Γότθοι) ὑπετάχθησαν εἰς τοὺς Οὐννους, ἀλλ' οἱ Βησιγότθοι (δηλαδὴ οἱ δυτικοὶ Γότθοι) ἐζήτησαν ἄσυλον εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος καὶ παρεκάλεσαν τὸν αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως *Βάλην* νὰ τοὺς ἐπιτρέψῃ νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὸ κράτος του. Τὸ 376 οἱ Γότθοι διέβησαν τὸν Δούναβιν εἰρηνικῶς καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν σημερινὴν Βουλγαρίαν. Κατόπιν ὅμως ἐξηγέρθησαν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἤρχισαν νὰ λεηλατοῦν τὴν χώραν. Ὁ Βάλης πολεμῶν κατ' αὐτῶν ἐνίκηθη εἰς τὴν μάχην τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ ἐφονεύθη.

Ἡ εἴσοδος τῶν Γόθων εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν ἔδωσε τὸ σύνθημα γενικῆς ἐφόδου. Οἱ Γερμανοὶ ἀπὸ διάφορα σημεῖα εἰσῆλθον εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν. Τὸ ἔργον τῆς Ρώμης, ἡ *εἰρήνη* καὶ ἡ *τάξις* ἐταράχθησαν. Ἀπὸ τὴν θύελλαν, ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη, κατεποντίσθη τὸ Δυτικὸν ρωμαϊκὸν κράτος (476) καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ ἀρχαῖος κόσμος. Ἀλλὰ συγχρόνως ἐπρόβαλεν ἡ χαραυγὴ νέου κόσμου, τοῦ *μεσαιωνικοῦ*.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΤΟ ΜΕΤΡΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ

1. ΟΙ ΑΡΙΘΜΟΙ

Οι αριθμοὶ τοὺς ὁποίους μεταχειρίζομεθα σήμερον, δηλαδὴ οἱ λεγόμενοι ἀρὰβικοί, ἤρχισαν νὰ χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τοῦ 5ου μ.Χ. αἰῶνος. Οἱ Ρωμαῖοι μετεχειρίζοντο ἕως τότε ἰδικούς των ἀριθμούς, ὅπως οἱ Ἑλληνες, ὡς ἐξῆς :

$$I = 1, V = 5, X = 10, L = 50, C = 100, D = 500, M = 1000$$

Τοὺς διαμέσους ἀριθμούς ἐσχημάτιζον διὰ προσθέσεως καὶ ἀφαιρέσεως κατὰ τοὺς κατωτέρω πίνακας :

I = 1	X = 10	C = 100	M = 1.000
II = 2	XI = 11	CC = 200	MM ἢ II = 2.000
III = 3	XII = 12	CCCC ἢ CD = 400	VM ἢ V = 5.000
III ἢ IV = 4	XX = 20	D = 500	CCICCC = 10.000
V = 5	XXX = 30	DC = 600	XXM ἢ XX = 20.000
			CCCIICCC ἢ CM ἢ C = 100.000
VI = 6	XXXX ἢ XL = 40		X = 1.000.000
VII = 7	L = 50	DCC = 700	
VIII = 8	LX = 60	DCCCC ἢ CM = 900	L = 5.000.000
VIII ἢ IX = 9	XC = 90		O ἢ ∞ = 10.000.000

2. ΤΑ ΜΕΤΡΑ

α) Μέτρος

Digitus (δάκτυλος)	1/16 ποδός =	0,018 μ.
Palma (παλάμη)	1/4 » =	0,074 μ.
Pes (πούς, κυρία μονάς)	=	0,296 μ.
Cubitus (1 πούς + 2 πλάμμι)	=	0,444 μ.
Passus (βήμα = 5 πόδες)	=	1,481 μ.
Mille passus	=	1481,50 μ.

β) Επιφανείας

Jugerum (πλῆθρον)	=	25,18 ἑκταστ.
		ἢ 8.527 τ.μ.

γ) Χωρητικότητα

Congius = 3,30 λίτρας	} ὑγρῶν
Sextarius = 0,55 »	
Hemina = 2,270 »	} στερεῶν
Semodius = 4,329 »	
Modius = 8,640 »	

δ) Βάροις

Libra ἢ Pondus	= 327	γραμμάρια
Semis	= 163,5	»
Uncia	= 27,3	»
Scrupulum	= 1,15	»

3. ΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Οἱ Ρωμαῖοι μετεχειρίζοντο κατ' ἀρχάς διὰ τὰς συναλλαγὰς τῶν πρόβατα ἢ βοῦς. Τὰ πρῶτα νομίσματα, τὰ ὁποῖα ἦσαν ὀρειχάλκινα, ἐφάνησαν κατὰ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα. Τὸ νομισματικὸν σύστημά τῶν ἦτο τότε τὸ ἑξῆς :

As	= 0, 25	φρ. περίπου
Semis (1/2 as)	= 0,125	»
Quadrans (1/4 as)	= 0,062	»
Uncia (1/10 as)	= 0,025	»

Τὸ 269 π.Χ., 4 δεκαδὴ ἔτη πρὸ τοῦ Α' Καρχηδονιακοῦ πολέμου, ἐκυκλοφόρησαν τὰ πρῶτα ἀργυρᾶ νομίσματα :

Denarius	= 0,88	φρ.
Sestertius	= 0,225	»

Ἀπὸ τοῦ Καίσαρος ἐξεδόθησαν τὰ πρῶτα χρυσᾶ νομίσματα, ὁ denarius aureus = 26,95 φρ. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος βραδύτερον ἔκοψε χρυσοῦν νόμισμα ὀνομαζόμενον solibus = 15,66 χρ. Σήμερον εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ καθορίσωμεν με ἀκρίβειαν τὴν ἀξίαν τῶν ρωμαϊκῶν νομισμάτων ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἰδικὰ μας.

4. ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ

Οἱ Ρωμαῖοι ἀπὸ τοῦ Καίσαρος μετεχειρίζοντο τὸ Ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον, κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ ἔτος εἶχε 365 ἡμέρας καὶ ἀνὰ πᾶσαν τριετίαν 366 (δίσεκτον). Τὸ ἔτος διηρεῖτο εἰς 12 μῆνας περιλαμβανόμενος 31, 30 καὶ 28 ἡμέρας. Καλὲνδα (Calendae) ἐλέγετο ἡ 1η ἐκάστου μηνός. Εἰδοί (Idus) ἄλλοτε ἡ 13η καὶ ἄλλοτε ἡ 15η καὶ Νόναι (Nonae) ἐννέαι ἡμέραι πρὸ τῶν Εἰδῶν, ἄλλοτε ἡ 5η καὶ ἄλλοτε ἡ 7η τοῦ μηνός. Οἱ Ρωμαῖοι ὑπελόγιζαν τὰς ἡμέρας ἐν σχέσει πρὸς τὰς Καλένδας, τὰς Νόνας καὶ τὰς Εἰδούς. Αἱ ἡμέραι λοιπὸν τῶν διαφόρων μηνῶν δὲν ἠριθμοῦντο κατ' ἀριθμητικὴν τάξιν, 1, 2, 3 κλπ. ἀλλὰ κατὰ τὸν ἐπόμενον πίνακα :

Ἰανουάριος, Ἀπρίλιος, Ἰούνιος
 Αὔγουστος, Σεπτέμβριος,
 Νοέμβριος, Δεκέμβριος.

1. Calendae
2. IV ante Nonas
3. III » »
4. Pridie Nonas
5. Nonae

Μάρτιος, Μάιος
 Ἰούλιος
 Φεβρουάριος.

1. Calendae
2. VI ante Nonas
3. V » »
4. IV » »
5. III » »

- 6. VIII ante Idus
- 7. VII » »
- 8. VI » »
- 9. V » »
- 10. IV » »
- 11. III » »
- 12. Pridie Idus
- 13. Idus

- 6. Pridie Nonas
- 7. Nonae
- 8. VIII ante Idus
- 9. VII » »
- 10. VI » »
- 11. V » »
- 12. IV » »
- 13. III » »

Ἰανουάριος
Αὔγουστος
Δεκέμβριος,

Ἀπρίλιος
Ἰούνιος, Σεπτέμβριος
Νοέμβριος.

Μάρτιος
Μάιος, Ἰούλιος,
Ὀκτώβριος

14. XIX ante	Cal. ἐπ. μην.	XVIII ante	Cal ἐπ. μην.	Pridie Idus
15. XVIII	» »	XVII	» »	Idus
16. XVII	» »	XVI	» »	XVII ante Cal ἐπ. μην.
17. XVI	» »	XV	» »	XVI »
18. XV	» »	XIV	» »	XV » »
19. XIV	» »	XIII	» »	XIV » »
20. XIII	» »	XII	» »	XIII » »
21. XII	» »	XI	» »	XII » »
22. XI	» »	X	» »	XI » »
23. X	» »	IX	» »	X » »
24. IX	» »	VIII	» »	IX » »
25. VIII	» »	VII	» »	VIII » »
26. VII	» »	VI	» »	VII » »
27. VI	» »	V	» »	VI » »
28. V	» »	IV	» »	V » »
29. IV	» »	III	» »	IV » »
30. III	» »	Pridie Calendas		III » »
31. Pridie Calendas				Pridie Calendas

Ὁ Φεβρουάριος μέχρι τῆς 13 ὁμοιάζει πρὸς τὸν Ἰανουάριον. Κατόπιν ἡ ἀρίθμηση γίνεται ὡς ἑξῆς :

14. XVI ante	Calendas	Martias	22. VIII ante	Calendas	Martias
15. XV	»		23. VII	»	
16. XIV	»		24. VI	»	
17. XIII	»		25. V	»	
18. XII	»		26. IV	»	
19. XI	»		27. III	»	
20. X	»		28. Pridie Calendas	Martias	
21. IX	»				

ΣΥΓΧΡΟΝΙΣΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΑΙΩΝ	ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ	ΡΩΜΑΪΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
Κ' αιών (2000)	Κάθοδος τῶν Ἀχαιῶν	Κάθοδος τῶν Ἰταλιωτῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν.
ΙΑ' αιών (1100)	Ἡ κάθοδος τῶν Δωριέων.	Νέα Κάθοδος Ἰταλιωτῶν εἰς Ἰταλίαν.
Θ' - Η' αιών (900 - 700)	Οἱ Ὀμηρικοὶ χρόνοι	Ἐγκατάστασις Τυρρηνῶν εἰς Ἰταλίαν.
ΣΤ' αιών (600 - 500)	594. Πεισίστρατος καὶ υἱοὶ του. 510. Ἐξωσις τῶν τυράννων.	Κυριαρχία Τυρρηνῶν εἰς κεντρικὴν καὶ βόρειον Ἰταλίαν. 509. Κατάλυσις τῆς βασιλείας.
Ε' αιών (500 - 400)	Μηδικοὶ Πόλεμοι. Ἄκμῃ ἀθηναϊκοῦ κράτους Περικλῆς Ἐναρξίς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.	493. Ἰδρυσις τῆς δημαρχίας. Ἠγεμονία τῆς Ρώμης ἐπὶ τοῦ Λατίου. 405. Πολιορκία Βηίων. Ἀρχὴ παρακμῆς τῶν Τυρρηνῶν.
Δ' αιών (400 - 300)	404. Πτώσις τῶν Ἀθηνῶν 399. Θάνατος Σωκράτους. 371. Μάχη εἰς τὰ Λεύκτρα. 338. Μάχη τῆς Χαιρωνείας. Ἠγεμονία τοῦ Φιλίππου. Κατακτήσεις Μ. Ἀλεξάνδρου.	390 Ἀλωσις τῆς Ρώμης ὑπὸ τῶν Γαλατῶν. 338. Ὑποταγὴ τῶν Λατίνων. Πόλεμοι κατὰ τῶν Σαμνιτῶν καὶ Τυρρηνῶν.
Β' αιών (200 - 100)	146. Ὑποταγὴ τῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς Ρωμαίους.	146. Καταστροφὴ τῆς Καρχηδόνας.

ΟΙ ΡΩΜΑΙΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΜΕΧΡΙ ΔΙΟΚΛΗΤΙΑΝΟΥ

1. ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ (31 π.Χ. - 69 μ.Χ.)

Αύγουστος	31 π. Χ. - 14 μ.Χ.
Τιβέριος	14 - 37
Καλιγούλας	37 - 41
Κλαύδιος	41 - 54
Νέρων	54 - 68
Όθων	69
Βιτέλλιος	69

2. ΟΙ ΦΛΑΒΙΟΙ (69 - 96)

Βεσπασιανός	69 - 79
Τίτος	79 - 81
Δομιτιανός	81 - 96

3. ΟΙ ΑΝΤΩΝΙΝΟΙ (96 - 192)

Νέρβας	96 - 98
Τραϊανός	98 - 117
Άδριανός	117 - 138
Αντωνίνος	138 - 161
Μάρκος Αύρηλιος	161 - 180
Κόμοδος	180 - 192

4. ΑΦΡΙΚΑΝΟΙ ΚΑΙ ΣΥΡΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ (193 - 235)

Σεπτίμιος Σεβήρος	193 - 211
Καρακάλλας	211 - 217
Έλαγάβαλος	218 - 222
Άλέξανδρος Σεβήρος	222 - 235

5. ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΑΝΑΡΧΙΑΣ (235 - 270)

Μαξιμιανός ο Θράξ	}	235 - 238
Γορδιανός Α΄		
Γορδιανός Β΄		
Γορδιανός Γ΄		238 - 244
Φίλιππος ο Άραψ		244 - 249
Δέκιος		249 - 251
Βαλεριανός		253 - 260
Γαλλιηνός		260 - 268
Κλαύδιος Β΄		268 - 270

6. ΙΑΛΛΥΡΙΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ (270 - 305)

Αύρηλιανός	270 - 275
Τάκιτος	275 - 276
Πρόβος	276 - 282
Κάρος	282 - 284
Διοκλητιανός	284 - 305

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑΙ

ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

- Περί τὸ 1700 Κάθοδος α' Ἰταλιωτῶν εἰς Ἰταλίαν (ὀρείχαλκος).
» 1000 Κάθοδος β' Ἰταλιωτῶν εἰς Ἰταλίαν (σίδηρος).
» 950 Ἐπιδρομὴ Τυρρηνῶν εἰς Ἰταλίαν.
» 753 Κτίσις τῆς Ρώμης κατὰ τὴν παράδοσιν.
» 752 - 509 Περίοδος βασιλείας ἐν Ρώμῃ.

Ε' ΑΙΩΝ Π.Χ.

- 509 Ἐξώσις βασιλέων κατὰ τὴν παράδοσιν.
493 Δημοκρατία.
450 Δωδεκάδελτος.

Δ' ΑΙΩΝ Π.Χ.

- 395 Ἐπιδρομὴ Οὐρσίνων.
387 Οἱ Γαλάται κυριεύουσι τὴν Ρώμην.
338 Ἡ Ρώμη κυριαρχεῖ εἰς τὸ Λάτιον.
300 Ἐξίσωσις πατρικίων καὶ πληβείων.

Γ' ΑΙΩΝ Π.Χ.

- 272 Ἡ Ρώμη κυριαρχεῖ εἰς τὴν Ἰταλίαν.
264 - 241 Α' Καρχηδονιακὸς πόλεμος.
241 - 218 Ἐπιδρομὴ μεταξὺ Ρώμης - Καρχηδόνου.
237 - 221 Οἱ Καρχηδόνιοι κυριεύουσι τὴν Ἰσπανίαν.
218 - 201 Β' Καρχηδονιακὸς πόλεμος.
216 Κάνναι.
212 Οἱ Ῥωμαῖοι κυριεύουσι τὰς Συρακούσας. Θάνατος τοῦ Ἀρχιμήδους.

- 202 Μάχη παρὰ τὴν Ζάμαν.
201 Εἰρήνη Ρώμης καὶ Καρχηδόνος.

Β' ΑΙΩΝ π. Χ.

- 200 - 197 Πόλεμος κατὰ Φιλίππου Ε' Μακεδονίας.
192 - 190 Πόλεμος κατὰ Ἀντιόχου Γ' τῆς Συρίας.
171 - 168 Πόλεμος κατὰ τοῦ Περσέως.
149 - 146 Γ' Καρχηδονιακὸς πόλεμος.
148 Ὑποταγὴ τῆς Μακεδονίας.
146 Ὑποταγὴ τῆς Ἑλλάδος. Καταστροφὴ τῆς Καρχηδόνος.
133 Δημαρχία Τιβερίου Γράκχου.
123 - 122 Δημαρχία Γαίου Γράκχου.
111 - 105 Πόλεμος κατὰ τοῦ Ἰουγούρθα.
102 - 101 Καταστροφὴ Κίμβρων καὶ Τευτόνων ὑπὸ Μαρίου.

Α' ΑΙΩΝ π. Χ.

- 90 - 88 Συμμαχικὸς πόλεμος.
89 - 85 Α' Μιθριδατικὸς πόλεμος.
82 - 79 Δικτατορία Σύλλα.
73 - 63 Β' Μιθριδατικὸς πόλεμος.
67 Πόλεμος κατὰ τῶν πειρατῶν.
63 Ὑπατεία Κικέρωνος. Συνωμοσία Κατιλίνα.
60 Πρῶτη Τριανδρία.
58 - 51 Κατάκτησις Γαλατίας ὑπὸ Καίσαρος.
48 Μάχη Φαρσάλων. Θάνατος Πομπηίου.
46 Ὁ Καίσαρ δικτάτωρ.
44 Δολοφονία τοῦ Καίσαρος.
43 Δευτέρα Τριανδρία.
41 Μάχη Φιλίππων.
31 Ναυμαχία Ἀκτίου. Ὁ Ὀκταβιανὸς κύριος τοῦ κράτους.

Α' ΑΙΩΝ μ. Χ.

- 31 π.Χ - 14 μ. Χ. Βασιλεία Αὐγούστου.
14 - 37 Τιβέριος.
37 - 41 Καλιγούλας.

- 41 - 54 Κλαύδιος.
 54 - 68 Νέρων.
 68 - 69 Γάλβας - Ὁθων - Βιτέλλιος.
 69 - 79 Βεσπασιανός.
 70 Ἄλωσις καὶ καταστροφή τῆς Ἱερουσαλήμ
 79 - 81 Τίτος.
 79 Ἔκρηξις Βεζουβίου- Πομπηία.
 81 - 96 Δομιτιανός.
 96 - 98 Νέρβας.
 98 - 117 Τραϊανός.

Β' ΑΙΩΝ μ. Χ.

- 117 - 139 Ἄδριανός.
 138 - 161 Ἄντωνίνος.
 161 - 180 Μάρκος Αὐρήλιος.
 180 - 192 Κόμμοδος.
 193 - 211 Σεπτίμιος Σεβήρος.

Γ' ΑΙΩΝ μ. Χ.

- 211 - 217 Καρακάλλας.
 212 Διάταγμα Καρακάλλα. Ἐπέκτασις τοῦ δικαιώματος τοῦ
 Ρωμαίου πολίτου εἰς ὅλους τοὺς ὑπηκόους.
 218 - 222 Ἐλαγάβαλος.
 222 - 235 Ἀλέξανδρος Σεβήρος.
 235 - 268 Περίοδος στρατιωτικῆς ἀναρχίας.
 249 Διωγμὸς Χριστιανῶν ὑπὸ Δεκίου.
 270 - 275 Αὐρηλιανός.
 272 Καταστροφή τοῦ κράτους τῆς Παλμύρας.
 284 - 305 Διοκλητιανός.
 292 Τετραρχία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΕΠΗΔΡΑΣΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ

Ἡ Ρώμη κατὰ τὸ τέλος τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος.—Ἡ Ρώμη καὶ ὁ ἑλληνισμός. Μεταβολὴ τῆς θρησκείας.—Τὰ γράμματα.—Αἱ τέχναι.—Σκιπτίων Αἰμιλιανός.—Ἡ πολυτέλεια.—Ἡ ἀντίδρασις . . . . . 3 - 10

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ἡ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ.—ΟΙ ΓΡΑΚΧΟΙ

Καταστροφὴ τῆς μεσαίας τάξεως.—Αἱ νέαι κοινωνικαὶ τάξεις.—Οἱ δοῦλοι.—Οἱ Γράκχοι.—Τιβέριος Γράκχος.—Γάιος Γράκχος. . . . . 11 - 16

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

ΟΙ ΕΜΦΥΛΙΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ.—ΚΑΤΑΛΥΣΙΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ἡ πολιτικὴ κρίσις μετὰ τοὺς Γράκχους.

Α΄ ΜΑΡΙΟΣ ΚΑΙ ΣΥΛΛΑΣ

Ὁ Μάριος.—Στρατιωτικὴ μεταρρύθμισις.—Ἐσωτερικαὶ ταραχαί. Συμμαχικὸς πόλεμος.—Ὁ Σύλλας.—Ἀντιζηλία Μαρίου καὶ Σύλλας.—Ὁ πόλεμος κατὰ τοῦ Μιθριδάτου.—Προγραφαὶ καὶ πολιτικαὶ μεταβολαὶ τοῦ Σύλλα. . . . . 17 - 22

Β΄ ΠΟΜΠΗΙΟΣ ΚΑΙ ΚΑΙΣΑΡ

Πομπήιος.—Ὁ πειρατικὸς πόλεμος.—Δεύτερος Μιθριδατικὸς πόλεμος.—Κικέρων. Συνωμοσία τοῦ Κατιλίνα.—Καίσαρ. Πρώτη Τριανδρία.—Ρῆξις Καίσαρος καὶ Πομπηίου.—Δικτάτορία καὶ θάνατος τοῦ Καίσαρος. . . . . 22 - 27

Γ΄ ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΑΙ ΟΚΤΑΒΙΑΝΟΣ

Αντώνιος.—Ὁκταβιανός.— Δευτέρα Τριανδρία. Προγραφαί.—Φίλιπποι.—Ὁκταβιανός καὶ Ἀντώνιος.—Ἡ ρῆξις.—Ἄκτιον. . . . . 28 - 32

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

Ἡ Αὐτοκρατορία.— Ὁ Αἰὼν τοῦ Αὐτοκράτορος

Ἡ αὐτοκρατορία.—Ἡ διοίκησις τοῦ Αὐγούστου.—Πόλεμοι τοῦ Αὐγούστου.—Τὸ τέλος τοῦ Αὐγούστου.—Αἱ τέχναι.—Τὰ γράμματα. . . . . 33 - 42

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

ΟΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

Η οικόγένεια τοῦ Αὐγούστου.—Τιβέριος.—Καλιγούλας.—Κλαύδιος.—
Νέρων.—Γάλβας.—Όθων — Βιτέλλιος.—Οἱ Φλάβιοι.— Βεσπασια-
νός.—Τίτος.—Δομιτιανός..... 43 - 49

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄

ΟΙ ΑΝΤΩΝΙΝΟΙ

Οἱ Ἀντωνίνοι.—Νέρβας — Τραϊανός.—Ἀδριανός.—Ἀντωνίνος.— Μ. Αὐ-
ρήλιος — Κόμμοδος..... 50 - 58

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄

ΑΚΜΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ Η ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΙΡΗΝΗ

Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία. Ἡ διοίκησις.—Ό στρατός.—Ἡ ἄμυνα τῶν
συνόρων.—Ἡ ρωμαϊκή εἰρήνη.—Οἰκονομικὴ ἀκμή.—Ό ἐκλατι-
νισμὸς τῶν ἐπαρχιῶν.—Τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον.—Μεταβολὴ τῆς
θρησκείας.—Τὰ γράμματα — Αἱ ἐπιστῆμαι.—Αἱ τέχναι.—Πομπη-
ία.—Ἡ Ρώμη ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων.—Τὰ θεάματα..... 59 - 83

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄

Ο ΤΡΙΤΟΣ ΑΙΩΝ.—Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

Σεπτίμιος Σεβήρος.—Καρακάλλας.—Ἐλαγάβαλος — Σεβήρος Ἀλέξαν-
δρος.—Στρατιωτικὴ ἀναρχία.—Αἱ βαρβαρικαὶ ἐπιδρομαί.—Οἱ
Ἰλλυριοὶ αὐτοκράτορες.—Ό Χριστιανισμὸς.—Οἱ διωγμοί.—Διά-
δοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ..... 34 - 90

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄

Η ΑΝΑΔΙΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Διοκλητιανός — Τετραρχία. — Ἡ νέα μοναρχία. — Τὰ οἰκονομικά. — Τὰ
στρατιωτικά.—Τὸ τέλος τῆς παλαιᾶς αὐτοκρατορίας..... 91 - 95

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄

Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Τὰ αἷτια τῆς παρακμῆς.—Ἐξαφάνισις τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ.—Τὰ με-
γάλᾳ κτήματα.—Οἱ δουλοπάροικοι.—Ἡ ἀπεχέρσωσις.—Ό
οἰκονομικὸς μαρασμὸς.—Οἱ βάρβαροι εἰσέρχονται εἰς τὴν αὐτο-
κρατορίαν..... 96 - 100

ΒΟΥΡΑΖΕΛΗ – ΜΑΡΙΝΑΚΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΑΠΟ ΤΟΥ Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ
ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

Β και Ε΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

Η επιστολή του Αποστόλου Παύλου προς τους Κορινθίους...
Πρώτη Γραφή - 1ο Κεφάλαιο - 1ο Στοιχείο - 1ο Μέρος

ΜΕΡΟΣ Β

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣ ΤΗΣ ΔΕΞΗΣ
Επιστολή του Αποστόλου Παύλου προς τους Κορινθίους...
2ο Κεφάλαιο - 2ο Στοιχείο - 2ο Μέρος

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣ ΤΗΣ ΔΕΞΗΣ
ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣ ΤΗΣ ΔΕΞΗΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣ ΤΗΣ ΔΕΞΗΣ
ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣ ΤΗΣ ΔΕΞΗΣ
ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣ ΤΗΣ ΔΕΞΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣ ΤΗΣ ΔΕΞΗΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣ ΤΗΣ ΔΕΞΗΣ
ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣ ΤΗΣ ΔΕΞΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣ ΤΗΣ ΔΕΞΗΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣ ΤΗΣ ΔΕΞΗΣ
ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣ ΤΗΣ ΔΕΞΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ἑφετεινὴ μας ἱστορία περιλαμβάνει τὴν περίοδον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τὸ 330 μ.Χ. μέχρι τοῦ 1453 καὶ ὀνομάζεται Βυζαντινὴ Ἱστορία, διότι κέντρον τῆς νέας Αυτοκρατορίας εἶναι ἡ Κωνσταντινούπολις, ἰδρυθεῖσα εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀρχαίας ἀποικίας τῶν Μεγαρέων, Βυζάντιον.

Ἡ ἱστορικὴ αὕτη περίοδος εἶναι ἐφάμιλλος εἰς δόξαν πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἐποχὴν καὶ ἔχει παγκόσμιον σημασίαν. Τὸ Βυζάντιον, ἀγωνισθὲν ἐπὶ χίλια ἔτη, προεφύλαξε τὴν Δύσιν ἀπὸ τὰ στίφη τῆς Ἀνατολῆς, διέσωσε τὸν κλασσικὸν πολιτισμὸν, ἠγάπησε τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμὸν καὶ διέδωσε τὸν Χριστιανισμὸν εἰς τὴν Δύσιν καὶ τὴν Ἀνατολήν.

Τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν διαιροῦμεν εἰς τρεῖς περιόδους: α) 330—641, β) 641—1204 καὶ γ) 1204—1453. Κατὰ τὴν πρώτην συγκρούεται ὁ ἀρχαῖος κόσμος πρὸς τὸν χριστιανικόν, ὁ ὁποῖος τελικῶς διαμορφώνεται καὶ ἐπικρατεῖ. Ἡ δευτέρα περίοδος (641—1204) εἶναι ἡ καθ' αὐτὸ βυζαντινὴ, διότι τὸ κράτος καθίσταται ὁμοιογενές, ἦτοι ἑλληνικὸν καὶ αὐστηρῶς ὀρθόδοξον. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀντικαθιστᾷ παντοῦ, εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις, τὴν λατινικὴν καὶ Ἑλληνες ἀναλαμβάνουν τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους. Κατὰ τὴν τρίτην περίοδον (1204—1453) δὲν ὑπάρχει πλέον τὸ παλαιὸν Βυζαντινὸν κράτος ἑνιαῖον, ἀλλὰ τέσσαρα Ἑλληνικὰ κράτη, τὰ ὁποῖα τελικῶς ὑποκύπτουν εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς Τούρκους.

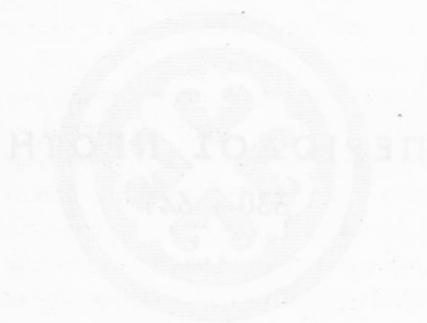
ΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

1. Ο Μέγας Κωνσταντίνος (306 - 337)

ΡΟΜΑΪΚΗ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ

330 641

ΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

1. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος (306 — 337)

ΡΩΜΑΪΚΗ αὐτοκρατορία τὸν 3ον αἰῶνα ὠδηγεῖτο εἰς καταστροφὴν, διότι οἱ βάρβαροι διέσπασαν τὰ σύνορά της καὶ εἰσέβαλον εἰς αὐτήν, ἐσωτερικῶς δὲ ἐπεκράτει ἀναρχία, λόγῳ φιλονικειῶν καὶ ἀνικανότητος τῶν αὐτοκρατόρων.

Τὴν κατάρρευσιν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους ἐσταμάτησαν μερικοὶ αὐτοκράτορες, ἐξ Ἰλλυρίας προερχόμενοι, οἱ Ἰλλυριοὶ λεγόμενοι, μεταξύ τῶν ὁποίων σπουδαιότερος ἦτο ὁ Διοκλητιανὸς (284 — 305). Οὗτος, μεταξύ τῶν ἄλλων μέτρων τὰ ὁποῖα ἔλαβε, καθιέρωσε νέον διοικητικὸν σύστημα, τὴν Τετραρχίαν. Δηλ. διήρесе τὸ κράτος εἰς τέσσαρα τμήματα, τὰ ὁποῖα ἐκυβέρνην τέσσαρες ἄρχοντες, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο ἔφερον τὸν τίτλον τοῦ αὐγούστου καὶ οἱ ἄλλοι δύο τοῦ καίσαρος. Ἐφήρμωσε τὸ σύστημα τοῦτο τῆς Τετραρχίας, διότι ἀντελήφθη ὅτι εἰς ἄρχων, ὁ αὐτοκράτωρ, δὲν ἐπῆρκει εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ ἀχανοῦς Ρωμαϊκοῦ κράτους. Ὁ Διοκλητιανὸς ἐκυβέρνηα τὴν Ἀνατολήν καὶ εἶχεν ἔδραν τὴν Νικομήδειαν τῆς Βιθυνίας, ὁ Μαξιμιανὸς τὴν Δύσιν μὲ ἔδραν τὸ Μιλᾶνον, ὁ καῖσαρ Κωνσταντῖος ὁ Χλωρὸς τὴν Γαλατίαν μὲ ἔδραν τὰ Τρέβιρα καὶ ὁ ἕτερος καῖσαρ, ὁ Γαλέριος, τὴν Βαλκανικὴν μὲ ἔδραν τὸ Σίρμιον τῆς Σερβίας.

Τὸ 305 ὁ Διοκλητιανὸς, κουρασμένος ἀπὸ τὴν διοίκησιν, παρητήθη, καθὼς καὶ ὁ Μαξιμιανός. Τότε οἱ καῖσαρες ἔγιναν αὐτοκράτορες καὶ προσέλαβον δύο ἄλλους καίσαρας, τὸν Μαξιμῖνον καὶ τὸν Σεβῆρον. Ἐν ἔτος μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ Διοκλητιανοῦ, τὸ κράτος περιέπεσεν εἰς ἀναρχίαν. Εἰς τὴν Δύσιν ἀπέθανεν ὁ Κωνσταντῖος ὁ Χλωρὸς καὶ τὰ στρατεύματα τῆς Γαλατίας ἀνεκήρυξαν αὐτοκράτορα τὸν υἱὸν τοῦ Κωνσταντῖνου.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐγεννήθη ἀπὸ χριστιανὴν μητέρα, τὴν Ἑλένην,

1. Κωνσταντίνος ὁ Μέγας

(Μικρογραφία τοῦ 9ου αἰῶνος, ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ Παρισίων)

τὸ 273. Ἀνατραφεὶς εἰς τὴν ζωὴν τοῦ στρατοπέδου, ἔλαβε μέρος εἰς πολλὰς ἐκστρατείας καὶ, ἀνῆλθεν εἰς ἀνώτερα στρατιωτικὰ ἀξιώματα. Ὁ στρατὸς ἠγάπησε πολὺ τὸν Κωνσταντῖνον καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του τὸν ἀνηγόρευσε αὐτοκράτορα.

Συγχρόνως εἶχον ἀναγορευθῆ καὶ ἄλλοι αὐτοκράτορες, ὥστε τὸ 306 ὑπῆρχον τὸ ὅλον ἐξ εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος, ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ Μαξέντιος, ὁ Μαξιμιανός, ὁ Μαξιμίμος, ὁ Σεβήρος καὶ ὁ Γαλέριος. Ἀποθανόντων δὲ τριῶν ἐξ αὐτῶν, ἔμειναν δύο εἰς τὴν Δύσιν, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Μαξέντιος καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὁ Μαξιμίμος. Ἐπίσης προσετέθη καὶ ὁ Λικίνιος, ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὸν Γαλέριον.

Οἱ τέσσαρες οὗτοι αὐτοκράτορες ἐνωρὶς ἤλθον εἰς σύγκρουσιν. Κύριος εἰς τὴν Δύσιν ἔμεινε ὁ Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ ἐνίκησε παρὰ τὴν Μουλβίαν γέφυραν τοῦ Τιβέρεως (312) τὸν Μαξέντιον. ὁ ὁποῖος ἐπνίγη εἰς τὸν ποταμὸν. Ἐπίσης εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὁ Λικίνιος μετὰ ἐν ἔτος (313) ἐνίκησε τὸν ἀντίπαλόν του Μαξιμίμον καὶ ἔμεινε μόνος κύριος τοῦ κράτους τῆς Ἀνατολῆς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπέμειναν δύο, ὁ Κωνσταντῖνος εἰς τὴν Δύσιν καὶ ὁ Λικίνιος εἰς τὴν Ἀνατολὴν, ὁ ὁποῖος ἔλαβε σύζυγον τὴν ἀδελφὴν τοῦ πρώτου. Παρὰ τὴν συγγένειαν ὅμως δὲν ἐβράδυναν νὰ περιπλακοῦν εἰς πόλεμον (323), κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Λικίνιος ἠττήθη καὶ συλληφθεὶς ἐφονεύθη, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἔμεινε μόνος κύριος τοῦ κράτους.

Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, ἐκτὸς τῶν ἐξαιρέτων στρατιωτικῶν ἀρετῶν, εἶχε καὶ πολιτικά προσόντα, τὰ ὅποια τὸν ἀνέδειξαν μεγάλην προσωπικότητα. Τὰ σπουδαιότερα δὲ γεγονότα τῆς βασιλείας του ἦσαν ἡ ἀναγνώρισις τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς ἐπίσημου θρησκείας τοῦ κράτους καὶ ἡ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τῆς παλαιᾶς Ρώμης εἰς τὴν νέαν Ρώμην, τὴν ὑπ' αὐτοῦ ὀνομαθεῖσαν Κωνσταντινούπολιν.

Ἡδὴ ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας ὁ Κωνσταντῖνος ἔτρεφε συμπάθειαν πρὸς τοὺς χριστιανούς, διότι ἀπὸ τὴν μητέρα του ἐγνώρισε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωτῆρος καὶ παρετήρησεν εὐφυῶς, ὅτι τὴν νίκην του κατὰ τοῦ Μαξεντίου ἐκέρδισαν οἱ χριστιανοί, οἱ ὅποιοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀπετέλουν τὸν στρατὸν του, ἐνῶ ὁ στρατὸς τοῦ Μαξεντίου ἦτο ἐθνικὸς (εἰδωλολάτραι). Ἀναφέρεται μάλιστα, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, ἐνῶ ἐβάδιζε κατὰ τοῦ Μαξεντίου, εἶδεν εἰς τὸν οὐρανὸν φωτεινὸν σταυρὸν μὲ τὰς λέξεις ἐν τούτῳ νίκη καὶ ἔθεσε τὰς λέξεις ταύτας μετὰ τοῦ μονογράμματος Χ εἰς τὴν σημαίαν του, προτρέπων οὕτω τοὺς χριστιανούς νὰ ἀγωνίζωνται ἡρωϊκῶς.

Ἐν ἔτος μετὰ τὴν νίκην του κατὰ τοῦ Μαξεντίου, ὁ Κωνσταντῖνος ἔχων σύμφωνον καὶ τὸν Λικίνιον, ἐξέδωκε (313) διάταγμα ἀνεξιθρησκείας, τὸ γνωστὸν ὡς Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων, διὰ τοῦ ὁποίου οἱ χριστιανοὶ καὶ εἰδωλολάτραι ἦσαν ἐλεύθεροὶ νὰ λατρεύουν

2. Ἡ Ἁγία Ἑλένη ἀνευρίσκουσα τὸν Τιμίον Σταυρὸν
(Μικρογραφία 9ου αἰῶνος, ἐν τῇ Ἑθνικῇ Βιβλιοθήκῃ Παρισίων)

τὸν θεὸν τῆς ἐκλογῆς των. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπεκατεστάθη πλήρης ἐλευθερία καὶ ἰσότης πασῶν τῶν θρησκευῶν. Νόμισμα τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, κοπὲν τὸ 315, ἐκ παραλλήλου μὲ τὸν ἐθνικὸν θεὸν Ἥλιον, φέρει καὶ τὸν χριστιανικὸν σταυρὸν. Βραδύτερον ὁ Μ. Κωνσταντῖνος, γενόμενος μονοκράτωρ, χωρὶς νὰ καταδιώξη τοὺς εἰδωλολάτρας, ἠνόνησεν ἀκόμη περισσότερον τὸν Χριστιανισμόν καὶ ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του ἐβαπτίσθη (337). Ἐν τούτοις διετήρησε πάντοτε τὸν τίτλον τοῦ μεγάλου ποντίφικος.

Δὲν ἠκολούθησεν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος μόνον εἰς τὴν θρησκείαν τὴν ὀρθὴν ὁδόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διοίκησιν καὶ τὴν ἀμυναν τοῦ κράτους, ἐπέδειξεν ἔξοχον δραστηριότητα. Ἡὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπαλλήλων, διαιρέσας τὰς ὑπηρεσίας εἰς τέσσαρας μεγάλους κλάδους. Πάντων δὲ τούτων εἶχεν ὁ αὐτοκράτωρ τὴν ἀμεσον ἐπίβλεψιν, ὥστε ὅλαι αἱ ἐξουσίαι συνεκεντρώθησαν εἰς χεῖρας αὐτοῦ. Ἐπὶ Κωνσταντίνου τὸ πολιτεῦμα ἔγινεν ἀ π ὀ λ υ τ ο ς μ ο ν α ρ χ ί α· σύγκλητος, ὕπατοι καὶ λοιπὰ ἀξιώματα παρεμερίσθησαν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν μέχρι τοῦδε εἰς ἐθνικοὺς Ναοὺς λατρείαν τοῦ αὐτοκράτορος (ἀγάλματα, θυσίας), διετήρησεν ὅμως καὶ ἐπέτεινε τὸν ἱερατικὸν χαρακτῆρα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος καὶ οἱ ὑπήκοοι ὤφειλον νὰ τὸν προσκυνοῦν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐθεώρει ἑαυτὸν ἀντιπρόσωπον τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ἔδιδεν εἰς ἐκάστην του πρᾶξιν ἱερὸν χαρακτῆρα καὶ ἐπενέβαιναν εἰς πάσας τὰς ὑποθέσεις τῆς Ἐκκλησίας, παρακαθήμενος μετὰ τῶν ἐπισκόπων, ὡς ἐὰν ἦτο εἷς ἐξ αὐτῶν.

Διὰ τὴν καλυτέραν διοίκησιν τῶν ἐπαρχιῶν, ἠὔξησεν ὁ Κωνσταντῖνος τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν εἰς 90 (βραδύτερον εἰς 120) καὶ ἀφῆρσεν ἀπὸ τοὺς διοικητὰς τὴν στρατιωτικὴν διοίκησιν. Ὁμοίως ἐμείωσε τὴν βαρεῖαν φορολογίαν. Ἐκαμε κοινωφελῆ ἔργα καὶ μὲ τὰ ἐξάίρετα κυβερνητικὰ προσόντα του ἀναδιωργάνωσε τὸ ἀπέραντον κράτος του.

Πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ζωῆς τῶν ὑπηκόων του καὶ διατήρησιν τῆς εἰρήνης, ἠὔξησε τὴν δύναμιν τοῦ στρατοῦ του, ὁ ὅποιος ἐκινεῖτο συνεχῶς καὶ ἀμέσως ἐφθανεν εἰς κινδυνεῦον σημεῖον τῶν συνόρων. Ἐπὶ Κωνσταντίνου ὁ στρατὸς τῆς αὐτοκρατορίας ἦτο περὶ τὰς 500 χιλιάδας καί, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, μ ι σ θ ο φ ο ρ ι κ ὸ ς. Ξένοι, ὡς οἱ Γερμανοί, κατέλαβον σημαντικὴν θέσιν εἰς τὸν στρατὸν καὶ βαθμηδὸν εἰσῆλθον καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς αὐτοκρατορίας, μὲ σοβαρὰ ἐπακόλουθα διὰ τὴν ἱστορίαν αὐτῆς.

Κατὰ μῆκος τῶν συνόρων τοῦ κράτους του ὁ Κωνσταντῖνος ἐγκατέστησε στρατιώτας μὲ τὰς οἰκογενείας των, δώσας εἰς αὐτοὺς γαίαις πρὸς καλλιέργειαν καὶ ὑποχρεώσας νὰ σπεύδουν εἰς τὸν πρῶτον κίνδυνον. Πρὸς καλυτέραν ἄμυναν τοῦ κράτους, ἐστρατολόγησε τοὺς βαρβάρους τῶν συνόρων καὶ ἐσχημάτισεν εἰδικὰ σώματα, τὰ ὁποῖα προθύμως παρεῖχον τὴν στρατιωτικὴν των ὑπηρεσίαν ὑπὲρ τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου. Τοὺς βαρβάρους τούτους τῶν συνόρων οἱ Βυζαντινοὶ ὠνόμαζον **σ υ μ μ ά χ ο υ ς**.

Μετὰ βασιλείαν τριακόντα ἐτῶν ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέθανε (337), ἀφοῦ ὑπεστήριξεν ἰδιαιτέρως τὸν Χριστιανισμόν, ὁ ὁποῖος ὀριστικῶς ἐπεκράτησεν. Οἱ ἐθνικοὶ ἱστορικοὶ ἐκτοξεύουν πολλὰς ὕβρεις κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου, ἡ Ἐκκλησία ὅμως τὸν ἀνεκέρηξεν Ἰ σ α π ὀ σ τ ο λ ο ν καὶ κατέταξεν αὐτὸν καὶ τὴν μητέρα του Ἑλένην μεταξὺ τῶν ἁγίων. Ἐπίσης ἡ ἱστορία ὠνόμασε τὸν Κωνσταντῖνον **Μέγαν**, διότι ὄντως ἀνεδείχθη εἰς ἀπὸ τοὺς μεγάλους αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Διὰ τῆς μεταφορᾶς τῆς πρωτευούσης τοῦ κράτους εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ ὁποία εὑρίσκετο εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου τῆς Ἀνατολῆς, ὁ Ἑλληνισμὸς ἐνεδυναμώθη καὶ βαθμηδὸν τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἔλαβεν ἑλληνικὸν χαρακτήρα.

2. Ἡ κτίσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως

Τίνας λόγους εἶχεν ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος νὰ μεταφέρῃ τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους του εἰς τὴν Ἀνατολήν; Πρῶτον, ἔτρεφε μικρὰν συμπάθειαν πρὸς τὴν Ρώμην, ἡ ὁποία ἦτο κέντρον τῆς εἰδωλολατρείας καὶ διετήρει τὴν ἀνάμνησιν τοῦ παλαιοῦ πολιτεύματος. Μετὰ τὴν νίκην, ἰδίως κατὰ τοῦ Δικινίου, ὁ Κωνσταντῖνος ἐσχημάτισε τὴν πεποίθησιν, ὅτι τὸ μέλλον ἀνῆκεν εἰς τοὺς χριστιανούς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροι εὑρίσκοντο εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ὁμοίως ἀντελήφθη ὁ Κωνσταντῖνος, ὅτι ἡ παλαιὰ Ρώμη ἦτο πολὺ μακρὰν καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀποκρούωνται εὐκόλως οἱ ἐχθροὶ τοῦ κράτους, Γότθοι καὶ Πέρσαι, οἱ ὁποῖοι ἠπειλοῦν τὰς πλησίον τοῦ Δουνάβεως καὶ ἐν τῇ Ἀσίᾳ ἐπαρχίας.

Εἵλκυσεν ἐπίσης τὴν προσοχὴν τοῦ Κωνσταντίνου ἡ ἐξαιρετος γεωγραφικὴ θέσις τῆς νέας πόλεως, ὅπου πρὸ χιλίων ἐτῶν οἱ Μεγαρεῖς ὑπὸ τὸν Βύζαντα εἶχον κτίσει ἀποικίαν, ὀνομασθεῖσαν ἐκ τοῦ οἰκιστοῦ Βυζάντιον. Ἡ Κωνσταντινούπολις, εὑρισκομένη εἰς τὸ ἀκρότατον ση-

μείον τῆς Εὐρώπης καὶ ἀπέναντι τῆς Ἀσίας, κατέστη ἀπὸ πάσης ἐπόψεως τὸ φυσικὸν κέντρον τῆς Αὐτοκρατορίας, ἀνταπεκρίνετο δὲ πλήρως πρὸς τὰς νέας ἀνάγκας αὐτῆς.

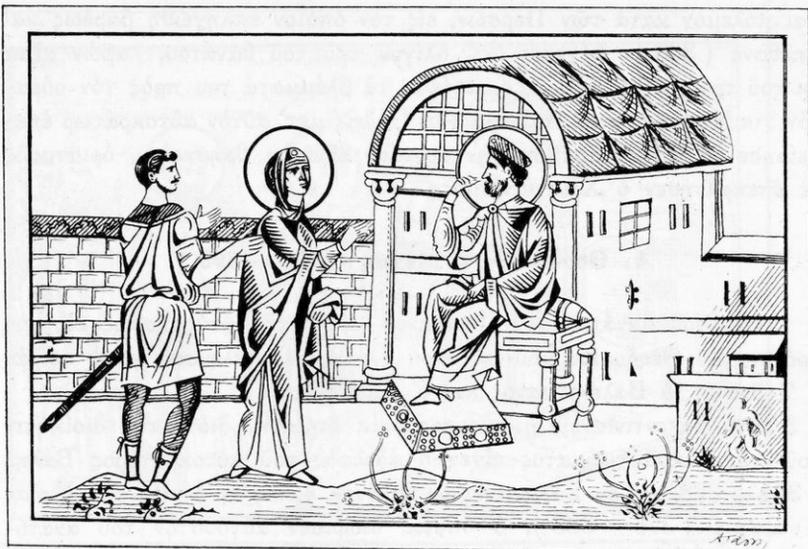
Αἱ ἐργασίαι τῆς ἀνοικοδομήσεως ἤρχισαν τὸ 326, συμφώνως πρὸς τὸ πολεοδομικὸν σχέδιον τῆς ἐποχῆς, μὲ ἀνάκτορα, ἀγοράς, ἱππόδρομον, στοάς, ἐκκλησίας, λουτρά, ὕδραγωγεῖα κ.ἄ. Πρὸς διακόσμησιν δὲ τῆς νέας πρωτεύουσος μετέφερον ὁ Κωνσταντῖνος ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας καὶ ἰδίως ἀπὸ τὴν Ρώμην ὠραῖα ἔργα τέχνης.

Τὴν 11 Μαΐου τοῦ ἔτους 330 ἐτελέσθησαν ἐπισημῶς τὰ ἐγκαίνια τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία ὠνομάσθη, ὅπως ὑπῆρχεν ἀρχαία ἑλληνικὴ συνήθεια, ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἱδρυτοῦ. Ὁ Κωνσταντῖνος περιέβαλε τὴν πόλιν μὲ ἰσχυρὸν τεῖχος, ὅπως καὶ οἱ μετ' αὐτὸν αὐτοκράτορες. Διὰ τοῦτο κατάρθωσεν ἡ Κωνσταντινούπολις νὰ διαγράψῃ, μακράκινα ἱστορίαν καὶ νὰ ἀντισταθῇ νικηφόρως ἐπὶ 11 αἰῶνας κατὰ ποικίλων ἐπιδρομῶν.

3. Ὁ Κωνσταντῖος (337 — 361) καὶ Ἰουλιανὸς (361 — 363)

Ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του, ὁ Μ. Κωνσταντῖνος διένειμε τὸ κράτος του εἰς τοὺς τρεῖς υἱοὺς του καὶ δύο ἀνεψιούς του, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἤλθον εἰς σύγκρουσιν. Ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντῖνου Κωνσταντῖος, ἐξοντώσας πάντα τὰ μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, ἀνεκνήρυχθη αὐτοκράτωρ. Δύο μόνον ἐξάδελφοί του διεσώθησαν, ὁ Γάλλος καὶ ὁ Ἰουλιανός, τοὺς ὁποίους περιορίσας ὁ Κωνσταντῖος εἰς μονήν, αὐστηρῶς ἐπέβλεπεν.

Ὁ Κωνσταντῖος εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἔγινε πρόξενος θρησκευτικῶν ταραχῶν, διότι ὑπεστήριξε τοὺς Ἀρειανούς, εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὅμως εἶχεν ἐπιτυχίας, διότι ἐνίκησε τοὺς Σ α ρ μ α τ α ς εἰς τὸν Δούναβιν καὶ τοὺς Π έ ρ σ α ς εἰς τὴν Μεσοποταμίαν. Εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τῶν Ἀ λ α μ α ν ῶ ν ἀπέστειλε τὸν ἐξάδελφόν του Ἰουλιανόν, ὁ ὁποῖος τοὺς ἐνίκησε καὶ τοὺς ἀπώθησεν, ἐπιδείξας μεγάλα στρατιωτικὰ προσόντα. Ὁ φιλόποπτος Κωνσταντῖος προσεπάθησεν νὰ ὀλιγοστεύσῃ τὸν στρατὸν τοῦ Ἰουλιανοῦ, φοβούμενος τὴν δυνάμιν του, ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργά ὁ στρατὸς ἀνεκνήρυξεν αὐτοκράτορα τὸν Ἰουλιανόν. Ὁ Κωνσταντῖος ἔσπευσεν ἐναντίον τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἀλλ' ἀπεφεύχθη ὁ νέος ἐμφύλιος πόλεμος, διότι καθ' ὁδὸν ἀπέθανε καὶ μόνος κύριος τοῦ κράτους ἔμεινε ὁ Ἰουλιανὸς (361).

3. Ίουλιανός ὁ Παραβάτης

(Μικρογραφία 10ου αἰῶνος, ἐν τῇ Βατικανῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ρώμης)

Ὁ νέος αὐτοκράτωρ εἶχε σπουδάσει εἰς τὰς Ἀθήνας ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, πρὸς τὴν ὁποίαν ἠσθάνετο βαθὴν θαυμασμὸν καὶ ἀγάπην. Εὐθὺς ὡς ἔγινεν αὐτοκράτωρ, προσεπάθησε νὰ ἐπαναφέρῃ ὡς ἐπίσημον θρησκείαν τοῦ κράτους τὴν εἰδωλολατρείαν, ἀνοίξας τοὺς ἀρχαίους ναοὺς καὶ διώξας τοὺς χριστιανούς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐνόμισεν ὁ Ίουλιανός, ὅτι θὰ ἐπανήρχιζεν ἡ καλλιέργεια τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ἡ ὠραιότης τῶν ὁποίων τὸν εἶχεν καταγοητεύσει.

Ἡ ἀγάπη τοῦ πρὸς τὴν ἀρχαίαν σοφίαν τὸν ἠμπόδισε νὰ διακρίνῃ τὴν πραγματικότητά καὶ νὰ ἀντιληφθῇ, ὅτι ἡ ἀρχαία θρησκεία μὲ τοὺς Ὀλυμπίους θεοὺς εἶχεν ἀποθάνει διὰ παντός. Ὁ Ίουλιανός, διὰ τῆς προσπαθείας τοῦ ὅπως ἀνασυστήσῃ τὴν εἰδωλολατρείαν, προσκάλεσε τὴν ὀργὴν τῶν χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι τὸν ὠνόμασαν ἀ π ο σ τ ᾶ τ η ν καὶ π α ρ α β ᾶ τ η ν.

Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν καὶ οἰκονομικὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς χώρας ὁ Ίουλιανός ἀνεδείχθη ἐξαιρετος αὐτοκράτωρ, ἐπέφερε σημαντικὰς οἰκονομίας καὶ περιώρισε τὰς δαπάνας. Ἀνέλαβεν ἐπίσης

καὶ πόλεμον κατὰ τῶν Περσῶν, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπληγώθη βαρέως καὶ ἀπέθανε (363). Λέγεται ὅτι, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου, λαβὼν αἷμα ἐκ τοῦ τραύματος, ἀνέκραξε στρέψας τὰ βλέμματά του πρὸς τὸν οὐρανόν : « Νενίκηκάς με, Ναζωραῖε ». Οὐδεὶς μετ' αὐτὸν αὐτοκράτωρ ἐπεχείρησε νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἀρχαίαν ἐθνικὴν θρησκείαν, ὀριστικῶς δὲ ἐπεκράτησεν ὁ Χριστιανισμός.

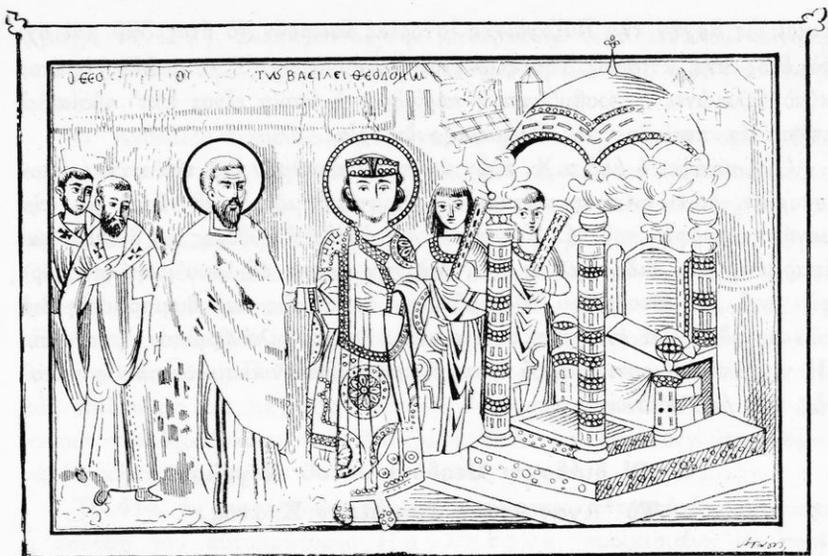
4. Θεοδοσίος ὁ Μέγας (379 — 395)

Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰουλιανοῦ μέχρι τῆς ἀναρρήσεως εἰς τὸν θρόνον τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου (379) ἐβασίλευσαν κατὰ σειρὰν ὁ Ἰοβιανός, ὁ Βαλεντινιανός καὶ ὁ Γρατιανός.

Ἐπὶ Βαλεντινιανοῦ ἡ αὐτοκρατορία διηρέθη, διότι τὴν διοίκησιν τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος εἶχεν ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Βάλης (364 — 378). Τὸν Βαλεντινιανὸν θανόντα διεδέχθη ὁ υἱὸς του Γρατιανός (375 — 383), ὁ ὁποῖος διώρισεν αὐγούστον τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους τὸν στρατηγὸν Θεοδόσιον. Ὁ θρίαμβος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐξησφαλίσθη ὀριστικῶς ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου, διότι οὗτος ἔλαβε μέτρα κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας, ἔκλεισε τοὺς ἀρχαίους ναοὺς καὶ ἐξέδωκεν αὐστηρὰ διατάγματα κατὰ τῶν αἰρετικῶν. Ὡς τελευταῖον κτύπημα κατὰ τῆς ἀρχαίας θρησκείας δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ κατάργησις τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων (394).

Μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Γρατιανοῦ εἰς τὸ Λούγδουνον (Λυῶν) ὁ Θεοδοσίος ἐπενέβη εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἔλαβεν εἰς χεῖράς του τὴν διακυβέρνησιν ὀλοκλήρου τοῦ Κράτους, ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ. Κατὰ τὴν 15ετῆ βασιλείαν του ὁ Θεοδοσίος ἐπέδειξεν ἐξαιρετὰ πολιτικὰ καὶ στρατηγικὰ προσόντα, ἐρρῦθμισε τὸ διοικητικὸν σύστημα, κατέπνιξε τὰς ἐναντίον του ἐπαναστάσεις καὶ ἐχειρίσθη ἐπιδεξίως τὰ μεγάλα ζητήματα τῆς χώρας. Ἰδιαιτέρως ἐφρόντισε διὰ τὴν ἄμυναν τῶν συνόρων τοῦ κράτους, διοργανώσας πρὸς τοῦτο ἰσχυρὸν στρατόν. Ὅθεν δικαίως ὠνομάσθη Θεοδοσίος ὁ Μέγας καὶ κατατάσσεται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν εἰς ἴσην μοῖραν μὲ τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Μέγαν, διότι ἀμφότεροι εἶναι ἰδρυταὶ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ θεμελιωταὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

Κατακρίνεται μόνον τὸ βίαιον καὶ ὀρμητικὸν τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Θεοδοσίου, ὁ ὁποῖος, ἐκδικούμενος τὸν φόνον ὀλίγων μισθοφόρων ἀξιω-

4. Θεοδόσιος ὁ Μέγας μετὰ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ
(Μικρογραφία 9ου αἰῶνος, ἐν τῇ Ἑθνικῇ Βιβλιοθήκῃ Παρισίων)

ματικῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, διέταξεν ἀθρόαν σφαγὴν τῶν Θεσσαλονικέων εἰς τὸν Ἰππόδρομον. Ἄνω τῶν 7.000 ἄνθρωποι ἐφονεύθησαν. Ὅταν ὁμοῦς εὐρισκόμενος εἰς Μεδιόλανα (Μιλᾶνον) προσῆλθεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὁ Θεοδόσιος διὰ νὰ κοινωνήσῃ, ὁ ἐπίσκοπος Μεδιολάνων Ἀμβρόσιος τοῦ ἀπηγόρευσε τὴν θείαν κοινωνίαν καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ὑπεχρέωθη νὰ μετανοήσῃ δημοσίᾳ.

Ὁ Θεοδόσιος ἀπέθανε τὸ 395 εἰς τὸ Μιλᾶνον, ἀφοῦ εἶχε διανείμει τὸ κράτος του εἰς τοὺς δύο υἱούς του, Ἀρκαδίον καὶ Ὀνώριον, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος ἔλαβε τὴν Ἀνατολίην (Ρουμανίαν, Μακεδονίαν, Ἀσίαν, Πόντον, Αἴγυπτον) καὶ ὁ Ὀνώριος τὴν Δύσιν (Ἰταλίαν, Ἀφρικὴν, Γαλλίαν, Ἰσπανίαν καὶ Ἀγγλίαν).

Ἡ διαίρεσις αὕτη ἦτο ἡ τελευταία. Εἰς τὸ ἐξῆς δὲν ἐνώνεται τὸ Ἀνατολικὸν καὶ Δυτικὸν κράτος. Τὸ Δυτικὸν δέχεται ἐπιδρομὰς βαρβάρων, εἰς τοὺς ὁποίους τελικῶς ὑποκύπτει, ἐνῶ τὸ Ἀνατολικὸν διατηρεῖται ἐπὶ 1000 ἔτη καὶ παίζει σπουδαιότατον ρόλον εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν, ἐκχριστιανίζεται καὶ ἐξελληνίζεται καὶ ὑπὸ τὴν νέαν του μορφήν λέγεται Βυζαντινὸν κράτος. Διὰ τοῦτο οἱ περισσότεροι ἱστο-

ρικοί ως αρχήν τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας θεωροῦν τὸ ἔτος 395 καὶ ὄχι τὸ ἔτος τῆς κτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (330). Μὲ τὸ ἔτος αὐτὸ τελειώνει ἡ προβυζαντινὴ περίοδος, ἡ ὁποία εἶναι κατ' οὐσίαν ἡ τελευταία περίοδος τῆς Ρωμαϊκῆς ἱστορίας.

Ἐν συνόψει ὁ 4ος μ.Χ. αἰὼν ἀποτελεῖ σταθμὸν διὰ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν, διότι ἐνίκησε τελικῶς ὁ Χριστιανισμός, καθ' ὅσον μὲ τὴν μεγάλην μορφήν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἀφέθη ἐλεύθερος νὰ διδάξῃ καὶ ἐφαρμόσῃ τὴν διδασκαλίαν του. Μὲ τὴν ἄλλην ἐξ Ἰσοῦ μεγάλην μορφήν τοῦ Μ. Θεοδοσίου ἐθριάμβευσεν ὀριστικῶς καὶ διεμορφώθη διὰ τῶν συνόδων καὶ ἐνισχύθη οἰκονομικῶς διὰ τὸ φιλόνητον ἔργον του. Ἡ νίκη τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι τὸ μεγαλύτερον κοσμοϊστορικὸν γεγονός τοῦ 4ου αἰῶνος.

5. Οἱ διάδοχοι Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου.

Τὸ Ἀνατολικὸν Ρωμαϊκὸν Κράτος.

Οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοδοσίου ἐφάνησαν ἐντελῶς ἀνίκανοι ὅπως κυβερνήσουν τὸ κράτος. Ὁ Ἀρκαδιος (395 — 408) ἦτο 18 ἐτῶν, ὅταν ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον καὶ ἐπετροπεύετο ἀπὸ τὸν Εὐτρόπιον, ἀνηθρονον διεφθαρμένον, ὅστις διὰ μηχανοραφιῶν ἐπέτυχεν νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὰ ἀνώτατα τιμητικὰ ἀξιώματα τοῦ Βυζαντίου. Κατὰ τὸν ἱστορικὸν Ζώσιμον ὁ Εὐτρόπιος διηύθυνε τὸν Ἀρκαδίον, ὡς πρόβατον: « Ἐκυριεῦεν Ἀρκαδίου καθάπερ βοσκήματος ». Ὅπως διατηρήσῃ δὲ τὴν ἐπιρροήν του ὁ Εὐτρόπιος, ἔδωκεν εἰς τὸν Ἀρκαδίον σύζυγον τὴν Εὐδοξίαν, κόρην Γερμανοῦ στρατηγοῦ. Τὰ πολλὰ λάθη, αἱ παρανομίαι καὶ οἱ ἐκβιασμοὶ κατέστησαν τὸν Εὐτρόπιον τόσον μισητόν, ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ αὐτοκράτειρα Εὐδοξία ἐθεώρησε φρόνιμον νὰ μὴν τὸν εὖνοῃ. Βραδύτερον ὁ μὲν Εὐτρόπιος κατεδικάσθη εἰς θάνατον ἐπὶ προδοσίᾳ, ἡ δὲ μεγάλη περιουσία του ἐδημεύθη.

Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἐδοκιμάσθη ἀπὸ ἐπιδρομὰς Γόθων καὶ Οὐννων. Εὐτυχῶς ὅμως κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἀρκαδίου ἱκανώτατος πολιτικός, ὁ Ἀνθέμιος, ἀνέλαβεν εἰς χεῖράς του τὴν διακυβέρνησιν τοῦ κράτους καὶ ἀντεπεξῆλθεν μετὰ δεξιότητος κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν.

Τὸν Ἀρκαδίον διεδέχθη ὁ ἐπταετής υἱός του Θεοδόσιος Β' ὁ Μικρός (408 — 450), ὅστις ἐπετροπεύετο ὑπὸ τοῦ Ἀνθεμίου

(μέχρι τὸ 414), ἀναλαβόντος τὴν κατασκευὴν νέου μεγάλου τείχους-
ικανοῦ νὰ συμπεριλάβῃ τὸν αὐξηθέντα πληθυσμὸν τῆς Κωνσταντινου-
πόλεως.

Ὁ Ἀνθέμιος διηύθυνε τὰ πράγματα μὲ πολλὴν σύνεσιν καὶ δεξιό-
τητα. Δι' αὐτὸ εἶχε μεγάλας ἐπιτυχίας καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἐξω-
τερικόν. Κατέστησεν ὁ Ἀνθέμιος ἀγαθὰς καὶ φιλικὰς τὰς σχέσεις μὲ
τὴν Δύσιν καὶ μὲ τὴν Περσίαν, ἐνίκησε τοὺς βορείους τοῦ Δουναβέως
Οὐννους καὶ ἐγκατέστησε περιπολίαις πλοίων εἰς τὸν Δούναβιν διὰ νὰ
ἐμποδίσῃ τὰς διαβάσεις Οὐννων καὶ Γερμανῶν νοτίως τοῦ Δουναβέως.
Ἐὰν αὐτὸ τὸ ὥραϊον μέτρον τοῦ Ἀνθεμίου ἐτηρεῖτο καὶ εἰς τὸ μέλλον,
θὰ ἀπηλλάσσετο ἡ Βαλκανικὴ χερσόνησος καὶ ἰδιαιτέρως ἡ Ἑλλάς ἀπὸ
τὰς ἐπιδρομὰς καὶ καταστροφὰς τῶν διαφόρων λαῶν. Ὅλα αὐτὰ δει-
κνύουσι τὴν ὀξυδέρκειαν τοῦ Ἀνθεμίου, ὅστις ἐπὶ δέκα ἔτη κατώρθωσε
νὰ διοικήσῃ λαμπρῶς.

Τὸ 414, ἐν συνεννοήσει μὲ τὴν σύγκλητον, ἀνεκηρύχθη αὐγούστα
ἢ ἀδελφὴ τοῦ αὐτοκράτορος Π ο υ λ χ ε ρ ί α, προικισμένη μὲ πολι-
τικὸν νοῦν. Διὰ τοῦτο ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ κρά-
τους. Ἡ Πουλχερία ἦτο λίαν φιλόδοξος γυνή, στρέψασα τὴν προσοχὴν
τοῦ ἀδελφοῦ τῆς εἰς τὰ θρησκευτικὰ, τὴν ἱππασίαν καὶ τὴν ζωγραφικὴν,
διὰ νὰ μὴ λάβῃ ποτὲ ἐνδιαφέρον διὰ τὰ δημόσια πράγματα. Ἡ Πουλ-
χερία ἐφρόντισε νὰ δώσῃ σύζυγον εἰς τὸν ἀδελφόν τῆς τὴν κόρην τοῦ
φιλοσόφου Λεοντίου, τὴν Ἀ θ η ν α ῖ δ α, πολὺ μορφωμένην, ἡ ὁποία
ἔγινε χριστιανή, εὐσεβεστάτη μάλιστα, καὶ μετωνομάσθη Εὐ δ ο κ ί α.

Ἡ Εὐδοκία ἤσκησε μεγάλην ἐπίδρασιν, λόγῳ τῆς μορφώσεως καὶ
τῆς εὐφυΐας τῆς, καὶ κατέστη ἐξαιρετικὴ προσωπικότης, διότι συνετέ-
λεσε νὰ ἰδρυθῇ μεγάλη σχολὴ ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὸ Πανδιδακτή-
ριον (425), ὅπου, πλὴν τῶν νομικῶν, ἐδιδάσκοντο ἡ ρητορικὴ, ἡ φιλο-
σοφία, ἡ λατινικὴ καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, καὶ ἐπρωτοστάτησεν εἰς
τὴν ἐκλογὴν ἱκανῶν διδασκάλων. Ἐκαυχᾶτο ἡ Εὐδοκία διὰ τὴν ἑλληνι-
κὴν τῆς καταγωγὴν καὶ συνέγραψεν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν, ἠνόνησε
δὲ πᾶσαν πνευματικὴν κίνησιν πρὸς ἐπικράτησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

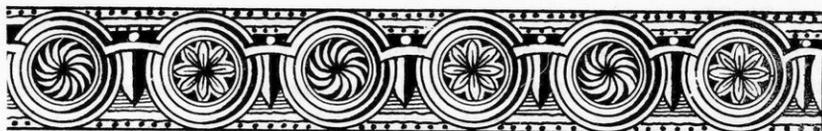
Περὶ τὸ τέλος τοῦ βίου τῆς ἡ Εὐδοκία ἀφωσιώθη εἰς ἔργα φιλαν-
θρωπίας, τόσον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅσον καὶ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα,
τὰ ὁποία δις ἐπεσκέφθη. Διένειμε βοηθήματα εἰς πτωχοὺς καὶ φυλακι-
σμένους, ἠλευθέρωσε πολλοὺς αἰχμαλώτους καὶ ἔδωσε πολλὰ χρήματα
εἰς ἐκκλησίας καὶ μονὰς. Ἐπειδὴ ὁμως ἐπῆλθε δυσάρεσκεια μεταξύ

Πουλχερίας, Εὐδοκίας καὶ Θεοδοσίου, ἡ εὐσεβῆς Εὐδοκία κατέφυγεν εἰς τὰ Ἰεροσόλυμα, ὅπου καὶ ἀπέθανεν. Εἶναι εὐτύχημα, ὅτι κατὰ τὴν μακρὰν βασιλείαν τοῦ ἀνισχύρου Θεοδοσίου Β' δὲν συνέβησαν σημαντικὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα, ὅπως ἀντιθέτως εἰς τὸ δυτικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον ὑφίστατο μεγάλας καταστροφὰς ἀπὸ τὰς εἰσβολὰς τῶν Γερμανῶν.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδοσίου, ἡ Πουλχερία ἐνουμφεύθη τὸν Μαρκιανόν, ἔμπειρον εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ, ὅστις ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ καὶ πιθανῶς εἶναι ὁ πρῶτος τῶν αὐτοκρατόρων, ὅστις ἔλαβε τὸ στέμμα ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ πατριάρχου. Τοῦτο ἐπεδίωξεν ὁ Μαρκιανός, διὰ νὰ ἐνθαρρύνῃ τὴν συνεργασίαν τοῦ κράτους μετὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ εὐλογία τῆς ὁποίας συνετέλεσεν ὥστε νὰ καταστή τὸ πρόσωπον τοῦ αὐτοκράτορος ἱερόν. Εἰς τὸ ἐξῆς δὲ ἐπεκράτησε τὸ ἔθιμον τοῦτο, ὅπερ ἔδωσεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μεγάλην δύναμιν. Πολὺ βραδύτερον (9ος αἰὼν) εἰσήχθη καὶ ἡ χρῆσις, ἡ ὁποία, τρόπον τινά, ἀπῆλειπε προηγουμένας ἁμαρτίας τοῦ αὐτοκράτορος.

Ὁ Μαρκιανός (450 — 457), βοηθούμενος καὶ ἀπὸ τὴν Πουλχερίαν, ἐκυβέρνησε μὲ σύνεσιν καὶ σθένος, ἀρίστην ἀπόδειξιν τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ ἡ ἔναντι τῶν Οὐννων στάσις του, περὶ ἧς θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον. Τὸ 453 ἀπέθανεν ἡ Πουλχερία, ἀφοῦ διέθεσε τὴν περιουσίαν της ὑπὲρ ἐκκλησιῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων. Κτίσμα τῆς Πουλχερίας ὑπῆρξεν ὁ περίφημος ναὸς τῶν Βλαχερνῶν.

Ὁ Μαρκιανός, μετὰ τὸν θάνατον τῆς Πουλχερίας, ἐβασίλευσεν ἐπὶ τρία ἔτη καὶ ἠκολούθησε τὴν φιλανθρωπικὴν δρᾶσιν ἐκείνης. Δι' αὐτὸ ἡ Ἐκκλησία ὠνόμασεν ἀμοτέρους ἀγίους καὶ τοὺς τιμᾷ τὴν 17 Φεβρουαρίου. Ὁ Μαρκιανός ὅμως δὲν ἐπρόσεξε τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς καὶ ἀφῆκε τὸν θρόνον ἄνευ διαδόχου, ἐπωφεληθεὶς δὲ τῆς εὐκαιρίας ὁ πανίσχυρος στρατηγὸς τῆς Ἀνατολῆς Ἀσπαρ, γερμανικῆς καταγωγῆς, ἐπέβαλεν αὐτοκράτορα τὸν ἀξιωματικὸν Λέοντα, Θράκα, διότι ἐνόμιζεν ὅτι θὰ τὸν εἶχε πειθῆνιον ὄργανόν του. Μὲ τὸν θάνατον τοῦ Μαρκιανοῦ ἐξέλειπεν ὁ οἶκος τοῦ Θεοδοσίου.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΛΑΩΝ

6. Ο Ὑ ν ν ο ι

Κ

ΑΤΑ τὸν 4ον καὶ 5ον αἰῶνα βάρβαροι λαοὶ εἰσέδουν εἰρη-
νικῶς ἢ ἔκαμμον ἐπιδρομὰς εἰς τὰς χώρας τῆς αὐτοκρατο-
ρίας καὶ προεκάλουν ἀναστάσεων.

Οἱ Γερμανοὶ (Βησιγόθοι) ἀπὸ τοῦ Δουνάβειος ἤρχισαν βραδέως καὶ ἀθορύβως νὰ εἰσέρχωνται ἐντὸς τῆς αὐτοκρατορίας κατὰ μικρὰς ἢ πολυαριθμοὺς ομάδας, διότι ἐγνώριζον, ὅτι εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν ὑπῆρχεν ἀσφάλεια, τάξις καὶ εὐημερία, ἣ δὲ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις εὐχαρίστως παρεχώρει γαίας εἰς αὐτοὺς πρὸς καλλιέργειαν. Αἱ κυριώτεραι αἰτίαι τῆς μετακινήσεως τῶν Γερμανικῶν λαῶν ἦσαν ἡ αὐξησις τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῶν, ἡ ἔλλειψις ἐπαρκoῦς ἐδάφους πρὸς καλλιέργειαν καὶ ἡ πίεσις τὴν ὁποίαν ἤσκουν ἐπ' αὐτῶν οἱ Οὕννοι μετὰ τῶν συμμάχων τῶν Ὀστρογόθων.

Βαθμηδὸν ὅμως ὁ ἀριθμὸς τῶν μετακινουμένων βαρβάρων ηὐξήθη εἰς τὸ Ἀνατολικὸν κράτος τόσον, ὥστε ἤρχισε νὰ προκαλῆ φόβους. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ δυτικὸν Ρωμαϊκὸν κράτος ἡ μεγάλη εἰσβολὴ τῶν Γερμανῶν (Ὀστρογόθων) κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα ἐπέφερε τὴν ὀριστικὴν διάλυσιν αὐτοῦ, ἔνεκα τῆς ὁποίας ἐπῆλθεν ἀναστάσις καὶ προσωρινὴ ἐκβαρβάρωσις τῆς Δύσεως.

Παραλλήλως πρὸς τοὺς Γερμανοὺς, εἰσβάλλουν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ Ἀσιάται, πρῶτοι οἱ Οὕννοι, οἱ ὅποιοι ἀνακόπτουν τὴν διείσδυσιν τῶν Γερμανῶν εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ἰδρύουν κράτη εἰς τὴν Εὐρώπην (Βουλγαρίαν καὶ Οὐγγαρίαν) καὶ ἐπιφέρουν μεγάλας καταστροφάς. Ἡ ἐξάπλωσις λοιπὸν τῶν Γερμανῶν καὶ ἡ εἰσβολὴ τῶν Ἀσιατῶν εἰς τὴν Εὐρώπην ἐνέχουν ἰδιαιτέραν σημασίαν. Τὴν περίοδον αὐτὴν ἐνομάζομεν εἰς τὴν ἱστορίαν Μεγάλην Μετανάστευσιν τῶν λαῶν.

Οί Ούννοι, συγγενεῖς τῶν Τούρκων, ἀφῆσαντες τὰς στέππας τῆς Ἀσίας, ἐπροχώρησαν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν νότιον Ρωσίαν, ἐλθόντες εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς Γερμανούς. Οἱ Ούννοι κατέστησαν φοβεροί, διότι εἶχον ἀρτίαν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν καὶ ἱκανοὺς ἀρχηγούς, οἱ ὅποιοι διέπρεπον εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν. Οὗτοι κατὰ τὴν πορείαν των πρὸς δυσμὰς ὑπέταξαν καὶ παρέσυραν πολλοὺς Γερμανούς, μετὰ τῶν ὁποίων μάλιστα ἦλθον εἰς ἐπιμειξίαν καὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἔμαθον τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν. Οἱ Ούννοι, μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῶν γερμανικῶν λαῶν τῆς σημερινῆς νοτίου Ρωσίας, ἐπεξέτειναν τὸ κράτος των μέχρι τοῦ Καυκάσου, τοῦ Δουνάβεως καὶ τῆς Οὐγγαρίας. Ἐπικίνδυνοι ὅμως εἰς τὴν Ἀνατολικὴν αὐτοκρατορίαν γίνονται μετὰ τὸ 430 καὶ διὰ τὴν ἀποφύγη αὕτη τὰς ἐπιδρομὰς, ἐπλήρωνεν εἰς τοὺς Ούννους κατ' ἔτος πολλὰ χρήματα.

Ὁ σημαντικώτερος ἡγεμὼν τῶν Ούννων ἦτο ὁ Ἀττίλας (435 — 453), ὅστις ἠνάγκασε τὴν κυβέρνησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ διπλασιάσῃ τὴν ἐτησίαν πληρωμὴν. Παρὰ τὴν συμφωνίαν ὅμως ἔκαμε φοβερὰς ἐπιδρομὰς πρὸς νότον τοῦ Δουνάβεως μέχρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ 70 πόλεις μετέβαλεν εἰς ἐρείπια. Μολονότι ἀγράμματος, ὁ Ἀττίλας κατάρθωσε νὰ κυβερνᾷ πολὺ καλὰ τὸ κράτος του, τὸ ὁποῖον ἐξετείνετο ἀπὸ τοῦ Δὸν ποταμοῦ μέχρι τοῦ Ρήνου. Ἦτο πονηρὸς διπλωμάτης καὶ πολιτικὸς μὲ μεγάλην ὀξυδέρκειαν, τρομερὸς πολεμιστὴς καὶ ὑπερβολικὰ ὀμός, αἱ δὲ ἐπιδρομαὶ του συνωδεύοντο ἀπὸ φρικτὰς καταστροφὰς.

Οἱ Ούννοι, ἀγριοὶ καὶ πολεμικοί, ἔζων μόνον μὲ τὴν λείαν τοῦ πολέμου καὶ δὲν ἤθύναντο νὰ κατοικοῦν εἰς πόλεις οὔτε νὰ καλλιεργοῦν τὴν γῆν. Ἐκαμον λοιπὸν συνεχῶς ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Βαλκανικὴν καί, μολονότι ἐλάμβανον χρήματα ἀπὸ τὸ Βυζάντιον, ἐλεηλάτουν ἀγρίως τὰς πόλεις τούτου. Νέαι πάλιν διαπραγματεύσεις ἤρχισαν μεταξὺ Ἀττίλα καὶ Βυζαντίου. Ὁ κίνδυνος ἦτο λίαν σοβαρὸς καὶ ἠπειλεῖτο ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν μεγαλυτέρα καταστροφή, ὅποτε (τὸ 450) ὁ αὐτοκράτωρ Μαρκιανὸς μετὰ θάρρους ἠρνῆθη νὰ πληρώσῃ φόρον εἰς τὸν Ἀττίλαν, διότι εἶχεν ἐξηκριβωμέναν πληροφορίαν, ὅτι οἱ Ούννοι ἠτοιμάζοντο δι' ἐπιδρομὴν εἰς τὴν Δύσιν. Πράγματι τὸ 451 ὁ Ἀττίλας εἰσέβαλεν εἰς τὴν Γαλλίαν μὲ πολυἀριθμὸν στρατὸν φονεύων καὶ καταστρέφων.

Τότε ὁ ἱκανάτατος στρατηγὸς καὶ σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Δύσεως Βαλεντινιανοῦ Γ' Ἀέτιος ἦλθε μὲ πολὺν στρατὸν πρὸς συ-

νάντησιν τοῦ Ἀττίλα. Ἡ τρομερὰ σύγκρουσις ἐγένετο εἰς τὰ Καταλαυ-
νικὰ πεδία (Châlons sur Marne), ὅπου 160 χιλιάδες νεκροὶ
ἐκάλυψαν τὸ πεδίον τῆς μάχης. Αὕτη εἶναι ἡ περίφημος Μάχη τῶν
Ἐθνῶν (451), κατὰ τὴν ὁποίαν ὑπερίσχυσε ἡ ἰκανότης τοῦ Ἀστίου
καὶ ἡ ἀνδρεία τῶν ρωμαϊκῶν λεγεόνων, ὁ δὲ Ἀττίλας ἠναγκάσθη νὰ
ὑποχωρήσῃ, διατηρῶν ἀκόμη σημαντικὸν μέρος τοῦ στρατοῦ του.

Τὸ ἐπόμενο ἐτος ὁ Ἀττίλας εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ κατέ-
λαβε τὴν Ἀκυληϊάν, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἔντρομοι κατέφυγον
εἰς τὰ νησίδια τοῦ μυχοῦ τῆς Ἀδριατικῆς, ὅπου ἱδρυσαν τὴν Ἐνε-
τίαν (452). Ὁ Ἀττίλας ἐληλάτησε τὴν βόρειον Ἰταλίαν καὶ ἦτο
ἔτοιμος νὰ βαδίσῃ κατὰ τῆς Ρώμης ἀλλ' ὁ πάπας Λέων ὁ Μέγας
καὶ ἄλλαι προσωπικότητες κατάρθωσαν καὶ μετέπεισαν τὸν Ἀττίλαν
μὲ πολλὰ δῶρα. Μετ' ὀλίγον ἀπέθανεν ὁ Ἀττίλας (553) καὶ τὸ κράτος
τῶν Οὐννων διελύθη.

7. Γερμανοὶ

Ἐκτὸς τῶν Οὐννων, ἄλλη μεγάλη ὁμοεθνία εἶναι οἱ Γερμανοὶ,
γνωστοὶ ἀπὸ τὴν ρωμαϊκὴν ἱστορίαν διὰ τοὺς ἀγῶνάς των ἐναντίον
τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων. Οἱ Γερμανοὶ κατεῦχον ἕλην τὴν Κεντρι-
κὴν Εὐρώπην, Ὀλλανδίαν καὶ Σκανδιναβικὴν χερσόνησον καὶ τὸν 4ον
αἰῶνα ἐξηπλώθησαν μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ ἐκεῖθεν ἔκαμαν
ἐπιδρομὰς εἰς τὸ Αἰγαῖον. Οἱ κυριώτεροι γερμανικοὶ λαοὶ εἶναι οἱ Βη-
σιγότθοι, Ὀστρογότθοι, Βάνδαλοι, Λομβαρδοὶ,
Σάξονες καὶ Φράγκοι.

Κατὰ τὴν πρώτην ἐπιδρομὴν τῶν Οὐννων, οἱ Βησιγότθοι μετετο-
πίσθησαν καὶ ἐπροχώρησαν δυτικώτερα, διέβησαν τὸν Δούναβιν καὶ
ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Μοισίαν (σημερινὴν Βουλγαρίαν) ὡς
σύμμαχοι τοῦ αὐτοκράτορος, ἀντὶ γῆς καὶ στέγης παρέχοντες τὰς
στρατιωτικὰς τῶν υπηρεσίας. Δὲν ἐβράδυναν ὅμως νὰ ἐπαναστατήσουν
καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Βάλης (364 — 378), συγκρουσθεὶς μετ' αὐτῶν
εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἐνίκηθη καὶ ἐκάη ἐντὸς τῆς
σκηνῆς του (378). Ἐχρειάσθη ἐξαιρετικῶς δραστηρία ἐνέργεια τοῦ
Μ. Θεοδοσίου διὰ νὰ καταδαμαστοῦν οἱ Βησιγότθοι, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὸν
θάνατόν του (395) ἐπανήρχισαν τὰς ἐπιδρομὰς των.

Ὁ νεαρὸς ἡγεμὼν τῶν Βησιγόθων, ὁ περιβόητος Ἀλάριχος,

ἐπέπεσε κατὰ τῆς Μακεδονίας καὶ ἐλεηλάτησε τὴν Θράκην καὶ τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα, διότι δὲν εὔρε σοβαρὰν τὴν ἀντίστασιν τοῦ Γερμαντικού, ὅστις ἀναφέρεται ὡς στρατηγὸς τῆς Ἑλλάδος. Τὰς Ἀθήνας ἐσεβάσθη ὁ Ἀλάριχος, διότι οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ προσέφερον διάφορα δῶρα. Πάντως πολλοὶ ἀρχαῖοι ναοὶ κατεστράφησαν, ὡς ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος εἰς τὴν Ἐλευσίνα, κατὰ προτροπὴν τῶν ἀκολουθούντων τὸν Ἀλάριχον φανατικῶν μοναχῶν (Ἀρειανῶν). Ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε διαδοθῆ μεταξύ τῶν Γότθων ἀπὸ τὸν 3ον αἰῶνα, ὁ δὲ ἐκ Μ. Ἀσίας καταγόμενος Οὐλφίλας μετέφρασεν εἰς τὴν γοθτικὴν γλῶσσαν τὴν Ἀγίαν Γραφήν.

Ἀφήσας τὴν Σπερεὰν Ἑλλάδα ὁ Ἀλάριχος ἦλθεν εἰς τὴν Πελοπόννησον, προχωρῆσας μέχρι τῆς Σπάρτης, ἔθνα ἐσκέφθη νὰ ἐγκατασταθῆ. Τὸ Βυζάντιον ἦτο τότε ἀπρησχολημένον μὲ τοὺς Οὐννοὺς καὶ δὲν ἔσπευσεν ἐγκαίρως νὰ κτυπήσῃ τὸν Ἀλάριχον. Ἀπὸ τὴν Δύσιν ἀρχιστράτηγος ἦλθεν ὁ Στιλίχων μὲ ἰκανὸν στρατὸν καί, περικυκλώσας τοὺς Γότθους πλησίον τοῦ ὄρους Φολόης παρὰ τὴν Ἀρκαδίαν (396), προετίμησε νὰ συνεννοηθῆ μετ' αὐτῶν, δεχθεὶς νὰ ἀπέλθουν ἐκεῖνοι ἐκ τῆς Πελοποννήσου.

Ἐπὶ τινὰ ἔτη ἀκόμη οἱ Γότθοι ἐξηκολοῦθον νὰ ἐνοχλοῦν τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν μὲ ἐπαναστάσεις καὶ ἔγιναν τόσοι δυνατοί, ὥστε ἀνέτρεπον καὶ ὑπουργοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἀλαζονεία τοῦ Ἀλαρίχου ὤθησεν αὐτὸν περισσότερον πρὸς τὴν Δύσιν. Εἰσβαλὼν ἐπανειλημμένως εἰς τὴν Ἰταλίαν, τελικῶς ἐνίκηθη ὑπὸ τοῦ Στιλίχωνος (402).

Ἀργότερον, δολοφονηθέντος τοῦ Στιλίχωνος, ὁ Ἀλάριχος συνέχισε τὰς ἐπιδρομὰς του μέχρι τῆς Ρώμης (410), τὴν ὁποίαν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐλεηλάτησαν φοβερὰ οἱ στρατιῶταί του. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἀπέθανεν ὁ Ἀλάριχος καὶ ὁ διάδοχός του Ἀτάουλφος ἀπῆλθεν ἐκ τῆς Ἰταλίας εἰς τὴν νότιον Γαλλίαν, ὅπου ἱδρυσεν τὸ νέον βησιγοθικὸν κράτος μὲ πρωτεύουσαν τὴν Τουλούζην. Τοῦτο βραδύτερον ἐπεξετάθη εἰς τὴν Ἰσπανίαν καὶ οὕτως ὁ ἐκ τῶν Βησιγόθων κίνδυνος, ὁ ἐπὶ μακρὸν ἀπειλήσας τὴν Ἀνατολικὴν αὐτοκρατορίαν, ἀπεσοβήθη.

Ὅμοιως ἄλλοι Γερμανοί, οἱ Βάνδαλοι, τολμηρότεροι ὄλων, διέβησαν τὸν Ρῆνον καὶ ἐκεῖθεν ἦλθον εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ἐγκατασταθέντες εἰς τὰ νότια αὐτῆς. Οἱ Βάνδαλοι μὲ τὸν ἰκανώτατον ἀρχηγόν των Γιζέριχον (429 — 476) διὰ τοῦ στενοῦ τοῦ Γιβραλτάρ ἦλθον εἰς

τὴν Ἀφρικὴν, τὴν ὁποίαν κατέλαβον κατόπιν μακρῶν ἀγώνων. Ὁ Γιζέρικος κατέστησε πρωτεύουσάν του τὴν Καρχηδόνα, ἐδημιούργησε στόλον καὶ ἐπεζέτεινε τὰς πειρατικὰς του ἐπιδρομὰς μέχρι τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου στρατηγὸς Ἀσπαρ δὲν ἔφερε ἀποτέλεσμα. Ὁ Γιζέρικος τὸ 455 μὲ ἰσχυρὸν πειρατικὸν στόλον ἦλθεν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ κατέλαβε τὴν Ρώμην, τὴν ὁποίαν οἱ στρατιῶταί του ἐλεηλάτησαν ἐπὶ δύο ἑβδομάδας καὶ κατέστρεψαν μὲ ἀγριότητα τὰ ἔργα τῆς τέχνης, ἐξ οὗ καὶ ἡ λέξις βανδαλισμός.

Κατὰ τὰς ἐπιδρομὰς αὐτὰς τῶν Βησιγόθων καὶ Βανδάλων ἐπῆλθον πολλαὶ καταστροφαὶ εἰς τὸ Δυτικὸν Ρωμαϊκὸν κράτος, τὸ ὅποιον κατ' οὐσίαν εἶχε περιορισθῆ μόνον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐνῶ τὸ Ἀνατολικὸν κράτος παρέμεινε ἄθικτον.

Τὰ γερμανικὰ κράτη τῶν Βησιγόθων, Βουργουνδιῶν καὶ Φράγκων ἀντικατέστησαν τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν εἰς τὴν Γαλλίαν, οἱ Βανδαλοὶ εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ τέλος εἰς τὴν Ἰταλίαν οἱ Ὀστρογόθοι (ἦτοι ἀνατολικοὶ Γόθοι). Οὗτοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀττίλα ἔμειναν ἐλεύθεροι ἀπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Οὐννων καὶ ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, τὸ ὅποιον εὗρεθῆ εἰς τὴν ἀνάγκην ἔχει μόνον νὰ προσλάβῃ πολλοὺς ἐξ αὐτῶν εἰς δημοσίας θέσεις καὶ νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς γαίαις, ἀλλὰ καὶ νὰ προσφέρῃ χρήματα διὰ νὰ ἀπαλλάσσεται τῶν ἐπιδρομῶν των. Ἄλλοτε κάλιν ἡ κυβέρνησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως προσεπάθει νὰ ὑποκινῇ ἐμφύλιον πόλεμον μεταξύ τῶν ἀρχηγῶν τῶν γοθικῶν φύλων εἴτε νὰ ἀπονέμῃ τιμητικοὺς τίτλους (ὕπατου κ.ἄ.), λίαν ἀρεστοὺς εἰς τοὺς βαρβάρους.

Ὁ Θεουδέριχος ὁ νεώτερος ἤνωσεν ὅλους τοὺς Ὀστρογόθους κατὰ τοῦ Βυζαντίου καὶ λεηλατήσας τὴν Μακεδονίαν ἠπειλήσεν τὴν Θεσσαλονίκην καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὑπεχώρησε δὲ τελικῶς, ἀφοῦ ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ ὑπάτου. Κατόπιν ἐστράφη ὁ Θεουδέριχος πρὸς τὴν Δύσιν καὶ οὕτως ἀπεσοβήθη ὀριστικῶς ὁ ἐκ τῶν Ὀστρογόθων κίνδυνος.

Ἐν τῷ μεταξύ νέα γερμανικὰ στίφη, τὸ 476, εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἰταλίαν, μὲ ἀρχηγὸν τὸν Ὀδόακρον, ὅστις ἔστειλεν ἀπεσταλμένους εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ζητήσας νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ ὡς πατρίκιον, ἐπίτροπον αὐτοῦ καὶ διοικητὴν τῆς Ἰταλίας, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Τοιοῦτοτρόπως κατελύθη τὸ Δυτικὸν Ρωμαϊκὸν κράτος τὸ 476.

Μετ' ὀλίγα ἔτη (488) τὸ Βυζάντιον ἀνέθεσεν εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν Ὀστρογότθων, τὸν Θεωδέριχον, τὴν ἐντολὴν νὰ καταλάβῃ τὴν Ἰταλίαν καὶ νὰ ἐκδιώξῃ τὸν Ὀδοάκρον. Ὁ Θεωδέριχος εὗρε λίαν συμφέρουσαν καὶ τιμητικὴν τὴν ἐντολὴν καὶ ἔσπευσε νὰ τὴν ἐκτελέσῃ. Ὁ ἀγὼν δὲν ἦτο εὐκολος, διότι ἐπὶ τέσσαρα ἔτη ἐπολέμησαν κατ' ἀλλήλων καὶ εἰς βάρος τῆς Ἰταλίας οἱ δύο φοβεροὶ Γερμανοί, ὁ Ὀδοάκρος καὶ ὁ Θεωδέριχος. Φονευθέντος διὰ δόλου τοῦ Ὀδοάκρου, ὁ Θεωδέριχος ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου ὡς ρ ἡ ξ (βασιλεὺς) ὄλων τῶν Γερμανῶν τῆς Ἰταλίας.

Εἰς τὴν Ραβένναν, ἡ ὁποία, ἕνεκα τῶν περὶ αὐτὴν ἐλῶν, ἦτο ἀσφαλὴς καὶ εἶχε καταστῆ ἔδρα τοῦ κράτους ἀπὸ τοῦ Ὀνωρίου, ἔκτισεν ὁ Θεωδέριχος τὸ ἀνάκτορόν του. Ὁ Θεωδέριχος εἶχε διαμείνει πολλὰ ἔτη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς ὄμηρος κατὰ τὴν νεότητά του καὶ εἶχε λάβει ἑλληνικὴν ἀνατροφὴν. Διὸ ὑπεστήριξε τὰς Τέχνας καὶ τὰ Γράμματα εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἐπὶ τῆς βασιλείας του ἡ Ἰταλία ἤρχισε νὰ ἀναλαμβάνῃ, οἱ ἀγροὶ αὐτῆς νὰ καλλιεργοῦνται καὶ ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ εἰρήνη νὰ βασιλεύουν. Ὁ τόσον φοβερός κατὰ τὰς ἐπιδρομάς του Θεωδέριχος, ὅταν κατέστη νικητὴς τῆς Ἰταλίας, ἐπέβαλε τὸν ρωμαϊκὸν νόμον, ἐκυβέρνησε μὲ σιδηρᾶν πειθαρχίαν καὶ ἐφέρθη πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς κατοίκους, τοὺς Ρωμαίους, μὲ πολὺν σεβασμὸν.

Ἡ κατακτητικὴ ὁρμὴ τῶν Γερμανῶν τοῦ 4ου καὶ 5ου αἰῶνος εἶναι θαυμαστὴ, διότι εἰσέδυσαν εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἰσπανίαν καὶ τὴν βορειοδυτικὴν Ἀφρικὴν καὶ ἐτρομοκράτησαν τὴν Μεσόγειον. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ ἀπεδείχθη ἡ στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ ἰκανότης τῶν Γερμανῶν, διότι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ὡς σύμμαχοι τοῦ Βυζαντίου κατέλαβον ἀνώτατα στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα.

Ἄλλ' ἐνῶ τόσῃ ὁρμῇ κατακτητικὴν ἔδειξαν οἱ Γερμανοί, ὑπέκυψαν ἐν τούτοις εἰς τὰ ἰθαγενῆ στοιχεῖα τῶν ἐπαρχιῶν, ἀπώλεσαν τὴν γλῶσσάν των καὶ ἐξελατινίσθησαν, ἐνίσχυσαν ὁμῶς μὲ τὴν ζωτικότητά των τὸ αἷμα τῶν ἐγχωρίων, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τοὺς πολέμους καὶ τὰς ἐπιδρομάς εἶχον ἐξαντληθῆ. Ἐνῶ δὲ τὸ Δυτικὸν κράτος κατελύθη καὶ ἡ ἀρχαία Ρώμη ἐβυθίζετο εἰς τὴν καταστροφὴν, τὸ Ἀνατολικὸν κράτος παροδικῶς μόνον προσεβλήθη κατὰ μῆκος τῶν συνόρων του καὶ ἡ Νέα Ρώμη, ἡ Κωνσταντινούπολις, ἐξηκολούθει νὰ παραμένῃ ἰσχυρά, μεγαλυνομένη διὰ τῶν πολλαπλῶν τῆς νικῶν.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

8. Οί μέχρι του 'Ιουστινιανού αυτοκράτορες (457 — 527)

Σ ΕΙΔΟΜΕΝ, με τὸν θάνατον τοῦ Μαρκιανοῦ ἐξέλιπεν ὁ οἶκος τοῦ Θεοδοσίου καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν μισθοφορικῶν στρατευμάτων Γερμανὸς Ἄσπαρ ἐπέβαλεν ὡς αὐτοκράτορα τὸν ἐκ Θράκης χιλιάρχον Λέοντα Α' (457 — 474), ὅστις ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου. Ὁ Ἄσπαρ συνεκέντρωσεν εἰς τὰς χεῖράς του μεγάλην πολιτικὴν ἐξουσίαν καὶ διότι ἦτο ἰκανὸς στρατηγὸς καὶ διότι εἶχε στήριγμα τοὺς ἐν τῷ στρατῷ Γερμανοὺς. Εὗρεν ὅμως οἰκτρὸν τέλος. Ὁ ὑπερήφανος αὐτοκρατορικὸς στόλος, ἡ πρώτη μεγάλη ἀρμάδα, τὴν ὁποίαν παρεσκευάσε τὸ Βυζαντινὸν κράτος, τεθεῖσα ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν ἀναξίου ἀνδρός, τοῦ Βασιλίσκου, ἀδελφοῦ τῆς αὐτοκρατείας, κατεστράφη ἀδόξως εἰς τὴν κατὰ τῶν ἐν Ἀφρικῇ Βανδάλων ἐκστρατείαν. Ὁ ναύαρχος Βασιλίσκος κατὰ τὴν ὥραν τῆς ναυμαχίας ἐφρόντισε νὰ σωθῆ διὰ τῆς φυγῆς καὶ ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν, νὰ κρυβῆ. Ὑπεύθυνος τοῦ κακοῦ ἐφοδιασμοῦ, ἐπομένως, καὶ τῆς μεγάλης καταστροφῆς ἐθεωρήθη ὁ Ἄσπαρ καὶ κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος ἐθανατώθη.

Τὸ 474 ἀπέθανεν ὁ Λέων Α' καταλιπὼν τὸν θρόνον εἰς τὸν ἐξαετῆ ἐγγονὸν τοῦ Λέοντα, ὅστις, μετὰ δεκάμηνον βασιλείαν, ἀπέθανεν αἰφνιδίως, τῇ συναινέσει δὲ τῆς συγκλήτου ἀνέλαβε τὸν θρόνον ὁ πατὴρ του Ζήνων (474 — 491), ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐγένετο ἡ ὀριστικὴ κατάλυσις τοῦ Δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους καὶ ἡ ἕδρυσις εἰς τὴν Ἰταλίαν τοῦ Ὀστρογοθικοῦ. Ἐπὶ Ζήνωνος ἀκόμη συνέβη ἡ πυρκαϊὰ τῆς μεγάλης βιβλιοθήκης τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ Ἀναστάσιος ὁ Α' (491 — 518).

Οὗτος ἦτο ὑπάλληλος τῆς συγκλήτου καὶ ἐπέδειξε πολλὰς ἀρε-

τάς, ἔχαιρε δὲ μεγάλης ὑπολήψεως εἰς τὴν κοινωνίαν. Διὰ τοῦτο ὁ λαός, κατὰ τὴν ἀναγόρευσίν του, ἀνεφώνει « ὡς ἔζησας, οὕτω καὶ βασιλεύσον· εὐσεβῶς ἔζησας, εὐσεβῶς βασιλεύσον ». Ἐπειδὴ δὲ ὑπῆρχον θρησκευτικαὶ ἔριδες ἐξ αἰτίας τῶν αἰρετικῶν, ὁ πατριάρχης πρῶτον ἐζήτησε παρὰ τοῦ Ἀναστασίου ἔγγραφον ὁμολογίαν, ὅτι θὰ τηρήσῃ τὴν Ὀρθοδοξίαν, καὶ κατόπιν τὸν ἔστειψεν αὐτοκράτορα.

Εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς καὶ ἐσωτερικοὺς ἀγῶνας ἐδείχθη ἡ πείρα, ἡ πολιτικὴ σύνεσις καὶ ἡ δεξιότης τοῦ Ἀναστασίου. Κατήργησε τὴν βαρεῖαν φορολογίαν, διεχειρίσθη καλῶς τὰ οἰκονομικὰ καὶ διώκησε τιμίως. Ἀνήγειρε πολλὰ κτίρια, ὑδραγωγεῖα, λουτρά καὶ ὄχυρά εἰς πολλὰς πόλεις, ἐξασφαλίσας διὰ φρουρίων τὰ σύνορα τοῦ κράτους. Πρὸς ὑπεράσπισιν δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔκτισε τὸ μακρὸν τεῖχος ἀπὸ τῆς Σηλυμβρίας τῆς Προποντιδος μέχρι τῶν Δέρκων ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου, διότι νέος ἐχθρὸς, οἱ Βούλγαροι, συγγενεῖς τῶν Οὐννων, ἐπεχείρουν ἤδη ἐπιδρομάς.

Τὸ 518 ἀπέθανεν ὁ Ἀναστάσιος εἰς βαθὺ γῆρας, χωρὶς νὰ ἔχῃ ὀρίσει τὸν διάδοχόν του. Ἐξελέγη δὲ ὑπὸ τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ στρατοῦ ὁ γηραιὸς ἀξιωματικὸς τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς Ἰουστίνος, ὅστις καὶ ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ ὡς **Ἰ ο υ σ τ ῖ ν ο ς Α΄** (518 — 527).

Οὗτος κατήγετο ἐκ Μακεδονίας καὶ ἦτο ἀπλοῦς χωρικός, ἐλθὼν πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς ἀναζήτησιν τύχης, καλὸς καὶ γενναῖος στρατιώτης, ἀγράμματος ὅμως, κατορθώσας, μετὰ σκοτεινὴν μηχανοραφίαν, νὰ ἀνέλθῃ ἐπὶ τοῦ θρόνου καὶ νὰ γίνῃ ἰδρυτῆς δυναστείας. Ὡς αὐτοκράτωρ ὁ Ἰουστίνος ὠφέλησε τὸ κράτος, διότι εἶχε παρὰ τὸ πλευρόν του ὡς σύμβουλον τὸν ἀνεψιὸν του Ἰουστινιανόν. Ὁ Ἰουστινιανός, συμμετέχων εἰς τὴν διακυβέρνησιν τοῦ κράτους, παρεσκεύαζε τὴν ἰδικὴν του ἀρχήν, διὰ νὰ γίνῃ δὲ ἀγαπητὸς εἰς τὸν λαὸν ἐμοίραζεν εἰς αὐτὸν μεγάλα χρηματικὰ ποσά, ὅπως κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐκλογῆς του ὡς ὑπάτου.

Τὸ σπουδαιότερον γεγονός τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου ἦτο ἡ ἀποκατάστασις τῆς θρησκευτικῆς ἐνότητος μετὰ τὴν Ρώμην (βλέπε § 21), πρᾶγμα ἀπαραίτητον διὰ τὴν σχεδιαζομένην ἀνάκτησιν τοῦ Δυτικοῦ κράτους. Ἐπίσης ἐπὶ Ἰουστίνου ἤρχισεν ἡ πολιτικὴ τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ μεταξὺ τῶν γειτονικῶν εἰδωλολατρικῶν λαῶν, ταύτην δὲ βλέπομεν βραδύτερον ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ νὰ συνεχίζεται εἰς μεγαλυτέραν κλίμακα.

9. Ἰουστινιανὸς (527 — 565)

Ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του, ὁ Ἰουστίνος ἔστεφε τὸν ἀνεψιὸν του Ἰουστινιανὸν αὐτοκράτορα. Οὗτος ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον εἰς ἡλικίαν 45 ἐτῶν (527) καὶ ἐκυβέρνησε τὸ κράτος ἐπὶ ἡμισυ περίπου αἰῶνα, διότι πραγματικῶς ἀπὸ τὸ 518 εἶχεν εἰς χεῖράς του τὴν ἐξουσίαν καὶ κατ' ὄνομα μόνον ἦτο αὐτοκράτωρ ὁ Ἰουστίνος. Κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ συνέβησαν μεγάλα γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν σταθμὸν εἰς τὸν βυζαντινὴν ἱστορίαν.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπέβη ἑξαιρετος αὐτοκράτωρ, τὸ δὲ ὄνομά του παραμένει ἀθάνατον ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Εἶναι βέβαιον, ὅτι κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα τῆς βασιλείας του εἰρ' ἄζετο πολὺ καὶ ἐκοιμᾶτο ἐλάχιστα, διὰ τοῦτο δὲ ὠνομάσθη ἀ κ ο ἰ μ η τ ο ς.

Ἡ σύζυγός του Θεοδώρα ἤσκει μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπ' αὐτοῦ καὶ εἰς πολλὰ ζητήματα ἐπέβαλλε τὴν γνώμην της. Αὕτη διεκρίθη διὰ τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν ἐπιδεξιότητά της εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ θρησκευτικὰ πράγματα καὶ δὲν ἀρνοῦνται τοῦτο οὔτε οἱ ἐχθροὶ της. Ἡ Θεοδώρα ἦτο κόρη ἀρκτητόφου καὶ ἔμεινεν ὄρφανὴ μητρὸς ἔνωρίς, εἰργάζετο δὲ ὡς χορεύτρια εἰς τὸ θέατρον καὶ τὸν ἵππόδρομον. Ὅταν ἐγνώρισε τὸν Ἰουστινιανόν, ἀφωσιώθη εἰλικρινῶς εἰς αὐτὸν καὶ ὁ βίος της ὡς αὐτοκράτειρας εἶναι ἀψογος καὶ ἀνεπίληπτος. Ἡ Θεοδώρα ἐπέδειξε πολὺτιμα χαρίσματα καὶ ἀρετάς, ἰδίως ἰσχυράν θέλησιν, ἡ ὁποῖα κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Νίκα ἔσωσε τὸ κράτος.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφιλοδόγησε νὰ ἀνασυστήσῃ τὸ ἀρχαῖον Ρωμαϊκὸν κράτος, δὲν ἔσφερεῖτο δὲ οὔτε ἱκανότητος οὔτε καταλλήλων προσώπων. Πρὸς τοῦτο ἐθεώρησε σκόπιμον νὰ προσεταιρισθῇ τὸν πάπαν τῆς Ρώμης καὶ νὰ συμφιλιωθῇ μετ' αὐτοῦ, ὅταν δὲ ὁ πάπας Ἰωάννης Β' ἐπισκέφθη τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὁ Ἰουστινιανὸς προητοίμασε θριαμβευτικὴν ὑποδοχὴν.

Ὅμοιως ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφρόνει, ὅτι εἶχε καθῆκον ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ, ὁ ὅποιος τὸν ἔκαμεν αὐτοκράτορα, νὰ ἐπιβάλῃ τὴν Ὁρθοδοξίαν ἐντὸς τοῦ κράτους, νὰ καταπολεμήσῃ τὰς αἵρέσεις καὶ τὸν ἐθνισμόν καὶ νὰ διαδώσῃ τὸν χριστιανισμόν ἔξω τοῦ κράτους. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔκλεισαν αἱ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἀλλαχοῦ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ τῶν εἰδωλολατρῶν. Δηλαδή πολιτικῆ τοῦ ἰσχυροῦ Ἰουστινιανοῦ ἦτο ἐν κ ρ ά τ ο ς, μ ἰ α Ἰ κ κ λ η σ ἰ α, μ ἰ α ν ο μ ο θ ε σ ἰ α.

Διπλωματική πολιτική τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἦτο, διὰ τῆς παροχῆς μεγάλων χρηματικῶν ποσῶν, νὰ χρησιμοποιοῖ εἰς τὰ σύνορα τὸν ἕνα λαὸν κατὰ τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἔμαθον οἱ βάρβαροι νὰ ζητοῦν χρήματα ἀπὸ τὸ Βυζάντιον.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἦλθεν εἰς ρῆξιν μὲ τὰς φατρίας τοῦ Ἴπποδρόμου, αἱ ὁποῖαι ὠνομάζοντο δ ἤ μ ο ι. Οἱ δῆμοι ἦσαν ὠργανωμένοι κατὰ περιφερείας τῆς πρωτεύουσας, εἶχον δήμαρχον, δημοτολόγιον, δημοτικά τινα καθήκοντα ἀνάλογα μὲ τὰ σημερινά, πρὸς δὲ καὶ πολιτικὴν ἰσχύν. Εἰς τὸν Ἴπποδρομον εἶχον τὰς ἰδιαιτέρας τῶν θέσεις καὶ ὑπεστήριζον τοὺς ἀγωνιζομένους φίλους τῶν. Τὸ ἔθιμον τῶν ἵπποδρομιῶν ἦλθεν ἐνωρίς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τὴν Ρώμην καὶ ὡς θέαμα ἦτο λίαν ἀγαπητόν, κατὰ χιλιάδας δὲ ὁ λαὸς παρηκολούθει τὰς ἵπποδρομίας.

Κατ' αὐτὰς οἱ δῆμοι ἐλάμβανον τὸ θάρρος καὶ παρουσιάζοντο εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ἐξέφραζον τὰ παράπονά τῶν καὶ ἐνίοτε τὴν θέλησίν τῶν. Οὗτοι βαθμηδὸν ἀπέβησαν ἰσχυροὶ πολιτικοὶ παράγοντες καὶ ἡ γνώμη τῶν ἐσπερώεω τὸν θρόνον τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ὁ ὁποῖος ἐπευφημεῖτο εἰς τὸν Ἴπποδρομον.

Οἱ δῆμοι ἐκ τοῦ χρώματος τῆς ἐνδυμασίας, τῆς σημαίας ἢ τῶν ἡνιόχων ἔφερον διάφορα ὀνόματα, Π ρ ἄ σ ι ν ο ι, Β ἔ ν ε τ ο ι (γαλάζιοι) κ.ἄ. Οὗτοι ἐπ' εὐκαιρίᾳ διαφόρων γεγονότων συνέθετον δημῶδη σκαπτικά ἄσματα καὶ πολιτικούς στίχους, διὰ τῶν ὁποίων ἐνέπαιζον ἀνωτέρους ὑπαλλήλους τοῦ κράτους, ὡς καὶ αὐτὸν τὸν αὐτοκράτορα. Π.χ. διὰ τὸν Φωκᾶν (601 — 610), τὸν φιλοπότην καὶ τὰ καθήκοντά του παραμελοῦντα, ἐλέχθη ἐν τῷ Ἴπποδρόμῳ ὑπὸ τῶν Πρασίνων « πάλιν τὸν καῦκον ἔπιες, πάλιν τὸν νοῦν ἀπώλεσας ».

Τὸ κράτος εἰς πολλὰς περιστάσεις ἐζήτηει τὴν βοήθειαν τῶν δῆμων, ὡς διὰ τὴν ἀπόκρουσιν ἐχθρῶν, διὰ τὴν ταχεῖαν ἀνοικοδόμησιν τῶν τειχῶν καὶ δι' ἄλλας κατεπειγούσης φύσεως περιπτώσεις.

Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔτους 532 ἡ κυβέρνησις προσεπάθησε νὰ περιορίσῃ τὰς πολιτικὰς ἐπεμβάσεις καὶ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς κακοποιοὺς ἀμφοτέρων τῶν φατριῶν, ἀλλ' αὐταὶ συνενωθεῖσαι ἐκήρυξαν ἐπανάστασιν, γνωστὴν μὲ τὸ ὄνομα Σ τ ἄ σ ι σ τ ο ῦ Ν ί κ α, ἐκ τοῦ συνθήματος τῶν στασιαστῶν « νίκα ». Ἐν τῷ μεταξύ πυρκαϊά, ἀναφθεῖσα ὑπὸ τῶν στασιαστῶν, ἠπειλήσε νὰ καύσῃ τὰ ἀνάκτορα. Πλεῖστα δημόσια κτίρια ἀπετεφρώθησαν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ ναὸς τῆς Ἀγίας Σοφίας καὶ τὸ παρ' αὐτὸν ξ ε ν ο δ ο χ ε ῖ ο ν τ ο ῦ Σ α μ ψ ῶ ν.

5. 'Ιουστινιανός Α' (527 — 565,) μετά τῆς ἀκολουθίας του.
 (Μωσαϊκὸν τοῦ βου αἰῶνος, ἐν τῷ ναῶ τοῦ ἁγίου Βιταλίου τῆς Ραβένης)

ὅπου κατέλυον καὶ ἐτύγχανον περιποιήσεως δωρεὰν οἱ ἄποροι ξένοι.

Ἡ κατάσταση ἀπέβαινε κρισιμωτάτη. Ὁ αὐτοκράτωρ, οἱ σύμβουλοι του καὶ αὐτὸς ὁ Βελισάριος, δεδοκιμασμένοι στρατηγός, ἐσκέπτοντο περὶ φυγῆς. Τότε ἐφάνη ἡ ἰσχυρὰ θέλησις τῆς Θεοδώρας, ἡ ὁποία ἔσωσε τὸν Ἰουστινιανόν, διότι ἐδήλωσεν, ὅτι δὲν ἦτο διατεθειμένη νὰ φύγη, ἀλλ' ὅτι θὰ ἔμενε ν' ἀποθάνῃ ὡς βασίλισσα. Ἡ τόλμη τῆς Θεοδώρας ἔδωκε θάρρος εἰς τὸν Ἰουστινιανόν καὶ ὁ στρατηγός Βελισάριος ἠδυνήθη νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὸ αἶμα. Λέγεται, ὅτι 30 χιλιάδες νεκροὶ ἐκάλυψαν τὸν Ἰππόδρομον καὶ τὰς ὁδοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ νίκη αὕτη ἀποτελεῖ σταθμὸν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτεύματος, διότι ἔπαυσαν εἰς τὸ ἐξῆς λαὸς καὶ σύγκλητος νὰ εἶναι πολιτικοὶ παράγοντες, ἡ δὲ ἐξουσία τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπέβη ἀπεριόριστος.

10. Πολεμικὸν ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ

Μετά ταῦτα ὁ Ἰουστινιανὸς ὅλως ἀπερίσπαστος ἐπεδόθη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν κατακτητικῶν του σχεδίων, δηλαδὴ τὴν ἀνίδρυσιν τῆς ἀρχαίας Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Καὶ πρῶτον ἐστράφη κατὰ τῶν Βανδάλων.

Πολλοὶ σύμβουλοι, πρὸ πάντων ὁ Ἰωάννης Καππαδόκης, προσεπάθησαν νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἐκστρατείαν αὐτήν. Ἐν τούτοις ὅμως ὁ Ἰουστινιανὸς τὴν ἀπεφάσισε, μὲ πολλὴν πεποίθησιν εἰς τὸν νικητὴν τῶν στασιαστῶν Βελισάριον, τὸν ὁποῖον τώρα ἀνεκλήρuxe στρατηγὸν αὐτοκράτορα. Ὁ Βελισάριος, μὲ ὀλίγον σχετικῶς ἀλλ' ἐκλεκτὸν στρατὸν, ἤτοι δέκα χιλιάδας πεζῶν καὶ πέντε χιλιάδας ἰππέων, ἐπιβίβασθεις 500 πλοίων, ἐξ ὧν τὰ 100 περίπου πολεμικά, ἔφθασεν εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ ἐνίκησε τὸν πολυαριθμότερον στρατὸν τῶν Βανδάλων.

6. Ἡ Ἐνθρονος Θεοτόκος. Ἐκατέρωθεν αὐτῆς : ὁ Ἰουστινιανὸς προσφέρων τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος προσφέρων τὴν Πόλιν εἰς τὴν Θεοτόκον

(Μωσαϊκὸν τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως)

Περὶ τῆς ἐκστρατείας ταύτης ἔγραψεν ὁ ἱστορικός Προκόπιος, ὅστις ἠκολούθησε τὸν Βελισάριον ὡς βοηθὸς καὶ πολιτικὸς σύμβουλος αὐτοῦ.

Εἰς τὸ Τρικάμαρον, εἴκοσι μίλια περίπου δυτικῶς τῆς Καρχηδόνας, συνήφθη ἡ δευτέρα μάχη, ἡ ὁποία ἔκρινε καὶ τὴν τύχην τοῦ βανδαλικῆς κράτους. Ἐπὶ τῇ προσεγγίσει τοῦ Βελισαρίου ὁ βασιλεὺς τῶν Βανδάλων Γελίμερος ἔφυγεν εἰς τὴν Νομιδίαν, χωρὶς νὰ προβάλλῃ καμμίαν ἀντίστασιν. Τὸ κράτος τῶν Βανδάλων, τὸ ὁποῖον ἦτο ἔργον ἑνὸς μόνου ἀνδρός, τοῦ Γιζερίχου, διελύθη (533), χωρὶς ν' ἀφήσῃ οὐδὲν ἔγχοσ. Ὁ δὲ Βελισάριος, μετὰ τὴν νίκην του, τὴν ὁποίαν ἴσως καὶ ὁ ἴδιος δὲν ἐφαντάζετο τόσον εὐκόλον, ἐπεδίωξε καὶ ἐπέτυχε τὴν σύλληψιν τοῦ Γελιμέρου, τὸν ὁποῖον ἔφερον αἰχμάλωτον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς κόσμημα τοῦ θριάμβου του.

Ὁ Βελισάριος, προσεκτικὸς ὅπως ἦτο, ἔλαβεν ὅλα του τὰ μέτρα νὰ ὀχυρώσῃ τὴν Ἀφρικὴν καὶ ἰδίως τὴν Καρχηδόνα, ἡ ὁποία κατέστη κέντρον διοικητικὸν καὶ παρέμεινε πιστὴ ὑπήκοος τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἐπὶ 150 ἔτη ἀκόμη.

Μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ κράτους τῶν Βανδάλων, ἤρχισεν ὁ Ἰουστινιανὸς τὸν κατὰ τῶν Ὀστρογόθων πόλεμον (533 — 554), ὅστις διήρκεσεν 20 ἔτη, διότι διεζήχθη δι' ἀνεπαρκῶν μέσων. Αἱ ἐπιτυχίαι τοῦ στρατηγοῦ Βελισαρίου εἰς τὴν Ἀφρικὴν ἔκαμαν τὸν Ἰουστινιανὸν νὰ σκεφθῇ, ὅτι ἐξ ἴσου εὐκόλως θὰ κατέκτα καὶ τὴν Ἰταλίαν καὶ θὰ ἀποκαθίστα ἑνιαῖον ρωμαϊκὸν κράτος καὶ συγχρόνως ἑνιαῖαν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν.

Ἀφορμὴν ἔλαβεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκ τῆς δολοφονίας τῆς βασιλίσσης τῶν Ὀστρογόθων Ἀμαλασοῦνας, ἡ ὁποία ἦτο σύμμαχος του καὶ εὐθὺς ἐπενέβη εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἰταλίας. Πρὸς τοῦτο ὁ Βελισάριος μὲ 7.500 ἀνδρας ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Σικελίαν (535) καὶ κατέλαβεν, ἐντὸς ὀλίγων ἑβδομάδων, τὰς Συρακούσας, τὴν Πάνορμον καὶ ἄλλας πόλεις, σχεδὸν χωρὶς ἀντίστασιν.

Ὁ βασιλεὺς τῶν Ὀστρογόθων Θεουδᾶτος ἐδολοφονήθη καὶ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ ἀνέλαβεν ὁ νέος βασιλεὺς Οὐτίγις. Τοῦτον νικήσας ὁ Βελισάριος συνέλαβεν αἰχμάλωτον, ἀλλὰ τὸ κράτος τῶν Ὀστρογόθων δὲν διελύθη. Κατόπιν ἐστάλη ἐναντίον τῶν Ὀστρογόθων ὁ στρατηγὸς Ναρσῆς, ὁ ὁποῖος εἰς σκληρὰν μάχην ἐνίκησε τὸν νέον βασιλέα αὐτῶν Τωτίλαν. Ἡ νίκη τοῦ Ναρσῆ ἦτο μεγάλη.

Ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Ἀφρική ἔγιναν ἐπαρχία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, κυβερνώμεναι ἀπὸ ἀντιβασιλεία (ἔ ξ α ρ χ ο ν). Πρῶτος ἔξαρχος διωρίσθη ὁ Ναρσής. Ὁ εἰκοσαετής αὐτὸς πόλεμος ἐστοίχισεν εἰς τὸ Βυζάντιον πολὺ, διότι ἐσπαταλήθη στρατὸς καὶ χρῆμα καὶ δὲν εἶχε μόνιμον ἀποτέλεσμα, καθ' ὅσον ἡ Ἰταλία, καταληφθεῖσα ταχέως ὑπὸ ἄλλης γερμανικῆς φυλῆς, τῶν Λογγοβάρδων, ἐχάθη ὀριστικῶς.

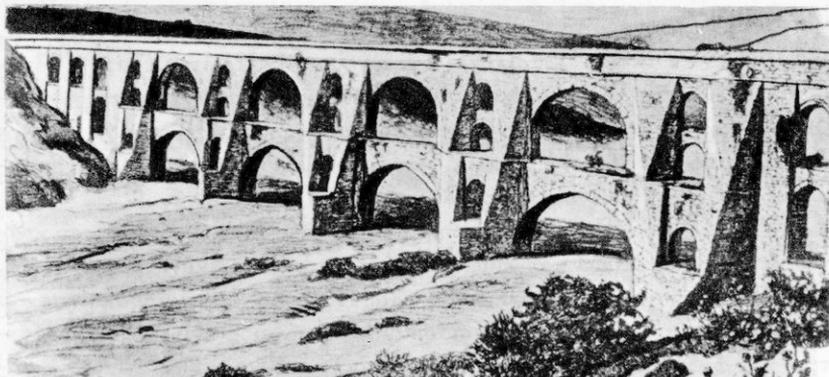
Μετ' ὀλίγον ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπενέβη εἰς τὴν Ἰσπανίαν κατὰ τοῦ κράτους τῶν Βησιγόθων καὶ ἐκυρίευσεν τὸ νοτιοανατολικὸν τμήμα αὐτῆς. Διὰ τῶν κατακτήσεων τούτων ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπραγματοποίησεν τὸ σχέδιόν του, τὸ κράτος ἐδιπλασιάσθη, ἡ Μεσόγειος ἔγινε λίμνη βυζαντινὴ καὶ ἡ Δαλματία, ἡ Ἰταλία, ἡ Ἀφρική, ἡ Νότιος Ἰσπανία, ἡ Σικελία, ἡ Κορσική, ἡ Σαρδηνία καὶ αἱ Βαlearίδες νῆσοι ἀπετέλεσαν τμήμα τῆς μεγάλης αὐτοκρατορίας.

Οἱ πόλεμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν διεξήχθησαν μόνον εἰς τὴν Δύσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Οἱ Πέρσαι ἀνησυχοῦντες διὰ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους εἰς Ἀρμενίαν, Καύκασον καὶ Συρίαν, ἐπολέμησαν ἐπὶ 5 ἔτη (527 — 532), ὅτε δὲ ἐπῆλθεν εἰρήνη, ὁ Ἰουστινιανός, ἀπελευθερώσας τὰς ἐν Ἀνατολῇ στρατιωτικὰς του δυνάμεις, ἐστράφη πρὸς τὴν Δύσιν. Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Χ ο σ ρ ὀ ῆ ς Α', ἀνησυχῶν ἐκ τῶν ἐπιτυχιῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐν τῇ Δύσει, ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Βυζαντίου καὶ ἠκύρωσε τὴν συναφθεῖσαν « ἀ π έ ρ α ν τ ο ν ε ἰ ρ ῆ ν η ν » τοῦ 532. Ὁ Χοσρόης εἰσέβαλεν εἰς τὴν Συρίαν (540) καὶ αἱ πόλεις ἐκυριεύοντο ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην, ὡς καὶ ἡ Ἀντιόχεια.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεκάλεσε τὸν Βελισάριον ἐξ Ἰταλίας, ἀλλ' οὗτος δὲν ἠδυνήθη νὰ νικήσῃ τὸν Πέρσην βασιλέα, διότι ὁ πόλεμος ἔλαβε μεγάλας διαστάσεις καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῶν ἀνατολικῶν συνόρων ἀπὸ Κολχίδος μέχρι Μεσοποταμίας καὶ Συρίας. Ὁ Ἰουστινιανὸς τελικῶς ἔκλεισεν εἰρήνην μὲ τοὺς Πέρσας (562) ὑποχρεωθεὶς εἰς καταβολὴν χρηματικῆς ἀποζημιώσεως, ἀλλὰ καὶ ἐξασφάλισας τὴν Λαζικὴν χώραν, ἐξ ἧς οἱ Πέρσαι ἀπεχώρησαν.

11. Εἰρηνικὸν ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ

Ὁ Ἰουστινιανὸς πρωτίστως ἐνδιεφέρθη διὰ τὴν νομοθετικὴν καὶ διοικητικὴν ἀνασύνταξιν. Τὸ νομοθετικὸν ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶναι

7. Ὑδραγωγεῖον παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν,
ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ἰουστινιανόν.

ὄντως μέγα καὶ θὰ γίνῃ περὶ αὐτοῦ εἰδικὸς λόγος κατωτέρω (§ 30).

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφρόντισεν ἐπίσης νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀχανῆ αὐτοκρατορίαν του ἀπὸ τὰς ἐπιθέσεις τῶν βαρβάρων. Διὰ τοῦτο κατέβαλε συντόνους προσπάθειάς νὰ τοὺς ἐκχριστιανίσῃ, ἐπὶ πλέον δὲ ἀνήγειρεν εἰς τὰ κυριώτερα συνοριακὰ σημεῖα πολυάριθμα φρουρία καὶ ὀχυρώματα, τὰ ὁποῖα ὠνόμασαν Ἰουστινιάνεια. Τὰ ἐρείπια τούτων προκαλοῦν καὶ σήμερον τὸν θαυμασμόν μας. Ὁ σύγχρονος τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἱστορικὸς Προκόπιος βεβαιοῖ, ὅτι τὸ κολοσσαῖον ἀμυντικὸν ἔργον τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔσωσε πολλάκις τὴν αὐτοκρατορίαν.

Κατὰ μῆκος τῶν συνόρων ὁ Ἰουστινιανὸς ἵδρυσε σταθμούς, εἰς τοὺς ὁποίους ἐγκατέστησεν εἰδικὰ στρατεύματα καὶ διὰ πρώτην φορὰν ὠρίσθη, ὅπως οἱ διοικηταὶ τῶν συνοριακῶν περιφερειῶν στρατηγοὶ συγκεντρώσουν εἰς χεῖράς των τὴν στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἐνῶ μέχρι τοῦδε ἡ διοίκησις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἠκολούθει τὴν ρωμαϊκὴν ὀργάνωσιν, τὸν χωρισμὸν δηλαδὴ τῆς πολιτικῆς ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς ἐξουσίας.

Ἐκτὸς τῶν ὀχυρωμάτων καὶ φρουρίων, τὰ ὁποῖα ἀνήγειρεν ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς τὰ σύνορα τοῦ κράτους, πλῆθος ἀπέραντον μεγάλων δημοσίων ἔργων εἶδε τὸ φῶς ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ. Οὐδεμίαν ἴσως ἄλλη περίοδος τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας παρουσιάζει τόσην κτιριακὴν δραστηριότητα, ὅσην ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἐκτίσθησαν νέαι πόλεις, γέφυραι, ὁδοί, λουτρά, ξενοδοχεῖα, ὅπου κατέλυνον οἱ ἄποροι ξένοι, ὕδρα-

γαγεῖα, δεξαμεναί, δικαστήρια καὶ πρὸ πάντων μοναστήρια καὶ ἐκκλησίαι, ὡς ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται κατωτέρω ἐκτενέστερος λόγος (§ 27).

Ἐπειδὴ ἡ διοίκησις τοῦ Βυζαντίου εἶχε μεγάλας ἀτελείας, διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ὁ ἀναγκαῖος ἔλεγχος, ὁ Ἰουστινιανὸς ἔλαβεν εἰδικὰ μέτρα πρὸς βελτιώσιν τῆς. Ἡῶξε τοὺς μισθοὺς τῶν ὑπαλλήλων, διὰ νὰ μένουν ἀδέκαστοι καὶ ἀνεπηρέαστοι εἰς τὰ καθήκοντά των, καὶ ἐμείωσε τὸν ἀριθμὸν τῶν ὑπαλλήλων εἰς τινὰς ἐπαρχίας ὅπως περιορίση τὰς δαπάνας. Εἰς τὰς ἀπομεμακρυσμένας ἐπαρχίας, ὡς εἴπομεν, ἀνετέθη ἡ στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ ἐξουσία εἰς ἓν πρόσωπον, διὰ νὰ μὴ ζητοῦνται ἀπὸ τὴν πρωτεύουσαν κατευθύνσεις διὰ κάθε προκῦπτον ζήτημα.

Ἐπίσης ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεδίωξε νὰ ἀναπτύξῃ τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν. Τότε εἰσήχθη ἀπὸ τὴν Κίνα ἡ βιομηχανία τῆς μετάξις, ἡ ὁποία μεγάλως ἀνεπτύχθη εἰς τὴν Συρίαν. Κατὰ τὸν Προκόπιον, τὸν μεταξόσπορον εἰς τὸ Βυζάντιον ἔφεραν μοναχοί. Ἡ μεταξουργία προσεπόρισε τεράστια κέρδη καὶ ἤσκειτο ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν εἰς πολλὰς πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας, ὡς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, Βέροιαν, Θήβας, Πάτρας, Κόρινθον κ.ἄ. Εἰς πολλὰς δὲ περιοχὰς ἐφυτεύθησαν μορέαι, ἰδίως εἰς τὴν δυτικὴν Πελοπόννησον, ἡ ὁποία ὠνομάσθη Μορέας καὶ κατ' ἐπέκτασιν ὅλη ἡ χερσόνησος.

Γενικῶς, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἔλαβε μεγάλην ἔκτασιν καὶ αἴγλην. Ἡ διὰ μίαν φορὰν ἀκόμη ἀνασυστασις τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἡ ἀναδιοργάνωσις αὐτοῦ ἐστέφθησαν ὑπὸ ἐπιτυχίας καὶ κατέστησαν τὸ ὄνομα τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέγα.

12. Λογγοβάρδοι ἢ Λομβαρδοί

Οἱ μακροχρόνιοι πόλεμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐξήντησαν τὸ κράτος οἰκονομικῶς καὶ στρατιωτικῶς. "Ἄλλοι τώρα λαοὶ ἀρχίζουν τὰς ἐπιδρομὰς των κατὰ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, ὡς οἱ γερμανικῆς καταγωγῆς "Ε ρ ο υ λ ο ι, Γ ε π ἰ δ α ι καὶ Λ ο γ γ ο β ἄ ρ δ ο ι.

Ἐκ τούτων οἱ δύο πρῶτοι ἐξεχριστιανίσθησαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. ὑπρέτησαν δὲ ὡς στρατιῶται τὸ Βυζάντιον κατὰ τοὺς διαφόρους πολέμους. Οἱ Λογγοβάρδοι ἢ Λομβαρδοί ἔγιναν καὶ αὐτοὶ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ χριστιανοὶ καὶ ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τὰς παρὰ τὸν Δούναβιν χώρας,

εβοήθησαν δὲ ὡς μισθοφόροι τὸν στρατηγὸν Ναρσῆν κατὰ τὸν μακροχρόνιον πόλεμον ἐν Ἰταλίᾳ.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεχειρεῖ δι' ἱεραποστόλων τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῶν γειτονικῶν εἰδωλολατρικῶν ἔθνων καὶ διὰ λόγους καθαρῶς θρησκευτικούς καὶ διὰ λόγους πολιτικούς, διότι ἐπίστευεν, ὅτι ἐκχριστιανιζόμενοι καθίσταντο φιλικώτεροι πρὸς τὸ Βυζαντινὸν κράτος.

Βραδύτερον, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν Ἀβάρων, οἱ Λογγοβάρδοι κατῆλθον εἰς τὴν Ἰταλίαν μὲ τὰς γυναῖκας καὶ τὰ παιδιὰ των καὶ ἐγκατεστάθησαν ὀριστικῶς εἰς τὴν Β. Ἰταλίαν, ἣ ὁποία ὑπ' αὐτῶν ὠνομάσθη Λομβαρδία (569). Βαθμηδὸν δὲ οὗτοι κατῆλθον νοτιώτερον καί, μὴ εὐρόντες σοβαρὰν ἀντίστασιν παρὰ τοῦ Βυζαντινοῦ στρατοῦ, κατέλαβον εὐκόλως τὴν χώραν, ἐκτὸς τῶν ὠχυρωμένων πόλεων τῆς Ραβέννης, τῆς Ρώμης καὶ τῆς Νεαπόλεως.

Οἱ πάπαι, ὅπως ἀποκρούσουν τοὺς ἐπιδρομεῖς, κατ' ἀρχὰς ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τοῦ Βυζαντίου, βραδύτερον ὅμως ἐστράφησαν πρὸς τοὺς Φράγκους, οἱ ὅποιοι εἶχον ἐκχριστιανισθῆ ἀφότου ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν Χλωδοβίκος ἐγένε χριστιανὸς (496). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ λογγοβαρδικὸς κίνδυνος ὥθησε τοὺς πάπας νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ Βυζάντιον καὶ νὰ στραφῶν ὀριστικῶς πρὸς τοὺς Φράγκους. Τὸ κράτος τῶν Λογγοβάρδων κατελύθη ὑπὸ τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου (774).

Ἐκ τῆς ταχείας ὅμως καὶ ἀπροβλέπτου συστάσεως τοῦ Λομβαρδικοῦ κράτους εἰς τὴν Ἰταλίαν ὁ ἐκεῖ εἰκοσαετῆς πόλεμος τοῦ Ἰουστινιανοῦ (534—554) ἀπέβη διὰ τὸ Βυζάντιον ἀνωφελής. Ἡ προσωρινὴ ἀνάκτησις τοῦ Δυτικοῦ κράτους πολὺ ἐστοίχισεν εἰς στρατὸν καὶ χρῆμα· ἐξησθένησε δὲ τὴν φρουρήσιν τῶν βορείων καὶ ἀνατολικῶν συνόρων τοῦ κράτους.

13. Σ λ ά β ο ι

Οὗτοι, ὁρμώμενοι ἀπὸ τὸν Δούναβιν, ἔκαμνον ἐπιδρομὰς κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου καὶ ὀνομάζονται ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς Σ κ λ α β η ν ο ι, Σ κ λ ά β ο ι καὶ Σ λ ά β ο ι, ἔξω δὲ βίον ποιμενικόν.

Οἱ Σλάβοι δὲν ἦσαν πολεμικοὶ ὅσον οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Οὐννοὶ καὶ διὰ τοῦτο δὲν κατῴρθωσαν νὰ ἰδρῦσουν ἴδιον κράτος, ἀλλ' ὑπετάσσοντο εἰς ἰσχυροτέρους λαοὺς. Ἐνεκα τούτου τὸ ὄνομα σλάβος κατέληξεν νὰ σημαίνῃ τὸν δοῦλον ἢ τὸν αἰχμάλωτον. Κατὰ τὸν 6ον μ.Χ. αἰῶνα

ήρχισαν οί Σλάβοι νά ακολουθοῦν τοὺς ἐπιδρομεῖς Οὐννοὺς καί Ἀβάρους εἰς τὰς πρὸς νότον τοῦ Δουναβέως χώρας. Ἡ Θράκη καί ἡ νοτιωτέρα Ἑλλάς εἶδε πολλὰς καταστροφάς. Ἰδίως φοβερά ἀπέβη ἡ ἐπιδρομή τοῦ ἔτους 540, ἡ ὁποία συνεντρίβη πρὸ τῶν ὀχυρῶν τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Ἄλλοτε πάλιν οἱ ἐπιδρομεῖς προχώρησαν μέχρι τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν ὁποίαν ἐδοκίμασαν νά καταλάβουν, ἀλλὰ μεταίως. Τὸ 559 ἠπείλησαν αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλ' ὁ Βελισάριος, καίτοι γέρον πλέον, ἀπώθησεν αὐτούς.

Οἱ Σλάβοι, μετὰ τὴν παρακμὴν τῶν Ἀβάρων κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα, κατέρχονται μόνοι τῶν εἰς τὴν Βαλκανικὴν καί ἐπιδίδονται εἰς μικροτέρας πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις. Οὗτοι δὲν εἶχον πλήρη στρατιωτικὴν καί πολιτικὴν ὀργάνωσιν, ὥστε, ἂν καί κατεῖχον μέγα τμήμα τῆς Εὐρώπης, ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Γερμανίαν μέχρι τῶν Οὐραλίων ὄρεων, δὲν ἴδρυσαν κράτος, διότι δὲν εἶχον τὸν τύχην ν' ἀποκτήσουν ἱκανοὺς ἀρχηγούς, ὡς οἱ Οὐννοὶ, οἱ Γότθοι κ.ἄ. Πολυάριθμοι Σλάβοι ἔζων εἰς τὴν σημερινὴν Ρουμανίαν, ἡ ὁποία δι' αὐτὸ ὠνομάζετο καί Σκλαβηνία. Κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα οἱ Σλάβοι εἰσέβαλον εἰς τὴν βόρειον Βαλκανικὴν καί ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος ἐγκατεστάθησαν μονίμως, ἰδίως εἰς τὴν ὑπαίθρον χώραν.

Ἡ ζωὴ τῶν Σλάβων διήρχετο κυρίως εἰς τὸν στάβλον, τὸν ἀγρὸν ἢ τὸ ποιμνιον καί εἰς τούτους ὀφείλονται τὰ σλάβικὰ ἐν Ἑλλάδι τοπωνύμια καί αἱ εἰσαχθεῖσαι εἰς τὴν ἑλληνικὴν σλαβικαὶ λέξεις, ὡς βελέντζα (μάλλινον κλινισκέπασμα), γκοῦσα, κοτέτσι, Ἀράχοβα, Βοδενίτσα κ.ἄ. Ἡ διείσδυσις τῶν σλαβικῶν φυλῶν εἰς τὰς χώρας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους κατὰ τὸ πλεῖστον ἔγινεν εἰρηνικῶς μὲ τὴν μετακίνησιν τῶν ποιμνίων, ὅπως ἔγινε βραδύτερον ἢ διείσδυσις τῶν ἀλβανικῶν ποιμνικῶν φυλῶν, ἀλλ', ὅπως εἶπομεν, δὲν ἔλειψαν καί σοβαραὶ πολεμικαὶ ἐπιδρομαί. Οἱ Σλάβοι ἔζων εἰς τὰς ὄρεινὰς περιοχάς, ἐλάχιστοι εἰς τὰς πεδιάδας, ὅπου εὐρίσκοντο Ἕλληνες χωρικοί, οὐδέποτε δὲ εἰς τὰς πόλεις. Οὗτοι ἦσαν ὑποχρεωμένοι νά πληρώνουν φόρον εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ὡς ὑποτελεῖς, ὡσάκεις δὲ οἱ φόροι ἦσαν βαρεῖς, προεκάλουν ἀσημάντους ἀνταρσίας, αἱ ὁποῖαι ταχέως κατεπνίγοντο ἀπὸ τὰς αὐτοκρατορικὰς φρουράς. Βραδύτερον οἱ Σλάβοι ἔγιναν χριστιανοὶ καί ἐξηλληνίσθησαν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὥστε κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους εὐρίσκομεν Σλάβους μαχομένους παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Ἑλλήνων.

Ἐκ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Σλάβων μερικοὶ ἱστορικοὶ ἐξήγαγον

έσφαλμένα συμπεράσματα περί τῆς καταγωγῆς τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων καί ἰδίως τῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλά κυρίως εἰς Γερμανὸς λόγιος, ὀνόματι Φαλμεράϋερ, ὑπεστήριξεν, ὅτι οἱ σημερινοὶ Ἑλληνες εἶναι ἀπόγονοι τῶν Σλάβων καὶ ἄλλων φυλῶν.

Ὁ Φαλμεράϋερ ἐμεγαλοποίησε τὰς τοπικὰς ἐπιμειξίας, αἱ ὁποῖαι ἄλλως τε δὲν λείπουν εἰς κανὲν ἔθνος, καὶ προεκάλεσε πολὺν θόρυβον. Δὲν ἐπρόσεξεν ἀκόμη, ὅτι τὸ ὄνομα Ἑλλάς εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς εἶχε ποικίλην ἔκτασιν καὶ ἐνίοτε περιελάμβανε τὴν μέχρι τοῦ Δουνάβεως Βυζαντινὴν χώραν, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας. Ἄλλο λάθος διέπραξεν ἐκλαβὼν μεταγενεστέρας εἰδήσεις περὶ ἐρημώσεως τῆς Ἀττικῆς ὡς ἀναφερομένης εἰς τοὺς χρόνους τῶν Σλάβων.

Πολλοὶ Ἑλληνες καὶ Εὐρωπαῖοι ἱστορικοὶ ἀπέδειξαν ἐσφαλμένην τὴν θεωρίαν τοῦ Φαλμεράϋερ μὲ ἀδιάσειστα ἐπιχειρήματα.

14. Ἄ β α ρ ο ι

Ἄλλο σημαντικὸν γεγονός ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶναι ἡ ἐγκατάστασις ἐνὸς νέου μογγολικοῦ λαοῦ, τῶν Ἀβάρων, συγγενῶν τῶν Οὐννων, εἰς τὴν μεταξὺ Κασπίας θαλάσσης καὶ Εὐξείνου Πόντου χώραν. Τὸ 558 οἱ Ἀβαροὶ ἔστειλαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τοὺς πρῶτους πρέσβεις, οἱ ὁποῖοι ἔκαμαν τόσῃ ἐντύπωσιν, ὥστε, κατὰ τὸν Θεοφάνη (Χρονογρ. 1, 232), « πᾶσα ἡ πόλις συνέτρεχεν εἰς τὴν θέαν αὐτῶν, ὡς μηδέποτε ἐσρακότες τοιοῦτον ἔθνος ». Τὸν ἡγεμόνα των οἱ Ἀβαροὶ ὠνόμαζον Χά ν ο ν ἢ Χ α γ ά ν ο ν. Ὑπὸ γενναίους ἀρχηγοὺς κατάρθωσαν νὰ σχηματίσουν μέγα κράτος πρὸς βορρᾶν τοῦ Δουνάβεως, διότι δὲν συνήντησαν ἀντίστασιν οὔτε ἀπὸ τοὺς Σλάβους οὔτε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς καὶ Λογγοβάρδους. Οἱ τελευταῖοι μάλιστα, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν Ἀβάρων, κατέφυγον εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Οἱ Ἀβαροὶ, ἐκμεταλλεούμενοι τὰς δυσχερείας τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν Περσικὸν πόλεμον (572 — 592), ἐζήτησαν χρήματα, τὰ ὁποῖα ἔλαβον ἔναντι τῆς στρατιωτικῆς των ὑπηρεσίας, διότι τὸ Βυζαντινὸν κράτος μετεχειρίσθη τοὺς Ἀβάρους ὡς συμμάχους του κατὰ τῶν Σλάβων. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ Αὐτοκρατορία ἦτο ἀπησχολημένη μὲ αἱματηροὺς καὶ μακροχρονίους πολέμους, οἱ Ἀβαροὶ ἐπεχειροῦν ἀνενόχλητοι ἐπιδρομὰς εἰς τὰς βορείους ἐπαρχίας αὐτῆς, ἐπολιορκήσαν τὴν Θεσσαλο-

νίκην καὶ ἠπέλιψαν τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 591, ὅπως καὶ βραδύτερον ἐπὶ Ἡρακλείου. Τέλος ὁ Βυζαντινὸς στρατὸς τοῦ Δουνάβεως περιώρισεν αὐτοὺς εἰς τὰς ἐκεῖθεν τοῦ ποταμοῦ χῶρας.

Βραδύτερον ὁ βασιλεὺς τῶν Φράγκων Κάρολος ὁ Μέγας ἐνίκησεν ὀλοσχερῶς τοὺς Ἀβάρους (796), τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἐξηλείφθη εἰς τὸ ἐξῆς ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Τὰ λείψανα τῶν Ἀβάρων ἀνεμείχθησαν μὲ τοὺς Εὐρωπαίους καὶ ἐξεχριστιανίσθησαν.

15. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ

Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ὥρισεν ἐπισήμως τὸν διάδοχόν του, ἀλλ' ὁ ἀνεψιὸς του Ἰουστίνος, ὁ κουροπαλάτης, ἀνηγορευθὴ αὐτοκράτωρ, ὡς Ἰ ο υ σ τ ῖ ν ο ς Β' (565 — 578), ἄνθρωπος ὑπερόπτης καὶ ἀσθενικῆς κράσεως. Πάντως ἐπεδίωξε μεγάλας οἰκονομίας καὶ περιώρισε τὰς χορηγίας πρὸς τοὺς ξένους λαοὺς καὶ διὰ τοῦτο ἐσημειώθη πραγματικῇ ἀνόρθωσις τῶν οἰκονομικῶν ἐπὶ τῆς βασιλείας του.

Τοῦτον θανόντα διεδέχθη ὁ στρατηγὸς Τιβερίος (578 — 582), ὅστις ἐπὶ Ἰουστίνου Β' διέπρεψεν εἰς τοὺς πολέμους κατὰ τῶν Περσῶν, ἐτέλεσε δὲ θρίαμβον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅταν ὁ στρατηγὸς του Μαυρίκιος συνέτριψεν εἰς μάχην τοὺς Πέρσας. Τὸν Μαυρίκιον κατέστησε διάδοχον τοῦ θρόνου, δώσας σύζυγον εἰς αὐτὸν τὴν κόρην του Κωνσταντίναν.

Ὁ Μαυρίκιος (582 — 602) ἀνεδείχθη ἐξαιρετος ἡγεμὼν, ἐξασφαλίσας τὰ σύνορα τοῦ κράτους καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Οὗτος ἐτερμάτισε τὸν ἀπὸ τοῦ Ἰουστίνου Β' εἰκοσαετῆ πόλεμον κατὰ τῶν Περσῶν (572 — 592), καταστήσας βασιλέα τῶν τὸν Χοσρόην Β', ὅπως ἀπαλλάξῃ δὲ τὴν Βαλκανικὴν χερσόνησον ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν Σλάβων, ἐνίσχυσε τὰ σύνορα εἰς τὸν Δούναβιν. Ἐπὶ Μαυρικίου, ὁ στρατηγὸς Πρίσκοι, ἔχων στόλον εἰς τὸν Δούναβιν, διεβίβαζε στρατὸν ὅπου παρίστατο ἀνάγκη καί, νικήσας ὀλοσχερῶς τοὺς Ἀβάρους, ἠνάγκασε τούτους νὰ συνάψουν εἰρήνην (600). Συμφώνως πρὸς τὴν εἰρήνην, ὠρίσθη ὁ Δούναβις ὡς « μεσίτης » (σύνορον) μεταξὺ τῶν Ἀβάρων καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Ἀξιομνημόνευτον εἶναι ἐπίσης καὶ τὸ γεγονός τῆς ἐκτοπίσεως τῆς λατινικῆς γλώσσης, ὡς γλώσσης τοῦ κράτους, ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς.

Ὁ στρατὸς ὅμως, παρὰ τὰς νίκας, τὰς ὁποίας κατήγαγεν, εἶχε κου-

ρασθῆ ἀπὸ τοὺς μακροχρονίους πολέμους καὶ ἐπανεστάτησεν, ἐπευφάνησε δὲ ὡς αὐτοκράτορα ἓνα ἄγνωστον μέχρι τοῦδε ἀξιωματικόν, τὸν Φωκᾶν, ὅστις, ἐλθὼν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μὲ τὴν βοήθειαν τῶν Πρασίνων, ἐστέφθη αὐτοκράτωρ.

Ὁ Φωκᾶς (602 — 610), ἀνίκανος καὶ ἀπάνθρωπος, ἤρχισεν εὐθὺς νὰ σκέπτεται, πῶς νὰ ἐξοντώσῃ τοὺς ἀντιπάλους του, ἰδίως τοὺς ἱκανοὺς στρατηγούς, διὰ νὰ μὴ κινδυνεύσῃ νὰ χάσῃ τὸν θρόνον. Ἡ ἐξουσία τούτου, ἐπεσώρευσε εἰς τὸ κράτος συμφοράς.

Κατὰ τρόπον βάρβαρον καὶ ἀνανδρον ἐξάντωσε τὴν οἰκογένειαν τοῦ Μαυρικίου καὶ προσέκαλεσε τὴν φρίκην τοῦ λαοῦ καὶ αὐτῶν τῶν φίλων του. Πολλοὶ στρατηγοὶ καὶ πολιτικοί, διὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν σφαγὴν, κατέφυγον εἰς μοναστήρια καὶ ἔγιναν μοναχοί, ἄλλοι δὲ συνεκεντρώθησαν πολὺ μακρὰν εἰς τὴν Καρχηδόνα καὶ ἤρχισαν νὰ μελετοῦν, τίνι τρόπῳ θ' ἀπηλλάσσοντο τοῦ Φωκᾶ, ἐνῶ ὁ Χοσρόης Β', κατὰ πρόφασιν ἢ ἐξ εἰλικρινείας, ἐκδικούμενος τὸν φόνον τοῦ εὐεργέτου του, ἐκήρυξε τὸν πόλεμον, κατέλαβε τὴν Μεσοποταμίαν καὶ προσέκαλε καταστροφάς.

Ὁ ἔξαρχος τῆς Καρχηδόνος Ἡράκλειος ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἀγῶνος κατὰ τοῦ Φωκᾶ καὶ τὸν μὲν ἀνεψιόν του Νικήταν ἀπέστειλε μὲ στρατὸν διὰ ξηρᾶς νὰ καταλάβῃ τὴν Αἴγυπτον καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀποστολὴν σίτου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸν δὲ υἱόν του Ἡράκλειον ἀπέστειλε μὲ στόλον κατ' εὐθείαν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὐδεὶς ἀνέλαβε νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν Φωκᾶν, ὅστις, συλληφθεὶς καὶ ἐξευτελισθεὶς, ἐκάη. Τὸ τόλμημα τοῦ Ἡρακλείου ἐπροκάλεσεν ἐνθουσιασμόν καί, κατὰ προτροπὴν τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ πατριάρχου Σεργίου, ἐστέφθη αὐτοκράτωρ.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

16. Ἡράκλειος (610 — 641)

ΠΟ τοῦ Ἡρακλείου ἄρχεται κυρίως ἡ πλήρης ἐπικράτησις τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Μετὰ τὴν ἀπώλειαν πολλῶν περιφερειῶν, κατοικουμένων ὑπὸ ξένων λαῶν, ὠφελήθη ἐμμέσως ἡ αὐτοκρατορία, διότι περιορίσθη εἰς τὸν ἑλληνικὸν πληθυσμὸν μὲ μίαν γλῶσσαν, τὴν Ἑλληνικὴν, καὶ μὲ μίαν θρησκείαν, τὴν Ὁρθόδοξον Χριστιανικὴν.

Ὁ νέος αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος εὗρε τὸ κράτος εἰς κατάστασιν ἀπελπιστικὴν, οικονομικοὺς πόρους δὲν εἶχεν, ἔσπερειτο στρατοῦ, ἐνῶ ἀντιθέτως ἰσχυροὶ ἐχθροὶ ἐπετίθεντο εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην. Οἱ Σλάβοι ἐντελῶς ἀνενόηλοι ἔκαμνον τὰς ἐπιδρομὰς τῶν νοτίως τοῦ Δουνάβεως ἢ εἰσέδουν εἰρηνικῶς καὶ ἐγκαθίσταντο εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας. Οἱ Ἀβανοὶ ὁμοίως ἤλθον κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ κατ' αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως (617).

Οἱ Πέρσαι ἀπέβησαν φοβεροὶ μὲ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν κατέλαβον τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Καππαδοκίαν, τὴν Συρίαν, κατόπιν δὲ τὴν Παλαιστίνην, ἔγιναν μάλιστα κύριοι τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ ἀπήγαγον τὸν Τίμιον Σταυρόν, πράγμα, ὅπερ ἐξήγειρε τὰς χριστιανικὰς συνειδήσεις. Ἐπίσης οἱ Πέρσαι δὲν ἐδυσκολεύθησαν νὰ ἐπεκταθοῦν εἰς τὰ ἀσιατικὰ παράλια τοῦ Βοσπόρου, κατέλαβον ὅλας τὰς πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πόλεις καὶ ἠπειλήσαν σοβαρῶς αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν. Ὁ Ἡράκλειος, πρὸ τῶν μεγάλων συμφορῶν, ἔχασε τὸ θάρρος του καὶ πρὸς στιγμὴν ἐσκέφθη νὰ μεταφέρῃ τὴν ἑδραν τῆς διοικήσεως εἰς τὴν Ἀφρικήν.

Τότε ἐνεθάρρυνε τὸν αὐτοκράτορα ὁ πατριάρχης Σέργιος, ὅστις ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν του ὅλους τοὺς θησαυροὺς τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἤρχισαν νὰ προετοιμάζουσαν στρατὸν καὶ στόλον. Ὅπως ἀπο-

8. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος
(Χαλκοῦν ἄγαλμα ἐν Μπαρλέττα)

φύγη δὲ ὁ Ἡράκλειος διμέτωπον πόλεμον κατὰ Περσῶν καὶ Ἀβάρων μετὰ τῶν Σλάβων, ἦλθεν εἰς συμφωνίας καὶ συνῆψεν εἰρήνην μετὰ τοὺς Ἀβάρους ἀντὶ πολλῶν χρημάτων, ἐξασφαλίσας οὕτω τὰ νῶτά του.

Οἱ Πέρσαι δὲν ἀνέκοψαν τὴν πορείαν των, ἀλλὰ κατέλαβον τὴν Αἴγυπτον, ὅπου προεκάλεσαν φοβεράς καταστροφάς. Ἐναντίον τῶν Περσῶν τότε ἦλθεν ὁ Ἡράκλειος, προετοίμασθεις δεόντως. Οὗτος, ἀνακτῆσας τόλμην καὶ πρωτοβουλίαν, ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ αὐτοπροσώπως καὶ νὰ εἰσβάλλῃ εἰς αὐτὴν τὴν Περσίαν. Ἐπεβιβάσθη τοῦ στόλου καὶ ἀπέπλευσεν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 622, ἀφοῦ παρέστη εἰς δοξολογίαν, ἣτις ἐψάλη εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν. Ἡ ἐκστρατεία λοιπὸν ἔλαβε μορφὴν σταυροφορίας, διότι καὶ οἱ Πέρσαι εἰς τὰς ἐπιδρομάς των ἔδωσαν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα.

Ὁ Ἡράκλειος διὰ τῆς Μ. Ἀσίας ἔφθασεν εἰς τὴν Ἀρμενίαν, ἐνισχύων διὰ νέων ὀπλιτῶν τὸν στρατόν του, γυμνάζων αὐτὸν καὶ προσπαθῶν νὰ τὸν φανατίσῃ κατὰ τῶν Περσῶν. Εἰς τὴν Ἀρμενίαν ἐνίκησε τὸν περσικὸν στρατόν καὶ τὸν ἠνάγκασε νὰ ἐκκενώσῃ τὴν Μ. Ἀσίαν. Αὕτῃ εἶναι ἡ πρώτη ἐκστρατεία (622 — 623) τοῦ Ἡρακλείου, ἀποβάσα ἐπιτυχῆς, διότι ἤλευθερώθη ἡ Μ. Ἀσία. Μετὰ τὰς ἐπιτυχίας αὐτάς ὁ Ἡράκλειος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν, διὰ νὰ λάβῃ ἀποφάσεις ἐπὶ τῆς νέας ἐπιδρομῆς τῶν Ἀβάρων. Τὸ 624 ἐπεχείρησε δευτέραν ἐκστρατείαν ὁ Ἡράκλειος κατὰ τῶν Περσῶν καί, ἔχων συμμάχους τοὺς Χαζάρους Τούρκους, εἰσέβαλεν εἰς τὸ περσικὸν κράτος ἀπὸ τὴν Ἀρμενίαν. Εἶναι ἀληθῶς

ἀξιοθαύμαστος ὁ ἥρωϊσμός τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ ὁποῖος, παρά τὰς πολ-
λὰς ταλαιπωρίας εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἀρμενίας, ὠδήγησε τὸν στρατὸν του
εἰς τὴν νίκην ὁ ἴδιος.

Ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν Χοσρόης συνεχῶς ὑπεχώρει καὶ ὁ
Ἡράκλειος κατελάμβανε πόλεις καὶ φρούρια, ἀπληλευθέρωνεν αἰχμα-
λώτους καὶ κατέστρεφεν εἰδωλολατρικούς ναοὺς πρὸς ἀντεκδίκησιν διὰ
τὴν καταστροφὴν τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν.

Ἐνῶ ὅμως ἐπροχώρει ὁ Ἡράκλειος πρὸς τὴν Περσίαν, οἱ Πέρσαι
ἐν συνεννοήσει πρὸς τοὺς Ἀβάρους, ἔστειλαν, τὸ 626, στρατὸν κατὰ
τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ πρωτεύουσα διέτρεξε σοβαρὸν κίνδυνον,
διότι ὁ μὲν περσικὸς στρατὸς εἶχε φθάσει εἰς τὴν Χαλκηδόνα, οἱ δὲ
Ἀβάροι μὲ στόλον εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον. Ὁ Ἡράκλειος ἔλαβε διὰ
ταχυδρόμων τὴν εἶδησιν, ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθανε νὰ ἐπιστρέψῃ· εἶχεν ἄλ-
λως τε ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν πατριάρχην Σέργιον καὶ εἰς τὸν σύμβουλόν
του μάγιστρον Βωνόν.

Πράγματι ὁ Σέργιος ἦτο ἡ ψυχὴ τῆς ἀντιστάσεως. Κρατῶν εἰ-
κόνα τῆς Θεοτόκου, περιήρχετο τὰς ἐπάλλξεις καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς ἀμυ-
νομένους στρατιώτας καὶ πολίτας, οἱ ὁποῖοι ἔδειξαν θάρρος καὶ καρτε-
ρίαν. Μὲ πείσμα ἐπολέμησαν ἀμφοτέρω, ἕως ὅτου ὁ βυζαντινὸς στόλος
ἐβύθισε τὸν στόλον τῶν Ἀβάρων καὶ ἀπήλλαξε τὴν Πόλιν τοῦ κινδύνου,
διότι καὶ οἱ Πέρσαι ἔφυγον, νομίσαντες ὅτι ὑπῆρχε στρατὸς πολὺς εἰς
τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ὅλοι οἱ συγγραφεῖς, οἱ γράφοντες περὶ τῆς πολιορκίας ταύτης, ἀπο-
δίδουν τὴν νίκην εἰς τὴν « Ὑπέρμαχον στρατηγόν », τὴν Θεοτόκον τῶν
Βλαχερνῶν, πλησίον τῆς ὁποίας ἔγινεν ἡ ναυμαχία, πρὸς τιμὴν δὲ τῆς
πολιούχου Θεοτόκου ἐποιήθη καὶ ἐψάλη εἰς τὰς ἐκκλησίας ὁ Ἀκαθισ-
στος Ὑμνος, δηλαδὴ οἱ Χαίρετισμοί.

Παρὰ ταῦτα, ὁ περσικὸς στρατὸς ἐξηκολούθει νὰ παραμένῃ εἰς
τὴν Μ. Ἀσίαν, ἕως ὅτου ἐνίκηθη εἰς μάχην ἀποφασιστικὴν ἀπὸ τὸν
Ἡράκλειον παρὰ τὰ ἑρείπια τῆς ἀρχαίας Νινεβί (12 Δεκεμβρίου
627). Οὕτως ἔληξε νικηφόρος καὶ ἡ τρίτη ἐκστρατεία τοῦ Ἡρακλείου
κατὰ τῶν Περσῶν (627).

Κατόπιν τούτου λαὸς καὶ στρατὸς εἰς τὴν Περσίαν ἐπανεστά-
τησεν, ὁ Χοσρόης ἐδολοφονήθη καὶ ὁ ἀνακηρυχθεὶς νέος βασιλεὺς
Σιρόης ἐκλείσεν εἰρήνην μὲ τὸν Ἡράκλειον. Διὰ τῆς εἰρήνης
(628) ὑπεχρεώθησαν οἱ Πέρσαι νὰ περιορισθοῦν εἰς τὰ παλαιὰ των

σύνορα και απέδωσαν τούς αιχμαλώτους, καθώς και τόν Τιμιον Σταυρόν.

Μετά τήν ειρήνην, ὁ Ἡράκλειος ἤλθεν εἰς τήν Πόλιν (629), ὅπου ἔγινε μέ ἀπίστευτον ἐνθουσιασμόν δεκτός ἀπό τόν στρατόν, τόν λαόν και τόν κληρόν. Εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι ἔφερον ὁ ἴδιος ὁ Ἡράκλειος τόν ἐλευθερωθέντα Σταυρόν εἰς τά Ἱεροσόλυμα και τήν 14 Σεπτεμβρίου τοῦ 630 τόν ἔστησεν ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ, ὅπου τόν εἶχεν ἄλλοτε τοποθετήσει ἡ μήτηρ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἡ Ἁγία Ἐλένη. Ἀπό τότε ἡ Ἐκκλησία ἐορτάζει τήν Ὑψωσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ.

Ὁ Ἡράκλειος δικαίως ἐθεωρήθη ἥρωας και ἱππότης τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀπέθανε τὸ 641 και ἀφῆκε τὸ ἀπέραντον κράτος του ἐξηντημένον ἀπό τόν εἰκοσιπενταετῆ πόλεμον κατά τῶν Περσῶν, ἐνῶ νέος ἐπικίνδυνος ἐχθρός παρουσιάζεται, οἱ Ἀραβες.

17. Ὁ Ἰσλαμισμός

Εἰς τήν ἀρχήν τοῦ Του αἰῶνος ἐνεφανίσθη εἰς τήν Ἀραβίαν νέα θρησκεία, ὁ Ἰσλαμισμός, ἡ πρόοδος τῆς ὁποίας εἶχε κοσμοϊστορικάς συνεπειάς. Ἀρχηγός τοῦ Ἰσλαμισμοῦ, ὁ Μωάμεθ, ἄγνωστος ἕως τότε, μέ τήν διδασκαλίαν του κατέρριψε τούς παλαιούς θεούς τῆς χώρας και προεκάλεσε κοινωνικήν ἀναστάτῳσιν. Πρὶν ἔλθωμεν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Μωάμεθ, εἶναι ἀνάγκη νά εἰπῶμεν ὀλίγας λέξεις περὶ τῆς χώρας, ἐκ τῆς ὁποίας προῆλθεν οὗτος.

Ἡ Ἀραβία εἶναι μεγάλη χερσόνησος τῆς νοτιοδυτικῆς Ἀσίας κατά μέγα μέρος ἀμμώδης και ἄνυδρος και ὡς ἐκ τούτου, πτωχὴ χώρα και μόνον, ὅταν ἔβρεχεν ἔτρεφεν αὐτῇ πρόβατα, καμήλους και ἵππους. Ὅταν δὲν ἔβρεχεν, ἔπρεπε νά μετακινουῦνται οἱ κάτοικοι διὰ νά εὑρουν τροφήν και, ὡς αἰκίς παρίστατο ἀνάγκη, ἐπολέμουν. Ἡ φύσις λοιπὸν τῆς Ἀραβίας κατέστησε τούς κατοίκους νομάδας, μέ μεγάλην ἀντοχήν εἰς τήν πορείαν, τήν πείναν και τήν δίψαν ἀκόμη. Ἐν τμημα μόνον τῆς Ἀραβίας ἦτο εὐφορον, ἡ πρὸς τήν Ἐρυθρὰν θάλασσαν στενὴ λωρίς, ἡ δυτικὴ Ἀραβία, τῆς ὁποίας δύο ἐπαρχίαι εἶναι γνωστότεραι, ἡ Εὐδαίμων Ἀραβία (Ἰεμένη σήμεραν) και ἡ Πेत्रαία Ἀραβία, ἐνθα ἤκμασαν και δύο ἀξιόλογοι ἐμπορικαὶ πόλεις, ἡ Μέκκα και ἡ Μεδίνα.

Οἱ Ἀραβες ἀνήκουν εἰς τήν λευκὴν φυλὴν και εἶναι συγγενεῖς

τῶν Ἑβραίων. Ἦσαν γενναῖοι, ἵπποτικοί, φιλόξενοι καὶ συναισθηματικοί. Δὲν ἀπετέλουν ἓν κράτος, ἀλλ' ἦσαν χωρισμένοι κατὰ φυλὰς καὶ ἑκάστη φυλὴ ἐπίστευεν εἰς διαφόρους θεοὺς καὶ κυρίως εἰς λίθους πεσόντας ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Ἡ λ ι θ ο λ α τ ρ ε ῖ α ἤτο ἡ μᾶλλον διαδεδομένη θρησκεία εἰς τὴν Ἀραβίαν. Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Μέκκαν μετεωρίτης λίθος, ἐντὸς κτίσματος τετραγώνου, τοῦ Κ α β ἄ, ἤτο κοινὸν προσκύνημα ὄλων τῶν ἀραβικῶν φυλῶν. Ἡ Μέκκα ἤτο τὸ κυριώτερον κέντρον τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ἐκπολιτιστικῆς ἐπικοινωνίας.

Ὁ Μ ω ἄ μ ε θ (570 — 632) ἐγεννήθη εἰς τὴν Μέκκαν περὶ τὸ 570, ἀνῆκεν εἰς πτωχὴν οἰκογένειαν, ἔμεινεν ὄρφανός καὶ ἀνετρέφη ἀπὸ ἓνα συγγενῆ του. Γράμματα δὲν φαίνεται νὰ ἐγνώριζεν, ἡ συχνὴ ὅμως ἐπικοινωνία εἰς τὴν Μέκκαν μὲ Ἰουδαίους καὶ Χριστιανούς ἤνοιξαν εἰς αὐτὸν τὸν ἔξυπνον Ἄραβαν νέους κόσμους καὶ ἀπὸ τότε ἤρχισε νὰ σκέπτεται πῶς νὰ συντρίψῃ τὰ εἰδῶλα καὶ νὰ ἀναμορφώσῃ τὴν κοινωνίαν τῆς πατρίδος του.

Ἀπὸ ἡλικίας 40 ἐτῶν ἤρχισε νὰ διδάσκη κατ' ἀρχὰς τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους του, οἱ ὅποιοι δὲν ἐράνησαν πρόθυμοι νὰ δεχθοῦν τὰς γνώμας του καὶ τὸν κατεδίωξαν. Ἡ ἀντίδρασις τούτων δὲν ἀπεθάρρυνε τὸν Μωάμεθ, ἀλλὰ τὴν 16 Ἰουλίου 622 κατέφυγεν εἰς τὴν Μεδίναν, ὅπου ἔγινεν εὐχαρίστως δεκτὸς καὶ ἀπέκτησεν ὄπαδούς. Λαβὼν αὐτοὺς ὁ Μωάμεθ, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Μέκκαν καὶ διὰ τῆς βίας ἐπέβαλε τὴν θρησκείαν.

Ἐκτοτε ὁ Μωάμεθ ἤρχετο εἰς συγκρούσεις πρὸς τοὺς Ἄραβας φυλάρχους, διὰ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν θρησκείαν του, καὶ αὐτὸ εἶναι χαρακτηριστικόν, διότι οἱ ὄπαδοί του διεξάγουν μὲ πείσμα τὸν « ἱερὸν πόλεμον », δηλ. πόλεμον πρὸς διάδοσιν τῆς πίστεως.

Τὸ 632 ἀπέθανεν ὁ Μωάμεθ, ἀφοῦ ὤρισεν ὡς τοποτηρητὴν του (χαλίφην) καὶ ἀρχηγὸν τῶν πιστῶν, τὸν Ἀ β ο ὕ Β ἄ κ ρ.

Ποία εἶναι ἡ διδασκαλία, τὴν ὁποίαν ἐπέβαλεν εἰς τοὺς Ἄραβας ὁ Μωάμεθ ; Οὗτος παρέλαβε τὰς γενικὰς γραμμὰς τῆς διδασκαλίας του ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν θρησκείαν, προσέθεσεν ὅμως ὠρισμένας δοξασίας, ὅπως παράδεισον μὲ ὑλιστικὰς ἀπολαύσεις, ὅτι τὸ Κοράνιον εἶναι πιστὸν ἀντίγραφον τοῦ ἐν οὐρανοῖς βιβλίου κ.ἄ., κυρίως διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ καὶ νὰ φανατίσῃ τοὺς ὄπαδούς του.

Τέσσαρα εἶναι τὰ κύρια δόγματα τῆς νέας θρησκείας : 1) Εἰς Θεὸς ὑπάρχει καὶ προφήτης του εἶναι ὁ Μωάμεθ. 2) ἡ ψυχὴ εἶναι

9. Απόσπασμα ἐκ τοῦ Κορανίου
(Παλαιὸν ἀραβικὸν χειρόγραφον)

ἀθάνατος' 3) αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων καθορίζονται ἐκ τῶν προτέρων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ (κισμέτ = πεπωμένον)' καὶ 4) ἀπαγορεύεται ἡ παράστασις τοῦ Θεοῦ δι' εἰκόνων καὶ ἀγαλμάτων.

Τὴν διδασκαλίαν τοῦ ὁ Μωάμεθ ὠνόμασεν Ἴσλαμ (= ἀφοσίωσιν εἰς τὸν Θεὸν) καὶ τοὺς ὀπαδοὺς του Μουσλίμ (= ἀφωσιωμένους). Διὰ τοῦτο ἡ νέα θρησκεία ὠνομάσθη Ἴσλαμισμός καὶ Μουσουλμανισμός, λέγεται δὲ καὶ Μωαμεθανισμός ἀπὸ τὸ ὄνομα

τοῦ ἱδρυτοῦ. Ἡ διδασκαλία τοῦ Μωάμεθ περιέχεται εἰς τὸ Κοράνιον.

Ἡ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ Ἰσλαμισμοῦ, διατηρήσασα τὴν δουλείαν, τὴν πολυγαμίαν καὶ ἐπιτρέπουσα πολλὰ ἔκτροπα, διδάσκει προσευχὴν πεντάκις τῆς ἡμέρας, νηστείαν κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Ραμαζάν, τὴν προσκύνησιν τοῦ Κααβᾶ τῆς Μέκκας, τὴν ἐλεημοσύνην καὶ τὴν διὰ τῆς βίας ἀκόμη ἐξάπλωσιν τοῦ Ἰσλαμισμοῦ. Τὸ τελευταῖον ἀποτελεῖ κυριώτατον χαρακτῆρα τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, ὅστις ἐξηπλώθη πολὺ γρήγορα. Οὕτως ὁ Μωάμεθ δὲν εἶναι μόνον ἱδρυτὴς θρησκείας, ἀλλὰ καὶ κράτους. Συνήνωσεν ὅλας τὰς ἀραβικὰς φυλάς καὶ ἐσχημάτισε τὸ ἀραβικὸν κράτος, εἰς τὸ ὁποῖον ἔδωκε τὴν ὀριστικὴν κατεύθυνσιν : Πόλεμος κατὰ τῶν ἀπίστων. Οἱ ἀνθιστάμενοι εἰς τὴν διάδοσιν τῆς νέας θρησκείας ἔπρεπε νὰ νικηθοῦν διὰ τῆς βίας, νὰ αἰχμαλωτισθοῦν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἢ νὰ γίνουν πιστοὶ ἢ τοῦλάχιστον νὰ πληρώνουν φόρους, ἂν ἦσαν Χριστιανοὶ καὶ Ἑβραῖοι. Πάντες δὲ οἱ εἰδωλολάτραι ἐφονεύοντο.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ραγδαία ἀραβικὴ κατὰκτησις, ἀπὸ Ἀφγανιστάν μέχρις Ἰσπανίας. Οἱ Ἄραβες εἰς τοὺς κατακτηθέντας λαοὺς ἐπέβαλον τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν καὶ θρησκείαν καὶ ἀπεμάκρυναν τοὺς ἐγγχωρίους ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν των. Οἱ Ἄραβες, ὅπως θὰ ἴδωμεν, ὠφελήθησαν πολὺ ἀπὸ τὸν πολιτισμὸν τῶν Χριστιανῶν, ὁ δὲ μέγας πολιτικὸς Μωαβιᾶ μετέφερε τὴν πρωτεύουσαν τοῦ ἀραβικοῦ κράτους εἰς τὴν Δαμασκὸν τῆς Συρίας.

18. Ἡ ἔξοδος τῶν Ἀράβων ἐκ τῆς χώρας των

Μετὰ τὴν μέθην καὶ τὴν ὄρμην τῶν νεοφωτίστων ἐξῆλθον οἱ Ἀραβες ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς χώρας των, διὰ τὰ ὑποτάξουν ὅλον τὸν κόσμον εἰς τὴν νέαν θρησκείαν.

Καὶ πρῶτον ἐστράφησαν πρὸς τὰ γειτονικὰ κράτη, τῶν Περσῶν καὶ Βυζαντινῶν, τὰ ὁποῖα εὗρον πολὺ ἐξητλημένα ἀπὸ τὸν μεταξὺ των 25ετῆ πόλεμον. Ὁ περσικὸς στρατὸς ἐνικήθη (637) καὶ ὅλη ἡ Περσία ὑπετάγη εἰς τοὺς Ἀραβας καὶ ἐδέχθη τὴν νέαν θρησκείαν. Τοιοῦτοτρόπως ἐξερριζώθη ἡ παλαιὰ περσικὴ θρησκεία τοῦ Ζωροάστρου, ὅσοι δὲ τῶν Περσῶν δὲν ἠθέλησαν νὰ δεχθῶν τὸν Ἰσλαμισμὸν, κατέφυγον εἰς τὰς Ἰνδίας.

Παραλλήλως οἱ Ἀραβες ἐπέδραμον εἰς τὰς βυζαντινὰς ἐπαρχίας τῆς Συρίας, τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Αἴγυπτον (633), ὅπου ὁ φανατισμὸς ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν ἦτο μέγας, καὶ, ὡς ἐκ τούτου, οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων δὲν εἶδον δυσαρέστως τοὺς Ἀραβας κατακτητὰς. Τὸ Βυζάντιον δὲν εἶχεν ἀκριβεῖς πληροφορίας περὶ τοῦ ἀραβικοῦ κινδύνου καὶ δὲν ἔλαβε τὰ δέοντα μέτρα ἀσφαλείας. Ὁ Ἡράκλειος εἶχε καταπονηθῆ πολὺ εἰς τὴν Περσίαν καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ παρακολουθήσῃ ἐκ τοῦ συνεγγυς τὴν κατάστασιν τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης. Οἱ Ἰουδαῖοι τῆς Παλαιστίνης ἐμίσουν τοὺς Χριστιανούς καὶ δι' αὐτὸ ἐβοήθησαν τοὺς Ἀραβας εἰς τὴν κατάκτησιν.

Σοβαρὰν ἀντίστασιν ἀντέταξε τὸ Βυζάντιον, τὸ 636, νοτίως τῆς λίμνης Τιβεριάδος (εἰς τὴν Παλαιστίνην) μετὰ 30.000 στρατόν, ἀλλ' ἐνικήθη, παρὰ τὸν Ἱερομίαχα, νοτίως τοῦ Ἰορδάνου, διότι οἱ μὲν Ἀραβες ἐπολέμουν μετὰ πείσμα καὶ ἡρωϊσμὸν, οἱ δὲ Βυζαντινοὶ εἶχον πολλοὺς μισθοφόρους ἀρμενικῆς καὶ ἀραβικῆς καταγωγῆς. Τοιοῦτοτρόπως ἐντὸς ὀλίγου ἡ Ἱερουσαλήμ (638), ἡ Βηρυτὸς, ἡ Ἀντιόχεια καὶ ὁλόκληρος ἡ Συρία καὶ ἡ Παλαιστίνη, κέντρα τοῦ ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ, κατελήφθησαν ὀριστικῶς ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Ὁ λόγος τῆς εὐκόλου ὑποταγῆς τῶν χωρῶν αὐτῶν δὲν εἶναι μόνον ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς τῶν Ἀράβων, ἀλλὰ καὶ τὸ μῖσος τῶν μονοφυσιτῶν κατοίκων τούτων ἀπέναντι τοῦ Ὀρθοδόξου Βυζαντίου.

Οἱ Ἀραβες, πρὶν ἀκόμη συμπληρώσουν τὴν κατάκτησιν τῆς Συρίας, εἰσέβαλον εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ εἰς διάστημα μόνον δύο ἐτῶν (τέλος τοῦ 639 — 642) κατέλαβον ὁλόκληρον τὴν χώραν. Περισσότεραν ἀντί-

στασιν προέβαλεν ἡ ἑλληνικὴ πόλις Ἀλεξάνδρεια, ἡ ὁποία τελικῶς ὑπέκυψεν εἰς τοὺς Ἄραβας (641), ἀφοῦ ἀντὶ ὠρισμένου φέρου διετήρησε τὴν ὀρθοσκευτικὴν ἐλευθερίαν τῆς. Μὲ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἀλεξανδρείας ἀπωλέσθη διὰ τὸν Ἑλληνισμόν ἡ Αἴγυπτος, ὅπου ἐπὶ 1000 ἔτη περίπου ἤνθησεν ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Οἱ πλείστοι τῶν Αἰγυπτίων προσῆλθον εἰς τὸν Ἰσλαμισμόν, μερικοὶ ὅμως παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν Χριστὸν καὶ ὀνομάζονται Κόπται. Μόλις τὸν 19^ο αἰῶνα ἀναζωογονεῖται, πάλιν διὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ Ὀρθοδοξία τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας.

Ὁ κυριώτερος καὶ ἐδῶ λόγος τῆς εὐκόλου ὑποταγῆς τῆς Αἴγυπτου εἶναι, ὅτι οἱ Ἰθαγενεῖς Αἰγύπτιοι ἐμίσουν τοὺς Ἑλληνας καὶ ἐβοήθησαν τοὺς νέους κατακτητὰς, νομίζοντες ὅτι ἡ ἀραβικὴ κατάκτησις θὰ ἦτο καλυτέρα. Ὁμολογουμένως τὸ Βυζάντιον δὲν ἐκυβέρνησε καλὰ τὴν Αἴγυπτον, διότι τὴν ἤθελε μόνον διὰ τὴν προμήθειαν σίτου καὶ τὴν πληρωμὴν φόρων, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἄραβες δὲν ἐπέδειξαν ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον δι' αὐτὴν καὶ οὕτω ταχέως ἡ Αἴγυπτος παρήκμασεν.

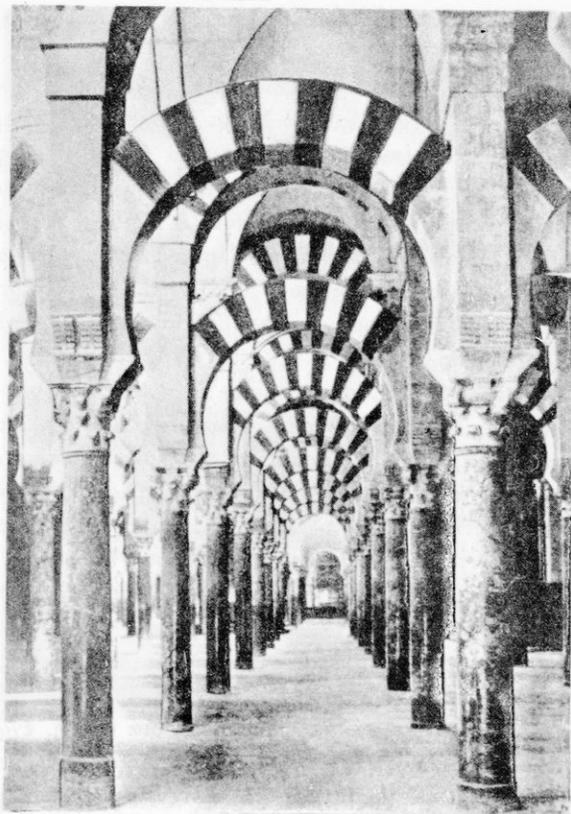
19. Ὁ ἀραβικὸς πολιτισμὸς

Οἱ Ἄραβες, ὅχι μόνον δὲν κατέστρεψαν τὸν πολιτισμόν, τὸν ὁποῖον εὑρον εἰς τὰς κατακτηθείσας ὑπ' αὐτῶν ἐπαρχίας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ. Διετήρησαν τὰς μεγάλας ἐμπορικὰς ὁδοὺς, διὰ τῶν ὁποίων ἐγένετο ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν χωρῶν τῆς Μεσογείου καὶ τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς. Οὕτω, διὰ τῶν Ἀράβων ἤλθον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν μεγάλαι καὶ πλούσιοι πόλεις, ὡς ἡ Δαμασκός, ἡ Κορδοῦη, τὸ Κάιρον καὶ ἡ Βαγδάτη, κέντρα γραμμάτων, ἐπιστημῶν, τεχνῶν καὶ βιομηχανίας.

Ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ τῶν Ἀράβων ἔλαβε μεγάλην ἀνάπτυξιν, διότι, μαθόντες εἰς Αἴγυπτον τὴν γεωργικὴν καὶ ἀρδευτικὴν τέχνην, μετέδωσαν αὐτὴν εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην διὰ τῆς Ἰσπανίας. Σήμερον ἀκόμη σώζεται τὸ σύστημα διοχετεύσεως ὑδάτων, τὸ ὁποῖον οἱ ἴδιοι εἶχον ἰδρύσει εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Γουαδαλκεβίρ. Εἰς τὴν Εὐρώπην ἐπίσης εἰσήγαγον διάφορα δένδρα καὶ φυτὰ, ὡς τὸ ζακχαροκάλαιμον καὶ τὴν ὄρυζαν ἀπὸ τὰς Ἰνδίας, τὴν μορέαν, τὰ φασόλια, τὸν βάμβακα, τὴν βερυκοκάαν κ.ἄ.

Πολλοὶ ὑπῆρξαν οἱ κλάδοι τῆς βιομηχανίας, τοὺς ὁποίους ἐτελειο-

ποίησαν οἱ Ἄραβες, ὡς ἡ κατασκευὴ τῆς πορσελάνης, ἡ κατεργασία τῶν μετάλλων, ἡ ταπητουργία. Εἰς τὴν Κορδοῦν τῆς Ἰσπανίας ἐτελειοποιήθη ἡ κατεργασία τῶν δερμάτων. Περίφημα ἦσαν τῆς Δαμασκοῦ τὰ ξίφη καὶ τὰ λινὰ ὑφάσματα, τῆς Τολέδης τὰ ἐγχειρίδια, τῆς Μουσούλης τὰ λεπτὰ ὑφάσματα (μουσελῖνοι). Ἡ χρυσοχοία, ἡ ἔλεφαντουργία καὶ ἡ ξυλουργία εἶχον ἐπίσης προσδεύσει εἰς τὸ ἀραβικὸν κράτος.

10. Τέμενος τῶν Ἀράβων ἐν Κορδοῦν

Τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῶν Ἀράβων προεκάλε-

σεν αὐτὴ αὐτὴ ἡ διδασκαλία τῆς θρησκείας, ἡ ὁποία ἔλεγεν, ὅτι τὸ ἐμπόριον ἦτο εὐχάριστον εἰς τὸν Θεόν, ὁ ἴδιος δὲ ὁ ἀρχηγὸς τῆς θρησκείας τῶν ἤτο ἐμπορος. Διεξῆγον δὲ οἱ Ἄραβες τὸ ἐμπόριον τῶν εἰς τὴν ξηρὰν καὶ εἰς τὴν θάλασσαν. Μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν σταυροφοριῶν τὰ ἀραβικὰ πλοῖα ἐκυριάρχουν εἰς τὴν Μεσόγειον καὶ ἔφθανον μέχρι τῆς Ἰνδοκίνας καὶ τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς Ἀφρικῆς. Ἡ Τύρος, ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Βηρυτὸς καὶ ἡ Βαρκελώνη ἀπέβησαν ἀξιόλογοι λιμένες. Εἰς τὴν ξηρὰν τὰ ἀραβικὰ καραβάνια ἔφθανον ἕως τὴν Κίναν καὶ τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀφρικῆς.

Ἀπὸ τὴν Ἀσίαν παρέλαβον οἱ Ἄραβες τὸν χάρτην, τὴν πυρίτιδα

και την ναυτικήν πυξίδα, τὰ ὁποῖα βραδύτερον κατέστησαν γνωστὰ και εἰς τὴν Δύσειν.

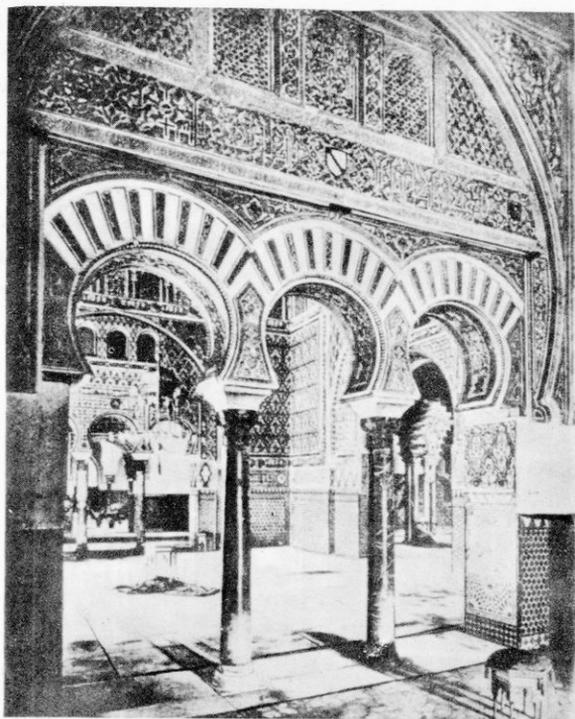
Διὰ τῶν μεταφράσεων τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν συγγραμμάτων, τὰς ὁποίας εἶχον κάμει οἱ Σῦροι, ἐμυήθησαν οἱ Ἕλληες εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικήν σοφίαν και οἱ ἴδιοι μετὰ ταῦτα προσέφεραν πολλὰ εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν Γραμμάτων και τῶν Ἐπιστημῶν. Τούτων ἡ ἀκμὴ συμπίπτει μὲ τὴν βασιλείαν τοῦ Ἄ ρ ο ὦ ν - ἄ λ - Ρ α σ ἰ δ (9ος αἰὼν) εἰς τὴν Βαγδάτην, εἰς δὲ τὴν Ἰσπανίαν ἐπὶ τῶν χαλιφῶν Ἀ β δ ο υ ρ α χ μ ἄ ν Γ' και Χ α κ ἰ μ Β' (10ος αἰὼν). Εἰς τὴν πόλιν Κορδοῦην ὁ Χακίμ ἴδρυσε πλουσιωτάτην βιβλιοθήκην, ἡ ὁποία περιελάμβανε 600. 000 τόμους βιβλίων.

Οἱ Ἕλληες ἠσχολήθησαν ἐπιτυχῶς μὲ τὴν ποίησιν, διηγηματογραφίαν, ἱστοριογραφίαν, φιλοσοφίαν και τὰ μαθηματικά. Τὸ ὄνομα τῆς Ἀλγέβρας εἶναι ἀραβικόν, πολλοὶ δὲ ἀστρονομικοὶ ὄροι, ὡς ναδίρ, ζενίθ, εἶναι ἀραβικοί. Ἰδιαίτερος ἀξιόλογος ἦτο ἡ συμβολὴ τῶν Ἀράβων εἰς τὴν ἰατρικήν, τὰ ἰατρικὰ δὲ συγγράμματα αὐτῶν ἐχρησίμευον ὡς διδακτικὰ βιβλία εἰς τὴν Εὐρώπην ἕως τὸν 17ον αἰῶνα. Ἕλληες ἀλχημισταὶ ζητοῦν νὰ εὕρουν τὴν φιλοσοφικὴν λίθον, δηλαδὴ τὸ μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου δύναται νὰ μετατρέπουν τὰ μέταλλα εἰς χρυσόν, θέτοντες τοιοῦτοτρόπως τὰς βάσεις τῆς χημείας (τὴν λέξιν χυμείαν ἔλαβον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς και τὴν μετέβαλον εἰς alchemie, ἐξ οὗ γαλλ. la chemie και ἑλλ. χημεία· κακῶς ἀπεδόθη διὰ τοῦ η, ἐνῶ ἔπρεπε νὰ γράφεται χυμεία). Διὰ τῶν Ἀράβων τῆς Ἰσπανίας ἐγνώρισεν ἡ Δύσις τὴν φιλοσοφίαν και τὰ γράμματα και αὐτῶν τὰ ἀνώτερα σχολεῖα ὑπῆρξαν τὰ πρότυπα τῶν πρώτων εὐρωπαϊκῶν πανεπιστημίων.

Οἱ Ἕλληες δὲν ἀνέπτυσαν μόνον τὰς Ἐ π ι σ τ ῆ μ α ς, ἀλλὰ και τὰς Κ α λ ἄ ς Τ ἔ χ ν α ς. Εἰς τὴν Συρίαν εἶδον τὸν βυζαντινὸν ρυθμὸν, τὸν ὁποῖον ἐτροποποίησαν συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς θρησκείας των, διετήρησαν τὸν βυζαντινὸν θόλον και εἰσήγαγον ποικίλα τόξα, σχήματος γωνίας και πετάλου. Παρέλαβον ἐπίσης ἀπὸ τοὺς Πέρσας τοὺς λεπτοὺς και ὑψηλοὺς κίονας. Οἱ ναοὶ (τὰ τεμένη) και τὰ ἀνάκτορα εἶναι τὰ κύρια οἰκοδομήματα τῶν Ἀράβων.

Τὰ ἀνάκτορα ἀποτελοῦνται ἀπὸ πολλὰ διαμερίσματα, τὰ ὁποῖα στολίζονται διὰ στοῶν. Ἐσωτερικοὶ κῆποι μὲ κρήνας και πίδακας συνεπλήρουν τὰ ἀνακτορικά συγκροτήματα. Τὰ ἀνάκτορα τῶν Ἀράβων ὁμοιάζουν μὲ τὰ βυζαντινὰ και τὰ περσικά, ἀλλ' ὑπερέχουν κατὰ τὴν

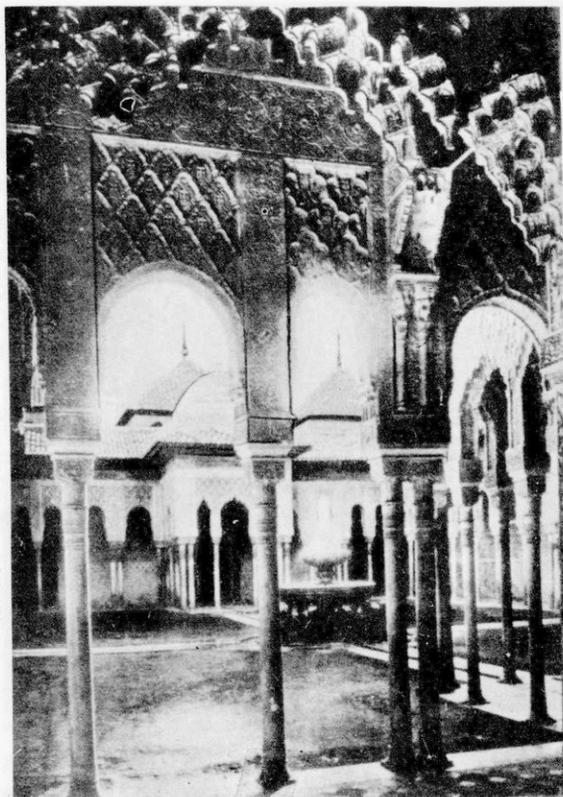
λυτέλειαν. Δείγματα τῶν ἀραβικῶν οἰκοδομημάτων ὑπάρχουν ὀλίγα, διότι τὰ περισσότερα ἐξ αὐτῶν, ἐπειδὴ τὸ ὕλικόν μετὸ ὁποῖον κατεσκευάσθησαν δὲν ἦτο στερεόν (πλίνθοι καὶ ἄσβεστος), κατέρρευσαν. Ἡ ἀραβικὴ τέχνη φθάνει εἰς τὸ ὑψιστὸν σημεῖον τῆς ἀκμῆς τῆς ἀπὸ τὸν 10ον — 13ον αἰῶνα. Περισσότερον ὀνομαστά μνημεῖα εἶναι τὰ δύο ἀνάκτορα τῆς Ἀλάμπρας τοῦ 13ου αἰῶνος εἰς τὴν πόλιν Γρανάδαν καὶ τοῦ Ἀλκαζάρ τοῦ 14ου αἰῶνος εἰς τὴν Σεβίλλην. Ἐνῶ τοῖχοι

11. Αἴθουσα τῶν Πρεσβευτῶν τοῦ Ἀλκαζάρ (Σεβίλλην)

μονότονοι, ὁμοιάζοντες μετὰ φρούρια, ἀποτελοῦν τὸ ἀνάκτορον Ἀλάμπρας, ἐντὸς αὐτοῦ ὑπάρχουν περίπτερα, δεξαμεναί, αὐλαί, πίδακες. Αἱ ὀροφαὶ τῶν δωματίων εἶναι ἀπὸ πολυτίμον ξύλον καὶ στολιζόνται μετὰ ἄργυρον, σμάλτον, χρυσόν καὶ πολυτίμους λίθους. Ἐξέχουν ἰδίως ἡ Αἴθουσα τῶν Πρεσβευτῶν καὶ ἡ Αὐλὴ τῶν Λέοντων. Τὰ τόξα εἶναι ποικίλης μορφῆς, οἱ κίονες πολύχρωμοι, τὰ παράθυρα παντὸς μεγέθους. Ἡ τεραστία αὕτη ποικιλία προσδίδει ἀληθινὴν φαντασμαγορίαν εἰς τὸ ἀνάκτορον.

Διὰ θρησκευτικούς λόγους δὲν ἀναπτύσσονται ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ζωγραφικὴ, διότι τὸ ἱερὸν βιβλίον τῶν Ἀράβων, τὸ Κοράνιον, ἀπηγό-

12. Ἡ αὐλὴ τῶν Λεόντων τῆς Ἀλάμπρας
(Γρανάδα)

ρευε τὴν ἀπεικόνισιν ἀνθρωπίνων ἢ ἄλλων μορφῶν. Ὡς ἐκ τούτου προῆλθεν ἡ ἀνάπτυξις τῆς διακοσμητικῆς τέχνης. Οἱ Ἀραβες δίδουν μεγάλην προσοχὴν εἰς τὸν ἐσωτερικὸν διάκοσμον τῶν οἰκοδομημάτων των. Ἐκ τῆς τάσεως δὲ ταύτης ἐδημιουργήθησαν τὰ λεγόμενα ἀραβουργήματα. Τὰ ἀραβουργήματα ἐγίνοντο ἐπὶ πάσης γυμνῆς ἐπιφανείας, ὀροφῶν, τοίχων, τόξων κ.ἄ., ἐφιλοτεχνοῦντο δὲ μετὰ ποικίλην ὕλην, μάρμαρον, γύψον, ξύλον καὶ μαρμαροκονίαμα. Τὰ ἀραβουργήματα ἀποτελοῦνται

ἀπὸ εὐθείας γραμμῶν, συμπλεκόμενῶν κατὰ κανονικὰ σχήματα. Πολλὰκις τὰς εὐθείας γραμμὰς ἀντικατέστησαν θέματα ἐκ τοῦ φυτικῆς κόσμου, χωρὶς πάντως νὰ σχηματίζεται τι συγκεκριμένον.

Χριστιανικοὶ ναοὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, καλλωπισθέντες περὶ τὸν 10ον αἰῶνα, φέρουν ποικίλα ἀραβουργήματα, σχηματίζοντα συμπλέγματα μετὰ ρητὰ ἐκ τοῦ Κορανίου καὶ μετὰ διαφόρους ἄλλους μουσουλμανικοὺς ἀφορισμούς. Οἱ τοῖχοι καὶ τὰ τόξα τῶν ναῶν τούτων εἶναι διάτρητα ἀπὸ λεπτὰ σχέδια ἐκ γύψου, ἀπὸ γεωμετρικὰ σχήματα καὶ ἀπὸ διάφορα φυλλώματα καὶ γράμματα.

Ἡ ὅλη ἀνάπτυξις τοῦ ἀραβικοῦ πολιτισμοῦ ὀφείλεται κυρίως εἰς τοὺς Σύρους, οἱ ὁποῖοι, μαθόντες τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν καὶ δεχθέντες τὸν Ἰσλαμισμόν, συνετέλεσαν εἰς τὴν δημιουργίαν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ὀρθότερον θὰ ἦτο νὰ ὠνομάζετο **συριακὸς πολιτισμὸς**. Ἄλλως τε οἱ πλεῖστοι τῶν εἰς τὰς διαφόρους ἐκδηλώσεις τοῦ ἀραβικοῦ πολιτισμοῦ διαπρεψάντων Ἀράβων ἦσαν Σύροι.

Δημιούργημα ἐπίσης τῶν Σύρων ἦτο καὶ ὁ περίφημος ἀραβικὸς στόλος, ὅστις διεδραμάτισε σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν Μεσόγειον θάλασσαν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας.

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ
ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (330 - 641)

20. Ἀρειανισμός

ΕΙΔΟΜΕΝ, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς χριστιανούς νὰ τελοῦν ἐλευθέρως τὰ θρησκευτικὰ των καθήκοντα μετὰ τὸ Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων (313), τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη κατὰ συναίνεσιν καὶ τοῦ συνάρχοντος Λικινίου. Βραδύτερον, ὅτε κατέστη μονοκράτωρ, ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ὑπεστήριξε τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἀνεγνώρισεν ὡς ἐπίσημον θρησκείαν τοῦ κράτους τὴν Χριστιανικὴν.

Ἐνῶ ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἠγωνίζετο νὰ ἐπιτύχη εἰς τὸ κράτος τοῦ θρησκευτικὴν ἐνότητα, παρουσιάσθησαν πολλοὶ Χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι, ἔχοντες φιλοσοφικὴν μόρφωσιν, ἐπεζήτησαν νὰ κατανοήσουν διὰ τῆς λογικῆς τὰ δόγματα τῆς θρησκείας. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἔδωσαν διαφορετικὴν ἐρμηνείαν εἰς τὰ δόγματα, τὰ ὁποῖα παρεδέχετο ἡ Ἐκκλησία. Αἱ ἐρμηνεῖαι αὗται λέγονται αἰρέσεις καὶ προεκάλεσαν ἀναστάτῳσιν καὶ ταραχὰς εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μετὰ ἐπιβλαβῆ ἀποτελέσματα εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου.

Ἡ πρώτη αἵρεσις, ἡ ὁποία διήρесе τὴν Ἐκκλησίαν εἰς δύο μεγάλα στρατόπεδα, ἦτο τοῦ Ἀρείου. Ὁ Ἀρεῖος, σύγχρονος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἔλαβε μεγάλην μόρφωσιν καὶ ἦτο ἀξιόλογος ἐρμηνευτὴς τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Οὗτος ἐδίδαξεν, ὅτι ὁ Χριστὸς δὲν ἦτο Θεός, ὅπως ὁ Πατήρ, καὶ ὁμοούσιος τοῦ Πατρός, ἀλλὰ κτίσμα, τὸ πρῶτον καὶ τελειότατον τοῦ Θεοῦ. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀρείου διεδόθη εὐρέως εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν λοιπὴν Ἀνατολήν, προεκλήθη δὲ μέγας σάλος μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος δὲν ἠδιαφόρησεν, ἀλλ' εὐθὺς συνεκάλεσε τὴν Ἀ' ἐν Νικαίᾳ

Ο Ἰκουμενικὴν Σύνοδον (325), διὰ τῆς ὁποίας καταδικάσθη ὁ Ἀρειανισμὸς καὶ ἀπηγορεύθη ἡ ἐξάπλωσις αὐτοῦ. Εἰς τὴν σύνοδον ὑπεστήριξε μὲ θάρρος τὴν διδασκαλίαν τοῦ ὁ Ἀρειος, ἐπολέμησεν ὅμως τοῦτον ὁ Μ. Ἀθανάσιος μὲ πολλὴν εὐγλωττίαν καὶ πολυγλωσίαν. Ἡ σύνοδος τῆς Νικαίας συνέταξε τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως, διὰ τοῦ ὁποίου ἐκηρύχθη, ὅτι ὁ Χριστὸς ἦτο ὁμοούσιος τοῦ Πατρὸς. Οὕτως ἐμ-
θαν οἱ Χριστιανοὶ τὴν πρῆβιν νὰ πιστεύουν, ὥστε νὰ μὴ παραπλανῶνται.

Ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Κωνσταντῖος δὲν ἠκολούθησε τὴν θρη-
σκευτικὴν ὁδὸν τοῦ πατρὸς του, ἀλλ' ἀνεγνώρισε τὸν Ἀρειανισμὸν ὡς ἐπίσημον δόγμα καὶ ἠνόνησε τὴν ἐξάπλωσιν του, γενόμενος πρόξενος θρησκευτικῶν ταραχῶν εἰς διάφορα μέρη τοῦ κράτους.

Ἄλλον πάλιν σοβαρὸν κίνδυνον διέτρεξεν ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τὸν διά-
δοχον τοῦ Κωνσταντίνου Ἰουλιανόν, ὁ ὁποῖος ἀπεκήρυξεν ἐπισήμως τὸν
Χριστιανισμὸν καὶ ἐπεχείρησε νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν εἰδωλολατρειάν ὡς
ἐπίσημον θρησκείαν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἄλλ' οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου
εἶχον πρὸ πολλοῦ ἀποθάνει καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀναστηθοῦν. Μὲ τὸν
θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ (353), ἡ Ἐκκλησία ἐμεινεν ἀνενόχλητος εἰς
τὴν μεγάλην τῆς ἀποστολῆν.

Ὁ Ἀρειανισμὸς ὅμως δὲν εἶχεν ἐξαφανισθῆ, ἀλλὰ φανατικοὶ ὀπαδοὶ
τοῦ Ἀρείου ἐξηκολούθουν νὰ ταρασσούν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν ἡσυ-
χίαν τοῦ κράτους. Ὄθεν συνεκλήθη ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου ἡ ἐν
Κωνσταντινουπόλει Β' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος
(381), ἡ ὁποία συνεπλήρωσε τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως καὶ ἐπανά-
φερε τὴν εἰρήνην εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Οὕτως ἐπὶ Θεοδοσίου ἠδραιώθη
ὡς ἐπίσημος θρησκεία τῆς αὐτοκρατορίας ἡ Χριστιανικὴ. Ἐξηφανίσθη
δὲ ἔκτοτε τόσον ἡ ἀρχαία ἐθνικὴ θρησκεία, ὅσον καὶ ὁ Ἀρειανισμὸς.

21. Μονοφυσισμὸς

Τὴν δογματικὴν ἡσυχίαν τοῦ Βυζαντίου ἐτάραξε καὶ ὁ Νεστορί-
ος, ὅστις ὑπερετόνιζε τὴν ἀθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἔλεγεν,
ὅτι ἡ Παναγία πρέπει νὰ ὀνομάζεται Χριστοτόκος καὶ ὄχι Θεο-
τόκος. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐν Ἐφέσῳ Γ' Οἰκουμενικῆς Συνο-
δοῦ ὁ Νεστόριος καθηρέθη, καταφυγὼν εἰς Ἀντιόχειαν.

Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Νεστορίου ἔφθασαν εἰς ἀντίθετον συμπέρασμα,
διδάσκοντες ὅτι ἡ θεία φύσις τοῦ Χριστοῦ ἐθέωσε τὴν ἀθρωπίνην καί,

ἐπειδὴ παρεδέχοντο ὅτι ὁ Χριστὸς ἦτο μόνον Θεός, ὠνομάσθησαν μ ο ν ο φ υ σ ῖ τ α ι. Διὰ τῆς ἐν Χ α λ κ η δ ὀ ν ι Δ' Ο ἰ κ ο υ μ ε ν ι κ ῆ ς Σ υ ν ὀ δ ο υ (451), κατεδικάσθησαν οὗτοι ὡς αἵρετικοί, ἀλλὰ κατώρθωσαν νὰ διαδώσουν τὴν διδασκαλίαν των εἰς τὴν Συρίαν, τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Αἴγυπτον.

Βραδύτερον ὁ αὐτοκράτωρ Ζήνων (474 — 491) διὰ τοῦ Ἐνωτικοῦ διατάγματος καὶ ὁ Ἀναστάσιος Α' (491 — 518) ἠγωνίσθησαν εἰλικρινῶς, ὅπως ἐπιτύχουν τὴν ἔνωσιν τῶν ὀρθοδόξων καὶ τῶν μονοφυσιτῶν. Δὲν ἔφεραν ὅμως τὸ ποθοῦμενον ἀποτέλεσμα, διότι τὰ αἷτια τῶν διαφωνιῶν δὲν ἦσαν μόνον θ ρ η σ κ ε υ τ ι κ ᾶ , ἀλλὰ καὶ ἑ θ ν ι κ ᾶ . Ἐξ αἰτίας μάλιστα τοῦ Ἐνωτικοῦ τοῦ Ζήνωνος προεκλήθη σχίσμα Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας (484 — 519), τὸ ὁποῖον ἤρθη ἐπὶ Ἰουστίνου. Ἀλλ' οὔτε ὁ Ἰουστίνος ἔλυσε τὸ ζήτημα τοῦ μονοφυσιτισμοῦ. Ἐξησφάλισεν ὅμως τὴν ὑπὸ πάντων τῶν κατοίκων τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους παραδοχὴν τῆς Ὀρθοδοξίας ὡς τοῦ μόνου ἐπισήμου δόγματος.

Μετά τινα ἔτη, ἐπὶ Ἡρακλείου (610 — 641), ὁ πατριάρχης Σέργιος, ἐκ Συρίας καταγόμενος, συνέταξε τὴν Ἐκ θ ε σ ι ν , τὴν διατύπωσιν δηλ. τῆς θεωρίας περὶ μιᾶς θελήσεως τοῦ Χριστοῦ, διότι ἐπεθύμει μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν δογματικὴν συμφιλίωσιν τῶν ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ Ἀράβων ἀπειλουμένων ἐπαρχιῶν Συρίας, Παλαιστίνης καὶ Αἰγύπτου ὅπου ἦτο πολὺ διαδεδομένος ὁ Μονοθελητισμός, ὅστις ἀντὶ νὰ ἐπιφέρῃ προσέγγισιν ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν, ἐδημιούργησε νέον θρησκευτικὸν ζήτημα, ἐνῶ οἱ μονοφυσῖται, μὴ ἐπιθυμοῦντες τὴν συνεννόησιν μετὰ τὴν ὀρθόδοξον Κωνσταντινούπολιν, ἐπρωτίμησαν τοὺς Ἀραβας καὶ πλεῖστοι ἠσπασθήσαν τὴν θρησκείαν τοῦ Μωάμεθ.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ πολιτισμός τῆς πρώτης περιόδου (330 — 641) ὑπέστη ἐπίδρασιν ρωμαϊκὴν καὶ ἀνατολικήν. Ἡ Κωνσταντινούπολις, ὡς διάδοχος τῆς ἀρχαίας Ρώμης, παρέλαβε πολλὰ στοιχεῖα τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, εὐρισκομένη δὲ εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου, ἐδέχθη ποικίλα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ὁποία ἀπέτελεσε τὸ σημαντικώτερον στήριγμα τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους.

Δύο ὅμως εἶναι τὰ βασικὰ γνωρίσματα τοῦ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ : Ὁ Ἑλληνισμός καὶ ὁ Χριστιανισμός. Ὁμιλοῦντες περὶ Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἐννοοῦμεν τὸν Ἑλληνικὸν Χριστιανικὸν πολιτισμὸν κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἐποχὴν. Μὲ τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐτέθη τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ. Ἀγῶν ὀξὺς ἐμφανίζεται μεταξὺ πολλῶν καὶ μεγάλων συγγραφέων, χριστιανῶν καὶ ἐθνικῶν. Ἐν τέλει ἐπικρατεῖ ὁ Χριστιανισμός, ἐπιτρέψας τὴν διατήρησιν καὶ περαιτέρω ἀνάπτυξιν πολλῶν στοιχείων τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ.

Εἰς τὸν Βυζαντινὸν βίον καὶ πολιτισμὸν περιλαμβάνονται τὰ Γράμματα, αἱ Τέχναι, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα, ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ὀργανώσις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Τοῦτο ἀνέπτυξεν ἀξιόλογον πολιτισμὸν (330 — 1453), ὁ ὁποῖος ἐπέδρασεν ἐπὶ πολλῶν λαῶν. Οὕτως ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἀπέκτησε παγκόσμιον σημασίαν καὶ ἐνδιαφέρει ἀμέσως τοὺς περισσοτέρους λαοὺς τῆς Εὐρώπης. Διὰ τοῦτο ἡ περίοδος αὕτη τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ μελετᾶται ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων μετὰ ἔγλου καὶ ἀγάπης.

Τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἔχει ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν, διότι αὐτὸ διετήρησε τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν παράδοσιν, τὴν ὁποίαν ἐκληροδότησε εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν. Οἱ πολῖται τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον Ἕλληνες ἢ ἐξηλληνισμένοι Ἀσιαῖται, οἵτινες ὠμίλουσαν τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἐθνικὴν τῶν γλώσσων. Ἄλλωστε μόνον ἡ ἑλληνικὴ λογοτεχνία ἠδύνατο νὰ μορφώσῃ. Διὰ τοῦτο οἱ Βυζαντινοί, διαφυλάττοντες τὰ χειρόγραφα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων εἰς τὰς βιβλιοθήκας, ὡς ἀντικείμενα μεγάλης ἀξίας, ἀντέγραφον αὐτὰ μὲ ἐπιμέλειαν καὶ τὰ ἐμελέτων ἐπισταμένως. Οὕτως ἡ παιδεία, ἀπὸ τὴν μικροτέραν ἕως τὴν μεγαλυτέραν βαθμίδα, ἦτο ἑλληνικὴ.

Εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος δὲν ὑπῆρχεν ἐνιαῖον σχολικὸν πρόγραμμα, ὅπως ἔχομεν σήμερον. Οἱ γονεῖς, ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς θέσεως, ἐκὰνόνιζον πότε θὰ ἐπήγγαιναν τὰ τέκνα τῶν εἰς τὸ σχολεῖον. Δι' αὐτὸ, ἄλλοι παῖδες ἤρχιζον τὸ σχολεῖον ὅταν ἔφθανον τὸ πέμπτον ἔτος, ἄλλοι τὸ ἕκτον, οἱ πλεῖστοι δὲ τὸ ἕβδομον καὶ τὸ ὄγδοον. Ὅπως δὲ καὶ σήμερον, τοιοῦτοτρόπως καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, τρεῖς ἦσαν αἱ βαθμίδες τοῦ σχολείου.

Τὰ πρῶτα γράμματα, τὰ ὁποῖα ἐμάνθανον οἱ Βυζαντινοὶ παῖδες εἰς τὰ κατώτερα σχολεῖα, ὠνομάζοντο « τὰ τῆς παιδείας πρότερα γράμματα ». Ἐπειδὴ δὲ τὰ κείμενα ἦσαν ἀπὸ ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, ὠνομάζοντο καὶ « τὰ ἱερὰ γράμματα ». Τὰ πρῶτα αὐτὰ γράμματα ἦσαν ἀνάγνωσις καὶ γραφή. Σκοπὸς τῆς παιδείας, κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἦτο νὰ διαπλάσῃ καλοὺς Χριστιανοὺς καὶ διὰ τοῦτο εἰς τὰς χεῖρας τῶν μαθητῶν ἐδίδοντο κυρίως θρησκευτικὰ βιβλία, ὡς ἀναγνωστικά, συνήθως τὸ Ψαλτήριον, ἡ Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη κ.τ.λ. Ὅχι μόνον δὲ ἀνεγίνωσκον τὸ Ψαλτήριον, ἀλλὰ καὶ ἔψαλλον τεμάχια αὐτοῦ, ὥστε ἐγίνοντο ἱκανοὶ νὰ ψάλλουν εἰς τὰς ἐκκλησίας.

Ἐκτὸς τῆς ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς, οἱ μαθηταὶ ἐμάνθανον καὶ ἀριθμητικὴν. Τὰ κατώτερα σχολεῖα ἐστεγάζοντο εἰς οἰκήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν ὅπως τὰ σημερινά. Οἱ διδάσκαλοι ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον κληρικοί, ἱερεῖς ἢ μοναχοί, καὶ ὡς σχολεῖα ἐχρησιμοποιοῦντο πενιχρὰ δωμάτια ἢ ὁ περίβολος τῶν ἐκκλησιῶν, ὅχι δὲ σπανίως ὁ νάρθηξ αὐτῶν. Πολλάκις μάλιστα τὰ μοναστήρια ἐδέχοντο καὶ ἐξωτερικοὺς μαθητάς, οἱ ὁποῖοι ἐδιδάσκοντο τὰ μαθήματά τῶν εἰς τὰ κελιά.

Εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν παραδόσεων ὑπῆρχεν ὁ « δι δ α σ κ α λ ι κ ὸ ς θ ρ ὀ ν ο ς », ὅπως ἔλεγον τὴν ἔδραν, καὶ τὰ καθίσματα διὰ τοὺς μαθητάς. Ταῦτα ἐλέγοντο σ κ ἰ μ π ο δ ε ς ἢ ἄ ν α β ἄ θ ρ α ι . Ἐάν ἔλειπον τὰ καθίσματα οἱ μαθηταὶ ἐκάθηντο εἰς τὸ ἔδαφος, ὅπου ἔστρωναν τὰς λεγομένας δι φ θ ἔ ρ α ς ἢ π ρ ο β ἔ α ς . Εἰς τὴν αἴθουσαν ὑπῆρχεν ἐπίσης τὸ ἄ ν α λ ο γ ε ῖ ο ν , ἀπὸ τὸ ὅποιον ἐλάμβανον οἱ μαθηταὶ τὰ βιβλία καὶ ἀνεγίνωσκον. Διδακτικαὶ ἐπιγραφαί, ὅπως « Θεὸν φοβοῦ », « τὸν βασιλέα τίμα » « γονεῖς σέβου », ἐστόλιζον τοὺς τοίχους.

Μεταβαίνοντες οἱ μαθηταὶ εἰς τὸ σχολεῖον, ἔφερον μαζὶ τῶν διάφορα ἀντικείμενα. Ὁ μ ἄ ρ σ ι π π ο ς (ἢ δ ἔ ρ ρ ι ς) ἦτο δερμάτινος σάκκος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔθετον οὗτοι τὰ βιβλία τῶν, τὴν π α ρ ἄ γ ρ α φ ο ν καὶ τὸ π ι ν α κ ἰ δ ι ο ν (ἢ π ι ν α κ ἰ δ α). Ἡ παράγραφος ἦτο ὁ κανὼν, διὰ τοῦ ὁποίου ἐχάρασσον εὐθείας γραμμάς, καὶ τὸ πινακίδιον ἦτο ξύλινος πίναξ ἐπηλειμμένος μὲ κηρόν, εἴτε ἀπλοῦς εἴτε πολυσέλιδος (δίπτυχος, τρίπτυχος, πολύπτυχος). Ἐπὶ τούτου ἔγραφον οἱ μαθηταὶ δι' αἰχμηροῦ ὄργανου, τοῦ γ ρ α φ ε ῖ ο υ καλουμένου, ἢ διὰ μέλανος. Ἐπίσης ἐντὸς τοῦ μαρσίππου, ἔθετον οἱ Βυζαντινοπαῖδες τὴν σ μ ἰ λ η ν , δηλαδὴ μαχαιρίδιον, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπέξενον τὸν γραφικὸν κάλαμον, καὶ ψ ἦ φ ο υ ς , αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὴν ἀρίθμησην.

Διὰ τὴν ἀρίθμησην ἐπίσης οἱ μαθηταὶ εἶχον τὸ ἄ β ἄ κ ι ο ν , τὸ ὁποῖον ἦτο ὀριζόντιος πίναξ μὲ περιθώριον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔρριπτον ἄμμον καὶ μὲ τὸν δάκτυλον ἔκαμνον διαφόρους ὑπολογισμούς. Εἰς τὴν θ ἦ κ η ν ἐτοποθετοῦντο αἱ γραφίδες, ἀποτελούμεναι ἀπὸ καλάμους, καλουμένους κ ο ν δ ὕ λ ι α . Ἡ θήκη αὕτη ἐλέγετο κ α λ α μ ἄ ρ ι ο ν , ὅπερ κατ' ἐπέκτασιν σημαίνει καὶ τὸ μελανοδοχεῖον.

Ἡ φοίτησις εἰς τὸ σχολεῖον τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως ἦτο συνήθως τριετής. Οἱ μαθηταὶ ἐπεράτουν αὐτὸ εἰς ἡλικίαν 10 ἕως 12 ἐτῶν καὶ μετέβαινον ἀμέσως εἰς τὸ ἀνώτερον σχολεῖον, ὅπως λέγομεν σήμερον τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Τὸ σχολεῖον τοῦτο ἐλέγετο τοῦ γ ρ α μ μ α τ ι κ ο ὦ καὶ ἡ φοίτησις διήρκει 3 — 4 ἔτη. Ὁ διδάσκαλος ἐλέγετο γ ρ α μ μ α τ ι σ τ ῆ ς καὶ γ ρ α μ μ α τ ο δ ι δ ἄ σ κ α λ ο ς .

Κατόπιν ἠκροῶντο μαθημάτων εἰς ἀνωτέρας σχολάς, αἱ ὁποῖαι ἦσαν εἰς διαφόρους πόλεις τοῦ ἀπεράντου Βυζαντινοῦ κράτους, ὡς λ.χ. εἰς Κωνσταντινούπολιν, Ἀθήνας, Ἀλεξάνδρειαν, Ἀντιόχειαν, Ἔδεσσαν (Εὐφράτου), Βηρυτὸν καὶ ἄλλαχοῦ. Διότι αἱ σχολαὶ τῶν ἐθνικῶν ἢ μετετρέπησαν εἰς χριστιανικὰς ἢ ἔπαυσαν νὰ λειτουργοῦν, ὅπως ἐπὶ Ἰου-

στινιανού ή νεοπλατωνική σχολή τῶν Ἀθηνῶν (529), τῆς ὁποίας οἱ ἑπτὰ τελευταῖοι καθηγηταὶ κατέφυγον εἰς τὴν Περσίαν. Οὗτοι ἔγιναν εὐμενῶς δεκτοὶ ἀπὸ τὸν βασιλέα τῆς Περσίας Χοσρόην, ἐδίδαξαν ἐπὶ μακρὸν καὶ μετὰφρασαν εἰς τὴν περσικὴν γλῶσσαν ἔργα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Εἰς τὰς ἀνωτέρας σχολὰς οἱ Βυζαντινοὶ παιδὲς ἐδιδάσκοντο ρητορικὴν, ἡ ὁποία ἦτο χρήσιμος εἰς κληρικούς καὶ λαϊκούς, καὶ φιλοσοφίαν, δηλαδὴ λογικὴν, ἠθικὴν, δογματικὴν καὶ μεταφυσικὴν. Ἐκ τῶν φιλοσόφων ἐδιδάσκοντο κυρίως ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πλάτων καὶ οἱ Στωϊκοί. Ὅλων ἰδιαίτερος ἤκμασε τὸ Πανεπιστήμιον τῆς πρωτεύουσας τοῦ κράτους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ λεγόμενον Πανδιδακτικόν, γνωστὸν ὡς Πανεπιστήμιον τῆς Μαγναύρας, ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ κτιρίου εἰς τὸ ὁποῖον ἐστεγάζετο. Τοῦτο ἔδρυσεν ὁ αὐτοκράτωρ Θεόδωσος Β΄ ὁ Μικρὸς (425), κατὰ προτροπὴν τῆς συζύγου του Εὐδοκίας (βλ. σελ. 19). Ἀφοῦ αἱ ἑπαρχικαὶ πόλεις εἶχον μεγάλην πνευματικὴν κίνησιν, δὲν ἐπετρέπετο ἡ Κωνσταντινούπολις, ὡς πρωτεύουσα, νὰ ὑστερῇ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο.

Ὁ ὄργανισμὸς τοῦ Πανδιδακτηρίου προέβλεπε 31 διδασκάλους : 10 διὰ τὴν Ἑλληνικὴν γραμματικὴν, 5 διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ρητορικὴν, 10 διὰ τὴν Λατινικὴν γραμματικὴν, 3 διὰ τὴν Λατινικὴν ρητορικὴν, 2 διὰ τὸ Δίκαιον καὶ 1 διὰ τὴν Φιλοσοφίαν. Ὅλοι οἱ καθηγηταὶ ἦσαν Ἕλληνες καὶ εἶχον βιβλίον τοῦ κόμιτος. Ὁ διδάσκων εἰς τὰς ἀνωτέρας σχολὰς ἐλέγετο οἰκουμενικὸς διδάσκαλος ἢ διδάσκαλος τῶν διδασκάλων ἢ μέγας διδάσκαλος ἢ ὑπατος τῶν διδασκάλων. Φοιτητὰὶ ἤρχοντο ἀπὸ ὅλων τὸ κράτος καὶ ξένοι, ὡς ὁ ὀνομαστὸς Ἀρμένιος Μεσρῶβ (Μεσρῶπιος, 441), ὁ ὁποῖος μαθὼν τὰ Ἑλληνικά, ἐσχμάτισε τὴν ἀρμενικὴν ἀλφάβητον καὶ μετέφρασε διάφορα χριστιανικὰ ἔργα.

23. Ἡ λογοτεχνία

Εἰς τὴν λογοτεχνίαν παρατηροῦμεν, ὅτι ἔλειψαν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, αἱ ἐμπνεύσεις ἀπὸ τὴν μυθολογίαν. Τὸ θέατρον εἶχε παρακμάσει καὶ ἡ φιλοσοφικὴ καὶ λοιπὴ σκέψις ἐτέθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἐπειτα σοβαρὸν ἐμπόδιον ἦτο ἡ γραφομένη γλῶσσα. Μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς ὀμιλουμένης εἶχεν ἤδη δημιουργηθῆ χάσμα ἀπὸ τοὺς ἀλεξανδρινούς χρόνους, τὸ ὁποῖον εἶχε καταστῆ μέγιστον κατὰ τοὺς πρώτους μ.Χ. αἰῶνας.

Τὸ κάλλος καὶ ἡ δύναμις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων εἶχε θαμβώσει τόσον πολὺ τοὺς λογίους τοῦ Βυζαντίου, ὥστε οὗτοι ἐθεώρουν ὑποχρέωσίν των νὰ τηροῦν αὐστηρῶς τοὺς κανόνας τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματικῆς. Ἡ προσκόλλησις αὕτη καὶ εἰς τὸ τυπικὸν καὶ εἰς τὸ λεξιλόγιον τῆς ἀττικῆς διαλέκτου ἦτο ἐπιζήμιος διὰ τὴν ἐλευθερὰν ἀνάπτυξιν τῶν λογοτεχνῶν. Διότι οὗτοι διὰ τὴν διατύπωσιν τῶν σκέψεών των ὤφειλον νὰ χρησιμοποιοῦν τὴν σύγχρονον των γλῶσσαν καὶ ὄχι τὴν ἀρχαίαν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐβασάνιζον καὶ ἐπίεζον τὰ διανοήματά των. Οὕτως ἔχانون οἱ λογοτέχνη τὴν φραστικὴν δροσερότητα καὶ τὴν πηγαίαν ἔμπνευσιν. Πολλοὶ ὅμως συγγραφεῖς, προικισμένοι μὲ ἔντονον λογοτεχνικὸν τάλαντον, ὑπερεπῆδησαν τὰ ἐμπόδια ταῦτα καὶ ἀνεδείχθησαν ἱκανοὶ χειρισταὶ τοῦ καλῆμου, ὡς λ.χ. οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ποιηταὶ καὶ οἱ θεολόγοι.

Οἱ πρῶτοι Βυζαντινοὶ ποιηταὶ ἐξηκολούθησαν νὰ μιμοῦνται τὰ μέτρα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ποιητῶν, τὰ ὁποῖα ἐστηρίζοντο εἰς τὴν ποσότητα τῶν συλλαβῶν, τὴν προσωδίαν. Ἐνωρὶς ὅμως κατῶρθωσαν ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ αὐτὰ καὶ νὰ στηρίζουν τὸν ρυθμὸν τῶν ποιημάτων των εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν συλλαβῶν, τὸν τόνον καὶ ἐνίοτε εἰς τὴν ὁμοιοκαταληξίαν. Οὕτω κατὰ τὴν περίοδον ταύτην εἰσήχθη εἰς τὴν ποίησιν νέον μετρικὸν σύστημα μὲ τονικὴν βᾶσιν, τὸ ὁποῖον καὶ ἐπεκράτησε.

Τὸ εἶδος αὐτὸ τῶν ποιημάτων, τὰ ὁποῖα ἐστηρίχθησαν πολὺ εἰς τὴν μουσικὴν, ὠνομάσθη ὕμνος καὶ εἶναι ἀπὸ τὰ πρωτότυπα δημιουργήματα τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ ὕμνος ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ π ρ ο σ ῖ μ ι ο ν, τὸ ὁποῖον εἶναι μία ἢ δύο εἰσαγωγικαὶ στροφαί, τὴν κυρίαν σ τ ρ ο φ ῆ ν καὶ τέλος εἴκοσι ἕως τριάκοντα ἄλλας ὁμοίας μορφῆς στροφάς. Ὁ τελευταῖος στίχος ἐκάστης στροφῆς λέγεται ἐ φ ὕ μ ν ι ο ν καὶ ἐψάλλετο ὑπὸ ὄλων τῶν πιστῶν μαζί.

Διὰ τὸ μέτρον λοιπόν, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποίησαν οἱ Βυζαντινοὶ ποιηταὶ, διεκρίνομεν αὐτοὺς εἰς δύο κατηγορίας : τοὺς ἀκολουθοῦντας τὰ ἀρχαῖα μέτρα καὶ τοὺς μελωδοῦς.

Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν ἀνήκουν ὁ Γ ρ η γ ὀ ρ ῖ ο ς ὁ Ν α ζ ι α ν ζ η ν ὀ ς, ὁ Σ υ ν ἔ σ ι ο ς Π τ ο λ ε μ α τ ῖ δ ο ς, ὁ Γ ε ῶ ρ γ ῖ ο ς Π ι σ ῖ δ η ς καὶ ἄλλοι. Τοῦ Γρηγορίου σφύζονται 18.000 στίχοι εἰς ποικίλα ἀρχαῖα μέτρα. Τὰ ποιήματα τοῦ Γρηγορίου ἔχουν ἄφθαστον λυρισμὸν, πάθος, μεγαλοπρέπειαν, ἔμειναν ὅμως ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας διὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ μέτρα των. Ἐν τούτοις ποιητικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ πανηγυρικοὺς λόγους τοῦ Γρηγορίου ἐνετάχθησαν εἰς ὕμνους μεταγενε-

στέρων ύμνογράφων, ὡς ὑπὸ τοῦ Κοσμά ἐπισκόπου Μαίτουμᾶ τὸ « Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε... » Οἱ ὕμνοι τοῦ Συνεσίου εἶναι χριστιανικοὶ μετὰ φιλοσοφικῶν ἰδεῶν εἰς μέτρα ἀνακρεόντια, τοῦ δὲ Πισίδου λαμβυκοί. Ἐκτὸς τῶν καθαρῶς θρησκευτικῶν ποιημάτων τοῦ Πισίδου, περίφημον ἦτο τὸ ἐξυμνοῦν τὰ κατορθώματα τοῦ Ἡρακλείου καὶ τὴν ἀπόκρουσιν τῶν Ἀβάρων, ὅταν οὗτοι ἐπολιόρησαν τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους. Ὁ Πισίδης δὲν ἐστερεῖτο ποιητικοῦ ταλάντου καὶ ἐμιμεῖτο τόσον ἐπιτυχῶς τὰ μέτρα τοῦ Εὐριπίδου, ὥστε οἱ Βυζαντινοὶ διηρωτῶντο « τίς στιχίζει κρεῖττον ὁ Εὐριπίδης ἢ ὁ Πισίδης ; ».

Εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν, τοὺς μελωδοὺς, ὅλως ἰδιαίτεραν θέσιν κατέχει ὁ μεγαλύτερος ἐκκλησιαστικὸς ποιητὴς ὅλων τῶν αἰῶνων ὁ ὕμνογράφος Ρωμανὸς (περὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰῶνος). Ὁ Ρωμανὸς κατήγετο ἐκ Συρίας, ἔλαβεν ἑλληνικὴν μόρφωσιν καὶ μετέβη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου καὶ ἔγραψε τὰ ποιήματά του.

Ὁ μελωδὸς οὗτος ἐξυμνεῖ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ, τὰς πράξεις τῶν ἁγίων καὶ γεγονότα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται αἱ χριστιανικαὶ ἑορταί. Ἡ γλῶσσά του περιέχει καὶ πολλὰ στοιχεῖα τῆς ὁμιλουμένης, ἡ δὲ διήγησις του ἔχει δραματικότητα. Ἡ ἐπίδρασις του εἶναι μεγάλη εἰς τοὺς μετέπειτα ὕμνογράφους μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἡ δὲ φήμη του ὑπῆρξε τοιαύτη ὥστε ὠνομάσθη Πίνδαρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως.

Ἀπὸ τοὺς ὠραιότερους ὕμνους αὐτοῦ εἶναι οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὴν Δευτέραν Παρουσίαν (« Ὄταν ἔλθῃς ὁ Θεὸς ἐπὶ γῆς μετὰ δόξης »), εἰς τὴν προδοσίαν τοῦ Ἰούδα, εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ (« Ἡ Παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκτει ») κ.ἄ. Ἐκ τῶν περιφώνων ὕμνων του σώζονται 85 περίπου τὸν ἀριθμὸν. Ὑπὸ τινων ὑποστηρίζεται ὅτι καὶ ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος ἐποιήθη ὑπὸ τοῦ Ρωμανοῦ καὶ ὄχι ὑπὸ τοῦ Σεργίου, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ὁποῖος διεκρίθη κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Ἀβάρων, ἢ τοῦ Πισίδου. Ἡ θέρμη, μὲ τὴν ὁποίαν ἔχει γραφῆ ὁ ὕμνος οὗτος, καὶ ἡ ὅλη καλολογικὴ του ἀξία προκαλεῖ ἔντονον θρησκευτικὴν καὶ ἐθνικὴν συγκίνησιν. Ὁ Ρωμανὸς ὁ μελωδὸς ἀνεκνήρυχθη ὑπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἅγιος (ἑορτ. 1 Ὀκτ.).

Μὲ τὸ νέον μετρικὸν σύστημα ἀνεπιύχθη καὶ τὸ ἐπίγραμμα, τὸ ὁποῖον εἶναι πολὺ πλούσιον. Μέγα πλῆθος ἐπιγραμμάτων εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τοὺς ἁγίους τῆς Ἐκκλησίας. Πολλὰ ἄλλα ἐπιγράμματα εἶναι ἐπίσης ἀξιόλογα καὶ εἴτε ἀναφέρονται εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν εἴτε

εκφράζουν τὸν σεβασμὸν πρὸς τοὺς μεγάλους σοφοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἴδου ἐν ἐπίγραμμα ἀφιερωμένον εἰς τὸν Πλάτωνα :

*Ψυχὴν ἀνειπὼν ἀθάνατον ὁ Πλάτων
ἀφῆκε δόξαν ἀθάνατον ἐν βίῳ.*

Εἰς τὴν κυρίως λογοτεχνίαν ὑπάγεται τέλος τὸ μυθιστόρημα, τὸ ὁποῖον, ἄγνωστον εἰς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, εἶναι δημοῦργημα τῆς Ἀλεξανδρινῆς ἐποχῆς καλλιεργηθὲν καὶ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν. Οἱ μυθιστοριογράφοι λαμβάνουν περιπετειώδεις ὑποθέσεις ἀπὸ τὴν ζωὴν. Ὁ ἥρωσ καὶ ἡ ἥρωϊς παρουσιάζονται συνήθως ὡς πρόσωπα μὲ μεγαλυτέρας ἀδυναμίας ἀπὸ τὰ ἄλλα καὶ σφύζονται ἢ μὲ τὴν τύχην ἢ μὲ τὴν βοήθειαν φίλων.

Δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν μὲ βεβαιότητα, ἂν οἱ μυθιστοριογράφοι ἦσαν χριστιανοὶ ἢ ἔθνηκοί, διότι ἡ προσωπικότης τοῦ συγγραφέως διαφαίνεται ἐλάχιστα.

Πάντως εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ μυθιστορήματος ἐπέδρασε πολὺ ὁ Χριστιανισμὸς, διότι δι' αὐτοῦ ἐπεδιώκετο πάντοτε ἡ διατήρησις τῆς ἠθικῆς τελειότητος τῶν πρωταγωνιστῶν καὶ ἰδιαίτερος τῶν ἡρωιδῶν. Τὸ μυθιστόρημα ὑπῆρξε κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τὸ πλέον ἀγαπητὸν λογοτεχνικὸν εἶδος. Ἡ διάδοσις του συνετέλεσε νὰ ἀναπτυχθῇ τοῦτο καὶ εἰς τὴν Δύσιν.

Τρεῖς εἶναι οἱ κυριώτεροι μυθιστοριογράφοι τῶν χρόνων τούτων, ὁ Ἡλιόδωρος, ὁ Ἀχιλλεὺς Τάτιος καὶ ὁ Λόγγος. Ὁ τελευταῖος μάλιστα ἀνεδείχθη ἀνώτερος κατὰ τὴν ψυχολογικὴν ἐμβάθυνσιν τῶν ἡρώων του.

24. Ἡ ἱστορία

Πρῶτοι ἱστορικοὶ συγγραφεῖς εἶναι οἱ ἐκκλησιαστικοί, ὅπως ὁ Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου, ὁ συγγραφεὺς ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων καὶ τὸν βίον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐμφανίζονται συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι μὲ ἀκρίβειαν καὶ παραστατικότητα ἱστοροῦν τὰ σύγχρονα γεγονότα, χωρὶς νὰ παύουν νὰ μιμοῦνται τοὺς ἀρχαίους ἱστορικοὺς καὶ νὰ γράφουν εἰς ἀρχαῖζουσαν γλῶσσαν. Παρὰ ταῦτα, εἶναι ἀπηλλαγμένοι

ἀπὸ τὴν δουλικὴν μίμησιν καὶ δεικνύουσαν ἀνεξαρτησίαν. Οὗτοι εἶναι οἱ λεγόμενοι κυρίως ἱστορικοί. Μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀνεδείχθησαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, παρέχοντες πλήρη ἐξιστόρησιν τῶν ἀξιολογωτέρων γεγονότων τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Σημαντικώτερος ἱστορικός εἶναι ὁ Προκόπιος. Οὗτος κατήγετο ἀπὸ τὴν Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης καὶ διετέλεσε βοηθὸς καὶ σύμβουλος τοῦ στρατηγοῦ Βελισαρίου. Ὁ Προκόπιος παρηκολούθησε τὸν Βελισάριον εἰς ὅλας τὰς ἐκστρατείας, εἰς τὴν Ἰταλίαν, εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ εἰς τὸν δεύτερον περσικὸν πόλεμον. Ἐπειδὴ δὲ ἔζησε τὰ πολεμικὰ γεγονότα ἀπὸ πολὺ πλησίον, αἱ πληροφορίαι του εἶναι αὐθεντικά. Ἀναδεικνύεται δὲ ὁ Προκόπιος μεγάλης ἀκριβείας ἱστορικός, ἄξιος συνεχιστῆς τῶν μεγάλων Ἑλλήνων ἱστορικῶν τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος.

Ὁ Προκόπιος ἔγραψε τρεῖς πραγματείας : 1) Τὰς Ἱστορίας, 2) Περὶ τῶν κτισμάτων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ 3) Τὰ Ἀνέκδοτα. Εἰς τὸ πρῶτον, τὰς Ἱστορίας, ἐκτίθενται μὲ ἀκριβείαν περιγραφῆς οἱ διάφοροι πόλεμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Εἰς τὸ δεύτερον, τὸ Περὶ κτισμάτων, ἀναφέρονται τὰ οἰκοδομήματα, κτίσεις πόλεως, φρουρίων, δημοσίων λουτρῶν, βιβλιοθηκῶν κ.ἄ. Εἰς τὸ τρίτον, τὰ Ἀνέκδοτα, τὸ ὅποιον ἐξεδόθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστινιανοῦ, περιλαμβάνονται γεγονότα τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τῆς Θεοδώρας καὶ τῆς αὐλῆς του.

Τὸ ἔργον τοῦ Προκοπίου συνεχίζουσι ὁ Ἀγαθίας, ὁ Μένανδρος καὶ ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάττης (ἐπὶ Ἡρακλείου). Ὁ τελευταῖος συνέγραψε τὴν ἱστορίαν τοῦ Τιβερίου καὶ τοῦ Μαυρικίου.

Ἐκτὸς τῶν ἱστοριῶν τούτων, εἰς τὰς ὁποίας ἐξιστοροῦνται σύγχρονα γεγονότα, ἀνεπτύχθη τότε καὶ ἄλλο εἶδος ἱστορίας πρωτότυπον, ἡ χρονογραφία. Ὁ χρονογράφος δὲν ἐξιστορεῖ μόνον γεγονότα τῆς ἐποχῆς, ἀλλ' ἀνατρέχει εἰς τοὺς ἀπωτάτους χρόνους καὶ ἀρχίζει ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἤτοι ἀπὸ Ἀδάμ, γράφει τὴν ἱστορίαν ὄλων τῶν λαῶν καὶ φθάνει μέχρι τῆς ἐποχῆς του. Τὸ ἔργον τοῦ χρονογράφου, τὸ ὅποιον ὀνομάζεται Σύνοψις ἱστοριῶν ἢ Χρονικὸν ἢ Χρονογραφία, εἶναι παγκόσμιος ἱστορία, γραμμὴν διὰ τὸν λαόν.

Αἱ χρονογραφίαι ἐγράφοντο εἰς τὴν δημώδη γλῶσσαν καὶ διεδίδοντο εὐρέως ὄχι μόνον μεταξύ τῶν Βυζαντινῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς ξένους λαοὺς ἐν μεταφράσει.

Ὁ παλαιότερος καὶ σπουδαιότερος χρονογράφος εἶναι ὁ Ἰωάννης Μαλάλας, τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καταγόμενος ἀπὸ τὴν Ἀντιόχειαν τῆς Συρίας. Ἡ χρονογραφία τοῦ Μαλάλα ἀπέβη ὑπόδειγμα εἰς τοιοῦτου εἶδους δημῶδεις ἱστορίας. Αὕτη ἔχει ἀξίαν μόνον ὅπου ἀναφέρει γεγονότα τῆς ἐποχῆς τοῦ συγγραφέως ἢ δίδει εἰδήσεις διὰ τὴν ζωὴν τῶν συγχρόνων του. Εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τοῦ παρελθόντος ὑστερεῖ ἡ χρονογραφία τοῦ Μαλάλα, διότι ἐπικρατεῖ σύγχυσις καὶ ἀσάφεια. Ἀ.χ. ὁ Διονύσιος παρουσιάζεται ὡς συγγραφεὺς γράφας περὶ τῆς ἀμπέλου καὶ γεωργίας, ὁ φιλόσοφος Θαλῆς παρουσιάζεται ὡς ἱστορικός κ.ἄ. Ἦτοι αἱ χρονογραφίαι περιέχουν ἱστορικά σφάλματα καὶ δὲν προσδίδουν λογοτεχνικὴν διάθεσιν καὶ καλαισθησίαν ὕφους.

Ἰδιαίτερον εἶδος ἱστοριογραφίας εἶναι οἱ βίοι ἁγίων. Κυρίως συγγραφεῖς τούτων εἶναι μοναχοί, οἱ ὅποιοι, διηγούμενοι τὰ μαρτύρια καὶ τὴν ἀγνότητά τοῦ ἁγίου, προσεπάθουν νὰ δυναμώσουν τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα τοῦ λαοῦ. Ἐπίσης ἐπεδίωκον νὰ πολεμήσουν τὰς ξένας θρησκείας καὶ τὰς αἵρέσεις.

Μεταξὺ τῶν βιογράφων τῶν ἁγίων ἐξέχουσιν θέσιν κατέχει Ἰωάννης Μόσχος, ὁ ὅποιος ἔζησε περὶ τὰ τέλη τοῦ 6ου αἰῶνος. Τὸ βιβλίον τούτου ὀνομάζεται Λεῖμων ἢ Λεῖμωνάριον, μεταφρασθὲν δὲ εἰς τὴν λατινικὴν, ἤσκησε μεγάλην ἐπίδρασιν εἰς τὴν Δύσιν. Εἰς αὐτὸ περιέχονται ἀνέκδοτα, ἀξιόλογοι πράξεις καὶ πρὸ πάντων θαύματα τῶν ἁγίων. Οἱ βίοι τῶν ἁγίων συχνὰ δὲν στεροῦνται φιλολογικῆς ἀξίας. Ἡ ἀπέριττος γλῶσσα τοῦ Μόσχου χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν Ἐσσελιγγ « ἀληθὲς χρυσορυχεῖον », αἱ δὲ ἀπλαῖ πνευματικαὶ ἱστορίαι του τέρπουσι καὶ οἰκοδομοῦν. Ἀξίζει ἰδιαίτερος ἐπίσης νὰ ἀναφερθῇ ὁ βίος τοῦ Μ. Ἀντωνίου, συγγραφεὶς ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου.

25. Ἡ θεολογία

Περὶσσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο οἱ Βυζαντινοὶ ἠσχολήθησαν μὲ τὴν θεολογίαν, διότι τὰ θεολογικὰ προβλήματα ἦσαν τὰ σπουδαιότερα καὶ τὰ μεγαλύτερα τῆς ἐποχῆς. Ἐνῶ οἱ ἔθνικοι συγγραφεῖς προσεπάθουν νὰ σώσουν τὴν εἰδωλολατρείαν, ἡ ὁποία ἐκλονίζετο, τοὺς χριστιανοὺς συγγραφεῖς ἀντιθέτως ἐκίνει ἡ ἐπιθυμία νὰ ἐνισχύσουν τὴν θέσιν τῆς νέας θρησκείας, νὰ κατανοήσουν τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, νὰ μεταδώσουν

τὴν διδασκαλίαν του καὶ νὰ τὸν προφυλάξουν ἀπὸ τὰς ἐπιθέσεις τῶν ἔθνικῶν καὶ ἀπὸ τὰς αἰρέσεις.

Διὰ τοῦτο οἱ θεολόγοι συγγραφεῖς τῆς περιόδου ταύτης διακρίνονται εἰς δύο κατηγορίας, τοὺς ἑθνικοὺς καὶ τοὺς χριστιανοὺς. Ἐκ τῶν πρώτων σπουδαιότεροι εἶναι ὁ Λιβάνιος καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς. Ὁ Λιβάνιος (314 — 393) ἠσθάνετο ἀποστροφῆν πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, διότι ἐνόμιζεν ὅτι αὕτη ἀπεμάκρυνε τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν καὶ ἀπὸ τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων, τὰ ὅποια οὗτος ἠγάπα καὶ μετὰ θερμοῦ ζήλου ἐμελέτα.

Ὁ Λιβάνιος ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἀντιόχειαν καὶ ἐσπούδασε φιλοσοφίαν καὶ ρητορικὴν. Ἐδίδαξε τὴν ρητορικὴν εἰς ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθεῖσας σχολὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει, Νικομηδείᾳ καὶ Ἀντιοχείᾳ, μαθηταὶ του δὲ ὑπῆρξαν ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος καὶ ἄλλοι διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Λιβάνιος ἔγραψε λόγους, διηγήσεις, μελέτας καὶ ἐπιστολάς εἰς ὕψος περίτεχνον καὶ ρητορικόν. Ἐκ τῶν ἔργων του ἐσώθησαν πολλὰ, παρέχοντα πλήρη εἰκόνα τῆς συγχρόνου του κοινωνίας.

Ὁ ἕτερος εἶναι ὁ Ἰουλιανὸς (331 — 363). Οὗτος ἐσπούδασε φιλοσοφίαν καὶ ρητορικὴν ἐπίσης εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τῶν Ἀθηνῶν. Ἦρχισε νὰ αἰσθάνεται ἀποστροφῆν πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, ἀφ' ὅτου εἶχεν ἐγκλεισθῆ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου μετὰ τὸν ἀδελφόν του Γάλλον εἰς μοναστήριον. Ὅταν λοιπὸν ὁ Ἰουλιανὸς ἔγινεν αὐτοκράτωρ, προσεπάθησε νὰ δώσῃ ζωὴν εἰς τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν. Ἀναφέρεται, ὅτι ἠρώτησε σχετικῶς τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν καὶ ἔλαβε τὴν ἐξῆς ἀπάντησιν :

*Εἶπατε τῷ βασιλεῖ, χαμαὶ πέσε δαίδαλος αὐλά,
οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβα, οὐ μάντιδα δάφνην,
οὐ παγὰν λαλέουσιν, ἀπέσβετο καὶ λάλον ὕδωρ.*

Τὰς περὶ τῆς νέας θρησκείας ἀπόψεις του ὁ Ἰουλιανὸς ἀνέπτυξεν εἰς ἐπιστολάς καὶ εἰς εἰδικὰ συγγράμματα, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ μετὰ πάθος. Ἀλλὰ ματαιῶς ἠγωνίζετο ὑπὲρ θρησκείας, ἣ ὅποια δὲν ἀνταπεκρίνετο εἰς τὴν ψυχικὴν ἀνάγκην τῶν ἀνθρώπων.

Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἔθνικοὺς θεολόγους, οἱ χριστιανοὶ γράφουν εἰς γλῶσσαν ἀπλουστέραν, μολοντί καὶ αὐτοὶ προσπαθοῦν νὰ μιμηθοῦν τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ὕφος τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ἐπισημότεροι εἶναι οἱ Ἀλεξανδρινοὶ Κλήμης, Ὡριγένης καὶ Ἀθανάσιος

ὁ Μέγας. Γενικῶς ἡ ἀνατολικὴ θεολογία παρήγαγε κατὰ τοὺς πρώτους μ.Χ. αἰῶνας ἔργα ἀνώτερα κατὰ πολὺ ἀπὸ ἐκεῖνα τῶν θεολόγων τῆς Δύσεως.

Σταθμὸν ὅμως ἀποτελεῖ ὁ 4ος αἰὼν, ὁ γνωστὸς ὡς χρυσοῦς αἰὼν τῆς χριστιανικῆς θεολογίας. Οὗτος ἐδημιουργήθη ἐκ δύο αἰτίων : 1) ἔπρεπε νὰ διεξαχθῇ ζωηρὸς ἀγὼν κατὰ τῶν ἐθνικῶν συγγραφέων, οἱ ὅποιοι προσέβαλλον τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων τῆς ἀρχαίας σοφίας καὶ 2) νὰ καταπολεμηθοῦν αἱ αἱρέσεις, αἱ ὁποῖαι ἐγεννήθησαν ἀπὸ τὴν φιλοσοφικὴν τάσιν τῶν λογίων. Ὁ ἀγὼν κατὰ τοῦ διπλοῦ αὐτοῦ κινδύνου ἔδωκεν εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν ἔδαφος νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ καλλιεργηθῇ. Πέραν ὅμως τῶν αἰτίων τούτων ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία εἶχεν ἐσωτερικὴν ἀνάγκην νὰ ἀναπτύξῃ τὴν διδασκαλίαν τῆς καὶ νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὰς θείας ἀληθείας. Ἐξαιρετοί πιστοὶ μὲ φιλοσοφικὴν καὶ ἄλλην μόρφωσιν ἔγραψαν σοφὰ συγγράμματα, εἴτε ἐδίδασκον μὲ ἀσυνήθη εὐγλωττίαν καὶ ὁρμὴν.

Κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα ἀκμάζουν οἱ Μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Βασίλειος, ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.

Ὁ Μέγας Βασίλειος (330 — 379) κατήγετο ἀπὸ πλουσίαν οἰκογένειαν τῆς Καισαρείας. Ἐσπούδασε ρητορικὴν, φιλοσοφίαν καὶ ἰατρικὴν εἰς τὰς σχολὰς τῆς Καισαρείας, τοῦ Βυζαντίου καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἐγνώρισε τὸν Ἰουλιανὸν καὶ συνεδέθη διὰ στενῆς φιλίας μὲ τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν. Ἐπειτα ἐπεσκέφθη τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον καὶ ἐμελέτησε τὸν μοναχικὸν βίον, ὁ ὁποῖος ἤκιμαζεν εἰς αὐτάς. Γενόμενος ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας (370) διεκρίθη ὡς ἐκκλησιαστικὸς ρήτωρ καὶ διέδωσε τὸν μοναχικὸν βίον εἰς τὴν ἐπαρχίαν του. Συνέγραψεν ὁ Μ. Βασίλειος τοὺς περιφήμους Ἀσκητικούς Κανόνας, πλεῖστα συγγράμματα δογματικά, ἠθικά καὶ ἐκαστοντάδας ἐπιστολῶν. Αἱ Ὀμιλίαι του πρὸς τὸν λαὸν τῆς Καισαρείας προκαλοῦν συγκίνησιν μὲ τὸ βάθος καὶ τὸ λυρικὸν ὕφος. Εἰς εἰδικὰς πραγματείας του κηρύσσεται ἀπεριφράστως ὑπὲρ τῆς μορφώσεως τῶν νέων διὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων.

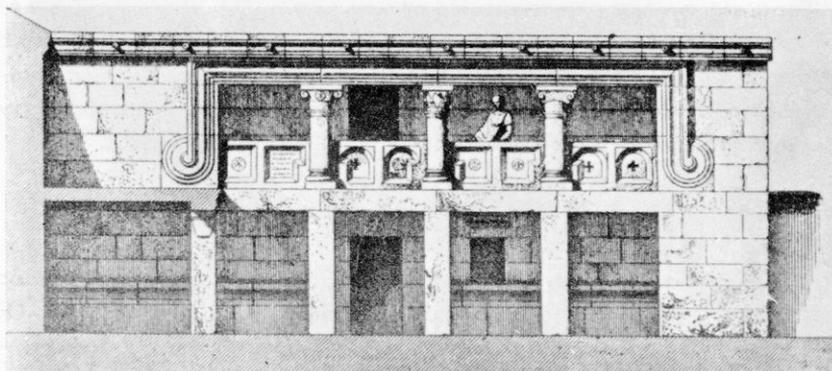
Ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης (335 — 394), νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Μ. Βασιλείου, διετέλεσεν ἐπίσκοπος τῆς Νύσσης τῆς Καππαδοκίας. Ἐγράψε λόγους, ἐπιστολάς, ἀσκητικὰ καὶ δογματικὰ συγγράμματα. Εἰς τὰ τελευταῖα εὐρίσκομεν βάθος φιλοσοφικόν, τὸ ὁποῖον προ-

δίδει τὴν μεγάλην τοῦ ἱεράρχου μόρφωσιν. Ἴσως εἶναι ὁ φιλοσοφώτερος τῶν Πατέρων Ἐπολέμησεν ὁ Γρηγόριος μετὰ θέρμης τὰς αἰρέσεις, ἰδίως τὸν Ἀρειανισμόν.

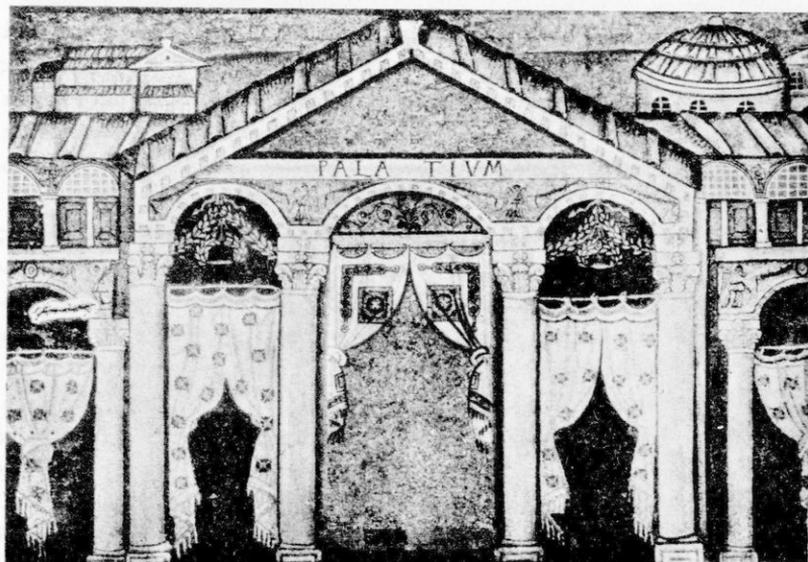
Ὁ Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς (330 — 390) κατήγετο ἀπὸ τὴν Ναζιανζὸν τῆς Καππαδοκίας, ἐσπούδασε ρητορικὴν καὶ διέπρεπεν ὡς ἐκκλησιαστικὸς ρήτωρ. Ἄν καὶ ἦτο στενὸς φίλος τοῦ Μ. Βασιλείου, ἀνθρώπου κατ' ἐξοχὴν τῆς δράσεως, ἡγάπα ὁ Γρηγόριος τὴν ἀπομόνωσιν καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοὺς κοινωνικοὺς δεσμούς. Εἰς τὰ ἔργα του, τὰ ὁποῖα εἶναι Λόγοι, Ἐπιστολαὶ καὶ Ποιήματα, ὁμιλεῖ συχνὰ περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τοῦ ψυχικοῦ του βίου. Τὰ ποιήματά του δεικνύουν λεπτὴν συγκίνησιν. Διὰ τοὺς περιφήμους θεολογικοὺς του λόγους ὁ Γρηγόριος ἀπεκλήθη Θεολόγος. Τὸν φίλον του Μ. Βασίλειον ἐνεκωμίασεν εἰς τὸν ἐξάαιρετον Ἐπιτάφιον λόγον του.

Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (347 — 407) ἀνεδείχθη ὁ μέγιστος ἐκκλησιαστικὸς ρήτωρ τῶν αἰώνων. Γεννηθεὶς εἰς Ἀντιόχειαν, ἐσπούδασεν ἐκεῖ καὶ ἐμόνασε κατὰ τὴν νεότητά του εἰς τὰ ὄρη τῆς Συρίας Προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου εἰς Κωνσταντινούπολιν (397), ἐχειροτονήθη πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπειδὴ ὅμως ἦτο ὑπερβολικὰ αὐστηρὸς, ἐδημιούργησεν ἐχθρούς, ἰδίως τὴν αὐτοκράτειραν Εὐδοξίαν, τῆς ὁποίας ἐκαυτηρίαζε τὴν διαγωγὴν. Διὰ τοῦτο ἐξεθρονίσθη τὸ 403 καὶ ἐξωρίσθη. Ἐπανελθὼν μετ' ὀλίγον ἐξεθρονίσθη ὀριστικῶς, ἕνεκα νέας διενέξεως πρὸς τὴν Εὐδοξίαν. Ἐξόριστος πάλιν εἰς ἀπόκεντρον γωνίαν τῆς Καππαδοκίας δὲν ἠσύχασεν, ἀλλ' ἐξηκολούθησε νὰ ἐνισχύῃ δι' ἐπιστολῶν τοὺς ἀπαρηγορήτους συνεργάτας του, νὰ φροντίζῃ διὰ τὰ διάφορα ἐκκλησιαστικά του καθήκοντα καὶ τὸ ἱεραποστολικόν του ἔργον. Ὡς ἐκ τούτου ἐκτοπιζεται εἰς τὰ ἐνδότερα καὶ καθ' ὁδὸν ἀποθνήσκει εἰς χωρίον τῆς Ἀρμενίας. Τὰ ἔργα τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι πλεῖστα καὶ ποικίλα: Πραγματεῖαι, Ὁμιλίαι καὶ Ἐπιστολαί. Εἰς ταῦτα φαίνεται ὁ πλοῦτος ὠραίων εἰκόνων, μεταφορῶν καὶ παρομοιώσεων. Διὰ τοῦ Χρυσοστόμου ἡ θρησκευτικὴ ὁμιλία ἀπέβη ἔξοχον λογοτεχνικὸν εἶδος. Οἱ σύγχρονοὶ του τὸν ὠνόμασαν Χρυσόστομον καὶ οἱ μεταγενέστεροι τὸν θεωροῦν ὡς ἓνα ἀπὸ τοὺς μεγαλυτέρους ρήτορας τοῦ κόσμου. Αἱ ὁμιλίαι τοῦ Χρυσοστόμου ἦσαν τὸ προσφιλέστερον ἀνάγνωσμα κλήρου καὶ λαοῦ.

Οἱ Μεγάλοι Πατέρες τοῦ 4ου αἰῶνος θεωροῦνται ὡς τὸ ἄκρον ἄκρον τῆς θεολογικῆς σοφίας καὶ τὸ ἔργον τῶν μεταγενεστέρων περιο-

13. Βυζαντινή οίκια τοῦ 6ου αἰῶνος

14. Τὸ ἀνάκτορον τῆς Ραβέννης
(Μωσαϊκὸν τοῦ Ἁγίου Ἀπολλιναρίου τοῦ νέου, 6ος αἰὼν)

ρίζεται εις τὴν κατανόησιν καὶ ἐρμηνείαν αὐτῶν. Ὁ Ἅγιος Συνέσιος, ἐπίσκοπος Πτολεμαίδος, ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας καὶ ὁ Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Κύρου τῆς Συρίας, εἶναι οἱ ἀξιολογώτεροι ἀπὸ τοὺς θεολόγους τοῦ 5ου αἰῶνος, οἱ ὁποῖοι κατῴρθωσαν νὰ διατηρήσουν ἐν μέρει τὴν παράδοσιν τοῦ μεγάλου αἰῶνος.

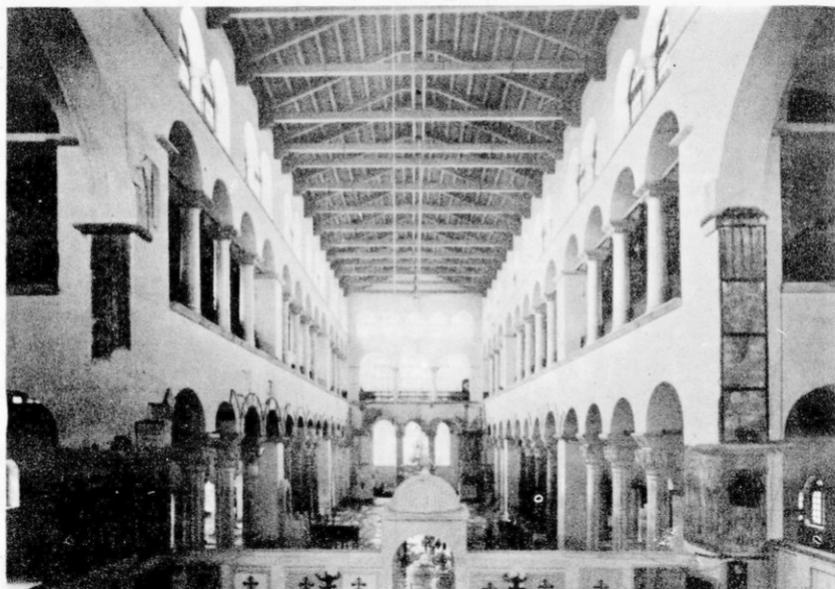
26. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ

Ἐνῶ εἰς τὰ λογοτεχνικὰ εἶδη τοῦ Βυζαντίου παρατηρεῖται δεσμός τις μετὰ τὴν παράδοσιν, τὸ ὅλως ἀντίθετον συμβαίνει εἰς τὴν Τέχνην. Οἱ χριστιανοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ τελοῦν τὰς λειτουργίας των εἰς οἰκοδομήματα, τὰ ὅποια ἐνθυμίζουν τοὺς ναοὺς τῶν εἰδωλολατρῶν. Κατ' ἀνάγκην προκαλεῖται ἀληθὴς ἀναγέννησις εἰς τὴν τέχνην καὶ ἰδίως εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν. Τὴν τελευταίαν δὲν γνωρίζομεν ἀπὸ τὰ παλάτια τῶν βασιλέων ἢ ἀπὸ ἄλλα μεγάλα ἰδιωτικὰ κτίρια, διότι ὅλα αὐτὰ ἔχουν καταστραφῆ. Τὴν γνωρίζομεν μόνον ἀπὸ τοὺς ναοὺς, τινὲς τῶν ὁποίων διεσώθησαν, ἀφοῦ μετετρέπησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς τζαμί.

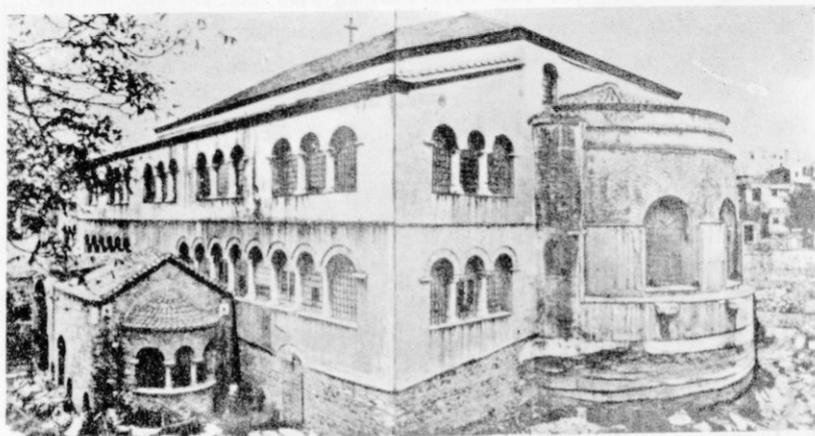
Κατ' ἀρχὰς οἱ χριστιανοὶ ἐχρησιμοποίησαν ὡς ναοὺς ἰδιωτικὰς οἰκίας, εἴτε κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διωγμῶν τὰς κατακόμβας, ἔνθα ἐτέλουν τὰ θρησκευτικὰ των καθήκοντα. Ὅταν ὅμως μετὰ τὸν καιρὸν, καὶ ἰδίως ἐπὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἤσκουσαν ἐλευθέρως τὰς τελετάς των, ἔκτισαν ναοὺς. Τῶν πρώτων Χριστιανῶν ὁ ναὸς ἦτο μακρὸς ὀρθογώνιος σηκός, σκεπασμένος μετὰ ξυλίνην στέγην.

Ὅταν βραδύτερον οἱ ἀρχιτέκτονες ἔκτισαν εὐρυχωροτέρους ναοὺς, ἔδωσαν εἰς αὐτοὺς τὸ σχῆμα τῶν δημοσίων ρωμαϊκῶν οἰκοδομημάτων, τὰ ὅποια ἐλέγοντο Βασιλικαί. Ἐχρησιμοποιοῦντο δὲ ταῦτα ὡς δικαστήρια ἢ ὡς χρηματιστήρια καὶ εἶχον σηκόν, ὁ ὁποῖος ἦτο πλατύτερος καὶ ὑπερβαστάζετο ὑπὸ δύο σειρῶν κιόνων.

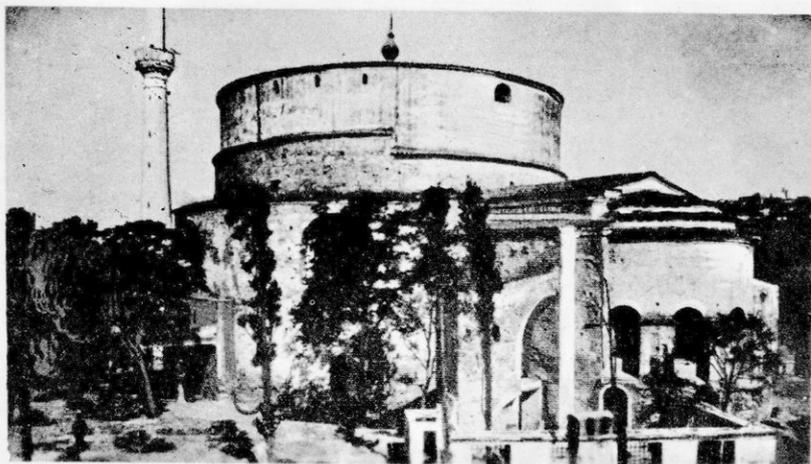
Τοιουτοτρόπως ἡ ἐκκλησία διαιρεῖται εἰς τρία τμήματα, ὀνομαζόμενα κλίτη. Ἐνίοτε αἱ σειραὶ τῶν κιόνων ἦσαν τέσσαρες καὶ οὕτω τὰ κλίτη ἀνῆρχοντο εἰς πέντε. Τὸ μεσαῖον, εὐρύτερον καὶ ὑψηλότερον ἀπὸ τὰ ἄλλα, εἶχε παράθυρα καὶ ὁ ναὸς ἐφωτίζετο δι' αὐτῶν. Ἐμπρὸς εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὑπῆρχεν αὐλή, μετὰ κρήνην εἰς τὸ μέσον. Τὰ μέρη τοῦ ναοῦ ἦσαν τρία, ὁ ναὸς ἁγίας, στενὸς πρόδομος, ὁ κυρίως ναὸς καὶ εἰς τὸ βάθος πρὸς τὴν ἀνατολὴν ἡμικυκλικὴ ἄψις, ὅπου ἐσηματίζετο τὸ ἱερόν καὶ ἐντὸς αὐτοῦ εὕρισκετο ἡ Ἁγία Τράπεζα.

15. Ὁ ἐν Θεσσαλονίκη ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου
(Ἐσωτερικὸν ἀπὸ τοῦ Ἁγίου Βήματος)

16. Ὁ ἐν Θεσσαλονίκη ναὸς τῆς Ἀχειροποιήτου
(Νοτιοανατολική ὄψις)

17. Ὁ ἐν Θεσσαλονίκη ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου

Ναοὶ μὲ τὸ σχῆμα τοῦτο ἐκτίσθησαν πολλοὶ εἰς τὴν Δόξιν, τὴν Βαλκανικὴν καὶ Ἀνατολήν. Τοιοῦτου σχήματος ναοὺς ἔδρυσαν ὁ Μ. Κωνσταντῖνος καὶ ἡ μήτηρ του Ἁγία Ἐλένη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, Ρώμην, Παλαιστίνην καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα.

ἽΟνομαστὸς ναὸς ἦτο τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς τὴν Θεσσαλονικίην, ὁ ὁποῖος ἐκτίσθη τὸν 5ον αἰῶνα. Οὗτος, καεῖς κατὰ τὴν πυρκαϊὰν τοῦ 1917, ἐπανιδρύθη μετὰ τινα ἔτη. Εἶναι παμμέγιστος, εἰς σχῆμα βασιλικῆς μὲ πέντε κλίτη, τὰ ὁποῖα χωρίζονται διὰ κιονοστοιχιῶν. Δύο νάρθηκες εἰσῆγον εἰς τὸν κυρίως ναόν, ὁ ὁποῖος κατέληγεν εἰς τὴν μεγάλην κόγχην τοῦ ἱεροῦ.

Ἐν Θεσσαλονικίᾳ ἐπίσης εἶναι τοῦ 5ου ἢ τοῦ 6ου αἰῶνος ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου τῆς Ἀχειροποιήτου, γνωστὸς καὶ ὡς ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, εἰς σχῆμα βασιλικῆς.

Ὅμοιως ὑπάρχουν καὶ ἐκκλησίαι πολυγώνικαὶ καὶ κυκλικαί. Τοιοῦτον κυκλοτερές σχῆμα ἔχει ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονικῆς, πιθανῶς ρωμαϊκὸν μαυσωλεῖον τοῦ 4ου αἰῶνος.

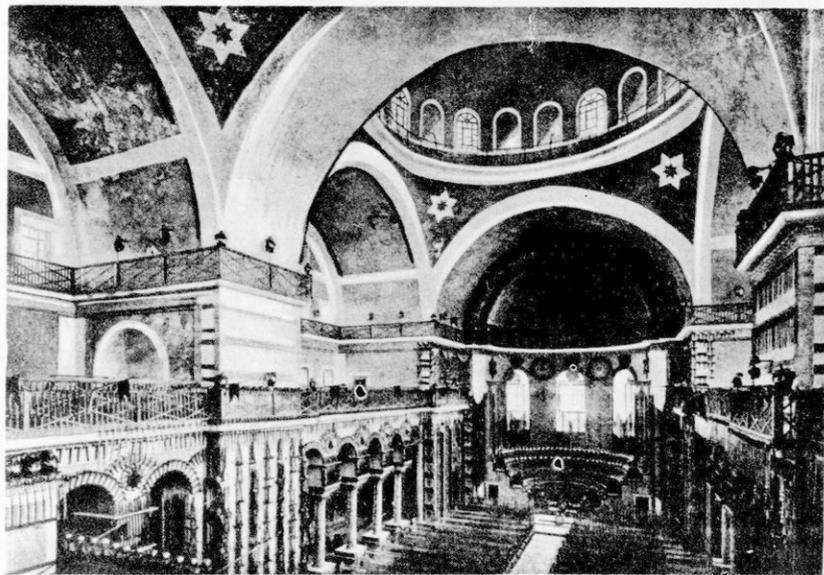
Αὕτη εἶναι ἡ μεταβατικὴ περίοδος ἀπὸ τὸν Μ. Κωνσταντῖνον ἕως τὸν Ἰουστινιανόν. Οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας (6ος αἰὼν) ἐδημιούργησαν τὸν βυζαντινὸν ρυθμόν. Ὁ περίφημος ναὸς τῆς Ἁγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας, παρὰ τὰς πολλὰς καταστροφὰς καὶ ἐποικοδο-

μήσεις, διατηρεῖ μέχρι σήμερα τὸ ἀρχικόν του σχέδιον. Ὁ νέος οὗτος ρυθμὸς ἀνεπτύχθη εἰς τὴν Κιλικίαν καὶ Συρίαν, ἔλαβεν ὅμως τὴν τελειότητα ἐκφρασίῃ του εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας.

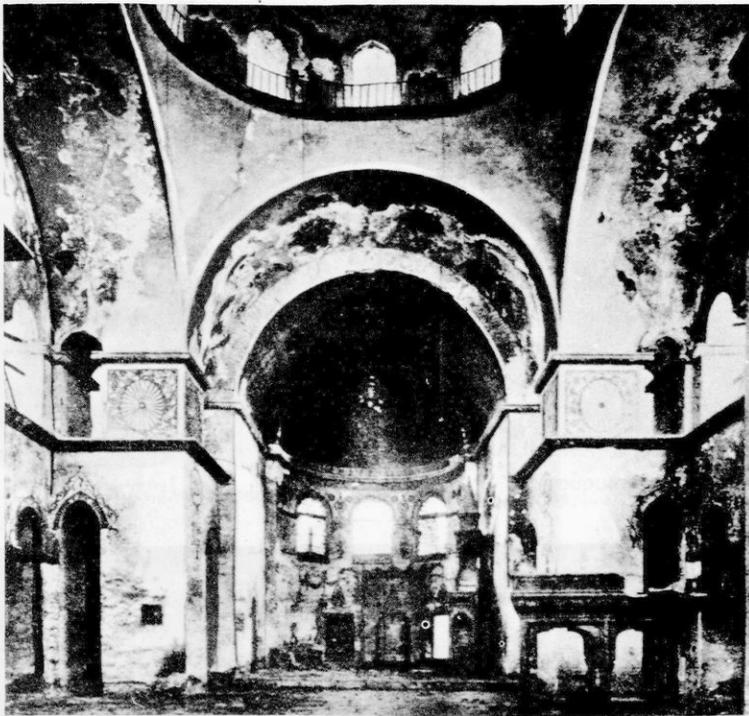
Ἐκτὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὁ Ἰουστινιανὸς ἔκτισεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἄλλας ἐκκλησίας, ὡς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καὶ τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Σεργίου καὶ Βάχχου, ὁ ὁποῖος σφίζεται μέχρι σήμερα.

Ἐπίσης εἰς μεγάλας ἐπαρχιακὰς πόλεις ἀνηγέρθησαν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ πολλαὶ ἐκκλησίαι, εἰς τὴν Ἐφεσον λ.χ. ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, εἰς τὴν Ἐλενόπολιν τῆς Βιθυνίας καὶ εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου, ὁ ὁποῖος ὠνομάσθη Νέα Ἐκκλησία, τόσον δὲ ἦτο ὠραίος, ὥστε οὐδὲν ἄλλο κτίσμα ἠδύνατο νὰ συγκριθῆ με αὐτόν.

Τὸν βον αἰῶνα ἐκτίσθη εἰς Θεσσαλονικὴν ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀτελής μίμησις τοῦ μεγάλου ὁμωνύμου ναοῦ τῆς πρωτεύουσας.

18. Ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης Κωνσταντινουπόλεως
(Χρησιμοποιουμένου νῦν ὡς μουσείου τῶν τουρκικῶν πολέμων)

19. Ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Θεσσαλονίκης
(Πρὸ τῆς ἐπισκευῆς τοῦ καέντος κατὰ τὸ ἔτος 1894 μνημείον)

27. Ἡ Ἁγία Σοφία

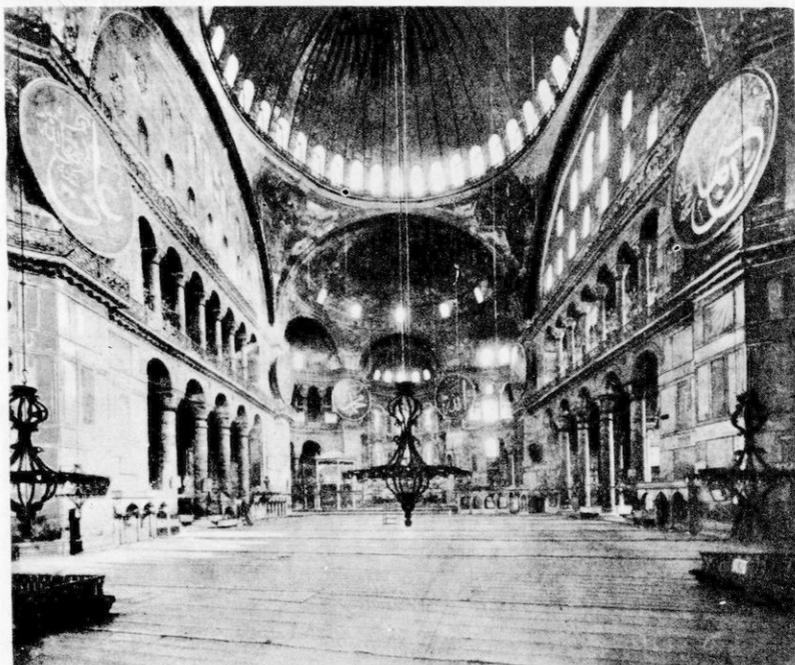
Ἀπὸ ὅλα ὅμως τὰ κτίσματα τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸ λαμπρότερον εἶναι ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰς τὴν πρωτεύουσάν τοῦ κράτους. Ὁ ναὸς αὐτὸς δὲν εἶναι ἀφιερωμένος εἰς ἁγίαν τινά, ἢ ὁποία ὠνομάζετο Σοφία, ἀλλ' εἰς τὴν Σοφίαν τοῦ Θεοῦ.

Κατὰ πρῶτον ὁ Μ. Κωνσταντῖνος ἔκτισε μικρὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ Κώνστας τὸν ἔκαμε περισσότερον εὐρύχωρον. Καεῖς ὑπὸ τοῦ ὄχλου, τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐξωρίσθη ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ἐκτίσθη ἐκ νέου ἐπὶ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Β'.

Ὁ μικρὸς αὐτὸς ναὸς ἐκάη τὸ 532 κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Νίκα καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς ἠθέλησε νὰ κτίσῃ ἄλλον, μεγαλύτερον καὶ λαμπρότερον.

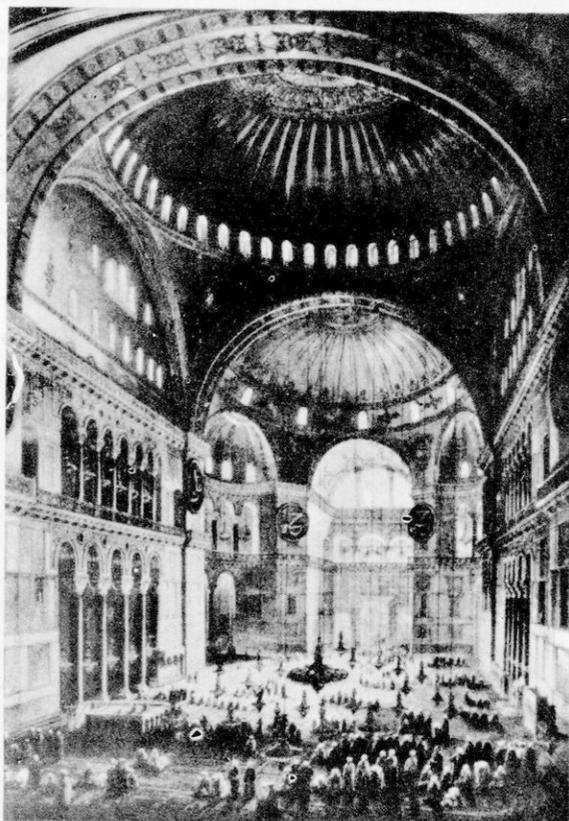
Οι ἀρχιτέκτονες Ἀνθέμιος ἀπὸ τὰς Τράλλεις τῆς Μ. Ἀσίας καὶ Ἰσίδωρος ἀπὸ τὴν Μίλητον ἐξεπόνησαν τὸ σχέδιον τοῦ ναοῦ. Τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἀντιμετώπισαν οὗτοι συνίστατο εἰς τοῦτο: νὰ ἰδρυθῇ ἐπὶ ὀρθογωνίου ἐπιφανείας κυκλικὸς θόλος, κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ μεταβληθῇ τὸ ἐσωτερικὸν σχῆμα τοῦ ναοῦ. Πρὸς τοῦτο ὕψωσαν εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ τέσσαρας μεγάλους κίονας, οἱ ὁποῖοι λέγονται πεσσοί, καὶ συνέδεσαν αὐτοὺς μεταξύ των δι' ἀψίδων. Ἐκάστη ἐξ αὐτῶν ἀπέειχεν ὑπὲρ τὰ εἴκοσι μέτρα ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον τῆς ἐκκλησίας. Ἐπὶ τῶν πεσσῶν ἐστηρίχθη ὁ θόλος, ὁ ὁποῖος ἐπεκάθητο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῶν ἀψίδων καὶ τῶν κοίλων σφαιρικῶν τριγῶνων, τὰ ὁποῖα συνδέουν τὰς ἀψίδας πρὸς ἀλλήλας. Τοιουτοτρόπως ἐλύθη τὸ ἀρχιτεκτονικὸν πρόβλημα νὰ οἰκοδομηθῇ θόλος ἐπὶ μιᾷ ὀρθογωνίου ἐπιφανείας.

Πρὸς τὸ ἀνατολικὸν καὶ δυτικὸν μέρος τοῦ θόλου κατεσκευάσθησαν, ὡς προέκτασις τῆς βάσεως, δύο ἡμιθόλια, ἕκαστον μὲ δύο κόγχας,

20. Ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως

εις τρόπον ὥστε νὰ φαίνεται ὁ κυρίως θόλος ὑψούμενος εἰς τὸν ἀέρα,

21. Ἐσωτερικὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως

καὶ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ εἰσερχομένου εἰς τὸν ναὸν ἀμέσως κατ' εὐθειαν γραμμὴν νὰ προσβλέπη τὸ κέντρον τοῦ θόλου, ὁ δὲ ὀφθαλμὸς τοῦ καθυμένου εἰς οἰονδήποτε μέρος τοῦ ναοῦ νὰ διακρίνη ἕλας τὰς γραμμὰς τοῦ θόλου.

Τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ ναοῦ ἐπεκτείνεται διὰ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ, τοιουτοτρόπως δ' ἐσχηματίσθη ἐπιμήκης χώρος, τοῦ ὁποίου ἡ στέγη ἀποτελεῖ τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ. Ἐκατέρωθεν ὑπάρχουν δύο πλάγιοι σηκοὶ μετὰ δύο πατώματα, τὰ ὁποῖα στηρίζονται ἐπὶ σφαιρικῶν τόξων. Τὸ ἄνω πάτωμα ἦτο γυναικωνίτης.

Τὸ μέγα πλεονέκτημα τοῦ νέου σχεδίου ἦτο, ὅτι ἀφ' ἐνὸς μὲν διετηρήθη τὸ ὀρθογώνιον σχῆμα τοῦ ναοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τοῦ θόλου καὶ τῶν ἡμιθολίων τὸ βλέμμα ὑψοῦται πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἡ ψυχὴ μεταρσιούται. Συγχρόνως δημιουργεῖται νέον κέντρον φωτὸς καὶ ἀέρος, ὥστε νὰ νομίζη τις, ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὸ ὑπαιθρον καὶ ὅτι ἀτενίζει τὸν οὐρανόν.

Ἡ ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν προξενεῖ καὶ σήμερον ἀκόμη τὸ μέγα τοῦτο καλλιτέχνημα, εἶναι καταπληκτικὴ. Τὸ πλῆθος τῶν ἐγχρώμων μαρμάρων, τὰ μωσαϊκὰ ἐπὶ χρυσοῦ ἢ βαθυκυάνου ἐδάφους, αἱ εἰκόνες, ὁ χρυσοῦς, ὁ ἄργυρος καὶ οἱ πολύτιμοι λίθοι, ἀφίνουν τὸν ἐπισκέπτην ἐστατικόν. Λέγεται, ὅτι 360 ἑκατομμύρια χρυσοῦν δραχμῶν ἐδαπανήθησαν διὰ τὴν ἰδρυσιν καὶ τὴν διακόσμησιν τοῦ ναοῦ. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπέβλεπε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐργασιῶν καὶ τὴν ταχεῖαν προμήθειαν καλοῦ ἰλικιοῦ. Δέκα χιλιάδες ἐργατῶν εἰργάσθησαν ἐπὶ πέντε ἔτη καὶ 10 μῆνας πρὸς ἀποπεράτωσιν τοῦ ναοῦ. Κατὰ τὴν τελετὴν τῶν ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ (537) ὁ Ἰουστινιανός, μεταβάς δι' ἄρματος, συρομένου ὑπὸ 4 ἵππων, ὕψωσε τὰς χεῖρας πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἀνέκραξεν, ὡς βεβαιοῦσι, « Νενίκηκά σε, Σολομών ».

Περὶ τοῦ ναοῦ τούτου ὁ ἱστοριογράφος Προκόπιος χαρακτηριστικῶς γράφει « ἐν αὐτῷ ὁ νοῦς πρὸς τὸν Θεὸν ἐπαιρόμενος ἀεροβατεῖ, οὐ μακρὰν που ἠγούμενος αὐτὸν εἶναι... τούτου τοῦ θεάματος οὐδεὶς ἔλαβε πώποτε χρόνον, ἀλλὰ παρόντες μὲν ἄνθρωποι τοῖς ὄρωμένοις γεγῆθασιν, ἀπίόντες δὲ τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ διαλόγοις ἀποσεμνύονται ».

22. Γενικὴ σημερινὴ ἀποφῆς τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας.

23. 'Ο καλός Ποιμής.

(Μωσαϊκὸν ἐνὸς μνημείου τῆς Ραβέννης, 8ος αἰών. 'Ο Χριστὸς, γαλήμιος ἐντὸς παραδεισιακοῦ τοπίου περιστοιχίζεται ὑπὸ ἑξ συμβολικῶν προβάτων).

Ἰδιαιτέρως ἀναπτύσσεται ἡ Ψηφιδογραφία.

Ἡ τέχνη αὕτη συνίσταται εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν τοίχων τῶν ναῶν μὲ μικροὺς πολυχρόμους λίθους. Τούτους κολλοῦν μὲ τοιαύτην τέχνην καὶ τόσην ἀντίθεσιν χρωμάτων, ὥστε προξενοῦν ἐντύπωσιν ἀπὸ μακρὰν εἰς τὸν θεατὴν. Οἱ λίθοι αὐτοὶ λέγονται ψηφίδες καὶ διὰ τοῦτο αἰ ζωγραφίαι, αἱ ὁποῖαι κατασκευάζονται τοιουτοτρόπως, ὀνομάζονται ψηφιδωτὰ ἤ μωσαϊκά.

Τῆς ἐποχῆς ταύτης μωσαϊκὰ δὲν ἐσώθησαν πολλὰ. Τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Ἀγίας Σοφίας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἦσαν ἄγνωστα μέχρι τοῦ 1453, διότι οἱ Τούρκοι τὰ ἐσκέπασαν μὲ ἄσβεστον, ὅταν τὸ 1453 κατέλαβον τὴν Πόλιν. Κατὰ τὰ τελευταῖα ὅμως ἔτη, κατόπιν ἐπιμελοῦς ἐργασίας, ἐξέθαψαν ἀπὸ τὸ κονίαμα Ἀμερικανοὶ ἀρχαιολόγοι πολλὰ ἐξάισια ψηφιδωτὰ τῆς Ἀγίας Σοφίας, ὡς τὸ ἐν σελ. 33 (εἰκ. 6) ὠραῖον μωσαϊκὸν τῆς ἐνθρόνου Θεοτόκου.

Ἐπίσης τὰ μωσαϊκὰ τοῦ πυρποληθέντος ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον. Εἰς ἐν ψηφιδωτὸν παριστάνεται ὁ πολιοῦχος προστατεύων τοὺς εὐλαβεῖς ἰδρυτὰς τοῦ να-

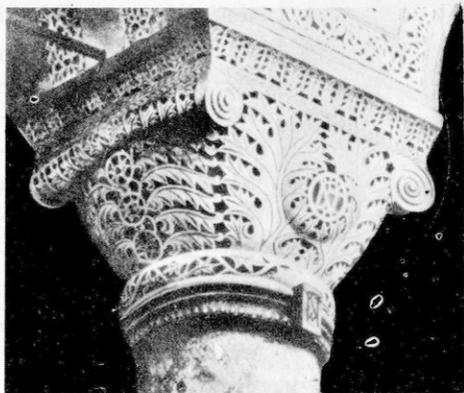
24. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος καὶ οἱ ἰδρυταὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης. (Μωσαϊκὸν 7ου αἰῶνος).

φιδωτῶν τούτων τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης, διατηροῦνται ἐπίσης καὶ τοῦ Ἁγίου Βιταλίου καὶ Ἁγίου Ἀπολλινάριου εἰς τὴν ἰταλικὴν πόλιν τῆς Ραβέννης, ὅπου παρίστανται ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ἡ Θεοδώρα μετὰ τὴν ἀκολουθίαν των. Εἰς τὰ ψηφιδωτὰ ταῦτα διακρίνεται ὁ συνδυασμὸς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης μετὰ τὴν μεγαλοπρέπειαν καὶ τὴν χριστιανικὴν σοβαρότητα.

Ἀντιθέτως πρὸς τὴν ζωγραφικὴν, ἡ γλυπτικὴ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους παρημελήθη.

οὔ, εἰς ἄλλο ὁ ἅγιος μετὰ λευκὸν ἔνδυμα μεταξὺ ἑνὸς ἐπισκόπου καὶ ἑνὸς μεγιστάνος. Τοῦ 5ου αἰῶνος ἐπίσης ψηφιδωτὸν εἶναι ἡ μεγαλοπρεπὴς σύνθεσις εἰς τὸν ἀπέραντον τροῦλλον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία παρίστανει ἁγίους προσευχομένους πρὸ ναῶν. Τὰ παριστανόμενα πτηνὰ καὶ δοχεῖα μετὰ ἄνθη ἐνθυμίζουν τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν τέχνην. Ψηφιδωτὰ τοῦ ἰδίου αἰῶνος εἰς τὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου τῆς Ἀχειροποιήτου εἶναι διακοσμήσεις μετὰ ἄνθη, καρπούς καὶ φύλλα.

Ἐκτὸς τῶν ψηφιδωτῶν

25. Κιονόκρανον τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

σκάλισαν θαυμάσια κιονόκρανα με πρωτοτύπους συνθέσεις. Ἐπίσης ἀνέπτυξαν τὴν ἐπίδοσίν των καὶ εἰς μερικὰ ἀνάγλυφα, ὅπως εἰς σαρκοφάγους.

Ἐκτὸς τούτου, ἡ γλυπτικὴ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ σκάλισμα ἀναγλύφων ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν κομψοτεγνημάτων καὶ σκευῶν ἐκ χρυσοῦ.

Εἰς μεγίστην τελειότητα ἐφθασαν τὰ κεντήματα ἐπὶ ὑφασμάτων, τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευον ἢ διὰ τὸν στολισμὸν τῶν ἐκκλησιῶν ἢ διὰ τὰς ἐνδυμασίας τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν μελῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας.

29. Ἡ φιλανθρωπία

Ὁ Χριστιανισμὸς ἤσκησεν εἰς εὐρεῖαν κλίμακα τὴν φιλανθρωπίαν, ὡς ὑψιστον χριστιανικὸν καθήκον.

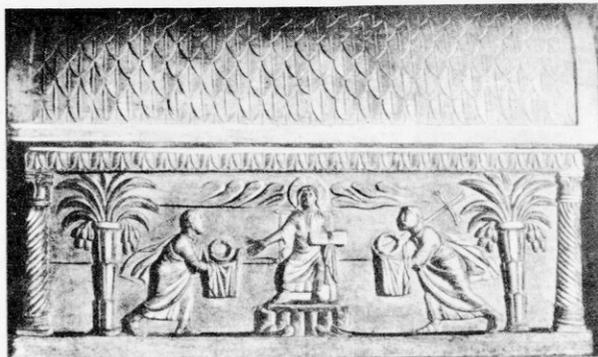
Εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος ὑπῆρχον νοσοκομεῖα, πτωχοκο-

Τοῦτο ὀφείλεται εἰς δύο λόγους : Ὁ Χριστιανισμὸς, μὴ ἀποδίδων σημασίαν εἰς τὴν καλλονὴν τοῦ ἀνθρώπου, περιεφρόνησεν αὐτὴν καὶ δὲν ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκη νὰ τὴν παραστήσῃ. Ἐπειτα, ἡ γλυπτικὴ εἶχε συνδεθῆ περισσότερον μὲ τοὺς εἰδωλολατρικοὺς θεοὺς, τοὺς ὁποῖους ἀπεικόνιζε, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἠγαπήθη ὑπὸ τῶν χριστιανῶν. Οἱ γλύπται τῆς ἐποχῆς περιωρίσθησαν εἰς τὸ διακοσμητικὸν μέρος. Ἐ-

26. Κιονόκρανον τοῦ Ἁγίου Βιταλίου τῆς Ραβέννης

μαγική

27. Σαρκοφάγος τῆς Ραβέννης (5ος αἰών)

(Εἰκονίζουσα τὸν Χριστὸν μεταξύ τῶν δύο κορυφαίων Ἀποστόλων τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Παύλου, προσφερόντων εἰς αὐτὸν στεφάνους)

μεῖα, γηροκομεῖα καὶ ἄλλα εὐαγγῆ ἰδρύματα, εἰς τὰ ὅποια περιεθάλλοντο πτωχοί, ἀσθενεῖς καὶ ξένοι. Περισσότερον γνωστὴ εἶναι ἡ φιλανθρωπικὴ δρᾶσις τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος, πατριάρχου Ἀλεξανδρείας.

Ἐπῆρχε συνήθεια τῆν Μ. Παρασκευὴν νὰ ἐπισκέπτονται οἱ αὐτο-

κράτορες τὰ φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πάντα ταῦτα διετέλουν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους, εἰδικὸς δὲ ὑπάλληλος, πάντοτε κληρικὸς, ὁ μέγας ὀρφανοτρόφος, ἐφρόντιζε διὰ τὰ πάσης κοινωνικῆς τάξεως ὀρφανὰ καὶ διεχειρίζετο τὴν τυχὸν περιουσίαν τῶν ὀρφανῶν, κατέχων μεγάλην κοινωνικὴν θέσιν.

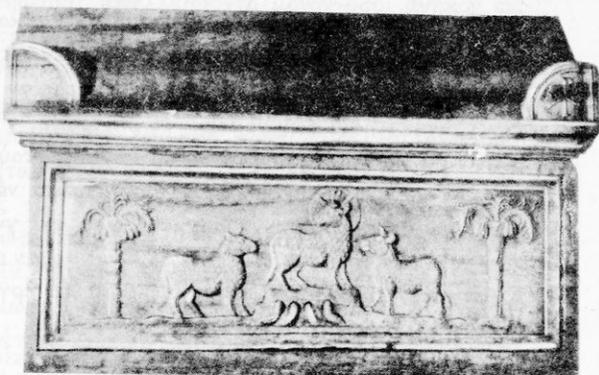
Ἐπάρχουν ἄφθονα παραδείγματα τῆς ὑπὲρ τῶν πτωχῶν φροντίδος βασιλέων καὶ βασιλισσῶν τοῦ Βυζαντίου, ὡς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τῆς Πλακίλλης, τῆς Θεοδώρας κ.ἄ. Ὁ Ἰουστινιανός, διὰ νὰ βοηθήσῃ τοὺς σεισμοπαθεῖς, ἔκαμεν οἰκονομίαν, καταργήσας τὰς τελετὰς τῶν ἀνακτόρων.

Τέλος τὰ μοναστήρια παρεῖχον καθημερινῶς φιλοξενίαν, οἱ δὲ μοναχοὶ δὲν διέθετον μόνον κλίνην καὶ τροφὴν διὰ τοὺς ξένους, ἀλλὰ καὶ τοὺς πόδας των ἐνιπτον μὲ θερμὸν ὕδωρ. Ἐν παρημέλουν τὸ καθήκον τοῦτο, ὑπεβάλλοντο εἰς ἑκατὸν μετανοίας. Ἰδίως πρέπει νὰ μνημονεύσωμεν τὴν φιλάνθρωπον δρᾶσιν τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου, ὅστις μεγάλην φροντίδα κατέβαλε διὰ τὴν ταφὴν τῶν ἀπόρων ξένων εἰς ἰδιαιτέρα νεκροταφεῖα, τὰ λεγόμενα ξενοτάφια.

Διὰ τοὺς ξένους ὑπῆρχεν ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον, εἷς τινὰ δὲ τῶν ξενοδοχείων (ξενῶνων) παρείχεται καὶ δωρεὰν νοσηλεία. Τόσον καλλιεργημένον ἦτο τὸ αἶσθημα τῆς φιλοξενίας. Ὁ περίφημος ξενὼν

τοῦ Σ α μ ψ ὶ ν, καίς
κατά τὴν στάσιν τοῦ
Νίκα (532)· ἀνεκαι-
νίσθη ὑπὸ τοῦ Ἰουστι-
νιανοῦ καὶ περιέλαβεν
ἱατρικὰ τμήματα. Ἡ
Ἐκκλησία τιμᾷ τὴν
27ην Ἰουνίου τὴν μνή-
μην τοῦ Ἀγίου Σαμ-
ψῶν τοῦ ξενοδόχου.

Τὸ πνεῦμα τῆς φι-
λανθρωπίας εἶναι διά-
χυτον καὶ εἰς τὰ συγ-
γράμματα τῶν Βυζαν-
τινῶν. Αὐτοκράτωρ τοῦ
Βυζαντίου ἔγραψε πρὸς
ἀνεψιὸν του τὸ ἐξῆς :

28. Σαρκοφάγος τῆς Ραβέννης (6ος αἶων)
(*Εἰκονίζουσα ἐν μέσῳ τὸν Χριστὸν ὡς ἄμνον, ἰστάμενον ἐπὶ
ὄρους, ἐξ οὗ πηγάζουν οἱ τέσσαρες ποταμοὶ τοῦ Παραδείσου,
ἐκατέρωθεν δὲ τοῦ Χριστοῦ τοὺς Ἀποστόλους Πέτρον καὶ
Παῦλον, εἰκονιζομένους ὡς πρόβατα*)

*Ἐνδύσε πένητα γυμνόν, χόρτασε πειρασμένον,
θλιμμένους παρηγόρησον, ἀρρώστους ἐπισκέπτου.*

30. Ἡ νομοθεσία

Εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἐξηκολούθει νὰ ἰσχύη τὸ ρωμαϊκὸν δί-
καιον. Παρέστη ὅμως ἀνάγκη νὰ γίνῃ συγκέντρωσις τῶν νόμων, τῶν
ἐκδιδομένων ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου. Τὸ 429 συγκρο-
τεῖται ἐπιτροπὴ ἀπὸ νομοδιδασκάλους καὶ μετ' ὀλίγα ἔτη (438) φέρει
αὕτη εἰς φῶς τὸν Θ ε ο δ ο σ ι α ν ὸ ν κ ὠ δ ι κ α. Οὗτος διετήρησε τὴν
ἰσχύν του μέχρι τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ εἰς τὴν Δύσιν μέχρι τοῦ 12ου
αἰῶνος.

Ἡ ρωμαϊκὴ νομοθεσία ὑπέστη βαθμηδὸν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Χρι-
στιανισμοῦ. Αἱ ἀντιλήψεις περὶ ἰσότητος τῆς γυναικὸς πρὸς τὸν ἄν-
δρα κατακτοῦν ἔδαφος. Ἐπίσης ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν δούλων, ἡ ὑπαρξίς
τῶν δικαιωμάτων τῶν παιδιῶν καὶ γενικῶς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν καλυτέ-
ρευσιν τῆς οἰκογενείας ἀναγνωρίζεται σιγὰ - σιγὰ ὑπὸ τοῦ κράτους.

Ἰδίως ὅμως ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνδιεφέρθη διὰ τὴν συλλογὴν καὶ κατὰ-
τάξιν τῶν νόμων, διότι μεγάλη ἀκαταστασία ὑπῆρχεν εἰς τὴν διοίκησιν

καὶ ἡ δικαιοσύνη, ἔνεκα κακῆς ἐφαρμογῆς καὶ κακῆς ἑρμηνείας τῶν νόμων, ἦτο αὐθαίρετος. Οὗτος, εὐθὺς ὡς ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, ἀνέθεσεν εἰς δωδεκαμελῆ ἐπιτροπὴν, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Τριβωνιανοῦ, τὴν τακτοποίησιν τῶν νόμων. Ἡ ἐπιτροπὴ, τὸ 529, ἐξέδωκε τὸν Ἰουστινιάνειον κώδικα, περιέχοντα τοὺς ρωμαϊκοὺς νόμους ἀπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ μέχρι τοῦ 529. Μετὰ ταῦτα νέα ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὸν Τριβωνιανὸν ἐπεφορτίσθη νὰ συγκεντρώσῃ τὰς γνώμας τῶν παλαιῶν μεγάλων νομικῶν, πρὸ πάντων τοῦ Παπινιανοῦ, Οὐλπianoῦ κ.ά. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἦλθεν εἰς φῶς νέα ἐργασία, ἥτις ὠνομάσθη *Digesta*, ἑλληνιστὶ Πανδέκτης.

Παραλλήλως ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνέθεσεν εἰς νέαν ἐπιτροπὴν ὑπὸ τὸν αὐτὸν Τριβωνιανὸν τὴν συγγραφὴν νομικοῦ ἐγχειριδίου πρὸς χρῆσιν τῶν σπουδαστῶν, ἐπέδιωξε δηλαδὴ καὶ τὴν μεθοδικὴν μόρφωσιν νέων νομικῶν, διὰ νὰ τοὺς χρησιμοποίησῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους. Τὸ νομικὸν τοῦτο ἐγχειρίδιον ὠνομάσθη *Εἰσηγήσεις* (*Institutiones*). Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἰουστινιανὸς ἠναγκάζετο νὰ ἐκδίδῃ νέους νόμους, τὰς *Νεράς*, διὰ νὰ ρυθμίξῃ διάφορα ζητήματα, περὶ τῶν ὁποίων δὲν εἶχε προβλέψει ἡ παλαιότερα νομοθεσία.

Τὸ ἔργον τοῦτο, διὰ τὸ ὅποσον ὁ Ἰουστινιανὸς δικαίως ἦτο ὑπερήφανος, ὠνομάσθη *Ρωμαϊκὸν Ἀστικὸν δίκαιον*, εἶχε δὲ μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς νομοθεσίας τῶν νεωτέρων λαῶν. Νεώτερος ἱστορικὸς γράφει τὰ ἐξῆς περὶ τῆς νομοθετικῆς ἐργασίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ : « Δύο δῶρα μεγίστης ἀξίας ἐχάρισε τὸ Βυζάντιον εἰς τὴν Δύσιν· τὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα καὶ τὸ Ρωμαϊκὸν Δίκαιον ».

Βαθμηδὸν γίνεται χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης κατὰ τὴν σύνταξιν νόμων καὶ προσαρμόζεται τὸ ἀρχαῖον ρωμαϊκὸν δίκαιον πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν καὶ τὸ σύγχρονον πνεῦμα. Ὄθεν ἐτροποποιήθη ἡ ρωμαϊκὴ νομοθεσία καὶ ἔγινεν ἑλληνο - ρωμαϊκὴ καὶ ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἀντικατεστάθη ἐξ ὀλοκλήρου ὑπὸ τῆς ἑλληνικῆς.

31. Ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις

Κάθε πολίτης τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ὑπηρετῇ εἰς τὸν στρατὸν ἀπὸ τὸ 18ον ἔτος τῆς ἡλικίας του μέχρι τοῦ 40οῦ. Τὸ κράτος εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ καλῇ τὸν πολίτην εἰς τὸν στρατόν, ἐφ' ὅσον ἔκρινε τοῦτο ἐπιβεβλημένον.

Τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἀπηλλάσσοντο μόνον ὅσοι ἀνῆκον εἰς τὰς διαφόρους ὑπηρεσίας τοῦ βασιλέως, ὅσοι ἠσχολοῦντο μὲ τὴν ἀλιεῖαν τῶν πορφυρούχων κογχυλίων καὶ τινες ἄλλοι. Οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν ἀνωτέραν κοινωνικὴν τάξιν κατετάσσοντο εἰς τὸν στρατὸν ὡς ἀξιωματικοί. Ἡ στρατιωτικὴ ὑποχρέωσις δὲν ἦτο προσωπικὴ καὶ ὁ καθείς ἠδύνατο νὰ στείλῃ ἀντικαταστάτην του.

Τὸ ἀπέραντον κράτος τοῦ Βυζαντίου δὲν διέθετεν ἀπὸ ὅλας τὰς χώρας ἴσης ἀξίας στρατιώτας. Ὑπῆρχον περιφέρειαι, ὅπως ἡ Μακεδονία, ἡ Θράκη, ἡ Ἰσαυρία, ἡ Καππαδοκία καὶ ἡ Ἀρμενία, αἱ ὁποῖαι παρεῖχον λαμπροὺς στρατιώτας. Ὅσαι ἐπαρχαίαι δὲν ἐστρατολογοῦντο, ἐφορολογοῦντο ἀπὸ τὸ κράτος, δηλαδὴ ἐξηγόραζον τὴν στρατιωτικὴν θητεῖαν. Ἀποτέλεσμα τῶν ἀπαλλαγῶν ἦτο νὰ μὴ συλλέγεται στρατός, ἀπὸ ἀπόψεως ποιότητος καὶ ἀριθμοῦ, ἀξίος νὰ ὑπερασπίσῃ τὸ ἀπέραντον Βυζαντινὸν κράτος. Ἐνεκα τούτου ἡ κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ ἐνισχύσῃ τὸν στρατὸν μὲ μισθοφόρους. Οὗτοι προήρχοντο κυρίως ἀπὸ τοὺς γειτονικοὺς λαοὺς, τοὺς κατοικοῦντας εἰς τὰ σύνορα τοῦ κράτους, ἐλάμβανον δὲ μεγάλον μισθὸν καὶ γαίας ἔναντι τῶν στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν.

Ὁ Βυζαντινὸς στρατός ὑπεβάλλετο εἰς διαρκῆ τραχεῖαν ἀσκήσιν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι εἰς πᾶσαν περίπτωσιν ἀξιὸν ὄργανον ὄχι μόνον τηρήσεως τῆς τάξεως ἐντὸς τοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ ἀντιμεταπίσεως παντὸς ἐξωτερικοῦ κινδύνου. Τὸ σπουδαιότερον γνώρισμα τοῦ στρατοῦ τούτου ἦτο τὸ ἀνεπτυγμένον θρησκευτικὸν συναίσθημα. Μὲ πεποίθησιν ἐπὶ τὴν νίκην, ἐβάδιζον εἰς τὴν μάχην οἱ Βυζαντινοὶ στρατιῶται ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας.

Ἐνῶ τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ τοῦ στρατοῦ ἦτο τόσοσιν θαυμαστόν, ὁ ἀριθμὸς του δὲν ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Οὐδέποτε κατάρθωσε νὰ ὑπερβῇ τὰς 200.000 ἀνδρῶν. Ὁ Βελισάριος ὑπέταξε τὸ κράτος τῶν Βανδάλων μὲ 15 χιλιάδας στρατοῦ, ἡ δὲ κατάλυσις τοῦ Ὄστρογοθτικοῦ κράτους εἰς τὴν Ἰταλίαν ἔγινε μὲ 25 — 30 χιλιάδας.

Ὁ στρατός τοῦ Βυζαντίου ἀποτελεῖτο ἀπὸ πεζικὸν καὶ ἰππικὸν. Οἱ βαρέως ὀπλισμένοι πεζοὶ καὶ ἰππεῖς ἔφερον τὰ ἐξῆς : Τὸ λωρίκιον (θώρακα), τὴν κασίδα (περικεφαλαίαν), τὰς κνημῖδας, τὸ σκουτάριον (ἀσπίδα), τὸ σπαθίον (τὸ ξίφος) καὶ τὸ κοντάριον (μικρὰν λόγχην). Ἐκτὸς τούτων, ὑπῆρ-

χον πεζοὶ καὶ ἵππεῖς ἐλαφρῶς ὠπλισμένοι, οἱ λεγόμενοι τοξόται.

Ἐκτὸς τοῦ στρατοῦ τούτου, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς προάσπισιν τοῦ κράτους ἀπὸ ἐχθρικών εἰσβολῶν ἢ ἐπαναστάσεις, τὸ Βυζαντινὸν κράτος εἶχεν ὀργανώσει διαφοροτρόπως τὴν ἄμυναν τῶν συνόρων. Κατὰ μῆκος τῶν ἀπεράντων συνόρων του ἐγκατέστησε σώματα στρατοῦ, εἰς τὰ ὁποῖα ἐνεπιστεύθη τὴν ἄμυναν αὐτῶν. Οἱ στρατιῶται αὐτοὶ τῆς μεθοριακῆς γραμμῆς, τῶν ἀκρων, ὠνομάσθησαν ἀκρίται, καὶ ἐγκαθίσταντο μετὰ τὰς οἰκογενεῖας των εἰς τὰς γαίας, τὰς ὁποίας ἐχορῆγει τὸ Βυζαντινὸν κράτος εἰς αὐτούς, ὡς ἀνταμοιβὴν διὰ τὴν στρατιωτικὴν των ὑπηρεσίαν.

Οἱ ἀκρίται εἶχον ὡς κύριον ἔργον νὰ κατέχουν τοὺς ὄχυρους τόπους, τοὺς πύργους καὶ τὰς ἀκροπόλεις, διὰ τῶν ὁποίων ἦτο ἠσφαλισμένον ὅλον τὸ Βυζαντινὸν κράτος. Πολλὰ ἀπὸ τὰ φρούρια ταῦτα εἶχον κτισθῆ ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν ὅμως ἐγιναν πολὺ περισσότερα. Ἠκολούθουν τὸ ἐν τὸ ἄλλο εἰς μίαν ἀδιάκοπον σειρὰν καὶ εἰς αὐτὰ κατέφευγον οἱ κάτοικοι τῶν πέριξ περιοχῶν, ὡσάντις ἐγίνοντο ἐπιδρομαὶ βαρβάρων. Οἱ ἀκρίται ἐπέβλεπον τὰ σύνορα, παρηκολούθουν πᾶσαν κίνησιν τῶν ἐχθρῶν καὶ ἀπέκρουον πᾶσαν ἐπιδρομὴν των, ἐνίοτε δὲ προληπτικῶς πρῶτοι ἐπετίθεντο κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ κράτους.

Ἡ Βυζαντινὴ ἐποποιεῖα ἐξύμνησε τὰ κατορθώματα τῶν ἀκριτῶν τῆς Ἀσίας εἰς μακρὸν ποίημα, ὅπου ἐξαίρεται ἰδίως ἡ ἀνδρεία καὶ ὁ πατριωτισμὸς τοῦ Βασιλείου Διγενῆ Ἀκρίτα.

Ἐκτὸς τῶν συνοριακῶν ἀκροπόλεων, καὶ ἐντὸς τοῦ κράτους, εἶχον ληφθῆ μέτρα ἀμύνης κατὰ ἐνδεχομένων ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν. Ὅλαι αἱ μεγάλαι πόλεις ἦσαν ὠχυρωμέναι, περιβαλλόμεναι ἀπὸ ὑψηλὰ καὶ παχέα τείχη, τὰ ὁποῖα κατὰ διαστήματα ἐνισχύοντο ὑπὸ ἰσχυρῶν πύργων. Ὁ ὅλος περίβολος εἶχε σχῆμα τετραγωνικὸν ἢ σχεδὸν κυκλοτερές, ἔμπροσθεν δὲ αὐτοῦ ὑπῆρχεν εὐρεῖα τάφος. Διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν φρουρίων εἰσεπράττετο εἰδικὸς φόρος ἀπὸ τοὺς κατοίκους, ὁ γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα φόρος καστροκτισίας.

Οἱ πύργοι τῶν μοναστηρίων τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ τὰ διασωθέντα μεγάλα τμήματα τῶν τειχῶν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μᾶς δίδουν σαφῆ εἰκόνα τῆς τοιαύτης ὀχυρώσεως.

Ἐκτὸς τοῦ στρατοῦ, τὸ Βυζαντινὸν κράτος εἶχεν ἰσχυρον στόλον· ὁ ὁποῖος μέχρι τοῦ 8ου αἰῶνος ἦτο κυρίαρχος εἰς τὰς ἀνατολικὰς θα-

λάσσας, μέχρι δὲ τῆς ἐμφάνισσος τῶν Ἀράβων ἦτο ὁ μόνος στόλος τῆς Μεσογείου θαλάσσης. Τὰ μεγαλύτερα πολεμικὰ πλοῖα ἦσαν οἱ κάραβοι. Τὰ περισσότερα ὅμως συνήθη καὶ σπουδαιότερα ἦσαν οἱ δρόμωνες, μὲ πλήρωμα 300 ἀνδρῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 70 στρατιῶται. Ἐκτὸς τούτων, ὑπῆρχον καὶ ἄλλα ἐλαφρότερα πλοῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπέβαινον 130 — 160 ἄνδρες.

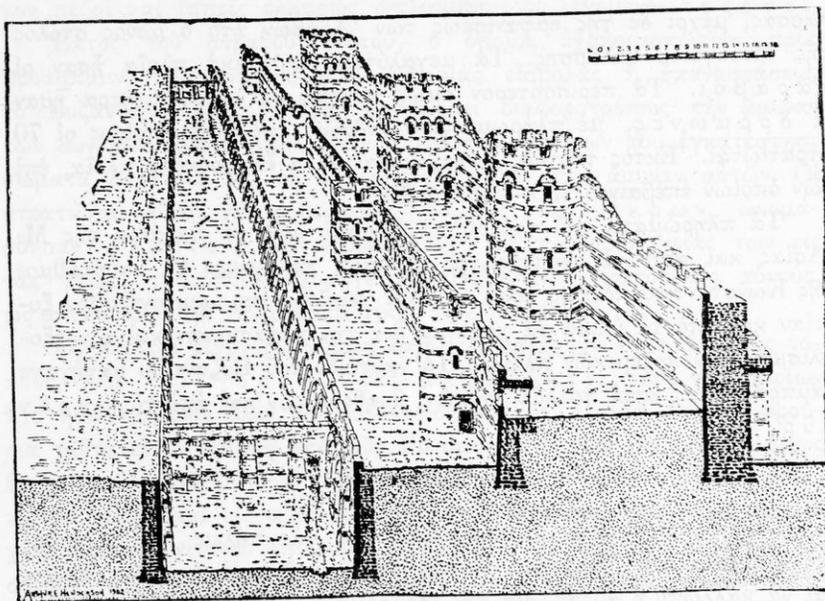
Τὰ πληρώματα τοῦ στόλου προήρχοντο ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἀπὸ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Οἱ ναύσταθμοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν πάντοτε γεμάτοι ἀπὸ ναυπηγήσιμον ξυλείαν καὶ ἀπὸ τὰ ὑλικά τὰ χρήσιμα διὰ τὴν κατασκευὴν καὶ τὸν ἐξοπλισμὸν τῶν πολεμικῶν πλοίων. Τὸ ναυτικὸν τοῦ Βυζαντίου κατήγαγε λαμπρὰς νίκας κατὰ πολλῶν ἐχθρῶν, βοηθούμενον καὶ ἀπὸ τὸ ὑγρὸν πῦρ.

32. Αἱ πόλεις

Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν αὐτοκρατόρων διὰ τὰς πόλεις ὑπῆρξε συνεχὲς καὶ ποικίλον. Ἐκαστος τούτων ἐφιλοτιμεῖτο νὰ ὀχυρῶνῃ πόλεις καὶ νὰ καλλωπίξῃ αὐτάς, διὰ τῆς ἰδρύσεως διαφόρων δημοσίων ἔργων κοινῆς ὠφελείας.

Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ ἐκτίσθησαν πολλαὶ πόλεις. Δὲν ἐνδιεφέρθη μόνον ν' ἀσφαλίσῃ αὐτάς διὰ διαφόρων ὀχυρωματικῶν ἔργων, ἀλλὰ καὶ νὰ τὰς ἐξωραίσῃ. Εἰς τὰ ἀνατολικά σύνορα τοῦ κράτους ὀχύρωσε πολλὰς πόλεις ὁ Ἰουστινιανός, ὅπως τὴν Ἐδεσσαν καὶ τὴν Θεοδοσιούπολιν. Ἐπίσης ἐφρόντισε δι' ὑδραγωγεῖα καὶ δεξαμενάς, ὥστε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐπάρκειαν ὕδατος καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ εἰς περίπτωσιν πολιορκίας. Ἡ Ἀντιόχεια εὐηργετήθη μὲ λουτρά, στοὰς καὶ φιλάνθρωπικὰ καταστήματα. Εἰς τὴν Ἐλενόπολιν τῆς Βιθυνίας ἰδρύθησαν λουτρά καὶ ἡ κοίτη τοῦ διὰ τῆς πόλεως διερχομένου ποταμοῦ Δράκοντος ἐρρυθμίσθη καταλλήλως. Εἰς τὴν Παλαιστίνην ἀνῶρυξεν ὁ Ἰουστινιανὸς φρέατα καὶ ἴδρυσεν πτωχοκομεῖα, πολλὰς δεξαμενάς καὶ ἄλλα κτίσματα. Εἰς τὴν Καρχηδόνα ἔκτισε μεγάλας θέρμας (λουτρά), τὰς ὁποίας ἠνόμασε Θεοδωριανὰς, πρὸς τιμὴν τῆς συζύγου του. Χάριν τῆς συγκοινωνίας ἔκτισε καὶ γεφύρας εἰς διαφόρους ποταμοὺς τῆς ἐπικρατείας του.

Δύο πόλεις ἐξέχουν εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ἡ Κωνσταντινουπόλις καὶ ἡ Θεσσαλονίκη. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 4ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ

29. Τμήμα τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως

5ου αἰῶνος ἰδρῦθησαν τὰ βυζαντινὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία εἶναι ἡ δευτέρα πόλις τοῦ κράτους. Ἡ πόλις ἦτο μεγάλη καὶ εὐρεῖα, διότι μέγας ἦτο ὁ κύκλος τῶν τειχῶν της, τὰ ὁποῖα εἶχον πύργους καὶ προμαχῶνας, ἀπὸ ἀνατολῶν δὲ καὶ δυσμῶν ἡ πόλις ἠσφαλίζετο ὑπὸ δύο χειμάρρων. Παλάτια ἐστόλιζον τὴν Θεσσαλονίκην, ὅπου διέμενον οἱ αὐτοκράτορες, ὁσάκις τὴν ἐπεσκέπτοντο καὶ ἰδίως τὴν 26ην Ὀκτωβρίου.

Τὸ μεγαλύτερον ὅμως ἐνδιαφέρον τῶν αὐτοκρατόρων εἴλκυσε ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἡ ὀχύρωσις αὐτῆς ἦτο τόσο σημαντικὴ, ὥστε κατάρθωσε νὰ ἀντιμετωπίσῃ πολλὰς πολιορκίας καὶ μάλιστα εἰς περιστάσεις, κατὰ τὰς ὁποίας μόνη αὐτὴ ἀπ' ὅλον τὸ κράτος εἶχε μείνει ἐλευθέρη. Ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν ἀνέγερσιν τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ πληθυσμὸς της ἠϋξήθη τόσο πολὺ, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ περιλάβουν αὐτὸν τὰ τείχη τοῦ Κωνσταντίου. Ὁ Θεοδοσίος ὁ Β' (408—450) ἀνήγγειρε νέα τείχη, εὐρύτερα. Ταῦτα, ὄχι μόνον ἠδύνατο νὰ περιλάβουν πληθυσμὸν ἐνὸς ἑκατομ-

και διαδίδουν συγχρόνως και την ελληνικὴν γλῶσσαν. Μεταφέρουν οἱ ἔμποροι τὰ πολύτιμα προϊόντα τῶν Ἰνδιῶν εἰς τὴν Εὐρώπην και ἐκ τῆς Συρίας, οἶνον, λιπὰ ὑφάσματα, χρυσᾶ και ἀργυρᾶ ἀντικείμενα. Ὅσοι ἐκ τῶν Βυζαντινῶν ἐμπορευόνται εἰς τὴν Γαλλίαν λέγονται Γαλλοδρόμοι και ὅσοι εἰς τὴν Ἰσπανίαν Σπανοδρόμοι.

Μεγάλαι ἐπαρχιακαὶ πόλεις ἀπέβησαν ἀξιόλογα ἐμπορικὰ κέντρα, ὡς ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ἱερουσαλήμ, ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Ἀδριανούπολις, αἱ Πάτραι κ.ἄ. Εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τῶν πόλεων τούτων συνέβαλον κατὰ πολὺ αἱ μεγάλαι χερσαῖαι και θαλάσσιαι ὁδοί.

Αἱ ποτάμια ὁδοὶ τοῦ Δνειπέρου και τοῦ Τανάιδος (Δόν) εὐρίσκοντο εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ Βυζάντιον διὰ τῶν λιμένων τῆς Κριμαίας. Ἀπὸ τὴν χώραν τῶν Λαζῶν (τῆς παλαιᾶς Κολχίδος) και τὴν Τραπεζοῦντα ἤρχιζον ὁδοί, αἱ ὁποῖαι ὠδήγουν εἰς τὴν Κεντρικὴν Ἀσίαν.

Εἰς τὴν Βαλκανικὴν ὑπῆρχον πολλαὶ χερσαῖαι ὁδοί, αἱ ὁποῖαι συνέδεον ἀπομεμακρυσμένας πόλεις, ἡ μεγαλύτερα ὅμως ὄλων ἦτο ἡ περιφέρμος Ἐγνατία, διὰ τῆς ὁποίας συνεδέετο ἡ Κωνσταντινούπολις μὲ τὴν Ἀδριατικὴν και ἐντεῦθεν μὲ ὄλην τὴν Δύσιν.

Εἰς ὅλας τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου ὑπῆρχον μεγάλοι λιμένες, ὅπου συνηγαίνοντο ἔμποροι ἀπ' ὄλον τὸν κόσμον. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ἦτο ἡ Ἀλεξάνδρεια. Ἐξ αὐτῆς ἐξήγοντο τὰ δημητριακὰ προϊόντα τῆς κοιλάδος τοῦ Νείλου ποταμοῦ και εἰς αὐτὴν διὰ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης εἰσῆγοντο τὰ προϊόντα πολλῶν χωρῶν, ὡς τῆς Αἰθιοπίας, τῆς Ἀφρικῆς, τῆς εὐδαίμονος Ἀραβίας, τῶν Ἰνδιῶν, τῆς Κεϋλάνης και τῆς Κίνας, τὰ ἀρώματα, οἱ πολύτιμοι λίθοι και τὰ σπάνια μέταλλα.

Εἰς τοὺς λιμένας τῆς Συρίας τὰ μεγάλα καραβάνια ἔφερον ἀπὸ τὴν Κίαν τὴν ἀκατέργαστον μέταξιν και τὰ πλοῦτη τῆς Ἀνατολῆς. Ἀπὸ τοὺς λιμένας αὐτοὺς τὰ καραβάνια παρελάμβανον ὡς ἀντάλλαγμα τὰ προϊόντα τῆς συριακῆς βιομηχανίας, τὰ ὁποῖα ἦσαν ποικίλα ὑάλινα σκευῆ, ὑφάσματα, κομφοτεχνήματα, κεντήματα, οἶνοι και κοράλλια.

Εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἡ Ταρσός, ἡ Ἀττάλεια, ἡ Ἐφεσος, ἡ Σμύρνη, ἡ Φώκαια, εἰς δὲ τὸν Εὐξείνιον Πόντον ἡ Τραπεζοῦς και ἡ Χερσῶν εἶναι σπουδαῖα κέντρα ἀνταλλαγῶν. Ἐκ τούτων ἰδιαίτερος ἀξιοσημείωτος ἦτο ἡ Χερσῶν. Οἱ λαοὶ τῆς ἐνδοχώρας, Πατσινάκται, Ρῶσοι και Χάζαροι, ἔφερον εἰς Χερσῶνα τὸν σῖτον, τὸ χαβιάριον και

τὰ γουναρικά καὶ ἡγοραζον τὰ προϊόντα τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας.

Εἰς τὸ Ἴόνιον πέλαγος ἦσαν ὁ Αὐλὼν, τὸ Δυρράχιον καὶ ἡ Κέρκυρα. Εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ἑλλάδα τὸ Ναύπλιον, ἡ Κόρινθος, αἱ Ἀθήναι, ἡ Χαλκίς, αἱ Πάτραι ἐδέχοντο ἐμπόρους, οἱ ὅποιοι ἡγόραζον τὰ μεταξωτὰ τῶν ἐργοστασίων τῆς Πελοποννήσου, τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας.

Δύο ἦσαν τὰ σπουδαιότερα ἐμπορικὰ κέντρα τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἡ Θεσσαλονίκη καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις.

Ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι ἡ δευτέρα μετὰ τὴν πρωτεύουσαν ἐμπορικὴ πόλις τοῦ κράτους. Δεσπάζει τοῦ σημαντικοῦ εἰς τὴν ἱστορίαν Αἰγαίου Πελάγους καὶ τῶν μεγάλων ὁδῶν ἐπικοινωνίας Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ὅχι μόνον ὅλον τὸ ἐμπόριον, τὸ ὅποῖον ἀπὸ τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν κατηυθύνετο εἰς τὸν Βόσπορον, ἔπρεπεν ἀναγκαστικῶς νὰ περάσῃ ἀπὸ τὴν Θεσσαλονικὴν, ἀλλ' αὐτὴ ἦτο καὶ ἡ φυσικὴ ὁδὸς τῆς ἐξαγωγῆς εἰς τὰς σλαβικὰς χώρας.

Κατ' ἔτος καὶ κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, εἰς τὴν πεδιάδα μετὰ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως καὶ τοῦ ποταμοῦ Ἀξιῶ ἐγένετο μεγάλη ἐμπορικὴ πανήγυρις, ἡ ὁποία διήρκει πολλὰς ἡμέρας, τὰ Δημητριά. Εἰς αὐτὴν μετεῖχον ἔμποροι ἀπὸ τὰ πέρατα τοῦ κόσμου. Ἕλληνες, Σλάβοι, Ἴταλοί, Ἴσπανοὶ καὶ ἄλλοι. Οἱ ἔμποροι ἴδρουν πρόχειρα καταστήματα καὶ ἐπλούτιζον μὲ διάφορα ἐμπορεύματα, ὑφάσματα, ποικίλα ἔργα τέχνης καὶ γεωργικὰ καὶ βιομηχανικὰ προϊόντα πάσης φύσεως.

Ἄλλ' ἔτι σπουδαιότερον ἐμπορικὸν κέντρον ἦτο ἡ Κωνσταντινούπολις. Εἰς αὐτὴν συνεκεντρῶνετο τὸ ἐμπόριον ὅλου τοῦ κόσμου. Εἰς τὰ μεγάλα καταστήματα κατὰ μῆκος τῆς μεγάλης ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὠνομάζετο Μέση, ἦσαν συσσωρευμένα τὰ προϊόντα διαφόρων κλάδων τῆς βιομηχανίας. Ταῦτα ἦσαν ὑφάσματα πολύτιμα, θαυμάσια ἔργα χρυσοχοϊκῆς, κομψοτεχνήματα ἀπὸ ἐλεφαντοστοῦν ἢ ἀπὸ χαλκῶν κα' ἄργυρον ἢ ἀπὸ χρυσοῦν καὶ σμάλτων. Ἐκεῖ, ὑπὸ τὰς στοὰς καὶ εἰς τὰς πλατείας, εἰργάζοντο διάφοροι ἐπαγγελματίαι, χρυσοχόοι,

31. Βυζαντινὸν μεταξωτὸν ὑφασμα

δερματοπῶλαι, κηροποιοί, ἄρτοποιοί, ἔμποροι ὑφασμάτων, μαλλίων καὶ βάμβακος, ἵππων, ἰχθύων καὶ ἀρωμάτων. Ἄπειράριθμοι ἀγορασταὶ ἐπλήρουν τὴν μεγάλην πόλιν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Αὐτοκρατίας, τῆς Ἄνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως.

Εἰς τὴν μεγάλην ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου συνέβαλε τὸ ἐμπορικὸν ναυτικόν. Τὸ Σέκρετον τῆς θαλάσσης (τὸ σημερινὸν Ὑπουργεῖον τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας) διὰ τῶν ἀρμοδίων ὑπαλλήλων ἐνεθάρρυνε τὴν ἐμπορικὴν κίνησιν καὶ τὸ κράτος εἰσέπραττε πολλοὺς φόρους. Πηγὴ πλοῦτου λοιπὸν ἦτο ἡ ἰσχυρὰ ναυτιλία τοῦ Βυζαντίου, διότι τότε οἱ ἔμποροι προετίμων τῆς χερσαίας τὴν θαλασσίαν συγκοινωνίαν ὡς ἀσφαλεστέραν.

Ζωηρὰ ἐμπορικὴ κίνησις διεξήγετο εἰς τὴν Μεσόγειον μεταξὺ τῶν διαφόρων χωρῶν τῆς Αὐτοκρατορίας. Τὰ ἐγχώρια προϊόντα ἐξήγοντο εἰς ξένας ἀγορὰς καὶ ηὔξανον τὰ εἰσοδήματα τοῦ κράτους.

Ἐπίσης περίφημα ἦταν τὰ βιομηχανικὰ προϊόντα, χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη, μάλλινα, λινὰ ὑφάσματα καὶ γουναρικά. Οὐδὲν ἄλλο κράτος ἠδύνατο ν' ἀνταγωνισθῇ πρὸς τὰ προϊόντα τῆς βυζαντικῆς χρυσοχοίας καὶ ἐλεφαντουργίας.

Τόσον τὸ ἐμπόριον, ὅσον καὶ ἡ βιομηχανία ἠσκούοντο ἐλευθέρως εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος· μόνον ὠρισμένα ἐπαγγέλματα, ὡς τοῦ ὀπλοποιοῦ καὶ νομισματοκόπου, δὲν ἦσαν ἐλεύθερα εἰς τοὺς ιδιώτας. Πλεῖσται πόλεις ἀναφέρονται ὡς ἀξιόλογα βιομηχανικὰ κέντρα, ἡ Κωνσταντινούπολις, ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Ἀδριανούπολις, αἱ Θήβαι, αἱ Πάτραι, ἡ Κόρινθος, ἡ Καστορία κ.ἄ.

Μετὰ τὸν Ἰουστινιανόν, σπουδαιότερα βιομηχανία εἶναι ἡ μεταξουργία, ἡ ὁποία ἐφωδίαζεν ὅλην τὴν Εὐρώπην μὲ τὰ προϊόντα της.

Μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἡ μέταξα ἦτο πολὺ ἀκριβὴ, διότι, παραγομένη εἰς τὴν Κίναν, ἐχρειάζετο πολλὰ ἔξοδα νὰ μεταφερθῇ εἰς τὸ Βυζάντιον, οἱ δὲ Κινέζοι ἀπηγόρευον τὴν ἐξαγωγήν αὐτῶν μεταξοσκώληκος. Ὁ Ἰουστινιανὸς μετεχειρίσθη τὸ ἐξῆς τέχνησμα. Δύο Ἕλληνες μοναχοὶ μετέβησαν εἰς Κίναν καὶ ἔμαθον, πῶς καλλιεργεῖται ὁ μεταξοσκώληξ. Ὅταν ἐφευγον, ἔκρυψαν αὐτὰ μεταξοσκώληκος εἰς τὰς σωληνωτάς ράβδους των καὶ μετέφερον αὐτὰ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους. Ἐκτοτε ἡ βιομηχανία τῆς μετάξης ἀνεπτύχθη πολὺ καὶ διεδόθη εἰς πολλὰς πόλεις.

Ἐν γένει οἱ κυριώτεροι κλάδοι τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας τοῦ Βυ-

ζαντινού κράτους ἦσαν τὸ ἐμπόριον, ἡ ναυτιλία καὶ ἡ βιομηχανία.

34. Ἡ Γεωργία

Παρά τὴν τεραστίαν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, ἡ γεωργία δὲν ἔπαυσε ν' ἀποτελῇ τὴν βάσιν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου ἠσχολεῖτο εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, τὴν κτηνοτροφίαν καὶ τὴν δασοπονίαν.

Πολλάκις ὅμως παρετηρεῖτο μείωσις τῆς καλλιέργειας τῆς γῆς καὶ αἰτία ἦτο ἡ ληστρική, οὕτως εἶπεῖν, διαγωγὴ τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων, οἱ ὅποιοι ἐλέγοντο Δυνατοί. Οὗτοι εἶχον μεγάλας ἐκτάσεις καὶ ἀπερρόφων τὰ κτήματα τῶν μικρῶν ἰδιοκτητῶν. Οἱ δυνατοὶ ἦσαν ἡ μάστιξ τῆς ὑπαίθρου χώρας, κατελήστευον τὴν χώραν, ἐκακοποιοῦν πρόσωπα, ἐσφετερίζοντο ἀλλότρια κτήματα, ἰδιωτικά, ἐκκλησιαστικά καὶ δημόσια ἀκόμη, ὥστε τὰ κτήματα τῶν δυνατῶν ἤξανον εἰς βάρος τοῦ δημοσίου καὶ τῆς μικρᾶς ἰδιοκτησίας. Δὲν ἤρκοῦντο δὲ εἰς τὰς ἀπεράντους γαίας οἱ δυνατοί, ἀλλά, ἀποκτῶντες καὶ στρατιωτικὴν δύναμιν, ἐστασίαζον καὶ ἐστρέφοντο ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορος. Πολλάκις ἡ κυβέρνησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπησχόλησε μέρος τοῦ στρατοῦ τῆς πρὸς κατάπνιξιν τῶν ἐπαναστάσεων τῶν δυνατῶν.

Πρὸ τοῦ κινδύνου τούτου, οἱ ἐλεύθεροι χωρικοὶ (χωρῆται) ἤ ἐγκατέλειπον τὴν ὑπαίθρον καὶ συνωθοῦντο εἰς τὰ ἀστικά κέντρα ἢ ἐγίνοντο δουλοπάροικοι τῶν δυνατῶν. Οἱ δουλοπάροικοι ἦσαν προσκολλημένοι εἰς τὸ κτῆμα καὶ ἠκολούθουν τὴν τύχην τοῦ κτήματος, ἐκαλλιέργουν δὲ τοῦτο ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Ἡ δουλοπαροικία ἐπροξένησε μέγα κακὸν εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος καὶ ἀνάγεται εἰς πολὺ παλαιούς χρόνους.

Λόγος ἐπίσης σημαντικὸς διὰ τὴν αὔξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δουλοπαροίκων ἦτο ἡ καταστροφὴ τῆς ὑπαίθρου χώρας ἐκ τῶν συχνῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων. Οἱ μικροὶ γεωργοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ πληρώνουν τοὺς φόρους εἰς τὸ κράτος καὶ ἠναγκάζοντο νὰ πωλοῦν τὰ κτήματά των εἰς τοὺς πλουσίους καὶ νὰ συρρέουν εἰς τὰς πόλεις. Ἡ ἀπομάκρυνσις ὅμως τῶν γεωργῶν ἀπὸ τοὺς ἀγροὺς δὲν συνέφερεν εἰς τὸ κράτος. Διὰ τοῦτο ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς κοινοτικὸς ἄρχοντας καὶ εἰς τοὺς μεγάλους ἰδιοκτήτας νὰ ἐπαναφέρουν διὰ τῆς βίας τοὺς δραπέτας καλ-

λιεργητάς και νά ἐμποδίζουσι τήν ἀναχώρησίν των. Κατ' αὐτόν τόν τρόπον ἐδημιουργήθη ἡ ἀρχή, ὅτι οἱ γεωργοί ἦσαν ἀναποσπάστως προσηρτημένοι εἰς τὸ κτήμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουσι διὰ τῆς γεννήσεως ἢ τῆς μακροχρονίου διαμονῆς.

Ἡ κυβέρνησις πολλάκις ἐλάμβανε μέτρα καὶ προσεπάθει νά προστατεύῃ τήν μικράν ἰδιοκτησίαν τῶν πτωχῶν ἀγροτῶν ἐναντίον τῶν ἰσχυρῶν καὶ νά καλυτερεύῃ τήν κατάστασιν τῶν ἀγροτῶν, δίδουσα εἰς τὰς κοινότητας τῶν χωρίων περισσοτέρας ἐλευθερίας.

Ἄλλ' αἱ προσπάθειαι αὗται δὲν εἶχον μεγάλην ἐπιτυχίαν καὶ εἰς πολλὰς περιοχὰς οἱ ἀγροί ἤρχισαν νά ἐρημώωνται καὶ ἡ γεωργία νά ἐγκαταλείπεται. Εὐτυχῶς ὅμως, τὸ Βυζαντινὸν κράτος εἶχε πλεόνασμα γεωργικῶν προϊόντων ἐκ τῶν εὐφόρων πεδιάδων τῆς Θράκης καὶ τῆς Μ. Ἀσίας.

35. Κατοικία - Ἐνδυμασία - Τροφή

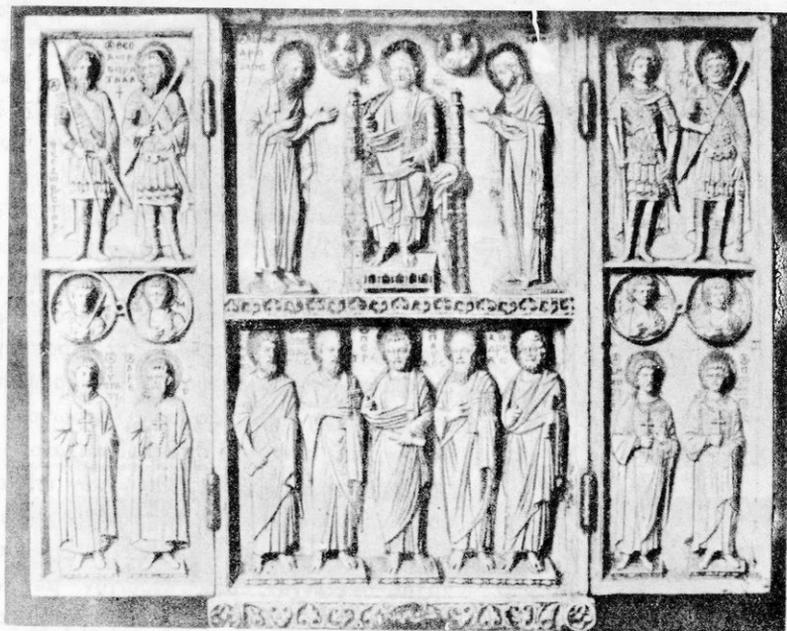
Ἡ κατοικία τοῦ αὐτοκράτορος ἦτο τὸ Μέγα Παλάτιον, τὸ ὁποῖον ἦτο ὄχι μόνον τὸ μεγαλοπρεπέστερον στόλισμα τῆς πρωτεύουσας, ἀλλὰ συγχρόνως τὸ κέντρον τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ κράτους.

Τοῦτο δὲν ἦτο ἐν οἰκοδόμημα, ἀλλ' ἀπετέλει ὁλόκληρον συνοικίαν παρὰ τὸν Βόσπορον, τὸ ὠραιότερον μέρος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ ἔκτασις τοῦ παλατιοῦ ἦτο 400.000 π.μ. καὶ περισσότερα τῶν 10.000 ἀτόμων κατοικοῦσι εἰς αὐτό. Τὸ Παλάτιον ἦτο σύμπλεγμα κτιρίων, ἐκκλησιῶν, αὐλῶν, πλατειῶν, καὶ κήπων. Οἱ ἐκάστοτε βασιλεῖς ἐφιέτιμον αὐτὸ καὶ ἀνεκαίνιζον ἢ ἐπεξέτεινον ἢ ἐξωράιζον αὐτό.

Τὰ ἰδιαίτερα διαμερίσματα τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας ἐλέγοντο ἱερόν παλάτιον καὶ ἐπεκοινώνουν μεταξύ των μετὰ διαδρόμους, στολισμένους μετὰ στοὰς, ἀγάλματα καὶ μαρμάρινα συντριβάνια. Εἰς ἄλλα τὰ διαμερίσματα ὑπῆρχον θαυμάσιαι αἶθουσαι, μετὰ τοὺς τοίχους στολισμένους ἀπὸ ὠραῖα ψηφιδωτά, τὰ ὁποῖα παρίστανον ἀγίους ἢ νίκας τῶν αὐτοκρατόρων. Αἱ θύραι ἦσαν τεχνουργημέναι ἀπὸ ἀργυρον καὶ ἐλεφαντοστοῦν. Ὑπῆρχον ἐπίσης ἐκκλησίαι, κῆποι, στέρναι, ἀποθήκαι τροφίμων, κατοικίαι διὰ τὴν ὑπηρεσίαν, στρατῶνες, στάβλοι κ.ἄ.

Αἱ ἰδιωτικαὶ οἰκίαι, σύμφωνα μετὰ τὸ σχέδιον τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν, ἦσαν ἀπλαῖ, μονόροφοι ἢ διώροφοι, τὰ δωμάτια δ' αὐτῶν ἐκτίζοντο περίξ τῆς αὐλῆς ἢ ὁποῖα ἦτο κλειστή.

Αἱ οἰκίαι τῶν πλουσίων εἶχον στοὰς ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς.

32. Τρίπτυχον μουσειού Λούβρου
(*Ενθα διακρίνομεν τὸ ἔνδυμα τῶν Βυζαντινῶν, 11ος αἰὼν)

Ὁ στολισμὸς αὐτῶν ἦτο ἐπίσης πολυτελής, ὅπως καὶ τοῦ παλατιοῦ, διότι οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων ἐστρώνοντο μὲ μάρμαρα, μὲ ψηφιδωτὰ καὶ ζωγραφίας, τὰ δὲ ἐπιπλα ἐστολιζόντο μὲ ἐλεφαντοστοῦν καὶ σμάλτα. Καθίσματα ὑπῆρχον ὅλων τῶν εἰδῶν. Βαρύτιμοι τάπητες ἐσκεπάζον τὸ πάτωμα καὶ πολύτιμοι πολυέλαιοι συνεπλήρωνον τὴν λαμπρὰν ἐμφάνισιν τῶν οἰκιῶν.

Τὴν ἰδίαν πολυτέλειαν παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸ ἔνδυμα τῶν Βυζαντινῶν, μεταξωτὸν μὲ χρώματα κτυπητὰ καὶ χρυσᾶ κεντήματα. Ἡ ἐνδυμασία τῶν Βυζαντινῶν κατ' ἀρχὰς ἦτο ἀπλή, ὁμοία μὲ τὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, χιτῶν καὶ ἱμάτιον. Ὁ χιτῶν τῶν ἀνδρῶν ἦτο κοντὸς καὶ τῶν γυναικῶν μακρὸς. Εἰς τοὺς πόδας ἐφόρουσιν περικνημίδας καὶ ὑποδήματα ἀπὸ δέρμα.

Κατόπιν ὅμως εἰς τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τῶν ἀνδρῶν καὶ ἰδίως τῶν γυναικῶν ἔγιναν πολλαὶ μεταβολαί, ὡς δεικνύουσι τὰ ὄνόματα τῶν φο-

33. "Ενδυμα Βυζαντινῆς
(Ἐκ μωσαϊκοῦ τοῦ ἐν Ραββένην
ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀπολλωναρίου
τοῦ νέου, ἑως αἰῶν)

ὅμως τῶν πλουσίων ὑπῆρχεν ἄρτος λευκός, ἰχθύες νωποί, αὐγοτάραχα, καραβίδες, ἀστακοί, στρεΐδια, κρέας ψητόν, τυρός ἐκλεκτός καὶ ἄλλα, ὄχι πολὺ διάφορα ἀπὸ τὰ ἰδικά μας. Καὶ τὰ γλυκίσματα ἦσαν ἄφθονα καὶ οἱ καρποί, ξηροὶ καὶ χλωροί. Ὁ δὲ οἶνος, τὸν ὅποιον ἔπινον οἱ πλούσιοι, ἦτο ἐκλεκτός τῆς Χίου, τῆς Μυτιλήνης, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Σάμου.

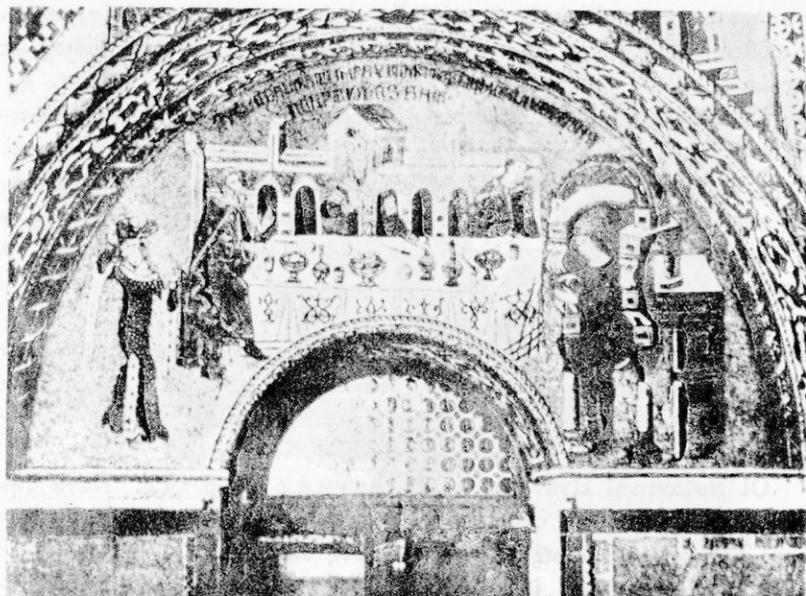
36. Αἱ ἑορταί

Μέσα διασκεδάσεων εἶχον οἱ Βυζαντινοὶ πολλὰ. Συνηρτῶντο εἰς τὰ δημόσια λουτρά, καθὼς καὶ εἰς τὰς λουτροπόλεις ἱαματικῶν ἢ θα-

ρεμάτων καὶ κοσμημάτων. Μεγάλην ἀγάπην αἱ γυναῖκες τοῦ Βυζαντίου εἶχον εἰς τὰ κοσμήματα (περιδέραια, ἐνώτια, βραχιόλια, δακτυλίδια, ζώνας), τὰ ὅποια ἦσαν στολισμένα μὲ πολυτίμους λίθους. Ἄνδρες καὶ γυναῖκες εἶχον μακρὰν κόμην.

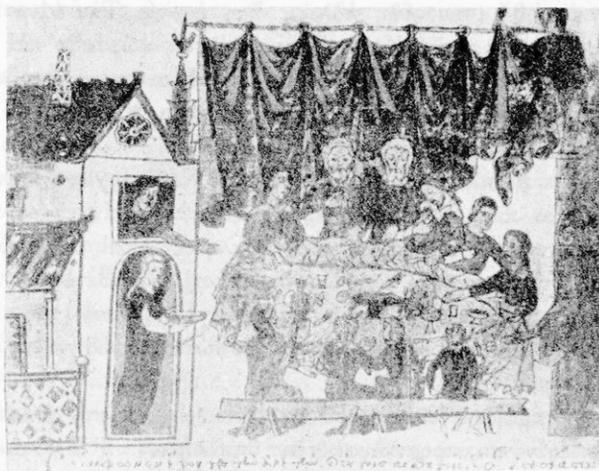
Ἡ πολυτέλεια τῆς τραπέζης εἶναι ἐπίσης μεγάλη. Εἰς τὸ παλάτιον καὶ τὰ μέγαρα τῶν πλουσίων τὰ πινάκια, τὰ ποτήρια καὶ τὰ ἄλλα σκεύη, εἶναι χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ. Εἰς τὴν τακτοποίησιν τῆς τραπέζης ἐπικρατεῖ λεπτὴ κομψότης. Τὰ ἀρώματα καὶ τὰ ἄνθη εἶναι ἄφθονα. Ἐτρωγον οἱ Βυζαντινοὶ συνήθως ὅπως οἱ ἀρχαῖοι, ἐξηπλωμένοι εἰς κλίνας, πρὸ τῶν ὁποίων ἦσαν τοποθετημένοι τράπεζαι. Κοιλιάρια καὶ μαχαίρια εἶχον πάντοτε. Πιρουνία κατ' ἄρχάς δὲν εἶχον, ἀλλ' ἔτρωγον μὲ τὰς χεῖρας καὶ δι' αὐτό, πρὸ τοῦ φαγητοῦ καὶ μετ' αὐτό, ἦτο ἀπαραίτητον τὸ νίψιμον τῶν χειρῶν. Ἀργότερον ὅμως εἰσῆχθη ἡ χρῆσις πιρουνιῶν.

Ἡ συνήθης τροφὴ τοῦ λαοῦ ἦτο ἄρτος μαῦρος, ὄσπρια, λάχανα, τυρός, ἰχθύες παστοὶ ἢ νωποί, ἐλαῖαι καὶ ἄλλα. Ἐπίνον δὲ οἶνον ἢ τὸ κυμινᾶτον, δηλ. ὕδωρ βραστὸν μὲ κύμινον. Εἰς τὰς τραπέζας

34. Εἰκὼν συμποσίου.

(Μωσαϊκὸν τοῦ βαπτιστηρίου τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας, 14ος αἶων)

35. Εἰκὼν συμποσίου.

(Μικρογραφία τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Παρισίων, 14ος αἶων)

γασσίων λουτρῶν. Ὁ λαὸς διεσκέδαζεν ἐπίσης εἰς τὰ καπηλεῖα, παρηκολούθει παραστάσεις γελωτοποιῶν καὶ ἔπαιζε διάφορα παιγνίδια, ὡς ζατρίκιον κ.ἄ.

Ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τοὺς βυζαντινοὺς εἶχον αἱ θρησκευτικαὶ ἑορταί. Τὸν ἑορτάζοντα ναὸν ἐστόλιζον μὲ κλάδους δάφνης ἢ μυρσίνης, ἔθιμον διατηρούμενον μέχρι σήμερον. Ἐὰν ὁ ναὸς ἦτο μακρὰν τῆς πόλεως, οἱ ἐκκλησιαζόμενοι, μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν, συνήθιζον νὰ συμποσιάζουν περὶ τῆς ναοῦ, νὰ ψάλλουν διάφορα ἄσματα καὶ νὰ χορεύουν.

Αἱ μεγάλαι ἑορταί τῶν Χριστουγέννων, τῶν Φώτων, τοῦ Εὐαγγελισμού, τοῦ Πάσχα καὶ τῆς Μεταμορφώσεως ἐτελοῦντο μὲ πολλὴν λαμπρότητα. Κατὰ τὴν νύκτα τοῦ Μεγάλου Σαββάτου ἢ φωταγωγία εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ εἰς τὰς οἰκίας ἦτο ἄπλετος. Εἰς τὰς ἑορτάς συμμετεῖχον οἱ βασιλεῖς καὶ εἰς τὰ ἀνάκτορα ἐδίδοντο ἐπίσημα γεύματα.

Οἱ Βυζαντινοὶ εἶχον καὶ κοινωρικὰς ἑορτάς. Κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν γενεθλίων ἐδέχοντο τοὺς φίλους των καὶ παρέθετον δείπνον. Τὰ ὀνομαστικὰ ἦσαν ἑορτὴ ὀνομαστικῆ.

Ἐπῆρχον ὅμως καὶ λαϊκαὶ ἑορταί, ὡς ἡ πρώτη τοῦ Ἰανουαρίου καὶ ἡ πρώτη τοῦ Μαρτίου. Ταύτας παρέλαβον οἱ Βυζαντινοὶ ἀπὸ τοὺς εἰδωλολάτραις (Καλένδαι, ἐξ οὗ κάλανδα).

Τὸ γενέθλιον τῆς πόλεως ἦτο ἑορτὴ. Τὴν 11ην Μαΐου ἐκάστου ἔτους ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐώρταζε καὶ ἐχόρευεν εἰς τὴν Μέσην, τὴν μεγαλυτέραν ὁδὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἰς τὰ ἀνάκτορα οἱ ἄρχοντες παρεκάθητο εἰς γεῦμα.

Ἐκτὸς τῶν ἑορτῶν, ὑπῆρχον καὶ αἱ ἐπίσημοι τελεταί. Ὅταν ἐγεννᾶτο βασιλόπαις, ἐτελεῖτο ἑορτὴ. Κατ' ἀρχὰς ἤρχετο ὁ Πατριάρχης μὲ τὸν κλῆρον τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ ἔδιδε τὰς εὐχὰς τῆς γεννήσεως, ἔπειτα οἱ συγλητικοὶ καὶ τὴν τρίτην ἡμέραν ἤρχετο ἀντιπροσωπεῖα τῶν Πρασίνων καὶ τῶν Βενέτων.

Ἡ βᾶπτισις τοῦ βασιλόπαιδος ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου, παρουσίᾳ ὅλων τῶν ἀρχόντων. Τὸ νεοφώτιστον ὠδηγεῖτο ἐν πομπῇ εἰς τὰ ἀνάκτορα.

Ἡ ἡμέρα τῶν γενεθλίων τοῦ βασιλέως ἐορτάζετο ἐπισημῶς καὶ κατ' αὐτὴν ἐγένοντο προαγωγαὶ τῶν ὑπαλλήλων. Τὰ βασιλικὰ βροῦμαλία, ἦτοι αἱ ὀνομαστικαὶ ἑορταὶ τῶν βασιλέων, ἐορτάζοντο κατὰ τρόπον λαμπρὸν, ὡς καὶ οἱ γάμοι αὐτῶν. Ἀγῶνες καὶ

36. Ἀνάρρησις τοῦ αὐτοκράτορος ἐπὶ ἀσπίδος.
(Μικρογραφία ἐν κώδιξι, 14ου αἰῶνος)

θεατρικαὶ παραστάσεις ἐγίνοντο εἰς τὸν Ἰππόδρομον, ὅπου ἀνηρτῶντο καὶ εἰκόνες τῶν νεονύμφων.

Μία ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας ἐορτὰς τοῦ Βυζαντίου ἦτο ἡ ἡμέρα τῆς αὐτοκρατορίας, δηλαδή ἡ ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνηγορεύετο ὁ αὐτοκράτωρ. Ὑψοῦτο οὗτος ἐπὶ ἀσπίδος, ἐν μέσῳ τῶν εὐχῶν τοῦ λαοῦ, καὶ ἤκουε τὰς παρακλήσεις καὶ τὰ παράπονα αὐτοῦ. Τὴν παραμονὴν τῆς ἐπετείου τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ βασιλέως ἀντιπρόσωποι τῶν δήμων προσήρχοντο εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἔνθα παρετίθεντο ἐπίσημα γεύματα καὶ ἐδίδοντο χοροί.

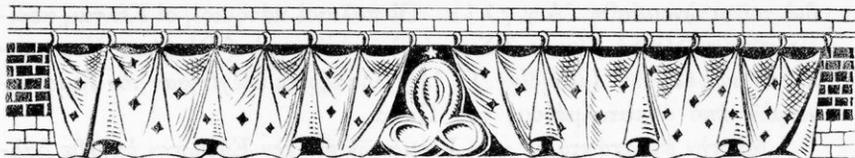
Οἱ πανηγυρισμοὶ δι' εὐχάριστα γεγονότα ἦσαν πάμπολλοι καὶ ἐλέγοντο δημόσια ἱλαρία. Ἡ ἀναγγελία νίκης, ἡ σύναψις εἰρήνης, ἡ ἀναχώρησις ἐχθρῶν καὶ ἡ ὑποδοχὴ ἐπισήμων ξένων ἐλάμβανον πανηγυρικὸν χαρακτῆρα. Ὑπερέβαινε ὅμως πάσης ἄλλης ἐορτῆς τὴν λαμπρότητα ἡ ὑποδοχὴ τοῦ βασιλέως, ὅταν οὗτος ἐπέστρεφε νικητὴς ἀπὸ ἐκστρατείας. Ἐγίνετο τότε θρίαμβος, ὅπως παλαιότερον εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν.

Ὁ βασιλεὺς ἐστάθμευεν ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρα τὴν Χαλκηδῶνα. Ἐκεῖ ἔσπευδον νὰ τὸν συναντήσουν ὁ Πατριάρχης, οἱ συγκλητικοί, οἱ οἰκεῖοί του καὶ πλῆθος λαοῦ. Μετὰ τινὰς ἡμέρας ἡ πομπὴ ἐξεκίνηει πρὸς τὴν πρωτεύουσαν.

Ὁ βασιλεὺς ἐπιβαίνων τοῦ βασιλικοῦ τοῦ πλοίου, ἤρχετο εἰς τὸ προάστειον "Εβδομοῖον" (βλέπε χάρτην σελ. 91), ὅπου ὁ λαὸς τὸν ἀνέμενεν ἐνθουσιῶν. Ἐκεῖθεν μετέβαινεν εἰς τὴν Χρυσὴν Πόρταν, ὅθεν θὰ ἐγένετο ἢ εἰς τὴν πρωτεύουσαν θριαμβευτικὴ του εἰσοδος. Αἱ ὁδοὶ τῆς πόλεως, διὰ τῶν ὁποίων θὰ διήρχετο ἡ πομπή, εἶχον ἐν τῷ μεταξύ, κατόπιν διαταγῆς τοῦ ἐπάρχου τῆς πόλεως, στολισθῆ καὶ στρωθῆ μὲ ἄνθη.

Διὰ τῆς μεσαίας πύλης, τῆς Χρυσῆς Πόρτας, διήρχοντο οἱ αἰχμάλωτοι καὶ τὰ λάφυρα καὶ ἠκολούθει ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τεθρίππου ἄρματος ἢ ἐπὶ λευκοῦ ἵππου. Ὁ λαός, ἰστάμενος παρὰ τὰς ὁδοὺς, ἔρραινε τὸν θριαμβευτὴν αὐτοκράτορα μὲ ἀρώματα καὶ ἄνθη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 7ον

37. Τὰ Δυτικά κράτη

ΕΙΣ ΤΑΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ τῆς παλαιᾶς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἰδρῦθησαν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν διάφορα κράτη, τῶν Βουργουνδίων, Βησιγότθων, Ὀστρογότθων, Βανδάλων, Λομβαρδῶν, Ἀγγλοσαξόνων, Βαυαρῶν, Σαξόνων καὶ Φράγκων. Τὰ πλεῖστα κατελήφθησαν ἑνωρὶς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν καὶ Ἀράβων. Περισσότερον διετηρήθη τὸ Φραγκικὸν κράτος καὶ ἀνέπτυξεν ἀξιόλογον ἱστορικὴν δράσιν. Πραγματικὸς ἰδρυτὴς τούτου ἔγινεν ὁ Χλωδοβῆκος (446 — 511), ὅστις κατέστησε πρωτεύουσάν του τοὺς Παρισίους καὶ ἐδέχθη τὸν Χριστιανισμόν.

Ἐπὶ Χλωδοβίκου καὶ τοῦ Δαγοβέρτου (628 — 638) τὸ Φραγκικὸν κράτος ἐπεξετάθη πολὺ, ἀφοῦ ὑπετάγησαν οἱ Βουργουνδιοὶ εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν Γαλίαν καὶ ἀπωθήθησαν πέραν τῶν Πυρηναίων οἱ Βησιγότθοι. Ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Δαγοβέρτου τὰ σύνορα τοῦ φραγκικοῦ κράτους ἐμεγάλωσαν καὶ πέραν τοῦ Ρήνου, ἰδίως μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῶν Βαυαρῶν καὶ Σαξόνων. Οἱ διαδεχθέντες τὸν Δαγοβέρτον κατὰ σειρὰν βασιλεῖς ἔστερουντο προτερημάτων καὶ τὸ κράτος ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τῶν αὐλαρχῶν, τῶν λεγομένων μαγιορδῶν (Major domus).

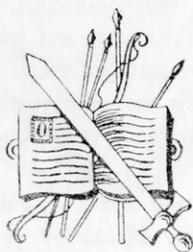
Ἡ ἰδρυσις τοῦ Φραγκικοῦ κράτους, εὐθὺς μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ Δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ, ἀποτελεῖ ἀξιόλογον γεγονός, διότι εἰς τὸ ἀπέραντον χάος, τὸ ὁποῖον προῆλθεν εἰς τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς βαρβάρων λαῶν, ἠδραιώθη ἰσχυρὸν κράτος Χριστιανικὸν εἰς τὴν Δύσιν.

Εἰς τὰς νήσους Μεγάλην Βρεττανίαν καὶ Ἰρλανδίαν ἰδρυσαν οἱ Γερμανοὶ ἄλλο κράτος. Τὸ 449 πλῆθος Ἀγγλων καὶ Σαξόνων διεπεραιώθη εἰς τὴν νῆσον καὶ κατέλαβεν ὅλην τὴν πεδινὴν χώραν, ἣ ὁποῖα

διὰ τοῦτο ὠνομάσθη Ἑλλάς. Οἱ παλαιοὶ κάτοικοι, οἱ Κέλται, περιωρίσθησαν εἰς τὰ βόρεια (Σκωτία) καὶ δυτικὰ (Οὐαλίαν, Κορνοναλίαν) καὶ εἰς τὴν Ἰρλανδίαν. Οἱ Ἀγγλοσάξονες ἐδέχθησαν τὸν Χριστιανισμόν ἀπὸ ἀπεσταλμένους τοῦ Πάπα.

Μὲ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Γερμανῶν εἰς τὴν Εὐρώπην ἐπῆλθε βαρβαρότης ἐπὶ τινα χρόνον, οἱ κάτοικοι ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὴν βίαν καὶ ἄσυλον εὕρισκον μόνον εἰς τὰ μοναστήρια. Τὰ Γράμματα ἐλησμονήθησαν, αἱ Τέχναι παρημελήθησαν καὶ ἦθη τραχύτερα ἐπεκράτησαν. Ὡς πρὸς τὴν διοίκησιν οἱ βασιλεῖς τῶν Γερμανικῶν κρατιδίων ἐμιμήθησαν τοὺς Ρωμαίους, τὸν πολιτισμὸν τῶν ὁποίων ἐδέχθησαν.

Βαθμηδὸν οἱ Γερμανοὶ ἀπέμαθον τὴν γλῶσσάν των καὶ συνεχωρεύθησαν μὲ τοὺς παλαιούς κατοίκους. Ἐκ τῆς ἐπιμειξίας ταύτης προῆλθον οἱ νέοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης, οἱ ὁποῖοι λέγονται Νεολατινικοὶ λαοί, ὡς ὁμιλοῦντες γλώσσας προερχομένας ἀπὸ τὴν λατινικὴν, ἤτοι τὴν γαλλικὴν, ἰσπανικὴν, ἰταλικὴν κ.ἄ. Ὅθεν τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης, δυνάμεθα νὰ ὑπαγάγωμεν εἰς τρεῖς μεγάλας ὁμοεθνίας, τὴν Νεολατινικὴν, τὴν Γερμανικὴν καὶ τὴν Σλαβικὴν.

ΟΙ ΜΙΛΑΔΟΧΟΡΤΟΙ ΤΗΣ ΠΑΡΑΚΤΟΥ — ΟΡΘΟΙ ΑΓΑΡΟΙ

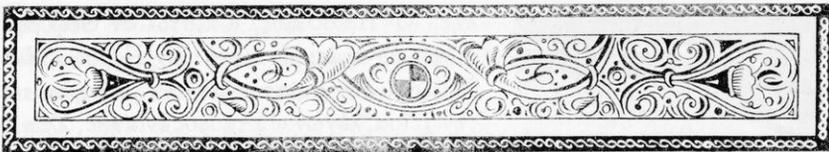
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

641 — 1204

[Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ — ΟΙ ΒΟΥΛΓΑΡΟΙ

1. ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΟΥ 'ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ

ΜΕ ΤΟΝ θάνατον τοῦ 'Ηρακλείου (641) εἰσερχόμεθα εἰς τὴν καθ' αὐτὸ βυζαντινὴν περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ κράτος γίνεται ὁμοιογενές, δηλ. Ἑλληνικόν. Μεγάλαι ἐπαρχίαι, εἰς τὰς ὁποίας ὑπῆρχον πολλοὶ αἰρετικοί, ἀπεσπάσθησαν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ ὑπετάγησαν εἰς τοὺς Ἀραβας (Συρία, Παλαιστίνη, Αἴγυπτος), εἰς δὲ τοὺς Σλάβους οἱ Ἰλλυριοὶ καὶ οἱ Θράκες. Δηλ. κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον (641 — 1204) ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία χάνει ἔδαφος, ἀλλὰ κερδίζει ὁμοιογενῆ πληθυσμόν. Ἐθνολογικῶς ἀποβαίνει αὕτη καθαρῶς ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία μὲ ἐπίσημον θρησκείαν τὴν ὀρθόδοξον Χριστιανικὴν. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι ἡ ὁμιλουμένη καὶ ἡ γραφομένη, ἀντικαθιστᾷ δὲ καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν τὴν λατινικὴν.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ 'Ηρακλείου ἡ Ἑλληνικὴ κατέστη ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ κράτους. Οἱ νόμοι, τὰ διατάγματα καὶ ὅλα τὰ δημόσια ἔγγραφα συνετάσσοντο εἰς τὴν Ἑλληνικὴν. Τὰ δὲ νομίσματα, τὰ ὁποῖα ἐκυκλοφόρουσαν εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἔφερον ἑλληνικὰς ἐπιγραφάς. Χρῆσις τῆς Ἑλληνικῆς ἐπίσης γίνεται εἰς τὸν στρατὸν καὶ εἰς τὴν ἀγοράν. Ἡ λατινικὴ εἶναι ἐντελῶς ἀκατανόητος εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἡ λέξις Ρωμαῖος ἔπαυσε νὰ ἔχῃ ἐθνικὴν σημασίαν, μόνον δ' ὡς τιμητικὸς τίτλος ἐφέρετο ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Ἐπίσης, ἐκτὸς τῆς ἑλληνικότητος, ἰδιαιτέρον γνώρισμα τῆς αὐτοκρατορίας εἶναι ἡ ὀρθοδοξία. Αὕτη, ὡς θρησκευτικὸν καὶ ἐθνικὸν γνώρισμα, διακρίνει τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς τῆς Δύσεως καὶ ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς (αἰρετικούς) τῆς Ἀνατο-

37. Κωνσταντίνος ο Πρωγωνάτος
(Μικρογραφία 14ου-15ου αιώνας)

Τούτον διεδέχθη ο υἱός του Κωνσταντῖνος Β' (641 — 668), ὀνομαζόμενος καὶ Κωνσταντῖνος Γ'.

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τούτου τὸ ἀραβικὸν κράτος ἐστερέωσε τὰς θέσεις του καὶ ὁ ὀξυδερκὴς χαλίφης Μωαβιᾶ κατέστησε πρωτεύουσαν τοῦ κράτους του τὴν Δαμασκὸν τῆς Συρίας καὶ ἐνωρὶς κατεσκεύασεν ἰσχυρὸν στόλον, μὲ τὸν ὁποῖον ἐκυριάρχησεν εἰς τὴν Μεσόγειον, καταλαβὼν τὴν Κύπρον (649) καὶ Ρόδον (654).

Ὁ τολμηρὸς οὗτος πολιτικὸς καὶ ἐπιδέξιος ὀργανωτὴς τοῦ ἀραβικοῦ κράτους, μετὰ τὴν δημιουργίαν ναυτικοῦ, ἀπέβη πολὺ ἐπικίνδυνος εἰς τὸ Βυζάντιον. Αὐτοκράτωρ τότε ἦτο ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντῖνος Β' Κωνσταντῖνος Δ', ὁ ἐπικαλούμενος Πρωγωνάτος (668 — 685), ὅστις, διαλύσας τὰς ἐναντίον του ἐπαναστάσεις, ἐστερέωσε μὲ ταχύτητα τὴν ἐξουσίαν του.

Τὸ 673 ὁ Μωαβιᾶ μὲ ἰσχυρὸν στρατὸν εἰσέβαλεν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ ἐπροχώρησεν μέχρι τῆς Χαλκηδόνος, ἐνῶ συγχρόνως πολυ-

λῆς. Ὁ Ἡράκλειος, « πιστὸς ἐν Θεῷ βασιλεύς », πολεμῶν κατὰ τῶν Περσῶν, ἐνθαρρύνει τὸν στρατὸν μὲ τὸν Σταυρὸν εἰς τὴν χεῖρα, λέγων « Σταυρὸς ἐνίκησε, Σταυρὸς νικᾷ ». Ἐκτοτε οἱ πόλεμοι ἔλαβον χαρακτηριστῆρα θρησκευτικόν, δηλ. χαρακτηριστῆρα σταυροφορίας, ὁ δὲ πατριωτισμὸς τῶν Βυζαντινῶν ἐστηρίζετο εἰς τὴν θρησκείαν.

Ἡ Ἐκκλησία ἀπέκτησε μεγάλην δύναμιν, ἡ δὲ ἐπιρροή της εἶναι ἰσχυρά εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Ἰδιαιτέρως σπουδαῖον ρόλον ἔπαιξεν εἰς τὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας ὁ Πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ διὰ τῶν ἀραβικῶν κατακτήσεων ἐχάθησαν τὰ Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας, Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας, κατέστη μεγάλη προσωπικότης.

Τὸν Ἡράκλειον θανόντα (641) διεδέχθη ὁ υἱὸς του Κωνσταντῖνος Β', ὁ ὁποῖος μετὰ τρεῖς μῆνας ἀπέθανε.

ἀριθμός στόλος ἀνέπλευσε τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἐνεφανίσθη πρὸ τῆς Πρωτευούσης, ἡ ὁποία ἐπολιορκήθη ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης. Ἡ πολιορκία διήρκεσεν ἐπὶ πέντε ἔτη (673 — 678), πλὴν τῶν χειμερινῶν μηνῶν, καθ' οὓς ὁ ἀραβικὸς στόλος κατέφευγεν εἰς τὴν Κύζικον.

Ὑπὸ ταιαύτας συνθήκας ἀνέτως παρεσκευάσθη ὁ Πωγωνᾶτος πρὸς ἀντεπίθεσιν καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ἐκ Συρίας μηχανικοῦ Κ α λ λ ι ν ί κ ο υ, τοῦ ἐφευρέτου ὄπλου ἰσχυροτάτου, τοῦ ὕ γ ρ ο ῦ π υ ρ ὄ ς, κατέκαυσε τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἀραβικοῦ στόλου. Τὸ ὕγρον πῦρ, « θαλάσσιον πῦρ », ὡς γράφουν οἱ Βυζαντινοί, συνίστατο ἐξ εὐφλέκτων οὐσιῶν, θείου, νίτρου, πετρελαίου κ.ἀ., ἐξεσφενδονίζετο διὰ σωλήνων μακρῶν καὶ προεκάλει πυρκαϊᾶν εἰς τὰ ἐχθρικά πλοῖα. Ὁ Μ ω α β ι ᾶ ἐξηναγκάσθη νὰ κλείσῃ ταπεινωτικὴν εἰρήνην καὶ νὰ πληρώσῃ ἐτήσιον φόρον εἰς τὸ Βυζάντιον.

Παρὰ ταῦτα, βραδύτερον, οἱ Ἄραβες εἶχον ἐπιτυχίας ἀλλαχοῦ καί, συμπληρώσαντες τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου μέχρι τῆς Αἰθιοπίας, ἐκυρίευσαν τὴν Κυρηναϊκὴν, τὴν Τρίπολιν, τὴν Τύνιδα, τὸ Ἄλγεριον καὶ τὸ Μαρόκον. Τοιοῦτοτρόπως, 50 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ, οἱ Ἄραβες ἔφθασαν εἰς τὸν Ἀτλαντικὸν (681).

2. Οἱ Β ο ὑ λ γ α ρ ο ι

Ἄλλο σπουδαῖον γεγονός τῆς βασιλείας τοῦ Πωγωνάτου εἶναι ἡ ἐγκατάστασις τῶν Β ο υ λ γ ᾶ ρ ω ν εἰς τὴν Κάτω Μοισίαν, τὴν σημερινὴν δηλαδὴ Βουλγαρίαν, τὴν ὁποίαν ἕως τότε κατόικουν Σλάβοι γεωργοί. Οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς ὀνομάζουσι μὲ διάφορα ὀνόματα τοὺς Βουλγάρους: Σ κ ῦ θ α ς, Μ υ σ ο ῦ ς, Ο ὕ ν ν ο υ ς καὶ πολὺ βραδύτερον Β ο υ λ γ ᾶ ρ ο υ ς. Ἄλλοι ἱστορικοὶ δέχονται ὅτι οἱ Βούλγαροι εἶναι τουρκικὴ φυλὴ καὶ ἄλλοι φινο-ουγγρικὴ, ἐπομένως συγγενεῖς τῶν Οὐγγρων. Ἐκ τούτων ἀπεχωρίσθησαν πολλοὶ καὶ κατέκλυσαν τὴν μεταξὺ Δνειστέρου, Δουνάβειος καὶ Μαύρης θαλάσσης χώραν, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν δὲ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀ σ π α ρ ο ῦ χ κατήρχοντο νοτιώτερον καὶ ἐλεηλάτουσι τὰς βυζαντινὰς ἐπαρχίας καὶ ἐνίοτε ἐφθάνον μέχρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

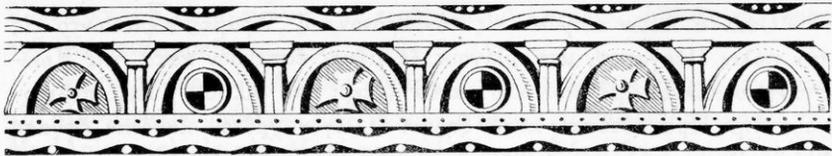
Ὁ αὐτοκράτωρ Πωγωνᾶτος, ἀντιληφθεὶς τὸν κίνδυνον, ἤλθεν ἐναντίον των εἰς τὸν Κάτω Δούναβιν (679), ἀλλ' ἀσθενήσας, ἀπεσῶρθη καὶ ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν Ἀσπαροῦχ τὴν μεταξὺ Δου-

νάβεως και Αΐμου χώραν, ἔνθα ἔδρυσε τὸ κράτος τοῦ ὁ Ἀσπαρούχ, μὲ πρωτεύουσαν τὴν Βάρναν. Ὅλα τὰ σλαβικὰ φύλα τῆς περιφέρειᾶς ταύτης ὑπετάγησαν καὶ ἀνεμείχθησαν μὲ τοὺς νέους κατακτητὰς, ἀποτελέσαντα ἓν ἔθνος, τὸ βουλγαρικόν, μὲ μίαν γλῶσσαν, τὴν σλαβικὴν, τὸ ὁποῖον ἐπέπρωτο νὰ ἀπασχολήσῃ εἰς τὸ μέλλον τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν καὶ μέχρι σήμερον τὸ Ἑλληνικὸν κράτος. Ἀσφαλῶς ὁ Πωγωνᾶτος, δὲν προεῖδεν, ὅσον ἔπρεπεν, ὡς πολιτικός, τὸν βουλγαρικὸν κίνδυνον, ἄλλως δὲν θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἐγκατάστασιν τούτων εἰς βυζαντινὰς χώρας.

Τὸν Κωνσταντῖνον Δ' διεδέχθη ὁ υἱὸς τοῦ Ἰουστινιανὸς Β' (685 — 695), ὅστις εἶναι ὁ τελευταῖος τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου, ἀληθῶς παράφρων τὸν χαρακτήρα. Οὗτος, ἐκθρονισθεὶς καὶ ἐξορισθεὶς, ἀνέλαβε πάλιν τὴν ἀρχὴν (705 — 711) καὶ διέπραξε σωρεῖαν σφαλμάτων καὶ αὐθαιρεσιῶν, ἀναστατώσας ἐσωτερικῶς τὸ κράτος καὶ προκαλέσας ἐξωτερικὴν κρίσιν διὰ τῆς ἀσυνέτου πολιτικῆς του κατὰ τὸν πρὸς τοὺς Ἄραβας πόλεμον. Διὰ τοῦτο συλληφθεὶς ἐφονεύθη, παρὰ τὸν μέγαν σεβασμὸν, τὸν ὁποῖον ἔτρεφεν ὁ λαὸς καὶ ὁ στρατὸς πρὸς τὴν δυναστείαν τοῦ Ἡρακλείου, ἣ ὁποία ἐκυβέρνησε τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἐπὶ 85 ἔτη. Τοιοῦτοτρόπως ὅλως ἀδόξως ἐτελείωσεν ἡ μεγάλη δυναστεία τοῦ ἐνδόξου Ἡρακλείου.

Κατὰ τὴν ἐξορίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του ἐβασίλευσαν οἱ ἐξῆς κατὰ σειρὰν αὐτοκράτορες : Λεόντιος (695 — 698), Τιβέριος Α' (698 — 705), Φιλιππικὸς (711 — 713), Ἀναστάσιος Β' (713 — 715) καὶ τέλος Θεοδόσιος Γ' (715 — 717). Οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἀνῆλθον εἰς τὸν θρόνον κατόπιν στρατιωτικῶν στάσεων, ἣ δὲ αὐτοκρατορία ἐπλήρωσε πολὺ ἀκριβὰ τὴν θλιβερὰν αὐτὴν ἀναστάτωσησιν καὶ τοὺς ἀναξίους αὐτοκράτορας.

Κατὰ τὴν κρίσιμον αὐτὴν στιγμὴν, καθ' ἣν ἐπικίνδυνοι ἐχθροὶ περιέζωνον τὸ Βυζαντινὸν κράτος, παρουσιάσθη ἀνὴρ ἱκανός, ὁ Λέων Γ' ὁ Ἰσαυρός, στρατηγὸς τῶν στρατευμάτων τῆς Μ. Ἀσίας, τὸν ὁποῖον ὅλοι ἀνεγνώρισαν αὐτοκράτορα (717). Ὁ Λέων ἔδρυσε νέον ὀνομαστὸν αὐτοκρατορικὸν οἶκον, τὴν λεγομένην Δυναστείαν τῶν Ἰσαυρῶν.

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΙΣΑΥΡΩΝ (717 — 832)

3. Λέων δ' Γ' (717 — 740)

ΑΡΧΗΓΕΤΗΣ τῆς δυναστείας Λέων Γ' (717 — 740) ἦτο ἄνθρωπος μεγάλης ἀξίας, στρατηγὸς ἰκανώτατος, εὐστροφὸς διπλωμάτης καὶ νοῦς ὀργανωτικὸς. Ἡ βασιλεία τοῦτου εἶναι σπουδαῖος σταθμὸς ὄχι μόνον τῆς ἐλληνικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, διότι ἔσωσε τὸ Ἑλληνικὸν κράτος, ὅπως θὰ ἴδωμεν, ἀπὸ τοὺς Ἄραβας.

Ὁ Λέων κατήγετο ἀπὸ τὴν Ἰσαυρίαν, ἀλλ' ἐγεννήθη εἰς τὴν Συρίαν, διὰ τοῦτο λέγεται Συρογενής. Πρὶν γίνῃ αὐτοκράτωρ, εἶχε διακριθῆ ὡς στρατηγός. Ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον, κατώρθωσε νὰ ἐπαναφέρῃ τὰς εἰς τὸ Βυζάντιον, ἔνθα μεγάλη ἀναρχία ἐπεκράτει μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου. Πολλοί, ὑποτιμῶντες τὰς ἰκανότητας καὶ τὰ προτερήματα τοῦ Λέοντος, ὡς αὐτοκράτορας, ἐπεχείρησαν κινήματα κατ' αὐτοῦ, ἀλλὰ πάντα ἀπέτυχον οἰκτρότατα.

Ἐκτὸς τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως, τὴν ὁποίαν ἐπέβαλεν ἡ μεγάλη μορφή τοῦ Λέοντος, καὶ ἄλλο σημαντικώτερον κατόρθωμα αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀπόκρουσις τῶν Ἀράβων.

38. Λέων Γ' ὁ Ἰσαυρὸς
(Μικρογραφία 14ου - 15ου αἰῶνος)

“Όταν ο Λέων ανήλθεν εις τὸν θρόνον, οἱ Ἄραβες εὐρίσκοντο εἰς τὴν πόλιν Πέργαμον, μετ’ ὀλίγους δὲ μῆνας ἔσπευδον κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μὲ πολὺν στρατὸν (περὶ τὰς 80.000) καὶ ἐπολιόρκουν τὴν Πρωτεύουσαν κατὰ ξηρὰν. Ὀλίγον χρόνον κατόπιν ἔφθασε καὶ ἀραβικὸς στόλος ἐκ 1.800 πλοίων καὶ οὕτως ἡ πολιορκία γίνεται καὶ ἀπὸ τὴν θάλασσαν. Οἱ Ἄραβες προητοιμάζοντο πρὸ πολλοῦ καὶ θὰ ἐπετύγχανον τὸν σκοπὸν των, ἐὰν δὲν εἶχε τὴν ἄμυναν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὰς στιβαρὰς χεῖράς του ὁ Λέων. Ἡ πολιορκία παρετάθη ἐπὶ ἓν ἔτος, διαρκουῦντος τοῦ ὁποίου κατέφθανον ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴν συνεχῶς νέαι ἐνισχύσεις. Τότε ὁ Λέων κατῴρθωσε νὰ προκαλέσῃ τὴν λιποταξίαν τῶν χριστιανῶν, τῶν ὑπηρετούντων εἰς τὸν ἀραβικὸν στόλον, μὲ συνεχῆ δὲ χρῆσιν τοῦ ὑγροῦ πυρὸς νὰ καύσῃ τὰ περισσότερα πλοῖα τῶν Ἀράβων, ὅσα δὲ ἀπέμειναν τὰ κατέστρεψεν ἢ φοβερὰ τρικυμία. Παραλλήλως ὁ ἀραβικὸς στρατὸς ἐνικήθη καὶ κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ Ἄραβες, μετὰ τὴν οἰκτρὰν ἀποτυχίαν καὶ κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἐπεβιβάσθησαν εἰς τὰ περιωθέντα πλοῖα καὶ ἀνεχώρησαν.

Ἡ ἀπόκρουσις τῶν Ἀράβων εἶναι μέγα κοσμοϊστορικὸν γεγονός, διότι ἐσώθη ἔχι μόνον τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ἀλλὰ καὶ ἡ Εὐρώπη ὀλόκληρος ἀπὸ τὸν Ἰσλαμισμόν. Ἀντίστοιχος πρὸς τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ μεγάλη αὐτὴ νίκη τοῦ Λέοντος, ὁ δὲ Λέων δύναται ν’ ἀνακηρυχθῇ ὁ Μιλτιάδης τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ὁ σωτὴρ τῆς Εὐρώπης. Ὀλίγα ἔτη βραδύτερον, οἱ Ἄραβες προωθούμενοι ἀπὸ τὴν Ἰσπανίαν, τὴν ὁποίαν εἶχον καταλάβει ἀπὸ τὸ 711, διέσχισαν τὰ Πυρηναιῶ καὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν Γαλλίαν. Τότε ὁ ἡγεμὼν τῶν Φράγκων Κάρολος Μαρτέλος ἐνίκησε τὸ 732 παρὰ τὸ Πουατιέ (Poitiers) τοὺς Ἄραβας καὶ κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπον ὀριστικῶς ἀνεκόπη ἡ πρόοδος τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Δύσιν, οὗτοι δὲ περιορίσθησαν ἔκτοτε εἰς τὴν Ἰσπανίαν.

Οἱ Εὐρωπαϊαὶ ἱστορικοὶ θαυμάζουν καὶ ἐξαίρουν τὴν νίκην τοῦ Μαρτέλου, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμᾶται καὶ ἡ νίκη τοῦ Λέοντος, ὅστις ἀνέκοψε τὸν κύριον ὄγκον τῶν Ἀράβων, ἡ δὲ Κωνσταντινουπόλις ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἀντέστη εἰς τὰς ἐπιδρομάς τῶν νεοφωτιστῶν Μουσουλμάνων, διαφυλάξασα τὸν Χριστιανισμόν καὶ τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Καὶ σήμερον ἀκόμη ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, ψάλλουσα τὸν Ἀκάθιστον Ὕμνον, τιμᾷ τοὺς τρεῖς μεγάλους ἥρωας, Ἡ ρ ἄ

κλειον, Κωνσταντῖνον Δ' καὶ Λέοντα Γ', ὡς σωτήρας τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Μετὰ ταῦτα, οἱ Ἄραβες οὐδέποτε ἐπεχείρησαν ἐκστρατεῖαν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἤρκοῦντο μόνον εἰς τὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν Μεσόγειον θάλασσαν, διότι εἶχον μάθει εἰς τὰ λάφυρα καὶ ἦτο δύσκολον νὰ μείνουν ἡσυχοί. Διὰ τοῦτο, ὁ μὲν βυζαντινὸς στόλος συνεχῶς κατεδίωκε τοὺς Ἄραβας πειρατὰς τῆς Μεσογείου, ὁ δὲ Λέων, ὅπως περιορίσῃ τὰς εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ἐπιδρομὰς, ἐξεστράτευσεν ἐναντίον τῶν Ἀράβων μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Κωνσταντίνου, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀναγορεύσει συμβασιλέα του. Εἰς σκληρὰν μάχην ἐνίκηθησαν οἱ Ἄραβες καὶ ἐφρονεῦθη ὁ γενναῖος αὐτῶν ἀρχηγός, ὁ δὲ Λέων μὲ τὸ σημαντικὸν του κατόρθωμα ἀπήλλαξε τὴν Μ. Ἀσίαν ὀριστικῶς ἀπὸ τὸν Ἀραβικὸν κίνδυνον.

Μετὰ τὰς ἐπιτυχίας του ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἠσύχασεν, ἀλλ' ἐπεδόθη ἐντατικῶς εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν καὶ ἀνασυγκρότησιν τοῦ κράτους καὶ εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῶν συνόρων αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁ Λέων παρετήρησεν, ὅτι οἱ στρατηγοὶ μεγάλων « θεμάτων » ἀπέβαινον πολλὰκις ἐπικίνδυνοί καὶ ἐστασίαζον κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, περιώρισε τὴν ἔκτασιν τῶν θεμάτων καὶ ἠῤῥξε τὸν ἀριθμὸν τούτων. Ἀφωσιώθη εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ στρατοῦ, εἰς τὴν τακτοποίησιν τῶν οἰκονομικῶν καὶ εἰς τὴν ἐπὶ τὸ χριστιανικώτερον μεταβολὴν τῆς νομοθεσίας. Ἡ ἀνάμιξις ὁμοῦ αὐτοῦ εἰς τὰ ζητήματα τῆς Ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα ἐπιχείρησε νὰ μεταρρυθμίσῃ κατὰ τὴν ἰδικήν του ἀντίληψιν, τὸν ἐβλαψε. Διὰ τοῦτο οἱ σύγχρονοὶ του ἱστοριογράφοι, μοναχοὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἠμαύρωσαν τὴν εἰκόνα τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ καὶ πολιτικοῦ ἀνδρός, ἐνῶ ἀντιθέτως ἐμεγαλοποίησαν τὰ σφάλματά του.

4. Κωνσταντῖνος ὁ Ε' (740 — 775)

Τὸν Λέοντα θανόντα (740) διεδέχθη ὁ υἱὸς του καὶ συμβασιλεὺς ἤδη ἀπὸ τοῦ 720 Κωνσταντῖνος. Οὗτος ἐνυμφεῦθη τὴν κόρην τοῦ ἡγεμόνου τῶν Χαζάρων Τούρκων ἀπὸ πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν σκοπὸν, ἥτοι νὰ διαδοθῇ ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τοὺς Χαζάρους καὶ νὰ χρησιμοποιοῦν οὗτοι κατὰ τῶν Ἀράβων. Τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ νεαροῦ αὐτοκράτορος ἦσαν πολὺ δύσκολα, διότι ὁ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρός του ἐπανεστάτησε καὶ κατέλαβε τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ ἓν ἔτος, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος εὕρισκετο μακρὰν. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁμοῦς ἔδειξε θάρρος καὶ πείσμονα

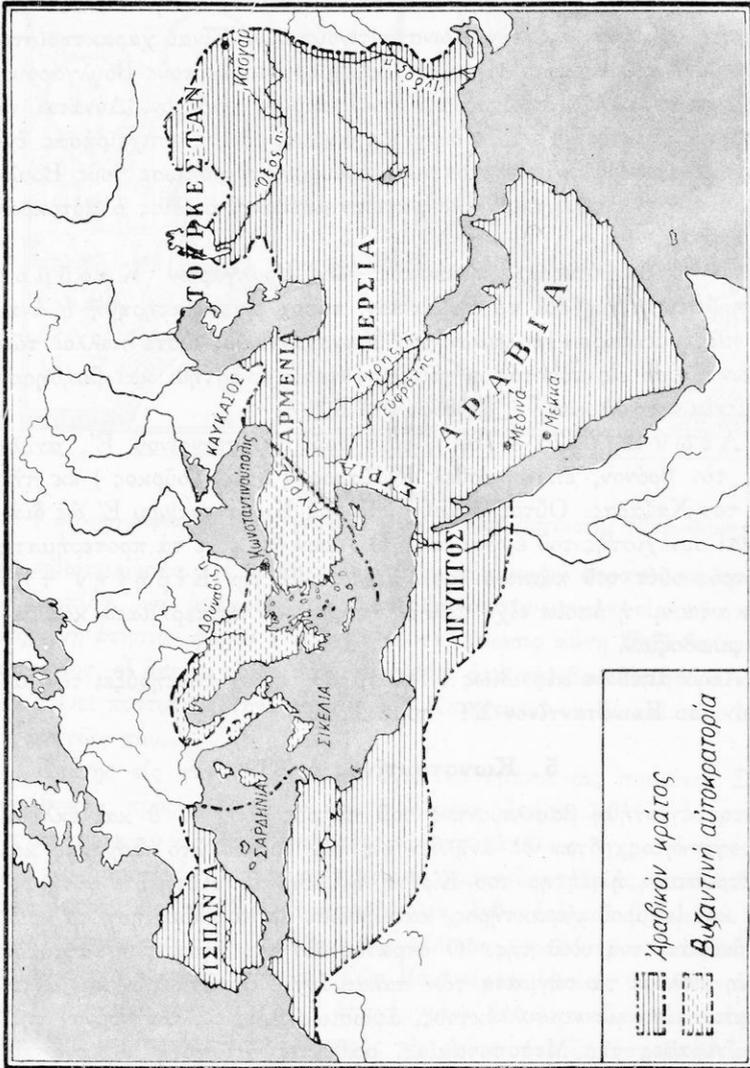
καὶ ἔγινε πάλιν κύριος τοῦ θρόνου. Ὡς αὐτοκράτωρ ἔδειξε μεγάλα προτερήματα καὶ στρατηγικὰς ἰκανότητας, διότι διεξήγαγεν ἐνδόξως δύο πολέμους, κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ κατὰ τῶν Βουλγάρων.

Οἱ Ἀραβες, μετὰ τὴν ἡττάν των εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (718) καὶ εἰς τὸ Πουατιέ (732), παρέμειναν μέχρι τῶν Πυρηναίων, καταλαμβάνοντες τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Ἰσπανίας. Εἰς τὰ ὄρη διεσώθησαν ὀλίγοι Χριστιανοί, οἱ πλεῖστοι ἐξισλαμίσθησαν καὶ, ὡς νεοφώτιστοι, ἔγιναν φανατικώτεροι τῶν Ἀράβων. Μετὰ ταῦτα ἤρχισαν ἐμφύλιοι ἀγῶνες μεταξὺ τῶν Ἀράβων, ἀνετράπη ἡ παλαιὰ δυναστεία, ἐκ τῆς ὁποίας ὁ πρίγκηψ Ἀβδουρραχμὰν ἐσχημάτισε τὸ Ἀραβικὸν κράτος εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἡ νέα δυναστεία τῶν Ἀββασιδῶν μετέφερε τὴν πρωτεύουσαν ἐκ Δαμασκοῦ εἰς τὴν Βαγδάτην, ἐπὶ τοῦ Τίγρητος ποταμοῦ, καὶ ἵδρυσεν νέον κράτος. Βραδύτερον ἐσχηματίσθη τρίτον ἀραβικὸν κράτος, μετὰ τὴν πρωτεύουσαν τὸ Καΐρον.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπωφελοῦμενος τῶν ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν τῶν Ἀράβων, εἰσέβαλεν εἰς τὸ ἀραβικὸν κράτος καὶ ἐκυρίευσεν μέρος τῆς Συρίας καὶ τὴν Κύπρον καὶ ἐπροχώρησεν νικητὴς μέχρι τοῦ Εὐφράτου καὶ τῆς Ἀρμενίας. Ὁ Κωνσταντῖνος κατὰ τὰς ἐκστρατείας του ταύτας δὲν ἐνδιεφέρετο νὰ καταλάβῃ μόνον πόλεις, ἀλλὰ νὰ διαλύσῃ ἐπικίνδυνα στρατιωτικὰ σημεῖα τῶν Ἀράβων καὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὰ βυζαντινὰ σύνορα, ὥστε εἰς τὸ ἕξῃς νὰ μὴ εἰσβάλλουν ἐπιδρομεῖς. Πράγματι ἐπὶ βασιλείας αὐτοῦ ἔγινεν ἡ καλύτερα ὀχύρωσις τῶν συνόρων. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐπεράτωσεν νικηφόρος τὸν κατὰ τὸν Ἀράβων πόλεμον (756) χάρις εἰς τὴν στρατιωτικὴν του ἰκανότητα περισσώτερον παρὰ εἰς τὴν ὑπαρξίν ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν εἰς τὸ ἀραβικὸν κράτος.

Ἐνδοξότερος ὑπῆρξεν ὁ πόλεμος κατὰ τῶν Βουλγάρων. Μέχρι τοῦ Λέοντος Γ' οἱ Βούλγαροι ἦσαν συνήθως φίλοι τῶν Βυζαντινῶν καὶ ἐπολέμησαν μετ' αὐτῶν κατὰ τῶν Ἀράβων κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (717 — 718). Ἐπὶ Κωνσταντῖνου ὅμως ἀρχίζουν οἱ πόλεμοι μεταξὺ Βυζαντίου καὶ Βουλγάρων, οἱ ὅποιοι ἐπὶ αἰῶνας ἔμελλον νὰ διαρκέσουν. Οἱ Βούλγαροι ἤρχισαν μετὰ ἐπιδρομὰς καὶ ληστείας. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀνέλαβε μακρὸν πόλεμον ἐναντίον των, ὁ ὁποῖος μετὰ μικρὰ διαλείμματα διήρκεσεν 20 ἔτη (755 — 775). Ἐννέα φορές ἐξεστράτευσεν ἐναντίον αὐτῶν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ μετὰ τὴν ἐπιμονὴν καὶ τὸν ἥρωϊσμόν του ἐνίκησε τοὺς Βουλγάρους.

Πρὸ πάντων ἀξιωμακροῦντο εἶναι αἱ νίκαι τοῦ αὐτοκράτορος

παρά τὸ φρούριον τῶν Μαρκελλῶν (σήμερον Δεμίρ Καπού), νοτίας τοῦ Αἴμου, τὸ 759, καὶ εἰς τὴν Ἀγγιᾶλον (762), μετὰ τὴν βοήθειαν τοῦ στόλου. Διὰ τὴν τελευταίαν μάλιστα νίκην ἐτέλεσε μεγαλοπρεπῆ θρίαμβον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Κωνσταντίνου νὰ νικήσῃ ὀριστικῶς τοὺς Βουλγάρους, διότι διέγινωσκε καλῶς πρῶτος τὸν βουλγαρικὸν κίνδυνον. Δύναται νὰ ὀνομασθῇ καὶ αὐτὸς Βουλγαροκτόνος, διότι, ἐπιχειρήσας ἐν νείᾳ ἐκστρατείας, κατὰ τὸ πλεῖστον νικηφόρους, κατετρόπωσε τοὺς Βουλγάρους. Κατὰ τὴν τελευταίαν ἐκστρατείαν ἀπέθανεν ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτωρ (775).

Ὅταν δὲ βραδύτερον ὁ βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων Κροῦμος κατέστη ἀπειλητικὸς διὰ τὸ Βυζάντιον, τόσον εἶχε διατηρηθῆ ἡ ἀνάμνησις τῶν νικηφόρων πολέμων τοῦ Κωνσταντίνου, ὥστε πολλοὶ τῶν κατοίκων ἤλθον εἰς τὸν τάφον τοῦ λέγοντες «ἀνάστηθι καὶ βοήθησον τῇ πολιτείᾳ ἀπολλυμένη» (Θεοφάν. 1,501).

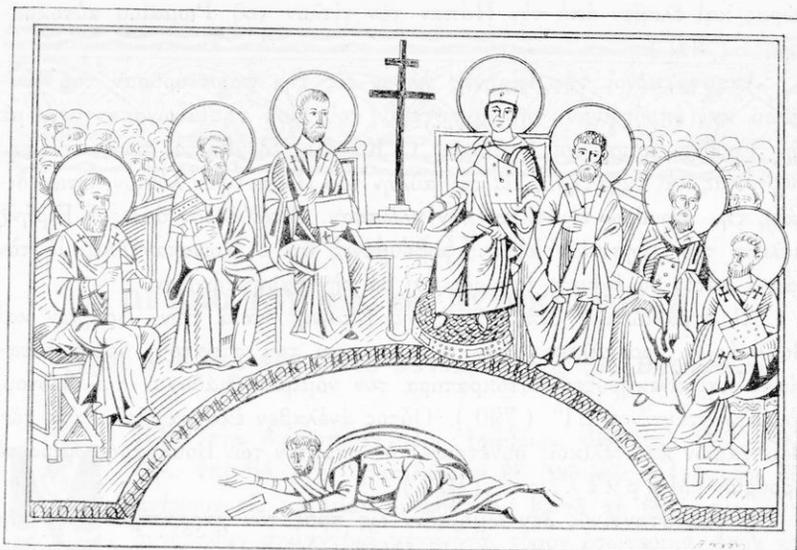
Ὁ Λέων Δ' (775—780), υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Ε', ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, ἐπονομασθεὶς Χαζάρος (ἦτοι Τοῦρκος) ἐκ τῆς μητρὸς του Χαζάρας. Οὗτος ὠρίσθη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Ε' ὡς διάδοχος καὶ συνεχιστὴς τοῦ ἔργου του. Ὁ Λέων δὲν εἶχε τὰ προτερήματα τοῦ πατρὸς οὔτε τοῦ πάππου του. Ἐνυμφεύθη τὴν Εἰρήνην τὴν Ἀθηναίαν, ἡ ὁποία εἶχε πολλὰ πνευματικὰ προτερήματα καὶ μεγάλην φιλοδοξίαν.

Ὁ Λέων ἀπέθανε αἰφνιδίως (780), ἀλλ' εἶχεν ἀνακηρύξει τὸν μικρὸν υἱὸν του Κωνσταντῖνον ΣΤ' συμβασιλέα.

5. Κωνσταντῖνος ὁ ΣΤ'

Οὗτος ἐγεννήθη βασιλεύοντος τοῦ πατρὸς του, δι' ὃ καὶ ἐκλήθη Πορφυρογέννητος, ὅταν δὲ ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ἦτο ἀνήλικος καὶ τὸν ἐπετρόπευεν ἡ μήτηρ του Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία. Αὕτη ἦτο γυνὴ φιλόδοξος καὶ ἰσχυροῦ χαρακτῆρος, κατάρθωσε δὲ νὰ κυβερνήσῃ τὸ κράτος ἐν ὀνόματι τοῦ υἱοῦ της. Ὁ στρατὸς δὲν τὴν ἠγάπα, δι' αὐτὸ δὲ ἡ Εἰρήνη διέλυσε τὰ τάγματα τῶν παλαιμάχων στρατιωτῶν καὶ ἀντικατέστησεν αὐτὰ μετὰ νεοσυλλέκτους, ἀφωσιωμένους εἰς τὸν θρόνον της.

Οἱ Ἄραβες τῆς Μεσοποταμίας, μαθόντες ὅτι γυνὴ κυβερνᾷ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἤρχισαν ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ἀφοῦ δὲ ἐλεηλάτησαν τὸν τόπον, ἔφθασαν πάλιν εἰς τὴν Χρυσούπολιν, ἀπέναντι

39. Κωνσταντῖνος ΣΤ'

(Μικρογραφία ἐκ χειρογράφου τῆς ἐν Ρώμῃ Βατικανῆς Βιβλιοθήκης)

τῆς πρωτεύουσας. Ἡ Εἰρήνη δὲν εἶχε ἀξιόμαχον στρατὸν νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσῃ καὶ ὑπεχρεώθη νὰ συνάψῃ ταπεινωτικὴν εἰρήνην καὶ νὰ πληρῶνῃ ἐτήσιον φόρον (783). Ἡ ταπείνωσις αὕτη ἔθιξε τοὺς στρατιωτικούς, οἱ ὅποιοι εἶχαν παραγκωνισθῆ ἀπὸ τὴν βασιλομήτορα καὶ εἶχαν μείνει πιστοὶ εἰς τὴν μνήμην τοῦ Κωνσταντῖνου Ε' καὶ τῶν ἱκανῶν στρατηγῶν του.

Ἐπίσης εἰς τὴν Ἑλλάδα οἱ ἐγκατεστημένοι ὡς ποιμένες Σλάβοι ἐκινήθησαν πρὸς ἀνταρσίαν καὶ ἡ Εἰρήνη ἀπέστειλε τὸν στρατηγὸν Σ τ α υ ρ ά κ ι ο ν, ὅστις ὑπέταξε πάντας εὐκόλως, ἤχμαλῶτησε πολλοὺς καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ πληρῶνουν φόρον ὑποτελείας, πολλὰ δὲ λάφυρα ἔφερεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔνθα ἐτέλεσε θρίαμβον.

Αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Ἀράβων ἀνανεώθησαν βραδύτερον καὶ ἀπέβησαν περισσότερον καταστρεπτικαί. Τῶν Βουλγάρων ὁμοίως ὑπὸ νέον ἱκανὸν βασιλέα, τὸν Κ ά ρ δ α μ ο ν, ἐπανήρχισαν ἀπειλητικώτεροι αἱ ἐπιδρομαί. Ἡ Εἰρήνη τότε ἐστράφη πρὸς τὴν Δύσιν, ἵνα ζητήσῃ βοήθειαν. Ὁ Κάρλος ὁ Μέγας, βασιλεὺς τῶν Φράγκων, νικήσας τοὺς Λογγοβάρδους εἰς τὴν Παβίαν (774), εἶχε ἐνώσει ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του ἐκτεταμένας

χώρας και έλαβεν από τον Πάπαν τον τίτλον του Ρωμαίου αυτοκράτορος (800).

Άπεσταλμένοι της Ειρήνης ήλθον εις την πρωτεύουσαν του Καρόλου και έπρότειναν την μνηστείαν του υιού της Κωνσταντίνου με την Έρυθρώ, κόρην του Καρόλου. Ο Κάρολος έδέχθη τας προτάσεις της μνηστείας και έκράτησεν εις την αυλήν του Βυζαντινόν λόγιον, όπως διδάξη την Έρυθρώ την έλληνικην γλώσσαν. Βραδύτερον όμως ή Ειρήνη διέλυσε την μνηστείαν αυτήν, φοβουμένη, ότι ο Κωνσταντίνος με τον γάμον αυτόν θα έγινετο ισχυρός και θα την παρηγκώνιζεν.

Αί στρατιωτικαί αποτυχιαί της Ειρήνης κατά των Άράβων και Βουλγάρων προεκάλεσαν την αγανάκτησιν του στρατού, όστις έστάσισε και ανέκρηυξεν αυτοκράτορα τον νόμιμον διάδοχον του θρόνου, τον Κωνσταντίνον ΣΤ' (790). Ούτος ανέλαβεν έστρατείαν κατά των Βουλγάρων και τελικώς συνέτριψε τον στρατόν των Βουλγάρων παρά τó φρούριον Μ α ρ κ έ λ λ α ς (972).

Ο Κωνσταντίνος δεν ώμοιάζεν ως προς τον χαρακτήρα προς την μητέρα του· ειχεν αγαθότητα και έδέχθη την μητέρα του και πάλιν εις τó Παλάτιον, ή όποία, άκαρδος και φιλόδοξος ως ήτο, έξεμεταλλεύθη έκραγεΐσαν εναντίον του υιού της επανάστασιν. Άποτέλεσμα ταύτης ήτο να συλληφθή ο Κωνσταντίνος και να τυφλωθή εις την Π ο ρ φ ύ ρ α ν, εις τó δωμάτιον δηλ. των ανακτόρων, όπου έγεννώντο οι πορφυρογέννητοι. Ούτω κατώρθωσεν ή Ειρήνη να ανέλθη και πάλιν εις τον θρόνον (797).

Γεγονός περίεργον έμελλε να έπιταχύνη τó τέλος της Ειρήνης. Ο Κάρολος ο Μέγας, μετά την στέψιν του (800) υπό του πάπα Λέοντος, έσκέφθη να ένωση την Άνατολήν μετά της Δύσεως και να όνομασθή αυτοκράτωρ των Ρωμαίων. Άντι να πολεμήση, έπεδίωξε την ένωσιν διά γάμου με την Ειρήνην και προς τούτο έστειλε πρέσβεις εις την Κωνσταντινούπολιν. Η φιλόδοξος βασίλισσα θα έδέχετο τον γάμον. Άλλά τότε οι άνώτεροι πολιτικοί και στρατιωτικοί του κράτους έφωβήθησαν, μήπως διά του γάμου αυτού ύποταγή ή αυτοκρατορία εις την Δύσιν, διωργάνωσαν στάσιν εναντίον της, την καθήρεσαν και την έξώρισαν εις την Λέσβον, όπου απέθανεν άδόξως (802).

Με την εκθρόνισιν της Ειρήνης εξέλιπεν ή ένδοξος δυναστεία των Ίσαύρων, ή όποία έδωκεν εις τó Βυζάντιον δύο λαμπρούς αυτοκράτορας, τον Λέοντα Γ' και τον Κωνσταντίνον Ε'.

ΟΙ ΑΠΟ ΤΟΥ 802 - 867 ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ

6. Οι από τοῦ 802 - 813 αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου

ΕΤΑ τὴν δυναστείαν τῶν Ἰσαύρων, ἀπὸ τοῦ 802 - 867, δηλ. ἐπὶ 64 ἔτη, ἐβασίλευσαν ἕξ βασιλεῖς, οἱ ὅποιοι δὲν ἀνήκουν εἰς καμμίαν δυναστείαν. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ συνέβησαν σημαντικὰ γεγονότα, τόσον ἐσωτερικὰ, ὅσον καὶ ἐξωτερικὰ.

Οἱ στασιασταί, οἱ ἐκθρονίσαντες τὴν Εἰρήνην, ἐξέλεξαν αὐτοκράτορα τὸν Νικηφόρον, λογοθέτην τοῦ Γενικοῦ, δηλ. ὑπουργὸν τῶν Οἰκονομικῶν, ὅπως λέγομεν σήμερον.

Ὁ Νικηφόρος Α' (802—811) εἶχε μεγάλην πεῦραν εἰς τὰ οἰκονομικὰ ζητήματα καὶ ἦτο ἡγεμὼν εὐφυῆς καὶ δραστήριος. Μὲ διάφορα οἰκονομικὰ μέτρα ἐφρόντισε νὰ αὐξήσῃ τὸν πλοῦτον τῆς χώρας. Ἐφορολόγησε τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ μοναστηριακὰ κτήματα καὶ διὰ τοῦτο ἐπέσυρεν ἐναντίον του τὸ μῖσος τῶν μοναχῶν, οἱ ὅποιοι πολλὰκις μὲ τὰς ἐπεμβάσεις των ἐκλόνιζον τὸ κῦρος τοῦ κράτους.

Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην σπουδαιότερα μονὴ ἦτο ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονὴ τοῦ Στουδίου. Τὸ κῦρος τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Θεόδωρου Στουδίτου ἦτο μέγα, δι' ὃ καὶ ἐζήτησε τὴν γνώμην τούτου ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος περὶ τοῦ καταλλήλου προσώπου, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ καταλάβῃ τὸν κενὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ὁ Θεόδωρος προσέφερε μεγάλας ὑπηρεσίας, ὠργάνωσε διὰ πρώτην φοράν τὴν βιβλιοθήκην τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου, ἡ ὁποία ἐβοήθησε τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων, συνεκέντρωσε πολλὰ χειρόγραφα ἀρχαίων καὶ χριστιανῶν συγγραφέων καὶ διὰ τῆς ἀντιγραφῆς ἠύκόλυνε τὴν διάδοσιν αὐτῶν.

Ἡ μονὴ αὕτη ἀπέβη κέντρον τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῶν οἰκονομικῶν μέτρων τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ δὲ Θεόδωρος ἐκίνει κατ' αὐτοῦ τοὺς μοναχοὺς.

Οἱ Στουδίται ἦσαν μαχητικοὶ καὶ ἄκαμπτοι, ἐπίμονοι εἰς τὸ νὰ ἐπιβάλλουν τὰς γνώμας των. Ἀλλὰ καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος, ὄχι ὀλιγώτερον ἀποφασιστικὸς, ἔλαβε δραστήρια μέτρα, διεσχόρησε τοὺς μοναχοὺς καὶ ἐξώρισε τὸν ἡγούμενον τῆς μονῆς.

Ἐκτὸς τῶν μέτρων τούτων διὰ τὴν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ εὐημερίαν, ὁ Νικηφόρος, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του, ἀπησχολήθη μὲ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ἀράβων. Ἐπειδὴ ἠρνήθη νὰ πληρώσῃ τὸν φόρον τὸν συμφωνηθέντα ἐπὶ τῆς Εἰρήνης, ὁ χαλίφης τῶν Ἀράβων τοῦ ἐκήρυξε τὸν πόλεμον. Ὁ αὐτοκράτωρ, ἐκστρατεύσας κατ' αὐτῶν ἠτύχησε καὶ ἠναγκάσθη νὰ δεχθῆ εἰρήνην μὲ ὄρους περισσότερον ταπεινωτικούς. Ἀλλ' εὐτυχῶς ἀπέθανεν ὁ χαλίφης Ἀ ρ ο ὕ ν Ἀ λ Ρ α σ ι δ (809) καὶ τὸ Βυζάντιον ἡσύχασε, τοὺς δὲ ὄρους δὲν ἐξεπλήρωσεν.

Ἄλλο σπουδαῖον γεγονός εἶναι ἡ ἐκστρατεία τοῦ Νικηφόρου κατὰ τῶν Βουλγάρων, διότι οὗτοι, ὑπὸ τὸν ἰκανώτατον ἀρχηγὸν Κ ρ ο ὕ μ ο ν , εἶχον πολὺ ἐπεκτείνει τὸ κράτος των. Τὸ 809 ὁ Νικηφόρος ἀνέλαβεν ἐκστρατείαν κατ' αὐτῶν, ἀλλ' ὑπεχώρησεν μὲ σημαντικὴν ἀπώλειαν στρατοῦ.

Τὸ 811 ὁ Νικηφόρος ἐπεχείρησε δευτέραν ἐκστρατείαν, ἀφοῦ παρεσκευάσθη δεόντως. Παρέλαβε μαζί του τὸν γαμβρὸν του Μ ι χ α ῆ λ Ρ α γ κ α β ἔ ν καὶ τὸν υἱὸν του Σ τ α υ ρ ἄ κ ι ο ν καὶ «πάντας τοὺς πατρικίους καὶ ἄρχοντας», προφανῶς διὰ νὰ δώσῃ μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἐκστρατείαν, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἐμπνεύσῃ θάρρος εἰς τὸν στρατόν.

Παρέταξεν εἰς τὴν μάχην καὶ «τῶν ἀρχόντων τὰ τέκνα ἀπὸ δεκαπέντε ἑτῶν καὶ ἐπάνω», τὰ ὅποια ἀπέτελεσαν τὴν σωματοφυλακὴν τοῦ υἱοῦ του, μὲ τὸ νέον ὄνομα Ἰ κ α ν ᾱ τ ο ι . Ὁ βυζαντινὸς στρατὸς εἶχεν ἐπιτυχίας καὶ εἰς δύο συμπλοκάς ἐφόνευσε πολλοὺς Βουλγάρους, κατόπιν δὲ ἐτράπη ἀνοήτως εἰς λεηλασίας, νομίσας ὅτι ἦτο νικητῆς. Ὁ Κροῦμος, ἐπιτεθεὶς ἐναντίον τοῦ Νικηφόρου αἰφνιδίως, ἐπέφερε μεγάλας ζημίας εἰς τὸν βυζαντινὸν στρατόν· ὁ ἴδιος ὁ Νικηφόρος ἐφονεύθη καὶ ὁ υἱὸς του Σταυράκιος ἐπληγώθη. Ἡ καταστροφὴ αὕτη ἦτο μεγάλη καὶ προεκάλεσεν ἀναταραχὴν τοῦ λαοῦ.

Ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐβοήθησε τότε νὰ ἐκλεγῆ αὐτοκράτωρ ὁ Μιχαήλ Α΄ Ραγκαβῆς (811 — 813), ἀφοῦ ἐζήτησεν ἐγγραφὸν ἰδιόχειρον « περὶ τῆς ὀρθῆς πίστεως », ὅτι δηλ. δὲν θὰ βιάσῃ τὰς χεῖράς του εἰς αἷμα χριστιανῶν καὶ ὅτι θὰ σέβεται τοὺς μοναχοὺς καὶ κληρικοὺς. Ὁ Μιχαήλ ἦτο ἀνίκανος νὰ ἀποκρούσῃ τὸν Κροῦμον, ὁ ὁποῖος διὰ τῶν ἐπιδρομῶν του ἔφθασεν εἰς τὴν Βερσινικίαν, παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν (813). Ὁ Κροῦμος ἐδῶ ἐνίκησε τὸν ἀδέξιον Μιχαήλ καὶ ἐβάδιζεν ἤδη πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν ὁποίαν ἤλπιζε νὰ καταλάβῃ. Ὁ Μιχαήλ ἀπεσύρθη εἰς μοναστήριον, ἀφοῦ προηγουμένως ἀνέθεσεν εἰς τὸν ἱκανὸν στρατηγὸν Λέοντα, τὸν λεγόμενον Ἀρμένιον, ν' ἀναλάβῃ τὸν θρόνον καὶ τὸν ἀγῶνα.

7. Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος (813 - 820)

Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Λέοντος, ὁ Κροῦμος μὲ πεζικὸν καὶ ἵππικὸν στράτευμα ἤλθε πρὸ τῶν χερσαίων τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐτέλει θυσίας εἰς τοὺς βουλγαρικοὺς θεοὺς. Ὁ Λέων ἀνασυνέταξε τὸν στρατὸν του καὶ διέλυσε τὰ πρὸ τῆς πρωτεύουσῃς βουλγαρικὰ στίφη, τὰ ὅποια διεσκορπίζοντο εἰς τὰ περὶχωρα πρὸς εὐρῆσιν τροφῶν. Κατόπιν ἀνέλαβεν ὀρμητικὴν ἐπίθεσιν, ἐπροχώρησε καὶ κατέλαβε τὴν πόλιν Μεσημβρίαν, πλησίον τῆς ὁποίας συνῆψε περίφημον μάχην (813), καθ' ἣν ἐνίκησε καὶ κατέστρεψε τελείως τὸν βουλγαρικὸν στρατὸν. Ὁ Κροῦμος ἐπληγώθη κατὰ τὴν μάχην καὶ ἀπέθανε βραδύτερον ἀπὸ τὸ τραῦμα. Τὸ στρατόπεδον τῶν Βουλγάρων, μὲ ὅλα τὰ λάφυρα καὶ τοὺς Ἕλληνας αἰχμαλώτους, περιῆλθεν εἰς χεῖρας τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ.

Ὁ Λέων συνῆψεν εἰρήνην τριακονταετῆ (814) μετὰ τοῦ διαδόχου τοῦ Κρούμου Ὁμουρτάγ, καθορισθέντων τῶν συνόρων τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐφρόντισε νὰ ἐπουλώσῃ τὰς πληγὰς ἐκ τοῦ βουλγαρικοῦ πολέμου καὶ ἀνήγειρεν ἐκ βάθρων διαφόρους καταστραφεύσας πόλεις. Διωργάνωσε τὰ οἰκονομικά τοῦ κράτους καὶ ἐφήρμοσεν αὐστηρὰν δικαιοσύνην. Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι ὁ ἴδιος μετέβαινε εἰς τὰ δικαστήρια, καὶ « πολλὰς τῶν κρίσεων ἐξεπέβαινε » αὐτοπροσώπως.

Ὁ Λέων, ἐξαίρετος κυβερνήτης καὶ στρατηγός, κακῶς ἀνμείχθη εἰς τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων καὶ προεκάλεσεν ἀντίδρασιν κατ' αὐτοῦ,

τὴν ὁποῖαν ἐξεμεταλλεύθη ὁ ἄλλοτε συνεργάτης του Μιχαὴλ ὁ Τραυλὸς καὶ φίλοι αὐτοῦ ἐφόνευσαν τὸν Λέοντα, ἐνῶ ἔψαλλεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἀνακτόρων τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων.

Ἀμέσως ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ ὁ Μιχαὴλ Β' ὁ Τραυλὸς (820 — 829), ὁ ὁποῖος κατήγετο ἀπὸ τὸ Ἀμόριον τῆς Φρυγίας, καλὸς στρατηγὸς καὶ ἄνθρωπος νοήμων, μὲ ἄστατον ὅμως χαρακτῆρα καὶ χωρὶς ἠθικὰς ἀρχάς.

Σπουδαιότατον γεγονός τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ Β' ἦτο ἡ στάσις τοῦ στρατηγοῦ Θωμᾶ Καππαδόκη, ὁ ὁποῖος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος Ε', ἀπῆτει τὸν θρόνον. Ὁ Θωμᾶς κατορθώσας νὰ εὕρῃ χρήματα, ὠργάνωσε τὸ κίνημά του, παρασύρας κατὰ τοῦ Μιχαὴλ ὅλους τοὺς διασαρπημένους στρατιώτας, φορολογουμένους, δούλους, πρὸ πάντων δὲ τοὺς εἰκονοφίλους. Ὁ Θωμᾶς δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ συνεννοηθῇ καὶ μὲ τὸν χαλίφην τῶν Ἀράβων καὶ κατὰ συναίνεσιν τούτου ἐστέφθη αὐτοκράτωρ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας.

Κατόπιν ὁ Θωμᾶς, μὲ πολὺν στρατὸν καὶ στόλον ἦλθε κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ὁποῖαν ἐπολιόρησεν ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, ἀλλ' ἡ Κωνσταντινούπολις δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ καταληφθῇ.

Ὁ Μιχαὴλ ἀπεποιήθη γενναιοφρόνως τὰς προτάσεις ἐπικουρίας τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Ὁμουρτάγ, ὅστις ἐν τούτοις πρὸς λαφυραγωγίαν ἐπετέθη κατὰ τοῦ Θωμᾶ ἐκ τῶν νώτων, ἐνῶ ὁ στρατὸς καὶ τὸ ναυτικὸν τοῦ Μιχαὴλ ἐνίκων τὸν Θωμᾶν. Ὁ Θωμᾶς συλληφθεὶς, ἐφυλακίσθη καὶ ἐφονεύθη. Ἡ ἐπανάστασις αὕτη, διαρκέσασα περισσόρον τῶν δύο ἐτῶν (821 — 823), ἐβλαψε μεγάλως τὸ κράτος καὶ πρὸ πάντων τὸ ναυτικὸν τοῦ Αἰγαίου.

Ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ στόλου ἐπωφελήθησαν οἱ Ἀραβες τῆς Ἰσπανίας, οἱ ὁποῖοι ὀνομάζονται ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων Σαρακηνοὶ καὶ Ἀγαρηνοὶ.

Σαρακηνοὶ περίπου 15.000 ἦλθον εἰς τὴν Αἴγυπτον πρὸς ἀναζητήσιν καλυτέρας τύχης. Ἐκδιωχθέντες ὅμως ἐκεῖθεν, ἐστράφησαν πρὸς τὴν Κρήτην, τὴν ὁποῖαν κατέλαβον σχεδὸν ἀμαχητὶ (824). Ἐκτίσαν οἱ Ἀραβες τὴν πρωτεύουσαν των Χάνδακα, τὸ σημερινὸν Ἡράκλειον, καὶ ἱδρυσαν ἀνεξάρτητον ἀραβικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον διετηρήθη μέχρι τοῦ 961, δηλ. ἐπὶ 140 περίπου ἔτη. Οἱ Ἀραβες ἐξισλάμισαν πολλοὺς Χριστιανούς καὶ ἀπέβησαν μὲ τὰ πειρατικὰ των πλοῖα ὁ

φόβος και ὁ τρόμος τοῦ Αἰγαίου καταστρέφοντες τὸ ἐμπόριον τῆς Μεσογείου.

Ὁ Μιχαὴλ Β', ἔστειλεν στόλον εἰς τὴν Κρήτην, ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Δαμιανόν, ὅστις ἐφονεύθη· καὶ οὐδὲν κατώρθωσε (825). Καὶ δευτέραν φορὰν ὁ στόλος τοῦ Βυζαντίου ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Κ ρ α τ ε ρ ὄ ν , οὐδὲν ἐπέτυχεν. Ἄλλοι Ἄραβες, ὀρμώμενοι ἐκ τῆς Β. Ἀφρικῆς, κατέλαβον μέγα μέρος τῆς Σικελίας καὶ ἤρχισαν ἐπιδρομὰς εἰς τὴν νότιον Ἰταλίαν μέχρι τῆς Ρώμης. Εἰς τιαυτήν κατάστασιν εὐρίσκειτο τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ὅτε ἀπέθανεν ὁ Μιχαὴλ καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ υἱὸς του Θ ε σ φ ι λ ο ς .

8. Θεόφιλος (829 - 842) καὶ οἱ διάδοχοί του

Οὗτος ὑπῆρξε πολὺ δίκαιος αὐτοκράτωρ καὶ διὰ τοῦτο ὡς ὑπόδειγμα δικαστοῦ ἀνεφέρετο μετὰ τοῦ Αἰακοῦ καὶ Μίνως. Καμμία δίκη ἐκκρεμῆς δὲν ὑφίστατο, διότι τὰ δικαστήρια ἐξεδίκαζον ταχέως καὶ δικαίως τὰς δίκας ἐκ φόβου μὴ περιέλθῃ εἰς γνῶσιν τοῦ Θεοφίλου ἀδικία τις. Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοφίλου παρατηρεῖται ἀνθρώποις τῶν οἰκονομικῶν καὶ ἀκμὴ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας.

Ὁ Θεόφιλος διεκρίθη ὁμοίως διὰ τὴν ἀγάπην του πρὸς τὰ Γράμματα. Οἱ διδάσκαλοί του Ἰωάννης Γραμματικὸς καὶ Λέων ὁ Μαθηματικὸς καὶ ἀκόμη ὁ εἰκονόφιλος Μεθόδιος ἦσαν πάντοτε εὐπρόσδεκτοι εἰς τὸ Παλάτιον διὰ τὴν σοφίαν των. Ὁ αὐτοκράτωρ διοργάνωσε τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Μαγναύρας, τὸ ὁποῖον ἀνέδειξεν ἄνδρας περιωνύμους εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Γραμμάτων.

Παρὰ τὴν πνευματικὴν του καλλιέργειαν καὶ τὴν ἀγάπην του πρὸς τὰ Γράμματα καὶ τὰς Τέχνας ὁ Θεόφιλος παρέμεινε κατὰ τὸν χαρακτῆρα ὀξύς καὶ τραχύς. Εἶναι γνωστὸς ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Θεόφιλος ἠθέλησε νὰ ἐκλέξῃ βασιλίσσαν, καὶ τὸ ἐπεισόδιον τῆς ὠραίας Εἰ κ α σ ί α ς , ἡ ὁποία ἐκ στιγμιαίας ιδιοτροπίας τοῦ αὐτοκράτορος ἀπώλεσε τὸν θρόνον, τὸν ὁποῖον ἀσφαλῶς ἐξησφάλιζον εἰς αὐτὴν ἡ ὠραιότης, ἡ παιδεύσις καὶ ἡ εὐφυΐα τῆς. Ἡ Εἰκασία ἐνεδύθη τὸ μοναχικὸν ἔνδυμα καὶ ἀπεσύρθη εἰς μονήν, τὴν ὁποίαν ἔκτισεν ἡ ἰδία, ὀνομασθεῖσα Κ α σ σ ι α ν ῆ .

Ἡ Κασσιανὴ εἶναι ὑμνογράφος τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ συνεθεσε πολλὰ ἰδιόμελα τροπάρια, ἐν οἷς καὶ τὸ ψαλλόμενον κατὰ τὴν

ἐσπέραν τῆς Μεγάλης Τρίτης « *Κύριε, ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή...* ».

Ἐπὶ τοῦ Θεοφίλου ἐπανελήφθη ὁ ἀραβικὸς πόλεμος. Ἐπιωφελοῦμενος ἐκ τῆς κοινωνικῆς ἐπαναστάσεως τῶν Χουραμιτῶν, ἐνήργησε δύο μεγάλας καὶ ἐπιτυχεῖς ἐκστρατείας, καθ' ἃς κατέλαβε πολλὰς πόλεις καὶ ἐτέλεσε μεγαλοπρεπῆ θρίαμβον ἐν Κωνσταντινουπόλει (829 καὶ 831).

Ἀργότερον ὁ Θεόφιλος παρεσκευάσε πολλὸν στρατὸν καὶ νικηφόρως ἐπροχώρει ἐντὸς τοῦ ἀραβικοῦ κράτους (837). Ἐξῆψεν ὁμως τὸν φανατισμὸν τῶν Ἀράβων διὰ τῆς καταστροφῆς τῆς γενεθλίου πόλεως τοῦ χαλίφου Σ ω ζ ο π έ τ ρ α ς , παρὰ τὰς παρακλήσεις τοῦ χαλίφου νὰ φεισθῆ τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος. Τότε ἠγγέρθη ἱερὸς πόλεμος τῶν Ἀράβων κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀποτέλεσμα τούτου ἦτο ἡ ἤττα τοῦ Θεοφίλου καὶ ἡ καταστροφή τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος, τοῦ Ἀμορίου τῆς Φρυγίας. Ἡ ἄλωσις αὐτοῦ προεκάλεσε μεγάλην συγκίνησιν εἰς τὸ Βυζάντιον, ὁ Θεόφιλος ἐστενοχωρήθη πολὺ, ἴσως δ' ἔνεκα τούτου ἠσθένησε καὶ ἀπέθανε τὸ 842.

Τὸν Θεόφιλον διεδέχθη ὁ υἱὸς του Μιχαήλ ὁ Γ' (842 — 867), τὸν ὁποῖον ὡς ἀνήλικον, ἐπετρόπευεν ἡ μήτηρ του Θεοδώρα. Τὴν κυβέρνησιν ὁμως τοῦ κράτους εἶχον εἰς χεῖράς των ἱκανοὶ πολιτικοὶ ὁ Θεόκτιστος καὶ ὁ ἀδελφὸς τῆς αυτοκρατειράς Βάρδας.

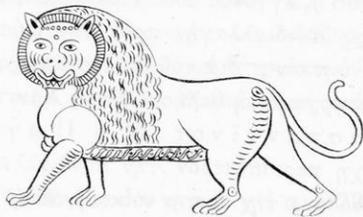
Μετά τινα ἔτη, ἡ Θεοδώρα ἀπῆλθεν εἰς μοναστήριον καὶ ἀνέλαβεν τὴν διεύθυνσιν τῶν δημοσίων πραγμάτων ὁ νεαρὸς βασιλεὺς Μιχαήλ Γ' καὶ ὁ Βάρδας. Βυζαντινοὶ ἱστοριογράφοι ἐπονομάζουσι τὸν Μιχαήλ, ὅστις διεσκέδαζε περισσότερον τοῦ δέοντος, μέθυσον καὶ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας ἐποχὴν τῆς διαφθορᾶς, μεροληπτοῦντες σφόδρα ὑπὲρ τῆς ἐπομένης δυναστείας τῶν Μακεδόνων. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Μιχαήλ ἐγίναν ἀξιόλογα γεγονότα, ἤμασσαν οἱ ἐξαιρέτοι στρατηγοὶ Πετρωνᾶς, Νικήτας Ὁρόφας καὶ ἱκανοὶ πολιτικοί, διάσημοι ἄνθρωποι τῶν Γραμμάτων καὶ ἀξιόλογοι ἱεραπόστολοι τοῦ Χριστιανισμοῦ.

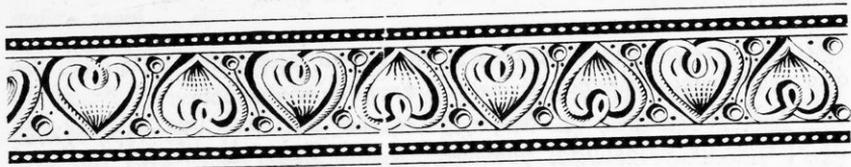
Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαήλ συνεχίσθησαν οἱ ἀγῶνες ἐναντίον τῶν Ἀράβων. Οἱ Ἀραβες τῆς Ἀνατολῆς ἠττήθησαν τὸ 863, χάρις εἰς τὸν ἱκανώτατον στρατηγὸν Πετρωνᾶν, ἀδελφὸν τοῦ Βάρδα καὶ τῆς Θεοδώρας. Ἡ νίκη αὕτη ἦτο ἡ ἐκδίκησις διὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἀμορίου καὶ εὗρεν ἀπήχησιν εἰς τὴν ἐπικὴν ποίησιν τῶν Βυζαντι-

νῶν. Ἐκτοτε οἱ Ἄραβες, ἀπησχολημένοι εἰς ἐμφυλίους πολέμους, δὲν ἀποτελοῦν πλέον σοβαρὸν κίνδυνον διὰ τὴν αὐτοκρατορίαν.

Ἄλλ' οἱ Ἄραβες τῆς Κρήτης, Σικελίας καὶ Ἀφρικῆς παρενοχλοῦν τὸ κράτος μὲ ἐπιδρομάς, φθάνοντες ἀκόμη μέχρι τοῦ Ἄθω καὶ τῶν θρακικῶν παραλίων. Δι' αὐτὸ τὸ 866 παρεσκευάσθη ὑπερπόντιος ἐκστρατεία, εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβε μέρος καὶ ὁ Μιχαήλ. Φονευθέντος ὁμοῦ ἐν τῷ μεταξύ τοῦ Βάρδα ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ κατόπιν αὐτοκράτορος Βασιλείου, ὁ στόλος ἐπανῆλθεν.

Ἀξιωμακρόντως ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ ἀπόκρουσις τῶν Ρώσων. Οὗτοι, ἐκ Σκανδιναβίας προερχόμενοι ὑπέταξαν τοὺς Σλάβους καὶ κατέλαβον τὴν περὶ τὸ Κίεβον χώραν. Ἐκεῖθεν διὰ τῶν ποταμῶν κατέβησαν εἰς τὸν Εὐξείνιον Πόντον καὶ μὲ 200 πλοιάρια ἔφθασαν πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (860). Τότε ὁ πατριάρχης Φώτιος, ὡς ἄλλοτε ἐπὶ Ἡρακλείου ὁ Σέργιος, ἐβοήθησε τὸν αὐτοκράτορα διὰ τὴν ἀμυναν τῆς πρωτευούσης καὶ προσέτι ἔγραψε δύο ὁμιλίας « εἰς τὴν ἐφοδὸν τῶν Ρώσ », ἐνθα παρέχεται ζωηρὰ εἰκὼν τοῦ παγεροῦ φόβου τῶν Βυζαντινῶν πρὸ τῶν ἀγρίων καὶ φοβερῶν τὴν ὄψιν Ρώσων καὶ ἐκφράζεται ἡ βεβαία ἐλπίς ὅτι « ἡ Μήτηρ τοῦ λόγου » θὰ σώσῃ τὴν Πόλιν.

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥ 641 - 867

9. Ἡ μέχρι τῆς εἰκονομαχίας θρησκευτικὴ πολιτικὴ

ΕΙΔΟΜΕΝ ἀνωτέρω ὅτι ἐπὶ Ἡρακλείου (610 — 641) δὲν ἐλύθη τὸ ζήτημα τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ, παρὰ τὴν προσπάθειαν τοῦ πατριάρχου Σεργίου. Οὗτος, ὅπως ἐπιτύχη συνδιαλλαγῆν ὀρθοδόξων καὶ μονοφυσιτῶν, εἰσήγαγε τὸν Μονοθελητισμὸν, τὴν ἀποδοχὴν δηλαδὴ δύο μὲν φύσεων, ἀλλὰ μιᾶς θελήσεως τοῦ Χριστοῦ. Οἱ Μονοφυσῖται δὲν ἐπέσθησαν εἰς τοὺς λόγους τοῦ Σεργίου, ἀλλὰ προετίμησαν τοὺς Ἄραβας. Ὅριστικῶς δὲ αἱ κυριώτεραι χῶραι τοῦ μονοφυσιτισμοῦ Συρία, Παλαιστίνη, καὶ Αἴγυπτος ὑπετάγησαν εἰς τοὺς Ἄραβας.

Μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν χωρῶν τούτων, ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῆ Β' (641 — 668), ἐγγονὸς τοῦ Ἡρακλείου, ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του ὅπως ἐπιτύχη συνδιαλλαγῆν πρὸς τὴν Δύσιν καὶ ἐξέδωκε τὸ 648 διάταγμα, τὸν Τύπον, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπηγόρευσε τὰς σχετικὰς συζητήσεις περὶ δύο ἐνεργειῶν ἢ θελήσεως τοῦ Χριστοῦ. Ὁ υἱὸς του δέ, ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῆνος Δ' ὁ Πωγωνᾶτος (686 — 685), διὰ νὰ ἐπιτύχη περισσότερον τὴν συνδιαλλαγῆν μετὰ τὴν Δύσιν, συνεκάλεσε νέαν Σύνοδον, τὴν ἕκτην οἰκουμενικὴν, εἰς τὴν θολωτῆν αἴθουσαν τοῦ Παλατίου, τὸν Τροῦλλον (680 — 681).

Εἰς ταύτην τὴν σύνοδον ἔλαβον μέρος καὶ ἀπεσταλμένοι τοῦ Πάπα, ἐπῆλθε δὲ προσέγγισις τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας, διότι κατεδικάσθη ὁ Μονοθελητισμὸς παρ' ἀμφοτέρων. Ἐκτοτε τὸ Βυ-

ζαντινὸν κράτος δὲν ἀπασχολεῖται μὲ ζητήματα αἱρέσεων, διότι αἱ κατοικοῦμεναι ὑπὸ ξένων καὶ αἰρετικῶν ἐπαρχίαι ἀπεσπάσθησαν. Ὁρθοδοξία δὲ καὶ Βυζαντινὸν κράτος συμβαδίζουν ὁμαλῶς. Διὰ τοῦτο οἱ μεταγενέστεροι ἐπήνεσαν τὴν ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας πολιτικὴν τοῦ Πωγωνάτου διότι ὁ σκληρὸς οὗτος καὶ ἀδάμαστος πολεμιστὴς ἀπέδωκεν εἰς τὸ κράτος τὴν θρησκευτικὴν του εἰρήνην.

Αἱ θρησκευτικαὶ ἔριδες καὶ αἱρέσεις ἀπασχόλησαν ἐπὶ μακρὸν τὸ Βυζαντινὸν κράτος. Τὰ θεολογικὰ ζητήματα τότε συνεζητοῦντο μὲ πάθος καὶ φανατισμόν. Κέντρον τῶν θεολογικῶν συζητήσεων ἦτο κυρίως ἡ Πρωτεύουσα, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι πόλεις, ὡς ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἀντιόχεια κλπ.

Αἱ κατὰ καιροὺς ἐμφανισθεῖσαι αἱρέσεις ἐτάραζαν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸ κράτος, διότι διήρσαν τὸν λαὸν εἰς ἀντιμαχομένας μερίδας καὶ ὤξυναν τὰ πάθη, ὡς ἐκ τούτου δὲ τὸ κράτος ἠναγκάζετο νὰ ἐπεμβαίη, διὰ νὰ ἀποκαθίσταται ἡ ἐσωτερικὴ γαλήνη καὶ ἡ θρησκευτικὴ εἰρήνη. Ἡ ὑπὸ τῶν συνόδων καταπολέμησις τῶν αἱρέσεων κατέληξεν εἰς τὴν ὀριστικὴν διατύπωσιν τῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὴν νίκην τῆς Ὁρθοδοξίας.

Ἄλλ' εὐθὺς ὡς ἠσύχασε τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἀπὸ τὸν σάλον τῶν αἱρέσεων καὶ τὴν ταραχὴν τῶν θρησκευτικῶν ἐρίδων, ἐδημιουργήθη νέον ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, τὸ εἰκονομαχικὸν (726 — 833), τὸ ὁποῖον προεκάλεσε στάσεις, κινήματα, ἀναρρήσεις καὶ καθαιρέσεις αὐτοκρατόρων. Ἀξιοσημεῖωτον εἶναι ὅτι, ἐνῶ αἱ αἱρέσεις ἀνεφάνησαν ἐκ τοῦ λαοῦ, μοναχῶν καὶ θεολόγων, τώρα τὸ ὑπὸ συζήτησιν θέμα προεκλήθη ἀπὸ αὐτὴν τὴν κυβέρνησιν, δηλ. ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν αὐτοκράτορα. Κατὰ βάθος ἡ εἰκονομαχία εἶναι ἕρις μεταξὺ τοῦ ἀσιατικοῦ (νεστοριανικοῦ, μονοφυσιτικοῦ, στρατιωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ) πνεύματος τῶν εἰκονομάχων καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ (ὀρθοδόξου, πνευματικοῦ, πολιτιστικοῦ) πνεύματος τῶν εἰκονοφίλων, ἦτο ἐπομένως εὐρυτέρα τῆς προσκυνήσεως ἢ μὴ τῶν εἰκόνων θρησκευτικὴ καὶ πολιτικὴ μεταρρύθμισις.

10. Εἰκονομαχία (726 - 787)

Ὁ Λέων ὁ Ἰσαυρος, τολμηρὸς πολιτικὸς καὶ γενναῖος στρατιωτικός, ὡς ἦτο, διέκρινε κατὰ τοὺς ἀγῶνάς του κατὰ τῶν Ἀράβων, ὅτι οἱ

κάτοικοι τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ὑπελείποντο πολὺ ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους εἰς τὸν θρησκευτικὸν ἐνθουσιασμόν. Οἱ Ἄραβες, ὡς νεοφώτιστοι, εἶχον θερμὸν θρησκευτικὸν ζῆλον, ἐμέμφοντο δὲ τοὺς Χριστιανούς ὡς πολυθεῖστὰς δῆθεν, καθ' ὃ τον ἐτίμων ἢ τινὲς ἐν ὑπερβολῇ ἐλάτρευον τὰς ἁγίας εἰκόνας, τὰ λείψανα ὧν ἁγίων καὶ πολλὰ ἱερά κειμήλια.

Τῇ ἀληθείᾳ, πολλοὶ ἀπέδιδον εἰς τὰς εἰκόνας θεῖαν δύναμιν, μετεχειρίζοντο τὰ χρώματα ὡς φάρμακα καί, ἀναμιγνύοντες αὐτὰ μετὰ τῆς Θεῖας Εὐχαριστίας, μετελάμβανον. Ἀνώτεροι κληρικοὶ καὶ θεολόγοι καὶ πρὸ τοῦ Λέοντος, ἔχοντες ὀρθὴν θρησκευτικὴν ἀντίληψιν, μὲ δυσφορίαν ἔβλεπον ὅτι ἡ προσκύνησις τῶν ἁγίων εἰκόνων εἶχεν ἀποβῆ εἰδωλολατρεία.

Τὸ πνεῦμα τοῦ Λέοντος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτρέψῃ ὄχι τὴν λατρείαν, ἀλλ' οὐδὲ τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων.

Ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν συγκρότησιν ἰσχυροῦ στρατοῦ καὶ τὴν πολιτικὴν ἰσχὴν τῆς αὐτοκρατορίας, ὁ Λέων ἀπέδιδεν ὀλίγην σημασίαν εἰς τὰ Γράμματα καὶ ἔκλεισε τὴν ἀνωτέραν Σχολὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐθεώρει δὲ ὅτι τὰ μοναστήρια, παρὰ τὴν ἀξιόλογον πολιτιστικὴν δρᾶσίν των, ἦσαν ἐπιβλαβῆ ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως, διότι πλῆθος ἁκμαίων ἀνδρῶν κατέφευγον εἰς αὐτά, ἐστέρουσαν τὴν γῆν ἀπὸ ἐργατικῆς χεῖρας καὶ τὴν πατρίδα ἀπὸ ὑπερασπιστάς. Ἄφ' ἑτέρου καὶ τοῦ κράτους αἱ εἰσπράξεις ἠλαττώνοντο, διότι αἱ ἀπέραντοι ἐκτάσεις τῶν μοναστηρίων ἔμενον ἀφορολόγητοι. Ἰδίως ἐπικίνδυνος ἦτο ἡ ἐπιρροὴ τῶν μοναχῶν ἐπὶ τῶν πιστῶν, οἱ ὅποιοι, φανατιζόμενοι ὑπ' ἐκείνων, ἀντέδρασαν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς κυβερνήσεως.

Διὰ πάντα τὰ ἀνωτέρω, ὁ Λέων ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ 726 μὲ πρῶτον διάταγμα νὰ παρασκευάζῃ τὴν κοινὴν γνώμην διὰ τὸ μεταρρυθμιστικὸν σχέδιόν του καὶ ὑπέβαλε τοὺς μοναχοὺς καὶ τὰ μοναστήρια ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν του. Τὸ 730 ἐξέδωκε τὸ κατὰ εἰκόνων δεῦτερον διάταγμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπηγόρευσε τὴν προσκύνησιν τῶν ἁγίων εἰκόνων καὶ διέταξε τὴν ἀνάρτησιν αὐτῶν εἰς μέρος ὑψηλότερον ἢ τὴν καταστροφὴν αὐτῶν.

Εἰς τὰ εἰκονομαχικὰ σχέδια τοῦ Λέοντος ἀντέδρασαν ὁ πάπας τῆς Ρώμης καὶ ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις καὶ ἀντικατεστάθη ὑπὸ ἄλλου, φίλου τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῆς μεταρρυθμίσεως. Ο ἰαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, φανατιζόμενος ὑπὸ τῶν μοναχῶν.

ἐστασίασεν, ἐκδηλώσας οὕτω τὴν ἀγανάκτησίν του διὰ τὸ πρωτοφανές διάταγμα τοῦ Λέοντος, ἀλλ' ἡ στάσις κατεστάλη εὐκόλως.

Τότε ἡ ἔρις ἐκορυφώθη μεταξύ τῶν δύο μερίδων, τὰ πάθη ὡζύνθησαν καὶ οἱ μοναχοὶ καθ' ἑλὴν τὴν αὐτοκρατορίαν ἀνέλαβον σφοδρὸν ἀγῶνα. Αἱ δύο μερίδες συζητοῦν μὲ πάθος τὸ ζήτημα, οἱ μεταρρυθμισταὶ ὀνομάζουσι τοὺς εἰκονοφίλους ἀντιπάλους των Εἰκονοκλάστρας, ἐκεῖνοι πάλιν τοὺς μεταρρυθμιστὰς Εἰκονοκλάστας καὶ Εἰκονομάχους. Ἡ εἰκονομαχία ἀπασχολεῖ τὸ βυζαντινὸν κράτος ἐπὶ ἓνα καὶ πλέον αἰῶνα, ἀλλὰ τελικῶς δὲν ἐπικρατεῖ, διότι ἡ ἑλληνικὴ παράδοσις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἀπεδείχθη ἰσχυροτέρα τοῦ Λέοντος.

Ἡ κατάστασις περιπλέκεται περισσότερο, ἀφ' οὗτου ἐπεμβαίνει εἰς τὴν ἔριν ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία. Ὁ πάπας Γρηγόριος Γ' ἐξήγειρεν εἰς στάσιν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν Μέσην Ἰταλίαν καὶ ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τῶν Λομβαρδῶν, κατεχόντων τὴν Βόρειον Ἰταλίαν. Ἐπίσης ὁ Γρηγόριος Γ' εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐξήγειρε κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὰς χώρας τῆς κυρίως Ἑλλάδος, αἱ ὁποῖαι ὑπήγοντο τότε ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὴν Ρώμην. Ἀρχηγὸς τῶν στασιαστῶν τῆς Ἑλλάδος ὁ Ἀγαλλιανός, ἀναγορεύσας νέον αὐτοκράτορα, τὸν Κοσμᾶν, κατέπλευσε μὲ στόλον κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀντίκρουσε μὲ θάρρος τοὺς νέους κινδύνους, τὴν δὲ ἐπίθεσιν τῶν Ἑλλαδικῶν, ὡς ἐλέγοντο τότε οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος, ἐξεμηδένισε, διότι κατέστρεψε τὸν στόλον διὰ τοῦ ὑγροῦ πυρὸς καὶ ἐφόνευσε τὸν Κοσμᾶν. Ὁ Ἀγαλλιανὸς ἠτύχησεν, ριφθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν.

Τὴν Μέσην Ἰταλίαν ἔχασεν ὁ Λέων ὀριστικῶς, διατηρήσας τὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας. Τὸν πάπαν ὁμοίως ἐτιμώρησεν ὁ Λέων, διότι ἀφῆρσεν ὅλα τὰ κτήματά του εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ ὑπήγαγεν ἐκκλησιαστικῶς τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν, καθὼς καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Ἰλλυρικὸν (Βαλκανικὴν), εἰς τὸ πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκτοτε οἱ πάπαι τῆς Ρώμης, ἐξ ἀφορμῆς τῆς εἰκονομαχίας, ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῶν βασιλέων τῶν Φράγκων, νικητῶν τῶν Λομβαρδῶν, καὶ, συνεννοηθέντες μὲ τὴν Δύσιν, ἀφῆκαν κατὰ μέρος τὸ Βυζάντιον.

Ἄλλος σφοδρὸς ἀντίπαλος τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Λέοντος ὑπῆρξεν ὁ ὀνομαστὸς θεολόγος καὶ μοναχὸς Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ὅστις ἐδίδασκεν ὅτι αἱ εἰκόνες, « τὰ βιβλία τῶν ἀγραμμάτων », βοηθοῦν τὸν ἀμόρφωτον νὰ ἐπικοινωνήσῃ μὲ τὸ Θεῖον.

Ὁ Δαμασκηνὸς παρέσυρεν ὅλους τοὺς ὀρθοδόξους Χριστιανοὺς τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης, ὑπηκόους τῶν Ἀράβων. Ὁ Λέων δὲν ἀνέκοψε, παρὰ τὴν ἀντίδρασιν, τὸ μεταρρυθμιστικὸν του σχέδιον, ἀλλ' ἐπέβαλεν εἰς τὰς ἐκκλησίας νὰ πληρῶνουν συνεισφορὰς διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ κράτους, οἱ δὲ ἐπίσκοποι ἐχειροτονοῦντο μὲ τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐγκρισιν. Ἔνεκα τῆς εἰκονομαχικῆς του πολιτικῆς, οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ὀνομάζουσι τὸν Λέοντα « δ υ σ σ ε β ῆ » καὶ « Σ α ρ α κ η ν ὀ φ ρ ο ν α », ἀφοῦ καὶ οἱ Σαρακηνοί, ὡς μωαμεθανοί, ἀπηχθάνοντο τὰς ἀπεικονίσεις.

Τὸ μεταρρυθμιστικὸν ὅμως ἔργον τοῦ Λέοντος ἦτο πρωτίστως πολιτικὸν καὶ ὄχι ἀντιχριστιανικόν. Τὸ τεράστιον νομοθετικὸν καὶ διοικητικὸν του ἔργον προδίδει τὴν εὐγένειαν, τὴν εὐσέβειαν καὶ τὸν βαθὺν χριστιανισμόν τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλὰ διὰ τὸ πολιτικὸν συμφέρον, ὅπως τὸ ἐνόησε ὁ Λέων, ἤθελε νὰ ὑπαγάγῃ ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ εἰς τοῦτο ὀφείλοντο ὁ κατὰ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν μοναστηρίων πόλεμος, ὁ διορισμὸς τῶν ἐπισκόπων παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἡ ἀπόσπασις τῆς Ἑλλάδος κτλ. ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως τοῦ Πάπα καὶ τῆς Ἰσαυρίας ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας, τὸ ὅποῖον ἦτο ὑπὸ τοὺς Ἀραβας οὕτως, ὥστε ὅλαι αἱ βυζαντιναὶ ἐπαρχίαι νὰ ἔχουν ὄχι μόνον πολιτικὴν, ἀλλὰ καὶ ἐκκλησιαστικὴν βυζαντινὴν διοίκησιν.

Ὁ υἱὸς τοῦ Λέοντος Κωνσταντῖνος Ε' (741 — 775) εἰς τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων ἠκολούθησε τὴν τακτικὴν τοῦ πατρὸς του, ἀλλὰ κατὰ τρόπον αὐστηρότερον καὶ ὀρμητικώτερον ἐκείνου. Οὗτος συνεκάλεσε τὸ 754 σύνοδον εἰς τὸ παλάτιον τῆς Ἱερείας, παρὰ τὴν Χαλικθόνα, ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διὰ τῆς ὁποίας κατεδικάσθη ἡ λατρεία καὶ ἡ προσκύνησις τῶν ἁγίων εἰκόνων. Ἡ σύνοδος αὕτη ἀπετελέσθη μόνον ἀπὸ ἐπισκόπους, τὸν ἀριθμὸν 338, καὶ οὐδεὶς πατριάρχης συμμετεῖχε.

Κατόπιν ὁ αὐτοκράτωρ κατεδίωξε αὐστηρῶς τοὺς παραβαίνοντας τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου ἀποφασισθέντα. Αἱ ἅγιοι εἰκόνες ἐθραύοντο, τὰ μοναστήρια ἐκλείοντο ἢ μετεβάλλοντο εἰς στρατῶνας καὶ νοσοκομεῖα, οἱ μοναχοὶ κατεδιώκοντο καὶ πολλοὶ ἐφανεύοντο. Ἀλλ' οἱ μοναχοί, παρ' ὅλα αὐτὰ, ἔμενον πιστοὶ εἰς τὰς ἰδέας των καὶ ὑφίσταντο μὲ καρτερίαν τοὺς διωγμούς. Μεγάλην καταστροφὴν ἔπαθον τότε πολλὰ περίφημα ἔργα τέχνης, εἰκόνες καὶ ψηφιδωτά. Σκληρότερος ἀπέβη ὁ αὐτοκρά-

των κατά τὸ τέλος τῆς βασιλείας του, ὁπότε πλεῖστοι μοναχοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ φύγουν εἰς τὴν Δύσιν, πρὸ πάντων εἰς τὴν Νότιον Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν, ὅπου ἐκαλλιέργησαν τὴν ζωγραφικὴν καὶ μετέδωσαν τὴν βυζαντινὴν τέχνην εἰς τὴν Ἰταλίαν. Οἱ σκληροὶ διωγμοὶ τοῦ Κωνσταντίνου κατὰ τῶν μοναχῶν καὶ τῶν εἰκόνων προσεκάλεσαν ἀντίδρασιν καὶ ἐματαίωσαν τὸ μεταρρυθμιστικὸν σχέδιον τοῦ πατρὸς του.

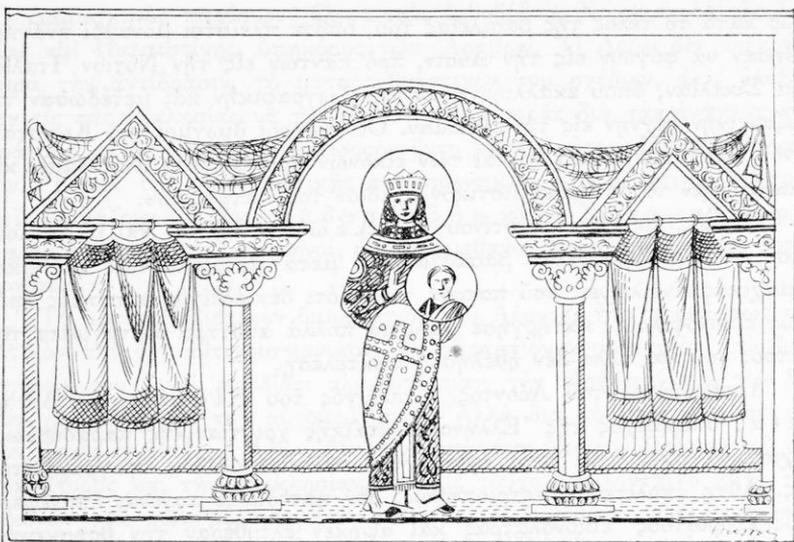
Ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Ε΄, Λέων, (775 — 780), ἠκολούθησε κατὰ τὴν βραχεῖαν βασιλείαν του μετὰ μετριοπαθείας τὰς εἰκονομαχικὰς ἀντιλήψεις τοῦ πατρὸς του, διότι δὲν ἐδείχθη αὐστηρὸς πρὸς τοὺς εἰκονοφίλους, κατήργησε μάλιστα πολλὰ αὐστηρὰ διατάγματα τοῦ πατρὸς του καὶ ἄλλα δὲν ἠθέλησε νὰ ἐκτελέσῃ.

Ἀποθανόντος τοῦ Λέοντος ἡ σύζυγός του Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία, ὑπέρμαχος τῆς Ἑλληνοευρωπαϊκῆς χριστιανικῆς παραδόσεως, ἤρχισε νὰ σκέπτεται περὶ ἐφαρμογῆς τοῦ εἰρηνοφίλου προγράμματός της. Αὕτη ἐπολιτεύθη μετριοπαθῶς, δὲν κατεδίωξε κανένα, ἐπανέφερε τοὺς ἐξοριστοὺς εἰκονολάτραι καὶ ἀφῆκεν ἐλευθέραν τὴν θρησκευτικὴν συνείδησιν. Πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐγένινεν ὁ Ταράσιος, θερμὸς ὑποστηρικτὴς τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων. Οὗτος ὑπέδειξε τὴν δι' οἰκουμενικῆς Συνόδου λύσιν τοῦ ζητήματος τῶν εἰκόνων, ἡ ὁποία συνεκλήθη τὸ 787 εἰς τὴν Νίκαιαν. Ἡ Ζ' οἰκουμενικὴ Σύνοδος ἐκήρυξεν ἄκυρον τὴν ἐν Ἱερεῖᾳ σύνοδον τοῦ 754 καὶ ἐθέσπισε τὰ περὶ προσκυνήσεως καὶ ὄχι λατρείας τῶν εἰκόνων.

Ἡ λύσις τῆς εἰκονομαχίας ἐπέφερε τὴν ποθητὴν προσέγγισιν πρὸς τοὺς λοιποὺς Πατριάρχαι καὶ τὸν Πάπαν, ὅστις ὠνόμασε τὴν Εἰρήνην ἀνέαν Ἐλένην. Ἡ Σύνοδος μάλιστα ἔλυσε καὶ δογματικῶς τὸ ζήτημα μετὰ βάσιν τὰ συγγράμματα τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, διακηρύξασα ὅτι ἡ τιμητικὴ προσκύνησις τῶν εἰκόνων δὲν ἀποδίδεται εἰς τὸ ξύλον καὶ εἰς τὸ χρῶμα, ἀλλὰ μεταβαίνει εἰς τὸ παριστανόμενον πρόσωπον, τὸν ἅγιον. Οὕτως ἀποκατεστάθη ἡ Ὁρθοδοξία εἰς τὸ κράτος καὶ ἡ εἰρήνη μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως.

11. Β' περίοδος τῆς Εἰκονομαχίας (813 - 846)

Ὁ Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος (813 — 820) διέπραξε τὸ σφάλμα ν' ἀνακινήσῃ τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, τὸ ὁποῖον καὶ τὴν ἰδίαν του καταστροφὴν ἐπέφερε καὶ τὸ κράτος ἐζημίωσεν. Οὗτος συνεκάλεσε τοπικὴν

40. Θεοδώρα, σύζυγος τοῦ Θεοφίλου
(Μικρογραφία τῆς Βατικανῆς Βιβλιοθήκης ἐν Ρώμῃ)

σύνοδον εἰς τὰς Βλαχέρνας (815), ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ νέου πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως Θεοδότου, φίλου τῆς μεταρρυθμίσεως. Ἡ σύνοδος αὕτη ἠκύρωσε τὰς ἀποφάσεις τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς Συνόδου τοῦ 787 τῆς ἐπὶ Εἰρήνης γενομένης. Ὅπως ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου ὁ μέγας θεολόγος Ἰωάννης Δαμασκηνός, ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου ὁ κυριώτατος ὑπερασπιστὴς τῆς εἰκονολατρείας ἦτο ὁ μορφωμένος μοναχὸς Θεόδωρος Στουδίτης, ὁ ὁποῖος, ὡς εἶδομεν, ἀντετάχθη κατὰ τῶν οἰκονομικῶν μέτρων τοῦ Νικηφόρου Α'. Ὁ Θεόδωρος ἐξωρίσθη· καὶ ἐκεῖθεν ὅμως ἐξηκολούθει μέχρι τῆς τελευταίας του πνοῆς νὰ ὑποστηρίξη τὰς γνώμας του δι' ἀλληλογραφίας.

Αἱ εἰκόνες ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τῆς συνόδου τοῦ 815 «ἀπόβλητοι», ἀπεμακρύνθησαν λοιπὸν ἀπὸ τὰς ἐκκλησίας, ἤρχισαν δὲ διωγμοὶ καὶ ἐξορία κατὰ τῶν εἰκονοφίλων. Ὁ λαός, ὅστις ἐλάτρευε τὸν Λέοντα διὰ τὰς κατὰ τῶν Βουλγάρων νίκας, διετέθη δυσμενῶς καὶ ἤρχισε νὰ τὸν μισῇ.

Καὶ οἱ δύο μετὰ τὸν Λέοντα αὐτοκράτορες ὑπῆρξαν εἰκονομάχοι, ὁ δὲ στοσιαστὴς Θωμᾶς Καππαδόκης, ἐκμεταλλευόμενος τὸ ζήτημα τῶν

εικόνων, ἐχαρκτήρισε τὸ καθαρῶς φίλαρχον κίνημά του ὡς εἰκονόφιλον. Ὁ Θεόφιλος (829 — 842) ἐκάλεσε σύνοδον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἣ ὁποία ἀπεφάσισε τὴν καταδίκην τῶν εἰκόνων καὶ κατήργει τὴν ἐπίκλησιν τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐπὶ τοῦ βασιλέως Μιχαήλ Γ' (842 — 867) ἡ Θεοδώρα, ἀναλαβοῦσα τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ της, ἠθέλησε νὰ λύσῃ ὀριστικῶς τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων. Ἡ οἰκογένεια τῆς Θεοδώρας ἦτο παντοτε εἰκονόφιλος, ὡς οἱ ἀδελφοί της Βάρδας καὶ Πετρωνᾶς. Ὁ εἰκονομάχος πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθηρέθη καὶ ἐστάλη εἰς μοναστήριον, ὃ δὲ νέος, γνωστὸς διὰ τὰ εἰκονοφιλά του αἰσθήματα, προήδρευσε τῆς συνόδου τοῦ 843, κατ' ἀπόφασιν τῆς ὁποίας ἐγίνεν ὀριστικὴ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων. Ὅλα τὰ διατάγματα κατὰ τῶν εἰκονοφίλων κατηργήθησαν. Τὴν πρώτην Κυριακὴν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς τοῦ 843 ἐγίνε μεγάλη τελετὴ. Ἀπὸ τότε ἡ ἡμέρα αὐτὴ εἶναι ἐξαιρετικῆς σημασίας διὰ τὴν Ὁρθοδοξίαν, προσέλαβε μετὰ τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν εὐρύτερον περιεχόμενον καὶ ἐορτάζεται σήμερον ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων ὡς Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας.

Τοιοτοτρόπως ἔληξεν ὀριστικῶς ὁ ἀγὼν κατὰ τῶν εἰκόνων, ἐντὸς ὀλίγων δὲ ἐτῶν ἐλησμονήθησαν τὰ πάθη καὶ τὰ μίση. Μετὰ ἀγῶνας 120 ἐτῶν, ἐγίνεν ὀριστικὴ ἀναστήλωσις τῶν εἰκόνων καὶ ἐπέτυχεν ἐν μέρει τὸ μεταρρυθμιστικὸν σχέδιον τῶν Ἰσαύρων. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο διηρέθησαν οἱ χριστιανοὶ εἰς δύο μερίδας ἀλληλομισουμένας καὶ ὑπέστη ἐκ τῶν ταραχῶν τὸ κράτος μεγάλας καταστροφάς.

Ἐκεῖνο πάντως τὸ ὅποῖον προέκυψεν ἐκ τῆς εἰκονομαχικῆς ἐριδος, εἶναι ὅτι τὸ κράτος ἔδωκε τὴν τελικὴν λύσιν, ἡ ἐξουσία τοῦ αὐτοκράτορος ἐξῆλθεν ἐκ τῆς περιπετείας ἐνισχυμένη, περιορίσθη δὲ ἡ ἰσχὺς τῶν ὀπαδῶν τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἐκκλησίας, οἱ ὅποιοι δὲν ἀνεγνώριζον εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὸ δικαίωμα νὰ ἐπεμβαίνῃ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἐπεξέτειναν καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν τὴν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐποπτεῖαν.

12. Ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ αἱ σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὴν Δύσιν.

Σημαντικὸν γεγονός τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαήλ Γ' εἶναι ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς διαφόρους Σλαβικοὺς λαοὺς, ἡ ὁποία ἔδωκε

γώητρον εις την ορθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸ Κράτος. Τὸ ἔτος 849 ἐδέχθησαν τὸν Χριστιανισμὸν ὅσοι Σλάβοι εἶχον κατὰ καιροὺς εἰσχωρήσει εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἶχον ὀριστικῶς ἐγκατασταθῆ ἐκεῖ. Ὁ ἐκχριστιανισμὸς αὐτῶν ἐπετάχυνε τὴν ἀφομοίωσίν των, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχη κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους οὔτε ἔγνος σλαβικὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Σπουδαιότερος ἀκόμη ἦτο ὁ προσηλυτισμὸς πυκνοτάτων σλαβικῶν πληθυσμῶν, οἱ ὅποιοι κατόικουν τὴν Βουλγαρίαν, Ρουμανίαν, Βοημίαν καὶ Οὐγγαρίαν. Ἡδὴ ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος (610 - 641), κατὰ τὸν Κωνσταντῖνον Ζ' τὸν Πορφυρογέννητον, ἐφρόντισε διὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῶν Σέρβων καὶ Κροατῶν. Εἰς τὴν Βουλγαρίαν Ἑλληνες μοναχοί, ὅπως ὁ Θεόδωρος Κουφαρᾶς, ὁ ἐπίσκοπος Ἀδριανουπόλεως Μιχαήλ (813) καὶ ἄλλοι αἰχμάλωτοι εἶχον ὀπωσδήποτε παρασκευάσει τὸ ἔδαφος διὰ τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Δύο ἱεραπόστολοι ἐκ Θεσσαλονίκης, οἱ ἀδελφοὶ Μεθόδιος καὶ Κύριλλος, ἀπεστάλησαν εἰς τὴν Μοραβίαν (Τσεχοσλοβακίαν), ἐπὶ Μιχαήλ Γ' καὶ πατριάρχου Φωτίου, μετ' ἄλλων συνεργατῶν μοναχῶν καὶ τεχνιτῶν. Ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν πρακτικώτερος ἦτο ὁ Μεθόδιος, διακριθεὶς ὡς διοικητῆς σλαβικῆς ἐπαρχίας καὶ ἔπειτα ὡς ἡγούμενος μονῆς. Ὁ Κύριλλος ἦτο ἀληθῶς σοφός, μαθητῆς τοῦ Φωτίου τοῦ μεγάλου, καθηγητῆς τῆς φιλοσοφίας καὶ θεολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ λαμπρὸς ὡς ἀδελφὸς του κληρικός. Οὗτοι κατήρτισαν σλαβικὸν ἀλφάβητον, τὸ Κυρίλλιον λεγόμενον, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἑλληνικῆς μεγαλογραμμιάτου γραφῆς, καὶ ἠδυνήθησαν οὕτω νὰ μεταφράσουν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν σλαβωνικὴν τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὰ ἀναγκαῖα λειτουργικὰ βιβλία, προσελκύσαντες, λόγῳ τῆς χρήσεως τῆς ἐγγωρίου γλώσσης, τὴν ἀγάπην τοῦ λαοῦ εἰς τὴν νέαν θρησκείαν καὶ τὸν βυζαντινὸν πολιτισμὸν. Διὰ τῶν μεταφράσεών των οἱ δύο ἱεραπόστολοι δὲν διέδωσαν μόνον τὸν Χριστιανισμὸν, ἀλλ' ἔθεσαν καὶ τὰς βάσεις τῆς σλαβικῆς φιλολογίας. Οὗτοι ἐδίδαξαν καὶ ἐμόρφωσαν πολλοὺς μαθητάς, οἱ ὅποιοι συνέχισαν τὸ ἔργον τῶν διδασκάλων των εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ τὴν Σερβίαν.

Οἱ δύο Θεσσαλονικεῖς ἀδελφοὶ εἶχον προηγουμένως ἀποσταλῆ ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν τοῦ Βυζαντίου καὶ εἰς τὴν Κριμαίαν (860), διὰ πολιτικὰς ὑποθέσεις καὶ ὅπως διαδώσουν τὸν Χριστιανισμὸν εἰς τοὺς Χαζάρους Τούρκους, εἰς τὴν ἀποστολὴν δὲ τούτων ὀφείλεται ἡ σύναψις στενωτέρων σχέσεων μεταξὺ Χαζάρων καὶ Βυζαντίου.

Οι αυτοκράτορες του Βυζαντίου συστηματικῶς ἐπεδίωξαν τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῶν ἀλλοθρήσκων δι' ἱεραποστόλων καὶ διὰ λόγους χριστιανικῆς εὐσεβείας καὶ διότι οἱ προσηλυτιζόμενοι βάρβαροι ἀπέβαινον φίλοι καὶ σύμμαχοι τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ἐνέργεια τῆς εὐρυτάτης αὐτῆς χριστιανικῆς προπαγάνδας εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς βυζαντινῆς πολιτικῆς, διότι κατ' ἄνωγον νὰ ἀσκήῃ ἐπὶ τῶν ἐκχριστιανιζομένων βαρβάρων μεγάλην ἐπιρροήν.

Ἄλλο ἀξιομνημόνευτον γεγονός ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαῖλ Γ' εἶναι τὸ σοβαρὸν ἐπεισόδιον μεταξὺ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ τοῦ Πάπα τῆς Ρώμης. Ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης Ἰγνάτιος, αὐστηρὸς καὶ σθεναρὸς, ὡς ἦτο, ἀπηγόρευσε εἰς τὸν Βάρδα τὴν θείαν μετάληψιν διὰ τὴν ἀνηθικότητά του, ὁ πανίσχυρος Βάρδας, μὴ ἀνεχθεὶς τοῦτο, καθήρесе διὰ τῆς βίας τὸν Ἰγνάτιον καὶ ἐξώρισεν ἔπειτα αὐτὸν εἰς τινα νῆσον τῆς Προποντιδος. Ὁ Βάρδας διώρισε πατριάρχην τὸν Φώτιον (858), κανονικῶς ἐκλεγέντα διὰ συνόδου, λαϊκὸν ἐξόχου μορφώσεως καὶ ἰκανὸν πολιτικόν, ὅστις, διελθὼν ἐντὸς μιᾶς ἐβδομάδος πάντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, ἀνῆλθεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ἀλλὰ τὴν ἐκ τοῦ θρόνου ἀπομάχρυνσιν τοῦ Ἰγνατίου μεγάλη μερὶς τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἐθεώρησεν ὡς ἀντικανονικὴν, ὁ δὲ Ἰγνάτιος δὲν παρητήθη οὔτε ἀνεγνώρισε τὸν Φώτιον.

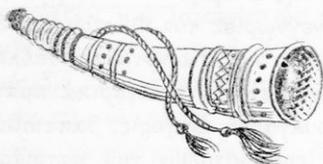
Ὁμοίως ὁ πάπας τῆς Ρώμης Νικόλαος ὁ Α', φιλόδοξος καὶ ἰσχυρὸς ὡς ἦτο, δὲν ἀνεγνώρισε τὸν Φώτιον καὶ ἕνεκα τούτου ἐψυχράνθησαν αἱ σχέσεις Ρώμης καὶ Κωνσταντινουπόλεως, περισσότερον δέ, ἐπειδὴ ἡ Ρώμη ἀνεμείχθη εἰς τὰ βουλγαρικὰ πράγματα.

Ὁ ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Βόγορις, βαπτισθεὶς χριστιανὸς καὶ ὀνομασθεὶς Μιχαῖλ ὑπὸ ἱεραποστόλων τοῦ πατριάρχου μὲ ἀνάδοχον τὸν αυτοκράτορα Μιχαῖλ Γ', δι' ἀπεσταλμένου του (864) μετ' ὀλίγον πονήρως σκεπτόμενος τὴν ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου ἀνεξαρτησίαν του, ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν πάπαν ἐπισκόπους, οἱ ὅποιοι εἰσήγαγον τὴν λατινικὴν εἰς τὴν λειτουργίαν καὶ προσεπάθησαν νὰ ἐπεκτείνουν τὰ δικαιώματα τοῦ πάπα εἰς ὅλην τὴν Βουλγαρίαν (866).

Τότε ὁ Φώτιος, ὡς πρόμαχος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς πνευματικῆς ἀνεξαρτησίας του κατὰ τῆς Ρώμης, ἀπέστειλε τὴν ἐγκύκλιον ἐπιστολήν τὸ 867. Ἐν αὐτῇ ἐκθέτει τὰς διαφορὰς εἰς τὴν τελετουργικὴν τάξιν καὶ εἰς τὸ περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὰς ὑπαρχούσας μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, καταγγέλλει δὲ τὰς παπικὰς περὶ πρῶ-

τείου αξιώσεις και τὰς ἐπεμβάσεις εἰς τὴν δι' ὀρθοδόξων ἐκχριστιανισθεῖσαν Βουλγαρίαν. Οἱ λόγοι τῆς δογματικῆς διαφορᾶς και τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως ἦσαν ἀκόμη δευτερεύοντες, πρωτεύων δὲ τότε ἦτο ὁ ἐθνικός, δηλ. ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πρωτείων τῆς Ρώμης.

Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, χειραφετηθὲν πολιτικῶς ἀπὸ τῆς Ρώμης ἤδη πρὸ πολλοῦ, ἐπὶ Φωτίου ἐχειραφετήθη και ἐκκλησιαστικῶς και κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ μέγας πατριάρχης λαμπρῶς ἐπραγματοποίησε τὸ πολιτικὸν ἐκκλησιαστικὸν του πρόγραμμα. Ἡ ἐπέμβασις τοῦ πάπα ἐχαρακτήρισθη παράνομος ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ἐποία διὰ συνόδου καθήρεσε τὸν πάπαν Νικόλαον Α', οὗτος δὲ πάλιν διὰ παπικῆς ἐν Ρώμῃ συνόδου καθήρεσε τὸν Φώτιον (867).

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ (867 - 1057)

13. Βασίλειος Α' ὁ Μακεδών (867 - 886)

ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ αὐτὴ ἐβασίλευσεν ἐπὶ 200 περίπου ἔτη, ἀνῆλθον δὲ εἰς τὸν θρόνον 17 βασιλεῖς, οἱ περισσότεροι τῶν ὁπίων ἐπέδειξαν στρατιωτικὰς ἀρετὰς καὶ σπάνια προτερήματα. Μερικοὶ ἐξ αὐτῶν συνεδύαζον διπλωματικὴν εὐστροφίαν καὶ διοικητικὸν πνεῦμα, προσεπάθησαν δὲ ν' αὐξήσουν τὸν δημόσιον πλοῦτον. Πάντες δὲ ἀνεξαίρετως ἐφιλοδόησαν νὰ καταστήσουν τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν τὸ ἰσχυρότερον κράτος τοῦ κόσμου. Ἡτύχησεν ἐπὶ μακρὸν ἡ Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία καὶ εἶδεν ἡμέρας ἀπαραμίλλου ἀγλῆς καὶ ἀληθοῦς ἀναγεννήσεως.

Ἡ δυναστεία αὐτὴ ὀνομάζεται Μακεδονική ἐκ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Βασιλείου τοῦ Α', τοῦ ἀποκαλουμένου Μακεδόνας, διότι κατήγετο ἐκ τῆς περιφέρειας τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἀπὸ τὴν Χαριούπολιν, ἣτις τότε διοικητικῶς ὑπήγετο εἰς τὸ θέμα Μακεδονίας.

Ἡ μήτηρ τοῦ Βασιλείου ἐλέγετο Παγκαλὴ (θῆλ. τοῦ Πάγκαλος, ὅπως Μαξιμὴ θῆλ. τοῦ Μάξιμος καὶ Θεοφανὴ θῆλ. τοῦ Θεοφάνης). Ὁ Βασίλειος εἰσῆλθεν εἰς τὰ ἀνάκτορα ὡς ἵπποκόμος τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Γ', περὶ τὸ

41. Βασίλειος Α' ὁ Μακεδών
(Μικρογραφία 14ου-15ου αἰῶνος)

ἔτος 856 καὶ διὰ τῆς μεγάλης ἐπιτηδειότητος, τῆς σωματικῆς ρώμης καὶ τῆς εὐφυΐας αὐτοῦ κατώρθωσε νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ ἀξιωματος τοῦ καίσαρος. Δὲν ἐδίστασεν ὁ Βασίλειος διὰ τοῦ ἐγκλήματος νὰ ἀνέλθῃ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον. Διότι, πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ του, ἐδολοφόνησε τὸν Βάρδαν καὶ τὸν βασιλέα Μιχαῆλ Γ', εὐεργέτην του. Ὁ Βασίλειος μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ θρόνου, ἐπέδειξε μεγάλας ἀρετάς, πολιτικὰς καὶ διοικητικὰς, ἐκέρδισε δὲ τὴν ἀγάπην τοῦ λαοῦ διὰ χρηστῆς διοικήσεως καὶ λαμπρᾶς οἰκονομικῆς πολιτικῆς.

Κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ὁ Βασίλειος ὁ Α' ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, τὸ κράτος εὕρισκετο εἰς πολὺ δύσκολον θέσιν, εἶχε δὲ ἀνάγκην γενικῆς ἀναδιοργανώσεως. Ὁ Βασίλειος κατώρθωσε ν' ἀνταποκριθῆ εἰς τὸ μέγα ἔργον, ἐπανέφερε τὴν τάξιν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἀποκατέστησε τὸ γόητρον τοῦ κράτους εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

Πρῶτη φροντίς τοῦ Βασιλείου ἦτο ν' ἀναπτύξῃ τὰς φιλικὰς σχέσεις μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦτο ἐπανέφερον εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν Ἰγνάτιον, ὡς ἀδίκως καταβιβασθέντα τοῦ θρόνου καὶ ὡς φίλον τοῦ πάπα. Ὁ Φώτιος καθηρέθη, ἀνεθεματίσθη καὶ ἐξωρίσθη. Τότε ἤρθη διὰ πολὺν χρόνον τὸ σχίσμα μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, αἱ φιλικαὶ δὲ σχέσεις αὐτῶν διετηρήθησαν καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγνατίου, τὸν ὁποῖον διεδέχθη καὶ πάλιν ὁ Φώτιος.

Ὁ Βασίλειος ἀνεγνώριζε τὴν ἀξίαν τοῦ μεγάλου Φωτίου, ὁ δὲ πάπας τῆς Ρώμης Ἰωάννης ὁ Η', ὡς ἐπιδέξιός πολιτικός, ἀπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπροσώπους, οἱ ὁποῖοι συνεφώνησαν διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Φωτίου ὡς κανονικοῦ πατριάρχου.

Εἰς τὸ ζήτημα τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ὁ Βασίλειος ἠκολούθησε τὴν συνήθη πολιτικὴν τοῦ Βυζαντίου. Ἐπὶ τῆς βασιλείας του διεδόθη ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τοὺς Σλάβους τῆς Δαλματίας καὶ ἐβαπτίσθησαν οἱ τελευταῖοι ἐλάχιστοι Ἕλληνες εἰδωλολάτραι τῆς ὀρεινῆς Μάνης. Ἐπίσης ὁ Βασίλειος ἐπεδίωξε νὰ ἐχριστιανίσῃ τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς Ρώσους. Ἀνεκαίνισε καὶ ἱδρυσε πολλὰς ἐκκλησίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὀνομαστῆ ἀπέβη ἡ ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων κτισθεῖσα Νέα Ἐκκλησία, ἐφάμιλλος τῆς Ἀγίας Σοφίας κατὰ τὴν πλουσίαν διακόσμησιν, ὅχι ὁμως καὶ κατὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἀξίαν.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Σαρακηνοὶ τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Σικελίας ἐπεκτεί-

νων τὰς πειρατικὰς τῶν ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ τὴν Δαλματίαν. Ὁ Νικῆτας Ὁρούφας, ἱκανὸς ναύαρχος, ἐξεκαθάρισε μὲ ἑκατὸν μεγάλα πλοῖα τὴν Ἀδριατικὴν ἀπὸ τοῦ Σαρακηνοῦς καὶ Σλάβου πειρατῆ· ὅθεν ἠξήθη τὸ γόητρον τοῦ Βυζαντίου. Οἱ Δαλμάται, Κροάται καὶ Σέρβοι κατέστησαν φίλοι καὶ σύμμαχοι τοῦ Βυζαντίου, συμπληρωθέντος ἐπὶ Βασιλείου καὶ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ αὐτῶν.

Ὁ Ὁρούφας, ἐπανελθὼν, ἀνέλαβεν ἐκστρατεῖαν κατὰ τῶν ἐκ Κρήτης Ἀράβων, τῶν ὁποίων τὸν στόλον, τολμήσαντα νὰ εἰσέλθῃ εἰς Προποντίδα, κατέστρεψε διὰ τοῦ ὑγροῦ πυρὸς (881). Ἀκολουθῶς ἦλθεν ὁ Ὁρούφας εἰς τὸν Σαρωνικόν, ὅπου συνήθως ἐκρύπτοντο πειρατικὰ πλοῖα, καὶ πληροφορηθεὶς, ὅτι οἱ Ἀραβες ἐλεηλάτουσιν τὰ παράλια τοῦ Κορινθιακοῦ, δὲν περιέπλευσε τὴν Πελοπόννησον, ἀλλὰ διαπεράσας διὰ τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου τὸν στόλον του εἰς τὸν Κορινθιακόν, κατεδίωξε τοὺς Ἀραβας.

Ἐκτὸς τοῦ Νικῆτα Ὁρούφα, ὁ Βασίλειος Α' ἐξέλεξε καὶ ἄλλον ἱκανὸν ναύαρχον, τὸν ἐκ Συρίας Νάσαρ, ὅστις συνέχισε τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Ἀράβων, ἐπανειλημμένως νικήσας τούτους παρὰ τὴν Μεθώνην, τὴν Ζάκυνθον καὶ τὴν Κάτω Ἰταλίαν. Ἡ ἀνάγκη τῆς καταπολεμήσεως τῆς πειρατείας καὶ τῆς ναυτικῆς δυνάμεως τῶν Σαρακηνῶν ἔφερε πάλιν τὸ Βυζάντιον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ὁμως δὲν ἐπεκράτησεν ἐπὶ πολὺ.

Ὁ Βασίλειος ὁμοίως προώθησε τὰ ἀνατολικά σύνορα τοῦ κράτους εἰς βάρος τῶν Ἀράβων, ἐκμεταλλεῦόμενος τὰς μεταξὺ τῶν ἔριδας. Ἐπὶ δέκα περίπου ἔτη (871 - 882) ἐξηκολούθησεν ὁ πόλεμος εἰς τὴν Ἀνατολήν, κατὰ τὸν ὅποιον ἐξεστράτευσεν δις αὐτοπροσώπως ὁ Βασίλειος, κατορθώσας νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ σύνορα καὶ νὰ ἀπελευθερώσῃ πολλοὺς χριστιανοὺς αἰχμαλώτους.

Ὁ Βασίλειος, ἀποθανὼν τὸ 886, ἄφησε τὸ κράτος του ἀπὸ οικονομικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἀπόψεως εἰς ἀρίστην κατάστασιν, καθὼς καὶ ἀπὸ διοικητικῆς. Διότι ἤμειβε τοὺς καλυτέρους ἐκ τῶν ὑπαλλήλων καὶ ἐτιμῶρει τοὺς κακοὺς καὶ ἀνικάνους, εἶχε δὲ τὸ προτέρημα νὰ ἐκλέγῃ τοὺς καταλληλοτέρους ὡς βοηθοὺς του, ἔστω καὶ μεταξὺ τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων. Κατὰ τὸ διάστημα τῆς εἰκοσαετοῦς βασιλείας του ἐτακτοποίησε κατὰ τὸν καλῦτερον τρόπον τὰς ὑποθέσεις τοῦ κράτους του καὶ ἐθεμελίωσε τὴν δυναστείαν του.

14. Λέων ΣΤ' ὁ Σοφός (886 - 912)

Τὸν Βασιλεῖον διεδέχθη ὁ υἱός του Λέων, ὅστις τυχὼν ἐπιμελοῦς μορφώσεως καὶ ἀσχοληθεὶς ἰδιαιτέρως εἰς μελέτας, ἐπινομάσθη διὰ τοῦτο σοφός. Παρημέλησε τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον καὶ εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις ἐπολιτεύθη κακῶς. Ἐπ' αὐτοῦ τὸ κράτος ὑπέστη μεγάλην ζημίαν ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς, τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Ρώσους.

Μὲ τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τοὺς Βουλγάρους τὸ βουλγαρικὸν κράτος ἐτήρησε φιλικὴν πολιτικὴν ἔναντι τοῦ Βυζαντίου, ἐφ' ὅσον τοῦλάχιστον ἐβασίλευεν ὁ Βόγορις. Τούτου ὁ υἱὸς Συμεὼν ἐστάλη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἐκπαιδευθῆ. Διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ

42. Λέων ΣΤ' ὁ Σοφός.

(Μικρογραφία 14ου αἰῶνος, ἐν τῇ Πανεπιστημιακῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βολωνίας)

εἰσῆλθεν εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἢ Βυζαντινὴ τέχνη, ἐκτίσθησαν πολλαὶ ἐκκλησίαι καὶ διὰ τὰς λειτουργικὰς ἀνάγκας τῶν νέων χριστιανῶν ἐχρησιμοποιήθησαν αἱ μεταφράσεις Κυρίλλου, Μεθοδίου κ.ἄ. εἰς τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν καὶ οὕτω συνετελέσθη ὁ ἐκσλαβισμὸς τῶν τουρκικῆς καταγωγῆς Βουλγάρων.

Ἐπίσης ἐνισχύθησαν αἱ ἐμπορικαὶ σχέσεις τῶν Βουλγάρων μετὰ τοῦ Βυζαντίου, διότι εἰσῆγοντο ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰκόνες, κηρός, βιβλία, πολυτελεῆ ἄμφια κ.ἄ. Εἰρηνικὴ λοιπὸν καὶ ὄχι κατακτητικὴ ὑπῆρξεν ἡ πολιτικὴ τοῦ Βογορίδος, ὅστις ἀνεβίβασε τὸν υἱὸν του Συμεὼν εἰς τὸν θρόνον πρὶν μεταβῆ εἰς μονήν. Ἐπὶ τοῦ Συμεὼν ἠλλαξεν ἡ βουλγαρικὴ πολιτικὴ, διότι οὗτος εὐθὺς ἀπηγόρευσε τὴν χρῆσιν τῶν ἑλληνικῶν βιβλίων καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, πρᾶγμα, ὅπερ προεκά-

λεσεν αντίποινα, μεταφοράν τοῦ τελωνειακοῦ κέντρου τῶν ἐμπορευμάτων τῶν Βουλγάρων ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Θεσσαλονίκην καὶ περιορισμὸν τοῦ ἑλληνοβουλγαρικοῦ ἐμπορίου.

Λαβὼν τοῦτο ὡς ἀφορμὴν ὁ Συμεὼν, ἤρχισε φοβεράς ἐπιδρομὰς εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους (893). Ἡναγκάσθη ὁμοῦς ν' ἀναστείλῃ τὰς λεηλασίας, διότι οἱ Οὐγγροι, ὑποκινούμενοι ὑπὸ τῆς βυζαντινῆς διπλωματίας, εἰσέβαλον εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Οἱ Βούλγαροι ἐνίκηθησαν ὑπὸ τῶν Οὐγγρων κατὰ κράτος καὶ ὁ Συμεὼν μόλις ἐσώθη, συνῆψε δὲ εἰρήνην μετὰ τὸ Βυζάντιον (895). Τὰς διαπραγματεύσεις διεξήγαγε διπλωμάτης ὀνομαστός, ὁ Λέων Χοιροσφάκτης, ἐκ Πελοποννήσου καταγόμενος. Παρὰ ταῦτα ἐπανελήφθησαν σκληρότεροι ἀγῶνες μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων ἐπὶ Συμεὼν, ἀποβλέποντος εἰς καταστροφὴν καὶ λεηλασίαν τῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν.

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ ἕτερον ἀξιοσημεῖωτον γεγονός ἐστὶν ἡ ἄλωσις τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ 904, ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν πειρατῶν, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἀρνησιθρήσκου Λέοντος Τριπολίτου. Ἡ πόλις ἀριθμοῦσα τότε 200 χιλιάδας κατοίκων, ἐληλατήθη φρικιδῶς, μέγα δὲ μέρος τῶν κατοίκων ἐσφάγη καὶ ἠχμαλωτίσθη. Ἐκτοτε αἱ παράλιαι ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ αἱ νῆσοι ἔτρεμον τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Σαρακηνῶν, οἱ ὁποῖοι καὶ εἰς τὴν Δύσιν, συμπληρώσαντες τὴν κατάκτησιν τῆς Σικελίας, λεηλατοῦντες, ἔφθανον μέχρι τῆς Ρώμης.

Ἐπὶ Λέοντος ΣΤ' ἐνεφανίσθη καὶ πάλιν ὁ κίνδυνος ἐκ μέρους τῶν Ρώσων ἢ Ρώσων. Οὗτοι κατελθόντες, ὡς εἶδομεν, ἐκ Σκανδιναβίας καὶ καταλαβόντες τὴν περὶ τὸ Κίεβον χώραν, ἔδρυσαν κράτος εἰς τὸ ὅποιον ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν ἐδόθη τὸ ὄνομα Ρωσία.

Πρῶτος ἀρχηγὸς τῶν Ρώσων ἀναφέρεται ὁ Ροῦρικ. Ἐπὶ τοῦ Ὀλέγ, κηδεμόνος τοῦ υἱοῦ τοῦ Ροῦρικ Ἰγώρ, τὸ ρωσικὸν κράτος ἐπεξετάθη μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου.

Ἐπὶ Λέοντος ὁ Ὀλέγ, ὀδηγῶν τοὺς Ρώσους μετὰ τὰ μονόξυλά του, ἐπεχείρησεν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (907), τὴν ὅποιαν δὲν ἀνέφερον οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, ἀλλὰ τὸ ρωσικὸν χρονικόν, τὸ λεγόμενον τοῦ Νέστορος.

Κατ' οὐσίαν δὲν ἔγινε μάχη, διότι οἱ Βυζαντινοὶ ἔκλεισαν τὸν Κεράτιον κόλπον μετὰ ἀλυσίδα καὶ οἱ Ρῶσοι, σφραγίσαντες τὰ πλοιάριά των εἰς τὴν ξηράν, κατέληξαν εἰς συμφωνίαν μετὰ τοὺς Βυζαντινοὺς. Κατ' αὐτὴν

ἐπετρέπετο εἰς τοὺς Ρώσους νὰ ἐμπορευώνται ἐν Κωνσταντινουπόλει, νὰ μὴ ἔρχωνται περισσότεροι τῶν 50, νὰ μὴ φέρουν ὄπλα καὶ νὰ κατοικοῦν εἰς ὠρισμένην συνοικίαν.

Ὁ Λέων ἀπέθανε τὸ 912, εἰς νέαν σχετικῶς ἡλικίαν, καταλιπὼν τὸν ἐκ τετάρτου γάμου υἱὸν τοῦ Κωνσταντίνου, ὡς διάδοχόν του. Ἐντελῶς ἠδιαφόρησε διὰ τὰ εἰς βάρος του σχόλια τῶν συγχρόνων διὰ τοὺς τέσσαρας γάμους, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἐκ τούτου προκληθεῖσαν ἔριν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν.

15. Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος (912 - 959)

Οὗτος, ἑπταετῆς τὴν ἡλικίαν, ἐστέφθη βασιλεὺς, ἐπετροπεύετο δὲ κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ θείου του Ἀλεξάνδρου καὶ ἔπειτα ὑπὸ τῆς μητρὸς του Ζωῆς. Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νικολαὸς ὁ Μυστικός, εὐφυῆς καὶ μέγας πολιτικός, ἔδωκεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον ἱκανὸν βοθητὸν, τὸν ναύαρχον Ρωμανὸν Λεκαπηνόν, ὅστις συνεβασίλευσε μετ' ἐκείνου (920 — 944). Ὁ Ρωμανὸς ἔστεψε συναυτοκράτορας καὶ τοὺς τρεῖς υἱοὺς του καὶ τοιοῦτοτρόπως ἦσαν πέντε βασιλεῖς. Τὸ 945 ὁμοῦς ὁ Κωνσταντῖνος κατώρθωσε ν' ἀπομακρύνῃ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοὺς σφετεριστὰς καὶ ἐβασίλευσε μόνος. Ἡ τελευταία αὐτῆ περιόδος τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου ὑπῆρξεν ἰσχυρὰ καὶ ἐνδοξος. Τὸ γόητρον τῆς αὐτοκρατορίας ἀνυψώθη καὶ διὰ τὰ κράτη ἐζήτουν νὰ συνάψουν φιλικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Βυζαντίου.

Ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογέννητου ἤρχισεν ἡ δευτέρα περίοδος τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ Συμεῶν, σκοπεύοντος νὰ καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν (913). Πεισθεὶς ὁμοῦς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νικολάου Μυστικοῦ, ἀπεσύρθη, βεβαιώσας ὅτι εἰς τὸ ἐξῆς εἰρηνικαὶ θὰ εἶναι αἱ σχέσεις τοῦ Βυζαντίου καὶ Βουλγαρίας. Ὁ Συμεῶν δὲν ἐτήρησε τὸν λόγον του οὔτε τὰ σύμφωνα εἰρήνης ἐφύλαξεν, ἀλλ' εὐθὺς ἐπεχείρησε νέας ἐπιδρομὰς εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, διότι αἱ ἐπιδρομαὶ ἀπέφερον πολλὰ πλοῦτη εἰς τοὺς βουλγάρους στρατιώτας.

Τὸ Βυζάντιον ἀπέστειλε κατὰ τοῦ Συμεῶν πολὺν στρατόν, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λέοντος Φωκᾶ. Κατ' ἀρχὰς ὁ Συμεῶν ἤλθεν εἰς δύσκολον θέσιν, ἀλλὰ τελικῶς ἐνίκησε παρὰ τὴν Ἀγγιᾶλον (917) τὸν Φωκᾶν, ὅστις μόλις διεσώθη. Μετὰ ταῦτα, ὁ Συμεῶν ἐπε-

ἐπεχείρουν ἐπιδρομὰς νοτίας τοῦ Δουναβέως μέχρι τῆς Θράκης. Τὸ Βυζάντιον, διὰ χρημάτων, ἐκράτει μακρὰν τοὺς Οὐγγυροὺς καὶ δι' ἱεραποστόλων εἰσήγαγε τὸν Χριστιανισμόν εἰς τὴν Οὐγγαρίαν, ὅχι ὅμως συστηματικῶς καὶ ἐπιμόνως, ὡς ἔκαμε διὰ τοὺς Σλάβους. Τελικῶς ἐνίκησε τοὺς Οὐγγυροὺς, ἐπὶ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, ὁ στρατηγὸς Μαριανὸς Ἀργυρὸς (951).

Τὸ 941 οἱ Ρῶσοι, ὑπὸ τὸν Ἰγῶρ, ἐπέδραμον κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ διέπραξαν ἀρπαγὰς καὶ σφαγὰς εἰς τὰς παραλίας τοῦ Βοσπόρου. Οἱ στρατηγοὶ Ἰωάννης Κορκοῦας καὶ Βάρδας Φωκᾶς κατεναυμάχησαν αὐτούς, ὁ δὲ πατρίκιος Θεοφάνης κατέκαυσε διὰ τοῦ ὕγρου πυρὸς τὸν στόλον των. Λέγεται, ὅτι ἐκ τῶν 1000 πλοίων τοῦ Ἰγῶρ, περιεσώθησαν μόνον δέκα. Μετὰ τρία ἔτη, τὸ 944, οἱ Ρῶσοι ἐπανῆλθον ἰσχυρότεροι, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐνίκηθησαν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ εἰρηνεύσουν. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰγῶρ, ἡ χήρα βασίλισσα Ὀλγα, δεχθεῖσα τὸν Χριστιανισμόν εἰς τὸ Κίεβον, διετήρησε φιλικὰς σχέσεις πρὸς τὸ Βυζάντιον. Αὕτη ἐπεσκέφθη τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐγοητεύθη ἀπὸ τὰς λαμπρὰς τελετὰς καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἑλληνικῆς πρωτεύουσας, ἔτυχε δὲ πολλῶν φιλοφρονησεων.

Τοιοιούτρόπως ἡ βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' ἔληξε μὲ λαμπρὰς ἐξωτερικὰς ἐπιτυχίας, διότι καὶ εἰς τὴν νότιον Ἰταλίαν ὑπεστηρίχθη ὁ Ἑλληνισμός, τοῦ ὁποίου σφίζονται μέχρι σήμερον λείψανα καὶ μεταξὺ τῶν Ἰταλῶν.

Ἀλλὰ καὶ τὰ Γράμματα ὑπεστήριξεν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἐσημειώθη μεγάλη ἀκμὴ αὐτῶν.

Ὁ ἴδιος ὑπῆρξεν ἀξιόλογος συγγραφεύς, ἀσχοληθεὶς κυρίως εἰς ἔργα χονσιμα εἰς τὴν πολιτείαν, ἐκίνησε δὲ καὶ τοὺς ἄλλους εἰς συγγραφὴν ποιικίλων συγγραμμάτων θεολογικῶν, φιλολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ ἱατρικῶν. Ἀνεκαίνισεν ἐπίσης διάφορα κτίρια ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐφρόντισε διὰ τὴν κοινωνικὴν πρόνοιαν. Ὡς πολιτικὸς ὁ Κωνσταντῖνος ἠκολούθησε τὸ παράδειγμα τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ εἰς τὴν νομοθεσίαν καὶ διπλωματίαν.

16. Ρωμανὸς Β' (959 - 963)

Τὸν Κωνσταντῖνον Ζ' διεδέχθη ὁ υἱὸς του Ρωμανὸς Β', εἰς ἡλικίαν 21 ἐτῶν. Ἡ βασιλεία τοῦ Ρωμανοῦ ὑπῆρξεν ἐνδοξοτάτη, ἔνεκα

τῶν ἐξαιρετικῶν ἐπι-
 τυχιῶν, ὀφειλομένων
 εἰς ἐξόχους στρατη-
 γούς, τοὺς ἀδελφοὺς
Λέοντα Φωκᾶν
 καὶ Νικηφόρον
Φωκᾶν. Οὗτοι ἦσαν
 υἱοὶ τοῦ στρατηγοῦ
Βάρδα Φωκᾶ, ὁ ὁποῖος,
 παρὰ τὴν μεγάλην του
 ἡλικίαν, μετεῖχεν ἀκό-
 μη τοῦ στρατοῦ.

Τὸ 960, κατὰ δια-
 ταγὴν τοῦ Ρωμανοῦ ὁ
 Νικηφόρος Φωκᾶς ἀνέ-
 λαβε νὰ διαλύσῃ τὸ
 πειρατικὸν κράτος τῶν
 Σαρακηνῶν εἰς τὴν
 Κρήτην. Πρὸς τοῦτο
 παρεσκεύασε τὰ τῆς
 ἐκστρατείας μετὰ με-
 γάλῃ προσοχῆς, πα-
 ραλαβὼν πολυάριθμον
 στόλον, τρόφιμα καὶ
 πολεμικὸν ὕλικόν. Πα-
 ρὰ τὴν προσπάθειαν
 τῶν Ἀράβων, ὅπως
 ἐμποδίσουν τὴν ἀπό-
 βασιν τοῦ βυζαντινοῦ
 στρατοῦ, ὁ Νικηφόρος
 Φωκᾶς, προσεκτικὸς
 καὶ ἱκανὸς ὡς ἦτο, κατέλαβε μετὰ ὀκτάμηνον πολιορκίαν τὴν πρωτεύ-
 ουσαν τῶν Ἀράβων Χάνδακα (τὸ νεώτερον Ἡράκλειον) καὶ κα-
 τόπιν τὴν νῆσον. Ὁ Νικηφόρος ἔφερεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πλῆ-
 θος αἰχμαλώτων καὶ ἄφθονα λάφυρα, ἐτέλεσε δὲ θρίαμβον εἰς τὸν Ἰπ-
 πόδρομον.

44. Ὁ Ρωμανὸς Β' καὶ ἡ σύζυγός του Εὐδοκία
 εὐλογοῦμενοι ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ
 (Ἐλεφαντοστοῦν τοῦ 11ου αἰῶνος, ἐν τῇ Ἐθνικῇ
 Βιβλιοθήκῃ Παρισίων)

961

Τοιουτοτρόπως ἡ ἑλληνικὴ μεγαλόνησος Κρήτη, μετὰ δουλείαν 136 ἐτῶν, ἐπανῆλθεν εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐπειδὴ δὲ πολλοὶ τῶν κατοίκων τῆς νήσου εἶχον δεχθῆ τὸν Ἰσλαμισμὸν, ἐστάλη ὁ ἱεραπόστολος Νίκων, ὁ ἐπικληθεὶς Μετάνοεϊτε, διότι εἰς τὰ κηρύγματά του ἐπανελάμβανε τὴν λέξιν «μετανοεῖτε». Οὗτος παρέμεινεν ἐπὶ πέντε ἔτη κηρύσσων, ἔκτισε πολλὰς ἐκκλησίας, ἐμύρωσεν ἱερεῖς καὶ ἐστερέωσε τὴν ὀρθόδοξον πίστιν. Ὁ Νίκων, διδάζας καὶ ἀλλαγοῦ καὶ ἀσκητεύσας ἐν Σπάρτῃ, τιμᾶται ὡς πολιοῦχος ἅγιος αὐτῆς.

Ἐπίσης, διὰ μετοικεσίας εἰς τὴν Κρήτην πολλῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν Θράκην καὶ τὴν Μ. Ἀσίαν ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς νήσου ἐνισχύθη, κατορθώσας κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας νὰ δώσῃ δείγματα τῆς δυνάμεώς του μὲ ἀξίολογα ἔργα ἀνδρείας. Μὲ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης οἱ Ἕλληνες ἐκυριάρχησαν πάλιν εἰς τὴν θάλασσαν.

Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ Λέων, στρατηγὸς τοῦ ἐν Εὐρώπῃ βυζαντινοῦ στρατοῦ, ἐνίκησε τοὺς Ἀραβας τῆς Ἀσίας καὶ ἐτέλεσε θρίαμβον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁλοσχερῶς ὅμως ἐνίκησεν ὁ Νικηφόρος πλησίον τοῦ Εὐφράτου τοὺς Ἀραβας καὶ ἐκυρίευσεν πολλὰ φρούρια αὐτῶν (962).

Ὁ Ρωμανὸς ἀπέθανεν ἀφήσας δύο ἀνηλίκους υἱούς, τὸν Βασίλειον καὶ τὸν Κωνσταντῖνον. Τότε λαὸς καὶ στρατὸς ἐκάλεσε τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν ν' ἀναλάβῃ τὴν διακυβέρνησιν τοῦ κράτους, ὡς ἐπίτροπος τῶν ἀνηλίκων υἱῶν τοῦ Ρωμανοῦ.

17. Νικηφόρος Β' Φωκᾶς (963 - 969)

Ἐκτὸς τῶν δύο υἱῶν του, ὁ Ρωμανὸς Β' εἶχε δύο θυγατέρας, τὴν Θεοφανῶ καὶ τὴν Ἄνναν, καὶ τὴν σύζυγόν του εἰς νεαρὰν ἡλικίαν.

Ὁ Νικηφόρος ἐνυμφεῦθη τὴν χήραν τοῦ Ρωμανοῦ καὶ ἐστέφθη αὐτοκράτωρ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Πολυεύκτου, ἀφοῦ ὑπεσέθη ὅτι θὰ ἐσέβετο τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιώματα τῶν δύο ἀνηλίκων βασιλοπαίδων.

Τὰ περισσότερα ἔτη τῆς βασιλείας του ὁ Νικηφόρος διῆλθεν εἰς ἐκστρατείας, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐνδόξους. Μὲ τὰ ἐξαιρετὰ στρατηγικὰ του προσόντα κατώρθωσε νὰ ἐπιβάλλῃ σιδηρᾶν πειθαρχίαν εἰς τὸν στρατόν. Διὰ τοῦτο ὁ Νικηφόρος Β' θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς μεγαλυτέρους στρατιωτικὸς ὀργανωτὰς τοῦ κόσμου, τὸ δὲ βυζαντινὸν κράτος ἐπ' αὐτοῦ εἶχε στρατὸν ἄριστα ὀργανωμένον καὶ πειθαρχικόν.

Ὁ Νικηφόρος διεκρίθη εἰς τὰς κατὰ τῶν Ἀράβων ἐκστρατείας, εἶναι δὲ ὁ κατ' ἐξοχὴν Ἀραβομάχος βασιλεὺς. Ἐχων βοηθοὺς τοὺς λαμπροὺς στρατηγούς Λέοντα Φωκᾶν, ἀδελφόν του, καὶ Ἰωάννην Τσιμισκῆν, ἀνεψιόν του, ἐξεστράτευσε εἰς Κιλικίαν κατὰ τῶν Ἀράβων, τοὺς ὁποίους ἐνίκησε καὶ ἐκυρίευσε τὴν μεγάλην πόλιν Ταρσὸν (965) καὶ ἄλλας τινὰς πόλεις. Διὰ τῆς διαλύσεως τοῦ κράτους τῆς Ταρσοῦ, ὁ Νικηφόρος Β' ἀπῆλλαξε τὴν Μ. Ἀσίαν ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ἀράβων. Δὲν ἐσταμάτησεν ὁ αὐτοκράτωρ, ἀλλὰ ἐπροχώρησεν εἰς τὴν Συρίαν, ἀπελευθέρωσας τὴν Ἀντιόχειαν, ἣ ὁποία εὐρίσκετο εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἀράβων τρεῖς καὶ περισσότερον αἰῶνας. Ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Κρήτης, Κιλικίας καὶ Συρίας συνετέλεσε νὰ ἀπελευθερωθῇ ἡ Κύπρος, διὰ τοῦ Στρατηγοῦ Νικητὰ Χαλκούτση, ἀπὸ τὴν ἀραβικὴν κατοχὴν.

Ἐπὶ τοῦ Νικηφόρου Β' ἤρχισε νέος βουλγαρικὸς πόλεμος. Οἱ Βούλγαροι, ὅπως εἶδομεν, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Συμεὼν (927) εὐρίσκοντο εἰς φιλικὰς σχέσεις μὲ τὸ Βυζάντιον. Ὁ βασιλεὺς ὅμως τῶν Βουλγάρων Πέτρος δὲν ἦτο εἰλικρινής, διότι ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς Οὐγγυροὺς νὰ διέρχονται διὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ νὰ λεηλατοῦν τὰς Βυζαντινὰς ἐπαρχίας, ἰδίως τὴν Θράκην. Ὁ Φωκᾶς, ἐπιστρέψας ἐκ τῆς νικηφόρου κατὰ τῶν Ἀράβων ἐκστρατείας, δὲν ἠνέχθη τὴν κατάστασιν, ἐμήνυσε δὲ εἰς τὸν βασιλέα τῶν Βουλγάρων Πέτρον νὰ φανῇ εἰλικρινής εἰς τὴν συναφθεῖσαν μετὰ τοῦ Βυζαντίου εἰρήνην, νὰ ἐμποδίσῃ τὴν διάβασιν τῶν Οὐγγυρων καὶ νὰ παύσῃ νὰ συνεργάζεται μετ' αὐτῶν.

Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἰκανοποιήθη ἡ ἀπαίτησίς του, ὁ Νικηφόρος ἐστράφη κατὰ τῶν Βουλγάρων. Διέπραξεν ὅμως τὸ σφάλμα νὰ καλέσῃ τοὺς Ρώσους κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἀποστείλας δῶρα καὶ χρήματα εἰς τὸν ἡγεμόνα τῶν Ρώσων Σβιατοσλάβον ἢ Σφενδოსλάβον, ὅστις, νικήσας τοὺς Βουλγάρους, δὲν ἐπέστρεψεν εἰς τὴν χώραν του, ἀλλ' ἤρχισεν ἐπιδρομὰς εἰς τὰς πλουσίας ἐπαρχίας τοῦ Βυζαντίου. Ὁ Νικηφόρος γρηγόρα ἀντελήφθη τὸ σφάλμα του, ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασε νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα, δολοφονηθεὶς, ὁ διάδοχός του δὲ ἐκαθάρισε τοὺς λογαριασμοὺς μὲ τοὺς Ρώσους.

Ἐπίσης ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ, ὁ Βασιλεὺς Ὁθων Α' (936—973) τῆς νέας μεγάλης αὐτοκρατορίας, τῆς γνωστῆς ὡς « Ἀγία Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους »

ἔλαβε τὸν τίτλον « αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων » (Imperator Romanorum) καὶ ἐζήτησεν ἀπὸ τὸ Βυζάντιον νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν τίτλον του. Πρὸς τοῦτο ἀπέστειλεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸν ἐπίσκοπον Κρεμῶνης Λιουτπράνδον. Ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἔκαμε πολὺ κακὴν ὑποδοχὴν εἰς τὸν Λιουτπράνδον, ὅστις ἔγραψε πολλὰς συκοφαντίας καὶ ὕβρεις κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου δύνανται νὰ θεωρηθῇ ὁ πρῶτος μισέλλην εἰς τὴν Δύσιν.

Ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἔλαβε μέτρα οἰκονομικὰ καὶ ἐνδιεφέρθη διὰ τὴν στρατιωτικὴν νομοθεσίαν. Κατὰ παραγγελίαν του ἐγράφησαν στρατιωτικαὶ μελέται, αἱ ὁποῖαι φέρουν τὸ ὄνομά του. Ὁ Φωκᾶς ἐχρειάσθη πολλὰ χρήματα διὰ τὸν συνεχῆ κατὰ τῶν Ἀράβων ἀγῶνα. Διὰ τοῦτο περιώρισε τὰς δαπάνας καὶ ἐφορολόγησε τοὺς πλουσίους καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα. Ἀντιθέτως ἠϋξήσῃ τὰς στρατιωτικὰς δαπάνας καὶ ἐφρόντισε μὲ κάθε τρόπον νὰ ἐνισχύσῃ τοὺς στρατιώτας, ὅπως μετὰ προθυμίας ὑπηρετοῦν τὸ κράτος.

Ὁ αὐτοκράτωρ Φωκᾶς περιποιεῖ τιμὴν εἰς τὸ Βυζάντιον, ὅχι τὸσον ὡς πολιτικός, διότι διέπραξε σφάλματα, ἀλλ' ὡς στρατιωτικός, διότι ὑπῆρξεν ἐκ τῶν μεγαλυτέρων τοῦ Βυζαντίου. Ὁ γενναῖος αὐτὸς αὐτοκράτωρ εἶχε κακὸν τέλος. Ὁ ἀνεψιὸς του Τσιμισκῆς, συνεννοηθεὶς μὲ τὴν αὐτοκράτειραν Θεοφανώ, εἰσῆλθε τὴν νύκτα εἰς τὰ ἀνάκτορα καὶ ἐφόνευσε τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὸ δωμάτιόν του, καθ' ἣν ὥραν ἐκοιμᾶτο. Τὸ μαρτυρικὸν τέλος τοῦ Φωκᾶ ἐπροκάλεσε τὴν συγκίνησιν πολλῶν ἀνθρώπων, τινὲς τῶν ὁποίων ἔγραψαν ποιήματα καὶ ἀκολουθίαν ὡς εἰς ἄγιον, διότι ὑπῆρξε γνωστὴ ἡ θρησκευτικότης τοῦ Φωκᾶ.

18. Ἰωάννης Τσιμισκῆς (969 - 976)

Ἡ βασιλεία τοῦ Τσιμισκῆ, ἂν καὶ εἶχε παράνομον ἀρχὴν, ὑπῆρξεν ἐνδοξος, διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν διεξήχθησαν πολλοὶ καὶ σκληροὶ πόλεμοι κατὰ τῶν ποικίλων ἐχθρῶν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Κατ' ἀρχὰς ὁ Τσιμισκῆς ἐστράφη κατὰ τῶν Ρώσων, οἱ ὅποιοι διέβησαν τὸν Αἰξμον καὶ ἔφθασαν εἰς Φιλιππούπολιν. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀπέστειλε τοὺς γενναίους στρατηγοὺς Βάρδαν Σκληρὸν καὶ Πέτρον Φωκᾶν κατὰ τῶν Ρώσων, τοὺς ὁποίους οἱ Βυζαντινοὶ ἐνίκησαν. Κατόπιν, τὴν ἄνοιξιν τοῦ 971, ἐξεστράτευσεν ὁ ἴδιος ὁ Τσι-

μισκῆς, ἀφοῦ ἔλαβε μαζί του νέον σῶμα ἐκλεκτόν, τοὺς ἀθανάτους, 30.000 στρατόν, πολὺ ἵππικόν καὶ πολιορκητικὰς μηχανάς.

Ἐνῷ ὁ στρατὸς τοῦ Τσιμισκῆ διέβαινε τὸν ΑἼμον, ὁ στόλος του, ἄνω τῶν 300 πλοίων, ἀνέπλεε τὸν Δούναβιν. Εἰς διάστημα μιᾶς ἑβδομάδος ὁ Τσιμισκῆς κατόπιν ραγδαίας προελάσεως, ἐνίκησε τοὺς Ρώσους πλησίον τῆς Πρεσλάβας (παρὰ τὸ σημερινὸν Τύρνοβον τῆς Βουλγαρίας) καὶ ἐκυρίευσε τὴν πόλιν. Κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Πρεσλάβας διεκρίθη ὁ Θεοδόσιος Μεσονύκτης, ὅστις ἀνέβη πρῶτος εἰς τὸ τεῖχος. Ὁ Τσιμισκῆς δὲν ἠσυχάζει, ἀλλὰ σπεύδει πρὸς τὸ Δορύστολον (σημερινὴν Σιλίστριαν), ὄχυράν πόλιν, ἔνθα διέμενεν ὁ Σβιατοσλάβος.

Ἐν τῷ μεταξύ οἱ Βούλγαροι ἔλαβον θάρρος καὶ ἐστράφησαν κατὰ τῶν Ρώσων. Παρὰ τὸ Δορύστολον συνήφθη πεισματώδης μάχη, καθ' ἣν οἱ στρατηγοὶ τοῦ Βυζαντινοῦ στρατοῦ ἔδειξαν γενναιότητα καὶ πείραν μεγάλην καὶ ὑπερίσχυσαν τῶν Ρώσων. Πολλαὶ χιλιάδες ρωσικοῦ στρατοῦ ἐφονεύθησαν καὶ πολλὰ ἐτραυματίσθησαν. Ὁ Σβιατοσλάβος ἐζήτησεν εἰρήνην ἀπὸ τὸν Τσιμισκῆν καὶ τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν χώραν του. Καθ' ὁδὸν ὅμως ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ Σβιατοσλάβου οἱ Πατσινάκαι, οἱ ὅποιοι κατόικουν τὴν σημερινὴν Ρουμανίαν. Πολλοὶ Ρῶσοι κατεσφάγησαν ὑπ' αὐτῶν, καθὼς καὶ ὁ Σβιατοσλάβος.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐπερατώθη ἡ εἰς Βουλγαρίαν κατὰ τῶν Ρώσων ἐκστρατεία τοῦ Τσιμισκῆ (971), ὅστις ἐπανελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐτέλεσε θρίαμβον. Ὁ πατριάρχης, οἱ ἄρχοντες καὶ ὁ λαὸς μὲ δάφνας ὑπεδέχθησαν τὸν νικητὴν αὐτοκράτορα, ὁ ὅποιος ὄχι μόνον τόσον ταχέως κατέβαλε τὸν τρομερὸν Σβιατοσλάβον, ἀλλὰ καί, ἀναγκάσας τὸν βασιλέα τῶν Βουλγάρων Βόριν νὰ παραιτηθῆ, διέλυσε τὸ βουλγαρικὸν κράτος καὶ ὑπήγαγε τὴν Βουλγαρίαν ἐκκλησιαστικῶς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον. Ὁ Τσιμισκῆς προσήρτησε τὴν Βουλγαρίαν εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος, ἀφοῦ τὴν διήρρεσεν εἰς ἑπτὰ μεγάλα διαμερίσματα μὲ ἐγγχωρίους διοικητὰς ὀνομαζομένους βοεβόδας.

Ἡρωϊκοὺς ἀγῶνας διεξήγαγεν ἐπίσης ὁ Τσιμισκῆς καὶ κατὰ τῶν Ἀράβων, οἵτινες εἶχον κατακτήσει τὴν Αἴγυπτον καὶ εἶχον κτίσει τὴν πόλιν Κάϊρον (Al Cahira = νικήτρια), ἡ ὁποία ἔγινε πρωτεύουσά των καὶ ἐκοσμήθη μὲ ὀνομαστὰ τζαμιά καὶ ἀνάκτορα. Μετὰ τὴν Αἴγυπτον, οἱ Ἀραβες ἐστράφησαν πρὸς τὴν Συρίαν καὶ διὰ τοῦτο ἤλθον εἰς σύγκρουσιν μὲ τὸ βυζαντινὸν κράτος.

Ὁ Τσιμισκῆς, πρὶν ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῶν Ἀράβων, ἐρρῦθιμσε πολλὰς ὑποθέσεις τοῦ κράτους, ἐχειρίσθη μὲ πολιτικὴν ἐπιδεξιότητα τὸ ζήτημα τῆς Ἰταλίας καὶ εἰς τὸν Ὅθωνα Β', υἱὸν τοῦ Ὅθωνος Α', ἔδωκεν ὡς σύζυγον πριγκίπισσαν τοῦ Βυζαντίου, τὴν Θεοφανῶ, κόρην τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου. Διὰ τοῦ γάμου αὐτοῦ ὠφελήθη τὸ Βυζάντιον εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν, διεδόθη ἡ βυζαντινὴ τέχνη καὶ τὰ Γράμματα. Ὁ Ὅθων Β' κατεπολέμησε τοὺς Σαρακηνοὺς εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν.

Ὁ Τσιμισκῆς ἐπίσης, λόγῳ οἰκονομικῆς εὐεξίας τοῦ κράτους, ἤδυνήθη νὰ καταργήσῃ τὴν φορολογίαν τοῦ καπνικοῦ, δηλ. τὸν φόρον δι' ἐκάστην κάμινον πάσης οἰκίας, εἰς δὲ τὰ νομίσματα, ἀντὶ τῆς εἰκόνας τοῦ αὐτοκράτορος, ἐτοποθέτησε τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ.

Μετὰ ταῦτα, ὁ Τσιμισκῆς, τὸ 974, ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν Ἀράβων, τοὺς ὁποίους ἐνίκησε εἰς τὸν Ἄνω Τίγρητα καὶ εἰς τὴν Συρίαν καὶ ἐκυρίευσε μεγάλας πόλεις, τὴν Δαμασκόν, τὴν Βηρυτὸν καί, ἐὰν ἔμενεν ὀλίγον καιρὸν ἀκόμη θὰ εἰσήρχετο θριαμβευτῆς εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα. Ὁ Τσιμισκῆς ἠσθένησε καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔνθα ἀπέθανεν. Ὑποθέτουν, ὅτι ὁ θάνατός του προῆλθεν ἐκ βραδείας δηλητηριάσεως ὑπὸ τοῦ παρακοιμωμένου (δηλ. ἀρχιθαλαμηπόλου) Βασιλείου, ὅστις εἶχε προκαλέσει τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ αὐτοκράτορος διὰ τὰς οἰκονομικὰς του καταχρήσεις εἰς βῆρος τοῦ κράτους.

Ὁ ἡρωϊσμός τοῦ Τσιμισκῆ κατὰ τὰς ἐναντίον τῶν Ἀράβων ἐκστρατείας ἀφῆκε ζωνρὰν ἀνάμνησιν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ἱστορικὸς τῶν χρόνων τοῦ Τσιμισκῆ γράφει : « Οἱ λαοὶ ἔτρεμον τὴν ὀργὴν τοῦ Τσιμισκῆ, τὸ δὲ ζῆφος τῶν Χριστιανῶν ἐθέριζεν ὡς δρέπανον τοὺς ἀπίστους ».

19. Βασίλειος ὁ Β' (976 - 1025)

Τὸν Τσιμισκῆν διεδέχθη ὁ νόμιμος διάδοχος τοῦ θρόνου Βασίλειος Β', υἱὸς τοῦ Ρωμανοῦ Β', ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος Η', ἀδελφὸς τοῦ Βασιλείου, τιμητικῶς μόνον κατ' ὄνομα συνεβασίλευσε. Δύο μεγάλαι στάσεις ἐτάραξαν τὸ κράτος κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς βασιλείας τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ἡ στάσις τοῦ στρατηγοῦ Σκληροῦ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ τοῦ Βάρδα Φωκῆ. Ὁ Βασίλειος Β' ἐνίκησε τοὺς ἐπαναστάτας κατόπιν σκληρῶν ἀγώνων καὶ ἀποκατέστησε τὴν

45. Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος

(Μικρογραφία 11ου αἰῶνος, τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βενετίας).

Ὁ αὐτοκράτωρ εἰκονίζεται με ἐπίσημον πολεμικὸν ἔνδυμα, φορεῖ θώρακα καὶ ὕψηλά ἐρυθρὰ ὑποδήματα. Εἰς τοὺς πόδας του πίπτουν ξένοι ἄρχοντες — πιθανῶς Βούλγαροι — καὶ τὸν προσκυνοῦν.

ἤσυχίαν εἰς τὸ κράτος. Βεβαίως, ἐκτὸς τῆς ἐσωτερικῆς ἀναρχίας, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησαν αἱ στάσεις, ἐδαπανήθη ἄφθονον χρῆμα καὶ ἐφενεύθησαν περίφημοι στρατηγοί.

Ἐποφελούμενος τῶν ἐμφυλίων ἀγώνων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους

ὁ ἡγεμῶν τῶν Βουλγάρων Σαμουήλ, ἀνεκηρύχθη τσάρος καὶ κατάρθωσε νὰ ἀνασυγκροτήσῃ τὴν παλαιὰν Βουλγαρίαν, ἐπεχειρεῖ δὲ ἐπιδρομὰς μέχρι τῆς Πελοποννήσου. Διὰ τοῦτο ὁ Βασίλειος, εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς βασιλείας του καὶ μετὰ τὴν καταστολὴν τῶν στάσεων, ἤρχισε τραχὺν κατὰ τῶν Βουλγάρων ἀγῶνα, ὅστις διήρκεσε μετὰ μικρῶν διακοπῶν 42 ἔτη.

Ὁ πόλεμος ἔλαβεν ἄγριον χαρακτῆρα, εἶχε θέατρον ὅλας τὰς χώρας τὰς μεταξὺ τοῦ Δουνάβεως, Ἀδριατικῆς, Ἀμβρακικοῦ κόλπου καὶ τῶν Θερμοπυλῶν καὶ παρούσασε διαφόρους φάσεις. Οἱ Βούλγαροι ἐφάνησαν κατ' ἀρχὰς ἀδάμαστοι. Ὁ Σαμουήλ ἐξέτεινε τὰς ἐπιχειρήσεις του καὶ εἶχε φθάσει εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἄλλ' ὁ στρατὸς τῆς αὐτοκρατορίας, ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Νικηφόρον Οὐρανόν, ἐπροχώρησεν εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ Λάρισαν καὶ μετὰ σύντομον ὁδοπορίαν προσέβαλεν αἰφνιδιαστικῶς παρὰ τὸν Σπερχεῖον ποταμὸν τοὺς ἐπιστρέφοντας Βουλγάρους καὶ τοὺς διεσκόρπισε. Σημαντικὸν μέρος τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ ἐσφάγη κατὰ τὴν συμπλοκὴν, ἐπληγώθησαν δὲ ὁ Σαμουήλ καὶ ὁ υἱὸς του, οἱ ὁποῖοι μόλις κατάρθωσαν διὰ τῶν ὁρέων νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν Βουλγαρίαν (996).

Ἀπὸ τότε ὁ πόλεμος περιορίσθη εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Βουλγαρίαν. Ὁ Βασίλειος κατ' ἔτος σχεδὸν ἐξεστράτεψε κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἐγκαθίστα δὲ φρουροὺς εἰς τὰ ἀπελευθερούμενα φρούρια, ὡς τὴν Βέροιαν, τὰ Σέρβια, τὰ Βοδενά (1002). Ὁ Βασίλειος, ἀπωθῶν τὸν Σαμουήλ, τὸν ἠνάγκασε νὰ δώσῃ τελειωτικὴν μάχην τὸ 1014, εἰς τὸ Κλειδίον, κείμενον μεταξὺ Σερρῶν καὶ Μελενίκου. Οἱ Βούλγαροι ἀνθιστάμενοι ἰσχυρῶς ἐπανικοβλήθησαν, ὅτε διὰ κυκλωτικῆς κινήσεως τοὺς προσέβαλεν ἐκ τῶν νώτων ὁ στρατηγὸς Νικηφόρος Ξιφίας. Ὁ Βασίλειος κατέλαβε τὸ στενὸν καὶ συνέλαβε χιλιάδας αἰχμαλώτων. Ὁ Σαμουήλ μόλις διεσώθη ἔφιππος καὶ ἀπέθανε μετ' ὀλίγον ἀπὸ τῆ λύπην του.

Ὁ πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἄλλα τέσσαρα ἔτη καὶ ἔληξε μὲ τὴν τελειωτικὴν νίκην τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου. Τὰ φρούρια, τὰ ὁποῖα οἱ Βούλγαροι κατεῖχον εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Ἀλβανίαν, παρεδόθησαν τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου. Ἡ Βουλγαρία ὑπετάγη τὸ 1018 καὶ ἔγινε βυζαντινὴ ἐπαρχία, διοικουμένη ἀπὸ ἀπεσταλμένον τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ παρέμεινε ἡσυχος ἐπὶ δύο περίπου αἰῶνας. Ὁ Βασίλειος μετὰ τὴν νίκην ἐδείχθη ἐπιεικὴς καὶ μεγάλωφρων ἀπέναντι τοῦ βουλ-

γαρικού λαοῦ καὶ τῶν συγγενῶν τοῦ Σαμουήλ. Διετήρησεν ἐπίσης ὁ Βασιλεῖος τὴν εἰς τὸ εἶδος φορολογίαν, ἀφοῦ ὁ βουλγαρικὸς λαὸς ἦτο γεωργικὸς καὶ κτηνοτροφικὸς καὶ δὲν διέθετε χρήματα.

Ὁ Βασιλεῖος μετὰ ταῦτα περιώδευσε τὰς κατακτηθείσας χώρας ἐπευφημούμενος πανταχοῦ, διὰ τὰ ἴδη ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν κατάστασιν τῆς χώρας. Ἄλλα φρούρια κατηδάφισε καὶ ἄλλα ἀνήγειρε πρὸς καλυτέραν ἀμυναν τοῦ κράτους. Κατῆλθεν ὁ Βασιλεῖος μέχρις Ἀθηνῶν, ἔνθα ἀπηύθυνε δέησιν εἰς τὴν Θεοτόκον ἐν τῷ Παρθενῶνι, ὁ ὁποῖος τότε εἶχε μεταβληθῆ εἰς ναὸν τῆς Παναγίας. Ἐκεῖθεν διὰ θαλάσσης ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐτέλεσε μεγαλοπρεπῆ θρίαμβον καὶ τελετάς, τότε δὲ ἀνευφημήθη Βουλγαροκτόνος.

Κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς οἱ Ρῶσοι ἀσπάζονται τὸν χριστιανισμόν, ἡ ἀδελφὴ δὲ τοῦ Βασιλείου Ἄννα ἔλαβε σύζυγον τὸν ἡγεμόνα τῶν Ρώσων Βλαδίμηρον Α', ὅστις εἶχε βαπτισθῆ χριστιανὸς εἰς τὴν Χερσῶνα. Ὁ Βλαδίμηρος διέδωκε τὸν χριστιανισμόν εἰς τὴν χώραν του καὶ κατὰ χιλιάδας ὁ ρωσικὸς λαός, ἀκολουθήσας τὸ παράδειγμα τοῦ ἡγεμόνος του, ἐβαπτίσθη εἰς τὸν ποταμὸν Βορυσθένην (σήμερον Δνεῖπερ).

Τὴν ρωσικὴν Ἐκκλησίαν ἐκυβέρνην μητροπολίτης, ὅστις διωρίζετο ἀπὸ τὸ πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ εἶχε τὴν ἔδραν του εἰς τὸ Κίεβον, τὸ ὁποῖον κατέστη ἱερά πόλις τῶν Ρώσων. Μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμόν τῶν Ρώσων διεδόθη ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς καὶ ἐπῆλθεν ἐξημέρωσις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ. Ἄλλως τε πολλοὶ λαοί, ἐκχριστιανισθέντες ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου, ὀφείλουσαν τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ πολιτισμοῦ των εἰς τὸ Βυζάντιον, ὡς καὶ οἱ Ρῶσοι τὴν πρώτην των ἀνάπτυξιν χρεωστοῦν εἰς τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν καὶ τὰ ἑλληνικὰ Γράμματα τοῦ Βυζαντίου.

Ὁ προσηλυτισμὸς τοῦ μεγάλου ρωσικοῦ ἔθνους (989) εἰς τὸν χριστιανισμόν προσέδωκε μεγάλην δύναμιν καὶ δόξαν εἰς τὴν Ὀρθόδοξον ἡμῶν Ἐκκλησίαν. Ὁμοίως ἐπὶ Βασιλείου Β' ὠλοκληρώθη καὶ ἐστερεώθη ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τοὺς Δαλμάτας, Σέρβους καὶ Κροάτας, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοῦ Βασιλείου Α' εἶχον γίνεαι χριστιανοί.

Ὁ Βασιλεῖος Β' διεξήγαγε καὶ ἄλλους πολέμους σκληροῦς. Ἐξεστράτευσεν ὁ ἴδιος εἰς τὴν Συρίαν κατὰ τῶν Ἀράβων, ὀδηγῶν ἐκλεκτὸν στρατὸν καὶ ἐστερέωσε τὴν κατοχὴν τῆς Συρίας. Ὀλίγον βρα-

δύτερον κατέλαβε τὴν Ἀρμενίαν καὶ τὴν Γεωργίαν μέχρι τῆς Κασπίας θαλάσσης (1022).

Ἐπίσης ὁ Βασίλειος κατώρθωσε νὰ ἀνακτήσῃ τὸ μεγαλύτερον μέρος εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν μετὸν ἰκανώτατον στρατηγὸν Βασίλειον Βοϊωάννην (1018), ὅστις ἐστερέωσε τὴν βυζαντινὴν ἀρχὴν, κτίσας πολλὰς πόλεις καὶ φρούρια. Ἐκ τῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν ὡς σφάλμα δύνανται νὰ θεωρηθοῦν αἱ οικονομικαὶ εὐκολαὶ πρὸς τὴν Ἑνετίαν, ἡ ὁποία ἀπὸ τὸν 11ον αἰῶνα ἀπέκτησε τεραστίαν δύναμιν. Οἱ ἀγῶνες τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Ἰταλίαν κατὰ τῶν Σαρακηνῶν καὶ βραδύτερον κατὰ τῶν Νορμανδῶν προεκάλεσαν τὰ βαρῆα ἀνταλλάγματα εἰς τὴν Ἑνετίαν, ἡ ὁποία μετὸ ναυτικόν της κατέστη ἀπαραίτητος σύμμαχος τοῦ Βυζαντίου. Οἱ Ἑνετοὶ ἐπλήρωνον εἰς τὸ ἐξῆς τελωνειακὸν φόρον ἐπὶ τῶν εἰσαγομένων καὶ ἐξαγομένων ἐμπορευμάτων κατὰ 20—50% ἐλαφρότερον καὶ πιέζοντες τὸ Βυζάντιον, ἐπετύγγανον διαρκῶς μεγαλυτέρας οικονομικὰς προνομίας. Αἱ φιλικαὶ σχέσεις τῶν Ἑνετῶν μετὰ τοῦ Βυζαντίου ἀπέφερον μεγάλα κέρδη εἰς τοὺς πρώτους, διότι οὗτοι εἶχον συγκεντρώσει εἰς χεῖρας των τὸ μονοπώλιον τοῦ ἐμπορίου κατὰ θάλασσαν.

Συγκεφαλαιουόντες τὰ ἀνωτέρω, βλέπομεν ὅτι ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἐπὶ Βασιλείου Β' ἔλαβε τόσον μεγάλην ἔκτασιν, ὅσην μόνον ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐγνώρισε, δηλ. ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως ποταμοῦ μέχρι τοῦ Τίγρητος καὶ τῆς Συρίας καὶ ἀπὸ τὴν Κασπίαν θάλασσαν καὶ Ἀρμενίαν μέχρι τῆς Ἰταλίας. Ἡ βασιλεία τοῦ Βουλγαροκτόνου ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς λαμπροτέρας περιόδους τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, διότι τοῦτο ὄχι μόνον ἐπέξετάθη, ἀλλὰ μετὰ τὰς νίκας ἐναντίον τῶν ποικίλων ἐχθρῶν του ἀνέλαβε τὴν παλαιὰν αἴγλην καὶ δόξαν. Ὁ Βασίλειος Β' ἀνεδείχθη ὁ σπουδαιότερος αὐτοκράτωρ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας, κατὰ τὸν ἱστορικὸν δὲ Μιχαὴλ Χωνιάτην, ὁ ἐνδοξότερος τοῦ Βυζαντίου.

Οἱ μακροχρόνιοι σκληροὶ ἀγῶνες διεμόρφωσαν τὸν χαρακτῆρα τοῦ Βασιλείου ἐνεργητικόν, ἀποφασιστικόν καὶ συγκεντρωτικόν. Ὁ Βασίλειος ὑπῆρξεν αὐστηρὸς, λιτός, οἰκονόμος καὶ ἀδιάφορος πρὸς κάθε ματαιότητα. Κατὰ τὰς τελευταίας του στιγμὰς ἐζήτησε νὰ ταφῆ ὡς ἀπλοῦς στρατιώτης ἐξω τῶν τειχῶν, εἰς τὸ πεδίον τοῦ Ἄρεως, ὅπου ἐγίνοντο στρατιωτικαὶ συγκεντρώσεις. Εἶναι ἀληθές, ὅτι πλησίον του δὲν ἐμορφώθησαν πολιτικοὶ ἄνδρες οὔτε ἐφρόντισε περὶ καλῶν διαδόχων του.

Διὰ τοῦτο μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βασιλείου Β' (1025) σημειοῦται παρακμὴ καὶ ἀνικανότης τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν καὶ αὐτοκρατόρων.

20. Τελευταῖοι Μακεδόνες αὐτοκράτορες

Τὸν Βασιλείον διεδέχθησαν ἐξ αὐτοκράτορες, γόνοι τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας (μέχρι τοῦ 1056), κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνίκανοι καὶ ἄπειροι, ὡς ὁ ἀδελφός του Κωνσταντῖνος Η' (1025—1028), ὅστις ἐφρόντιζε μόνον διὰ τὸ κυνήγιον, τὰς διασκεδάσεις καὶ τὰς ἱπποδρομίας.

Τοῦτον θανόντα διεδέχθη ἡ θυγάτηρ του Ζωή, ἡ ὁποία ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον τὸν σύζυγόν της Ρωμανὸν Γ' τὸν Ἀργυρὸν ἢ Ἀργυρόπουλον (1028—1034), ὅστις ὑπῆρξεν ἐντελῶς ἀνίκανος.

Μετὰ τὸν θάνατον τούτου ἡ Ζωὴ ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον τὸν δεύτερον σύζυγόν της, τὸν Μιχαήλ Δ' τὸν Παφλαγόνα (1034—1041) καὶ κατόπιν τὸν θετὸν υἱὸν της Μιχαήλ Ε' τὸν Καλαφάτην (1041—1042), ἀνεψιὸν τοῦ Μιχαήλ Δ'. Ὁ Μιχαήλ Ε', ἀπεμάκρυνε τὴν Ζωὴν εἰς μοναστήριον, ἀλλὰ ὁ λαὸς ἠγάπα τὴν Ζωὴν παρὰ τὰς ἀνοησίας της, διότι ἦτο νόμιμος κληρονόμος τοῦ Βασιλείου Βουλγαροκτόνου. Τόσον βαθεῖα ἦτο ἡ ἀνάμνησις τοῦ Βασιλείου Β', ὥστε τὸ πλῆθος ἔτρεφεν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν δυναστείαν αὐτοῦ. Ὁ Μιχαήλ Ε' ἐτυφλώθη καὶ ἐξωρίσθη, ἡ δὲ Ζωὴ ἔλαβεν εἰς προχωρημένην ἡλικίαν καὶ τρίτον σύζυγον τὸν Κωνσταντῖνον Θ' τὸν Μονομάχον (1042—1055), ὁ ὁποῖος μετὰ τὸν θάνατον τῆς Ζωῆς (1053) ἐβασίλευσεν ὡς νόμιμος κληρονόμος αὐτῆς.

Ὁ γενναῖος τότε στρατηγός Γεώργιος Μανιάκης ἀνεκήρυξε ἑαυτὸν αὐτοκράτορα καί, συλλέξας στρατὸν, ἐνῶ εὕρισκετο εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν, ἐπροχώρει διὰ τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Κατ' αὐτοῦ ἐστάλη στρατὸς αὐτοκρατορικός, ὁ ὁποῖος ἐνίκηθη, ἐπληρώθη ὁμως ὁ Μανιάκης καὶ ἀπέθανεν. Ὁ Μονομάχος, ἄμαχος ὅπως ἦτο, περιεφρονεῖτο ἀπὸ τοὺς στρατιωτικούς, καὶ πολλοὶ στρατηγοὶ ἐπανεστάτησαν κατ' αὐτοῦ.

Ὁ Μονομάχος ἠλάττωσε τὸν στρατὸν, τὴν διεύθυνσιν τῶν θεμάτων ἀνέθεσεν ὄχι εἰς στρατηγοὺς, ἀλλ' εἰς διοικητικοὺς ὑπαλλήλους, τοὺς πρᾶκτορας, καὶ ἐπέβαλεν ἀντὶ τῶν στρατιωτικῶν ὑποχρεώ-

σεων τὴν πληρωμὴν χρημάτων, τὰ ὁποῖα ἐχρειάζετο διὰ τὴν σπάταλον ζωὴν του. Ὁρθῶς δὲ ὁ ἱστορικός Κεδρηνὸς παρατηρεῖ « ἐξ ἐκείνου τοῦ βασιλέως (τοῦ Μονομάχου) καὶ τῆς ἐκείνου ἀσωτείας... τὰ Ρωμαίων ἤρξατο φθίνειν πράγματα ».

Μετὰ τὸν Κωνσταντῖνον Θ' ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ἡ νεωτέρα ἀδελφὴ τῆς Ζωῆς Θεοδώρα (1055—1056), ἡ ὁποία εἶναι καὶ ἡ τελευταία βασίλισσα τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας.

Ἀξιόλογον γεγονός ἐπὶ τοῦ Κωνσταντῖνου Θ' τοῦ Μονομάχου εἶναι ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Ρώσων, ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Ἰαροσλάβον, μὲ στρατὸν καὶ στόλον κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ μάχιστρος Βασίλειος Θεοδωροκάνοσ μὲ ὀλίγα πλοῖα ἐπετέθη κατὰ τῶν τετρακοσίων ρωσικῶν καὶ μὲ τὸ ὑγρὸν πῦρ κατέκαυσεν ἑπτὰ, τοῦτο δὲ ἐπέφερεν σύγχυσιν εἰς τοὺς Ρώσους, οἱ ὁποῖοι πανικόβλητοι ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν, ἔνθα κατὰ χιλιάδας ἐπνίγησαν. Τοὺς περισωθέντας Ρώσους ἐπιστρέφοντας εἰς τὴν χώραν των κατέκοψε παρὰ τὴν Βάρναν ὁ στρατηγὸς Κατακαλὼν Κεκαυμένος (1043).

Ἐκτοτε οἱ Ρῶσοι δὲν ἀπασχολοῦν τὸ Βυζάντιον, διότι διηρέθη τὸ κράτος των, περιῆλθεν εἰς ἀναρχίαν καὶ ὑπετάγη εἰς τοὺς Μογγόλους, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἔλθει ἀπὸ τὴν Ἀσίαν. Πολὺ βραδύτερον ἡ Ρωσία διωργανώθη ἐκ νέου καὶ ἀπετέλεσε τὸ μέγα ρωσικὸν κράτος τῶν νεωτέρων χρόνων.

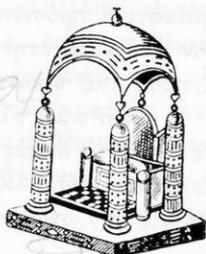
Ἄλλοι ἐχθροί, οἱ Πατσινάκαι συγγενεῖς τῶν Τούρκων, εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Ρουμανίαν καὶ εἶχον ἰδρῦσει κράτος, ἐντεῦθεν δὲ ἐπεχείρουν ἐπιδρομὰς εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Ἐπὶ Κωνσταντῖνου Θ' τοῦ Μονομάχου ἐπροχώρησαν μέχρι τῆς Μακεδονίας καὶ συνεκρούσθησαν μὲ τὸν στρατὸν τοῦ Βυζαντίου εἰς πολλὰ σημεῖα. Κατ' ἀρχὰς ἐνικήθησαν, ἀλλ' ἦσαν πολυάριθμοι καὶ ἐπροχώρησαν νοτιώτερον, ὄχι μακρὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ μίαν συμπλοκὴν ἔπεσεν ἡρωϊκῶς ὁ περίφημος στρατηγὸς Κατακαλὼν Κεκαυμένος. Οἱ Πατσινάκαι τελικῶς ἀπεσῦρθησαν, ἀφοῦ ἔλαβον ἀρκετὰ χρηματικὰ δῶρα καὶ τίτλους τιμητικοῦς (1053).

Σημαντικώτατον γεγονός τῶν χρόνων τούτων εἶναι τὸ ὀριστικὸν σχίσμα Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Ἐκκλησίας (1054), ὅτε ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριάρχης ἦτο ὁ Μιχαήλ Ἀκηρουλάριος. Οἱ λόγιοι, οἱ προκαλέσαντες τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν, ἦσαν αἱ ἀνανεωθεῖσαι περὶ πρωτείων ἀξιώσεις τοῦ πάπα καὶ

δογματικοί, διότι οί δυτικοί είχαν προσθέσει εις τὸ Σύμβολον τῆς Πίσ-
τεως τὸ filioque, δηλ. ὅτι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ
Υἱοῦ. Ὁ πατριάρχης εἰς τὰς ἀξιώσεις τοῦ πάπα ἀντέταξε τὴν ἰσότητα
δλων τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ἐζήτησε νὰ λυθοῦν αἱ διαφοραὶ ἐν συνεννοή-
σει μὲ ὅλους τοὺς πατριάρχας.

Νεώτεροι σοφοὶ ρωμαιοκαθολικοὶ συγγραφεῖς ὁμολογοῦν, ὅτι οἱ
Βυζαντινοὶ ἐπέδειξαν ἀνεκτικότητα καὶ μετριοπάθειαν, μὴ ἐξαιρουμέ-
νου καὶ αὐτοῦ τοῦ φιλοδόξου καὶ πανισχύρου πατριάρχου Μιχαὴλ Κη-
ρουλαρίου, καὶ προσθέτουν, ὅτι τὸ σχίσμα ὀφείλεται μᾶλλον εἰς τοὺς
παπικοὺς ἀντιπροσώπους, ἐκτραπέντας εἰς ἀναθεματισμὸν τοῦ πατρι-
άρχου καὶ ὅλης τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, χωρὶς νὰ ἔχουν πρὸς τοῦτο
ἐξουσιοδότησιν τοῦ ἤδη πρὸ τριμήνου ἀποθανόντος πάπα Λέοντος Θ'
(θάνατος Λέοντος 13 Ἀπριλίου, ἀναθεματισμὸς ἀπὸ τοὺς ἀπεσταλμέ-
νους τοῦ τῶν Ἀνατολικῶν ἐπὶ τῆς ἀγίας Τραπέζης τῆς Ἀγίας Σοφίας
16 Ἰουλίου 1054). Ὁ Κηρουλάριος ἐξιστορῶν τὰ γενόμενα πρὸς τὸν
πατριάρχην Ἀντιοχείας Πέτρον, τέλη Ἰουλίου 1054, ὁμιλεῖ καὶ περὶ
« τῆς ἀρετῆς καὶ εὐγενείας καὶ γνώσεως τοῦ νῦν τελευτήσαντος
πάπα ».

Οὕτως ἢ ἄλλως, τὸ σχίσμα, ὀριστικοποιηθὲν πλέον μὲ τὴν μετὰ τὸν
θάνατον τοῦ πάπα Λέοντος Θ' ἐνταθεῖσαν ἀδιαλλαξίαν τῶν Δυτικῶν,
ἔγινε πρόξενον πολλῶν κακῶν ὄχι μόνον ἐξ ἐπόψεως χριστιανικῆς δι'
ἀμφοτέρας τὰς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτερος ἀπὸ πολιτικῆς διὰ τὸ
Βυζάντιον, διότι ἔκτοτε ὁ πάπας καὶ οἱ χριστιανοὶ ἡγεμόνες τῆς Δύ-
σεως διέκειντο ἐχθρικῶς πρὸς αὐτό. Τέλος αἱ σταυροφοραὶ καὶ τὰ ἐπα-
κόλουθα αὐτῶν ἠῦρναν τὸ μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως χάσμα.

ΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ (1057 - 1185)

21. Ἰσαάκιος Α΄ Κομνηνός (1057 - 1059)

ΙΔΟΜΕΝ ὅτι οἱ τελευταῖοι αὐτοκράτορες τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας ἔφεραν τὸ Βυζαντινὸν κράτος εἰς κακὴν κατάστασιν. Δυστυχῶς ἡ ἀκαταστασία καὶ οἱ μεταξὺ πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀνταγωνισμοὶ ἐξηκολούθησαν καὶ ἐνετάθησαν.

Τὴν Θεοδώραν, τὴν τελευταίαν βασιλίσσαν τοῦ ἐνδόξου Μακεδονικοῦ οἴκου, διεδέχθη ὁ Μιχαήλ ΣΤ' ὁ Στρατιωτικὸς (1056—1057), ὑποστηριχθεὶς ὑπὸ τῆς μερίδος τῶν πολιτικῶν καὶ τοῦ πατριάρχου Κηρουλάρου. Ὁ Μιχαήλ ΣΤ', συμπεριφερθεὶς κακῶς πρὸς τοὺς στρατιωτικοὺς καὶ παραγκωνίσας τοὺς ἰκανωτέρους στρατιωτικοὺς καὶ πολιτικοὺς, προεκάλεσεν ἐξέγερσιν αὐτῶν λόγῳ τῆς ἀνικανότητός του. Παρητήθη ὅμως ἐγκαίρως πεισθεὶς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, ὅστις τώρα μετὰ τῶν στρατιωτικῶν προώθησεν εἰς τὴν ἀρχὴν τὸν ἰσχυρὸν ἄνδρα Ἰσαάκιον Α' Κομνηνὸν (1057 — 1059), ἀρχηγέτην τῆς μεγάλης δυναστείας τῶν Κομνηνῶν.

Ὁ Ἰσαάκιος εἶχε πολλὰς ἀρετάς καὶ ἀμέσως ἤρchiσε νὰ τακτοποιῇ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους, τὰ ὁποῖα εἶχον περιέλθει εἰς ἐλλεινήν κατάστασιν. Περιώρισε ποικίλας δαπάνας καὶ περιέκοψε τὰς δωρεὰς εἰς ἀνώτερα πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα, ἀδιαφορῶν ἐὰν θὰ καθίστατο ἀντιδημοτικὸς. Αὐτὸν τὸν εὐεργέτην τοῦ ἰσχυροῦ πατριάρχου Κηρουλάρου, διαφωνήσαντα πρὸς τὰς οἰκονομίας του, ἀντικατέστησε διὰ τοῦ ἀξιολόγου ἀνδρὸς Κωνσταντίνου Γ' Λειχοῦδη. Δὲν κατώρθωσεν ὁ Ἰσαάκιος κατὰ τὸ διετὲς διάστημα, καθ' ὃ ἐβασίλευσε, νὰ ἐπιφέρῃ ριζικὴν βελτίωσιν τῶν οἰκονομικῶν, διότι προσβλήθεις ὑπὸ ἀσθενείας, ἀπεσύρθη εἰς τὴν ὀνομαστὴν μονὴν τοῦ Στουδίου,

ἔφου ἀνεβίβασεν εἰς τὸν θρόνον τὸν φίλον του Κωνσταντῖνον Δούκαν (1059 — 1067).

Οὗτος ἀνῆκεν εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Δουκῶν, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ προσεπάθησαν δι' ἐπαναστάσεων καὶ συναμοσιῶν νὰ καταλάβουν τὸν θρόνον. Ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας δὲν διέγνωσε καλῶς τὸν τουρκικὸν κίνδυνον, οὔτε ἐφρόντισε δεόντως περὶ τῆς ὀχυρώσεως τῶν συνόρων καὶ περὶ τῆς βελτιώσεως τοῦ στρατοῦ. Καθ' ἣν στιγμήν λοιπὸν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως καὶ τῆς Περσίας εἰσῆρχοντο εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, ἡ διακυβέρνησις εὐρίσκειτο εἰς χεῖρας προσώπου ἀκαταλλήλου καὶ κατωτέρου τῶν περιστάσεων.

22. Σελτσούκοι Τοῦρκοι

Τὸ ἀραβικὸν κράτος ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος ἤρχισε νὰ παρακμάζη, διότι ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς καὶ ἡ πρώτη ὄρμη τῶν Ἀράβων ἐξητμήθησαν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἐγίναν φιλήσυχοι καὶ ἀπόλεμοι ἔμποροι. Ἡ διάσπασις τοῦ ἀραβικοῦ κράτους ὀφείλεται καὶ εἰς ἄλλους λόγους, εἰς τὸ πλῆθος τῶν ὑποτελῶν λαῶν, εἰς τὴν θρησκευτικὴν διαίρεσιν εἰς Σουνίτας καὶ Σχιίτας καὶ εἰς τὴν γεωγραφικὴν ἔκτασιν, καθ' ὅσον ἡ μακρὴν Ἰσπανίαν δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποτελῇ ἐνιαῖον κράτος μετὰ τὴν Μεσοποταμίαν.

Τότε παρουσιάσθη νέος λαὸς μογγολικῆς καταγωγῆς, οἱ Ταυρκοὶ, οἱ ὅποιοι διηρημένοι εἰς πολλὰς φυλάς, κατέκουν τὰς ἀνατολικῶς τῆς Κασπίας θαλάσσης πεδιάδας. Ἐκεῖ ἐδέχθησαν τὸν Ἰσλαμισμὸν, πρῶτον σημαντικὸν διὰ τὴν τύχην τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, καὶ μετὰ σφρίγγος νέου λαοῦ καὶ τὴν ὄρμην νεοφωτιστοῦ ἐξεχύθησαν ἀπὸ τοῦ 10ου αἰῶνος καὶ ὑπὸ διαφόρους ἀρχηγούς, εἰς τὰς Ἰνδίας, εἰς τὴν Περσίαν, εἰς τὴν Συρίαν καὶ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ὁ Ἰσλαμισμὸς αὐτὴν τὴν φορὰν κατέστη ἀπειλητικὸς διὰ τὸ Βυζάντιον καὶ ἐμελλε νὰ ἔχη ἀνυπολογίστους συνεπειὰς διὰ τὴν ὑπαρξίν του.

Οἱ πρῶτοι Τοῦρκοι, τοὺς ὁποίους ἐγνώρισε τὸ βυζαντινὸν κράτος, ἦσαν οἱ Σελτσούκοι, ἐπονομασθέντες ἐκ τοῦ ἱκανοῦ τῶν ἀρχηγῶν Σελτσούκ. Τούτους ἐκάλεσεν ὡς μισθοφόρους ὁ χαλίφης τῆς Βαγδάτης πρὸς ἄμυναν τοῦ κράτους του. Ὁ διάδοχος τοῦ Σελτσούκ Τογρούλ κατέλαβε τὴν Βαγδάτην καὶ περιώρισε τὸν χαλίφην εἰς τὰ θρησκευτικὰ του καθήκοντα, ἔλαβε δὲ τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως (σουλτάν).

Ἐπὶ τούτου ἤρχισαν φοβεραὶ ἐπιδρομαὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ Ἰβηρία, ἡ Ἀρμενία, ἡ Μεσοποταμία καὶ ἡ Καππαδοκία δέχονται συχνὰς ἐπιθέσεις, διότι οἱ φρουροὶ τῶν συνόρων δὲν ἀνθίστανται, καθ' ὅσον εἶχον ἀγανακτῆσαι ἀπὸ τὴν ἐγκράτειψιν τοῦ κράτους, οὔτε σιτηρέσιον οὔτε χρήματα λαμβάνοντες. Οἱ Σελτοῦκοι, ἐκτὸς τοῦ ἀραβικοῦ διέλυσαν τὸ περσικὸν κράτος καὶ ἤρχισαν νὰ προελαύνουν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν.

23. Ρωμανὸς Δ' Διογένης (1067 - 1071)

Ἡ σύζυγος τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα Εὐδοκία, θανόντος τοῦ ἀνδρός της μετὰ βασιλείαν ἑπτὰ ἐτῶν, ἔλαβε δεῦτερον σύζυγον, τὸν Ρωμανὸν Δ' τὸν Διογένην, γενναῖον στρατηγόν, διακριθέντα εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Πατινακῶν. Οὗτος ἀνεδείχθη εἰς τῶν ἀνδριωτέρων αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου, διότι, ἀντιληφθεὶς τὸν τουρκικὸν κίνδυνον, ἔσπευσε νὰ ὀργανώσῃ τὸν στρατὸν, τοῦ ὁποῦ ἡ ἐκγύμνασις καὶ ἐπιμελητεία εἶχε πρὸ πολλοῦ παραμεληθῆ.

Ὁ Ρωμανὸς, ὀξὺς καὶ ἐνεργητικὸς ὡς ἦτο, ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ἐπεχείρησε δύο ἐκστρατείας εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Περιώρισε τὰς ληστικὰς ἐπιδρομὰς τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι καὶ ὀνομαστοὺς ναοὺς τῶν Χριστιανῶν εἶχον λεηλατῆσαι καὶ συγχρόνως ἐβεβλίτωσε τὰ ὄχυρά καὶ ἐνεθάρρυνε τὰς μακρινὰς φρουράς.

Ἀδικαιολόγητος φαίνεται ἡ τρίτη ἐκστρατεία τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὴν Ἀρμενίαν, διότι ὁ διάδοχος τοῦ Τογροῦλ Ἄλπ - Ἀρσλάν (1063—1072) δὲν ἐσκόπευε νὰ συγκρουσθῆ μετὰ τὸ Βυζάντιον καὶ προεκλήθη ἀπὸ τὸν Ρωμανόν, ὅστις, προελάσας εἰς τὴν Ἀρμενίαν, κατέλαβε τὸ Ματζικέρτ, πλησίον τῆς λίμνης Βάν.

Ὁ Ἄλπ - Ἀρσλάν, ἐπειδὴ ἦτο ἀνέτοιμος διὰ τὸν ἀγῶνα, ἐζήτησε νὰ συνεννοηθῆ μετὰ τὸν Ρωμανόν, ὅστις δυστυχῶς δὲν ἐδέχθη τὴν εἰρηνὴν τοῦ Τούρκου ἡγεμόνος ἔχων πεποιθήσιν εἰς τὸν πολυάριθμον μισθοφορικὸν στρατὸν του. Ἠρχισε σφοδρὰ μάχην (1071) κατὰ τὴν ὁποίαν, πολεμήσας γενναίως ὁ Ρωμανός, ἐπληγῶθη καὶ συνελήφθη αἰχμάλωτος. Ὁ νικητὴς Ἄλπ - Ἀρσλάν προσηνέχθη μετὰ ἵπποτισμὸν πρὸς τὸν αἰχμαλωτισθέντα αὐτοκράτορα καὶ ἀτέδωκεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐλευθερίαν, καθὼς καὶ εἰς τὸν λοιπὸν βυζαντινὸν στρατὸν, λαβὼν πολλὰ χρήματα.

Ἡ ἡττα τοῦ Ματζικέρτ ἔχει μεγάλην σημασίαν, διότι οἱ Σελτοῦκοι ἔκτοτε εἰσῆλθον ὀριστικῶς εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν δὲν

δὲν ἐξεδιόχθησαν ποτὲ πλέον. Εὐρωπαϊὸς ἱστορικὸς θεωρεῖ τὴν ἤτταν ταύτην ὡς « τὴν μεγαλύτεραν καταστροφὴν τῆς βυζαντικῆς αὐτοκρατορίας ».

Ἡ εἶδησις τῆς καταστροφῆς τοῦ στρατοῦ εἰς τὸ Ματζικέρτ ἐνίσχυσε τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ Ρωμανοῦ καὶ ἀνεκλήρυνθη αὐτοκράτωρ ὁ Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας (1071 — 1078), υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα, τελείως ἀνίκανος καὶ ἀκατάλληλος διὰ τὰς περιστάσεις. Ὁ γενναῖος Ρωμανὸς τυφλωθεὶς, ἐξωρίσθη εἰς μίαν νῆσον τῆς Προποντίδος.

Οἱ Σελτσοῦκοι, ἐπωφελοῦμενοι ἀπὸ τὰ γεγονότα, κατέλαβον τὴν Μεσοποταμίαν, Συρίαν καὶ Παλαιστίνην καὶ εἰσέβαλον ἐκ νέου εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, δηλ. ἡ αὐτοκρατορία ἔχασε χώρας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλάμβανε τοὺς καλύτερους στρατιώτας καὶ τοὺς διαπρεπεστέρους στρατηγούς καὶ εἰσέπραττε τοὺς περισσοτέρους φόρους. Ἐὰν μετὰ τὸν Ρωμανὸν ἀνήρχετο εἰς τὸν θρόνον ἰκανὸς αὐτοκράτωρ, ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἦσαν τόσον ὀρμητικοὶ οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν προέλασίν των. Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Ἄλπ - Ἀρσλάν Μαλέκ - Σάχ κατέλαβε τὸ Ἰκόνιον καὶ τὴν Νίκαιαν καὶ τὸ 1079 τὴν Χρυσούπολιν, ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Τοιοῦτοτρόπως οἱ Σελτσοῦκοι ἴδρυσαν κράτος ἀπέραντον ἀπὸ τοῦ Ὠξοῦ καὶ τοῦ Ἰνδοῦ μέχρις Αἰγύπτου καὶ τῶν προθύρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἐν τῷ μεταξύ ἀνώτεροι στρατιωτικοὶ ἐστασίασαν καὶ ἠνάγκασαν τὸν ἀνίκανον Μιχαὴλ Δούκαν νὰ παραιτηθῆ, ἀνεκήρυξαν δὲ αὐτοκράτορα τὸν γηραιὸν στρατηγὸν Νικηφόρον Βοτανειάτην (1078 — 1081), ὅστις ὅμως οὐδὲν σημαντικώτερον τοῦ προκατόχου του ἐπέτευχεν. Ὁ Βοτανειάτης, ὅπως γίνῃ δημοφιλῆς, διένειμε δῶρα, χρήματα καὶ ἀξιώματα ἀφειδῶς, ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἐπῆρκει τὸ δημόσιον ταμεῖον ἐκιβδήλευσε τὸ βυζαντινὸν νόμισμα καὶ ἐπετάχυνεν οὕτω τὴν κατὰπτωσιν τοῦ κράτους.

Τοῦτον προσεπάθησαν ν' ἀνατρέψουν φιλόδοξοι στρατηγοί, ἀλλ' ἀπέτυχον, διότι ὁ ἰκανὸς στρατηγὸς τοῦ Ἀλέξιου Κομνηνὸς τοὺς ἐνίκησεν. Ἐν τῷ μεταξύ οἱ Τοῦρκοι ἐστερέωσαν τὴν ἀρχὴν των εἰς τὴν Βιθυνίαν, ὑπὸ τὸν ἰκανὸν Σουλεϊμάν, ὅστις κατέστη ἀνεξάρτητος τοῦ Μαλέκ - Σάχ καὶ ὠνομάσθη σουλτάνος. Ὁ Σουλεϊμάν συνῆψε συνθήκην μὲ τὸ Βυζάντιον καὶ κατέστη νόμιμος κύριος τοῦ κράτους του, ἀπελευθερώσας δὲ τοὺς δουλοπαροίκους, τοὺς καλλιεργοῦντας τὰ κτήματα τῶν ἀρχόντων τοῦ Βυζαντίου, ἀπέκτησε πιστοὺς ὑπηκόους.

24. 'Αλέξιος Α' Κομνηνός (1081 - 1118)

Ο 'Αλέξιος, παρὰ τὸ νεαρὸν τῆς ἡλικίας του, εἶχε τόλμην, σύνεσιν, πολεμικὴν ἐπιδεξιότητα καὶ ἐκυβέρνησα τὸ κράτος καλῶς, παρὰ τὴν κρισιμότητα, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκετο τοῦτο. Ὁ 'Αλέξιος ὑπεχρέωσε τὸν Νικηφόρον Βοτανειάτην νὰ παραιτηθῇ τοῦ θρόνου καὶ νὰ ἀποσυρθῇ εἰς μοναστήριον, ὅπως συνήθως ἐγίνετο, ἐστέφη δὲ αὐτὸς αὐτοκράτωρ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ. Μὲ τὸν 'Αλέξιον κυρίως ἀρχίζει ἡ ἔνδοξος δυναστεία τῶν Κομνηνῶν, ἡ ὁποία ἐκάθησεν εἰς τὸν θρόνον περισσότερον ἀπὸ 100 ἔτη καὶ ἔδωκε τὴν προτελευταίαν λάμψιν εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος.

Ὁ 'Αλέξιος Κομνηνός κατήγετο ἐξ οἰκογενείας στρατιωτικῆς Θρακικῆς (ἐκ τοῦ χωρίου Κόμνη τῆς Θράκης, Κομνηνός ὁ κάτοικος καὶ κατοπιν ὄνομα οἰκογενειακόν), ἡ ὁποία ἔδωκε πολλοὺς στρατηγούς καὶ ἐξαιρέτους πολιτικούς. Πάντας ὑπερέβαλεν ὁ 'Αλέξιος, ὅστις, εὐρῶν τὸ κράτος εἰς ἀθλίαν κατάστασιν, δηλ. χωρὶς χρήματα, χωρὶς στρατὸν καὶ εἰς ἐσωτερικὸν ἀναβρασμὸν, κατάρθρωσεν ἐντὸς ὀλίγου χρόνου καὶ τὴν τάξιν νὰ ἀποκαταστήσῃ καὶ τὸ κράτος νὰ σώσῃ ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐχθρούς.

Ὅτε ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ 'Αλέξιος, οἱ Νορμανδοὶ εἶχον καταλάβει τὰς τελευταίας Βυζαντινὰς κτήσεις εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ ὁ Σουλεϊμάν καθίστα πρωτεύουσα τοῦ μικρασιατικοῦ κράτους τοῦ τὴν Νίκαιαν. Κατ' ἀρχὰς ὁ 'Αλέξιος ἐστράφη κατὰ τῶν Νορμανδῶν, ἀφ' οὗ ἐξησφάλισε τὰ νῶτά του διὰ συνθήκης μετὰ τοῦ Σουλεϊμάν.

Οἱ Νορμανδοί, ὁρμώμενοι ἐκ τῆς ἐν τῇ Γαλλίᾳ Νορμανδίας, εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Ν. Ἰταλίαν περὶ τὰ μέσα τοῦ 11ου αἰῶνος. Μετὰ δυσκολίας μέχρι τοῦ 1054 κατελάμβανον πόλεις ἀνηκούσας εἰς τὸ Βυζάντιον, διότι οἱ πάπαι συνήθως συνειργάζοντο μετὰ τὸ Βυζάντιον, ἀν καὶ οὐχὶ ἀπαξ ἐπενέβησαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν τῆς κάτω Ἰταλίας, εἴτε συνειργάσθησαν μετὰ τοὺς Νορμανδούς. Ἀπὸ τοῦ 1054 ὁμοῦ καὶ ἐξῆς, δηλ. ἀπὸ τοῦ σχίσματος τῶν Ἐκκλησιῶν, οἱ Νορμανδοί, ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ τοῦ πάπα, εὐκόλως κατέλαβον τὰς τελευταίας κτήσεις τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Ἰταλικὴν χερσόνησον, ὑπὸ τὸν περίφημον ἀρχηγόν των Ροβέρτον Γουϊσκάρδον (διάβολον) (1071). Ὁ Ροβέρτος ὠδήγησε τοὺς Νορμανδούς του εἰς τὴν Σικελίαν καὶ ἐσχέθη, ὡς πρότερον οἱ Γερμανοὶ ἀρχηγοὶ Ἀλάρικος, Θεου-

δέριχος κ.ά., να καταλύση τὸ Βυζαντινὸν κράτος.

Ὁ Ἀλέξιος προητοιμάσθη μετὰ πολλῆς προσοχῆς διὰ τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Νορμανδῶν, οἱ ὁποῖοι τὸ 1081 ἀπεβίβάσθησαν εἰς τὴν Ἠπειρον, εἰς τὸ Βουθρωτὸν τῆς ὁποίας συνήφθη ἡ πρώτη μάχη μεταξὺ Νορμανδῶν καὶ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ. Ὁ Ἀλέξιος συνέλεξε στρατὸν μισθοφορικόν, καί, ἐπειδὴ τὸ ναυτικὸν τοῦ Βυζαντίου πρὸ πολλοῦ εἶχε καταστραφῆ, συνεμάχησε μὲ τοὺς Ἐνετοὺς, ἀφοῦ ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς πολλὰ χρήματα καὶ ἀνταλλάγματα ἐμπορικῆς φύσεως.

Οἱ Ἐνετοὶ ἄλλως τε, βλέποντες τοὺς Νορμανδοὺς ὡς ἐπικινδύνους ἀντιπάλους, εὐχαρίστως ἐδέχθησαν τὴν πρότασιν τοῦ Ἀλεξίου. Οὗτοι ἐνίκησαν τοὺς Νορμανδοὺς κατὰ θάλασσαν εἰς τὸ Δυρράχιον. Κατὰ ξηρὰν ὁμῶς, ὅπου ἔμελλε νὰ κριθῇ ὁ ἀγὼν, παρὰ τὸ Δυρράχιον, ἔπαθεν ὁ Ἀλέξιος μεγάλην καταστροφὴν, ὁ στρατὸς του διελύθη καὶ πολλοὶ Βυζαντινοὶ στρατηγοὶ ἔπεσαν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης (Ὀκτώβριος 1081).

Ὁ Ἀλέξιος δὲν ἀπεγοητεύθη, ἀλλ' ὠργάνωσεν ἀντίστασιν κατὰ τῶν Νορμανδῶν, οἱ ὁποῖοι, ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Ροβέρτου Βοημοῦνδου ἐπροχώρησαν ληστεύοντες τὸν τόπον μέχρι Θεσσαλίας καὶ ἐπολιόρκησαν τὴν Λάρισαν. Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς διὰ μαχῶν καὶ κλεφτοπολέμου ἐπέτυχε τὴν λύσιν τῆς πολιορκίας τῆς Λαρίσης καὶ διὰ χρημάτων ἐπέφερε διάλυσιν τοῦ στρατοῦ τοῦ Βοημοῦνδου, κατόπιν δὲ σκληροῦ ἀγῶνος ἐπέτυχεν ὁ Ἀλέξιος νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν Βαλκανικὴν χερσόνησον ἀπὸ τοὺς Νορμανδοὺς, οἵτινες μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ροβέρτου (1085), ἐξεκένωσαν τὰς ἑλληνικὰς χώρας.

46. Εἰρήνη δούκαινα, σύζυγος Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ. (Σμάλτον 12ου αἰῶνος)

Κατὰ τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν ὁ Ἀλέξιος ἐπέδειξε γενναιότητα, σύνεσιν καὶ διπλωματικότητα καὶ διὰ χρημάτων ἐπέδωξε νὰ ὑποκινήσῃ τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως κατὰ τῶν Νορμανδῶν. Τὸ μόνον σφάλμα τοῦ Ἀλεξίου ὑπῆρξεν ἡ παραχώρησις πολλῶν προνομίων εἰς τοὺς ἀπλήστους Ἐνετούς, οἱ ὅποιοι ἔλαβον εἰς τὰς χεῖράς των ὅλον τὸ ἐμπόριον τῆς Ἀνατολῆς, ἀφαιρέσαντες δὲ οὕτω τὰ οἰκονομικὰ μέσα, ὑπέσκαψαν τὰ θεμέλια τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας.

Ὁ Ἀλέξιος, εὐθὺς ὡς ἀπηλλάγη τῶν Νορμανδῶν, ἐστράφη κατὰ τῶν Πατσηνακῶν, οἱ ὅποιοι ἐπεχείρουν ἐπιδρομὰς εἰς τὰς βυζαντινὰς ἐπαρχίας τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου, κατερχόμενοι μέχρι τῆς Θράκης. Ὁ Ἀλέξιος, ὅπως φέρῃ ἀντιπερισπασμὸν εἰς αὐτούς, ἦλθεν ὁ ἴδιος μὲ πολλὸν στόλον εἰς τὸν Δούναβιν, ἀλλ' ἠττήθη καὶ μόλις κατώρθωσε νὰ διασωθῇ, ἐπέτυχεν ὅμως διὰ χρημάτων νὰ στρέψῃ τοὺς Κομάνουοις (τουρκικῆς καταγωγῆς ἀπὸ τὰ Ἀλτάϊα ὄρη ἐκκινήσαντας) κατὰ τῶν Πατσηνακῶν, οἱ ὅποιοι τὸ 1091 ὀλοσχερῶς ἐνίκηθησαν καὶ οὕτως ἀπηλλάγη τοῦ δευτέρου αὐτοῦ φοβεροῦ ἐχθροῦ.

Μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν Νορμανδῶν καὶ Πατσηνακῶν, ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἐσχέδιζε νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς Τούρκους τῆς Μ. Ἀσίας, ὅτε ἐνεφανίσθησαν οἱ πρῶτοι σταυροφόροι, οἱ ὅποιοι ὑπέσκαψαν τὰ θεμέλια τοῦ Βυζαντίου καὶ παρεσκεύασαν τὴν ὑποδούλωσίν του εἰς τοὺς Τούρκους.

Αἱ ἐκστρατεῖαι αὗται τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν εἰς τὴν Ἀνατολὴν κατὰ τῶν Τούρκων πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἀγίων Τόπων λέγονται εἰς τὴν ἱστορίαν Σταυροφορία καὶ περὶ αὐτῶν εὐρύτερον λόγον κάμνομεν κατωτέρω. Κατὰ τὴν Α' σταυροφορίαν (1096 — 1099) ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς κατώρθωσε μὲ στρατιωτικὴν συνεργασίαν μετὰ τῶν σταυροφόρων, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐξαιρετικὴν διπλωματικὴν ἱκανότητα νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Νίκαιαν καὶ τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας, Σμύρνην, Ἐφεσον κ.λ.π. βραδύτερον δὲ τὴν παραλίαν τοῦ Βοσπόρου, ὅλην τὴν νοτίαν παραλίαν τῆς Μ. Ἀσίας μέχρι τῆς Ἀντιοχείας καὶ μέγα μέρος ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ.

Τοιουτοτρόπως ἐπὶ Ἀλεξίου (μέχρι 1118) ἡ αὐτοκρατορία εἶχεν ἀνακτήσει σημαντικὸν μέρος ἐκ τῶν Ἀσιατικῶν κτήσεών της.

25. Ἰωάννης Β' Κομνηνὸς (1118 - 1143)

Ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του ὁ Ἀλέξιος ὥρισε διάδοχον τοῦ θρό-

νου τὸν υἱὸν τοῦ Ἰωάννην, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπευθύνει πολλές συμβουλίας, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ « Μ ο ὕ σ α ι ᾽ Ἀ λ ε ξ ι ἄ δ ε ς », ὡς λ.χ. « τὸ ἔργον ἡγοῦ τιμιώτερον λόγων » κ.ἄ.

Ἄλλοι Ἰωάννης Β' συνήνωνεν ἐξαίρετικὴν μόρφωσιν, ὕψος ἤπιον καὶ γενναϊόφρον, προσεῖλκυσε δὲ ἀμέσως τὴν ἀγάπην τῶν ὑπηκόων του, οἱ ὁποῖοι τὸν ἐπωνόμασαν Κ α λ ο ὕ ἰ ω ἄ ν ν η ν, οἱ δὲ ξένοι Καλόν. Ὀλίγοι αὐτοκράτορες ὡσάν τὸν Ἰωάννην Κομνηνὸν ἐκάθησαν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ θρόνου τοῦ Βυζαντίου, διότι οὗτος συνεδύαζε πνευματικὴν ὑπεροχὴν, ἰσχυρὰν θέλησιν, στρατιωτικὰς ἀρετὰς καὶ εὐθύτητα εἰς τοὺς πολιτικούς του σκοπούς. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐδείχθη ἐχθρὸς τῆς πολυτελείας καὶ τῆς σπατάλης καὶ τὰς ἀντιλήψεις του αὐτὰς προσεπάθησε νὰ μεταδώσῃ καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν, δίδων τὸ παράδειγμα ἐκ τοῦ παλατίου του.

Ἄλλοι Ἰωάννης Κομνηνὸς διαγνώσας περισσότερον παντὸς ἄλλου αὐτοκράτορος τὴν σημασίαν τοῦ τουρκικοῦ κινδύνου εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, συνέχισε τὸ ἔργον τοῦ πατρὸς του καὶ προσεπάθησε ν' ἀνακτήσῃ τὰς ὑπὸ τῶν Σελτσούκων Τούρκων κατεχομένας χώρας. Ἐκστρατεύσας ὁ ἴδιος ἐναντίον τῶν Τούρκων ἔσχεν ἐπιτυχίαν, ἀπελευθέρωσας τὴν Λαοδικεῖαν, τὴν Σωζόπολιν καὶ ἄλλα ὄχυρά (1119 — 1120).

Ἄλλοι Ἰωάννης Κομνηνὸς ἐπιστρέψῃ ταχέως, διότι οἱ Πατινάκαι ἐπανήρχισαν τὰς ἐπιδρομὰς των μέχρι τῆς Θράκης. Ὁ Ἰωάννης Κομνηνὸς κατενίκησε τοὺς Πατινάκας παρὰ τὴν Βερόην, τὴν σημερινὴν Στάρα—Ζαγορά, ὅπου ἡ σφαγὴ αὐτῶν ὑπῆρξε τόσον ἀγρία καὶ ἐξοντωτικὴ, ὥστε δὲν ἀναφαίνονται πλέον εἰς τὴν ἱστορίαν (1122). Ἡ νίκη αὕτη δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μία ἐκ τῶν σπουδαιότερων τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους εἰς ἀνάμνησιν δὲ αὐτῆς ἐθέσπισεν ὁ Ἰωάννης « τὴν τῶν Πατινακῶν λεγομένην τελετήν ».

Ἄλλοι Ἰωάννης ἐνίκησε τοὺς Οὐγγυρους, ὑποχρεώσας αὐτοὺς ν' ἀνακηρύξουν ἡγεμόνα των ἀνθρωπὸν ἀφωσιωμένον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἐστερέωσε τὰ σύνορά τοῦ κράτους του πρὸς Βορρᾶν (1128). Ἐπειτα ἐπανῆλθεν οὗτος ἐναντίον τῶν Σελτσούκων Τούρκων, τῶν Ἀρμενίων καὶ τῶν Φράγκων τῆς Συρίας, προστοιμαζόμενος διὰ μεγάλην ἐκστρατείαν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ, ἔχων ὡς πρότυπον τὰ ἥρωικά κατορθώματα τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ τοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ. Εἰς κυνήγιον ὅμως ἀγριοχοίρων εἰς τὴν Κιλικίαν ἐπληγῶθη καὶ ἀπέθανε (1143) ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας του, μόλις

55 ἐτῶν, καὶ μετὰ βασιλείαν 24 ἐτῶν. Βασιλικαὶ τριήρεις ἔφερον τὴν σεπτὴν σορὸν τοῦ αὐτοκράτορος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐτάφη εἰς τὸν ναὸν τοῦ Παντοκράτορος.

Τὸ μοναδικὸν λάθος τῆς βασιλείας τοῦ Ἰωάννου, καθὼς καὶ ὅλης τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν, εἶναι ἡ παραμέλησις τοῦ ναυτικοῦ. Ἐνῶ ἄλλοτε ὁ στόλος τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἐδέσποζε τῶν θαλασσῶν, τώρα οἱ Ἴταλοί, Ἐνετοὶ καὶ Πισᾶται κυριαρχοῦν εἰς τὴν θάλασσαν. Ὁ Ἰωάννης Κομνηνὸς ἀντελήφθη τὸ κακὸν διὰ τὸ Βυζάντιον ἀποτέλεσμα τῶν χορηγηθέντων εἰς τοὺς Ἐνετοὺς προνομίων καὶ ἐπεχείρησε νὰ τὰ ἀφαιρέσῃ, πλὴν ὅμως ἠναγκάσθη νὰ τὰ ἀνανεώσῃ, διότι οἱ Ἐνετοὶ τοῦ ἐκήρυξαν τὸν πόλεμον καὶ ἐπετέθησαν ἐναντίον τῶν νήσων καὶ τῶν παραλίων.

26. Μανουὴλ Α΄ Κομνηνὸς (1143 - 1180)

Ὁ Ἰωάννης ὠρίσε διάδοχόν του τὸν μικρότερον υἱόν του Μανουὴλ, διότι διέκρινεν εἰς αὐτὸν προσόντα καὶ ἀρετάς. Καὶ πράγματι ἀπέβη εἰς τῶν γενναιοτέρων αὐτοκράτορων τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ ἐσχεδίασε νὰ ἀνασυστήσῃ τὴν παλαιὰν αὐτοκρατορίαν. Ὁ ἥρωϊκὸς αὐτὸς βασιλεὺς, πάντοτε αἰσιόδοξος καὶ δυναμικὸς, συνελάμβανε μεγαλεπήβολα σχέδια καὶ ἐπεχείρει πολλοὺς πολέμους, ὅχι πάντοτε ἀναγκαίους, ἕξαντλῶν οὕτως οἰκονομικῶς τὸ κράτος.

Ἰδιαιτέρον γνώρισμα τοῦ Μανουὴλ εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὰ ἵπποτικά ἤθη καὶ ἔθιμα τῆς Δύσεως, τὰ ὁποῖα προσεπάθησε νὰ εἰσαγάγῃ καὶ εἰς τὸ κράτος του. Διὰ τοῦτο ἐθαυμάσθη εἰς τὴν Δύσιν περισσότερον ἀπὸ ὅλους τοὺς Ἑλληνας αὐτοκράτορας.

Ἐπὶ Μανουὴλ οἱ Νορμανδοὶ ἐπανελάβον τὰς ἐπιχειρήσεις των (1147) κατὰ τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ τὸν βασιλέα των Δ ο γ ῆ ρ ο ν Β΄, καὶ κατέλαβον ταχέως τὴν Κέρκυραν, διότι οἱ κάτοικοι, ἔχοντες παράπονα, λόγῳ τῆς καταθλιπτικῆς φορολογίας, δὲν ἀντέστησαν. Ἐπίσης οἱ Νορμανδοὶ ἠρήμωσαν τὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν Εὐβοίαν καὶ ἐπροχώρησαν μέχρι τῶν Θηβῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἡ πρωτεύουσα τοῦ θέματος τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ πόλις αὕτη ἦτο πολὺ πλουσία ἀπὸ τὴν ταπητουργίαν καὶ τὴν βιομηχανίαν τῆς μετᾶξῃς. Οἱ Νορμανδοὶ διήρπασαν τὰς οἰκίας, τὰ καταστήματα καὶ αὐτὰς τὰς ἐκκλησίας, ἔσυραν αἰχμαλώτους τοὺς εὐπωρότεροὺς τῶν κατοίκων καὶ μετέφερον εἰς τὴν Σικελίαν τοὺς ἐργάτας

47. Μανουήλ Κομνηνός και ἡ σύζυγός του Μαρία.
(Μικρογραφία 12ου αἰῶνος, τῆς ἐν Ρώμῃ Βατικανῆς Βιβλιοθήκης)

τῶν μεταξουργεῖων, ἐπιτυγχόντες δι' αὐτῶν νὰ ἀναπτυχθῇ ἐκεῖ ἡ καλὴ
λιέργεια τῆς μεταξῆς.

Οἱ Νορμανδοὶ ἐκ Βοιωτίας μετέβησαν εἰς τὴν Κόρινθον, ἡ ὁποία
ἦτο τὸ δεύτερον βιομηχανικὸν κέντρον μεταξῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐν
Κορίνθῳ τὰ αὐτὰ ἐπραξάν, διήρπασαν τὰ πάντα, ἤχημαλώτισαν τοὺς
πλουσιωτέρους καὶ ἔλαβον μεθ' ἑαυτῶν τοὺς εἰδικευμένους τεχνίτας τῆς
μεταξῆς. Ὡς ἐκ τούτου τὸ ἀκμαῖον ἐμπόριον καὶ ἡ πλουσία βιομηχανία

τῆς Ἑλλάδος ὑπέστησαν θανάσιμον πλήγμα καὶ τὰ εἰσοδήματα τοῦ κράτους ἐμειώθησαν.

Ὁ Μανουὴλ, ἐνῶ ἡτοιμάζετο ἐναντίον τῶν Νορμανδῶν, ἠμποδίσθη ἀπὸ τοὺς Οὐγγρους καὶ τοὺς ἐπαναστατήσαντας, τῇ ὑποκινήσει τοῦ Ρογγήρου, Σέρβους, τοὺς ὁποίους ὅμως κατώρθωσε νὰ νικήσῃ, στραφεὶς ἀμέσως ἔπειτα κατὰ τῶν Νορμανδῶν. Μὲ τὴν βοήθειαν τῶν Ἑνετῶν καὶ κατόπιν μακρῶν καὶ σκληρῶν ἀγώνων, ἀνέκτησεν ὁ Μανουὴλ τὴν Κέρκυραν, ὅπου ἐφονεύθη ὁ γενναῖος ναύαρχος Κοντοστέφανος (1148). Βραδύτερον ὁ Μανουὴλ ἐξειδίωξεν ὀριστικῶς τοὺς Νορμανδοὺς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Δὲν ἐσταμάτησεν ὅμως ἔως ἐδῶ, ὡς ὤφειλεν, ἀλλὰ μετέφερε τὸν πόλεμον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὄνειροπολῶν ἀνάκτησιν τῆς παλαιᾶς αὐτοκρατορίας, σχέδιον, τὸ ὁποῖον ἐξώργισε τοὺς συμμάχους τοῦ Ἑνετοῦς.

Μετὰ πολλὰς περιπετείας ἠναγκάσθη ὁ Μανουὴλ, νὰ συνάψῃ εἰρήνην μὲ τοὺς Νορμανδοὺς καὶ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἰταλίαν (1158), ἔδωκεν ὅμως εἰς τοὺς Ἑνετοὺς, ἐναντι τῆς βοηθείας των, πολλὰ προνόμια, πρὸς περιορισμὸν τῶν ὁποίων ἠναγκάσθη βραδύτερον νὰ παραχωρήσῃ οἰκονομικὰς καὶ ἐμπορικὰς εὐκολίας καὶ εἰς τοὺς Γενουάτας καὶ Πισάτας. Ὁ Μανουὴλ ἐκτὸς τῶν ἐπανειλημμένων πολέμων πρὸς τοὺς Νορμανδοὺς, τοὺς Οὐγγρους καὶ τοὺς Σέρβους, ἐταλαιπωρήθη καὶ μὲ τοὺς σταυροφόρους τῆς δευτέρας σταυροφορίας (1147 — 1149), οἱ ὁποῖοι, λόγῳ τῶν τροφίμων, ἤρχοντο εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς ἐγχωρίους. Τὰς μοιραίας ταύτας συγκρούσεις γνωρίζεν ὁ Μανουὴλ, ὠχύρωσε καλύτερον τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ κάθε ἐνδεχόμενον καὶ διεβίβασε τοὺς σταυροφόρους τὸ ταχύτερον διὰ τῶν πλοίων τοῦ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν.

Ἐπίσης ὁ Μανουὴλ ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν Τούρκων μέχρι τοῦ Ἰκονίου καὶ ἐπανειλημμένως ἐνίκησεν αὐτοὺς, σχεδιάζων ριζικὴν ἐκκαθάρισιν τῆς Μ. Ἀσίας ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἀλλὰ παρὰ τὸ Μυριοκέφαλον (1176) ὁ στρατὸς τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ κατεστράφη, πολλοὶ γενναῖοι στρατηγοί, ὡς ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ἐφονεύθησαν καὶ αὐτὸς ὁ Μανουὴλ ἐτραυματίσθη. Ἡ ἦττα τοῦ Μυριοκεφάλου (1176) συνεπλήρωσεν ἐκείνην τοῦ Ματζικέρτ (1071) καὶ δι' αὐτῶν ἡ Μ. Ἀσία παρεδόθη ὀριστικῶς εἰς τοὺς Τούρκους.

Ὁ ἀκαταπόνητος αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ἐξηκολούθησε τοὺς πολέμους τοῦ ἐναντίον τῶν Τούρκων μέχρι τοῦ 1180, ὅποτε ἀπέθανεν, ἀφή-

σας μνήμην ἡρωϊκοῦ βασιλέως, τοῦ ὁποίου τὰ κατορθώματα καὶ αἱ ἀνδραγαθίαι ἐπηνέθησαν ὑπὸ πολλῶν ποιητῶν καὶ ρητόρων, ἂν καὶ αἱ ἱπποτικάι καὶ ρομαντικάι ὑπερβολαὶ τοῦ ὑπῆρξαν πρόδρομοι τῆς μετέπειτα καταρρέουσας τοῦ κράτους.

27. Οἱ τελευταῖοι Κομνηνοὶ (1180 - 1185)

Τὸν Μανουὴλ διεδέχθη ὁ δευτερότοκος υἱὸς τοῦ Ἀλέξιου Β' (1180 — 1183), ὁ ὁποῖος, ὡς ἀνήλικος (11 ἐτῶν) ἐπετροπεύετο ὑπὸ τῆς μητρὸς τοῦ Μαρίας, δευτέρας συζύγου τοῦ Μανουὴλ. Ἡ βασιλομήτωρ Μαρία ἦτο Γαλλίς πριγκίπισσα καὶ καθολικὴ τὸ θρήσκευμα. Ἦρχισε λοιπὸν ὑπόκωφος ἀναβρασμός τοῦ λαοῦ διὰ τὴν ἄτακτον ζωὴν τῆς Μαρίας, τὴν κακὴν διακυβέρνησιν τοῦ κράτους καὶ τὴν αὐξανομένην ἰσχὺν τῶν Λατίνων, ὅποτε ὁ ἐξάδελφος τοῦ Μανουὴλ Ἀνδρόνικος Α' Κομνηνός, ἐκθρονίσας τὸν Ἀλέξιον, κατέλαβε τὸν θρόνον (1183 — 1185).

Ὁ Ἀνδρόνικος εἶχε πολλὰς ἀρετάς, ὡς ἀνδρείαν, διπλωματικὴν ἱκανότητα, ἀλλὰ καὶ μεγάλα ἐλαττώματα, ἀσυνειδησίαν καὶ σκληρότητα μέχρις ἀγριότητος. Ὅταν ἐστέφθη αὐτοκράτωρ, κατεδίωξε πάντας τοὺς ἀντιπάλους του, ἐφόνευσε τὴν Μαρίαν καὶ τὸν υἱὸν τῆς Ἀλέξιου, ἐτύφλωσε τὸν ἔνδοξον νικητὴν τῶν Οὐγγρων Ἀνδρόνικον Κοντοστέφανον καὶ προεκάλεσε μεγάλην σφαγὴν τῶν Λατίνων ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ φίλων του. Ταῦτα πάντα προδίδουν τὸ ἀπάνθρωπον καὶ τὴν βαρβαρότητα τῆς ψυχῆς τοῦ Ἀνδρονίκου.

Τὰ ἐγκλήματα τοῦ Ἀνδρονίκου ἐπροκάλεσαν ἀντίδρασιν καὶ ἤρχισαν νὰ ὀργανώνωνται στάσεις εἰς τὰς ἐπαρχίας. Ἐζητήθη μάλιστα καὶ ἡ βοήθεια τῶν ξένων, ὡς τοῦ βασιλέως τῶν Νορμανδῶν Γουλιέλμου Β' (1166 — 1189). Ὁ Γουλιέλμος ἐνόμισεν, ὅτι ἤλθεν ἡ κατάλληλος εὐκαιρία νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ὄνειρον τῶν προκατόχων του, δηλ. νὰ καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὀργανώσας λοιπὸν στόλον καὶ στρατόν, ἀπεβιβάσθη εἰς τὸ Δυρράχιον καὶ ταχέως ἐγίνε κύριος τούτου, διότι δὲν εὗρε σοβαρὰν ἀντίστασιν. Κατόπιν διὰ τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Μακεδονίας ἐφθασαν οἱ Νορμανδοὶ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὅπου ἤλθε καὶ ὁ στόλος αὐτῶν ἐκ 200 πλοίων, ἀφοῦ κατέλαβε προηγουμένως τὰς νήσους τοῦ Ἴονίου πελάγους (1185).

Ἡ Θεσσαλονίκη μετὰ ἡρωϊκὴν ἄμυναν ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Νορ-

μικρῶν, οἱ ὅποιοι ἐλεηλάτησαν, ἔσραξαν καὶ διέπραξαν παντὸς εἶδους ἀσχημίας. Διηρπάγησαν αἱ οἰκίαι, αἱ ἐκκλησίαι καὶ τὰ καταστήματα, ἀπολύτως τίποτε δὲν ἔμεινε, οὔτε ἔνδυμα οὔτε τροφή. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης καὶ περιφημὸς λόγιος Εὐστάθιος περιέγραψε μὲ τὰ ζωηρότερα χρώματα τὴν σφαγὴν καὶ λεηλασίαν, ἣ ὑποία διήρκεσε πολλὰς ἡμέρας. Ὁ ἴδιος ὁ Εὐστάθιος ὑβρίσθη καὶ ἐσύρθη ἀπὸ τὸν πώγωνα, βραδύτερον ὅμως ἀφέθη ἐλεύθερος καὶ παρέμεινε μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ βοηθῶν τοὺς δυστυχεῖς Θεσσαλονικεῖς.

Οἱ Νορμανδοί, ἀφοῦ ἐλήστευσαν τὴν Θεσσαλονίκην, ἐστράφησαν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐν τμῆμα στρατοῦ ἐβάδιζε πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ λαὸς ἠγανάκτησε καὶ ἤλθεν εἰς τὰ ἀνάκτορα. Ὁ Ἀνδρόνικος, συλληφθεὶς, ἐρίφθη εἰς τὴν φυλακὴν. Κατόπιν διεπομπεύθη καὶ, ὀδηγηθεὶς εἰς τὸν Ἰππόδρομον, ἐκρεμάσθη ἀπὸ τῶν ποδῶν, μέχρις ὅτου στρατιώτης, εὐσπλαχνισθεὶς αὐτόν, τὸν ἐφόνευσε διὰ τοῦ ξίφους. Κατόπιν ὁ λαὸς ἐπευφήμησεν αὐτοκράτορα τὸν Ἰσαάκιον Ἀγγελοῦν, ἀρχηγέτην νέας δυναστείας, τῆς τῶν Ἀγγέλων.

Οἱ σύγχρονοι τοῦ Ἀνδρονίκου ἱστορικοὶ ἐπιτίθενται κατ' αὐτοῦ, ἰδίως ὅσοι ὑπέστησαν συμφορὰς ἐξ αἰτίας του. Ὁ Ἀνδρόνικος εἶχε φυσικὰ προσόντα, ἀλλ' ἐστερεῖτο ψυχικῶν καὶ ἠθικῶν προτερημάτων, διὸ ἡ κυβερνήσις του ὑπῆρξεν ἀθλία καὶ ἐπεσώρευσε εἰς τὸ κράτος πολλὰς συμφορὰς. Ἀξίζει ὅμως ν' ἀναφέρωμεν, ὅτι τὰ φορολογικὰ τοῦ λαοῦ βάρη ἠλάφρωσε, τὰς πολυδαπάνους αὐλικὰς ἐορτὰς κατήργησε, τὴν δικαιοσύνην ἐβελτίωσε δι' εὐσυνειδήτων ἀνδρῶν καὶ δραστηρίως εἰργάζετο διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς διοικητικῆς μηχανῆς. Θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ ὁ καλύτερος τῶν Κομνηνῶν καὶ ὁ ἀνακαινιστὴς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἐὰν εἶχεν εὐσυνειδησίαν καὶ κατείχετο ἀπὸ ἠθικὰς ἀρχάς.

Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ (1185 - 1204)

28. Ἰσαάκιος Ἄγγελος (1185 - 1195)

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ τῶν Ἀγγέλων, συγγενῆς τῶν Κομνηνῶν, κατήγετο ἀπὸ τὴν Φιλαδέλφειαν. Τρεῖς αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου ἐβασίλευσαν ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Ἀγγέλων ἐπὶ 20 ἔτη ἀπὸ τὸ 1185 - 1204.

Ὁ Ἰσαάκιος Ἄγγελος εἶχε λάβει σύζυγον τὴν Μαργαρίταν, κόρην τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας, καὶ ἐπῆλθεν οὕτω σύμφιξις τῆς οὐγγρο-ἐλληνικῆς συμμαχίας. Κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας του ὁ Ἰσαάκιος εἶχε μίαν λαμπρὰν ἐπιτυχίαν κατὰ τῶν Νορμανδῶν, χάρις εἰς τὸν ἱκανὸν στρατηγὸν του Ἀλέξιον Βρανᾶν.

Οἱ Νορμανδοὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης, εἶχον τραπῆ εἰς λεηλασίας καὶ ἐστρέφοντο πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ στρατηγὸς Βρανᾶς ἐνίκησε παρὰ τὸ Δημητρίτσι τῆς περιφερείας Σερρών τῆς Μακεδονίας τοὺς Νορμανδοὺς. Οὗτοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐκκενώσουν ὀριστικῶς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὸ Δυρράχιον, χωρὶς νὰ πραγματοποιήσουν τὸ παλαιὸν των ὄνειρον, τὴν κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ ἐπιτυχία αὕτη τοῦ Βρανᾶ ἔδωκεν αἴγλην εἰς τὸν Ἰσαάκιον Ἄγγελον, διὰ τοῦτο δὲ σύγχρονοι ἱστορικοὶ ὀνομάζουν τὸν Ἰσαάκιον δεῦτερον Θεόν, ἐλευθερωτὴν καὶ τυραννοκτόνον.

Ἐπὶ Ἰσαακίου οἱ Βούλγαροι ἡγεμόνες ἀδελφοὶ Πέτρος καὶ Ἀσάν ἐπανεστάτησαν, λόγῳ τῆς βαρείας φορολογίας καὶ τῆς κακῆς διοικήσεως τοῦ Βυζαντίου καὶ κατέλαβον τὴν ἀρχαίαν πρωτεύου-

σαν τῶν Βουλγάρων Π ρ ε σ λ ά β α ν. Τότε ὁ Ἰσαάκιος ἐξεστράτευ-
σεν ἐναντίον αὐτῶν· ἀλλ' ἐκεῖνοι ἀπέφευγον τὴν κατὰ μέτωπον μάχην
καὶ κατεπόνουν τὸν βυζαντινὸν στρατὸν μὲ κλεφτοπόλεμον.

Τελικῶς ὁ Ἰσαάκιος συνῆψεν εἰρήνην μὲ τοὺς ἐπαναστάτας, ἀφοῦ
ἔλαβεν ὄμηρον τὸν μικρὸν ἀδελφόν των Ἰωάννην, τὸν ἔπειτα βασι-
λέα τῶν Βουλγάρων Ἰωάννην ἢ Σκυλογιάννην (1188).
Διὰ τῆς συμφωνίας ἀνεγνωρίσθη ἀνεξάρτητος ἡ ἀπὸ τοῦ Αἴμου μέχρι
τοῦ Δουνάβεως Βουλγαρία, μὲ πρωτεύουσαν τὸ Τύρναβον. Μετὰ τῶν
Βουλγάρων εἶχον ἐνωθῆ αἱ πέραν τοῦ Δουνάβεως σλαβικαὶ φυλαί, αἱ
ὁποῖαι ἐπέδραμον μέχρι Θεσσαλίας, μέρος τῆς ὁποίας, τὰ περὶ τὸν
Ὀλυμπον ὄρεινά, κατέκτησαν καὶ ὠνόμασαν Μεγαλοβλαχίαν.

Ὁ Ἰσαάκιος ἦτο ἐντελῶς ἀνίκανος νὰ ἐπιβληθῆ εἰς τοὺς Βουλγα-
ροβλάχους, τῶν ὁποίων ὁ ἡγεμὼν Ἀσάν ἐστέφθη ἐν Τυρνόβω τ σ ά
ρ ο ς τ ῶ ν Β ο υ λ γ ά ρ ω ν καὶ τ ῶ ν Ρ ω μ α ί ω ν, καὶ ἐφανά-
τιζε τοὺς Βουλγαροβλάχους μὲ τὸν θρῦλον, ὅτι ὁ ἅγιος Δημήτριος ἐγκα-
τέλειψε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Βουλγαρίαν!

Ἄλλος κίνδυνος ἐφάνη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέ-
λου ἀπὸ τὴν Δύσιν, οἱ σταυροφόροι τῆς Γ' σταυροφορίας, ὑπὸ τὴν ἀρ-
χηγίαν τοῦ Γερμανοῦ βασιλέως Φ ρ ε ι δ ε ρ ί κ ο υ Β α ρ β α ρ ό ς ς α . Ὁ Ἰσαάκιος διὰ τῆς συμφωνίας τῆς Ἀδριανουπόλεως (1190),
ἀπηλλάγη τῶν σταυροφόρων καὶ ἐστράφη πρὸς νέον σοβαρὸν κίνδυνον,
τοὺς Σέρβους.

Οἱ Σέρβοι συνειργάσθησαν μετὰ τῶν Βουλγάρων, Οὐγγρων καὶ
σταυροφόρων, διὰ νὰ ἐπεκτείνουν τὸ κράτος των. Ὁ ἀρχηγὸς των Σ τ έ
φ α ν ο ς Ν ε μ ά ν ι α κατώρθωσε νὰ αὐξήσῃ τὸ Σερβικὸν κράτος καὶ
νὰ συμπεριλάβῃ τὴν Ἐρζεγοβίνην, τὸ Μαυροβούνιον καὶ τὴν Παραδου-
νάβειον Σερβίαν.

Ὁ Ἰσαάκιος, τὸ 1190, ἐνίκησε παρὰ τὸν Μοράβαν τοὺς Σέρβους,
ἔδειξεν ὅμως μετριοπάθειαν καὶ ἀνεγνώρισε τὴν αὐτονομίαν των, ἀπέ-
ναιμε δὲ τὸν τίτλον τοῦ σ ε β α σ τ ο κ ρ ά τ ο ρ ο ς εἰς τὸν Στέφανον.

Δὲν δύναται νὰ ἀρνηθῆ τις ὅτι ὁ Ἰσαάκιος εἶχεν ἐπιτυχίας στρα-
τιωτικὰς, ἀλλὰ εἰς τὴν οἰκονομικὴν πλευρὰν καὶ γενικῶς τὴν ἐσωτερι-
κὴν δὲν ἐνδιεφέρθη ὅσον ἔπρεπεν. Ἐκιβδήλευσε τὸ νόμισμα, ἀφῆρσε
τὰ πολύτιμα ἀντικείμενα ἀπὸ τὰς ἐκκλησίας, διὰ νὰ ἔχῃ εἰς τὴν αὐ-
λὴν του μεγάλην πολυτέλειαν. Ἡ σπατάλη τοῦ Ἰσαακίου ἐπετάχυνε
τὴν κατάρπτωσιν καὶ παρακμὴν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Δὲν ἐδίστα-

σεν ὁ Ἰσαάκιος νὰ ἀνανεώσῃ τὰ οἰκονομικὰ προνόμια τῶν Ἰταλῶν, δηλ. Ἐνετῶν, Γενονατῶν καὶ Πισατῶν, τὰ ὁποῖα προσεκάλεσαν τὴν οἰκονομικὴν καταστροφὴν τοῦ Βυζαντίου.

Ἀλλὰ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι καὶ τὸ περιβάλλον τοῦ οὐδόλως ἐβοήθησε τὸν Ἰσαάκιον εἰς τοὺς σοβαροὺς κινδύνους. Ἀνώτεροι στρατιωτικοὶ ἐπανεστάτου καὶ ἤρχοντο συχνὰ εἰς συνεννοήσεις μὲ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ κράτους διὰ νὰ πραγματοποιήσουν τὴν φιλοδοξίαν των.

Χειροτέρα ὄλων τῶν στάσεων εἶναι ἡ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλεξίου. Οὗτος, ἐκθρονίσας καὶ τυφλώσας τὸν Ἰσαάκιον, ἔκλεισεν αὐτὸν εἰς τὴν φυλακὴν καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὡς Ἀ λ έ ξ ι ο ς Γ'.

29. Ἀλέξιος Γ' Ἄγγελος (1195 - 1203)

Οὗτος ἐκυβέρνησε τὸ κράτος πολὺ ἄσχημα καὶ παρεσκεύασε τὴν πτώσιν του. Ὑπῆρξε σπάταλος, ὅπως καὶ ὁ Ἰσαάκιος, προσπαθῶν διὰ τῶν χρημάτων νὰ ἱκανοποιήσῃ τοὺς συνωμώτας καὶ φίλους του. Τὸν στρατὸν ὅλως ἀπερισκέπτως διέλυσε παρὰ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Βουλγάρων εἰς τὰς βυζαντινὰς ἐπαρχίας.

Ὁ Ὁ Ἀλέξιος Γ', ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ περιορίσῃ τὰς λεηλασίας τῶν Βουλγάρων, ὑπεκίνησεν ἐσωτερικὰς ἐπαναστάσεις εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Τελικῶς ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ προφυλάξῃ τὰς ἐπαρχίας του ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Βουλγάρων. Ὄταν ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους ὁ Ἰ ω α ν ν ί τ σ η ς (1197 - 1207), ὁ Σκυλογιάννης διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ Καλογιάννης διὰ τοὺς Βουλγάρους, ὁ αὐτοκαλούμενος Ρωμαιοκτόνος, ἡ κατάστασις διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ἐπεδειώθη. Οὗτος ἦλθεν εἰς συνεννόησιν μὲ τὸν πάπαν τῆς Ρώμης Ἰ ν ν ο κ έ ν τ ι ο ν Γ' καὶ ἐστέφθη ὑπὸ καρδιναλίου τσάρου (1204). Συνεχίζων ὅμως τὰς ἐπιδρομὰς του εἰς τὰς ἐλληνικὰς χώρας ἔφθασε μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, πολεμηθεὶς ὑπὸ Λατίνων καὶ Ἑλλήνων ὁμοῦ καὶ ἐξαναγκασθεὶς νὰ ἀποχωρήσῃ, ἀφοῦ συμπαρέλαβε 20.000 γυναικόπαιδα καὶ 3.000 ἀμάξας πλήρεις λαφύρων. Ἀπέθανε πολιορκῶν ἐκ νέου τὴν Θεσσαλονίκην (1207).

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου τὸ Βυζάντιον ἀπώλεσεν ὅλως διόλου τὴν ἐπίδρασιν του εἰς τὴν Σερβίαν.

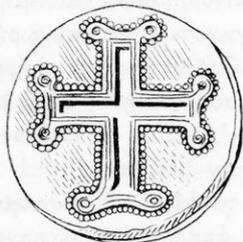
Ὁ Ὁ Ἀλέξιος ἀνανέωσε τὸ 1198 τὰ οἰκονομικὰ προνόμια τῶν Ἐνετῶν, οἱ ὁποῖοι τοῦ λοιποῦ ἀπαλλάσσονται παντὸς φόρου καὶ ἐμπορευ-

ονται ἐλευθέρως εἰς τὰς πόλεις. Ἡ τόσον πλεονεκτική θέσις τῶν Ἐνε-
τῶν ἐπέφερε τὴν τελείαν ἐξάντλησιν τῶν οἰκονομικῶν πόρων τοῦ Βυ-
ζαντίου.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν συνέβησαν ἐπὶ Ἀλεξίου Γ' πολλαὶ στάσεις. Φι-
λόδοξοι ἰσχυροὶ ἄρχοντες δὲν ἐσεβάσθησαν τὸν Ἀλέξιον, ὡς τυφλώ-
σαντα τὸν ἀδελφόν του, ἐκηρύσσοντο ἀνεξάρτητοι καὶ προσκάλεσαν τὸ
ταχύτερον τὸν διαμελισμὸν τοῦ κράτους. Εἰς τὴν Τραπεζοῦντα ὁ Γα-
βρᾶς, εἰς τὸν Πόντον καὶ τὴν Παφλαγονίαν ὁ Ἰσαάκιος Κο-
μνηνός, εἰς τὸ Ναύπλιον, Ἄργος καὶ Κόρινθον ὁ Λέων Συκου-
ρὸς κ.ἄ. ἀνεκηρύχθησαν ἀνεξάρτητοι ἄρχοντες.

Ἀλλὰ καὶ ὁ τυφλωθεὶς Ἰσαάκιος δὲν ἤσυχασεν, ἀλλ' ἀπέστειλε τὸν
υἱὸν του εἰς τὴν Δύσιν, ἵνα εὔρη βοήθειαν κατὰ τοῦ Ἀλεξίου Γ'. Οἱ
σταυροφόροι τῆς Δ' σταυροφορίας ἀποκατέστησαν εἰς τὸν θρόνον
τὸν Ἰσαάκιον Β' καὶ τὸν υἱὸν του Ἀλέξιον Δ' Ἀγγέλον
(1203 — 1204), μὴ λαβόντες ὅμως τὰ ὑπεσχημένα προσέβαλον ἐκ
δευτέρου τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐνῶ αὐτοκράτωρ ἀνεκηρύσσετο ὁ
Ἀλέξιος Ε' ὁ Μούρτζουφλος καὶ οὕτως ἠλώθη τὸ πρῶτον
ἢ πρωτεύουσα τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ὑπὸ τῶν Φράγκων (1204).

Οἱ αὐτοκράτορες τῆς δυναστείας τῶν Ἀγγέλων δὲν ἐφάνησαν ἀν-
τάξιοι τῶν κρισίμων τότε περιστάσεων. Οὔτε συνείδησιν τῶν καθηκόν-
των τῶν εἶχον οὔτε καὶ τῆς πραγματικότητος σαφῆ ἀντίληψιν. Ἡ ἀνο-
δός των εἰς τὸν θρόνον ἐσυντόμευσε τὸ νῆμα τῆς χιλιετοῦς καὶ ἐνδόξου
ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Τὸ θανάσιμον πλήγμα εἰς τὸ
Βυζάντιον ἔδωσαν τὰ χριστιανικὰ κράτη τῆς Δύσεως καὶ ὄχι οἱ τοσάκις
πολιορκήσαντες τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀλλόθρησκοι ἐπιδρομεῖς.

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ Β' ΠΕΡΙΟΔΟΥ (641 - 1204)

30. Νομοθεσία και Διοικήσις

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ τῶν Βυζαντινῶν φθάνει εἰς μεγίστην ἀκμὴν ἀπὸ τὸ 850 - 1050, ἤτοι ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας. Οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἔλαβον δρακόντεια μέτρα, ἐβελτίωσαν τὴν διοίκησιν, περιώρισαν τὴν ἔκτασιν τῶν θεμάτων καὶ ἐτροποποίησαν τὴν ἰσχύουσαν νομοθεσίαν.

Ἄλλὰ καὶ προηγουμένως ὑπὸ τῶν δύο πρώτων Ἰσαύρων, ἐδημοσιεύθη ὁ Ἄστικὸς κώδιξ, ὀνομαζόμενος Ἐκλογή, προσηρμοσμένος εἰς τὰς λαϊκὰς συνηθείας καὶ εἰς τὸ νέον πνεῦμα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Κατηργήθη ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου καὶ ἡ διάκρισις πλουσίων καὶ πτωχῶν ὡς πρὸς τὰς ποινάς. Ἐπίσης ἐξεδόθη ὁ στρατιωτικὸς κώδιξ, ὁ ναυτικὸς καὶ γεωργικὸς. Διὰ τούτων ἐρρυθμίζοντο τὰ τοῦ στρατοῦ, ἐπροστατεύετο ἡ ἐμπορικὴ ναυτιλία καὶ ἐξησφαλίζοντο εὐνοϊκαὶ συνθήκαι διαβιώσεως εἰς τοὺς γεωργούς.

Ἡ καλυτέρευσις τῆς γεωργίας ἐφείλκυσε τὴν ἀμέριστον προσοχὴν τῶν Μακεδόνων αὐτοκρατόρων, διότι βᾶσις τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τοῦ κράτους ἦτο ἡ γεωργία. Κατόπιν τῶν προστατευτικῶν μέτρων ὑπὲρ τῶν μικρῶν κτηματιῶν καὶ ἐναντίον τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων παρatreίται ἀκμὴ τοῦ γεωργικοῦ κόσμου. Διότι αἱ ἀπέραντοι ἐκτάσεις διαιμοιράσθησαν εἰς ἀγρότας, οἱ ὅποιοι, ὡς κύριοι τῆς γῆς, ἀπέβησαν πιστοὶ εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν καὶ καλοὶ στρατιῶται καὶ γεωργοί.

Ἐπίσης οἱ εἰκονομάχοι βασιλεῖς ἐφρόντισαν καὶ διὰ τὰς ἐργαζόμενας τάξεις τῶν τεχνιτῶν καὶ ἐμπόρων, ὀργανωμένοι εἰς συντε-

χνίας. Τὰ ἡμερομίσθια καὶ αἱ τιμαὶ τῶν προϊόντων καθωρίσθησαν ἐπακριβῶς καὶ ἐπατάχθη ἡ αἰσχροκέρδεια. Ὑπῆρχε καὶ τέλειον σύστημα μονοπωλιῶν εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος, ἐκ τῶν ὁποίων σπουδαιότερον ἦτο τῆς μετᾶξης, διότι ἀπέφερε κολοσσιαῖα κέρδη εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον.

Μὲ τὴν ἐξάιρετον ὀργάνωσιν τῆς γεωργίας, βιομηχανίας καὶ ἐμπορίου εὐρίσκοντο τὰ δημόσια οἰκονομικὰ εἰς ἀνθηρὰν κατάστασιν. Ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὅμως οἱ ποικιλώνυμοι Φράγκοι ἤρχισαν νὰ διασχίζουσι τὰς ἐπαρχίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ὡς σταυροφόροι, καὶ νὰ ἐγκαθίστανται εἰς τοὺς ἐμπορικοὺς λιμένας αὐτοῦ, τὰ δημόσια ἔσοδα ὀλιγοστεύουν. Ἐνετοί, Πισᾶται καὶ Γενουᾶται ἀναλαμβάνουσι εἰς χεῖρας τῶν τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἐμπορίου καί, ἐξησφαλισμένοι μὲ πρόνομια, ἀπαλλάσσονται τῆς βαρείας φορολογίας. Διὰ τοῦτο παρατηρεῖται αἰσθητὴ μείωσις τῶν οἰκονομικῶν πόρων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

Εἰς τὸ Βυζάντιον ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο ἀπόλυτος μονάρχης καὶ ἔφερε διάδημα καὶ στολήν, ὡς οἱ βασιλεῖς τῆς Περσίας. Εἶχεν ἀπεριόριστον καὶ ἀνεξέλεγκτον ἐξουσίαν. Ἦτο ἀνώτατος ἄρχων εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς κρατικῆς μηχανῆς, ἐπόπτης τῆς διοικήσεως, ἀνώτατος δικαστής, νομοθέτης καὶ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ. Τὸν βασιλέα περιέβαλλον οἱ ὑπουργοὶ ὀνομαζόμενοι λογοθέται. Δρουγγάριος τοῦ πλοῦμου ἐλέγετο ὁ ναύαρχος, μέγας δομέστικος ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ καὶ κοιέστωρ ὁ ὑπουργὸς τῆς δικαιοσύνης. Τὴν διοίκησιν τῆς Πρωτεύουσας εἶχεν ὁ ἐπαρχος, ἀντιστοιχῶν πρὸς σημερινὸν δήμαρχον καὶ συνάμα φρούραρχον ἢ ἀστυνομικὸν διευθυντήν.

Τὸν βασιλέα ἐπίσης περιέβαλλον δύο συμβούλια, ἡ σύγκλητος καὶ τὸ σιλεντιάριον (λατ. silentium: σιγή), ὀνομαζόμενον οὕτω, ἐπειδὴ μυστικῶς καὶ ἀθορύβως συνεζητοῦντο αἱ μεγαλύτεραι ὑποθέσεις τοῦ κράτους. Τὰ πάντα ἐξηρτῶντο ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, ὅστις διὰ τῶν διπλωματικῶν του ὑπαλλήλων κατάρθωνε νὰ διατηρῆ φιλικὰς σχέσεις μὲ τοὺς γείτονας λαοὺς. Πρὸς τοῦτο παρείχετο χρῆμα ἄφθονον, ἐμπορικὰ διευκολύνσεις, ἀξιώματα καὶ τίτλοι εἰς ξένους πρίγκιπας. Κατὰ τὴν ὑποδοχὴν ἀπεσταλμένων ξένων κρατῶν ἐτελοῦντο ἐν Κωνσταντινουπόλει πολυτελεῖς ἑορταί, πρὸς ἐπίδειξιν πλοῦτου καὶ ἰσχύος.

31. Ἡ παιδεία

Παραλλήλως συνεχίζεται καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν αὐτοκρατόρων διὰ τὴν παιδείαν. Ἰδίως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεταρρυθμίσεως γίνονται πολλὰ βήματα πρὸς βελτίωσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως.

Ὁ ἀδελφὸς τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας, ὁ καῖσαρ Βάρδας, ἀναδιωργάνωσε περὶ τὸ 860 τὸ Πανδιδακτήριον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἰδρύσει τὸ 425 ὁ Θεοδόσιος ὁ Β'. Ἦδη διδάσκονται εἰς αὐτὸ ἡ γραμματικὴ, ἡ φιλολογία, ἡ φιλοσοφία, ἡ ρητορικὴ, τὰ μαθηματικὰ καὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι. Συνδυάζεται καταλλήλως ἡ σπουδὴ τῶν ἱερῶν βιβλίων μετὰ τῆς ἐρευνῆς τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος.

Μετὰ ἓνα αἰῶνα, περὶ τὸ 950 μ.Χ. ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογεννήτου, αἱ ἀνώτεραι σχολαὶ τῆς πρωτεύουσας ἔφθασαν εἰς μεγάλην ἀνθρσιν. Οἱ φοιτηταὶ ἐγίνοντο πάντοτε δωρεὰν δεκτοὶ καὶ ἠδύνατο μετὰ τὸ πέρας τῶν σπουδῶν των νὰ φθάσουν εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα τοῦ κράτους καὶ τῆς ἐκκλησίας. Οἱ καθηγηταὶ ἐξελέγοντο κατόπιν αὐστηρᾶς δοκιμασίας, διότι τὸ ἀξίωμα των ἐθεωρεῖτο ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα καὶ σεβαστότερα τοῦ κράτους.

Κατὰ τὸ 1050, ἐπὶ Κωνσταντίνου Θ' τοῦ Μονομάχου, τὸ Πανεπιστήμιον γνωρίζει νέαν ἀκμήν. Εἰς ἀπὸ τοὺς πλέον σημαντικοὺς σοφοὺς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, γίνεται ὁ ἀναδιοργανωτὴς του.

Ὁ λόγιος οὗτος ἐχρημάτισεν ὑπουργὸς τοῦ Μονομάχου καὶ πολλῶν μετὰ ταῦτα αὐτοκρατόρων. Τὴν δόξαν του ὅμως ὄφειλε κυρίως εἰς τὴν καρποφόρον διδακτικὴν ἐργασίαν του εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ὅπου ἔλαβε τὸν τίτλον Ὑπατοῦ τῶν φιλοσόφων καὶ ἐδίδασκε τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ψελλοῦ γίνεται γνωστὴ εἰς ὅλον τὸν κόσμον καὶ Ἀραβες ἀκόμη ἔρχονται νὰ γίνουν μαθηταὶ του.

Τὴν ἐκπαιδευτικὴν κίνησιν συμπληρώνουν αἱ ἰδιαιτέρας συγκεντρώσεις, αἱ ὁποῖαι ἰδίως ὀργανώνονται εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Ὁ Φώτιος καλεῖ εἰς τὴν οἰκίαν του τοὺς φίλους του καὶ ἐκεῖ ἀναλβει τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ ποιητάς. Συχνάκις ἐγίνοντο διαλέξεις εἰς δημόσια μέρη, ὡς εἰς στοὰς καὶ εἰς τὸ παλάτιον, ὅπου διεξήγοντο συζητήσεις ἐπὶ θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ζητημάτων.

Ἰδιαιτέρην σημασίαν διὰ τὴν παιδείαν ἔχουν τὰ βιβλία. Ταῦτα προσεπάθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους νὰ διαδώσουν ὅσον ἡδύ-

ναντο περισσότερο. Ὁ πάπυρος, κατασκευασμένος ἀπὸ τὰς ἴνας τοῦ ἑμυ-
νίου φυτοῦ τοῦ ποταμοῦ Νείλου, ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς γραφικὸς χάρτης
τῶν Βυζαντινῶν. Περισσότερον ὅμως διαδεδομένη ὑπῆρξεν ἡ περιγαμνή,
δέρμα δηλαδή ζῶου κατειργασμένον εἰς τρόπον, ὥστε ἐγένετο πολὺ λεῖον,
κατάλληλον διὰ γραφήν. Εἴτε ὁ πάπυρος ἐχρησιμοποιεῖτο εἴτε ἡ περιγα-
μνή ἐστοίχιζον πάρα πολὺ τὰ βιβλία, διότι ἐγράφοντο διὰ τῆς χειρὸς
καλούμενα χ ε ι ρ ὀ γ ρ α φ α . Μεγάλα χρηματικὰ ποσὰ ἀπητοῦντο διὰ
τὰ καταρτισθῶν βιβλιοθήκῃ. Διὰ τὰ μορφωθῆ ὁ κόσμος εἰργάσθησαν
πολὺ οἱ μοναχοί, οἱ ὁποῖοι διέδωσαν τὸ βιβλίον. Τὰ μοναστήρια δὲν ἦσαν
μόνον κυριώτατα σχολεῖα τῶν Βυζαντινῶν, ἀλλὰ ὑπῆρξαν, οὕτως εἰπεῖν
καὶ τὰ τυπογραφεῖα τῆς ἐποχῆς, ὅπου ἐγένετο συστηματικὴ ἐργασία
τῆς ἀντιγραφῆς τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν συγγραμμάτων. Εἰς μεγάλην
αἴθουσαν εἷς ὑπηγόρευε καὶ πολλοὶ ἔγραφον. Ἐπειτα λόγιοι ἄνδρες διώρ-
θωνον τὰ ἀντίγραφα. Τὴν ἐργασίαν ταύτην ἔκαμνε καὶ ὁ λογιώτατος
αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος Ζ΄ ὁ Πορφυρογέννητος.

Ὅλοι ἐνδιεφέροντο διὰ τὸ βιβλίον καὶ τὴν διάδοσίν του, οἱ πλού-
σιοι, οἱ λόγιοι, οἱ ἄρχοντες καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ αὐτοκράτορες. Διὰ τὴν
συγκέντρωσιν χειρογράφων καὶ καταρτισμὸν βιβλιοθηκῶν ἔστελλον εἰς
ὅλα τὰ μέρη εἰδικοὺς συλλέκτας. Σπουδαιότεραι βιβλιοθήκῃ ἦσαν ἡ
τοῦ Παλατίου καὶ ἡ τοῦ Πανεπιστημίου.

32. Τὰ Γράμματα

Ἡ δευτέρα αὕτη περίοδος παρουσιάζει τὸ γνῶρισμα ὅτι, ἐπὶ δύο
αἰῶνας περίπου, ἀπὸ τὸ 650 ἕως τὸ 850, δὲν ὑπάρχει σπουδαία πνευ-
ματικὴ ἀνάπτυξις. Τὴν ἐκμάδα τῆς διανοητικῆς δραστηριότητος ἐξαν-
τλεῖ ἡ εἰκονομαχία, τὸ πάθος τῆς ἔριδος καὶ ἡ μέριμνα διὰ τὴν στρατιω-
τικὴν καὶ πολιτικὴν ἀναδιοργάνωσιν, καὶ μόλις ἐπὶ Θεοφίλου βλέπομεν
τὰ διακρίνωνται λόγιοι, φιλόσοφοι καὶ μαθηματικοί. Διότι ὁ ἴδιος ὁ
Θεόφιλος, ὡς φιλόκαλος ἡγεμῶν, ἐπροστάτευσεν μὲ θέρημν περισσὴν
τὰ Γράμματα καὶ τὰς Τέχνας.

Γενικῶς ὅμως κατὰ τὴν μακρὰν ταύτην περίοδον τὰ Γράμματα
ἤχησαν καὶ ἐγράφθησαν ἀξιόλογα θεολογικὰ συγγράμματα, φιλολο-
γικὰ, ἱστορικὰ, ποιητικὰ καὶ ἐγκυκλοπαιδικὰ ἔργα.

Εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τῆς περιόδου ταύτης ἀνήκει ὁ Ἰωάν-
νης ὁ Δαμασκηνός, ὁ ὁποῖος ἀπέθανεν ἴσως τὸ ἔτος 753. Οὐ-

τος ἐγεννήθη καὶ ἔδρασεν εἰς τὴν Συρίαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς εἰκονομαχίας. Ἡ Ἐκκλησία τὸν ἐτίμησεν ὡς ἅγιον. Ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ὑπῆρξε μέγας θεολόγος καὶ φιλόσοφος. Διὰ τῶν πραγματειῶν του συνετέλεσε νὰ διαδοθῇ πολὺ ἡ σπουδὴ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν Δύσιν.

Ἀλλὰ τὴν μεγαλύτεραν του φήμην ὀφείλει εἰς τὴν μελέτην τῶν θεολογικῶν ζητημάτων. Τὸ σπουδαιότερον ἔργον τοῦ Δαμασκηνοῦ εἶναι ἡ Πηγάη γνώσεως, ἥτοι ἐγχειρίδιον τῆς δογματικῆς. Εἰς αὐτὸ ἀνασκευάζει ἑκατὸν περίπου αἰρέσεις καὶ ἀποδεικνύει τὴν ἀλήθειαν τῶν δογμάτων τῆς ὀρθοδοξίας. Εἰς τοὺς τρεῖς Ἀπολογητικὸς λόγους του ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς ἀντιπάλους τῶν εἰκόνων, τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ὁ κυριώτερος ὑπέρμαχος. Θεωρεῖται ἐπίσης συγγραφεὺς ἡ διασκευαστῆς τῆς Ὁκτωήχου. Ἐγρᾶψε καὶ ὕμνους ὠραιότατους, ὅπως κανόνας εἰς ἑορτὰς δεσποτικὰς καὶ ἁγίων (π.χ. τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα « Ἀναστάσεως ἡμέρα... »), νεκρώσιμα ἰδιόμελα (« Ποία τοῦ βίου τρυφή... » κλπ.) καὶ ἄλλα. Διὰ τὴν εὐγλωττίαν του ὁ Δαμασκηνὸς ὠνομάσθη Χρυσόρροα.

Ἡ ἱστορία παρουσιάζεται με πολλοὺς ἀντιπροσώπους κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ἱστοριογράφους καὶ χρονογράφους.

Ἐπὶ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας διακρίνεται ὁ Λέων ὁ Διάκονος. Οὗτος ἐξιστόρησε τὰ κατορθώματα τοῦ Φωκᾶ καὶ τοῦ Τιμιμικῆ. Κατὰ δὲ τὴν περίοδον τῆς εἰκονομαχίας χρονογράφοι εἶναι ὁ Θεοφάνης ὁ Ὁμολογητῆς καὶ ἀργότερον ὁ Γεώργιος ὁ Ἀμαρτωλὸς καὶ ὁ Γεώργιος Κεδρηνός.

Ἱστοριογράφος τῆς περιόδου τῶν Κομνηνῶν εἶναι ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνὴ (γεννηθεῖσα τὸ 1083), κόρη τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ. Ἡ Ἄννα ἔγραψε τὴν ἱστορίαν τοῦ πατρὸς της καὶ ὠνόμασεν αὐτὴν Ἀλεξιάδα. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι ἀξιόλογον, κυρίως διότι χαρακτηρίζει εὐστοχώτατα τοὺς σταυροφόρους τῆς πρώτης σταυροφορίας. Τὴν συνέχειαν τῆς Ἀλεξιάδος εὐρίσκομεν εἰς δύο ἄλλους ἱστορικούς, τὸν Ἰωάννην Κίνναμον καὶ Νικήταν Χωνιάτην. Ὁ Χωνιάτης ἔγραψε τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξίου Α' μέχρι τοῦ 1204, ὅτε οἱ Λατῖνοι ἐκυρίευσαν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Χρονογράφοι τῶν χρόνων τούτων εἶναι ὁ Ἰωάννης Ζωνάρας καὶ Κωνσταντῖνος Μανασσῆς.

Κατὰ τὴν περίοδον τῶν Κομνηνῶν ἐκαλλιεργήθη καὶ ἡ ποίησις.

Οἱ Βυζαντινοὶ ἀντλοῦν ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν φιλολογίαν ὑποθέσεις, τὰς ὁποίας πραγματεύονται εἰς στίχους. Ὁ σοφώτερος ἀπὸ τοὺς λογίους τούτους εἶναι ὁ Ἰωάννης Τζέτζης, ὁ ὁποῖος ἔγραψε ποιήματα ἱστορικά, φιλολογικὰ καὶ φιλοσοφικά. Ἄλλοι ἀξιόλογοι εἶναι ὁ Νικήτας, σπουδαῖος φιλόλογος, καθὼς καὶ οἱ ποιηταὶ Ἰωάννης Κυριώτης, Χριστόφορος Μυτιληναῖος καὶ Ἰωάννης Μαυρόπουλος.

Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς λογίους αὐτοὺς ἦσαν πτωχοὶ καὶ μερικοὶ παρεπονοῦντο διὰ τοὺς ἐλαχίστους καρποὺς τῶν πνευματικῶν κόπων τῶν. Ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος εἶναι ὁ Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος (12ος αἰὼν), αὐτοκαλούμενος Πτωχοπρόδρομος, ὅστις παρέχει πολυτίμους λαογραφικὰς εἰδήσεις. Ἐγραψε μυθιστορήματα εἰς στίχους καὶ ἄλλα ποικίλα ποιήματα εἰς πολὺ εὐτράπελον ὕφος. Εἰς ταῦτα ἐμμήθη τοὺς σατιρικοὺς διαλόγους τοῦ Λουκιανοῦ με ἐπιτυχίαν.

Τὸ σημαντικώτερον ὅμως γεγονός ἀπὸ ἐπόψεως λογοτεχνικῆς εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τῆς δημώδους ποιήσεως. Τῆς ποιήσεως ταύτης ἔχγη εὐρίσκομεν κατὰ τοὺς προηγουμένους αἰῶνας. Εἰς αὐτὴν ἀνήκουν ἄσματα τῶν τριόδων, ἐπευφημίαι, παροιμιώδεις ἐκφράσεις καὶ πειράγματα τοῦ Ἰπποδρόμου. Δημιούργημα ἐπίσης τῶν παλαιότερων χρόνων εἶναι καὶ ὁ στίχος τῶν ἁσμάτων, ὁ πολιτικὸς στίχος, ὁ καλούμενος καὶ δεκαπεντασύλλαβος.

Ἄλλ' ἡ δημώδης ποίησις ἤρχισε νὰ δημιουργῆται κυρίως εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ἀπὸ τὸν 8ον αἰῶνα. Τὰ ἠρωϊκὰ κατορθώματα τῶν μεγάλων πολέμων ἄφηνον ζωνρὰ ἔχγη εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ λαοῦ. Ἰδιαιτέρως οἱ ἀδιάλειπτοι ἀγῶνες τοῦ κράτους εἰς τὰ ἀνατολικά σύνορά του, ἀπὸ τὴν Συρίαν ἕως τὴν Κασπίαν, ἔδωσαν τὴν ἀφορμὴν νὰ ἀναπτυχθῇ ἡ δημώδης ποίησις. Ἀπὸ τοὺς σκληροὺς λοιπὸν ἀγῶνας τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Ἀράβων ἀπὸ τοῦ 8ου — 11ου αἰῶνος ἐγενήθησαν τὰ ἀκριτικὰ ἔσματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀναλογίαν μετὰ τὰ κλέφτικα τραγούδια τῆς δουλείας. Τὰ ἀκριτικὰ τραγούδια ἀναφέρονται κυρίως εἰς ἓνα ἦρωα, τὸν Βασίλειον Διγενῆ Ἀκρίταν, σύμβολον ὅλων τῶν ἄλλων πολεμιστῶν κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως. Τὰ ἀκριτικὰ ἔσματα σφύζονται μέχρι σήμερον παρὰ τῷ λαῷ καὶ ἄδονται ἀπὸ τοῦ Πόντου μέχρι τῆς Κύπρου. Ἡ ἀκριτικὴ ποίησις εἶναι ἡ πρώτη δημώδης νεοελληνικὴ ποίησις.

Τὸν 12ον αἰῶνα συνετέθη ἓν ἠρωϊκὸν ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρι-

τ α . Τὸ ἔπος τοῦτο διατηρήθη εἰς χειρόγραφα διεσκευασμένα. Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Διγενῆ περιγράφονται οἱ ἀγῶνες τῶν ἀκριτῶν κατὰ τῶν ἀπελατῶν. Ὁ Διγενῆς ἡμέραν καὶ νύκτα μάχεται κατὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου, διὰ τὰ καθυποτάξῃ τοὺς ἀπίστους καὶ τὰ ὑπερασπισθῆ τὴν Ρωμανίαν, ὅπως ἐλέγετο τὸ Βυζαντινὸν κράτος, καὶ τὴν Ὁρθοδοξίαν. Ὁ Διγενῆς εἶναι ὁ ἐθνικὸς ἥρωας τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ συμβολίζει τοὺς ἀκαταπαύστους ἀγῶνας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος.

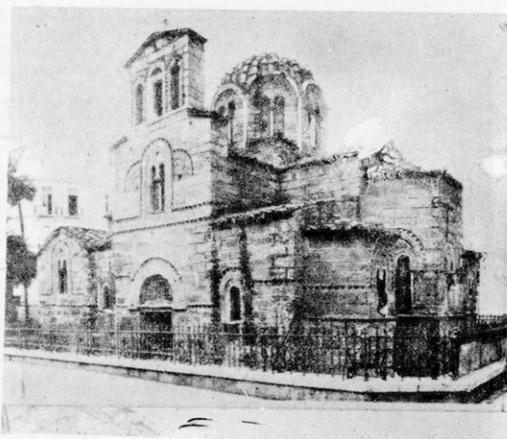
33. Αἱ ἐγκυκλοπαιδεῖαι

Νέον εἶδος τῆς περιόδου ταύτης εἶναι καὶ ἡ ἐγκυκλοπαιδεία. Τόση δὲ ἦτο ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς, ὥστε ἡ περίοδος ἀπὸ τὸ 850 ἕως τὸ 1050 δύναται νὰ ὀνομασθῆ ἐποχὴ τῶν ἐγκυκλοπαιδεῶν. Οἱ λόγιοι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀρχίζουν νὰ τακτοποιοῦν τὰς ποικίλας γνώσεις, αἱ ὁποῖαι περιείχοντο εἰς τὰ συγγράμματα τῶν παλαιότερων. Τοιοῦτοτρόπως ἐδημιουργήθησαν αἱ ἐγκυκλοπαιδεῖαι.

Ἡ ἀξία τούτων ἐγκρίεται εἰς τὸ ὅτι μᾶς διέσωσαν πολλὰ ἀποσπάσματα ἔργων, τὰ ὁποῖα ἐχάθησαν. Ἄλλοι λόγιοι ἔκαμνον σχολία καὶ ἐρμηνείας τῶν λέξεων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Ἀξιολογώτατος σχολιαστὴς τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Πινδάρου κλπ. εἶναι ὁ περίφημος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος. Μεταξὺ τῶν μεγαλύτερων πνευματικῶν φυσιογνωμιῶν τοῦ Βυζαντίου κατατάσσεται ὁ μέγας Φώτιος (820 - 891), τοῦ ὁποῖου τὸ μνημειῶδες ἔργον ἡ Μυριόβιβλος περιέχει ἀναλύσεις καὶ κριτικὴν 280 συγγραμμάτων. Ὁ Φώτιος ἔγραψεν ἐπίσης θεολογικὰ συγγράμματα καὶ λεξικόν, ἀνέδειξε δὲ ἀξιολόγους μαθητάς, ὡς τὸν Κωνσταντινουπόλεως Νικόλαον Μυστιχὸν καὶ τὸν Καισαρείας Ἀρέθαν.

Ἄλλος ἀξιολόγος πνευματικὸς ἡγέτης τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ὁ Μιχαήλ Ψελλὸς (1018 - 1079). Τὰ ἔργα του εἶναι ἀναρίθμητα καὶ ποικίλου περιεχομένου : φιλοσοφικά, μαθηματικά, γεωγραφικά, ἰατρικά, θεολογικά καὶ λαογραφικά. Ὁ Ψελλὸς ἀντιπροσωπεύει ὅλας τὰς ἐπιστήμας καὶ ἐχρημάτισε καθηγητὴς τῆς φιλολογίας εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπίσης ἐξιστόρησεν οὗτος τὰ γεγονότα τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Τσιμισκῆ καὶ ἐξῆς (976 — 1077).

Σημαντικὴν θέσιν εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν τοῦ Βυζαντίου κατέχουν οἱ Βίοι Ἀγίων ἢ Συναξάρια, περιέχοντα βίους ἁγίων καὶ μαρτύρων. Κυριώτατος συναξαριστῆς τοῦ Βυζαντίου εἶναι ὁ Συμεὼν ὁ Μεταφραστής, ἀκμάσας κατὰ τὰ μέσα τοῦ 10ου αἰῶνος.

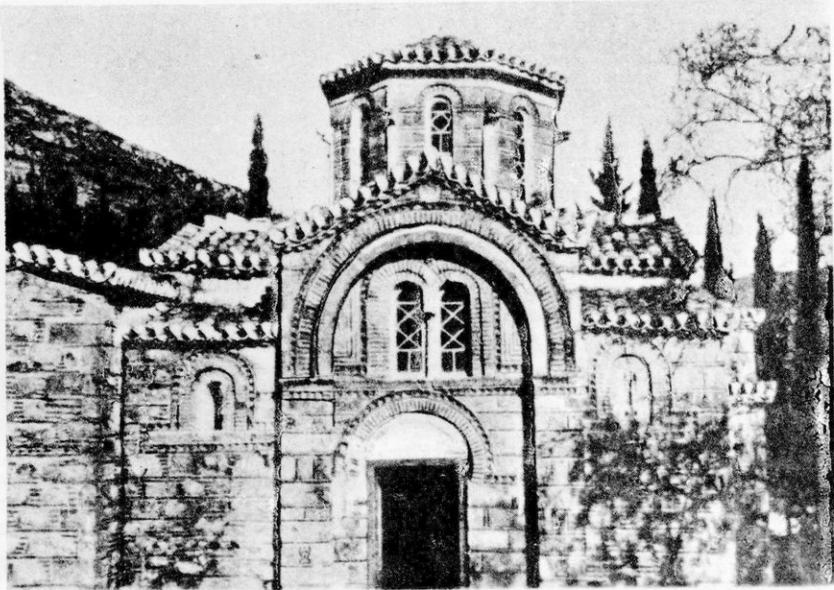
34. Ἡ Τέχνη

Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ ἐγνώρισε νέαν ἀκμὴν κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Οἱ βασιλεῖς ἔκτισαν νέα ἀνάκτορα ἢ διεσκευάσαν τὰ παλαιά, διὰ νὰ τὰ προσαρμόσουν εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς νέας ἐθιμοτυπίας τῆς αὐτῆς. Ὁ Θεόφιλος ἐλάμπρυνε τὸ Παλάτιον μὲ μεγαλοπρεπεῖς ἐκκλησίας. Πολυάριθμα ὑπῆρξαν καὶ τὰ ἄλλα κτίρια, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Θεόφιλος ἐστόλισε τὴν Πρωτεύουσαν.

48. Ὁ ἐν Ἀθήναις ναὸς τῶν Ἀγίων Θεοδώρων.
(11ος αἰὼν)

Ἐπίσης ἐξηκολούθησαν νὰ κτίζουν ναοὺς κατὰ τὸ σχέδιον τῆς Ἀγίας Σοφίας. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ὅμως τῆς δυναστείας τῶν Μακεδόνων ἀπεκρυσταλλώθη ὡς νέος ρυθμὸς ναοδομίας ὁ σταυροειδῆς μετὰ τρούλλου. Ὁ ρυθμὸς οὗτος ἐπεκράτησεν εἰς ὀλόκληρον τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν μέχρι τῆς πτώσεως τῆς (1453). Ἀντιπροσωπευτικὴ τοῦ ρυθμοῦ τούτου ἦτο ἡ λεγομένη « Νέα Ἐκκλησία τοῦ Παλατίου » ἀφιερωμένη εἰς τὴν Θεοτόκον καὶ κτισθεῖσα ὑπὸ Βασιλείου Ἀ' τοῦ Μακεδόνα ὡς ναὸς τοῦ Παλατίου. Ὁ ναὸς οὗτος εἶχε πέντε τρούλλους, ἓνα κεντρικὸν καὶ τέσσαρας διαγωνίους, εἰς σχῆμα σταυροῦ. Δυστυχῶς δὲν διεσώθη μέχρις ἡμῶν, καθὼς καὶ ἄλλοι περίφημοι ναοὶ τῆς Πρωτεύουσας, ἀνεγερθέντες ἐπὶ τῆς δυναστείας τῶν Μακεδόνων.

Τὸν 11ον αἰῶνα ἐπὶ Κομνηνῶν, οἱ σταυροειδεῖς ναοὶ διαμορφώνονται ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ πλουσιωτέρου ἀρχιτεκτονικοῦ διακόσμου. Μεγαλύτερα ἐλαφρότης καὶ ἀνάτασις τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν παρατηρεῖται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ.

49. Ἀποψὶς τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἐν Ἀμφίσσῃ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος.

Πνεῦμα μεγαλυτέρας λιτότητος διακρίνει τοὺς ναοὺς τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ἐκ τούτων οἱ σταυροειδεῖς ἀποβαίνουν ἀληθῆ ἔργα τέχνης. Τοιοῦτου τύπου ναοί, εἶναι οἱ Ἅγιοι Θεόδωροι, ἡ Καπνικαρέα καὶ ἡ Καισαριανή.

Τὸν 12ον αἰῶνα οἱ σταυροειδεῖς ναοὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος φθά-
νουν εἰς τὸ κορυφώμα τῆς τεχνικῆς τελειότητος καὶ τῶν ὠραίων ἀναλο-
γιῶν. Μεταξὺ τῶν ἀξιολογωτέρων ναῶν τοῦ 12ου αἰῶνος εἶναι ὁ ἐν Ἀμ-
φίσσῃ ναὸς τοῦ Σωτῆρος.

Παραλλήλως πρὸς τοὺς σταυροειδεῖς ὑπάρχει ἰκανὸς ἀριθμὸς σπου-
δαιοτάτων ναῶν τοῦ λεγομένου ὀκταγωνικοῦ τύπου. Εἰς
τοὺς ναοὺς τούτους, τετραγώνους κατὰ τὸ σχῆμα, ὁ τροῦλλος, μεγάλων
διαστάσεων, καλύπτει ὀλόκληρον τὸν κυρίως ναόν. Ἀξιόλογον δεῦγμα
εἶναι ὁ ἀριστα διατηρηθεὶς ναὸς τοῦ ὁσίου Λουκᾶ παρὰ τὴν Λεβιάδειαν,
καὶ ὁ ναὸς τῆς μονῆς τοῦ Δαφνίου, παρὰ τὰς Ἀθήνας, γνωστὸς διὰ τὰ
περίφημα μωσαϊκά του, ἀνεγερθεὶς μερὶ τὰ τέλη τοῦ 11ου αἰῶνος.

Εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ κυρίως εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἀνεπτύχθη
ἰδιαίτερα σχολή, εἰς τὴν ὁποίαν διασταυρώνονται αἱ παραδόσεις τῆς

50. 'Ο Παντοκράτωρ εἰς τὸν τροῦλλον τῆς μονῆς Δαφνίου

51. 'Ο ἐν Θεσσαλονικῇ ναὸς τῆς Θεοτόκου τῶν Χαλκέων (11ος αἶων)

52. 'Ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου και δύο 'Αγιοι.
(Μωσαϊκά της Μονῆς Δαφνίου)

νων, τὰς ὁποίας ἐξέδιδον οἱ εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες.

'Αλλ' ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Μακεδόνων, κυρίως τὸν 10ον αἰῶνα, παρατηρεῖται νέα ἀνθσις τῆς ζωγραφικῆς. Τότε βλέπομεν τὴν προσπάθειαν συνδυασμοῦ τῆς ἑλληνικῆς πλαστικότητος, φυσικότητος τῆς στάσεως καὶ χειρονομιῶν μὲ τὴν θρησκευτικὴν αὐστηρότητα καὶ τὸ λιτὸν σγέδιον. Συνδυάζεται δηλαδὴ ἡ ἑλληνικὴ χάρις (μορφὴ) μὲ τὴν χριστιανικὴν εὐσέβειαν (ἔμπνευσις). Δείγματα τῆς τεχντροπίας αὐτῆς εἶναι τὰ ὠραιότερα ἐν Ἑλλάδι μωσαϊκὰ τῆς μονῆς τοῦ Δαφνίου καὶ μερικὰ τῆς παρὰ τὴν Λεβάρδειαν μονῆς τοῦ 'Οσίου Λουκά. Ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος καὶ ἐξῆς ἐπικρατεῖ ὄχι πλέον ἡ ἱστορι-

Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ἀξιόλογοι ναοὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἐν Θεσσαλονίκῃ εἶναι ὁ παρὰ τὴν Ἐγνατιανὸδὸν ναὸς τῆς Θεοτόκου τῶν Χαλκέων καὶ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος. Τοῦ 10ου καὶ 11ου αἰῶνος εἶναι καὶ οἱ ναοὶ τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τῆς Λαύρας, τῶν Ἰβήρων, τοῦ Βατοπεδίου καὶ τοῦ Ἐρησοπόταμου.

'Ενῶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἐξελίσσεται, ἡ ζωγραφικὴ προσωρινῶς ἐσταμάτησε λόγῳ τῶν αὐστηρῶν διαταγῶν περὶ καταστροφῆς ἢ ἐπιχρίσεως τῶν εἰκό-

κὴ εἰκονογραφία (4ος - 9ος αἰών : παραστάσεις τοῦ βίου τοῦ Σωτῆ-
 ρος, τῆς Θεοτόκου κλπ. κατὰ ἱστορικὴν σειρὰν), ἀλλὰ ἡ δ ο γ μ α -
 τ ι κ ῆ καὶ θ ε ο λ ο γ ι κ ῆ , μὲ κέντρα τὸν Χριστὸν εἰς τὸν τροῦλλον
 τοῦ ναοῦ ὡς Παντοκράτορα καὶ τὴν Θεοτόκον εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἁ-
 γίου Βήματος ὡς Πλατυτέραν τῶν οὐρανῶν. Τὰ δύο αὐτὰ ἱερὰ πρό-
 σωπα περιβάλλονται ἀπὸ χοροὺς Ἀγγέλων, Προφητῶν, Εὐαγγελιστῶν,
 Ἀποστόλων, Μαρτύρων, Ἀσκητῶν, Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ ἀρ-
 μονικῶς συμπλέκονται καὶ εἰκονίζονται παρ' αὐτοὺς αἱ μεγάλαι δεσπο-
 τικαὶ καὶ θεομητορικαὶ ἑορταί.

Ἰδιαίτερον σημασίαν ἀπὸ ἀπόψεως ζωγραφικῆς ἔχουν τὰ εἰκονο-
 γραφημένα ἡ ἱ σ τ ο ρ η μέ ν α χ ε ι ρ ὄ γ ρ α φ α . Ἀπὸ τὰς δώδεκα χι-
 λιάδας χειρογράφων τοῦ Ἁγίου Ὄρους τὸ ἐν τρίτον εἶναι ἱστορημένα.

Ταῦτα φέρουν εἰς τὰ
 στυλινὰ φύλλα τῆς
 περγαμηνῆς κοσμή-
 ματα καὶ καλλιτεχνι-
 κάς εἰκόνας μὲ λαμ-
 πρὰ χρώματα, συχνὰ
 χρυσοποικίλους, λε-
 πτοτάτης καὶ θαυμα-
 στῆς τέχνης μὲ πλῆ-
 θος χριστιανικῶν ἐμ-
 πνεύσεων, αἱ ὁποῖαι
 ἐχρησίμευσαν ὡς
 πρότυπα καὶ εἰς τοὺς
 ἁγιογράφους τῶν ἐκ-
 κλησιῶν, μὲ ἐλευθε-
 ρίαν καὶ πρωτοτυπί-
 αν πολλάκις εἰς τὴν
 ἐκτέλεσιν, μὲ πλεί-
 στας ἀκόμη λεπτο-
 μερείας οἰκογενεια-
 κῆς ζωῆς, αὐλικῶν
 ἔθιμοτυπιῶν κ.λ.π.
 Ἡ τέχνη αὐτὴ κα-
 λεῖται μ ι κ ρ ο γ ρ α -

53. Ἡ ἀπιστία τοῦ Θωμᾶ.

(Μωσαϊκὸν τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς τοῦ ὁσίου Λουκᾶ)

54. 'Ο προφήτης 'Ησαΐας μεταξύ Νυκτός και 'Ορθρου.
(Μικρογραφία του Ψαλτηρίου της 'Εθνικής Βιβλιο-
θήκης των Παρισίων. 10ος αιών)

έκτελεσθή από άφανεις μοναχούς, αλλά μεγάλους καλλιτέχνας. Είς αυ-
τάς παρατηρεΐται προτίμησις τής αρχαίας ελληνικής τέχνης. Τάς δια-
κρίνει πρωτοτυπία και λαμπρότης χρωμάτων.

Περίφημον μνημεΐον τής μικρογραφίας ταύτης εΐναι χειρόγραφον
τής 'Εθνικής Βιβλιοθήκης των Παρισίων του 10ου αιώνος περιέχον 14
όλοσελίδους μικρογραφίας : 'Ο Δαβιδ ώς ποιμήν, ό Δαβιδ άγωνιζόμε-
νος κατά του λέοντος, ό όποϊος προσέβαλε τό ποιμνίόν του, ό Δαβιδ
ώς νεαρός ήρωας φονεύων τόν Γολιάθ, ό Δαβιδ άνακηρυσσόμενος βα-
σιλεύς, ό 'Ησαΐας προσευχόμενος κατά την άνατολήν του ήλιου κ.ά.
'Αναλόγου προς τό χειρόγραφον τούτο άξίας εΐναι δύο άριστοκρατικά
σπουδαιότατα έν 'Αγίω 'Ορει, των ιερών μονών του Παντοκράτορος
και του Βατοπεδίου.

φία ή μινουογρα-
φία.

Δύο τάσεις πα-
ρατηροΐνται εις αυ-
τήν. Κατά την μίαν
ό εικονογράφος (του
ψαλτηρίου π. χ.)
προσέχει περισσότε-
ρον εις την εικονο-
γραφικήν παράστα-
σιν του κειμένου πα-
ρά εις τό κάλλος
τής εικόνας. Αί μι-
κρογραφίαι αυται εΐ-
ναι διδακτικά, προ-
ωρισμένα διά τόν
πολύν κόσμον. Αί
τής άλλης τάσεως
μικρογραφίαι, των
δι' άνωτέρας κοινω-
νικάς τάξεις προο-
ριζομένων χειρογρά-
φων, εΐναι τεχνικώς
άνώτεραι και έχουν

Ἐκ τῶν πρώτων, τῶν δημωδῶν, περίφημον εἶναι τὸ παλίμψηστον ψαλτήριον τῆς μονῆς Παντοκράτορος (πρώτη γραφή καὶ ὠραῖαι ἔρμηνευτικαὶ εἰκόνες τοῦ 9ου αἰῶνος, δευτέρα γραφή 12ου ἢ 13ου). Τὰ δημῶδη αὐτὰ ἱστορημένα χειρόγραφα (ψαλτήρια, τετρασεύγγελα, μνηολόγια, ὁμιλίας Πατέρων), ἄλλα ἀσημάντου καλλιτεχνικῆς ἀξίας καὶ ἄλλα μετρίας ἢ μεγίστης ἀληθοῦς, μᾶς φανερώνουν τὴν γνησίαν βυζαντινὴν τεχνοτροπίαν καὶ ἐπιτρέπουν διὰ συγκρίσεως νὰ ἀνεύρωμεν τὴν καταγωγὴν καὶ τὰς πηγὰς τῆς χριστιανικῆς εἰκονογραφίας.

Ἡ μικροτεχνία διακρίνεται εἰς τὴν ἐλεφαντουργίαν, τὴν χρυσοχοίαν, τὴν σμαλτουργίαν καὶ τὴν ποικιλικὴν καὶ ἐκαλλιεργήθη ἀντὶ τῆς γλυπτικῆς κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Τὰ μικροτεχνήματα δὲν ἔχουν μόνον ὕλικὴν ἀξίαν, ἀλλὰ καὶ μεγάλην καλαισθησίαν, ἣ ὁποία φαίνεται εἰς τὸν συνδυασμὸν τῶν χρωμάτων. Οἱ ἐλεφαντουργοὶ ἤσκολοῦντο μὲ τὴν συγκόλλησιν πλακιδίων ἐλεφαντοστοῦ εἰς διάφορα ἀντικείμενα πολυτελείας, σκεύη οἰκιακῆς ἢ ἐκκλησιαστικῆς χρήσεως ἢ λειτουργικῶν ἐπιπλῶν. Διὰ τὴν ἐλεφαντουργίαν πολλὴν σημασίαν ἔχουν τὰ λεγόμενα Δίπτυχα. Περὶφημα ἦσαν τὰ λεγόμενα ὑπατικὰ δίπτυχα, τὰ ὁποῖα ἀπετελοῦντο ἀπὸ δύο φύλλα ἐλεφαντίνης πλακῶς μὲ ἀναγλύφους παραστάσεις καὶ

55. *Θωαν Β', αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας καὶ ἡ σύζυγός του Θεοφανώ, εὐλογοῦμενοι ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ

(Ἐλεφαντοστοῦν τοῦ 10ου αἰῶνος)

τά ὅποια ὠνομάζοντο οὕτω, διότι ὁ ἀνερχόμενος εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ ὑπάτου ἀπέστελλε ταῦτα ὡς δῶρα εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τοὺς ἐπιφανεῖς φίλους του. Τὰ ποικιλώτατα εἶδη τῆς χρυσοχοίας καὶ ἀργυροχοίας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπετέλουν ἐν ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα προϊόντα τῆς βυζαντινῆς καλλιτεχνικῆς βιοτεχνίας, θαυμαστά δὲ δείγματα αὐτῆς σφάζονται εἰς τὰ θησαυροφυλάκια τοῦ Ἁγίου Ὄρους.

Οἱ λεγόμενοι διαφρακτικοὶ σμάλτοι ἦσαν περίφημοι καὶ κατεσκευάζοντο ὡς ἐξῆς : Εἰς μετάλλινα διαφράγματα ἔχουν τετηγμένα μέταλλα καὶ κατὰ τὸν τρόπον τῶν μωσαϊκῶν ἀπετέλουν διαφόρους εἰκόνας. Τὰ βυζαντινὰ σμάλτα, κυρίως τοῦ 10ου καὶ 11ου αἰῶνος, διακρίνονται διὰ τοὺς πλουσίους τόνους τῶν χρωμάτων καὶ διὰ τὴν διαύγειαν τῶν πολυτίμων λίθων. Σταυροί, εἰκόνες, ἐγκόλπια ἀρχιερατικά, λειψανοθήκαι καὶ ἄλλα ἔχουν οὐκ ὀλίγα περισωθῆ.

Τὰ προϊόντα τῆς ποικιλικῆς ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ μετὰξης μὲ διακοσμήσεις ὑφαντάς. Τὰ αὐτοκρατορικά ἐργαστήρια κατεσκεύαζον περιφήμους τάπητας. Τῆς τέχνης ταύτης προϊόντα περίφημα ἦσαν οἱ ἐπιτάφιοι, τὰ καλύμματα ἱερῶν σκευῶν, τὰ ἱερὰ ἄμφια κ.ἄ. Περισωθέντα ἐξαιρετὰ δείγματα τῆς ποικιλικῆς τῶν χρυσοῦφάντων μεταξωτῶν ὑφασμάτων μὲ πολυτίμους λίθους κοσμουμένων, διὰ τὰ ὅποια ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸ βυζαντινὸν ἐμπόριον εἶχε διαφημισθῆ εἰς ὀλόκληρον τὸν κόσμον, εἶναι οἱ ἀρχιερατικοὶ Σάκκοι τῆς Λαύρας καὶ τῶν Ἰβήρων ἐν Ἁγίῳ Ὄρει.

22

Η ΔΥΣΙΣ

35. Τὸ κράτος τοῦ Καρόλου

ΝΟΜΑΣΤΟΤΕΡΟΣ ἀπὸ τοὺς μαγιρδόμους ὑπῆρξεν ὁ Κάρολος ὁ ἐπονομαζόμενος Μαρτέλος (714 - 941). Οὗτος ἐνίκησε τὸ 732 μεταξὺ τῶν πόλεων Τούρ καὶ Πουατιέ τοὺς ἐξ Ἰσπανίας εἰσβαλόντας εἰς τὸ κράτος Ἀραβας καὶ ἀνεχαίτισε τὴν πορείαν αὐτῶν. Διὰ τῆς νίκης ταύτης ἐσώθη ὁ χριστιανικὸς κόσμος τῆς Δύσεως, ἔγινε δὲ πραγματικὸς ἡγεμὼν τοῦ κράτους ὁ Κάρολος, ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Πιπῖνος ὁ Βραχὺς (741 - 768) καταλύσας τὴν δυναστείαν τῶν Μερβενζιέν, ἱδρυσεν νέαν. Αὕτη ὀνομάσθη δυναστεία τῶν Καρολιδῶν ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Καρόλου.

Οἱ Καρολιῖται συνετέλεσαν νὰ ἰδρυθῇ τὸ Παπικὸν κράτος. Ὃταν ὁ Πιπῖνος ἀνεγνωρίσθη βασιλεὺς τῶν εὐγενῶν, ἠθέλησε νὰ νομιμοποιήσῃ τὴν ἐκλογὴν του δι' ἐκκλησιαστικῆς κρίσεως. Ἐβοήθησε τὸν πάπαν Ζαχαρίαν τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἠπειλεῖτο ὑπὸ τῶν Λομβαρδῶν, καὶ ἀπέσπασεν ἀπὸ αὐτὸν τὴν ἐπίσημον ἀναγνώρισίν του ὡς βασιλέως τῶν Φράγκων. Τὸ δὲ 754 ὁ πάπας Στέφανος Β' μεταβάς εἰς τὴν Γαλατίαν ἔχρισεν αὐτὸν βασιλέα.

Ἐκτοτε ὁ πάπας δὲν ἦτο μόνον ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ κριτὴς εἰς ζητήματα τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ὁ Πιπῖνος, ἐκστρατεύσας τότε εἰς Ἰταλίαν, ὑποχρέωσε τοὺς Λομβαρδοὺς νὰ ἀποδώσουν εἰς τὸν πάπαν πολλὰς ἰταλικὰς πόλεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὴν Ραβένναν, καὶ νὰ ἀναγνωρίσουν τὸ κράτος τοῦ Ἀγίου Πέτρου, ἦτοι τὸν πάπαν. Ἀπὸ τότε, τὸ 755, ἔχει τὴν ἀρχὴν τοῦ τῶν Παπικῶν κράτος.

Ὁ Κάρολος, γνωστὸς εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς Κάρολος ὁ Μέ-

γ α ς , είναι ο πρώτος από τους βασιλείς της Δύσεως, ο οποίος ίδρυσε ισχυρό κράτος, εφάμιλλο προς το Βυζαντινό (768 - 814).

Ο βασιλεύς αυτός υπήρξε δεξιάς κυβερνήτης και μέγας κατακτητής, αφού κατά τα 46 έτη της βασιλείας του ένηργησε 53 εκστρατείες. Διαλύσας το Λομβαρδικό κράτος της βορείου Ιταλίας, προσήρτησε αυτό εις το ίδιο του, το 733. Τότε έπεσκέφθη την Ρώμη, όπου έγινε δεκτός με μεγάλας τιμάς.

Έκτοτε οι πόλεμοί του έλαβον τον χαρακτήρα αληθούς σταυροφορίας. Πολεμήσας κατά των Αράβων της Ισπανίας, προσήρτησε εις το κράτος του την μεταξύ των Πυρηναίων και του ποταμού Ίβηρος χώραν. Από τους πολέμους εκείνους έδημιουργήθη το γαλλικό έπος Chansons de Roland (Άσμα του Ρολάνδου).

Ίδιαιτέρως αξιοσημείωτον έργον του Καρόλου υπήρξεν ο έκχριστιανισμός της Γερμανίας. Πρò του βασιλέως τούτου ο ιεραπόστολος Βονιφάτιος από το 742 μέχρι του 747, ίδρυσε την αρχιεπισκοπήν της Μαγεντίας και το περίφημον μοναστήριον της Φούλδας επί του όμωνύμου ποταμού από τον όποιον εξεπήδησαν οι θερμότεροι ιεραπόστολοι. Άλλ' ο έκχριστιανισμός της Γερμανίας θα διήρκει επί μακρόν, αν ο Κάρολος δεν διεξήγεν επί 30 έτη πόλεμον κατά των Γερμανών. Ουτός ανέλαβε σταυροφορίαν κατά των Σαξώνων, οι όποιοι έζων μεταξύ των ποταμών Έλβα και Ρήνου, διηρημένοι κατά φυλάς. Ηνάγκασεν αυτούς κατά χιλιάδας να βαπτίζωνται έντός των μεγάλων ποταμών. Όταν όμως επέστρεφεν εις Γαλλίαν, οι Γερμανοί εξηχείροντο, έφόνευον τους ιερείς και νέα εκστρατεία έχρειάζετο. Επί τέλους ή Γερμανία μέχρι του ποταμού Έλβα κατεκτήθη και εξεχριστιανίσθη. Τελευταίον ο Κάρολος υπέταξε και εξηράνισε το κράτος των Αβάρων εις την Αυστρίαν και την Ούγγαρίαν.

Αι έπιτυχίαι αύται του Καρόλου έδωσαν τεραστίαν έκτασιν εις το κράτος, το όποιον περιέλαβεν όλην την Κεντρικήν και Δυτικήν Ευρώπην, ήτοι την σημερινήν Γερμανίαν, Γαλλίαν, Ισπανίαν, Αυστρίαν και Ιταλίαν, με πρωτεύουσαν την πόλιν Άκνίσγρανον (Άχχεν).

Τò 800 ο Κάρολος μετέβη εις Ρώμη προς έορτασμόν των Χριστουγέννων. Πρò της Άγίας Τραπέζης ο πάπας έθεσεν επί της κεφαλής του στέφανον έν μέσω των έπευφημιών του λαού : « Καρόλω τῷ Αύγουστῳ τῷ στεφομένῳ υπό του Θεοῦ μεγάλῳ και ειρηνοποιῷ αυτοκράτορι των Ρωμαίων, δόξη ο Θεός έτη πολλά και νίκην ». Έκ-

τοτε ὁ Κάρολος ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ αὐτοκράτορος ἡ αὐγούστου.

Ἡ αὐτοκρατορία αὕτη εἶχεν ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα, τὸν ὅποιον διετήρησε καθ' ὅλον τὸν Μεσαίωνα. Ἐπειδὴ ὅμως τὸν τίτλον τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Ῥωμαίων εἶχεν ὁ βασιλεὺς τοῦ Βυζαντίου, ὁ Κάρολος προσεπάθησε ν' ἀναγκωρισθῆ καὶ ὑπ' αὐτοῦ. Ἄλλ' εὗρεν ἀντίδρασιν. Βραδύτερον ἀνεγκωρίσθη ὑπὸ τοῦ Μιχαῆλ τοῦ Α'.

36. Ἐπιδρομαὶ κατὰ τῆς Εὐρώπης

Τὸ Φραγκικὸν κράτος ἤλθον νὰ διαταράξουν ποικίλοι ἐπιδρομεῖς, οἱ Σαρακηνοί, οἱ Σλάβοι, οἱ Οὐγγροὶ καὶ οἱ Νορμανδοί, οἱ ὅποιοι ἀπησχόλησαν ἐπὶ μακρὸν καὶ τὸ Βυζαντινὸν κράτος.

Οἱ Σαρακηνοὶ πειραταί, ἔχοντες ὀρμητήριον τὰς βορείους ἀκτὰς τῆς Ἀφρικῆς, ἐλεηλάτουν τὰ παράλια τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Ἐπροχώρησαν ἕως τὴν Ῥώμην καὶ ἐλαφυραγώγησαν τὰ προάστεια αὐτῆς. Ἀφαιρέσαντες δὲ τὴν Σικελίαν ἀπὸ τοῦ Βυζαντινὸν κράτος, ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν νῆσον.

Οἱ Σλάβοι ἐπὶ Καρόλου τοῦ Μεγάλου εἶχον ἐξαπλωθῆ μέχρι τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Διὰ τοῦ ἐχριστιανισμοῦ των καὶ τῆς ἐπαφῆς μὲ τὸ Βυζάντιον ἀφυπνίσθησαν πνευματικῶς καὶ ἐθνικῶς.

Οἱ Οὐγγροὶ ἦσαν τουρανικῆς καταγωγῆς, συγγενεῖς δηλ. τῶν Οὐννων, Βουλγάρων καὶ Τούρκων, εἶχον δὲ ἐγκατασταθῆ εἰς τὰς μεγάλας πεδιάδας τοῦ Δουναβέως. Οὗτοι ἐπολέμουν ἔφιπποι καὶ ἔζων ὑπὸ σκηνάς. Βραδύτερον ἐξεχριστιανίσθησαν ὑπὸ τῆς Ῥώμης καὶ, παρὰ τὴν ἐπιμειξίαν των μὲ Γερμανοὺς καὶ Σλάβους, διετήρησαν τὴν τουρανικὴν γλῶσσαν καὶ ζωηρὰν τὴν ἐθνικὴν των συνείδησιν.

Ἐρμητικώτεροι ἀπὸ τοὺς ἐπιδρομεῖς τούτους ἦσαν οἱ Νορμανδοί, προσερχόμενοι ἀπὸ τὴν Σκανδιναβικὴν Χερσόνησον. Ταύτης ὁ πληθυσμὸς εἶχεν αὐξηθῆ κατὰ πολὺ καὶ ἡ ἔλλειψις τῶν μέσων τῆς ζωῆς ἠνάγκαζε τοὺς κατοίκους νὰ στρέφονται εἰς μακρυνὰς χώρας διὰ « τὸν θερισμὸν τῆς χρονιάς », ὡς ἔλεγον. Συνήθως καταλαμβάνοντες τὰς παραλίαις εἰσῆρχοντο διὰ τῶν μεγάλων ποταμίων ὁδῶν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν χωρῶν καὶ καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἐλεηλάτουν τὰς πόλεις καὶ διήρ-

παζον τὰς πλουσίας μονάς. Ἀπέβησαν βαθμηδὸν ὄργανα τῆς τέχνης τῆς ἐπιδρομῆς καὶ ὁ τρόμος τῶν λαῶν.

Τινὲς τῶν Νορμανδῶν ἐπὶ Καρόλου τοῦ Μεγάλου διευθύνονται πρὸς τὴν Ἀγγλίαν καὶ ἐγκαθίστανται εἰς αὐτὴν μονίμως μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των. Ἐπίσης εἰς τὴν Γαλλίαν, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Σηκουάνα, ἴδρυσαν κράτος, ἐξ αὐτῶν δὲ ὠνομάσθη ἡ περιοχὴ αὕτη Νορμανδία. Οὗτοι βαθμηδὸν ἐλησμόνησαν τὴν γλῶσσαν των, ἐδέχθησαν τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἔγιναν Γάλλοι. Ἐκεῖθεν ὀρμώμενοι, ὡς εἶδομεν, κατέλαβον τὴν Κάτω Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν, ἐνθα ἴδρυσαν τὸ βασιλεῖον τῶν δύο Σικελιῶν.

Ἄλλοι πάλιν Νορμανδοί, οἱ Βαράγγοι, διὰ τῶν μεγάλων ποταμῶν τῆς Βαλτικῆς, εἰσέδυσαν εἰς τὴν Ρωσίαν καὶ ἀπετέλεσαν τὴν στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ Ρωσικοῦ κράτους.

37. Τὰ νέα ἔθνη καὶ κράτη

Τὸ κράτος τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου διελύθη μετὰ τὸν θάνατόν του (814). Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερντέν (843) οἱ τρεῖς ἕγγονοὶ του διεμοίρασαν ὡς ἐξῆς τὰς κτήσεις του: Ὁ Κάρολος ὁ Φαλακρὸς ἔλαβε τὴν Γαλλίαν, ὁ Λοθάριος τὴν Ἰταλίαν καὶ ὁ Λουδοβίκος τὴν Γερμανίαν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δημιουργοῦνται τὰ πρῶτα ἔθνη καὶ κράτη εἰς τὴν Εὐρώπῃ, διότι ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ἀνταπεκρίνετο εἰς μίαν ἔθνητητα.

Εἰς τὴν Γερμανίαν, λόγῳ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σλάβων καὶ Οὐγγρων, ἐπεκράτει ἀναρχία. Ἐπειδὴ δὲ ἡ χώρα αὕτη ἦτο διηρημένη εἰς μικρὰ κράτη, δὲν ἦτο εὐκολὸν νὰ ἀποκρουσθοῦν οἱ ἐπιδρομεῖς. Τὸ 919 κατώρθωσε νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὰς γερμανικὰς φυλάς ὁ δουξ τῆς Σαξωνίας Ἐρρίκος ὁ Α'. Πρὸ τοῦ οὐγγρικοῦ κινδύνου ἀνεγνωρίσθη οὗτος ὡς ἀνώτατος ἄρχων τῆς Γερμανίας ὑπὸ πάντων τῶν ἡγεμόνων. Ὁ ἰσχυρὸς βασιλεὺς Ὁθων ὁ Α' ὁ Μέγας (936 - 937) ἐνίκησε τοὺς Οὐγγρούς καὶ κατελθὼν εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐστέφθη αὐτοκράτωρ τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους ὑπὸ τοῦ πάπα. Εἰς τοῦτο ὀφείλει τὴν ἀρχὴν του τὸ Ἅγιον Ρωμαϊκὸν κράτος τοῦ Γερμανικοῦ Ἐθνους. Κύριος σκοπὸς τοῦ Ὁθωνος ἦτο νὰ προσαρτήσῃ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἀγίαν Ἐδραν, ὅπως ὠνομάζετο τὸ παπικὸν κράτος, ἐπεχείρησε δὲ πρὸς τοῦτο τρεῖς ἐκστρατείας κατὰ τῆς Ἰταλίας.

Τὸν 9ον αἰῶνα ἤρχισαν κατὰ τῆς Ἀγγλίας αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Δανῶν, οἱ ὁποῖοι κατέλαβον καὶ σημαντικὸν μέρος αὐτῆς. Ὁ βασιλεὺς τῶν Δανῶν **Κανόυτος ὁ Μέγας** (1017 - 1035), συνενώσας ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ τὴν Ἀγγλίαν, τὴν Νορβηγίαν καὶ τὴν Δανίαν, ἴδρυσεν τὴν Μεγάλην Αὐτοκρατορίαν τοῦ Βορρᾶ. Ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια τῆς Ἀγγλίας κατέφυγεν εἰς τὴν βόρειον Γαλλίαν, ὅπου ἦτο τὸ δουκάτον τῆς Νορμανδίας. Βραδύτερον ὁ δούξ τῆς Νορμανδίας **Γουλιέλμος ὁ Κατακτητῆς** ἤγειρεν ἀξιώσεις ἐπὶ τοῦ ἀγγλικοῦ θρόνου καὶ ἀπεβιβάσθη, τὸ 1066, με νορμανδικὸν στρατὸν εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Ἐνίκησε τοὺς Ἀγγλοσάξονας καὶ ἔγινεν ἰδρυτῆς τῆς δυναστείας, ἡ ὁποία ἄρχει μέχρι σήμερον.

Περὶ τὰ 1000 μ.Χ. διεμορφώθησαν τὰ ἐξῆς Κράτη εἰς τὴν Εὐρώπην : τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας, Γερμανίας, Ἰταλίας, Νορβηγίας, Σουηδίας, Πολωνίας καὶ Βοημίας.

Τὸ πολίτευμα, τὸ ὁποῖον ἐπικρατεῖ εἰς τὰ Εὐρωπαϊκὰ κράτη κατὰ τὸν Μεσαίωνα, λέγεται **φεουδαρχικόν**. Οἱ φεουδάρχαι ἦσαν κάτοχοι **τιμαρίου** (φεούδου), δηλ. ἐκτάσεως γῆς καὶ ἀπετέλουν τὴν κυρίαρχον τάξιν, τὴν τάξιν τῶν εὐγενῶν. Οὗτοι ἀνεγνώριζον τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ βασιλέως καὶ ἐν ὥρᾳ πολέμου κατήρτιζον στρατὸν ἐκ τῶν ὑπηκόων των. Τὰ φεούδα ἦσαν διαφόρου ἐκτάσεως καὶ οἱ εὐγενεῖς ἀνομάζοντο δούκες, μαρκήσιοι, κόμιστες καὶ βαρῶνοι. Οἱ γαιοκτήμονες ἀπετέλουν τὴν τάξιν τῶν εὐγενῶν καὶ μετὰ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου ἐλέγοντο **προνομιοῦχοι**.

Ἐκαστος εὐγενῆς εἶχε τὸν **πύργον** του, ὁ ὁποῖος ἦτο καὶ κατοικία καὶ ἀκρόπολις. Κυριωτέρα ἀσχολία τῶν εὐγενῶν ἦτο τὸ κυνήγιον, ὁ πόλεμος καὶ αἱ μονομαχίαι. Τὰ παιδιά των ἤσκηοντο εἰς τὰ ὄπλα καὶ ἐχρίοντο **ἰππότα** εἰς ἡλικίαν 18 ἢ 20 ἐτῶν διὰ θρησκευτικῆς τελετῆς. Ὁ ἵπποτικὸς βίος ἐξημέρωσε τὰ ἦθη καὶ ὁμοιάζει πολὺ μετὰ τὸν ὁμηρικόν. Ἡ ἐκκλησία ὑπεστήριξε τὸν ἵπποτισμὸν καὶ βραδύτερον ἰδρύθησαν **τάγματα ἰπποτικὰ μοναχικά**, τὰ ὁποῖα διέδωσαν τὸν Χριστιανισμὸν εἰς νέους λαοὺς. Οἱ πλεόν ἐγγράμματοι ἐξ αὐτῶν ὑπηρετήσαν τὸν πολιτισμὸν καὶ περιέσωσαν τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς.

Εἰς τὴν τάξιν τῶν ὑποτελῶν ἀνήκον οἱ **χωρικοί**, οἱ ὁποῖοι διεκρίνοντο εἰς δύο κατηγορίας εἰς **δουλοπαροίκους** καὶ εἰς **ἐλευθέρους**. Οἱ πρῶτοι ἐστεροῦντο πάσης προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ ἐπωλοῦντο μετὰ τῶν κτημάτων τοῦ κυρίου των. Οἱ ἐλεύθερο ἐνυμ-

φεύοντο χωρίς την άδειαν του κυρίου των, εκληροδότου τα κτήματα εις τὰ τέκνα των και ήδύναντο νά εγκαταλείψουν ταύτα όποτε ήθελον.

38. Η εκκλησία και ή πολιτική έξουσία

Υπεράνω όμως πάντων εύρίσκετο έν τή Δύσει ή Έκκλησία, αφού αύτη συνεκέντρωνε τήν πολιτικήν, δικαστικήν και εκπαιδευτικήν έξουσίαν, διότι τὰ κράτη δέν ήσαν ακόμη καλώς ώργανωμένα.

Η Έκκλησία εκράτει τακτικά βιβλία γεννήσεως, γάμου και θανάτου των ανθρώπων και επί τή βάσει αυτών εξέδιδε διάφορα πιστοποιητικά, τὰ όποια έζήτει ό λαός. Έπειδή οι έπίσκοποι με έπιείκειαν έδικαζον τας διαφοράς, απέκτησαν τήν εμπιστοσύνην του λαού και ούτως ή δικαστική έξουσία του κλήρου έλαβε μεγάλην έκτασιν. Το Κράτος δέν ένδιεφέρετο νά συντηρή σχολεία. Οι ιερείς και οι μοναχοί, ως μορφωμένοι, ήσαν οι μόνοι διδάσκαλοι και ούτως ή εκπαιδευσις ήτο εις χείρας τής Έκκλησίας. Τέλος διά τής περιουσίας της ή Έκκλησία έβοήθει τους πτωχούς, τας χήρας, τους άναπήρους, τὰ όρφανά και γενικώς ήσκει εύρεϊαν κοινω ν ι κ ή ν π ρ ό ν ο ι α ν.

Έπί κεφαλής τής Έκκλησίας τής Δύσεως ήτο ό πάπας, του όποίου το κύρος ήτο μέγιστον, ιδίως από τους χρόνους, καθ' ους ήρχισεν ό εκχριστιανισμός των νέων λαών τής Εύρώπης. Οι Ιεραπόστολοι τής Δυτικής Έκκλησίας έδίδασκον τους νεοφωτιστους λαούς, ότι ό πάπας ήτο ό αντιπρόσωπος του Χριστού επί τής γής και ό άνώτατος αρχηγός τής Έκκλησίας. Διά τουτο εις όλους τους λαούς τής Εύρώπης έδημιουργήθη ή πίστις ότι άπετέλουν ένα λαόν χριστιανικόν, με άνώτατον αρχηγόν τον π ά π α ν .

"Όπως δέ και ή άλλη κοινωνία, τοιουτοτρόπως και σύμπας ό κλήρος δέν ειχεν έξημερωμένα ήθη. Πολλοι ήγούμενοι και έπίσκοποι εις τὰ μεγάλα κτήματά των έζων ως αυθένται και ήσυχολούντο με τον πόλεμον και τó κυνήγιον.

Τήν βελτίωσιν των πραγμάτων τής εκκλησίας επεχείρησεν ό μέγας πάπας Γ ρ η γ ό ρ ι ο ς Ζ' (1076 - 1085). Ουτος ώρισεν ή έκλογή του πάπα νά γίνεται υπό των καρδινάλιων, δηλαδή των έπιφανεστέρων έπισκόπων τής Ρωμαϊκής Έκκλησίας. Ουτος έδημιούργησε και τó ζήτημα τής π ε ρ ι β ο λ ή ς .

Έπειδή οι ήγεμόνες ειχον κατορθώσει νά αποκτήσουν τó δικαίωμα νά διορίζουν τους έπισκόπους, ό Γρηγόριος διεκήρυξε, τó 1075, ότι ό

άρχων, ὁ ὁποῖος θὰ ἐτόλμα νὰ διορίσῃ, νὰ δώσῃ περιβολὴν εἰς ἐπίσκοπον, θὰ ἀφωρίζετο καὶ ὁ οὕτω διοριζόμενος ἐπίσκοπος θὰ ἀπελύετο. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἤρχισε μακρὰ ἔρις, ἡ ὁποία ὠνομάσθη ἔρις τῆς περιβολῆς.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Γερμανίας Ἐρρίκος ὁ Δ' ὑπῆρξεν ὁ περισσότερο ἐξεγερθεὶς κατὰ τοῦ παπικοῦ διατάγματος, διότι ἔχανεν εἰσοδήματα καὶ προνόμια μὲ τὴν κατάργησιν τοῦ διορισμοῦ τῶν ἐπισκόπων.

Παρὰ τὰς διαταγὰς τοῦ πάπα, ὁ Ἐρρίκος ὁ Δ' διορίζει τρεῖς ἰδικούς του ἐπίσκοπους εἰς τὴν Ἰταλίαν, διὸ καὶ ἀφορίζεται ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου. Ἐξ αἰτίας τούτου καὶ διότι ἐπολέμει κατὰ τοῦ πάπα, οἱ ὑπήκοοι ἐγκαταλείπουν τὸν βασιλέα, ὁ ὁποῖος κατ' ἀρχὰς ἠναγκάσθη νὰ ὑποταγῇ. Ὁ Ἐρρίκος, τὸ 1077, εὔρε τὸν πάπαν εἰς τὸ φρούριον Κανόσσα ἐπὶ τῶν Ἀπεννίνων ὅπου εἶχε καταφύγει καὶ ὑπεβλήθη εἰς ταπεινωτικὴν μετάνοιαν. Ἀργότερον ὁ βασιλεὺς ἀνέτρεψε τὸν Γρηγόριον καὶ ἐπέτυχεν νὰ γίνῃ πάπας εἰς εὐνοούμενός του, ὁ ὁποῖος καὶ τὸν ἔσπεψεν αὐτοκράτορα.

Μετὰ 50 ἐτῶν πόλεμον ἐπῆλθε συμφωνία μεταξὺ πάπα καὶ αὐτοκράτορος. Κατ' αὐτὴν οἱ ἐπίσκοποι καὶ ἡγούμενοι τῆς Γερμανίας καὶ Ἰταλίας ἔπρεπε νὰ ἐκλέγωνται ἐλευθέρως ὑπὸ τοῦ πάπα. Ὁ αὐτοκράτωρ διετήρει μόνον τὸ δικαίωμα νὰ παραχωρῇ τὰ φέουδα εἰς τοὺς ἐκλεγμένους, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἐκπληρώνουν οὗτοι τοὺς ὅρους τῆς ὑποτελείας. Οὕτως οἱ κληρικοὶ τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γερμανίας ἀνεγνώριζον ὡς ἀρχηγόν των τὸν πάπαν.

Ὁ πάπας εἶναι τὸ πρῶτον πρόσωπον εἰς τὴν μεσαιωνικὴν κοινωνίαν τῆς Εὐρώπης, ἡ δὲ Ρώμη πρωτεύουσα ὁλοκλήρου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου τῆς Δύσεως. Τὴν ἰσχυρὰν ταύτην δύναμιν μετεχειρίσθησαν οἱ πάπαι πρὸς ἐκπλήρωσιν πολιτικῶν σκοπῶν, ἤτοι τὴν ὑποταγὴν τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας εἰς αὐτούς. Πράγματι ὁ πάπας μέχρι τῶν μέσων τοῦ 14ου αἰῶνος ἦτο παντοδύναμος, πάντες δὲ οἱ βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης ὑπεχώρουν πρὸ τῆς δυνάμεως τοῦ πάπα. Τὸ ὄνειρον τῆς κοσμοκρατορίας τοῦ πάπα διέλυσεν ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος ὁ Ὠραῖος (1285 - 1314).

39. Ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ

Μὲ τοιαύτην διοικητικὴν καὶ κοινωνικὴν ὀργάνωσιν δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀναπτυχθῇ οἰκονομικὴ ζωὴ. Ἡ βιομηχανία καὶ ἡ βιοτεχνία εὐρί-

σκοντο εις τὰ σπάργανα, διότι τὰ ἐργαστήρια δὲν περιελάμβανον περισσοτέρους τῶν πέντε ἐργατῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἔλειπον τὰ μέσα συγκοινωνίας ἐκάστη πόλις εἶχε καὶ τὴν βιοτεχνίαν τῆς.

Τὸ ἐμπόριον ὅμως ἴστατο εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον. Ἦτο τοῦτο, ὅπως καὶ σήμερον, ἐσωτερικὸν καὶ ἐξωτερικόν. Τὸ ἐσωτερικὸν ἐμπόριον ἦτο περικωρισμένον, διότι οἱ ἴδιοι οἱ τεχνῖται ἦσαν καὶ οἱ πωληταὶ τῶν προϊόντων τῆς βιοτεχνίας των.

Ὅλως σπουδαίαν σημασίαν εἶχε τὸ ἐξωτερικὸν ἐμπόριον. Οἱ ἔμποροι ἐταξίδευον εἰς μακρινὰς χώρας, διὰ νὰ προμηθευθοῦν πρώτας ὕλας, πολύτιμα καὶ σπάνια προϊόντα. Τὸ ἐμπόριον τοῦτο διεξήγετο μὲ μεγάλας δυσκολίας. Οἱ ἔμποροι ἐπλήρωναν ὑποχρεωτικῶς φόρους ἐξαγωγῆς εἰς ὅλα τὰ μικρὰ κρατίδια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα διήρχοντο, εἰς τοὺς πόρους τῶν ποταμῶν, εἰς τὰς γεφύρας. Ἄλλα κωλύματα ἦσαν ἡ ποικιλία τῶν νομισμάτων, τὰ ὁποῖα διέφερον κατὰ διαμέρισμα, ἡ ἔλλειψις χρυσοῦ, ἡ ἀπαγόρευσις τῶν δανείων ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ληστεία κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν, ἡ ἀκαταστασία τῶν ὁδῶν καὶ ἡ ἔλλειψις μέσων συγκοινωνίας.

Δύο χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἔχει τὸ ἐμπόριον κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Διὰ λόγους ἀσφαλείας οἱ ἔμποροι ἐταξίδευον κατὰ ομάδας. Δι' ἔλλειψιν συγκοινωνίας ἐδημιουργήθησαν αἱ ἐμποροπανηγύρεις, αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο ὀρισμένην ἐποχὴν καὶ εἰς διαφόρους πόλεις. Ἀπὸ τὰ πλέον μακρυνὰ μέρη συνεκεντρώνοντο οἱ ἀγορασταὶ καθὼς καὶ οἱ πωληταὶ, οἱ ὁποῖοι ἐξέθετον ποικίλα ἐμπορεύματα. Θίασοι πλανοδίων ἀκροβατῶν, μουσικῶν καὶ θηριοδραμαστῶν ἀνελάμβανον νὰ διασκεδάζουσι τὰ πλήθη.

Ἰδιαίτερος ἀξιοσημείωτος ἦτο τὸ ἐμπόριον εἰς τὴν Μεσόγειον, ὅπου δύο πόλεις τῆς Ἰταλίας ἦσαν τὰ σπουδαιότερα ἐμπορικὰ κέντρα, ἡ Γένοα καὶ ἡ Ἐνετία. Οἱ Εὐρωπαῖοι ἔμποροι μετέφερον εἰς τὴν Εὐρώπην τὰ προϊόντα τῆς Ἀνατολῆς, ἦτοι ἀποικιακά, πιπέρι, ἀρώματα, ζάχαριν, γουναρικά καὶ ὑφάσματα.

Τὴν πενιχρὰν οικονομικὴν κατάστασιν καταδεικνύει καὶ ἡ μορφή τῶν πόλεων. Πόλεις ὑπῆρχον μόνον εἰς Ἰταλίαν καὶ Γαλλίαν, ἐνῶ οἱ Γερμανοὶ ἠρέσκοντο νὰ ζοῦσι κατὰ μικρὰς ομάδας ἐντὸς τῶν δασῶν, οἱ δὲ ἡγεμόνες των ἐκτιζον τὰ ἀνάκτορά των εἰς ἀκροπόλεις.

Τεῖχος περιέβαλλε τὰς μεσαιωνικὰς πόλεις, τῶν ὁποίων ἡ ἔκτασις ἦτο μικρά. Ἐντὸς αὐτῆς ἐφρόντιζον νὰ κτίζουσι τὰς κατοικίας των ὅλοι.

και δια τουτου οι δρομοι ησαν εξαιρετικως στενοι, σκοτεινοι και ακαθαρτοι. Αι οικιαι ησαν πλατυτεραι εις το δευτερον πατωμα και δια τουτου αι στεγαι των ηνουντο και απετελουον υποστεγον.

Δυο εχθρους ειχον αι πολεις αυται, την πυρκαϊαν και τας επιδημιας. Επειδη αι οικιαι ησαν ξυλιναι, η πυρκαϊα κατεστρεφεν ευκολως ολόκληρον την πολιν. Η Ρουεν απο το 1200-1225 εκαη εξαις. Η ακαθαρσια εφερε τας επιδημιας και ιδιως την πανωλην, εν της οποιας οι ανθρωποι απεθνησκον κατα χιλιαδας. Το 1348, λογω της πανωλους, απεθανε το τρίτον των κατοικων της Γαλλιας.

40. Η πρώτη σταυροφορία (1096 - 1099)

Εις τους Αγιους Τопουc μετεβαινον Χριστιανοι απο ολα τα μερη, δια να προσκνησουν τον ταφον του Σωτηρος. Υπηρχε δε προς τουτο απολυτος ελευθερια, αφου και οι ελθοντες (απο τον τον αιωνα) Αραβες μουσουλμανοι εσεβασθησαν τον Ταφον και τον ναον, τον οποιον ειχον κτισει επ' αυτου οι αυτοκρατορες.

Αλλ' οταν, το 1078, οι Σελτζουκοι Τουρκοι κατελαβον την Ιερουσαλημ, εδιωξαν απηνωc τον Χριστιανισμον. Ελεηλατησαν τουc Αγιουc Τопουc και πολλαc ταλαιπωριαc επεβαλον ειc τουc προσκνηταc. Ουτω διεκοπη η μεταβασιc και προσκνησιc των Αγιων Τопων, η τосον επιθυμητη ειc τουc χριστιανουc τηc εποχηc εκεινηc.

Εκτοc ομοιωc τουτου οι ανθρωποι τηc Δυσηωc εζητουν να βελτιωσουν την θεσιν των. Οι κληρικοι επεδιωκον νεαc επαρχιαc, οι ιπποται νεα τιμαρια, οι ευγενειc νεαc χωραc. Ο πάπας Ο υ ρ β α ν δ ς Β' ελεγε ρητωc, οταν εκηρυττε την πρωτην σταυροφοριαν: « Η γη, την οποιαν κατοικειτε, δεν εχει πλουτη. Δια τουτο αλληλοτρωγεσθε και αλληλοσφαιζεσθε. Παυσατε τα μιση σας και πορευθητε προς τον Αγιον Ταφον. Τα βασιλεια τηc Ασιαc θα ειναι μεριδια σας ». Ουτω προεκλήθησαν αι σταυροφοριαι, δηλαδη εκστρατειαι, τας οποιαc ανελαβον οι λαοι της Δυσηωc, φανερα μεν δια να ελευθερωσουν τουc Αγιουc Τопουc απο τουc μουσουλμανουc, κρυφιωc δε δια να σφετερισθουν το παγκοσμιον εμποριον και να υποταξουν την ορθοδοξον Ελληνικην Εκκλησιαν. Οι μετεχοντες αυτων εθετον ενα σταυρον απο υφασμα ειc τον ωμον. Αι σταυροφοριαι ειναι πολυαριθμοι (απο το 1096 - 1270), αλλα μνημονευομεν μονον οκτω.

Εἰς Κλερμόν τῆς Γαλλίας, ὁ πάπας Οὐρβανὸς Β΄ συνεκάλεσε σύνοδον (1095), μὲ τὸν σκοπὸν νὰ μεταρρυθμισθῇ ὁ Γαλλικὸς κληρὸς. Τὴν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ συνεδρίου, εἰς τὸ ὁποῖον παρέστησαν ἀρχιεπίσκοποι, ἡγούμενοι καὶ πλῆθος ἱπποτῶν τῆς Γαλλίας, ὁ πάπας ἐκάλεσε τοὺς χριστιανοὺς νὰ ἀπαλλάξουν τοὺς προσκυνητὰς τῶν Ἁγίων Τόπων ἀπὸ τὰ δεινοπαθήματά των. Ἐπειτα περιώδευσε τὴν Γαλλίαν καὶ ἀπηύθυνεν ἐγκύκλιον, παρορμῶν τὸν λαὸν διὰ τὴν σταυροφορίαν.

Οἱ ἱππῶται, ἀσφαλεῖς καὶ πλούσιοι, δὲν ἦσαν τόσον πρόθυμοι. Οἱ πτωχοί, ἀπὸ μεγαλυτέραν θρησκευτικότητά καὶ διὰ καλυτέραν τύχην, ἐβιάζοντο περισσότερον. Ὁ Γάλλος μοναχὸς Πέτρος Ἡρημίτης ὁ ἐπονομαζόμενος ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν Κουκούπετρος, (διότι μικρὸς ὢν καὶ ἰσχνός, ἐνεδύετο μακρὸν ράσον, τὸ ὁποῖον ἔφερεν κουκούλαν) εἶχεν ἐπισκεφθῆ τοὺς Ἁγίους Τόπους, εἶχεν ἴδει τὴν ἀθλίαν κατάστασίν των καὶ ἦτο ὁ ἐνθερμότερος ὑποστηρικτὴς τῆς σταυροφορίας. Τρεῖς μῆνας μετὰ τὴν πρόσκλησιν τοῦ Οὐρβανοῦ 50.000 ἄνθρωποι, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιὰ, ἐξεκίνησαν μὲ ἀρχηγὸν τὸν Πέτρον Ἡρημίτην.

Οἱ πρῶτοι λοιπὸν αὐτοὶ σταυροφόροι, διαβάντες τὸν Ρῆνον, ἠνώθησαν μὲ στίφη Γερμανῶν καὶ ἐξεχύθησαν εἰς τὴν Οὐγγαρίαν, Σερβίαν, Βουλγαρίαν καὶ τὴν Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν. Ληματοῦντες καὶ ἐρημώνοντες τὰς πόλεις διὰ τὴν προμήθειαν τροφῶν, ἐφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἔδειξαν τὴν ἰδίαν ληστρικὴν διαγωγὴν.

Ὁ τότε αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος διεβίβασε τὰ ἄτακτα αὐτὰ στίφη εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ὅπου οἱ Τούρκοι εἰς τὰ περίξ τῆς Νικαίας, τὰ ἀπεδεκάτισαν. Τρεῖς χιλιάδες ἐσώθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, μετὰξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Πέτρος.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἱππῶται ἠτοιμάσθησαν καὶ ἐξεκίνησαν ἀπὸ διάφορα σημεῖα, χωρὶς νὰ ἔχουν ἐνιαίαν διοίκησιν. Οἱ νότιοι Γάλλοι ὑπὸ τὸν Ραϋμόνδον, τὸν κόμιστά τῆς Τουλούζης, ἐπέρασαν ἀπὸ τὴν Βόρειον Ἰταλίαν, Κροατίαν, Σερβίαν καὶ Βουλγαρίαν. Οἱ βόρειοι Γάλλοι, ὑπὸ τὸν Γουδεφρεῖδον υἱὸν Μπουγιὸν καὶ τὸν ἀδελφὸν του Βαλδουίνον τῆς Φλάνδρας, διῆλθον ἀπὸ τὴν Γερμανίαν καὶ Οὐγγαρίαν. Οἱ Νορμανδοὶ τῆς Ἰταλίας, μὲ ἀρχηγὸς τὸν Βοημοῦνδον, υἱὸν τοῦ Νορμανδοῦ βασιλέως Ροβέρτου Γυισκάρδου, καὶ τὸν Γαγκρέδον, ἀποβιβασθέντες εἰς τὴν Ἠπειρον, διέσχισαν τὴν

Μακεδονίαν. Κανείς βασιλεύς δὲν ἔλαβε μέρος. Ἀνώτατος ἀρχηγὸς ἦτο ὁ πάπας, ὁ ὁποῖος διώρισε ἐπίτροπόν του Γάλλον ἐπίσκοπον.

Ἀνερχόμενοι οἱ σταυροφόροι περίπου εἰς 500 χιλιάδας, ἔφθασαν πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μόνον αἱ 300 χιλιάδες ἦσαν μάχιμοι, οἱ δὲ λοιποὶ ἦσαν γυναῖκες καὶ παιδιὰ, τὰ ὁποῖα ἔφερον προσκόμματα εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς σταυροφορίας.

Τότε ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος ἐπέτυχε νὰ διαβιβάσῃ τούτους εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τοὺς ἐβοήθησε κατὰ τῶν Τούρκων, δεξιῶς ἐπίσης πολιτευόμενος διὰ νὰ ἀνακτήσῃ τὰς παλαιὰς ἐπαρχίας τῆς αὐτοκρατορίας, χωρὶς νὰ ἔλθῃ εἰς φανεράν ρῆξιν πρὸς τοὺς σταυροφόρους. Ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν σταυροφόρων Γοδφρεῖγος ἔδωκε τὴν ὑπόσχεσιν, ὅτι «θὰ παραδώσῃ εἰς τὸν ἀρχηγόν, τὸν ὁποῖον θὰ στείλῃ ὁ αὐτοκράτωρ, τὰς πόλεις, τὰς χώρας καὶ τὰ φρούρια, τὰ ὁποῖα θὰ καταλάβῃ, ἐφ' ὅσον αὐτὰ ἀνήκον ἄλλοτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν Ρωμαίων». Τοῦτο καὶ ἐγένετο, ὅτε κατελήφθη ἡ Νίκαια καὶ μέγα τμήμα τῆς Μ. Ἀσίας, ὁ δὲ σουλτᾶνος μετέθεσε τὴν ἔδραν του εἰς Ἰκόνιον.

Ἐπειτα οἱ σταυροφόροι διέσχισαν τὴν Μ. Ἀσίαν ἀπὸ τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον μέχρι τοῦ νοτιοανατολικοῦ, μὲ περιπετείας κατὰ τὴν πορείαν, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπερίγραπτοι. Θεριζόμενοι καθ' ὁδὸν ἀπὸ τὴν θερμότητα τοῦ κλίματος, τὴν ἀνυδρίαν, τὴν ἔλλειψιν τροφῶν καὶ τὰς ἀδιακόπους ἐπιθέσεις τῶν ἐλαφρῶν ἰππέων τῶν Τούρκων, ἔφθασαν παρὰ τὸ Δορύλαιον (Ἐσκι-Σεχίρ), ὅπου ὀλίγον ἔλειψε νὰ καταστραφοῦν.

Νικήσαντες παρὰ ταῦτα οἱ σταυροφόροι (Ἰούλιος τοῦ 1097) τοὺς Τούρκους, διέβησαν τὴν ὄροσειρὰν τοῦ Ταύρου καὶ μετὰ ὀκτάμηνον πολιορκίαν ἐκυρίευσαν τὴν Ἀντιόχειαν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὑπέστησαν δεινὴν πολιορκίαν ἐκ μέρους τοῦ πολυαρίθμου στρατοῦ τοῦ Τούρκου ἡγεμόνος τῆς Μουσούλης, ἀνερχομένου εἰς 200 χιλιάδας.

Ὁρμητικῆ ὁμως ἔξοδος ἔδωκε καὶ ἄλιν τὴν νίκην εἰς τοὺς σταυροφόρους.

Τότε ἀνέλαβον οἱ σταυροφόροι τὴν πορείαν των πρὸς τὰ Ἱεροσόλυμα. Τρία ἔτη ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεώς των, τὴν 1ην Ἰουλίου 1099, εἶδον μακρόθεν τὴν Ἀγίαν Πόλιν, ὁπότε ἔπεσαν γονυκλινεῖς καὶ κλαίοντες ἀπὸ χαρὰν ἠὺχαρίστουν τὸν Θεόν, διότι ἤξιώθησαν νὰ ἐπιτύχουν τὸν σκοπὸν των. Ἀπὸ τὰς ταλαιπωρίας μόλις 40 χιλιάδες ἔφθασαν εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, τὴν ὁποίαν ἐφρούρει ἰσχυρὰ φρουρὰ Αἰγυπτίων. Μετὰ φοβερὰν ἔφοδον εἰσῆλθον οἱ σταυροφόροι εἰς τὴν πόλιν τὴν 10ην Ἰου-

λίου 1099, ημέραν Παρασκευὴν καὶ ὥραν 3 μ.μ. ἤτοι τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ. Ἐπηρεολούθησε φρικτὴ σφαγὴ. Ἐσφαζόν ὅσους εὗρισκον εἰς τοὺς δρόμους, διότι ἐνόμιζον ὅτι ἐβλεπον τοὺς δημίους τοῦ Χριστοῦ. Ἐπειτα οἱ ἄρχοντες κατέθεσαν τὰ ὅπλα, ἐκαθάρισαν τὰς χεῖρας των καὶ γυμνόποδες ἐπήγαν νὰ προσκυνήσουσιν τὸν Πανάγιον Τάφον.

Ἡ πρώτη σταυροφορία ἔσχε 500 χιλιάδας νεκροὺς χριστιανοὺς καὶ ἄλλους τόσους μουσουλμάνους. Ἀλλὰ εἶχε καὶ ἄλλο ἀποτέλεσμα. Οἱ σταυροφόροι ἤρχισαν νὰ ἰδρῦουν εἰς τὴν Συρίαν καὶ Παλαιστίνην ἰδικὰ των φεουδαρχικὰ κράτη καὶ τοιουτοτρόπως ἄλλοι ἐγέναν βασιλεῖς, ἄλλοι πρίγκιπες, κόμιστες καὶ βαρῶνοι. Τὸ σπουδαιότερον ὅμως ἰδρῦθη εἰς τὴν Συρίαν καὶ Παλαιστίνην, δηλ. τὸ Βασίλειον τῆς Ἱερουσαλήμ, με βασιλέα τὸν Γοδεφρεῖδον υἱὸν τοῦ Μπουγιόν, ὅστις ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ προστάτου τοῦ Ἁγίου Τάφου. Τὸ πριγκιπάτον τῆς Ἀντιοχείας ὑπὸ τὸν Βοημοῦνδον καὶ αἱ ἡγεμονίαι τῆς Ἐδέσσης, ὑπὸ τὸν Βαλδουῖνον τῆς Φλάνδρας, καὶ τῆς Τριπόλεως ὑπὸ τὸν Ραυμέγδον τῆς Τουλούζης, ἦσαν ὑποτελεῖς εἰς τὸν Γοδεφρεῖδον.

Ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ πάπα διωρίσθη πατριάρχης τῆς Ἁγίας Πόλεως. Ὑπῆρχον δὲ πολλοὶ ἔμποροι, Ἑνετοὶ, Πισάται, Μασσαλιῶται, οἱ ὁποῖοι ἐβοήθησαν τοὺς ἰπποτάς νὰ καταλάβουσιν τὴν Ἰόππην (Γιάφφαν), τὴν Πτολεμαΐδα, τὴν Βηρυτόν, καὶ τοιουτοτρόπως ἀποκατεστάθη ἡ μετὰ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἐπικοινωνία.

Διὰ τὴν ἄμυναν τῶν κατακτηθεισῶν χωρῶν ὀργανώθησαν τρία τάγματα, τὸ τάγμα τῶν Ἰπποτῶν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Ἱερουσαλήμ, τὸ τάγμα τῶν Ἰπποτῶν τοῦ Ναοῦ καὶ τὸ τάγμα τῶν Τευτόνων, τῶν ὁποίων οἱ ἰπποταὶ εἶχον τὰς ὑποχρεώσεις τῶν μοναχῶν καὶ ἔζων ὡς στρατιῶται.

Οἱ ἡγεμόνες ἐγκατεστάθησαν εἰς ἰσχυρὰ κάστρα, τὰ ὁποῖα ἱδρυσαν, καὶ μετέφεραν ἐκεῖ τὸν τρόπον τῆς ζωῆς των. Βαθμηδὸν οἱ σταυροφόροι ἤλλαξαν συμπεριφορὰν ἀπέναντι τῶν μουσουλμάνων καὶ ἤλθον εἰς σχέσεις οικονομικὰς καὶ οἰκογενειακὰς με αὐτούς.

41. Ἡ δευτέρα καὶ τρίτη σταυροφορία

Ἦνοιχθη ἤδη ὁ δρόμος πρὸς τὴν Ἀνατολήν. Διάφοροι ἀφορμαὶ δίδονται διὰ νὰ ἐπακολουθήσουσιν καὶ ἄλλαι σταυροφορίαι, κατὰ τὰς

όποιας δὲν ἐκδηλώνεται ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς τῆς πρώτης, διότι οἱ σταυροφόροι παρουσιάζουν ἐκδηλὰ τὰ ὕλικά καὶ οἰκονομικὰ κίνητρα.

Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Κορνάδος Γ' καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβῆκος Ζ' ὠργάνωσαν τὴν δευτέραν σταυροφορίαν (1147 - 1149), μετὸν σκοπὸν νὰ ἐλευθερώσουν τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἑδέσσης, τὴν ὁποίαν εἶχε καταλάβει ὁ Τούρκος ἡγεμὼν τῆς Μοσσοῦλης.

Καλῶς ἐξοπλισμένοι ὁ στρατὸς τῶν σταυροφόρων διέβη τὰς χώρας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους διὰ ξηρᾶς, προβαίνων παντοῦ εἰς ἀρπαγὰς, λεηλασίας καὶ καταστροφάς. Ἐφθασαν οἱ σταυροφόροι εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ πρὸς στιγμὴν ἐσκέφθησαν νὰ τὴν κυριεύσουν. Ἄλλὰ διέγνωσαν ὅτι τοῦτο ἦτο δύσκολον καὶ ἔδωσαν τὸν ὄρκον ὑποτελείας εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ. Ἡ σταυροφορία αὕτη δὲν ἐπέτυχεν. Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐπέστρεψαν ἄπρακτοι.

Νέα ὅμως ἀφορμὴ ἐδόθη διὰ τὴν τρίτην σταυροφορίαν (1189 - 1190). Τὸ 1187, ὁ σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου Σαλαδῖν εἰσορμᾷ εἰς τὸ βασιλεῖον τῆς Ἱερουσαλήμ, νικᾷ κατὰ κράτος τοὺς Φράγκους ἱππότεας εἰς τὴν λίμνην Τιβεριάδα καὶ θριαμβευτῆς εἰσέρχεται εἰς τὴν Ἁγίαν Πόλιν. Τὸ Φραγκικὸν κράτος περιωρίσθη τότε εἰς τὴν βόρειον Παλαιστίνην.

Τὸ γεγονός τοῦτο ἐνεποίησε κατάπληξιν εἰς τὴν Δύσιν. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερίκος Βαρβαρόσσας, ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος Αὔγουστος καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Ριχάρδος ὁ Λεοντόκαρδος ἀνέλαβον τὴν ἀρχηγίαν τῆς τρίτης σταυροφορίας, χωρὶς ἐνότητά ὅμως καὶ ὁμόνοιαν.

Πρῶτος ὁ Βαρβαρόσσας ἐξεκίνησε διὰ ξηρᾶς καί, νικῆσας εἰς τὸ Ἰκόνιον τοὺς Τούρκους, ἐστρατοπέδευσε παρὰ τὸν ποταμὸν Κύνδρον (Καρὰ - Σοῦ). Ἐνῶ ἐλοῦετο, παρεσύρθη ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ καὶ ἐπνίγη. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ καλῶς συντεταγμένου στρατοῦ του ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Γερμανίαν, μικρὸν δὲ τμημα συνηνώθη εἰς τὴν Συρίαν μετὸς Ἀγγλοῦ καὶ Γάλλου.

Ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Ριχάρδος διὰ θαλάσσης ἐφθασαν εἰς Μεσσήνην τῆς Σικελίας, ὅπου ἔμειναν ἕξ μῆνας καὶ ἦλθον μεταξύ των εἰς προστριβὰς καὶ συγκρούσεις. Τέλος ἐξεκίνησαν καὶ ἐφθασαν εἰς Κύπρον, τὴν ὁποίαν ὁ Ριχάρδος ἀφῆρσεν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας καὶ παρεχώρησεν εἰς τὸν Γάλλον βασιλέα τῆς Ἱερουσαλήμ Λουζινιάν (1192). Ἡ δυναστεία τῶν Λουζινιάν ἐκράτησεν τὴν Κύπρον μέχρι τοῦ 1498. Μετ'

αυτούς έγιναν κυρίαρχοι τῆς Κύπρου οἱ Ἕνετοί (1489), οἱ Τοῦρκοι (1570) καὶ τελευταῖοι οἱ Ἄγγλοι διὰ μυστικῆς πρὸς τοὺς Τοῦρκους συνθήκης (1878), οἱ ὁποῖοι καὶ τὴν ἐκράτησαν ἕως τὸν Αὐγούστου τοῦ 1960, ὅποτε ἀνεκηρύχθη εἰς ἀνεξάρτητον Δημοκρατίαν.

Ἡνωμένοι Ἄγγλοι, Γερμανοὶ καὶ Γάλλοι ἐπολιόρκησαν τὴν Πτολεμαῖδα τῆς Φοινίκης. Ἡ πολιορκία, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔλαβον μέρος διαδοχικῶς 600 χιλ. ἄνθρωποι, διήρκεσεν ἐπὶ δύο ἔτη, ἐστοίχισε δὲ τὴν ζωὴν 190 χιλ. μουσουλμάνων καὶ 120 χιλ. χριστιανῶν. Ἡ φρουρὰ ἐξηγνημένη παρεδόθη, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Σαλαδῖν δὲν κατώρθωσε νὰ εὑρῇ τὰ συμφωνηθέντα λύτρα, ὁ Ριχάρδος κατέσφαξε τοὺς ὑπερασπιστάς.

Ὁ Ριχάρδος ἐγίνε τὸ φόβητρον τῶν Ἀράβων, μείνας ἐκεῖ δύο ἔτη. Ἄλλ' ἡ Ἱερουσαλήμ δὲν ἀνεκτήθη. Τὸ βασιλεῖον τῆς Παλαιστίνης, περιορισθὲν εἰς τὰ παράλια τῆς Φοινίκης, διατηρήθη ἕνα ἀκόμη αἰῶνα, μὲ πρωτεύουσαν τὴν Πτολεμαῖδα.

Ὅπως ἔληξεν ἡ τρίτη σταυροφορία, ἡ ὁποία εἶχε περισσότερον στρατιωτικὸν παρά θρησκευτικὸν χαρακτῆρα.

42. Ἡ τετάρτη σταυροφορία

Ὁ πάπας Ἰννοκέντιος Γ' (1198 - 1216), ἐπιβληθεὶς εἰς τὴν Δύσει, ὠνειρεύθη νὰ ἐξουσιάσῃ καὶ τὴν Ἀνατολήν. Εὐθὺς μὲ τὴν ἄνοδόν του εἰς τὸν θρόνον ἐκήρυξε νέαν σταυροφορίαν. Ἀλλὰ τὸ κήρυγμά του δὲν εἶχε μεγάλα ἀποτελέσματα. Ἐκινήθησαν μόνον ἡ βόρειος Γαλλία καὶ ἡ Φλάνδρα. Ἐπίσης κανεὶς βασιλεὺς δὲν ἔλαβε μέρος εἰς τὴν σταυροφορίαν, διότι οἱ μὲν βασιλεῖς τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας ἐπολέμουν μεταξύ των, δύο δὲ ἡγεμόνες Γερμανοὶ ἐφιλονίκουν διὰ τὸν θρόνον.

Τρεῖς κυρίως ἐξεῖχον ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς, ὁ Ἰταλὸς Βονιφάτιος Μομφερρατικός, ὁ κόμης τῆς Φλάνδρας Βαλδουῖνος καὶ ὁ Γοδεφρεῖδος Βιλλεαρδουῖνος, Γάλλος εὐγενὴς ἀπὸ τὴν Καμπανίαν.

Ὁ τελευταῖος ἐστάλη εἰς Ἑνετίαν, διὰ νὰ παρακαλέσῃ τὴν θαλασσοκράτειραν αὐτὴν πολιτείαν νὰ διαθέσῃ πλοῖα διὰ τὴν διαπεραιώσιν τῶν σταυροφόρων εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἀφοῦ διὰ ξηρᾶς δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ σταυροφορία. Οἱ Ἕνετοί, ἔμποροι ὄντες, ἐζήτησαν διὰ τὴν μεταφορὰν καὶ διατροφήν 13.500 ἵππέων καὶ 29.000 πεζῶν, ὑπέρογκον

χρηματικήν άμοιβήν και τὸ ἥμισυ τῶν λαφύρων. Ἐδέχθησαν ἀπὸ γενναιωδωρίαν τὰ 2/3 τῶν ὄσων ἐζήτησαν, ἀλλ' ἐπέτυχον νὰ ἐλευθερωθῆ πρῶτον ἡ Δαλματική πόλις Ζάρα, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀφαιρέσει ἀπὸ αὐτοῦς ὁ βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας.

Ἐνῶ οἱ σταυροφόροι προσεπάθουν νὰ ἐξοικονομήσουν τὰ ναῦλα, παρουσιάσθη εἰς αὐτοὺς ὁ Ἀλέξιος, υἱὸς τοῦ ἐκπτώτου αὐτοκράτορος Ἰσαακίου Ἀγγέλου. Οὗτος δίδων μεγάλην χρηματικὴν ἀμοιβήν, ὑποτάσσων τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν Δυτικὴν καὶ διαθέτων ὕστερον ὅλας τὰς δυνάμεις τῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν, ἐζήτησεν ὡς ἀντάλλαγμα ἀπὸ τούτων σταυροφόρους νὰ τὸν βοηθήσουν νὰ ἀνακτήσῃ τὸν θρόνον τοῦ πατρὸς του.

Ὁ γηραιὸς δόγης τῆς Ἑνετίας Δάνδολος διεΐδε τὰ ἐκ τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης ὠφελήματα τοῦ κράτους του καί, παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου Γ', κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1203, ὑπεγράφη συμφωνία μεταξὺ τοῦ Ἀλεξίου καὶ τῶν σταυροφόρων. Τὴν 27ην Ἰουλίου 1203 ὁ στόλος τῶν σταυροφόρων ἐνεφανίσθη πρὸ τῆς Πρωτευούσης τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους μετὰ 40.000 μαχητὰς.

Οἱ σταυροφόροι ἐστρατοπέδευσαν πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ προέβησαν εἰς πολιορκίαν αὐτῆς. Ὁ αὐτοκράτωρ εἶχεν ἐπιδιορθώσει τὰ τείχη καὶ εἶχε συναθροίσει στρατὸν 60.000 ἀνδρῶν. Ἡ ἡρωϊκὴ ἀμυνα διήρκεσε πολλὰς ἡμέρας, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξακολουθήσῃ. Ὁ αὐτοκράτωρ ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πόλιν, οἱ δὲ σταυροφόροι ἀποκατέστησαν τὸν Ἰσαάκιον Ἀγγέλον καὶ τὸν υἱὸν του Ἀλέξιον Δ'. Ἐπειδὴ δὲ οἱ νέοι αὐτοκράτορες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκπληρώσουν τὰς ὑποσχέσεις των, οἱ σταυροφόροι καὶ ἰδίως οἱ Ἑνετοὶ ἔγιναν ἀπαιτητικοί. Οἱ αὐτοκράτορες ἐπέβαλον τρομερὰν φορολογίαν καὶ μόλις κατόρθωσαν νὰ συγκεντρώσουν τὸ ἥμισυ τοῦ συμφωνηθέντος ποσοῦ.

Ἄλλ' αἱ βαρεῖαι φορολογίαι πρὸς εὔρεσιν τῶν χρημάτων, ἡ ὁμολογία πίστεως πρὸς τὸν πάπαν καὶ ἡ κακὴ συμπεριφορὰ τῶν σταυροφόρων εἶχον προκαλέσει τὸ πρὸς τοὺς Λατίνους μῖσος τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξέσπασεν εἰς στάσιν. Ὁ Ἰσαάκιος καὶ ὁ Ἀλέξιος Δ' ἀνετράπησαν (1204) καὶ αὐτοκράτωρ ἀνεδείχθη ὁ Ἀλέξιος ὁ Ε', ὁ λεγόμενος Μούρτζουφλος. Οὗτος καλεῖ τοὺς σταυροφόρους νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν χώραν του ἐντὸς ὀκτῶ ἡμερῶν. Οἱ σταυροφόροι τότε προσέβαλον διὰ δευτέραν φοράν τὴν Κωνσταντινούπολιν.

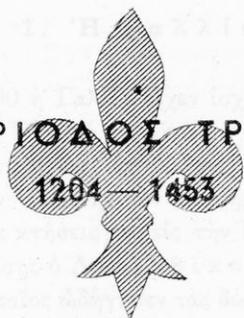
Ὁ αὐτοκράτωρ πολεμήσας γενναίως, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποκρούσῃ τὴν ἐπίθεσιν τῶν σταυροφόρων καὶ ἐξηναγκάσθη νὰ φύγῃ μὲ ὀλίγους ὀπαδοὺς ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τότε μερικοὶ συνέρχονται εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ ἀνακηρύσσουν αὐτοκράτορα τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν. Ἀλλὰ καὶ αὐτός, ἂν καὶ ἦτο ἰκανὸς ἀνὴρ, δὲν κατώρθωσε νὰ δώσῃ ζωὴν εἰς ἓνα νεκρόν, ὡς ἦτο τὸ Βυζάντιον. Φεύγει καὶ αὐτός μὲ τὸν πατριάρχην καὶ ὀλίγους ὀπαδοὺς του. Τὴν 12ην Ἀπριλίου 1204 οἱ Φράγκοι εἰσῆλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Οἱ σταυροφόροι ἐφάνησαν βάρβαροι, ἐπυρπόλησαν μεγάλας συνοικίας καὶ προέβησαν εἰς ἀνήκουστον λεηλασίαν τῆς Πρωτευούσης. Κατέστρεψαν τὰ μαρμάρινα καλλιτεχνικὰ ἔργα, ἀπέσπασαν ἀπὸ ἄλλα τὸν χρυσὸν καὶ τοὺς πολυτίμους λίθους, ἀνέλυσαν τοὺς ἐξ ὀρειχάλκου ἀνδριάντας διὰ νὰ κατασκευάσουν νομίσματα. Οὔτε τοὺς γέροντας, οὔτε τὰς γυναῖκας δὲν ἐσεβάσθησαν οἱ σταυροφόροι, οὔτε τὴν θρησκείαν. Ἡ Ἁγία Τράπεζα τῆς Ἁγίας Σοφίας κατατεμαχίζεται, τὰ δὲ πολύτιμα ἱερὰ σκεῦη διαρπάζονται.

Ἐγιναν ἄλλαι τέσσαρες σταυροφορίαι, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία ἀπέβλεπεν εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Αἰγύπτου, ἡ ὁποία τότε ἦτο τὸ ἰσχυρότερον μουσουλμανικὸν κράτος. Αἱ σταυροφορίαι αὗται, αἱ ὁποῖαι διήρκεσαν δύο αἰῶνας περίπου, εἶχον σπουδαῖα ἀποτελέσματα καὶ οὐσιαστικῶς ἀφέλησαν τὴν Δύσιν. Ἀνεπτύχθη μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως μεγάλη ἐμπορικὴ κίνησις. Μὲ τὰς σταυροφορίας ἐξησθένησαν οἱ εὐγενεῖς τῆς Δύσεως καὶ ἤρχισεν ἡ ἀνάπτυξις τῆς μεσαιᾶς τάξεως, τῶν ἐμπόρων καὶ τεχνιτῶν. Οἱ Εὐρωπαῖοι, γνωρίσαντες τὸν πολιτισμὸν τῆς Ἀνατολῆς, ἤρχισαν νὰ ἐξημερώνωνται καὶ νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὰς Τέχνας, τὰς Ἐπιστήμας καὶ τὰ Γράμματα.

Ὡς πρὸς τὸ Βυζαντινὸν κράτος, τὰ μεγαλύτερα ἀποτελέσματα εἶχεν ἡ τετάρτη σταυροφορία καὶ διὰ τοῦτο ἔκτοτε ἀρχίζει νέα περίοδος.

ΚΕΡΑΛΑΙΟΝ ΙΩ
Η ΕΥΡΩΠΗ
Τ. Η. 111.
III
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ
1204 — 1453

Η απόφαση αυτή αποτελεί σημαντικό βήμα στην προσπάθεια της κυβέρνησης να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της ανεργίας και της οικονομικής κρίσης. Η απόφαση αυτή αποτελεί σημαντικό βήμα στην προσπάθεια της κυβέρνησης να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της ανεργίας και της οικονομικής κρίσης. Η απόφαση αυτή αποτελεί σημαντικό βήμα στην προσπάθεια της κυβέρνησης να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της ανεργίας και της οικονομικής κρίσης.

Οι επιχειρήσεις φέρνουν ειδικά μέτρα, όπως η μείωση των μισθών και η προώθηση της ανάπτυξης. Η απόφαση αυτή αποτελεί σημαντικό βήμα στην προσπάθεια της κυβέρνησης να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της ανεργίας και της οικονομικής κρίσης. Η απόφαση αυτή αποτελεί σημαντικό βήμα στην προσπάθεια της κυβέρνησης να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της ανεργίας και της οικονομικής κρίσης.

Επιπλέον, η κυβέρνηση έχει αποφασίσει να ενισχύσει την ανάπτυξη της οικονομίας. Η απόφαση αυτή αποτελεί σημαντικό βήμα στην προσπάθεια της κυβέρνησης να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της ανεργίας και της οικονομικής κρίσης. Η απόφαση αυτή αποτελεί σημαντικό βήμα στην προσπάθεια της κυβέρνησης να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της ανεργίας και της οικονομικής κρίσης.

Η απόφαση αυτή αποτελεί σημαντικό βήμα στην προσπάθεια της κυβέρνησης να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της ανεργίας και της οικονομικής κρίσης. Η απόφαση αυτή αποτελεί σημαντικό βήμα στην προσπάθεια της κυβέρνησης να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της ανεργίας και της οικονομικής κρίσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ 1ον

Η ΕΥΡΩΠΗ

1. Ἡ Γαλλία

ΕΠΙ τὸ 1200 ἡ Γαλλία εἶχεν ἰσχυρότατον βασιλέα τὸν Φίλιππον Β' Αὐγούστον (1180 - 1223). Οὗτος ἔσχε δύο ἐπιτυχίας, ἀπηλλάγη τῆς ἐπιρροῆς τῶν εὐγενῶν καὶ ἀπὸ τὸν Ἰωάννην τὸν Ἀκτῆμονα τῆς Ἀγγλίας ἀφῆρσεν ὅλας τὰς κτήσεις του εἰς τὴν Γαλλίαν. Ἰσχυρὸς βασιλεὺς ὑπῆρξεν ἐπίσης ὁ Λουδοβῆκος Θ' ὁ Ἅγιος (1226 - 1270), ὁ ὁποῖος ὠδήγησεν τὰς δύο τελευταίας σταυροφορίας.

Τὴν μεγαλυτέραν δύναμιν ἔσχεν ἡ Γαλλία ἐπὶ τοῦ βασιλέως Φιλίππου Δ' τοῦ Ὁραίου (1285 - 1314). Ὁ Φίλιππος ἔχων ἀνάγκην χρημάτων κατὰ τὸν πόλεμον μὲ τὸν βασιλέα τῆς Ἀγγλίας, ἐπέβαλε φόρον εἰς τὸν κλῆρον. Ὁ πάπας Βονιφάτιος Η', ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπηγόρευσεν εἰς τοὺς κληρικούς νὰ ἐκτελέσουν τὸ βασιλικὸν διάταγμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀφώρισε τὸν βασιλέα, ὅστις καίει τὴν βούλαν τοῦ πάπα καὶ ἀπὸ τὴν συνέλευσιν τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ του λαμβάνει τὴν συγκατάθεσιν νὰ παραπεμφθῇ ὁ πάπας εἰς δίκην. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι εἰς τὴν συνέλευσιν κατὰ τοῦ πάπα μετέσχον καὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τὴν τρίτην τάξιν τῆς Γαλλίας. Ἀπὸ τότε εἰς κάθε σπουδαίαν περίστασιν συγκαλοῦνται συνελεύσεις ἀντιπροσώπων καὶ τῶν τριῶν τάξεων (κλήρου, εὐγενῶν, λαοῦ), αἱ ὁποῖαι λέγονται Γενικαὶ τὰξεις (Etats generaux).

Ὁ πάπας συλλαμβάνεται καὶ φυλακίζεται καὶ μετὰ ἕνα μῆνα ἀποθνήσκει. Ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως διορίζεται πάπας ὡς Κλήμης ὁ Ε' καὶ ἐγκαθίσταται εἰς τὴν Ἀβινιὸν, πόλιν τῆς νοτίου Γαλλίας, ὅπου διέμειναν ὅλοι οἱ πάπαι ἀπὸ τὸ 1209 μέχρι τοῦ 1377.

Ἀπὸ τὸ 1328 εἰς τὸν θρόνον τῆς Γαλλίας ἀνῆλθεν ὁ οἶκος Βαλοά, ὁ ὁποῖος ἔμεινεν εἰς τὴν ἀρχὴν μέχρι τοῦ 1589.

Ἡ Γαλλία βραδύτερον περιπλέκεται εἰς τὸν λεγόμενον ἑκατονταετῆ πόλεμον. Ὁ βασιλεὺς Κάρολος Ζ' (1422 - 1461) νικᾷ τοὺς Ἄγγλους καὶ περιορίζει αὐτοὺς εἰς τὸ Καλαί. Εἶναι ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης, ὁ ὁποῖος ὠργάνωσε μόνιμον μισθοφορικὸν στρατὸν καὶ ἐπεβλήθη εἰς τοὺς εὐγενεῖς. Ἰσχυρὸς βασιλεὺς ὑπῆρξεν ἐπίσης ὁ υἱὸς αὐτοῦ Λουδοβῖκος ΙΑ' (1451 - 1483). Οὗτος συνέτριψε πολλοὺς ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς καὶ συνήνωσε τὰς γαίας αὐτῶν μετὰ τὰς ἰδικὰς του, ἐφρόντισε δὲ νὰ προαγάγῃ τὰς πόλεις, τὰς τέχνας καὶ τὸ ἐμπόριον.

Ὁ Κάρολος Η' (1483 - 1489) ἐπωφελήθη ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν τοῦ κράτους ὑπὸ τῶν προηγουμένων βασιλέων, διὰ νὰ προβῆ εἰς ἐξωτερικὰς κατακτήσεις. Ἐπεχείρησεν ἐκστρατεῖαν εἰς Ἄνω Ἰταλίαν (1494) καὶ ἠγόρασεν ἀπὸ τὸν Ἀνδρέαν Παλαιολόγον τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως δικαιώματά του. Ἡ ἐκστρατεία του ὅμως εἰς Σικελίαν ἀπέτυχεν καὶ τὸ σχέδιον νὰ καταλάβῃ τὴν ἄλλοτε Βυζαντινὴν πρωτεύουσιν ἐματαιώθη.

2. Ἡ Ἀγγλία

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 12ου αἰῶνος εἰς τὸν ἀγγλικὸν θρόνον ἀνῆλθεν ὁ κλάδος τῆς οἰκογενείας τοῦ Γουλιέλμου, καλούμενος τοῦ Πλανταγενέ. Εἰς τοῦτον ἀνήκει ὁ βασιλεὺς Ριχάρδος ὁ Λεοντόκαρδος (1189 - 1199), ὁ ὁποῖος ἔλαβε μέρος εἰς τὴν Γ' σταυροφορίαν. Ὁ ἀδελφὸς του Ἰωάννης ὁ Ἀκτῆμων (1199 - 1215) περιπλάκη εἰς ἐριδας μετὰ τοὺς εὐγενεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐπέτυχον νὰ ματαιωθῇ τὸ σχέδιον τοῦ βασιλέως, ὅπως κυβερνήσῃ τὸ κράτος κατὰ τρόπον αὐταρχικόν. Ὁ Ἰωάννης ἠτύχησεν ἐξωτερικῶς, διότι, περιελθὼν εἰς πόλεμον μετὰ τὴν Γαλλίαν, ἔχασε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ἐκεῖ κτήσεών του.

Χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα τῶν σχέσεων Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶναι ὅτι οἱ βασιλεῖς τῆς Ἀγγλίας, ὡς πραγματικὸν πυρῆνα τοῦ κράτους των ἐθεώρουν τὴν Νορμανδίαν τῆς Γαλλίας, τὴν δὲ Ἀγγλίαν ὡς χώραν, ἣ ὁποία ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς τὰ μέσα πρὸς στερῶσιν καὶ αὐξήσιν τοῦ κράτους των εἰς τὴν Εὐρώπην. Διὰ τοῦτο ἐπῆλθον πόλεμοι μετὰ τῶν Ἄγγλων καὶ Γάλλων. Τὸ

1328 ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας Ἐδουάρδος Γ' ἤγειρεν ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς Γαλλίας. Μακρὰ πάλη ἤρχισε τότε μεταξύ τῶν δύο κρατῶν, ἡ ὁποία, διαρκέσασα ὑπὲρ τὰ 100 ἔτη, εἶναι γνωστὴ εἰς τὴν ἱστορίαν, ὡς ἐκατονταετῆς πόλεμος (1339 - 1453). Οἱ Ἄγγλοι ἐνίκησαν εἰς τὸ Κρεσύ, τὸ 1346, καὶ κατέλαβον τὸ Καλαί, τὸ ὁποῖον διετήρησαν πλεόν τῶν 200 ἐτῶν. Τὸ 1356, οἱ Ἄγγλοι ἐνίκησαν εἰς τὸ Πουατιέ, ὅπου τόσον ἐξεμηδενίσθη ἡ δύναμις τῶν Γάλλων, ὥστε ὁ βασιλεὺς τῶν ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ μεγάλην ἔκτασιν τῆς δυτικῆς Γαλλίας εἰς τὴν Ἀγγλίαν. Κατὰ τὸν 15ον δὲ αἰῶνα ὅλη ἡ βορείως τοῦ ποταμοῦ Λοὰρ Γαλλία περιῆλθεν εἰς τοὺς Ἄγγλους. Τότε ἡ Ἰωάννα ντ' Ἄρκ, κατόπιν ὀραματισμοῦ, παρουσιάσθη εἰς τὸ Γαλλικὸν στρατόπεδον, ἐνεψύχωσεν αὐτὸ καὶ ἔλυσε τὴν πολιορκίαν τῆς Ὀρλεάνης. Κατὰ τὴν πολιορκίαν ὅμως τῆς Κομπιένης συνελήφθη καὶ ἐκάθη ὡς αἰρετικὴ ὑπὸ τῶν Ἄγγλων τὸ 1431, τιμωμένη ὡς ἐθνικὴ ἥρωὺς τῶν Γάλλων καὶ ὡς ἁγία τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ τὸ εὐνοϊκὸν ἀποτέλεσμα ἐπῆλθε διὰ τοὺς Γάλλους. Ἀτυχήματα πολλὰ ἠνάγκασαν τοὺς Ἄγγλους νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ Γαλλικὸν ἔδαφος πλὴν τοῦ Καλαί.

Ἐκτοτε γίνονται ἰσχυρὰ καὶ τὰ δύο κράτη, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας.

Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὅμως ἐπέρχεται μία μεγάλη ἀλλαγὴ εἰς τὸ διοικητικὸν σύστημα, ἡ ὁποία εἶχε μεγάλας συνεπειάς.

Οἱ εὐγενεῖς τῆς Ἀγγλίας ὀνομάζονται κόμιτες καὶ βαρωνοί, ἀργότερα δὲ ὀνομάσθησαν λόρδοι. Αὐτοὶ δὲν εἶχον ἐκτεταμένας γαίας καὶ δικαιοῦματα, ὅπως οἱ φεουδάρχαι τῆς Γαλλίας. Μέγα μέρος τῆς χώρας ἦτο ὑπὸ τὴν ἄμεσον διοίκησιν τοῦ βασιλέως. Οἱ διοικηταὶ τῶν κομιτειῶν διορίζοντο καὶ ἐπαύοντο ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ἐγένεν ἀπόλυτος μονάρχης. Τὸ μόνον, ὅπερ ἐπεθύμει ὁ βασιλεὺς, ἦτο ἡ εἰσπραξις ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλυτέρων φόρων. Οἱ εὐγενεῖς ἐπέτυχον ἀπὸ τὸν βασιλέα νὰ ζητῇ τὴν γνώμην των, ὡς ἂν ἐπρόκειτο περὶ ἐπιβολῆς νέας φορολογίας. Δοθείσης δὲ εὐκαιρίας, ἐξηγέρθησαν, τὸ 1215, κατὰ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἀκτῆμονος καὶ, καταλαβόντες τὸ Λονδῖνον, ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ ὑπογράψῃ τὸν περίφημον Μέγαν Χάρτην (Magna Charta).

Ὁ χάρτης οὗτος περιέχει τὰς συνταγματικὰς ἐλευθερίας τοῦ Ἀγγλικοῦ λαοῦ. Κατ' αὐτὸν οὐδεὶς πολίτης ἐπιτρέπεται νὰ συλληφθῇ ἢ νὰ φυλακισθῇ, πρὶν δικασθῇ. Ὁ βασιλεὺς δὲν δικαιούται νὰ ἐπιβά-

ληφόρους χωρίς την συγκατάθεσιν τοῦ μεγάλου συμβουλίου, τὸ ὁποῖον ἀπαρτίζεται ἀπὸ τοὺς ἀρχιεπισκόπους, ἐπισκόπους, κόμιστας καὶ βαρόνους. Ἐὰν τυχὸν ὁ βασιλεὺς παραβῆ τὸν Χάρτην, οἱ εὐγενεῖς ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἀντισταθοῦν. Τιοιουτοτρόπως ὁ βασιλεὺς τίθεται ὑπὸ τὸν νόμον. Τὸ μέγα συμβούλιον ἀνομάσθη ἀργότερον Parliament (Κοινοβούλιον) καὶ ἐξέλεγε τὸ συμβούλιον τοῦ βασιλέως καὶ τοὺς ὑπουργούς.

Ὁ βασιλεὺς, βλέπων τὴν ἀντίδρασιν τῶν εὐγενῶν, ἠθέλησε νὰ δημιουργήσῃ ἀντιπερισπασμὸν, στηριζόμενος εἰς τὸν λαόν. Προσεκάλεσε δύο ἱππότητας ἀπὸ κάθε κομιτεῖαν καὶ ἀντιπροσώπους τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος κατῴκει εἰς τὰς πόλεις καὶ κωμοπόλεις. Οὕτως ἐδημιουργήθησαν δύο συνελεύσεις, ἡ Βουλὴ τῶν Κοινοτήτων ἢ Κάτω Βουλὴ καὶ ἡ Βουλὴ τῶν Λόρδων ἢ Ἄνω Βουλὴ, καθὼς μετωνομάσθη τὸ παλαιὸν κοινοβούλιον. Τιοιουτοτρόπως ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 13ου αἰῶνος ἐδημιουργήθη νέον εἶδος πολιτεύματος, τὸ κοινοβουλευτικόν.

3. Αἱ Ἰταλικαὶ πόλεις

Ἡ Ἰταλία δὲν κατάρθωσε νὰ ἐνωθῆ εἰς ἓν κράτος, ἀλλ' ἦτο διηρημένη εἰς πολλὰ μικρὰ κράτη. Πρὸς νότον τὸ βασίλειον τῆς Νεαπόλεως, εἰς τὸ μέσον τὸ κράτος τῆς Ἐκκλησίας, πρὸς βορρᾶν ὑπῆρχον διάφοροι μικραὶ πολιτεῖαι, ὡς ἡ Πίσσα, ἡ Φλωρεντία, ἡ Γένουα, τὸ Μιλᾶνον, ἡ Ἐνετία. Αἱ πόλεις αὗται ἔγιναν πλούσιαι μὲ τὸ ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον διεξῆγον οἱ κάτοικοί των, καὶ ἔγιναν δημοκραταίαι, ὅπως αἱ ἀρχαῖαι Ἀθήναι. Ἀξιολογώτεραι ἀπὸ αὐτάς ἦσαν ἡ Φλωρεντία καὶ ἡ Ἐνετία.

Ἡ Φλωρεντία, πρότυπον βιομηχανικῆς πόλεως, διεκρίθη εἰς τὴν κατασκευὴν πολυτελῶν ὕφασμάτων. Σχεδὸν τὰ τρία τέταρτα τῶν κατοίκων κατεγίνοντο εἰς τὴν βιομηχανίαν αὐτήν. Ἐκ τοῦ πλοῦτου τούτου οἱ κάτοικοι κατέστησαν περίφημοι χρηματισταὶ καὶ τραπεζίται, συναγωνιζόμενοι τοὺς Ἑβραίους. Οἱ Μεδικοί, μία οἰκογένεια τραπεζιτῶν, ἔλαβε τὴν κυβέρνησιν τῆς πόλεως καὶ ἔγιναν τόσον ἰσχυροί, ὥστε οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας ἐπεθύμουν νὰ εἶναι σύμμαχοί των. Ἡ Φλωρεντία ἔχει σημασίαν, διότι εἰς αὐτὴν τὸ πρῶτον ἤρχισεν ἡ ἀναγέννησις τῶν Τεχνῶν καὶ τῶν Γραμμάτων. Ὁ Γεμιστὸς καὶ οἱ ἄλλοι φυγάδες τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν αὐτὴν τῶν Μεδίκων εὖρον καταφύγιον.

Τὸ ἐμπόριον μὲ τὴν Ἀνατολὴν κατέστησε πλούσιαν τὴν Ἑνε-
τίαν. Τὸ πολίτευμά της ἦτο ἀριστοκρατικόν, διότι μόνον αἱ ἀρχαιο-
τάται ἐμπορικαὶ οἰκογένειαι, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἦσαν ἀναγεγραμ-
μένα εἰς τὴν Χρυσὴν Βίβλον, μετεῖχον εἰς τὴν διοίκησιν. Ἀρχηγὸς
κατὰ τύπους ἦτο ὁ δόγης, ἀλλὰ τὴν ἐξουσίαν κυρίως ἔσκει τὸ
συμβούλιον τῶν Δέκα. Οἱ Ἑνετοὶ παρέλαβον πολλὰ στοι-
χεῖα πολιτισμοῦ ἀπὸ τὸ Βυζάντιον. Ἡ κατάληψις τῆς Κωνσταντινου-
πόλεως, τὸ 1204, ἐξησφάλισεν εἰς αὐτοὺς ἀνέλπιστα πλούτη καὶ ὠνο-
μάζοντο « κύριοι τοῦ χρυσοῦ τῆς χριστιανωσύνης ». Τὸν 15ον αἰῶνα
εἶχον ἐντεταμένον κράτος, εἰς τὸ ὁποῖον συμπεριλαμβάνοντο ἡ ἀνα-
τολικὴ παραλία τῆς Ἀδριατικῆς, τὰ Ἐπτάνησα, πολλαὶ πόλεις τῆς
Πελοποννήσου καὶ πολλαὶ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους.

4. Ἡ παιδεία καὶ αἱ ἐπιστῆμαι

Μεγάλῃ ἀμάθεια ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Εὐρώπην μετὰ τὴν μετα-
νάστευσιν τῶν βαρβάρων. Εἰς τὴν Γαλλίαν ἐπὶ τῶν Μεροβενζιέν βα-
σιλέων δυσκόλως εὐρίσκοντο ἄνθρωποι διὰ τὰς κρατικὰς ἢ ἐκκλησιασ-
τικὰς ὑπηρεσίας. Τὰ ὀλίγα χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα σφύζονται ἀπὸ τοὺς
αἰῶνας αὐτοὺς, προδίδουν τὴν πρωτόγονον πνευματικὴν κατάστασιν.

Βαθμηδὸν ὅμως ἤρχισεν ἡ παιδεία νὰ ἀναπτύσσεται. Ἡ Ἐκκλη-
σία ἔδιδε τὴν κατεύθυνσιν καὶ ἔσκει τὸν ἔλεγχον. Πρῶτός βασιλεὺς,
ὁ ὁποῖος ἐπροστάτευσε τὰ γράμματα, εἶναι ὁ Κάρολος ὁ Μέγας. Μο-
λονότι ἦτο ἀγράμματος, ἵδρυσεν σχολεῖα καὶ ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ ἀνα-
γέννησις τῆς Δύσεως. Οἱ ἐφημέριοι καὶ οἱ μοναχοὶ ἦσαν διδάσκαλοι
εἰς τὸ πρῶτον σχολεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδιδάσκετο ἀνάγνωσις,
γραφὴ, ἀριθμητικὴ, γραμματικὴ καὶ κατήχησις. Ἡ ἐκπαίδευσις παρεί-
χετο δωρεάν. Εἰς τὰς πόλεις ἦτο τὸ μέγα σχολεῖον. Γλῶσσα
τῶν σχολείων τούτων, τὰ ὁποῖα ἀνῆκον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, ἦτο ἡ
Λατινικὴ. Ἐπειδὴ ὁ χάρτης ἦτο πολὺ ἀκριβός, ἡ ἐργασία εἰς τὸ
σχολεῖον ἐγένετο προφορικῶς. Ὁ διδάσκαλος ὠμίλει καὶ οἱ μαθηταὶ
ἤκουον ἀποστηθίζοντες διάφορα γνωμικὰ καὶ ἐξασχοῦντες περισσότε-
ρον τὴν μνήμην. Ἰδίως προπαρεσκευάζοντο διὰ τὴν θεολογίαν.

Ἀπὸ τὸν 12ον ὅμως αἰῶνα ἀρχίζει ἡ πραγματικὴ ἀναγέννησις,
ἀφοῦ τότε ἤρχισεν ἡ διδασκαλία εἰδικῶν μαθημάτων εἰς τὰ σχολεῖα,
ὅπως εἶναι τὸ δίκαιον, ἡ ἰατρικὴ καὶ ἄλλα. Ἡ ἀραβικὴ ἐπίδρασις εἰς

τὴν Δύσιν ὡς πρὸς τὰς Ἐπιστήμας καὶ τὰ Γράμματα ἤρχισεν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 12ου αἰῶνος. Τὰ ὀνομαστὰ σχολεῖα τῶν Ἀράβων, οἱ μ ε ν δ ρ ε σ έ δ ε ς, ἐχρησίμευσαν ὡς ὑπόδειγμα διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῶν Εὐρωπαϊκῶν πανεπιστημίων.

Σιγὰ σιγὰ ἐπληθύνθησαν τὰ σχολεῖα καὶ ἰδίως εἰς τοὺς Παρισίους. Ἐκεῖ μαθηταὶ καὶ διδάσκαλοι ἠνώθησαν εἰς ἓνα σύνδεσμον καὶ ἀπετέλεσαν Universitas (συντεχνίαν διδασκόντων, μαθητῶν κλπ.) μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ὑποστηρίξουν τὰ συμφέροντά των. Ἐκ τοῦ συνδέσμου τούτου προῆλθε τὸ πρῶτον πανεπιστήμιον.

Τέσσαρες ἦσαν οἱ κλάδοι τῆς πανεπιστημιακῆς φοιτήσεως. Εἰς τὸν προκαταρκτικόν, γενικὸν δι' ὅλους, ἐλάμβανον οἱ φοιτηταὶ τὴν γυμνασιακὴν μόρφωσιν. Οἱ δὲ τρεῖς εἰδικοί κλάδοι ἦσαν ἡ Θεολογία, ἡ Νομικὴ καὶ ἡ Ἰατρικὴ. Ἐκαστος κλάδος ἀπετέλεσε σχολὴν ἀνεξάρτητον (Facultas). Σπουδαιότερα ὄλων τῶν σχολῶν ἦτο ἡ Θεολογικὴ.

Ὁ πατὴρ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας Αὐγουστῖνος ἔλεγεν ὅτι εἶναι θανάσιμος ἀμαρτία νὰ ἐξηγοῦμεν ὅλα μὲ τὸ λογικὸν καὶ ὅτι τὸν Θεὸν τὸν γνωρίζομεν μὲ τὴν πίστιν. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Αὐγουστίνου ὑπῆρξε μεγίστη καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν χριστιανικῆς ἐπιστήμης καὶ εἰς τὴν καθόλου διδασκαλίαν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας.

Εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ὅπου οἱ Ἀραβες ἐξουσιαζον, ἐκαλλιεργήθη ἡ φιλοσοφία. Ἡ δὲ ἀραβικὴ ἐπιστήμη ἐστηρίζετο εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ ὁποῖος ὑπέβαλε τὰ πάντα εἰς τὴν ἔρευναν.

Περὶ τὸ 1200 ἔγιναν γνωσταὶ εἰς τὴν Γαλλίαν αἱ λατινικαὶ μεταφράσεις τῶν Φυσικῶν καὶ Μεταφυσικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἄλλων Ἑλλήνων φιλοσόφων διὰ τῶν Ἀράβων. Ἡ ἐπίδρομὴ αὕτη, ὅπως ὠνομάσθη τὸ γεγονός αὐτό, ἔφερεν ἀληθῆ ἐπανάστασιν. Ἡ Ἐκκλησία κατ' ἀρχὰς ἔλαβεν ἐχθρικὴν στάσιν καὶ ἀπηγόρευσε τὴν μελέτην τῶν κειμένων (1210 - 1215). Βραδύτερον ὅμως, ἰδοῦσα ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἰδίως δὲν ἦτο ἐπικίνδυνος, ἀφῆκεν ἐλευθερίαν εἰς τὴν μελέτην τῶν ἔργων αὐτοῦ. Οἱ μεγάλοι σοφοὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης, ὁ Γάλλος μοναχὸς Βοναβεντούρας (1221 - 1274), ὁ Γερμανὸς Ἀλβέρτος ὁ Μέγας (1193 - 1280) καὶ ὁ Ἰταλὸς Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης (1226 - 1274), ἐπέτυχον νὰ συμβιβάσουν τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους μὲ τὸ δόγμα τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ τελευταῖος, ἀντίθετος κατὰ

βάσιν τοῦ Αὐγουστίνου, ἀπέβη ὁ μέγιστος ρωμαιοκαθολικὸς θεολόγος καὶ φιλόσοφος (ἀριστοτελικός, σχολαστικός).

Τοιοιουτρόπως ἐδημιούργηθη ἡ μεσαιωνικὴ φιλοσοφία τῆς Δύσεως, ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία. Ὑπῆρξεν αὕτη ὀρθολογιστικὴ Θεολογία. Οἱ σοφοὶ παρεδέχοντο ἐκ τῶν προτέρων ὅτι τὸ κείμενον τῆς Γραφῆς ἦτο ἀλάνθαστον καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο αὐθεντία. Διὸ ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔπρεπε νὰ κουρασθῇ διὰ νὰ ἐρευνήσῃ, ἀφοῦ ὅλα τὰ ζητήματα εἶχον ἐρευνηθῆ ἀπὸ τὰς Γραφὰς καὶ τὸν Ἀριστοτέλη.

Ἀλλὰ ἀπὸ τὸν 13ον αἰῶνα ἀρχίζουν οἱ σοφοὶ νὰ ἐννοοῦν τὴν ἀξίαν τῆς ἐμπερίας. Στρέφοντες τὴν προσοχὴν των πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν προσωπικὴν των ἐρευναν, προσπαθοῦν νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὰς αὐθεντίας καὶ νὰ ἀποκτήσουν αὐτοτέλειαν καὶ ἀνεξαρτησίαν.

5. Ἡ λογοτεχνία καὶ αἱ Τέχναι

Ἐνῶ ἡ γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐπιστήμης ἦτο ἡ λατινικὴ, οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως ὠμίλουν διάφορα ἰδιώματα, σχηματισθέντα μετὰ τὴν μετανάστευσιν τῶν λαῶν. Οἱ Γερμανοὶ διετήρησαν τὴν παλαιάν των γλῶσσαν, οἱ Γάλλοι, Ἰσπανοί, καὶ Ἰταλοὶ ὠμίλουν, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, τὰς λατινογενεῖς γλώσσας, τὴν γαλλικὴν, ἰσπανικὴν καὶ ἰταλικὴν, οἱ δὲ Ἀγγλοὶ ἐδημιούργησαν νέαν γλῶσσαν, κράμα τῆς γερμανικῆς καὶ τῆς γαλλικῆς. Εἰς τὰς ἐθνικὰς ταύτας γλώσσας ἐπλασαν μύθους, διηγήματα, σατίρας, ἔπη, θέατρον καὶ γενικῶς ὕμνησαν τοὺς ἥρωας των ἢ ἐξέφρασαν τοὺς πόθους καὶ τὰς λύπας των. Ἐδημιούργησαν δηλαδὴ τὴν δημῶδη λογοτεχνίαν των.

Εἰς τὴν Γαλλίαν κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ἐδημιουργήθη τὸ ἔπος τοῦ Ρολάνδου (4000 στίχοι) ὅπου ψάλλεται ὁ ἥρωϊκὸς θάνατος τοῦ Roland, ἀνεψιοῦ τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου. Περὶ τὸ 1200 ἐπίσης τοποθετεῖται ἡ δημιουργία τῶν Niebelungen, ἔπους τῶν Γερμανῶν, ἀναφερομένου εἰς ἀναμνήσεις τῶν μεταναστεύσεων. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἐδημιουργήθη ὁ ἐπικὸς κύκλος τοῦ Ἀρθούρου καὶ τῶν ἵπποτῶν τῆς στρογγύλης τραπέζης.

Τὰ θρησκευτικὰ δράματα, μυστήρια ὀνομαζόμενα, ἐπαίζοντο κατὰ τὰς ἐορτὰς εἰς τὸν περίβολον τῆς ἐκκλησίας καὶ εἶχον θρησκευτικὴν ὑπόθεσιν. Αἱ φάρσαι, ἔργα μὲ κωμικὴν ὑπόθεσιν, ἐπαίζοντο κατὰ τὰς πανηγύρεις.

Ἐνῶ προηγήθη ἡ γαλλικὴ λογοτεχνία, ἡ ἰταλικὴ ἔλαβε μεγάλην ἀνάπτυξιν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς μεσαιωνικῆς περιόδου. Αἱ ἰταλικαὶ πόλεις Μιλᾶνον, Πάδουα, Ἐνετία καὶ ἰδιαιτέρως ἡ Φλωρεντία εἶναι τὰ πνευματικὰ κέντρα.

Ὁ σημαντικώτερος ποιητὴς εἶναι ὁ Δάντης (Dante Alighieri, 1265 - 1321). Οὗτος ἦτο ἀριστοκράτης καὶ μετέσχεν εἰς τοὺς πολιτικούς ἀγῶνας, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἐξωρίσθη καὶ ἔζησε πολλὰ ἔτη μακρὰν τῆς πατρίδος του Φλωρεντίας. Ἐγραψε σοννέτα, τὰ canzoni, τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν τὸ βιβλίον τῆς νεότητος, τὴν Νέαν Ζωὴν (vita nuova). Περὶ τὸ 1306 - 1308 ἔγραψε τὸ Συμπόσιον (Convivio), ὅπου διασταυροῦνται τάσεις ἠθικαί, φιλοσοφικαί, ποιητικαί. Ὀνομαστός ἔγινε κυρίως ἀπὸ τὸ θρησκευτικόν του ἔπος, τὴν Θείαν Κωμωδίαν. Ἀπὸ τὰ τρία μέρη, εἰς τὰ ὁποῖα τοῦτο διαιρεῖται, τὸ πρῶτον, ἡ Κόλασις, ἐτελείωσε τὸ 1312, τὸ Καθαρτήριο τὸ 1314 καὶ ὁ Παράδεισος μόνις περὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του. Εἰς αὐτὸ ὁ Δάντης ψάλλει τοὺς πόθους, τὰ ἰδανικὰ καὶ τὰς δοξασίας τῆς ἐποχῆς του.

Ὁ Βοκκάκιος (Boccaccio, 1313 - 1375) ἦτο ἔμπορος καὶ τραπεζίτης. Μεταξὺ τοῦ 1348 - 1353 συνέθεσε τὸ κύριον ἔργον του, τὴν Δεκαήμερον, ἡ ὁποία εἶναι σειρά διηγημάτων. Ἡ ἀγάπη του πρὸς τὴν ἀρχαιότητα εἶναι καταφανής.

Ὁ Πετράρχης (Petrarca, 1304 - 1374) ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν κλασσικὴν τέχνην. Εἶναι δεινὸς λατινιστὴς καὶ γράφει λατινιστὶ βίους μεγάλων ἀνδρῶν καὶ ἠθοπλαστικὰς πραγματείας καὶ συνθέτει εἰς ἐξάμετρα μέγα ποίημα, τὴν Africa, μὲ ἥρωα τὸν Σκιπίωνα τὸν Ἀφρικανὸν τὸν πρεσβύτερον. Γέρων ἐπιχειρεῖ νὰ μάθῃ τὴν Ἑλληνικὴν. Ἀπὸ τὸ ἔργον του ἐπέζησαν οἱ ἰταλικοὶ στίχοι, ὅπου ἐτραγούδησε τὰς προσωπικὰς του συγκινήσεις.

Ἡ μετανάστευσις τῶν λαῶν εἰς τὴν Δύσιν ἐπέφερε παρακμὴν τῆς τέχνης. Ἀλλὰ δύο παράγοντες συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς καὶ ἰδίως τῆς ἀρχιτεκτονικῆς : ἡ ἀσφάλεια τῶν πυργοδεσποτῶν καὶ ἡ θρησκεία. Ἀπὸ τὸν 10ον αἰῶνα, ὅτε ἡ φεουδαρχία ἠδραιώθη καὶ διεδόθη εἰς ὅλην τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ἤρχισεν ἡ ἀναγεννήσις τῶν τεχνῶν. Κέντρον τῆς ἀναγεννήσεως γίνεται πρῶτον ἡ Γαλλία καὶ ἐμπνεύστρια τῆς τέχνης ἡ Ἐκκλησία.

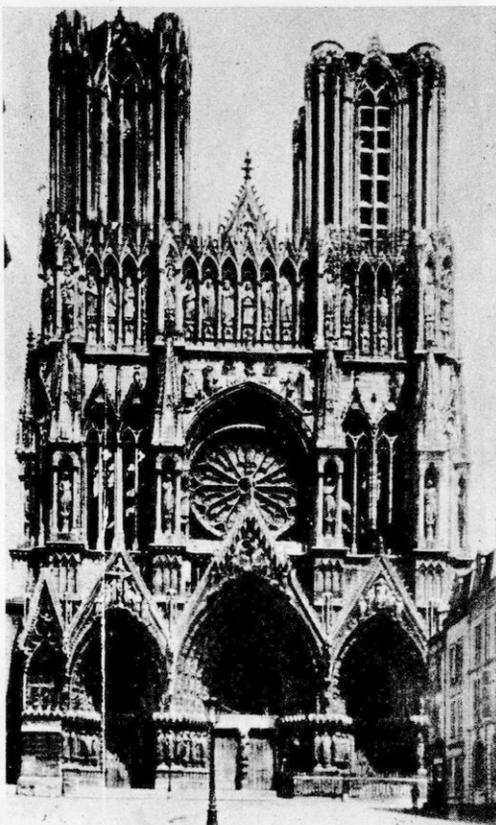
Ὅλαι αἱ τέχναι, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ γλυπτικὴ, ἡ ζωγραφικὴ, ἡ

διακοσμητική συνεργάζονται διὰ τὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ ναοῦ, ὃ ὁποῖος εἶναι ἔργον θερμῆς πίστεως. Πᾶσα πόλις καὶ πᾶν χωρίον ἀμιλλᾶται νὰ ιδρύσῃ ναόν, ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλοπρεπέστερον καὶ ἱκανὸν νὰ περιλάβῃ ὅλους τοὺς πιστοὺς. Δύο ρυθμοὶ ἀνεπτύχθησαν εἰς τὴν Δύσιν, ὁ ρωμανικὸς καὶ ὁ γοτθικὸς.

Ὁ ρωμανικὸς ρυθμὸς εἶναι μίμησις τοῦ σχεδίου τῶν παλαιῶν βασιλικῶν τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Μεταχειρίζεται θόλους καὶ τόξα. Ταῦτα στηρίζονται ἐπὶ στύλων, οἱ ὅποιοι εἶναι βραχεῖς καὶ παχεῖς καταλήγοντες εἰς κιονόκρανα. Τὰ παράθυρα εἶναι ὀλίγα καὶ μικρά, ἀλλὰ διακεκοσμημένα μὲ κιονίσκους. Ἄλλο χαρακτηριστικὸν εἶναι τὰ

κωδωνοστάσια, τὰ ὅποια πολλάκις εἶναι πέντε. Τοιχογραφίαι καλύπτουν ἐσωτερικῶς τοὺς τοίχους καὶ πέριξ τῆς θύρας ὑπάρχουν λίθινα γλυπτὰ κοσμήματα. Ὁ ρυθμὸς αὐτὸς ἔφθασεν εἰς τὴν ἀκμὴν του ἰδίως ἀπὸ τὸ 1060 ἕως 1150.

Ὁ γοτθικὸς ρυθμὸς εἶναι δημιούργημα αὐτῶν τούτων τῶν λαῶν τῆς Δύσεως. Οἱ θόλοι τῶν γοτθικῶν ναῶν κατασκευάζονται διὰ τῆς διασταυρώσεως τῶν τόξων. Τὸ σύστημα τοῦτο ἔδωκεν εἰς τὸν ἐσωνάρθηκα κολοσσιαῖον ὕψος, ὡς εἰς τὴν Παναγίαν τῶν Παρισίων ἔφθασεν εἰς 34 μ. καὶ εἰς τὸν καθεδρικὸν ναὸν τοῦ Beauvais

56. Ὁ καθεδρικὸς ναὸς τῆς πόλεως Reims.

57. Ἐσωτερικὸν καθεδρικοῦ ναοῦ Ἀμιένης.

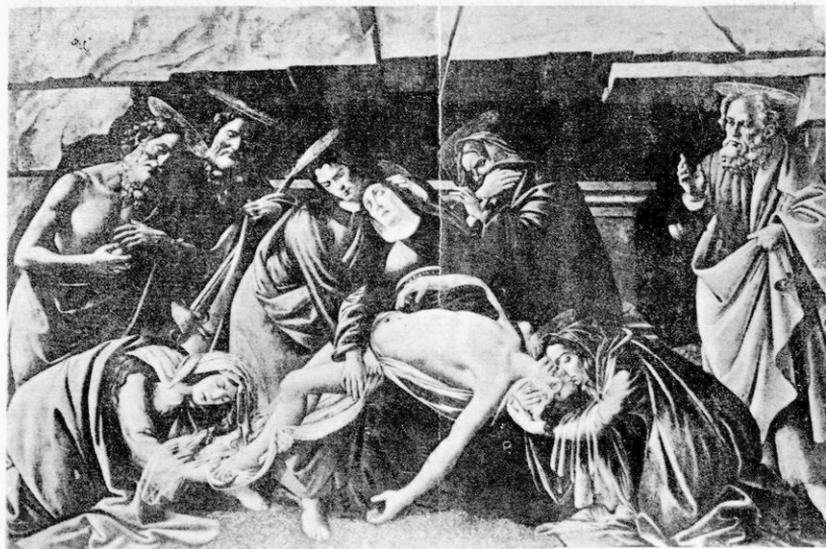
58. Ὁ καθεδρικός ναὸς τῆς πόλεως Worms
(Ρωμαϊκοῦ ρυθμοῦ)

εἰς 45 μετρα. Οἱ στῦλοι, οἱ ὁποῖοι ὑποβαστάζουν τὸν ἐσωνάρθηκα, λεπτύνονται καὶ ἐπιμηκύνονται. Τὰ παράθυρα εἶναι τεραστίων διαστάσεων, κοσμοῦμενα μὲ πολυχρώμους ὑάλους, αἱ ὁποῖαι ἀφήνουν ἄπλετον φῶς νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸν ναόν. Περιφημοὶ γοθτικοὶ ναοὶ εἶναι, ἐκτὸς τῆς Παναγίας τῶν Παρισίων καὶ τῶν καθεδρικῶν ναῶν τῆς Reims καὶ τῆς Ἀμιένης, καὶ οἱ καθεδρικοὶ τοῦ Στρασβούργου καὶ τῆς Κολωνίας, ὅστις δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὸν τῆς Ἀμιένης.

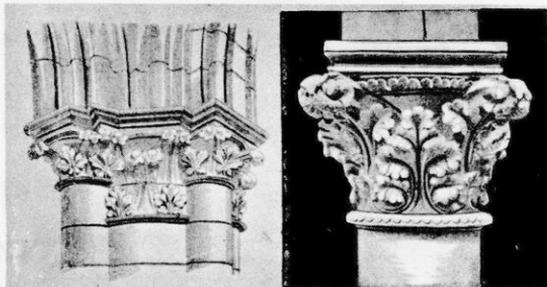
Ἡ διακόσμησις τῶν ναῶν ἦτο πλουσία, ἐξυπηρετούμενη ὑπὸ τῆς ζωγραφικῆς καὶ τῆς γλυπτικῆς. Εἰς τοὺς πελωρίους διαφανεῖς πίνακας (vitraux) τῶν παραθύρων ἐζωγραφίζοντο ἄλλοτε ἐπεισόδια τῆς ζωῆς τῶν ἁγίων, ἄλλοτε αἱ ἐργασίαι τῶν διαφόρων ἐπαγγελημάτων. Θαυμασιωτέρα ἦτο ἡ γλυπτικὴ διακόσμησις, ἀπὸ γλυπτὰ φυτὰ καὶ ἄνθη παντὸς εἴδους, ἀπὸ ἀνάγλυφα ἀναπαριστάνοντα σκηνὰς ἀπὸ τὸν βίον τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἁγίων καὶ ἀπὸ κιονόκρανα ἐξαιρετικῆς τέχνης. Ἴδι-

59. 'Ο Ἰησοῦς ἐμπαιζόμενος ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων (Τζιόττο)

60. Ἡ Ἀποκοθήλωση (Μ π ο τ τ σ έ λ λ ι).

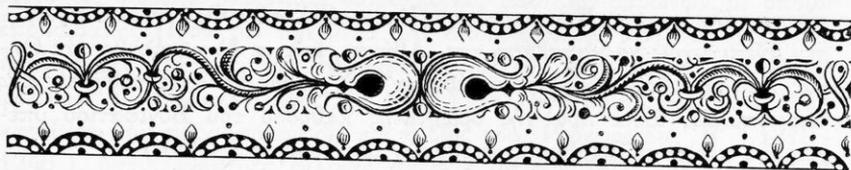

61. Δύο γοθικά κιονόκρανα.

γεννήσεως. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ζωγράφοι αὐτοὶ ὠνομάσθησαν π ρ ὀ δ ρ ο μ ο ι (primitif). Εἰς τὴν Φλάνδραν μεγάλοι ζωγράφοι εἶναι οἱ ἀδελφοὶ Eyck. Εἰς τὸ Βέλγιον καὶ τὴν Ὀλλανδίαν ἀκμᾶζει ἡ ζωγραφικὴ. Εἰς τὴν Ἰταλίαν κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα ἡ τέχνη γίνεται περισσότερο φυσιοκρατικὴ, παραμεριζομένης βαθμηδὸν τῆς βυζαντινῆς τεχνοτροπίας. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος ἀκμᾶζει ὁ G i o t t o, ὅστις δὲν ὑπῆρξε μόνον μέγας ζωγράφος, ἀλλὰ καὶ διάσημος ἀρχιτέκτων καὶ γλύπτης. Μὲ τὴν τέχνην του ὁ Τζιόττο ὠδήγησεν εἰς τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀκμῆς τῆς Ἀναγεννήσεως. Πρῶτος αὐτὸς ἐπέτυχεν νὰ ἀπαλύνη τὴν τέχνην τοῦ Μεσαίωνος καὶ νὰ δημιουργήσῃ νέαν τεχνικὴν παράδοσιν ἢ ὅποια ἐπὶ δύο σχεδὸν αἰῶνας μετ' αὐτὸν κατέκτησεν ὀλόκληρον τὴν Ἰταλίαν. Τὸ ἔργον του συνεχίζουσι κατὰ τὸν 14ον καὶ 15ον αἰῶνα οἱ καλλιτέχνηαι Bellini καὶ Boticelli, ὁ πρῶτος διάσημος γλύπτης, ὁ δεῦτερος ἑξοχος ζωγράφος.

αιτέρως ἀξιοθαύμαστα εἶναι τὰ ἀνάγλυφα τοῦ ναοῦ τῆς πόλεως Reims.

Ἰδιαιτέραν ὅμως ἀνάπτυξιν λαμβάνει ἡ ζωγραφικὴ κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίοδον τῆς μεσαιωνικῆς ἐποχῆς. Αὕτη εἶναι προπαρασκευαστικὴ τῆς Ἀνα-

ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΟΝ

6. Ἡ Φραγκοκρατία

ΟΙ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΟΙ συνεφώνησαν μετὰ τὸ 1204 νὰ μοιρασθοῦν μεταξύ των τὰς χώρας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους καὶ οἱ μὲν ἔλαβον τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγουν τὸν πατριάρχην, οἱ δὲ ἄλλοι τὸν αὐτοκράτορα. Τότε ἴδρυσαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὴν Λατινικὴν αὐτοκρατορίαν, μετ' αὐτοκράτορα ἕνα τῶν ἀρχηγῶν τῆς Δ' σταυροφορίας, τὸν Βαλδουίνου, κόμιστα τῆς Φλάνδρας. Ὡς ἰδιαιτέρα εἰς τὸν αὐτοκράτορα κτήσεις ἐδόθη ἡ Θράκη, αἱ περὶ τὸν Βόσπορον καὶ τὸν Ἑλλήσποντον περιοχαὶ τῆς Μ. Ἀσίας καὶ αἱ νῆσοι Λέσβος, Χίος καὶ Σάμος.

Αἱ ἄλλαι χῶραι διεμοιράσθησαν εἰς τοὺς σταυροφόρους καὶ τοὺς Ἑνετοὺς, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δημιουργηθοῦν κράτη ὑποτελῆ εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ὁ Βονιφάτιος ὁ Μομφερατικὸς ἔγινε βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἔλαβε πάσας τὰς ἐν Εὐρώπῃ κτήσεις. Οἱ Ἑνετοὶ ἐδημιούργησαν εἰς τὴν Ἀνατολὴν σπουδαῖον ἀποικιακὸν κράτος, ἥτοι ἔλαβον τὰς ἀκτὰς τῆς Μ. Ἀσίας, τὴν Κρήτην, τὴν Εὐβοίαν, τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ ὅλας σχεδὸν τῆς παραλίους ἐπικαίρους θέσεις, ἥτοι τὴν Μεθώνην καὶ Κορώνην εἰς Πελοπόννησον, τὸ Δυρράχιον εἰς Ἡπειρον, τὴν Καλλιπόλιν, τὴν Ἡράκλειαν καὶ τὴν Ραιδεστόν εἰς τὴν Θράκην. Ἐπίσης μίαν συνοικίαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν κατέστησαν ἀνεξάρτητον περιοχὴν οἱ Ἑνετοὶ καὶ ἔλαβον τὸ προνόμιον νὰ ἐκλέγεται πατριάρχης Ἑνετός. Πρῶτος δὲ ἐξελέγη ὁ Θωμᾶς Μοροζίνης.

Τὸ φθινόπωρον τοῦ ἔτους 1204 ὁ Βονιφάτιος κατῆλθε πρὸς κατὰ κτησιν τῶν ὑπολοίπων ἑλληνικῶν χωρῶν. Ὁ ἰσχυρὸς δυνάστης τοῦ Ναυπλίου, τοῦ Ἀργους καὶ τῆς Κορίνθου Λέων Σγουρός, μετὰ

τὴν κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐπεχείρησεν ἀνεπιτυχῶς νὰ καταλάβῃ τὰς Ἀθήνας, ἔπειτα δὲ κατέλαβε τὰς Θήβας καὶ τὴν Λάρισαν. Προσεπάθησεν ὁ Σγουρὸς νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὰς Θερμοπύλας, ἀλλὰ πρὸ τῆς ὀρμητικῆς καθόδου τοῦ Βονιφατίου ὑπεχώρησε πέραν τοῦ Ἴσθμοῦ, ἀποθνῶν μετ' ὀλίγον (1208).

Ὁ Βονιφάτιος ἔγινε κύριος τῆς χώρας μέχρι τοῦ Ἴσθμοῦ καὶ ἴδρυσεν τρία κράτη, τὴν μαρκιωνίαν τῆς Βοδονίτισης εἰς τὸ νότιον μέρος τῶν Θερμοπυλῶν, τὴν βαρωνίαν τῶν Σαλώνων (Ἀμφίσσης) καὶ τὸ δουκάτον τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος (Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν). Τὸ τελευταῖον κράτος ἐδόθη εἰς τὸν Γάλλον εὐπατρίδην Ὁθωνα ΔελάΡόα.

Οἱ Γάλλοι Γοδεφρεῖδος Βιλλεαρδουῖνος καὶ Γουλιέλμος Σαμπλίτης, κατόπιν ἀδείας τοῦ Βονιφατίου, κατάρθωσαν εἰς διάστημα δύο ἐτῶν νὰ καταλάβουν τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Πελοποννήσου. Τότε ἰδρύθη τὸ πριγκιπάτον τῆς Ἀχαΐας, τὸ ὁποῖον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σαμπλίτη (1209) ἐκυβέρνησεν ὁ Βιλλεαρδουῖνος.

Εἰς τὸ Αἰγαῖον ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Μάρκου Σανούδου (Sannudo) τὸ δουκάτον τοῦ Αἰγαίου, εἰς τὸ ὁποῖον περιελήφθησαν αἱ περισσότεραι ἀπὸ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, μετὰ γενναίαν ἀντίστασιν τῶν κατοίκων, καὶ τὸ 1210 τὴν Κρήτην, ἔπειτα ἀπὸ πεισματώδη κατὰ τῶν Γενουατῶν ἀγῶνα.

Ὁ αὐθέντης τῶν Ἀθηνῶν Ὁθων εἶχεν ὑποσχεθῆ εἰς τοὺς κατοίκους ἐξασφάλισιν ἰδιοκτησίας καὶ ἐλευθέραν ἄσκησιν τῶν θρησκευτικῶν τῶν καθηκόντων. Ἀλλ' αἱ ὑποσχέσεις αὗται δὲν ἐτηρήθησαν. Οἱ ἱερεῖς ἐπιέζοντο, τὰ μοναστηριακὰ κτήματα ἐδημεύοντο καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας (εἰς τὸν Παρθενῶνα) ἀντήχουν οἱ ὕμνοι τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Τότε ἀναγκάζεται καὶ ἐγκαταλείπει τὰς Ἀθήνας ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτης. Τὸ 1311 οἱ Καταλανοὶ παρὰ τὴν λίμνην Κωπαΐδα ἐνίκησαν τὸν στρατὸν τοῦ Δουκάτου καὶ ἴδρυσαν Καταλανικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον διετηρήθη μέχρι τοῦ 1387.

Μεγαλυτέραν καὶ σημαντικωτέραν ἱστορίαν ἀπὸ τὰ Φραγκικὰ ταῦτα κράτη εἶχε τὸ πριγκιπάτον τῆς Ἀχαΐας, διατηρηθὲν μέχρι τέλους τοῦ 14ου αἰῶνος. Τὸ πριγκιπάτον τοῦτο, τοῦ ὁποίου πρωτεύουσα ἦτο ἡ Ἀνδραβίδα, εἶχε λαμπρὰν διοικητικὴν ὀργάνωσιν. Ἡ χώρα διη-

ρεῖτο εἰς δώδεκα βαρωνίας, διοικουμένας ὑπὸ τῶν βαρῶνων, οἱ ὅποιοι ἐπὶ κεφαλῆς εἶχον τὸν πρίγκιπα. Αἱ σπουδαιότεραι ἀπὸ τὰς βαρωνίας ἦσαν ἡ τῆς Πάτρας, τῆς Καλαμάτας καὶ τῆς Καρυταίνης. Ὁ Γοδεφρεῖδος Α' Βιλλεαρδουῖνος (1209 - 1218) ἠγαπήθη πολὺ ὑπὸ τῶν κατοίκων τοῦ πριγκιπάτου ὡς καὶ ὁ υἱὸς του Γοδεφρεῖδος Β' (1218 - 1246), ὅστις ἀνέπτυξε φιλικὰς σχέσεις μὲ τὸν λαὸν καὶ τὸν κληρὸν καὶ ὑπῆρξεν οἰκονομολόγος καὶ εἰρηνικὸς ἡγεμῶν. Ὁ ἀδελφὸς ὅμως αὐτοῦ Γουλιέλμος Βιλλεαρδουῖνος (1246 - 1278) ἤτο πολεμικὸς ἄρχων. Ἐπολιόρησε τὴν Μονεμβασίαν ἐπὶ τρία ἔτη καὶ ἐξηνάγκασε τοὺς πολιορκουμένους νὰ συνθηκολογήσουν. Κατόπιν τούτου ἡ Τσακωνία καὶ ἡ περὶ τὸν Ταῦγετον χώρα ἀνεγνώρισαν τὸν Γουλιέλμον ὡς ἄρχοντα. Οὗτος συνεδέθη πολὺ μὲ τὸν βασιλικὸν οἶκον τῶν Ἑλλήνων. Εἶχε γεννηθῆ εἰς Καλαμάταν, ὠμίλει τὰ ἑλληνικὰ καὶ ἠγαπᾶτο πολὺ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας. Ἐνυμφεύθη τὴν Ἄνναν, θυγατέρα τοῦ δεσπότη τῆς Ἡπείρου Μιχαὴλ Β', τὸ 1259. Τὸ αὐτὸ ἔτος ἦλθεν ὁ Γουλιέλμος μετὰ τοῦ στρατοῦ του εἰς βοήθειαν τοῦ πενθεροῦ του, πολεμοῦντος κατὰ τοῦ αυτοκράτορος τῆς Νικαίας Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου, ἀλλὰ συνελήφθη αἰχμάλωτος κατὰ τὴν μάχην τῆς Πελαγονίας (1259) πλησίον τῆς Καστοριάς. Τὸ 1262 ὁ αὐτοκράτωρ ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ τὰ φρούρια τῆς Μονεμβασίας, τῆς Μάνης καὶ τοῦ Μυστρά. Τοιοῦτοτρόπως οἱ Ἕλληνες ἐγκαθίστανται ἐκ νέου εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ἰδρύουσι ἐκεῖ τὸ ἀξιολογώτατον Δεσποτάτον τοῦ Μορέως.

Ἐπὶ τοῦ Γουλιέλμου καὶ τῶν διαδόχων του ἡ Πελοπόννησος ἤκμασε, διότι μὲ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς δημοσίας τάξεως τὸ ἐμπόριον ἔλαβε μεγάλην ἀνάπτυξιν. Τότε ἐκτίσθησαν πολλὰ ὀχυρώματα, τὰ ὅποια δεικνύουσι εἰς ποῖον σημεῖον ἀκμῆς εὐρίσκειτο ἡ χώρα οἰκονομικῶς καὶ στρατιωτικῶς.

Ἡ Λατινικὴ αὐτοκρατορία δὲν εἶχεν οὔτε ἕκτασιν οὔτε στερεὰν ὀργάνωσιν. Οἱ φεουδάρχαι δὲν ἔδιδον εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὴν κεκατονισμένην στρατιωτικὴν βοήθειαν. Οἱ Ἐνετοὶ ἐφρόντιζον πῶς νὰ αὐξήσουν τὰ κέρδη των, οἱ δὲ Ἕλληνες ἔτρεφον μίσος πρὸς τοὺς Φράγκους, τοὺς ὁποίους ὀρθῶς ἐθεώρουσι κατακτητὰς. Ἐξωτερικῶς ἐβάλλετο ὑπὸ τῶν δύο κρατῶν, τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας.

Ὁ Βαλδουῖνος (1204 - 1205) μάχεται κατὰ τῶν Βουλγάρων, οἱ

όποιοι, υπό τὸν Ἰωαννίτην, εἶχον εἰσβάλλει εἰς τὴν Θράκην διὰ νὰ βοηθήσουν δῆθεν τοὺς κατὰ τῶν Λατίνων ἐπαναστατήσαντας Ἕλληνας. Πλησίον τῆς Ἀδριανουπόλεως γίνεται ἡ συνάντησις τῶν ἀντιπάλων στρατῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ καταστροφὴ τῶν Φράγκων ὑπῆρξεν ὀλοσχερῆς καὶ ὁ Βαλδουῖνος, εἰχμαλωτισθεὶς, ἀπέθανεν ἐκ τῶν φρικτῶν βασανιστηρίων. Ὁ ἀδελφεὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Ἐρρίκος τῆς Φλάνδρας (1205 - 1216), βοηθούμενος καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ἔσωσεν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους τὴν ἀπειλουμένην Κωνσταντινούπολιν. Τότε τὰ ἄγρια στίφη τῶν Βουλγάρων ἐξηπλώθησαν λεηλατοῦντα καὶ καταστρέφοντα τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Ὁ Ἰωαννίτης ἀπεκάλει ἑαυτὸν Ρωμαιοκτόνον, λόγῳ τῆς ἄγριας σφαγῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες τὸν ὠνόμασαν Σκυλογιάννην. Παρὰ τὰ τεῖχη τῆς Θεσσαλονίκης ἐφονεύθη ὁ Ἰωαννίτης, τὸ 1207, καὶ τὸ βλαχοβουλγαρικὸν κράτος ἤρχισε νὰ παρακμάζη.

Ἡ κατάστασις τῆς Λατινικῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ ἀπόψεως ἐξωτερικῆς ἐχειροτέρευσε ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἐρρίκου, τοῦ Πέτρου Κουρτεναί, τῆς Ἰολάντας, τοῦ Ροβέρτου καὶ τοῦ Βαλδουίνου Β'. Ὁ δεσπότης τῆς Ἠπείρου Θεόδωρος (1214 - 1230) εἶχε καταλάβει τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ μέγα μέρος τῆς Θράκης. Ἡ ἐξουσία τοῦ Λατίνου αὐτοκράτορος περιορίζετο τότε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

7. Τὰ Ἑλληνικὰ κράτη καὶ ἡ ἀνάκησις τῆς Κων)πόλεως

Ἐνῶ τοιαύτη ἦτο ἡ ὄψις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἀπὸ φραγκικῆς πλευρᾶς, ἄλλαι περιοχαὶ αὐτοῦ ἀπετέλεσαν Ἑλληνικὰ κράτη, μὲ σημαντικὴν ἱστορικὴν δράσιν.

Ὁ Ἀλέξιος Α' ὁ Μέγας Κομνηνὸς (1204 - 1222), ἕγγονος τοῦ Ἀνδρονίκου Α' Κομνηνοῦ, ἵδρυσεν τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Τραπεζοῦντος, περιλαμβάνουσαν ὅλην τὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἕως τὸν Καύκασον. Τοῦτον μέχρι τοῦ 1461, ὅτε ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος κατελύθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, διεδέχθησαν εἴκοσι αὐτοκράτορες, οἱ ὅποιοι ὀνομάζονται Μεγάλοι Κομνηνοί. Ἡ αὐτοκρατορία αὕτη ἀπέβη ταχέως μεγάλη καὶ ἰσχυρά, ἡ πρωτεύουσα δὲ Τραπεζοῦς κατέστη λαμπρὸν κέντρον τῶν ἑλληνικῶν Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν.

Ὁ Μιχαήλ Α΄ Ἀγγελος Δούκας Κομνηνός (1204 - 1214), ἐξάδελφος τοῦ Ἰσαακίου Β΄ Ἀγγέλου, κατέφυγεν εἰς Ἄρταν καὶ ἐκεῖ ἴδρυσε κράτος, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου, ἐπεκτείνας αὐτὸ ἀπὸ Ναυπάκτου μέχρι Δυρραχίου. Τοῦτον διεδέχθη ὁ ἀδελφός του Θεόδωρος (1224 - 1230), ὅστις ἐκυρίευσεν τὴν Ἀχρίδα, τὸν Περλεπέν, τὴν νῆσον Κέρκυραν κ.ἄ. καὶ κατέστησε φόρου ὑποτελεῖ τὸν Σβιατοσλάβον, ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων. Ἐπίσης διέλυσε τὸ φραγκικὸν κράτος τῆς Θεσσαλονίκης καὶ προχωρῶν ἔφθασε μέχρι τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ Ἀδριανουπόλεως.

Κατόπιν τῶν ἐπιτυχιῶν τούτων ὁ Θεόδωρος ἐστέφη, τὸ 1222, ἐπισήμως « βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων » εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Ἀλλὰ τὸ 1230, ἐπιχειρήσας νὰ ὑποτάξῃ τοὺς Βουλγάρους, ἠττήθη παρὰ τὸν Ἐβρον, ἡχμαλωτίσθη καὶ ἐτυφλώθη. Οἱ Βούλγαροι ἐλεύθεροι πλέον, ἐκυρίευσαν τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ μέγα μέρος τῆς Μακεδονίας. Αἱ ὑπόλοιποι χῶραι τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου ἀπέτελεσαν δύο μικρότερα κράτη. Ὁ ἀδελφός τοῦ Θεοδώρου Μανουήλ (1230 - 1240) ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἔχων ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του μικρὰ τμήματα τῆς Μακεδονίας, μέχρις ὅτου τὸ κράτος του περιῆλθεν εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Νικαίας (1240). Ὁ δὲ ἀνεψιὸς του Μιχαήλ Β΄ (1236 - 1271) μὲ μέρος τῆς Θεσσαλίας, τὴν Ἡπειρον καὶ Αἰτωλοακαρνανίαν, ἴδρυσεν τὸ νέον δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου, διατηρηθὲν μέχρι τοῦ 1318, ὅτε ἡ ἐξουσία περιῆλθεν εἰς τοὺς Ἰταλοὺς καὶ κατόπιν εἰς τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Τούρκους.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου κατέχει σημαντικὴν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, διότι ἡγωνίσθη σκληρῶς καὶ ἐπὶ μακρὸν κατὰ διαφόρων ἐπιδρομῶν, ὅπως ἀνασυστήσῃ Ἑλληνικὸν κράτος εἰς τὴν Βαλκανικὴν.

Τρίτον Ἑλληνικὸν κράτος ὑπῆρξεν ἡ αὐτοκρατορία τῆς Νικαίας. Ὄταν οἱ σταυροφόροι εἰσηλθόντες εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ Ἀλέξιος Ε΄ ὁ Μούρτζουφλος καθιρέθη καὶ αὐτοκράτωρ ἀνεκηρύχθη ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις (1204 - 1222). Ὁ Ἀλέξιος μὲ τὸν πατριάρχην καὶ τοὺς βυζαντινοὺς ἄρχοντας κατέφυγεν εἰς Νίκαιαν, ὅπου ἀνεκηρύχθη « αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων ».

Εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Νικαίας ἀνήκει ἡ τιμὴ, ὅτι ἀνέκτησε τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐπανίδρυσεν τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν.

Ὁ Θεόδωρος Α' Λάσκαρις ἐνίκησε τοὺς Σελτζούκους Τούρκους καὶ ἐπέξέτεινε τὸ κράτος του εἰς ὅλον τὸ δυτικὸν μέρος τῆς Μ. Ἀσίας. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἰωάννης Βατάτζης διέλυσε τὸ βασιλεῖον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἠνάγκασε τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἡπείρου νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν του. Ὁ διάδοχος του Θεόδωρος Β' Λάσκαρις ἐξεδίωξε τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν.

Ὁ Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγος (1259 - 1261), ἀναλαβὼν τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ ἀηγιτικοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Δ', συνεκέντρῳσεν ὅλην τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὗτος, ἀνὴρ ἱκανὸς καὶ στρατηγὸς γενναῖος, διὰ πολλῶν ἀγῶνων ἐμεγάλωσεν τὸ κράτος του εἰς τὴν Ἀσίαν, ἔπειτα δὲ ἐπέρασεν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἀφῆρσεν ἀπὸ τοὺς Λατίνους ὅλας τὰς κτήσεις, εἰς τρόπον ὥστε περιώρισεν τοὺς Φράγκους εἰς τὴν Πρωτεύουσαν. Κατὰ Μάρτιον τοῦ 1261 συνῆψε συνθήκην μὲ τοὺς Γενουάτας. Δι' αὐτῆς οἱ Γενουᾶται ἀνέλαβον νὰ βοηθήσουν μὲ τὸν στόλον των εἰς τὴν ἀνάκτησιν τῆς Πρωτεύουσας καὶ εἰς ἀντάλλαγμα ἔλαβον τὸ δικαίωμα νὰ διεξάγουν μονοπωλιακῶς τὸ ἐμπόριον τῆς Ἀνατολῆς.

Ἐπειτα ὁ Μιχαὴλ ἔστειλε τὸν στρατηγὸν Ἀλέξιον Στρατηγόπουλον εἰς τὴν Εὐρώπην, διὰ νὰ ἐπιτηρῇ τοὺς Βουλγάρους καὶ νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν κατάστασιν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ Στρατηγόπουλος κατ' ἀρχὰς ἀπεβιβάσθη εἰς Καλλιόπολιν μὲ 800 ἵππεῖς καὶ ὀλίγους πεζοὺς καὶ ἔπειτα μετέβη εἰς Σηλυμβριά. Οἱ ἐθελονταὶ ἐγγχώριοι, οἱ ὁποῖοι εἶχον προσκολληθῆ εἰς τὸν στρατὸν του καθ' ὁδόν, ἐβεβαίωσαν τὸν στρατηγὸν ὅτι ἡ Πρωτεύουσα δὲν εἶχε καθόλου στρατὸν. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπεκράτει τότε μεγάλη δυσἀρέσκεια κατὰ τῶν Λατίνων καὶ μεγάλη οἰκονομικὴ στενοχώρια.

Τὴν 25ην Ἰουλίου 1261 πενήτην ἀνδρες εἰσῆλθον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν δι' ὑπογείου εἰσόδου καὶ ἤνοιξαν τὰς πύλας, διὰ τῶν ὁποίων εἰσῆλθεν ὁ ὑπόλοιπος στρατὸς. Οἱ Ἕλληνες κάτοικοι ἔτρεξαν νὰ βοηθήσουν καὶ οἱ ὀλίγοι Λατῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἀπεπειράθησαν νὰ ἀντισταθοῦν, ἐφρονεῦθησαν. Ὁ στρατὸς καὶ ὁ στόλος τῶν Ἐνετῶν, εὐρίσκοντο ἔξω τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς στρατιωτικὴν ἐπιχείρησιν καὶ ὅταν ἐπανῆλθον δὲν ἐτόλμησαν νὰ προσβάλλουν τοὺς πολιορκητάς. Ὁ αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος μὲ τὸν πατριάρχην καὶ τοὺς ἄλλους ἐπισήμους ἐπεβιβάσθησαν εἰς ἐνετικὰ πλοῖα καὶ ἀπῆλθον εἰς τὴν Εὐρώπην.

Ὁ Μιχαὴλ, εὐρισκόμενος τότε εἰς τὸ Νυμφαῖον, εἰδοποιήθη καὶ

τὴν 15ην Αὐγούστου εἰσῆλθε θριαμβευτικῶς εἰς τὴν Πρωτεύουσαν καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Σοφίας ἐστέφθη αὐτοκράτωρ τῆς ἀνασυσταθείσης αὐτοκρατορίας.

8. Ἡ αὐτοκρατορία καὶ οἱ ἔχθροί της

Ἡ ἀνδρουθεῖσα αὐτοκρατορία ἦτο μικρὰ κατὰ τὴν ἔκτασιν. Περιλάμβανε τὰς εἰς τὴν Ἀσίαν κτήσεις τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας, τὴν Θράκην, μικρὸν μέρος τῆς Μακεδονίας μετὰ τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ μερικὰς νήσους, τὴν Ρόδον, Λέσβον, Σαμοθράκην καὶ Ἴμβρον.

Γύρω ἀπὸ αὐτὴν ὑπῆρχον πολλὰ ἐχθρικά κράτη, τῶν Βουλγάρων, τῶν Σέρβων, τῶν Φράγκων καὶ τῶν Τούρκων, μετὰ τὰ ὁποῖα εὐρίσκετο τὸ κράτος εἰς διαρκεῖς πολέμους ἐπὶ δύο αἰῶνας.

Οἱ Βούλγαροι μετὰ τοὺς Βλάχους εἶχον, ὡς εἶδομεν, ἰδρύσει κράτος, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τὸ 1241 ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ, ἕνεκα τῆς αὐξήσεως τοῦ Σερβικοῦ κράτους καὶ ἐσωτερικῶν φιλονεικιῶν. Παρὰ ταῦτα, οἱ Βούλγαροι ἔκαμνον συχνὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰ γειτονικά κράτη καὶ ἰδίως εἰς τὰς ἐπαρχίας τῆς ἀνασυσταθείσης Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας.

Μεγάλην ἐπίσης στενοχώριαν ἔφερον εἰς τὸ κράτος τὰ πολλὰ Φραγκικὰ κράτη, τὰ ὁποῖα κατεῖχον Ἑλληνικὰς χώρας, ἐνῶ οἱ Γενουᾶται καὶ οἱ Ἑνετοὶ κατεῖχον τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους. Κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα μετὰ τῶν Φράγκων κατακτητῶν ἐκυριάρχουν οἱ Γάλλοι. Κατὰ τὸν 14ον ὅμως τὰ πρωτεῖα ἔλαβον εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς οἱ Ἴταλοὶ. Τὸ παλαιὸν δουκάτον τῆς Ἀττικῆς εἶχε καταστραφῆ ὑπὸ καταλανῶν πολεμιστῶν καὶ εἰς τὴν θέσιν του ἰδρῦθη ὑπὸ Ἰταλῶν ἄλλο σπουδαῖον δουκάτον, τοῦ ὁποῖου δοῦκες ἦσαν οἱ Ἀ τ ζ α γ ι ὀ λ α ι, μέχρι τοῦ 1456, ὅτε οἱ Τούρκοι κατέλαβον τὰς Ἀθήνας.

Οἱ Γενουᾶται καὶ οἱ Ἑνετοὶ εἶχον συγκεντρώσει εἰς χεῖράς των ὅλον τὸ ἐμπόριον τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Οὗτοι, εἰσερχόμενοι πολλὰκις μέχρι τοῦ Κερατίου κόλπου μετὰ τὸν στόλον των, προσεκάλουν ταραχὰς καὶ ἐξηνάγκαζον τοὺς αὐτοκράτορας νὰ παραχωροῦν εἰς αὐτοὺς νέα προνόμια.

Ἐπίσης κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα προστετέθη νέος ἐχθρὸς οἱ Ἰ ω α ν ἱ τ α ι ἰ π ὀ τ α ι. Ὅταν οἱ Μαμελοῦκοι τῆς Αἰγύπτου κατέλυσαν τὸ φραγκικὸν κράτος τῆς Παλαιστίνης, οἱ ἰππῶται τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν ἕν ἀπὸ τὰ ἰδρυθέντα ἐκεῖ τάγματα, κατέφυ-

γον εις Κύπρον και δια τῆς μεσολαβήσεως τοῦ Πάπα ἐζήτησαν ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικον νὰ ἀγοράσουν τὴν Ρόδον. Ἐπειδὴ ὅμως οὐτος ἠρνήθη, οἱ Ἰωαννῖται ἱππῶται κατάρθωσαν νὰ νικήσουν τὸν αὐτοκρατορικὸν στόλον και στρατὸν και, ἐγκατασταθέντες εἰς Ρόδον, ἔδρυσαν ἴδιον κράτος (1310 - 1522). Δια τοῦτο ὠνομάσθησαν και ἰ π π ὀ τ α ι τ ῆ ς Ρ ὀ δ ο υ. Ἐκεῖ διατηρήθησαν μέχρι τοῦ 1522 και ἀπετέλεσαν ἐπὶ δύο αἰῶνας ἀξιόλογον ναυτικὴν δύναμιν τῆς Μεσογείου, μέχρις οὗτο ἐξεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Τρίτος και πλέον ἐπικινδυνος ἐχθρὸς τῆς αὐτοκρατορίας εἶναι οἱ Σέρβοι. Οὗτοι, ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα των Στέφανον Α' Νεμάνια (1113 - 1199) εἶχον ἰδρύσει ἀνεξάρτητον κράτος, τὸ ὁποῖον περιελάμβανε τὸ Νοβιπαζάρ, τὸ Μαυροβούνιον, τὴν νότιον Ἀλβανίαν και τὴν παλαιὰν Σερβίαν. Οἱ διάδοχοι τοῦ Νεμάνια κατέλαβον τὰ Σκόπια, τὰ ὁποῖα κατέστησαν πρωτεύουσάν των, και ἔλαβον τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως (Κράλ). Μετ' ὀλίγον κατέλαβον τὴν περιφέρειαν τῶν Σερρών, τὴν Πρέσπαν και τὴν Ἀχρίδα. Τοιουτοτρόπως οἱ Σέρβοι ἐδημιούργησαν ἐκτεταμένον κράτος εἰς βάρος τοῦ Βυζαντινοῦ.

Ἐπὶ τοῦ βασιλέως Σ τ ε φ ἄ ν ο υ Δ ο υ σ ἄ ν (1331 - 1355), τὸ σερβικὸν κράτος ἐφθασεν εἰς μεγίστην ἀκμὴν. Ὁ βασιλεὺς αὐτὸς κατέλαβε τὴν Μακεδονίαν, ἐκτὸς τῆς Θεσσαλονίκης και Χαλκιδικῆς, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἀλβανίαν και τὴν Ἠπειρον. Τὸ ἔτος 1346 ὁ Στέφανος Δουσάν ἐστέφθη εἰς Σκόπια Τ σ ἄ ρ ο ς Σ ἔ ρ β ω ν και Ρ ω μ α ῖ ω ν.

Οὗτος ἐσχεδίασε νὰ γίνῃ κύριος τῆς βαλκανικῆς και νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν. Πρὸς τοῦτο εἰσῆλθεν εἰς Θράκην και ἐφθασε μέχρι τοῦ ποταμοῦ Ἐβρου. Ἰδρυσε τὸ Σερβικὸν πατριαρχεῖον τοῦ Ἰπέκ, και, γενόμενος κύριος τῆς Θράκης, ἐπεχείρησε τὸ 1355, νὰ κυριεύσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτὰς ἀπέθανε. Μετὰ τὸν θάνατόν του τὸ Σερβικὸν κράτος διασπᾶται εἰς κρατίδια, τὰ ὁποῖα βαθμηδὸν ὑποτάσσονται εἰς τοὺς Τούρκους.

Κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα οἱ Ἀλβανοί, οἱ ὁποῖοι κυρίως ἔζων βίον ποιμενικόν, ἤρχισαν νὰ κατέρχωνται νοτίως εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας. Βραδύτερον ἐγκατεστάθησαν εἰς ὄρεινὰς περιοχὰς τῆς Ἀττικῆς, Βοιωτίας, Πελοποννήσου, ὡς και εἰς μερικὰς νήσους. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, οἱ Ἀλβανοὶ ἀποικοὶ ἀφωμοιώθησαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας και ἀπέκτησαν πλήρη ἑλληνικὴν συνείδησιν.

Η ΠΤΩΣΙΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

9. Οί Παλαιολόγοι

ΤΑΥΤΑ ἦσαν τὰ κράτη, κατὰ τῶν ὁποίων ὄφειλον νὰ ἀντιπαλαίσουν οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, οἱ Παλαιολόγοι. Τούτων ἡ βασιλεία περιλαμβάνει διαρκεῖς ἀγῶνας ἀμύνης κατὰ τῶν ποικίλων ἐχθρῶν οἱ ὅποιοι προσεπάθουν νὰ διαλύσουν τὸ Βυζαντινὸν κράτος.

Ὁ Μιχαήλ Η΄ ὁ Παλαιολόγος (1261 - 1282) ὑπῆρξεν ὁ ἰκανώτερος τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων, ὅστις ἀπὸ τὸ 1261, ὅτε ἐγένεν αὐτοκράτωρ εἰς τὸ Βυζάντιον, ἤρχισε τὴν ἀνάκτησιν τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν. Πολεμήσας κατὰ τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας, κατώρθωσε νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς Πελοπόννησον. Ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς ἐπίσης ἀπέσπασε τὰς περισσοτέρας νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Τὸ 1264 ἀνέκτησεν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους μέρος τῆς Μακεδονίας καὶ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἀφῆρσε τὰ Ἰωάννινα ἀπὸ τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου. Ἠνάγκασεν ἐπίσης τοῦ Σέρβους καὶ Βουλγάρους νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν κυριαρχίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Μὲ τὰ κατορθώματα ταῦτα ἀνεστήλωσε τὸ κράτος καὶ δικαίως θεωρεῖται ὁ τελευταῖος ἀπὸ τοὺς μεγάλους αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου.

Τὸ ἔργον τοῦ Μιχαήλ ἠπείλησε νὰ καταστρέψῃ ἐξωτερικὴ κρίσις. Ὁ Κάρλος ὁ Ἀνδεγαβικός, ὁ ὁποῖος ἦτο ἡγεμὼν τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας καὶ βασιλεὺς τῶν δύο Σικελιῶν καὶ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Θ' τοῦ Ἀγίου, ἠγόρασεν ἀπὸ τὸν Λατῖνον αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου Βαλδουῖνον Β' τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιώματα. Πρὸς τοῦτο συνήνωσε τοὺς ἰσχυροτέρους λαοὺς τῆς Δύσεως καὶ ἐξεστράτευσε κατὰ τοῦ Βυζαντίου. Ἐκυρίευσεν τὴν Κέρκυραν,

62. 'Ιωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός
ὡς αὐτοκράτωρ καὶ μοναχός
(Μικρογραφία τοῦ 10ου αἰῶνος τῆς 'Εθνικῆς
Βιβλιοθήκης Παρισίων)

Καρόλου, διότι δυσaréστως ἔβλεπον αὐτὸν ἐν Σικελίᾳ διαρκῶς ἰσχυροποιούμενον. Ἄλλ' ὁ πάπας Μαρτῖνος Ε' (1281), ὁμοεθνῆς τοῦ Καρόλου καὶ ὀφείλων εἰς αὐτὸν τὴν ἀνάρρησιν εἰς τὸν παπικὸν θρόνον, τὸν ὑποστηρίζει καὶ φραγκικὸς στρατὸς ἀποβιβάζεται εἰς τὴν Ἠπειρὸν μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἄλλ' ὁ Μιχαὴλ κατορθώνει νὰ τὸν καταστρέψῃ πλησίον τοῦ Βελιγραδίου (1281).

Ὁ ἀπὸ τοῦ Καρόλου κίνδυνος ὅμως δὲν ἔχει ἐκλείψει. Ὁ Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγος, οὐ μόνον ἱκανὸς στρατηγός, ἀλλὰ καὶ εὐφυῆς διπλωμάτης, ἐξήγειρε τοὺς Σικελοὺς κατὰ τῶν Γάλλων κατακτητῶν καὶ κατὰ τὸν ἑσπερινὸν τῆς Δευτέρας τοῦ Πάσχα (30 Μαρτίου 1282) οἱ Σικελοὶ ἔσφαξαν τοὺς Γάλλους ἱππότες. Ἡ σφαγὴ αὕτη εἰς τὴν Ἱστο-

τὸ Δυρράχιον καὶ τὰς ἀγκυὰς τῆς Ἠπείρου καὶ ἀνηγορεύθη βασιλεὺς τῆς Ἀλβανίας. Συνεμάχησε μάλιστα πρὸς τοῦτο μὲ τοὺς Βουλγάρους καὶ Σέρβους.

Ἄλλ' ὁ Μιχαὴλ, ἐκμεταλλεούμενος τὴν παλαιὰν ἀδυναμίαν τῆς παπικῆς Ἐκκλησίας περὶ πρωτείων, συντάχθη μὲ τὸν πάπαν Γρηγόριον Γ' καὶ εἰς τὴν σύνοδον, ἣ ὅποια συνῆλθεν εἰς Λυὸν τὸ 1274, ἡ ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ὑπέχθη ὑπὸ τὴν παπικὴν, ἀν καὶ τὰ βίαια μέτρα τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ καὶ τοῦ λατινοφίλου πατριάρχου Ἰωάννου Βέκκου προσκάλεσαν παντοῦ ἐρεθισμόν. Παρὰ τὸ ἀνεφάρμοστον τῆς ἐνώσεως, οἱ διάδοχοι τοῦ Γρηγορίου Γ' πάπαι Ἰννοκέντιος Ε' καὶ Νικόλαος Γ' ὑπεστήριξαν τὸ Βυζαντινὸν κράτος κατὰ τοῦ

ρίαν είναι γνωστή ως Σικελικός Έσπερινός. Ούτως εξησθένησεν ή δύναμις του Καρόλου, ὅστις μετ' ὀλίγον ἀπέθανε.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιχαήλ, ἐπισυμβάντα ἐπίσης τὸ 1282, ἤρχισεν ἡ κατὰπτωσις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Τοῦτον διεδέχθη ὁ υἱός του Ἄνδρόνικος Β' (1282-1328), ὅστις παρέλαβεν ὡς συνάρχοντα τὸν υἱὸν του Μιχαήλ Θ' (1295-1320) καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τὸν ἔγγονόν του Ἄνδρόνικον. Οἱ δύο Ἄνδρόνικοι περιῆλθον ταχέως εἰς ρῆξιν καὶ προσέκαλεσαν τὸν διχασμὸν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Ὁ Ἄνδρόνικος Β' ἦτο εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ὁ ἔγγονός του εἰς Ἀδριανούπολιν. Ἐπὶ τέλος ὁ πάππος ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῆ καὶ ὁ ἔγγονός του ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ ὡς Ἄνδρόνικος Γ' (1328-1341).

Τοῦτον διεδέχθη ὁ υἱός του Ἰωάννης Ε' (1341-1391), ὅστις ὡς ἀνήλικος, ἐπετροπεύετο ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ. Διὰ τοῦτο ἡ βασιλομήτωρ Ἄννα τῆς Σαβοΐας, θέλουσα νὰ ἀναλάβῃ αὐτὴ τὴν ἐπιτροπείαν, συνεκέντρωσε τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Καντακουζηνοῦ. Κατόπιν τούτου ὁ Καντακουζηνός, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῆς Σερβίας, ἔγινεν αὐτοκράτωρ εἰς τὸ Διδυμότειχον, ὡς Ἰωάννης ΣΤ' (1341-1355), ἐξουσιάζων τὴν Θράκην, ἐνῶ ὁ Ἰωάννης Ε' εἶχε περιορισθῆ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ὁ Καντακουζηνός, ἀνὴρ μεγάλης παιδείας καὶ ἱστορικός συγγραφεύς, ἀλλὰ φιλόδοξος, ἐπροξένησε πολλὰ κακὰ εἰς τὸ κράτος. Συνε-

63. Μανουήλ Παλαιολόγος
(Μικρογραφία 15ου αιώνας, τῆς Ἐθνικῆς
Βιβλιοθήκης Παρισίων)

μάχησε με τούς Τούρκους, αφού ἔδωσεν εἰς τὸν γέροντα Ὅρχάν τὴν 13ετῆ θυγατέρα του. Ἀνάλογα ἔπραττε καὶ ὁ Ἰωάννης Ε'. Ἀμφότεροι ἄνευ συναισθήματος εὐθύνης προσεκάλουν τούς ἐχθροὺς εἰς βοήθειαν, δίδοντες εἰς αὐτοὺς μεγάλα χρηματικά ποσὰ καὶ ἑδαφικὰ παραχωρήσεις. Αἱ ταραχαὶ ἐξηκολούθησαν καὶ μετὰ τὸν παραμερισμὸν τοῦ Καντακουζηνοῦ, διότι εἰς ἐκ τῶν υἱῶν τοῦ Ἰωάννου Ε' καὶ ὁ ἔγγονός του ἐστασίασαν καὶ ἔγιναν προσωρινῶς αὐτοκράτορες καὶ εἶναι γνωστοὶ ὡς Ἀνδρόνικος Δ' (1376 - 1379) καὶ Ἰωάννης Ζ' (1390).

Ὁ Μανουὴλ Β' (1391 - 1425), υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Ε', ἦτο προικισμένος με ἀρετάς, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ σώσῃ τὴν αὐτοκρατορίαν. Τοῦτον διεδέχθη ὁ ἀνεψιός του Ἰωάννης Η' (1425 - 1448) καὶ τοῦτον ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ' ὁ Παλαιολόγος, ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ.

10. Οἱ Ὄθωμανοὶ Τούρκοι

Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων ἀρχίζει νὰ δρᾷ κατὰ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἡ νέα τουρκικὴ φυλὴ, οἱ Ὄθωμανοί, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰῶνος εἶχον ἰδρύσει κράτος εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν.

Ὁ Τούρκος φύλαρχος Σουλεϊμάν ὀδηγῶν 50.000 ἀνθρώπους, διέφυγε τούς Μογγόλους καί, διερχόμενος τὸν Εὐφράτην, ἐπνίγη. Εἰς ἐκ τῶν υἱῶν του, ὁ Ἐρτογρούλ, ἔλαβε διεύθυνσιν πρὸς τὴν Μ. Ἀσίαν. Ἐκεῖ προσελήφθη ὡς μισθοφόρος ὑπὸ τοῦ σελτσουκου σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου, ὁ ὁποῖος παρεχώρησεν εἰς αὐτὸν ὡς φεουδον μικρὰν χώραν πλησίον τῆς Προῦσης. Τὸ μικρὸν τοῦτο στρατιωτικὸν κράτος ἔγινεν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ Η'.

Ὁ Ὄσμαν ἢ Ὄθωμάν διεδέχθη, τὸ 1289, τὸν Ἐρτογρούλ καὶ ἔκαμε νέας κατακτήσεις. Ὅταν δὲ τὸ Σελτσουκικὸν κράτος κατελύθη ὑπὸ τῶν Μογγόλων, ὁ Ὄσμαν ἔγινεν ἀνεξάρτητος ἡγεμὼν καὶ κατὰ τὸ 1326 κατέλαβε τὴν Προῦσαν, τὴν ὁποίαν κατέστησε πρωτεύουσάν του. Οὗτος ὑπῆρξεν ὁ κύριος ἰδρυτὴς τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους. Λόγοι δὲ γεωγραφικοὶ, στρατιωτικοὶ καὶ θρησκευτικοὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν ταχυτάτην ἐπέκτασιν αὐτοῦ. Τὸ Ὄθωμανικὸν κράτος ἐστηρίχθη εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἡ ὁποία ἐπὶ τόσους αἰῶνας παρεῖχε πολεμιστὰς εἰς τὸ Βυζάντιον.

Οί ἐξ ἐπαγγέλματος πολεμισταὶ ἀπετέλουν τὴν στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν, καὶ ἐξουσίαζον φέουδα, τὰ ὅποια ἦσαν μικρά. Τοιοῦτοτρόπως ὁ σουλτάνος εἶχε μεγάλην ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν πολεμιστῶν τούτων, τῶν ὁποίων ἦτο ἀρχηγός. Τόση ἦτο ἡ ἀφοσίωσις τῶν Τούρκων εἰς τὰ στρατιωτικά, κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους, ὥστε τὸ Τουρκικὸν κράτος παρουσίαζεν ὄψιν στρατοπέδου.

Μεγάλην ὀρμὴν εἰς τὸ νεαρὸν κράτος ἔδιδεν ἡ θρησκευτικὴ πίστις. Οἱ Τούρκοι ἐπίστευον ὅτι ἐπολέμουν διὰ τὴν ἀληθινὴν θρησκείαν καὶ τὴν πίστιν ταύτην μετέδωσαν καὶ εἰς τοὺς Μικρασιάτας, ὅσους ἐξετούρκισαν. Ὁ προφήτης Μωάμεθ εἶχεν εἶπει ὅτι εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων θὰ ἐπιπτεν ἡ πόλις, « ἡ ὁποία εἶναι ἐκεῖ, ὅπου ἐνώνονται δύο ἡπειροὶ καὶ ὁμοιάζει δακτύλιον στολισμένον μὲ δύο σαπφείρους καὶ δύο σμαράγδους ».

Οἱ Τούρκοι πολεμισταὶ ὅταν ἤλθον εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἦσαν κυρίως ἰππεῖς, ὅπως οἱ Μογγόλοι. Τὸ πρῶτον ἰππικὸν ἦτο ἐλαφρόν, ὀπλισμένον μὲ τόξα. Μὲ ταχεῖαν ἐπέλασιν ἐπετίθεντο, ἔρριπτον βέλη καὶ ἔφευγον, διὰ νὰ ἐπιστρέφουν μετ' ὀλίγον. Αὐτοὶ ἦσαν οἱ λεγόμενοι ἀ κ ι ν τ ζ ι . Ἐγκατασταθέντες εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ὠργάνωσαν βαρύτερον ἰππικὸν, ὅπως τὸ τοῦ Βυζαντίου, τοὺς λεγομένους σ π α χ ῆ δ ε ς . Αὐτοὶ ἦσαν ὀπλισμένοι μὲ κυρτὴν καὶ μακρὰν σπάθην.

Ὁργάνωσαν ἐπίσης πεζικόν, ὅπως εἶχον οἱ Βυζαντινοί. Τοῦτο ὀνομάσθη νέος στρατός (Γενι-τσερί), τοῦ ὁποίου ὀργανωτῆς ὑπῆρξεν ὁ Κ α ρ ᾶ Χ α λ ῖ λ Τ σ ε ν τ ε ρ λ ῆ . Οἱ στρατιῶται τοῦ τάγματος τούτου ἦσαν μόνιμοι καὶ ἐστρατολογοῦντο μεταξὺ τῶν εὐρώστων νέων, ἰδίως τῶν χριστιανοπαίδων. Ἐκλείοντο εἰς τοὺς στρατῶνας, ἀνετρέφοντο ὑπὸ Μουσουλμάνων ἱερέων, οἱ ὅποιοι ἐνέπνεον εἰς αὐτοὺς τὸν ἄγριον φανατισμὸν τοῦ Ἰσλάμ, ἐδιδάσκοντο ὅτι πατέρα εἶχον τὸν σουλτάνον καὶ ἰδιαιτέραν πατρίδα τοὺς στρατῶνας, οἱ ὅποιοι ἐλέγοντο ὁ τ ζ ᾶ κ ι α .

Διὰ τοῦ συστήματος τούτου ἔχι μόνον οἱ στρατιῶται καθίσταντο πολὺ πειθαρχικοί, ἀλλὰ καὶ ἠϋξανεὶν ὁ ἀριθμὸς τῶν Μωαμεθανῶν. Χιλιάδες ἑλληνοπαίδων ἐξιπλαμίζοντο. Τὴν περισυλλογὴν ταύτην τῶν χριστιανοπαίδων, ἡ ὁποία ἐξηκολούθησε καὶ ἀργότερα ἐπὶ τουρκοκρατίας, ὀνομάζομεν π α ἰ δ ο μ ᾶ ζ ω μ α .

11. Ἡ ἄμυνα τοῦ Κράτους μέχρι τοῦ 1402

Εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς δυνάμεως τῶν Τούρκων καὶ τὴν ἐπέκτασιν

τοῦ κράτους των συνέβαλλον τόσον ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς καὶ ἡ ὀρμητικότης αὐτῶν, ὅσον καὶ οἱ ποικίλοι περισπασμοὶ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, οἱ ὁποῖοι ἐμείωνον τὴν δυναμικότητά της.

Ὁ Ἀνδρόνικος Β' (1282 - 1328), ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὸν Μιχαήλ, διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς Τούρκους, προσεκάλεσεν εἰς βοήθειαν τοὺς πολεμοχαρεῖς τυχοδιώκτας Καταλανούς. Οὗτοι πράγματι ἐνίκησαν τοὺς Τούρκους εἰς τὴν Ἀσίαν, ἀλλ' ἠρήμωνον πᾶσαν ἐλευθερουμένην χώραν καὶ τελικῶς ὠχυρώθησαν εἰς τὴν Καλλίπολιν, ὅπου ἴδρυσαν ἴδιον κράτος. Ἐπὶ δύο ἔτη οἱ Βυζαντινοὶ πολεμοῦν κατ' αὐτῶν καὶ κατορθώνουν νὰ τοὺς ἀποδιώξουν. Τότε οὗτοι ἐστράφησαν πρὸς νότον, ἐνίκησαν τοὺς Γάλλους τῆς Ἀττικῆς παρὰ τὴν Κωπαῖδα καὶ ἴδρυσαν τὸ Ἰσπανικὸν δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν.

Ἐπὶ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Γ' (1328 - 1341) καταβάλλεται προσπάθεια νὰ ἀναδιοργανωθῇ τὸ ναυτικόν, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἀνακοπῇ ἡ πρόοδος τῶν Τούρκων.

Ἐπὶ τοῦ Ὁρχάν (1326 - 1359) οἱ Τοῦρκοι ἐκυρίευσαν τὴν Ἑλληνικὴν περιοχὴν τῆς Μ. Ἀσίας, ἐκτὸς τῶν πόλεων Σμύρνης καὶ Φιλαδελφείας. Ὁ Ἀνδρόνικος Γ' ἀνέλαβεν ἐστρατείας κατὰ τῶν Τούρκων, ἀλλ' ἐνίκηθη καὶ αἱ πόλεις Νίκαια καὶ Νικομήδεια κατελήφθησαν ὑπ' αὐτῶν. Ἀπέχρυσεν ὅμως οὗτος ἀπόπειραν τῶν Τούρκων νὰ διαπεραιωθοῦν εἰς Εὐρώπην.

Νέα ὅμως δύναμις ἀναπτύσσεται εἰς τὴν Εὐρώπην, ἡ ὁποία ἐλαττώνει τὴν δύναμιν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους καὶ συντελεῖ εἰς τὴν πρόοδον τῶν τουρρικῶν κατακτήσεων. Ὁ τσάρος τῶν Σέρβων Στέφανος Δουσάν, περὶ τὸ 1350, ἐπεκτείνει τὴν κυριαρχίαν του εἰς ὅλην τὴν Θεσσαλίαν καὶ Ἡπειρον. Ὀνειρεύεται νὰ ἰδρῦσῃ ἰδικόν του κράτος εἰς ὀλόκληρον τὴν Βαλκανικὴν καὶ τιτλοφορεῖται « τσάρος τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἑλλήνων ».

Ἐκτὸς τοῦ περισπασμοῦ τούτου, ἐξερράγη τότε καταστρεπτικὸς ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ μέγας δομέστικος Ἰωάννης Καντακουζηνὸς στρέφεται κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Ε' τοῦ Παλαιολόγου (1341 - 1391). Τότε εὔρον οἱ Τοῦρκοι τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαπεραιωθοῦν εἰς τὴν Εὐρώπην. Ὁ Καντακουζηνὸς, ὁ ὁποῖος εἶχε δώσει ὡς γυναῖκα εἰς τὸν Ὁρχάν τὴν 13ετῆ κόρην του, ὡς εἴπομεν, ἐκάλεσε τὸν γαμβρόν του εἰς βοήθειαν. Οἱ Τοῦρκοι κατέλαβον, τὸ 1356, τὴν Καλλίπολιν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὠρμῶντο εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις των κατὰ

τῆς Εὐρώπης. Ἐπειτα, τὸ 1357, οἱ Τούρκοι κατέλαβον τὸ Διδυμοτείχον καὶ τὴν Τυρολόην.

Ὁ Μουράτ Α' (1359 - 1389), ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὸν Ὁρχάν, εἰσήλασεν εἰς τὴν Θράκην, κατέλαβε τὴν Ἀδριανούπολιν, τὸ 1365, καὶ κατέστησεν αὐτὴν δευτέραν πρωτεύουσαν τοῦ κράτους. Ἐπειτα κατέλαβε τὴν Φιλιππούπολιν καὶ κατέστησεν ὑποτελῆ τὸν Βούλγαρον ἡγεμόνα. Κατόπιν τῶν ἐπιτυχιῶν τούτων ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Ε', ὅταν ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς Δύσεως, ὅπου εἶχε μεταβῆ διὰ τὴν ζήτησιν βοήθειαν, ἐσυνθηκολόγησε μὲ τὸν Μουράτ μὲ τὸν ὅρον νὰ πληρῶνῃ εἰς αὐτὸν ἐτήσιον φόρον.

Ὁ Μουράτ ἐξηκολούθησε τὰς κατακτήσεις του. Κατέλαβε τὴν Κρόιαν τῆς Ἀλβανίας, τὴν Σόφιαν τῆς Βουλγαρίας (1382) καὶ κατέστησε φόρου ὑποτελῆ τὸν βασιλέα τῶν Σέρβων. Παρὰ τὴν συνομολογηθεῖσαν δὲ συνθήκην μὲ τὸ Βυζάντιον, τὸ 1386, ἐκυρίευσεν προσωπικῶς τὴν Θεσσαλονίκην, τὸ δὲ 1388 συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν τῆς Βουλγαρίας, τὴν ὁποίαν κατέστησε τμῆμα τοῦ κράτους του.

Οἱ Σέρβοι, Κροᾶται, Βόσνιοι καὶ Πολωνοὶ ἠνώθησαν τότε καὶ ἠθέλησαν, μὲ τὴν ὑποστήριξιν τῶν Οὐγγρων καὶ Ἀλβανῶν, νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς Τούρκους. Ἀλλὰ τὸ 1389 παρὰ τὸ Κοσσυφοπέδιον τῆς Σερβίας ἐνίκηθησαν, ὁ δὲ Μουράτ ἐφονεύθη μετὰ τὴν νίκην ὑπὸ Σέρβου τραυματίου. Μὲ τὴν μάχην ταύτην οἱ Τούρκοι ἔφθασαν νικηταὶ ἕως τὸν Δούναβιν καὶ ἔγιναν κύριοι τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου.

Τὰς κατακτήσεις τοῦ Μουράτ Α' συνέχισεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Βαγιαζήτ Α' (1389 - 1402), ἐπονομασθεὶς διὰ τὴν ὀρμητικότητά του Κεραυνός (Γιλδιδίμ). Ὁ Βαγιαζήτ κατ' ἀρχὰς διέλυσε τὸν συνασπιστὸν διαφόρων Τούρκων ἡγεμόνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τὸν ὁποῖον εἶχον συγκροτήσῃ κατὰ τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους. Διὰ τοῦ πολέμου κατ' αὐτῶν ὁ Βαγιαζήτ ἐπέξέτεινε τὸ κράτος του εἰς μέγα μέρος τοῦ βασιλείου τῆς Καραμανίας (Ἰκονίου). Τὸ 1390 ἐκυρίευσεν τὴν Φιλαδέλφειαν, ἡ ὁποία ἦτο ἡ τελευταία κτῆσις εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν τῶν Ἑλλήνων. Τὸ 1391 ἐστράφη ὁ Βαγιαζήτ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ὁποίαν ἀπέκλεισε.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο (1391) ἀπέθανε, γέρων πλέον, ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου Ἰωάννης Ε', τὸν ὁποῖον διεδέχθη ὁ υἱὸς του Μανουὴλ Β', ὅστις κρατούμενος ὡς ὄμηρος ὑπὸ τοῦ Βαγιαζήτ ἐν Προύσῃ ἐδραπέτευσεν καὶ ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ, πρὸ τῆς ἀκατασχέτου ὁρμῆς τοῦ Βαγιαζίτ, ἀπεφάσισε νὰ μεταβῆ εἰς τὴν Εὐρώπην, διὰ νὰ ζητήσῃ βοήθειαν. Εἰς Παρισίους καὶ Λονδῖνον οἱ δυτικοί, οἱ ὅποιοι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἀνησυχοῦν ἀπὸ τὰς προόδους τῶν Τούρκων, ἔκαμαν εἰς αὐτὸν μεγαλυπρεπεστάτην ὑποδοχὴν.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας Σιγισμούνδος ὀδηγῶν πολλοὺς Εὐρωπαίους πολεμιστάς, προήλασε μέχρι τῆς Νικοπόλεως τῆς Βουλγαρίας, ἔνθα συνῆψε μάχην μετὰ τοῦ Βαγιαζίτ (1396). Οἱ χριστιανοὶ ἐνίκηθησαν καὶ ὁ Σιγισμούνδος μόλις κατώρθωσε νὰ σωθῆ καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν χώραν του.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς νίκης ταύτης ὑπῆρξαν ἐπωφελεῖ διὰ τοὺς Τούρκους. Ὁ ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας ἀνεγνώρισε τὴν ἐπικυριαρχίαν τῶν Ὀθωμανῶν, ὁ δὲ Βαγιαζίτ ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν συνεχιζομένην πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκάλεσε τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν, εἰς ἀρνητικὴν δ' αὐτοῦ ἀπάντησιν περιέσφιξε στενωτέρον τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν ὅποιαν ὅμως δὲν κατώρθωσε νὰ κυριεύσῃ (1396). Ὡς ἐκ τούτου ἐστράφη πρὸς νότον καταλαβὼν διάφορα μέρη τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος.

Γεγονὸς ὅμως ἀξιολόγον εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀνέκοψε τὴν πρόδον τοῦ Βαγιαζίτ.

Ὁ Ταμερλάνος, εἰς τῶν διαδόχων τοῦ Τσεγγίς Χάν, ἀνίδρυσεν τὴν Μογγολικὴν αὐτοκρατορίαν. Ὁρμώμενος ἀπὸ τὴν πρωτεύουσάν του Σαμαρκάνδην (τοῦ Τουρκεστάν), ἐπεξέτεινε τὸ κράτος του εἰς ὅλην τὴν κεντρικὴν Ἀσίαν, εἰς τὴν Σιβηρίαν καὶ εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Ρωσίαν.

Ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ καὶ οἱ Τούρκοι ἡγεμόνες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ Βαγιαζίτ εἶχεν ἀφαιρέσει τὰ κρατίδια, ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τοῦ Ταμερλάνου. Οὗτος, ἐπὶ κεφαλῆς 800 χιλ. στρατιωτῶν, εἰσήλασεν εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ὁ δὲ Βαγιαζίτ ἔσπευσε μὲ 500 χιλ. στρατοῦ κατ' αὐτοῦ. Εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Ἀγκύρας συνηνητήθησαν αἱ δύο μάστιγες τοῦ Θεοῦ, ὅπως ὀνομάσθησαν ὁ Ταμερλάνος καὶ ὁ Βαγιαζίτ. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἐνίκηθη ὁ Βαγιαζίτ καὶ ἠχμαλωτίσθη (1402). Ὁ Ταμερλάνος, ἀφοῦ κατέστρεψε πολλὰς Μικρασιατικὰς πόλεις, ὅπως τὴν Σμύρνην, τὴν Νίκαιαν, τὰς Σάρδεις, τὴν Ἐφεσσον, καὶ ἀποκατέστησε τοὺς Τούρκους ἡγεμόνας εἰς τὰ κρατίδιά των, ἐπέστρεψεν εἰς τὴν χώραν του μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῆς Κίνας.

12. Τὸ Βυζαντινὸν κράτος μέχρι τῆς Ἀλώσεως (1453)

Ἡ μογγολικὴ ἐπιδρομὴ ἔδωκε 50 ἐτῶν ἀκόμῃ ζωῆν εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος καὶ ἐξησθένισε τὸ Ὄθωμανικόν. Ὁ Μανουὴλ ἀνέκτησε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ πολλὰς πόλεις εἰς Προποντίδα, Εὐξείνιον Πόντον καὶ Θεσσαλίαν.

Ἰδιαιτέρως ἐνδιεφέρθη ὁ αὐτοκράτωρ διὰ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μυστρᾶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅπου ἀπέστειλεν ὡς ἀντιπρόσωπόν του τὸν ἀδελφὸν ἢ υἱὸν του Θεόδωρον. Εἰς τὸ δεσποτάτον τοῦτο ὁ Μανουὴλ ἐστήριξε πολλὰς ἐλπίδας διὰ τὴν ζωὴν τῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀνεκαίνισε τὸ τεῖχος τοῦ Ἰσθμοῦ, τὸ Ἐξαμίλιον, καὶ συνεκάλεσε τοὺς ἄρχοντας τοῦ Μορέως, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐξεφώνησε θερμὸν πατριωτικὸν λόγον.

Μετὰ τὸν Μωάμεθ Α' (1412 - 1421) σουλτάνος ἔγινεν ὁ Μουράτ Β' (1421), ὁ ὁποῖος τὸ 1422, ἐπολιόρχησε τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπὶ μακρόν, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ τὴν κυριεύσῃ. Εἶναι ἡ τετάρτη κατὰ σειρὰν πολιορκία τῆς πρωτεύουσος ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Κατόπιν τούτου ὁ Μουράτ στρέφεται εἰς τὴν κατάληψιν τῶν ἄλλων Ἑλληνικῶν χωρῶν. Τὸ 1423, ἐνῶ ὁ στρατηγὸς του Τουρχάν ἐληλάτησεν ἀγρίως τὴν Πελοπόννησον καὶ κατέστη φόρου ὑποτελῆ εἰς τὸν σουλτάνον τὸν δεσπότην τοῦ Μυστρᾶ Θεόδωρον, ὁ Μουράτ ἔκαμεν ἐκστρατείαν εἰς Βοσνίαν καὶ Ἀλβανίαν. Ἰδιαιτέραν σημασίαν δίδει εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ὁ σουλτάνος Μουράτ Β', τὴν ὁποίαν ἀπὸ τὸ 1423 κατεῖχον οἱ Ἐνετοί. Χωρὶς βραδυπορίαν ἀρχίζει ἡ πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Τούρκων. Μέγας σεισμὸς ἔσεισε τὴν πόλιν κατὰ τὰ μεσάνυκτα μιᾶς τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Μαρτίου τοῦ ἔτους 1430. Οἱ Τούρκοι, ἐκμεταλλεόμενοι τὴν ἐπικρατήσασαν ταραχὴν, ἐπέρχονται τὴν ἐπομένην πρωτὰν κατὰ τῆς πόλεως ἐξ ἀπροόπτου, ἀλλ' ἀποκρούονται ἀμέσως καὶ ἀναγκάζονται κατόπιν τούτου νὰ προβοῦν εἰς τακτικὴν πολιορκίαν τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης.

Οἱ πολιορκημένοι ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς πολιορκουῦντας εἰς πρὸς ἑκατόν. Τρεῖς φορές ἔκαμε προτάσεις ὁ Μουράτ εἰς τοὺς Ἕλληνας, βεβραϊῶν ἐνόρκως ὅτι θὰ ἔχορῆγει εἰς τοὺς κατοίκους ἐλευθερίαν καὶ πρόνομια, ἐὰν παρεδίδοντο.

Τὴν πρωτὰν τῆς τετάρτης ἡμέρας τῆς πολιορκίας γίνεται ἡ γενικὴ ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης ἐφοδος κατὰ τῆς πόλεως. Οἱ πολιορκούμενοι

ήτοιμάσθησαν νά ἀποθάνουν. Γυναῖκες καί ἄνδρες μετεῖχον εἰς τήν ἄμυναν. Εἰς τὸ ἀσθενέστερον μέρος τοῦ τείχους οἱ Τοῦρκοι ἐφόρευσαν ὄλους τοὺς Ἕλληνας καὶ ἤρχισαν νά ἀναβαίνουν.

Τοιουτοτρόπως τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1430 κατελήφθη ἡ Θεσσαλονίκη. Οἱ κάτοικοι ἐσύρθησαν εἰς αἰχμαλωσίαν καὶ ἐξανδραποδισθέντες μετεφέροντο εἰς τήν Ἀσίαν. Οἱ νικηταὶ ἐγύμνωσαν ναοὺς καὶ οἰκίας, μὴ σεβασθέντες οὔτε τὸ ἱερόν λείψανον τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης, τὰ μοναστήρια τοῦ Ἁθω ἀνεγνώρισαν τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου καὶ κατώρθωσαν οὔτω νά διατηρήσουν τὰ προνόμιά των. Μετὰ τὴν Θεσσαλονικὴν ὁ Μουράτ ἔγινε κύριος τῶν Ἰωαννίνων (1431).

Δύο νέοι περισπασμοὶ ἤμπόδισαν τὸν Μουράτ νά καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἂν καὶ προητοίμασε διὰ τὸν υἱὸν τοῦ Μωάμεθ Β' τὴν ἄλωσιν τῆς.

Ὁ στρατηγὸς τῶν Οὐγγρων Ἰωάννης Οὐνιάδης ἤρχισε σκληρὸν πόλεμον κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν. Προήλασε νικητὴς ἀπὸ τὴν Πέστην μέχρι τοῦ Αἴμου καὶ ἠνάγκασε τὸν Μουράτ νά δεχθῆ εἰρήνην, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅπως τὰ βόρεια σύνορα τοῦ Τουρκικοῦ κράτους εἶναι εἰς τὸν Αἴμον. Ἐνῶ ὁ Οὐνιάδης ἐξηκολούθησε τοὺς ἀγῶνάς του, καταστρέψας τρεῖς στρατιάς τῶν Τούρκων, ὁ βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας Λαδίσλαος Δ' ἠγγήθη σταυροφορίας. Μετὰ τὴν παρασπονδίαν ὅμως τῶν συμμάχων τοῦ Ἐνετῶν καὶ Γενουατῶν, ὑπέστη πανωλεθρίαν, τὸ 1444, παρὰ τὴν Βάρνα. Παρὰ ταῦτα συνέχισε τοὺς ἀγῶνάς του κατὰ τῶν Τούρκων, ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑμνηθεὶς ὡς Χριστιανὸς ἥρωα.

Δεύτερος ἀντίπαλος τοῦ Μουράτ ἦτο ὁ Γεώργιος Καστριώτης ἢ Σκεντέρμπεης. Οὗτος, υἱὸς τοῦ Ἀλβανοῦ ἡγεμόνος Ἰωάννου Καστριώτου, εἶχε συλληφθῆ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ὄμηρος εἰς ἡλικίαν ἐννέα ἐτῶν, ἐξισλαμισθεὶς δὲ καὶ λαβῶν τουρκικὴν ἀνατροφὴν, μαθὼν ἀργότερα τὴν καταγωγὴν του, ἐδραπέτευσεν. Ἐπανῆλθε εἰς τὴν Ἀλβανίαν καὶ τὸ 1443 κατέλαβε τὴν Κρόϊαν (παρὰ τὸ Δυρράχιον) καὶ ἤρχισεν ἀγῶνας κατὰ τοῦ σουλτάνου. Ὁ Καστριώτης κατεκερμάτισε τέσσαρας τουρκικὰς στρατιάς. Τὸ 1447 ὀλίγον ἔλειψε νά κριθῆ τελικῶς ἡ τύχη τῶν Ὀθωμανῶν, οἱ ὁποῖοι ὑποχωροῦν ἀπρακτοὶ καὶ στρέφονται πρὸς νότον, ὅπου συνέβαινον πράγματα πολὺ δυσάρεστα δι' αὐτούς. Καὶ τούτου οἱ ἀγῶνες ἐξηκολούθησαν μετὰ τὴν ἄλωσιν.

Τὸ μόνον Ἑλληνικὸν κράτος τῆς Βαλκανικῆς, τὸ δεσποτᾶτον τοῦ Μυστρᾶ, προώρισται νὰ προβάλῃ τὴν τελευταίαν ἀντίστασιν εἰς τὴν ταχεῖαν καὶ ὀρμητικὴν προέλασιν τῶν Τούρκων. Διότι ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ὄχι μόνον κατώρθωσε νὰ περιλάβῃ εἰς τὸ δεσποτᾶτον του ὀλόκληρον τὴν Πελοπόννησον, ἀλλὰ καὶ καθυπέταξε τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν. Κατόπιν ἐσχεδίαζε νὰ προχωρήσῃ βορειότερον καὶ νὰ ἐνωθῇ μὲ τὸν Σκεντέρμπεην.

Ὁ Μουράτ ἐπέρχεται κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου μὲ πολυάριθμον στρατόν. Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ὁ Κωνσταντῖνος ἀνθίσταται εἰς τὸ Ἐξαμίλιον, ἀλλὰ τελικῶς ἀναγκάζεται νὰ ὑποχωρήσῃ. Οἱ κάτοικοι ὅμως τῶν Πατρῶν ἀνθίστανται γενναίως ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως των καὶ ἀναγκάζουν τὸν Μουράτ νὰ ἀποσυρθῇ ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον (1447).

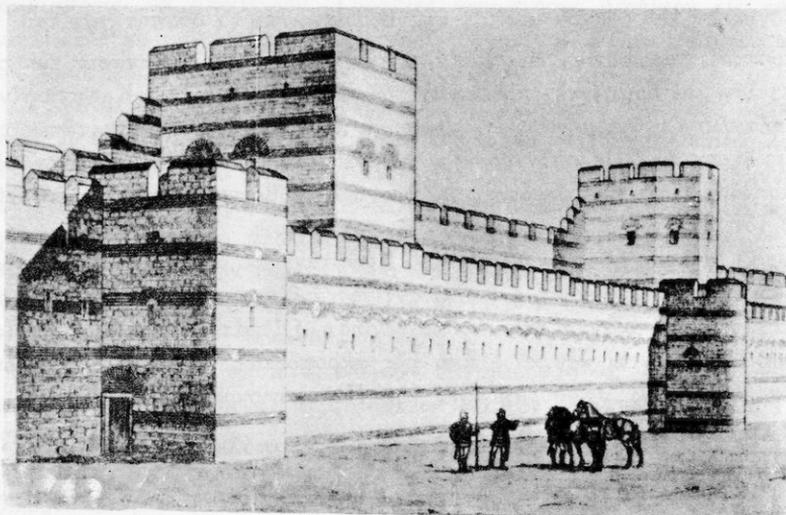
13. Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453)

Ὁ Μουράτ ἀπέθανε τὸ 1451, ἐνῶ εἶχεν ἀρχίσει ἡ ἀγωνία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ κίνδυνος ἦτο φανερός. Παρὰ τοὺς περισπασμοὺς ἀπὸ τὸν Οὐνυάδην καὶ Σκεντέρμπεην, οἱ Τούρκοι περισσότερον περιέσφιγγον τὴν Πρωτεύουσαν.

Οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου εἶχον στραφῆ πρὸς τὴν Δύσιν, ζητοῦντες βοήθειαν. Πολλοὶ μάλιστα ἐξέχοντες βυζαντινοὶ ἐκινήθησαν ὑπὲρ τῆς ἄρσεως τοῦ σχίσματος μεταξὺ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἰωάννης Ε' καὶ ὁ Μανουὴλ Β' περιῆλθον τὴν Εὐρώπην καὶ πανταχοῦ ἔλαβον μόνον ὑποσχέσεις.

Ὁ Ἰωάννης Η' μὲ τὸν Πατριάρχην καὶ πολλοὺς λαϊκοὺς καὶ κληρικοὺς μετέβη εἰς Ἰταλίαν. Τὸ 1439 συνεκροτήθη σύνοδος εἰς Φλωρεντίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπεφασίσθη ἡ ἔνωσις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν καὶ οἱ Ἕλληνες ὑπεχώρησαν, δεχθέντες τὰ πρωτεῖα τοῦ Πάπα. Ἀλλὰ τότε ἀντέδρασαν πολλοὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ὁ λαὸς καὶ ὁ κληρὸς διηρέθησαν εἰς ἐνωτικοὺς καὶ ἀνθενωτικοὺς.

Τὸν Ἰωάννην Η' διεδέχθη, τὸ 1449, εἰς τὸν θρόνον ὁ ἀδελφὸς του Κωνσταντῖνος ΙΑ' ὁ Παλαιολόγος, μέχρι τότε δεσπότης τοῦ Μυστρᾶ. Γενναῖος στρατιώτης ὁ Κωνσταντῖνος μόλις ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ἤρχισε μὲ τὰ μικρὰ μέσα, τὰ ὁποῖα διέθετεν ἔναντι τῶν πλουσίων τουρκικῶν, νὰ ἐτοιμάζεται διὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Πρωτεύουσας, τὴν ὁποίαν ἔβλεπε λίαν προσεχῆ. Ἐπίσης, συνεχίζων τὰς συνεννοήσεις του μὲ τὴν Δύσιν, προσείλκεν ἐθελοντάς.

64. Τὸ μέγα τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Τὸ 1451 ὁ υἱὸς τοῦ Μουράτ Μ ω ά μ ε θ Β΄ ἔγινεν σουλτάνος εἰς ἡλικίαν 21 ἐτῶν. Ὁρμητικὸς καὶ μὲ πείραν διοικητικὴν, διότι εἶχεν ἀναπληρώσει τὸν πατέρα του δύο φορές μέχρι τοῦδε εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ κράτους, ἐνετόπισεν ἀμέσως τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς βυζαντινῆς Πρωτεύουσας. Ἄυπνος διήρχετο τὰς νύκτας του ἐπαναλαμβάνων τοὺς λόγους τοῦ Προφήτου « ὁ μεγαλύτερος στρατηγὸς θὰ εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θὰ κατακτήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν ».

Πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων προβλέποντες τὴν ἐπερχομένην καταστροφὴν καὶ τὴν καχεῖαν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατέφευγον εἰς τὴν Δύσιν. Ἄλλοι ἐθεώρουν τὴν καταστροφὴν ὡς τιμωρίαν τοῦ Θεοῦ, λόγῳ τῆς ἐπικρατούσης ἀσεβείας, ἰδίως τῶν εὐπορούντων, οἵτινες ἀπέκρυπτον τὰ ἰδικά των πλούτη καὶ ἠνείχοντο, ὅπως τὰ ἱερά σκεύη τῶν ἐκκλησιῶν πωλοῦνται χάριν τῶν ἐθνικῶν ἀγαθῶν εἰς τοὺς Ἑβραίους.

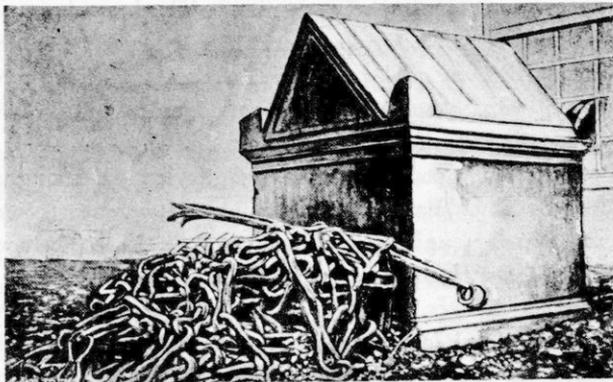
Τὸ 1452 ὁ Μωάμεθ θέλων ν' ἀποκόψῃ τὴν ἐπικοινωνίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μὲ τὸν Εὐξείνιον Πόντον, ἔκτισεν εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν ἀκτὴν τοῦ Βοσπόρου τὸ φρούριον Ρ ο ύ μ ε λ η Χ ι σ ά ρ , ὅπου ἐσκόπευε νὰ ἐγκαταστήσῃ μεγάλη πυροβόλα. Ἐπίσης τὸν στρα-

τηγόν του Τουρχάν ἔστειλεν εἰς Πελοπόννησον διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς δεσπότας αὐτῆς Δημήτριον καὶ Θωμᾶν νὰ στείλουν βοήθειαν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον.

Ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τὰς δηώσεις τῶν Τούρκων καὶ τὴν σφαγὴν τῶν κατοίκων τῶν Ἐπιβατῶν, διέταξε νὰ κλεισθοῦν τὰ τεῖχη τῆς πόλεως. Τὴν 5ην Ἀπριλίου 1453, ὀδηγῶν 250.000 στρατοῦ, ὁ Μωάμεθ ἐνεφανίσθη πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μὲ τὸν στρατὸν τοῦ ἀπέκλεισε τὴν πόλιν ἀπὸ ξηρᾶς, ἀπὸ τὴν Χρυσὴν Πύλιν πρὸς νότον ἕως τὰς Βλαχέρνας πρὸς βορρᾶν καὶ μὲ στόλον ἐκ 400 πλοίων ἀπὸ θαλάσσης. Ἰσχυρὸν πυροβολικὸν ἐβοήθει τὸν στρατὸν. Διότι ὁ Μωάμεθ, ἔχων ἀφθονώτατα οἰκονομικὰ μέσα, ἐδέχθη τὸ 1452 αὐτόμολον, καλὸν γνώστην τῆς ὀχυρώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸν οὐγγρικῆς καταγωγῆς Οὐρβανόν, εἰδικὸν τεχνίτην πυροβόλων, ὅστις ἀντὶ ἀδρότητας ἀμοιβῆς τοῦ κατεσκεύασε μέγα διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πυροβόλον, βάλλον λιθίνας σφαίρας χιλίων πεντακοσίων λιτρῶν καὶ ἐπιφέρον μεγάλα ρήγματα εἰς τὸ τεῖχος, ἐνσπεῖρον δὲ τὸν τρόπον εἰς τοὺς πολιορκουμένους, μέχρις ὅτου διὰ τοῦ ὑγροῦ πυρὸς κατεστράφη μετὰ πολλῶν ἄλλων μικροτέρων πυροβόλων.

Ἐνῶ τόσαι δυνάμεις ἐπολιόρκουν τὴν Πρωτεύουσαν, ὁ αὐτοκράτωρ διέθεσε διὰ τὴν ἄμυνάν της μόλις 7.000 μαχητάς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 2.000 ἦσαν ξένοι μισθοφόροι. Τὸ στρατηγεῖον τοῦ ὁ αὐτοκράτωρ ἔστησε πρὸ τῆς πύλης τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ καὶ ἀνέθεσε τὴν ἄμυναν εἰς τὸν Γενουάτην στρατηγὸν Ἰωάννην Ἰουστινιάνην.

Εἴκοσι ἐπτὰ ἑλληνικὰ καὶ δώδεκα συμμαχικὰ πλοῖα ἀπετέλουν τὸν ἑλληνικὸν στόλον. Ἀπὸ αὐτὰ τὸ πλεῖστα ἦσαν κλεισμένα ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου. Μετ' ὀλίγον ἔξοχον ναυτικὸν κατόρθω-

65. Τεμάχιον τῆς ὑποτιθεμένης ἀλύσεως τοῦ Κερατίου κόλπου.

μα συνετελέσθη. Τὴν 20ην Ἀπριλίου ἐπέστρεφον εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐκ Χίου ἄλλα 5 πλοῖα. Ταῦτα ὀδηγούμενα ὑπὸ τοῦ πλοίαρχου Φ λ α ν τ α ν ε λ ᾱ, κατώρθωσαν νὰ βυθίσουν πολλὰ τουρκικὰ πλοῖα καὶ νὰ φονεύσουν περὶ τὰς 12 χιλιάδας Τούρκων, νὰ ἀνασύρουν τὴν ἄλυσον, ἣ ὁποία ἔκλειε τὸν Κεράτιον κόλπον καὶ νὰ εἰσέλθουν εἰς αὐτόν. Ὁ Φλαντανελᾶς, κρατῶν πέλεκυν καὶ πηδῶν ἀπὸ τῆς πρύμνης εἰς τὴν πρῶραν, διήγειρε τὸ πλήρωμα διὰ τεραστίων φωνῶν, μαχόμενος ὡς λέων καὶ καίων διὰ τοῦ ὕγρου πυρὸς τὰ ἐχθρικὰ πλοῖα. Ὁ Μωάμεθ, βλέπων τὸ κατόρθωμα τοῦ ἀτρομήτου κυβερνήτου Φλαντανελᾶ, ἐξεμάνη, διότι 100 ἰδικὰ τοῦ πλοῖα, ἅτινα εἶχον παραταχθῆ πρὸ τοῦ λιμένος τῆς Κωνσταντινουπόλεως διὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν εἴσοδον εἰς τὰ 5 ἑλληνικά, δὲν ἐνίκησαν ὀλιγαρίθμους Ἕλληνας ναυτικούς.

Τὴν 18ην Ἀπριλίου ὁ Μωάμεθ ἐπεχείρησε τὴν πρώτην μεγάλην ἔφοδον κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἣ ὁποία ἀπεκρούσθη. Τότε ὁ σουλτάνος ἠθέλησε νὰ γίνῃ κύριος τοῦ Κερατίου κόλπου, ὥστε νὰ ἀποκλείσῃ τελείως τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐπειδὴ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποκόψῃ τὴν ἄλυσον, διεβίβασε διὰ ξηρᾶς εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον ἀπὸ τὸ Διπλοκίονιον τοῦ Βοσπόρου 70 πλοῖα ἐντὸς μιᾶς νυκτός. Ἐν τούτοις τὴν 7ην Μαΐου καὶ μετ' αὐτὴν ἀπεκρούσθησαν νέα ἔφοδοι τῶν Τούρκων.

Τὴν 16ην Μαΐου ἐπρότεινε ὁ Μωάμεθ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πόλιν καὶ νὰ ἀπέλθῃ εἰς Πελοπόννησον, ὅπου θὰ παρέμενεν ὡς ἀνεξάρτητος ἡγεμὼν. Ὑπεσχέθη δὲ νὰ σεβασθῆ τὴν ζωὴν καὶ τὴν περιουσίαν τῶν κατοίκων. Ὁ αὐτοκράτωρ, ἀφοῦ ἔλαβε καὶ τὴν γνώμην τῆς συγκλήτου, ἔδωκε τὴν ἱστορικὴν ἀπάντησιν : « Τὸ τὴν πόλιν σοι δοῦναι οὐτ' ἐμὸν ἔστι, οὐτ' ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ. Κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανούμεν καὶ οὐ φεισόμεθα τῆς ζωῆς ἡμῶν » (Δούκας, 280).

Κατόπιν τούτων ὁ Μωάμεθ ἤρχισε νὰ προπαρασκευάζῃ τὴν τελικὴν ἔφοδον. Ὑπεσχέθη τιμὰς καὶ ἀξιώματα εἰς τοὺς ἀνδρείους. Ἀπὸ τὸν θόρυβον καὶ τὰς φωταψίας οἱ Ἕλληνες ἐνόησαν, ὅτι ἐτοιμάζεται ἡ ἔφοδος. Ἡ ἀναλογία ἦτο εἰς πρὸς πεντακοσίους ἐχθρούς. Ὁ αὐτοκράτωρ διέταξε νὰ γίνῃ λιτανεῖα, κατὰ τὴν ὁποίαν γυναῖκες, παιδία, ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς περιῆλθον τὰ τεῖχη. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ὑπῆρχον χρήματα νὰ δοθοῦν εἰς τὸν στρατόν, διέταξεν ὁ βασιλεὺς νὰ πωληθοῦν τὰ ἱερά σκεύη τῶν ἐκκλησιῶν, λέγων « ἂν ὁ Θεὸς τὴν πόλιν λυτρώσῃται, τετραπλοῦν ἀποδώσω τῷ Κυρίῳ μου ». Συγκεντρώσας ἔπειτα τοὺς ἄρχον-

τατον λόγον, δι' οὗ προ-
έτρεπε νὰ ἀποθάνουν ὑ-
πὲρ πίστεως καὶ πατρί-
δος καὶ νὰ ἀγωνισθοῦν
νὰ σώσουν τὴν Πόλιν,
«τὴν χαρὰν πάντων τῶν
Ἑλλήνων». Κατόπιν ἐ-
πῆγεν εἰς τὴν Ἁγίαν
Σοφίαν, ὅπου ἐτελέσθη
ἐπισημοτάτῃ ἢ τελευταία
λειτουργία καὶ ἐν μέσῳ
ἀπέριου πλήθους ἐκοι-
νώνησε τῶν Ἀχράντων
Μυστηρίων. Τότε, μετὰ
δακρύων ἀποχαιρετήσας
πάντας καὶ ζητήσας ἀπὸ
ὅλους συγγνώμην, ἀπῆλ-
θεν ἔφιππος εἰς τὰ τεί-
χη, ἐπιθεωρῶν καὶ φρο-
νηματίζων τοὺς ἀγωνι-
στάς ὅλην τὴν νύκτα τῆς
28ης πρὸς τὴν 29ην Μα-

66. Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος.

ῖτου, μέχρις ὅτου ἔλαβε θέσιν ἀπλοῦ πολεμιστοῦ πρὸ τῆς πύλης τοῦ Ἀ-
γίου Ρωμανοῦ, εἰς τὸ ἀσθενέστερον σημεῖον, ἥρωϊκῶς ἀγωνισθεὶς καὶ
γενόμενος αἰώνιον παράδειγμα πατριωτισμοῦ καὶ εὐθανασίας.

Πρὸς τὰ ἐξήμερώματα τῆς 29ης Μαΐου ἤρχισεν ὀρμητικὴ ἐπίθε-
σις. Τὴν μεγαλυτέραν τῆς ἔντασιν ἔλαβεν αὕτη εἰς τὴν πύλην τοῦ Ρω-
μανοῦ, διότι ἐκεῖ ἐμάχετο ὁ Μωάμεθ μὲ τοὺς γενιτσάρους του. Τρία
σώματα στρατοῦ ἐφορμοῦν καὶ τὰ τρία ἀποκρούονται ὑπὸ τῶν Ἑλλή-
νων. Εἶχεν ἤδη ἀνατελεῖ ὁ ἥλιος, ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ ἀνακράζει πλήρης
χαρᾶς : « Συστρατιῶται καὶ ἀδελφοί, ἰδική μας εἶναι ἡ νίκη ». Ἄλλ' αἰ-
φνιδίως ὁ Ἰωάννης Ἰουστινιάνης καταλείπει τὸν ἀγῶνα τραυματισθεὶς
ὑπὸ βέλους εἰς τὴν χεῖρα, ἂν καὶ οὐχὶ σοβαρῶς, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐκ
διαδόσεων δυσμενῶν ἐπῆλθε σύγχυσις μετὰ τῶν ἀμυνομένων καὶ ἡ

ἄμυνα πρὸς στιγμὴν ἐχαλαρώθη. Οἱ Τούρκοι παρεβίασαν τότε μικρὰν πύλην, τὴν Κερκόπορταν καὶ ἤλθον ἔπισθεν τοῦ αὐτοκράτορος. «Ὅλοι οἱ ἀξιωματικοὶ πίπτουν ἀγωνιζόμενοι ὡς λέοντες. « Ἡ πόλις κυριεύεται καὶ ἐγὼ ζῶ ἔτι ; » ἀνακράζει ὁ αὐτοκράτωρ. Ἄλλὰ τὴν ἴδιαν στιγμὴν τὸν κτυποῦν καί, πίπτων μεταξύ τῶν πτωμάτων, ἀνεφώνησεν : « Οὐκ ἔστι τις τῶν χριστιανῶν τοῦ λαβεῖν τὴν κεφαλὴν μου ἀπ' ἐμοῦ ; ».

Σφαγῆ, βιαιοπραγίαι καὶ λεηλασίαι ἠκολούθησαν τὴν ἄλωσιν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας. Οἱ γενίτσαροι, εἰσελθόντες εἰς Ἁγίαν Σοφίαν, ἐσφαξαν ὅλον τὸ πλῆθος τὸ ὁποῖον εἶχε προσφύγει ἐκεῖ. Περὶ τὴν 8ην πρωϊνὴν τῆς ἐπομένης ὁ Μωάμεθ εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ἀνέπεμψεν εὐχαριστίας εἰς τὸν Ἄλλάχ. Ὁ λαὸς ἐθρήνησε τὴν ἄλωσιν καὶ τῆς Πρωτευούσης καὶ τῆς δευτέρας πόλεως τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, τῆς Θεσσαλονίκης : « Πῆραν τὴν Πόλιν, πῆραν τὴν, πῆραν τὴν Σαλονίκη » καὶ ἐγαλούχησε τὰ τέκνα του κατὰ τὴν φοβερὰν δουλείαν μὲ θρύλους, τῶν ὁποίων ὁ ἀντίλαλος φθάνει μέχρις ἡμῶν.

Ἀπὸ τοὺς κατοίκους ἄλλοι ἔφυγον εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἄλλοι ἐθανατώθησαν ἢ ἐξηναγκάσθησαν νὰ ἐξομώσουν.

67. Ὁ Δικέφαλος ἀετὸς

Συμβολίζει ἢ μία κεφαλὴ τὴν Ἀσίαν καὶ ἢ ἄλλη τὴν Εὐρώπην. Ἔγινε τὸ σύμβολον τῶν ἐθνικῶν πόθων καὶ ἐλπίδων.

Τοιοῦτοτρόπως ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων ἡ βασιλεὺς τῶν πόλεων, ὑποστάσα δύο ἀλώσεις καὶ εἰκοσι πολιορκίας.

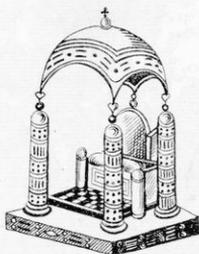
Ὁ Μωάμεθ τὴν ἐπαύριον τῆς Ἀλώσεως, προσέλαβεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του Ἑλληνας καὶ ἔλαβε τὸν τίτλον « Ἀμηνῶς Τουρκορωμαίων ».

Τὸ 1460 κατελύθη τὸ δεσποτᾶτον τῆς Πελοποννήσου καὶ τὸ 1461 ἡ αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος.

Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ τέλος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἢ ὁποία ἐπὶ χίλια καὶ

πλέον ἔτη ἐδημιούργησε μέγαν πολιτισμὸν καὶ ἤμύνθη κατὰ μυρίων βαρβάρων πρὸς διαφύλαξιν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Παρ' ὅσαδήποτε τρωτὰ, εἰς τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν διετηρήθησαν αἱ παραδόσεις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐκεῖ ἤκμασεν ὁ ὑψηλότερος καὶ λαμπρότερος πολιτισμὸς ὅλου τοῦ μεσαιωνικοῦ κόσμου. Τὸ Βυζάντιον ὑπῆρξεν ὁ μέγας διδάσκαλος Ἀράβων, Σλάβων καὶ λοιπῶν, αὐτὸ δὲ ἐχάρισεν ἐμμέσως διὰ τῶν Ἀράβων καὶ ἀμέσως διὰ τῶν λογίων του εἰς τὴν Δύσιν τὴν ἀναγέννησιν. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Βυζαντίου εἰς ὅλην τὴν Ὀρθόδοξον Ἀνατολὴν συνεχίζεται μέχρι σήμερον. Τὸ Βυζάντιον κατέχει εἰς τὴν καρδίαν μας καὶ τὴν ζωὴν μας, θρησκευτικὴν καὶ ἔθνικὴν, ἰδιαιτέραν θέσιν. Ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν ἀρχίζει ἡ ἱστορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ἡ θρησκευτικὴ τῆς πίστεως καὶ οἱ ἔθνικοί της ἀγῶνες, ἐνῶ ἡ δόξα καὶ ὁ πολιτισμὸς της ἀρχίζουν ἀπὸ τὴν ἀρχαιοτάτην ἑλληνικὴν.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

14. Τὰ Γράμματα

ΑΡΑ τὰς δυσμενεῖς πολιτικὰς συνθήκας τὰ Γράμματα καὶ αἱ Τέχναι ἀκμάζουσιν εἰς τὸ Βυζάντιον κατὰ τὴν τρίτην ταύτην περίοδον τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. Φιλοσοφία, φιλολογία, ἐπιστῆμαι, ἱστορία, ποίησις, εὐρίσκονται εἰς ἰκανὸν σημεῖον ἀναπτύξεως. Ἀκόμη καὶ δύο αὐτοκράτορες, ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς καὶ ὁ Μανουὴλ Β', ἀνεδείχθησαν ἐξαιρετοὶ συγγραφεῖς. Γενικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ἡ ἀγάπη παντὸς ἑλληνικοῦ καὶ ἡ τάσις τῶν συγγραφέων νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν ἀρχαῖζουσαν γλῶσσαν.

Καὶ οἱ θεολόγοι τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν εἶναι ξένοι πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, τῆς ὁποίας τὰ διδάγματα, ἰδίως τοῦ Πλάτωνος, θέτουν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν.

Κατ' ἀντίδρασιν ὅμως πρὸς τὴν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν τῆς Δύσεως (ἀριστοτελικήν), ἡ ὁποία ἔχει καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον τοὺς θιασώτας τῆς, ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἀνατολήν καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ἡ κίνησις τῶν Ἡσυχαστῶν. Αὐτοὶ ἀπεκλήθησαν οὕτω, διότι ἐζήτουν νὰ πλησιάσουν τὸν Θεὸν ὄχι διὰ τῆς λογικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ διὰ τῆς θερμῆς τῶν καρδίας, διὰ τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς προσευχῆς. Ἦσαν ἐπομένως μυστικισταί, ὅπως καὶ πολλοὶ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν Δύσιν. Ὁ ἐκ Καλαβρίας τῆς νοτίου Ἰταλίας μοναχὸς Βαρυλάμ, ἀριστοτελικὸς καὶ λατινόφιλος, ἐπολέμησε τοὺς ἡσυχαστὰς καὶ τοὺς κατειρωνεύθη, ἐνῶ τὴν ὑπεράσπισιν τῶν ἀνέλαβεν ὁ μέγας θεολόγος καὶ μετὰ βαθεῖαν φιλοσοφικὴν κατάρτισιν Γρηγόριος Παλαμάς, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Συνελθοῦσα Σύνοδος ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ

(1341) ἐδικαίωσε τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν καὶ τοὺς ἡσυχαστάς, ὁ δὲ Βαρλαάμ ἔφυγεν εἰς Ἰταλίαν, γενόμενος ἐπίσκοπος Ἰέρακος ἐν Καλαβρίᾳ. Ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος ἐγκριταί εἰς τὸ ὅτι ὁ μυστικισμός, πρὸν ὄμιον ἐκλεκτῶν ψυχῶν, παρὰ τὰς τυχὸν ὑπερβολὰς του, εἶναι πηγὴ εὐσεβείας καὶ θεογνωσίας διὰ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἐνῶ ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία παραγνωρίζει τὴν ἀξίαν του καὶ ἐτήρησεν ἐχθρικὴν στάσιν κατὰ τῶν μυστικιστῶν, ὑπερτιμῶσα τὸν κλῆρον καὶ τὴν πειθαρχίαν ὅλων εἰς αὐτόν. Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς τιμᾶται ὡς ἅγιος ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν μας († 1360). Διαπρεπεῖς θεολόγοι τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι ἐπίσης ὁ Νικόλαος Καβάσιλας, ὁ Ἐφέσου Μάρκος Εὐγενικός, ὁ πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν πατριάρχης Γεώργιος Σχολάριος καὶ ἄλλοι.

Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων ἡ ἐργασία τῶν φιλολόγων ἀλλάζει. Ἦδη οὗτοι δὲν ἀρκοῦνται νὰ σχολιάζουσι τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, ἀλλὰ διὰ κριτικῆς ἐργασίας προσπαθοῦσι νὰ ἀποκαταστήσουσι τὰ ἀρχαῖα κείμενα, τὰ ὁποῖα εἶχον παραμορφωθῆ εἰς μερικά σημεῖα, λόγῳ τῶν συχνῶν ἀντιγραφῶν. Τοιοῦτοτρόπως ἤρχισε πρᾶγματικῆ ἀναγέννησις τῆς ἀρχαιότητος, ἡ ὁποία ἀνεκόπη μετὰ τὰς τουρρικὰς κατακτήσεις.

Ἐξοχώτερος ἀπὸ τοὺς ἑλλημιστὰς τοῦ Βυζαντίου εἶναι ὁ Γεώργιος Γεμιστός (1355 - 1452). Οὗτος, πλατωνικὸς κατ' ἐξοχὴν φιλόσοφος, μετωνόμασεν ἑαυτὸν Πλήθωνα. Ἐπειδὴ δὲ προσεπάθει νὰ ἀντικαταστήσῃ μετὰ τὴν πλατωνικὴν διδασκαλίαν ὠρισμένα χριστιανικὰ δόγματα κατηγορήθη ὅτι ἤθελεν, ὅπως ἄλλοτε ὁ Ἰουλιανός, νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν. Ὁ Πλήθων ἐζήσεν ἐπὶ 20 ἔτη εἰς τὸν Μυστράν, ὅπου ἔδρυσεν Πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν, διδάσκων φιλοσοφίαν. Μεταβὰς εἰς Ἰταλίαν μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διέμεινε καὶ ἐδίδαξεν εἰς Φλωρεντίαν.

Τὴν Ἑλληνικὴν φιλολογίαν καὶ φιλοσοφίαν ἐδίδαξαν πρὸ τῆς Ἀλώσεως ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς εἰς Φλωρεντίαν, ὁ Ἰωάννης Χρυσολωρᾶς καὶ ὁ Γεώργιος Τραπεζοῦντιος εἰς Ἑνετίαν.

Διὰ τὴν διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν εἰς τὴν Δύσιν εἰργάσθη καὶ ὁ σοφὸς Βησσαρίων (1395 - 1472), μαθητὴς τοῦ Πλήθωνος καὶ ἀρχιεπίσκοπος Νικαίας. Ὑπῆρξεν ἀπὸ τοὺς θερμότερους ἐνωτικοὺς καί, ἐπειδὴ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲν παρεδέχθησαν τὰ διὰ τῆς

βίας εις τὴν σύνοδον τῆς Φλωρεντίας (1439) θεοπισθέντα, μετέβη εις Ἱταλίαν καὶ ἔγινε καρδινάλιος καὶ δις παρ' ὀλίγον πάπας.

Ἡ ἱστορία συνεχίζεται μετὰ τὸν Νικηφόρον Γρηγορᾶν καὶ τὸν Λαόνικον Χαλκοκονδύλην. Ὁ δεύτερος εἶναι ὁ καλύτερος ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς ἐποχῆς ταύτης. Ἐξετάζει εἰς τὸ ἔργον του τὴν αὐξήσιν τοῦ Τουρκοῦ κράτους καὶ ἀντιμετωπίζει τὰ ἱστορικὰ γεγενότα κατὰ τρόπον ἐπιστημονικόν.

Ὁ Δούκας ἔγραψε, πρῶτος αὐτὸς εἰς ἀπλουστέραν γλῶσσαν, τὴν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1361 - 1461 καὶ τὸ ἔργον του ἀποτελεῖ σπουδαίαν ἱστορικὴν πηγὴν τῶν κατὰ τὴν Ἄλωσιν γεγονότων.

Ὁ τελευταῖος ἱστοριογράφος τοῦ Βυζαντίου εἶναι ὁ Γεώργιος Φραντζῆς (ἢ Σφραντζῆς), γεννηθεὶς τὸ 1401. Εἰς τὸ ἔργον του πραγματεύεται τὴν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1358 - 1476.

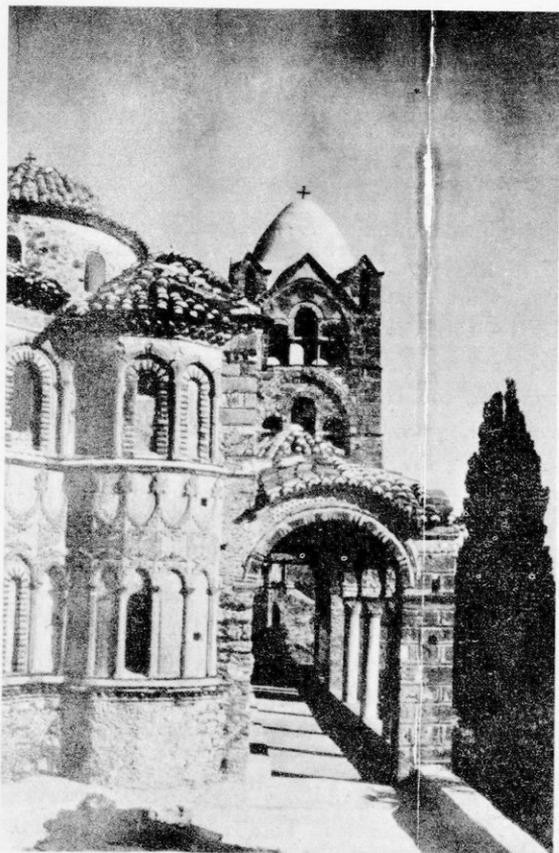
Εἰς τὴν λογοτεχνίαν τῆς περιόδου ταύτης παρουσιάζεται σι- νέχεια τῶν τάσεων τῆς προηγουμένης ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπίδρασις τις τῆς Δύσεως, ἣτις κατέστη μεγαλυτέρα εἰς τὰς περιοχάς, ὅπου διέμενον οἱ Φράγκοι. Ἀπὸ τὴν Φραγκοκρατίαν ἔχομεν ἀξιόλογα κείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐκτενέστερον εἶναι τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως. Εἰς αὐτὸ ἐξιστοροῦνται εἰς ἀπλήν γλῶσσαν τὰ πολεμικὰ κατορθώματα τῶν Φράγκων διὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ Μορέως μετὰ τὴν τετάρτην σταυροφορίαν. Ἐχει παραδοθῆ εἰς τέσσαρας παραλλαγάς, ἑλληνικὴν, γαλλικὴν, ἀραγωνικὴν καὶ ἰταλικὴν.

Ἐπίσης οἱ ἄνθρωποι συνήθιζον νὰ διαβάζουν εὐχαρίστους φανταστικὰς διηγήσεις ἱπποτικῶν κατορθωμάτων. Τοιαῦτα δὲ γαλλικὰ καὶ ἰταλικὰ ποιήματα ἐμυμήθησαν καὶ οἱ Ἕλληνες καὶ εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν ἔγραψαν ἔμμετρα μυθιστορήματα, μετὰ ὑποθέσεις, αἱ ὁποῖαι ἐλαμβάνοντο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἢ ἀπὸ τὸν μεσαιωνικὸν βίον.

Χαρακτηριστικὸν ὅμως γνώρισμα τῆς πνευματικῆς κινήσεως τῆς περιόδου ταύτης εἶναι ὅτι ἡ ἀκτινοβολία τῆς καθίσταται αἰσθητὴ ἀμέσως εἰς τὴν Δύσιν.

Ἄλλεπάλληλα ταξίδια ἔκαμαν τρεῖς αὐτοκράτορες εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἡ Ἑλληνικὴ σοφία μεταφέρεται εἰς τὴν Ἱταλίαν, ὅπου πολλοὶ σοφοὶ ἐδίδαξαν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Ἐκ τῆς κινήσεως ταύτης ἐδημιουργήθη εἰς τὴν Δύσιν ἡ Ἀναγέννησις, τῆς ὁποίας οἱ πλεόν ἐπιφανεῖς πρόδρομοι εἶναι ὁ Γεώργιος Γεμιστός καὶ ὁ Βησσαρίων.

15. Αί Τέχναι

68. Ὁ ναός τῆς μονῆς τῆς Παντανάσσης ἐν Μυστράξ.
(15ος αἰών)

Ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων, οἱ ζωγράφοι προσθέτουν νέα στοιχεία εἰς τὰ ἔργα των, τοπία, βράχους, ἀρχιτεκτονικὸν βάθος καὶ δευτερεύοντα πρόσωπα, τὰ ὅποια εἶναι ζωηρὰ καὶ ὄχι αὐστηρῶς τυπικά. Οἱ σταυροειδεῖς ναοὶ ἔχουν μεγαλύτεραν κομψότητα μὲ τοὺς τρούλλους, ἐξωτερικὰς διακοσμήσεις καὶ στοάς.

Ἡ περίοδος αὐτῆ τῆς Βυζαντινῆς αυτοκρατορίας ἔχει ἀξίαν, διότι μὲ τὴν ὑπαρξίν ἐπαρχιακῶν κρατιδίων, ἀναπτύσσονται ἐγγῶραι τέχναι μὲ ἴδιον χαρακτῆρα.

Κέντρα τῆς τέχνης εἶναι τὸ "Ἅγιον Ὄρος, ὁ Μυστράς, ἡ Ἄρτα,

τὰ Μετέωρα ἢ Τραπεζοῦς, ἡ Νίκαια καὶ ἡ Θεσσαλονίκη.

Τὸ "Ἅγιον Ὄρος, ἀναδειχθὲν ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων ὡς προπύργιον τῆς Ἐκκλησίας, ἐνωρὶς εἶχε γερμίσει ἀπὸ μοναστήρια καὶ ἀνεπτύχθη ἐκεῖ τέχνη, ἡ ὅποια ἐπὶ αἰῶνας διετήρησε τὸν βυζαντινὸν χαρακτῆρα. Ὑπὲρ τὰ τριάκοντα μοναστήρια εἶχε τὸ "Ἅγιον Ὄρος, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων σφύζονται. Αἱ ἐκκλησίαι του εἶναι πολυάριθμοι, αἱ τοιχογραφίαι λαμπραί, τὰ χειρόγραφα πολύτιμα, οἱ ἄλλοι θησαυροὶ τῆς τέχνης ἀμέτρητοι, ὅλα καλῶς φυλασσομένα. Εἰς τὸ "Α-

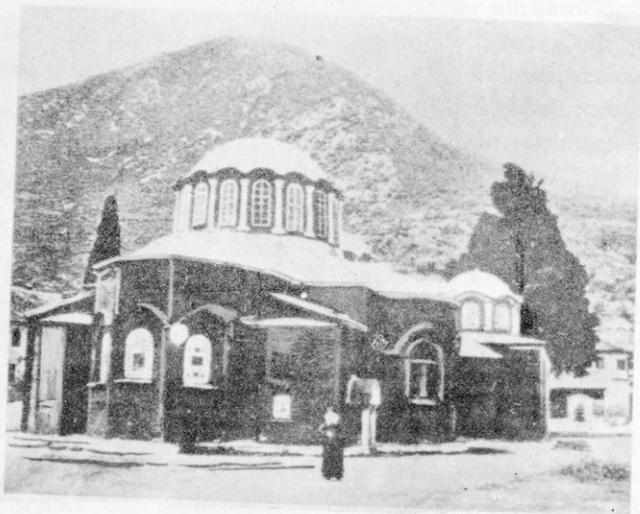
γιον "Όρος δυνάμεθα νά παρακολουθήσωμεν, ώς εις μουσείον, την εξέλιξιν τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ἰδίᾳ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Μακεδόνων αὐτοκρατόρων, καὶ νά ζήσωμεν ἐν πολλοῖς τὸ Βυζάντιον. Ἡ ἀγιορειτικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐπέδρασεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ναῶν καὶ τῶν μονῶν ὀλοκλήρου τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου.

Εἰς τὸ "Άγιον Όρος ἀνεπτύχθη ἐπίσης καὶ ἡ ζωγραφικὴ, συνεχισθεῖσα μετὰ τῆς ὅλης βυζαντινῆς παραδόσεως καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ὅτε ἤκμασαν (16ος αἰὼν) ὁ συντηρητικὸς καὶ αὐστηρὸς ζωγράφος Ἄντωνιος (Καθολικὸν Μονῆς Ξενοφώντος), ὁ μέγας Θεσσαλονικεὺς Μανουὴλ Πανσέληνος (τοιχογραφίαι τοῦ Πρωτάτου τῶν Καρυῶν), ὁ Θεοφάνης ὁ Κρής (Λαύρας, Σταυρονικήτα) καὶ ἄλλοι μαθηταὶ των. Παρὰ τὰς ξενικὰς ἐπιδράσεις ἡ ζωγραφικὴ τοῦ Ἁγίου Όρους παραμένει εἰς τὸ σύνολον βυζαντινὴ, ὑστάτη λάμψις τῆς βυζαντινῆς τέχνης τοῦ 14ου αἰῶνος.

Τὸν Μυστράν ἔκτισεν ὁ Βιλλεαρδουῖνος εἰς ἀπόστασιν 5 χιλιομέτρων ἀπὸ τὴν Σπάρτην, ἐπὶ χαμηλοῦ ὑψώματος τοῦ Ταυγέτου. "Όταν

69. Ἡ θεία λειτουργία τῶν Ἁγγέλων.
(Τοιχογραφία Περιβλέπτου Μυστρά)

70. Ανατολική άποψη του Καθολικού (κεντρικού ναού) τῆς εἰς τὸ "Ἅγιον" Ὄρος μονῆς τῆς Μεγίστης Λαύρας.

71. Ὁ εἰς Ἄρταν ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Παρηγορητίσσης (13ος αἰὼν)

ὅμως ὁ Μυστρᾶς ἐ-
 γινε πρωτεύουσα τοῦ
 δεσποτάτου τῆς Πε-
 λοποννήσου ἔλαβε με-
 γάλην λάμπιν. Ἐκεῖ
 ἐδίδαξαν καὶ εἰργά-
 σθησαν πολλοὶ λόγι-
 οὶ, ἐν οἷς καὶ ὁ Πλή-
 θων.

Τοῦ Μυστρᾶ σφί-
 ζονται ἄφθονα ἐρεί-
 πια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα
 δυνάμεθα νὰ λάβωμεν
 ιδέαν τῆς λαμπρότη-
 τός του. Τὰ παλά-
 τια, μέγα συγκρότη-

μα κτιρίων, συνδυάζουν ἐπίδειξιν πλοῦτου καὶ ἰσχύος. Ὁ ναὸς τῆς Παν-
 τανάσσης εἶναι δεῖγμα λαμπρὸν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Μυστρᾶ. Ὑπάρ-
 χουν πολλαὶ ἄλλαι ἐκκλησίαι, ὡς ἡ Μητρόπολις, ἡ Περίβλεπτος,
 ἡ Ὁδηγήτρια, ἡ Ἁγία Σοφία κ.ἄ.

Αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Μυστρᾶ κατέχουν ἐξέχουσαν θέσιν διὰ τὸν πλου-
 τον καὶ τὴν χάριν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἡ Παντάνασσα ὑπερβάλλει τὰς
 ἄλλας εἰς χάριεσσαν ἐλαφρότητα μορφῶν καὶ μὲ τὸ ὑψηλὸν καδωνο-
 στάσιον.

Πλούσιος εἶναι καὶ ὁ γλυπτὸς ἐπὶ μαρμάρου διάκοσμος εἰς τὸ
 ἐσωτερικὸν τῶν ἐκκλησιῶν.

Αἱ ζωγραφίαι τῶν ἐκκλησιῶν τούτων ὑπενθύμιζον τὴν διακο-
 σμητικὴν τέχνην τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, αἱ δὲ σφριζόμεναι λαμπραὶ τοι-
 χογραφίαι εἶναι ἀρίστα δείγματα τῆς ἀναγεννήσεως τῶν Παλαιολό-
 γων. Περίφημος ἦτο καὶ ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Χρυσοκεφάλου, ὅστις
 ἰδρῦθη μὲν ἐπὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἀλλ' ἀνεκαινίσθη ἐπὶ Κομνηνῶν,
 ἐπωνομάσθη δὲ οὕτω ἐκ τοῦ πλουσίου διακόσμου τῆς κεφαλῆς τῆς εἰκό-
 νος. Μετετράπη εἰς τέμενος ὑπὸ τῶν Τούρκων κατακτητῶν, ὡς καὶ πολ-
 λαὶ ἄλλαι χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι, ἀπανταχοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν
 κείμεναι, αἱ ὁποῖαι ἔσχον τὴν ἰδίαν τύχην, ὡς λ.χ. ὁ ἐν Κωνσταντινου-
 πόλει ναὸς τῆς Παμμακαρίστου, μετονομασθεὶς Φετχιέ-Τζαμί. Τῶν

72. Ἀποψὶς τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπό-
 λει ναοῦ τῆς Παμμακαρίστου (ἤδη Φετχιέ - Τζαμί).

73. Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων (14ος αἰὼν)

χριστιανικῶν τούτων ναῶν πλεῖστα τοιχογραφίαι ἐξηλείφθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων δι' ἐπιχρίσεων καὶ ἐπισκευῶν.

Τὸ ὀραϊότερον ἀρχιτεκτονικὸν μνημεῖον τῆς αὐτοκρατορίας τῶν Κομνηνῶν ἦτο ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐν Τραπεζοῦντι, κτισθεὶς κατὰ τὸ σχέδιον τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ ναὸς οὗτος περιεῖχεν ὀραίας εἰκόνας, αἱ ὁποῖαι ἐδείκνυον τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ζωγραφικῆς εἰς τὴν Τραπεζοῦντα, ἡ ὁποία ἐκοσμήθη, ἰδίως ἐπὶ τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Γ' (1340 - 1390), μὲ πλῆθος ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων. Εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν αὐτῶν παρατηρεῖται μεταβολὴ τοῦ σχεδίου. Ἐνῶ εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἐκκλησίαν ὁ θόλος μὲ τὸν ἄλλον ναὸν εἶναι ἐν ὅλῳ ἀδιαίρετος, εἰς τὰς ἐκκλησίας τῆς Τραπεζοῦντος μία προέκτασις τοῦ ἐσωνάρθηκος καθιστᾷ τὸν θόλον ἀπλοῦν κόσμημα τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος.

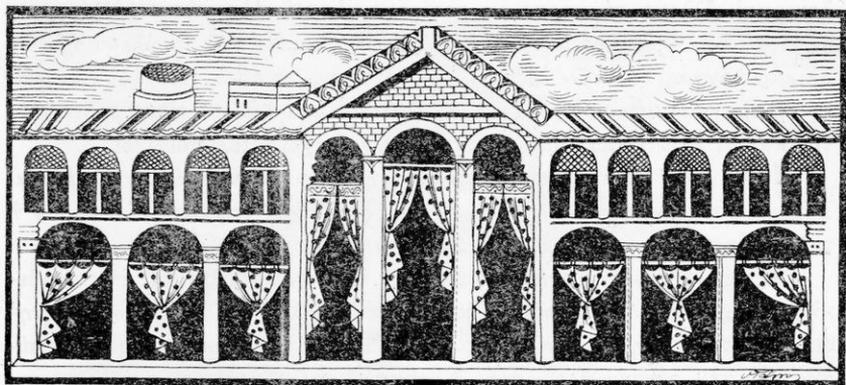
Εἰς τὴν Θεσσαλονικίην ἐκτίσθησαν διάφοροι ναοί, ὁ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, τὸν 12ον αἰῶνα, μὲ πολλὰς σειρὰς ἀλληπαλλήλων στεγῶν, ὁ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, τὸν 13ον αἰῶνα, μὲ ἓνα κεντρικὸν τροῦλ-

λον, και ἄλλους τέσσαρας μικροτέρους, ὁ τοῦ Προφήτου Ἡλίας, τὸν 13ον αἰῶνα, ὁ ὁποῖος ἀντὶ θόλων ἔχει Β. καὶ Ν. τοῦ τροῦλλου ἡμικυκλικὰς κόγχας. Ὁ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, κτισθεὶς τὸν 14ον αἰῶνα, εἶναι πραγματικὸν κομφοτέχνημα, διότι οἱ 5 τροῦλλοι εἶναι ραδινώτατοι καὶ αἱ ἐξωτερικαὶ διακοσμήσεις τῶν τοίχων πολυποίκιλοι.

Καθ' ὅλου εἶπεῦν, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων αἱ Καλαὶ Τέχναι φθάνουν εἰς ἀκμὴν καὶ ἡ περίοδος αὕτη χαρακτηρίζεται ὡς ἡ τελευταία βυζαντινὴ ἀναγέννησις.

Ἡ τέχνη τοῦ Βυζαντίου ἐπέδρασεν εἰς τὴν ἐξέλιξιν καὶ τῆς σερβικῆς τέχνης. Εἰς τὴν Σερβίαν ἐκτίσθησαν πολλαὶ ἐκκλησίαι, διακοσμηθεῖσαι ἀπὸ Ἑλλήνας καλλιτέχνας. Ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη ἐπέδρασεν ἐπίσης εἰς τὴν τέχνην ὅλων τῶν Σλαβικῶν λαῶν καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην (Ἰταλίαν, Γαλλίαν, Ἰσπανίαν καὶ Γερμανίαν).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΕΡΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ

- 313 Διάταγμα τῶν Μεδιολάνων διὰ τοῦ ὁποίου ἀνεγνωρίσθη ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία.
- 330 Κτίσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
- 367 Ἐγκατάστασις τῶν Βησιγότθων νοτίως τοῦ Δουνάβεως.
- 395 Ὁριστικὴ διαίρεσις τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους εἰς Ἀνατολικὸν καὶ Δυτικόν.
- 476 Κατάληψις τοῦ Δυτικοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους.
- 487 Κατάληψις τῆς Ἰταλίας ὑπὸ τῶν Ὀστρογότθων.
- 532 Στάσις τοῦ Νίκα.
- 533 Ἐκδοσις κώδικος Ἀστικοῦ Ρωμ. δικαίου.
- 533 } Ἀνακατάληψις τῆς Ἀφρικῆς ὑπὸ τοῦ Βελισσαρίου.
- 534 }
- 537 Ἐγκαίνια τῆς Ἀγίας Σοφίας.
- 540 Κατάληψις τῆς Συρίας ὑπὸ τοῦ Χοσρόη.
- 559 Ἐμφάνισις τῶν Οὐννων πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
- 562 Εἰρήνη μετὰ τοὺς Πέρσας.
- 608 Ἐμφάνισις τῶν Περσῶν πρὸ τῆς Χαλκηδόνος.
- 615 Κατάληψις τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τῶν Περσῶν.
- 617 Κατάληψις τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τῶν Περσῶν.
- 626 Πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀβάρων.
- 633 Κατάληψις τῆς Συρίας ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
- 638 Παράδοσις τῶν Ἱεροσολύμων εἰς τοὺς Ἀραβας.

- 640 } Κατάκτησις τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
642 }
- 673 } Πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
678 }
- 717 } Πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
718 }
- 730 Διάταγμα κατὰ τῶν εἰκόνων.
732 Νίκη τοῦ Καρόλου Μαρτέλου εἰς Πουατιέ.
754 Ἀπώλεια τῆς Βυζαντινῆς Ἰταλίας.
762 Ἦττα τῶν Βουλγάρων ἐν Ἀγγιάφ.
787 Ἀνστήλωσις τῶν εἰκόνων.
800 Ὁ Κάρολος ὁ Μέγας γίνεται αὐτοκράτωρ.
813 Ἐμφάνισις τοῦ Κρούμου πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
817 Ἦττα τῶν Βουλγάρων ἐν Μεσημβρία.
826 Κατάκτησις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Ἀράβων.
832 Διάταγμα τοῦ Θεοφίλου κατὰ τῶν εἰκόνων.
843 Ἀποκατάστασις τῆς Ὁρθοδοξίας.
858 Ὁ Φώτιος ἐκλέγεται Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.
864 Ἐκχριστιανισμὸς τῶν Βουλγάρων ὑπὸ τοῦ Μεθοδίου καὶ τοῦ Κυρίλλου.
867 Διάρρηξις σχέσεων τῶν Ἐκκλησιῶν Δυτικῆς καὶ Ἀνατολικῆς.
904 Κατάληψις τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν.
924 Ἐμφάνισις τοῦ Βουλγάρου Συμεὼν πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
989 Προσηλυτισμὸς τῶν Ρώσων εἰς τὸν Χριστιανισμὸν.
1018 Ὑποταγὴ τῆς Βουλγαρίας εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς.
1054 Σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν, Δυτικῆς καὶ Ἀνατολικῆς.
1185 Ἀλωσις τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Νορμάνδων.
1204 Ἀλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων.
1261 Ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
1348 Ἰδρυσις τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μορέως.
1389 Μάχη εἰς τὸ Κοσσυφοπέδιον.
1402 Μάχη τῆς Ἀγκύρας.
1430 Ἀλωσις τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Τούρκων.
1453 Ἀλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.
1460 Κατάλυσις τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μυστρᾶ ὑπὸ τῶν Τούρκων.
1461 Κατάλυσις τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος ὑπὸ τῶν Τούρκων.

ΠΙΝΑΞ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΧΑΡΤΩΝ

1. Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας.
2. Ἡ Ἁγία Ἐλένη ἀνευρίσκουσα τὸν Τιμίον Σταυρόν.
3. Ἰουλιανὸς ὁ Παραβάτης.
4. Θεοδόσιος ὁ Μέγας μετὰ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ.
5. Ἰουστινιανὸς Α' (527 - 565) μετὰ τῆς ἀκολουθίας του.
6. Ἡ Ἐνθρονος Θεοτόκος.
7. Ὑδραγωγεῖον παρὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν.
8. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος.
9. Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Κοραίου.
10. Τέμενος τῶν Ἀράβων ἐν Κορδοῦῃ.
11. Αἶθουσα τῶν Πρεσβυτῶν τοῦ Ἀλκαζάρ.
12. Ἡ Αὐλὴ τῶν Λεόντων τῆς Ἀλάμπρας.
13. Βυζαντινὴ οἰκία τοῦ βου αἰῶνος.
14. Τὸ ἀνάκτορον τῆς Ραβέννης.
15. Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.
16. Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναὸς τῆς Ἀχειροποιήτου.
17. Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.
18. Ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης Κωνσταντινουπόλεως.
19. Ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Θεσσαλονίκης.
20. Ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως (I).
21. Ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως (II).
22. Γενικὴ σημερινὴ ἀποψὶς τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας.
23. Ὁ καλὸς Ποιμὴν.
24. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος καὶ οἱ Ἰδρυταί.
25. Κιονόκρανον τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
26. Κιονόκρανον τοῦ Ἁγίου Βιταλλοῦ τῆς Ραβέννης.
27. Σαρκοφάγος τῆς Ραβέννης (I).
28. Σαρκοφάγος τῆς Ραβέννης (II).
29. Τμῆμα τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
30. Ἡ ὀχύρωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
31. Βυζαντινὸν μεταξωτὸν ὕφασμα.
32. Τρίπτυχον μουσείου Λούβρου.
33. Ἐνδυμα Βυζαντινῆς.
34. Εἰκὼν συμποσίου (I).
35. Εἰκὼν συμποσίου (II).
36. Ἀνάρρησις τοῦ αὐτοκράτορος ἐπὶ ἀσπίδος.
37. Κωνσταντῖνος ὁ Παγωνατός.
38. Λέων Γ' ὁ Ἰσαυρος.
39. Κωνσταντῖνος ΣΤ'.
40. Θεοδώρα, σύζυγος τοῦ Θεοφίλου.

41. Βασίλειος Α' ὁ Μακεδών.
42. Λέων ΣΤ' ὁ σοφός.
43. Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος.
44. Ὁ Ρωμανὸς Β' καὶ ἡ σύζυγός του Εὐδοκία, εὐλογοῦμενοι ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ.
45. Βασίλειος Β' ὁ Βουλγαροκτόνος.
46. Εὐφρῆνη Δούκαινα, σύζυγος Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ.
47. Μανουὴλ Κομνηνὸς καὶ ἡ σύζυγός του Μαρία.
48. Ὁ ἐν Ἀθήναις ναὸς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων.
49. Ἀποφῆς τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἐν Ἀμφίσσῃ ναοῦ τοῦ Σωτῆρος.
50. Ὁ Παντοκράτωρ εἰς τὸν τροῦλλον τῆς μονῆς Δαφνίου.
51. Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναὸς τῆς Θεοτόκου τῶν Χαλκείων.
52. Ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου καὶ δύο ἄγιοι.
53. Ἡ ἀπιστία τοῦ Θωμᾶ.
54. Ὁ προφήτης Ἡσαΐας μεταξὺ Νυκτὸς καὶ Ὁρθρου.
55. Ὁθων Β', αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας καὶ ἡ σύζυγός του Θεοφανα.
56. Ὁ καθεδρικός ναὸς τῆς πόλεως Reims.
57. Ἐσωτερικὸν τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Ἀμιένης.
58. Ὁ καθεδρικός ναὸς τῆς πόλεως Worms.
59. Ὁ Ἰησοῦς ἐμπαιζόμενος ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων (Τζιόττο).
60. Ἡ Ἀποκαθήλωσις (Μποτιτσέλλι).
61. Δύο γοτθικὰ κιονόκρανα.
62. Ἰωάννης ΣΤ' Καντακουζηνὸς ὡς αὐτοκράτωρ καὶ μοναχός.
63. Μανουὴλ Παλαιολόγος.
64. Τὸ μέγα τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
65. Τεμάχιον τῆς ὑποτιθεμένης ἀλύσεως τοῦ Κερατίου κόλπου.
66. Ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος.
67. Ὁ δικέφαλος ἀετός.
68. Ὁ ναὸς τῆς μονῆς τῆς Παντανάσσης ἐν Μυστρᾷ.
69. Ἡ θεία λειτουργία τῶν Ἀγγέλων (Τοιχογραφία Περιβλέπτου Μυστρᾷ).
70. Ἀνατολικὴ ἀποφῆς τῆς εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος μονῆς τῆς Μεγίστης Λαύρας.
71. Ὁ εἰς Ἄρταν ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Παρηγορητίσσης.
72. Ἀποφῆς τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναοῦ τῆς Παιμμακαρίστου.
73. Ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων.

I	Χάρτης τῆς Εὐρώπης μετὰ τὸ 476 μ.χ.	σελ.	133
II	Χάρτης τοῦ Ἀραβικοῦ κράτους κατὰ τὸ 750 μ.Χ.	»	223
III	Χάρτης τῶν θεμάτων κατὰ τὰ μέσα τοῦ 10ου αἰῶνος	»	285
IV	Χάρτης τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκῆς κηρακῆς	»	354

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	113
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ (330 - 641)	
Κεφάλαιον 1ον. Οί χρόνοι του Μεγάλου Κωνσταντίνου	
1. 'Ο Μέγας Κωνσταντίνος	117
2. 'Η κτίσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως	121
3. 'Ο Κωνσταντίνος καὶ ὁ 'Ιουλιανός	123
4. Θεοδοσίος ὁ Μέγας	124
5. Οί διάδοχοι Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου. Τὸ 'Ανατολικὸν Ρωμαϊκὸν Κράτος	126
Κεφάλαιον 2ον. 'Η μεγάλη μετανάστευσις τῶν λαῶν	
6. Οὔννοι	129
7. Γερμανοὶ	131
Κεφάλαιον 3ον. Οί χρόνοι τοῦ 'Ιουστινιανοῦ	
8. Οί μέχρι τοῦ 'Ιουστινιανοῦ αὐτοκράτορες	136
9. 'Ιουστινιανός	138
10. Πολεμικὸν ἔργον τοῦ 'Ιουστινιανοῦ	141
11. Εἰρηρικὸν ἔργον τοῦ 'Ιουστινιανοῦ.	143
12. Λογγοβάρδοι ἢ Λομβαρδοὶ	145
13. Σλάβοι	146
14. Ἄβαροι	148
15. Οί διάδοχοι τοῦ 'Ιουστινιανοῦ	149
Κεφάλαιον 4ον. Οί χρόνοι τοῦ 'Ηρακλείου	
16. 'Ηράκλειος	151
17. 'Ο 'Ισλαμισμὸς	154
18. 'Η ἔξοδος τῶν Ἀράβων ἐκ τῆς χώρας των	157
19. 'Ο ἀραβικὸς πολιτισμὸς	158
Κεφάλαιον 5ον. Θρησκευτικὴ πολιτικὴ τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου τῆς Α' Περιόδου	
20. Ἀρειανισμὸς	164
21. Μονοφυσιτισμὸς	165

Κεφάλαιον 6ον. Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς

22. Ἡ παιδεία	168
23. Ἡ λογοτεχνία	170
24. Ἡ ἱστορία	173
25. Ἡ θεολογία	175
26. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ	180
27. Ἡ Ἁγία Σοφία	184
28. Ζωγραφικὴ καὶ Γλυπτικὴ	188
29. Ἡ φιλανθρωπία	191
30. Ἡ νομοθεσία	193
31. Ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις	194
32. Αἱ πόλεις	197
33. Ἐμπόριον - Ναυτιλία - Βιομηχανία	199
34. Ἡ γεωργία	203
35. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ	204
36. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ	206

Κεφάλαιον 7ον

37. Τὰ Δυτικὰ Κράτη	211
---------------------------	-----

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ (641 - 1204)

Κεφάλαιον 1ον. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἡρακλείου — Οἱ Βούλγαροι

1. Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἡρακλείου	215
2. Οἱ Βούλγαροι	217

Κεφάλαιον 2ον. Ἡ δυναστεία τῶν Ἰσαύρων

3. Λέων ὁ Γ'	219
4. Κωνσταντῖνος ὁ Ε'	221
5. Κωνσταντῖνος ὁ ΣΤ'	224

Κεφάλαιον 3ον. Οἱ ἀπὸ τοῦ 802 - 867 Αὐτοκράτορες

6. Οἱ ἀπὸ τοῦ 802 - 813 αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου	227
7. Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος	229
8. Θεόφιλος καὶ οἱ διάδοχοί του	231

Κεφάλαιον 4ον. Θρησκευτικὴ πολιτικὴ τῶν Αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τοῦ 641 - 867

9. Ἡ μέχρι τῆς εἰκονομαχίας θρησκευτικὴ πολιτικὴ	234
10. Εἰκονομαχία	235
11. Β' Πериόδος τῆς εἰκονομαχίας	239
12. Ἡ διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ αἱ σχέσεις Ἐκκλησίας μετὰ τὴν Δύσιν	241

Κεφάλαιον 5ον. Ἡ Μακεδονικὴ Δυναστεία

13. Βασίλειος Α' ὁ Μακεδὼν	245
14. Λέων ΣΤ' ὁ Σοφὸς	248
15. Κωνσταντῖνος Ζ' ὁ Πορφυρογέννητος	250
16. Ρωμανὸς Β'	252
17. Νικηφόρος Β' Φωκᾶς	254
18. Ἰωάννης Τσιμισκῆς	256
19. Βασίλειος ὁ Β'	258
20. Τελευταῖοι Μακεδόνες αὐτοκράτορες	262

Κεφάλαιον 6ον. Οἱ χρόνοι τῶν Κομνηνῶν

21. Ἰσαάκιος Α' Κομνηνὸς	266
22. Σελτσούκοι Τοῦρκοι	267
23. Ρωμανὸς Δ' Διογένης	268
24. Ἀλέξιος Α' Κομνηνὸς	270
25. Ἰωάννης Β' Κομνηνὸς	272
26. Μανουὴλ Α' Κομνηνὸς	274
27. Οἱ τελευταῖοι Κομνηνοὶ	277

Κεφάλαιον 7ον. Ἡ Δυναστεία τῶν Ἀγγέλων

28. Ἰσαάκιος Ἀγγελος	279
29. Ἀλέξιος Γ' Ἀγγελος	281

Κεφάλαιον 8ον. Βίος καὶ πολιτισμὸς τῆς Β' Περιόδου

30. Νομοθεσία καὶ Διοίκησις	283
31. Ἡ παιδεία	286
32. Τὰ γράμματα	278
33. Αἱ ἐγκυκλοπαιδεῖαι	290
34. Ἡ τέχνη	291

Κεφάλαιον 9ον. Ἡ Δύσις

35. Τὸ Κράτος τοῦ Καρόλου	299
36. Ἐπιδρομαὶ κατὰ τῆς Εὐρώπης	301
37. Τὰ νέα ἔθνη καὶ Κράτη	302
38. Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία	304
39. Ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ	305
40. Ἡ πρώτη σταυροφορία	307
41. Ἡ δευτέρα καὶ ἡ τρίτη σταυροφορία	310
42. Ἡ τετάρτη σταυροφορία	312

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΡΙΤΗ (1204 - 1453)

Κεφάλαιον 1ον. Ἡ Εὐρώπη

1. Ἡ Γαλλία	317
2. Ἡ Ἀγγλία	318
3. Αἱ Ἱταλικαὶ πόλεις	320
4. Ἡ παιδεία καὶ αἱ ἐπιστῆμαι	321
5. Ἡ λογοτεχνία καὶ αἱ Τέχναι	323

Κεφάλαιον 2ον. Φραγκοκρατία καὶ Βυζάντιον

6. Ἡ Φραγκοκρατία	329
7. Τὰ Ἑλληνικὰ κράτη καὶ ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως	332
8. Ἡ αὐτοκρατορία καὶ οἱ ἐχθροὶ τῆς	335

Κεφάλαιον 3ον. Ἡ πτώσις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους

9. Οἱ Παλαιολόγοι	337
10. Οἱ Ὄθωμανοὶ Τοῦρκοι	340
11. Ἡ ἄμυνα τοῦ Κράτους μέχρι τοῦ 1402	341
12. Τὸ Βυζαντινὸν Κράτος μέχρι τῆς ἀλώσεως	345
13. Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως	347

Κεφάλαιον 4ον. Βυζαντινὸς πολιτισμὸς

14. Τὰ Γράμματα	355
15. Αἱ Τέχναι	358

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΕΡΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ ..	364
ΠΙΝΑΞ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΧΑΡΤΩΝ	366
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	368

ΕΚΔΟΣΙΣ ΙΔ' / ΙΔ' 1969 (VIII) ΑΝΓ. 145.000—ΣΥΜΒΑΣΙΣ 1854/27-5-69/1910/6-6-69
ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ: Α. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΙΩ. ΚΑΜΠΑΝΑΣ Ο.Ε.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

